

Ілля Ільф
Євген Петров

ДВАНАДЦЯТЬ
СТІЛЬЦІВ

ЗОЛОТЕ
ТЕЛЯ

Ілля Ільоф
Євген Петров

ДВАНАДЦЯТЬ
СТІЛЬЦІВ

ЗОЛОТЕ
ТЕЛЯ

Романи

Переклали з російської
МАРІЯ ПИЛИНСЬКА та ЮРІЙ МОКРІЄВ

Київ
Видавництво художньої літератури
«ДНІПРО»
1989

Класичні сатиричні твори відомих російських радянських письменників Іллі Ільфа (1897—1937) і Євгена Петрова (1902—1942) показують крах приватновласницьких ілюзій у соціалістичному суспільстві. Пригоди «великого комбінатора» Остапа Бендера дали можливість талановитим письменникам висміяти пристосуванців і бюрократів, міщан і хапуг. «Герой» романів уособлює потворні риси людей старого світу.

Гострий, розважальний сюжет, веселі і дошкульні жарти, які стали крилатими виразами, елементи літературної пародії сприяють широкій і постійній популярності цих творів.

Классические произведения советской сатиры показывают крах частно-собственнических иллюзий в социалистическом обществе. Похождения «великого комбинатора» Остапа Бендера позволили талантливым писателям высмеять приспособленцев и бюрократов, мещан и стяжателей.

Острый, развлекательный сюжет, веселые, едкие шутки, элементы литературной пародии способствуют широкой и постоянной популярности романов.

Друкується за виданням: *ІЛЬФ І., ПЕТРОВ Є ДВНАДЦЯТЬ СТІЛЬЦІВ. ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ.*— К.: Дніпро, 1972.

Ілюстрації художниці *Т. Б. ЗЕЛЕНЧЕНКО*

Редактор *Г. П. ЄРЬОМЕНКО*

1 4702010201—156 156. 89
M205(04)—89

ISBN 5-308-00428-5

© Художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1989.

ДВАНАДЦЯТЬ СТІЛЬЦІВ

ЧАСТИНА ПЕРША

СТАРГОРОДСЬКИЙ ЛЕВ

РОЗДІЛ I

БЕЗЕНЧУК І «НІМФИ»

У повітовому місті була така сила перукарних закладів і бюро похоронних процесій, що здавалось, мешканці міста родяться тільки на те, щоб поголитись, постригтись, освіжити голову вежеталем і одразу ж померти. А насправді в повітовому місті люди родились, голились і вмирили не так уже й часто. Життя в місті було найтихіше. Весняні вечори були духмяно-п'янкі, грязюка під місячним променем блищала, як антрацит, і вся молодь міста до такої міри була закохана в секретарку місцевому комунальників, що це заважало їй збирати членські внески.

Питання любові й смерті не хвилювали Іполита Матвійовича Вороб'янінова, хоч питаннями цими, згідно із своєю посадою, він відав з дев'ятої ранку до п'ятої вечора щоденно з півгодинною на сніданок перервою.

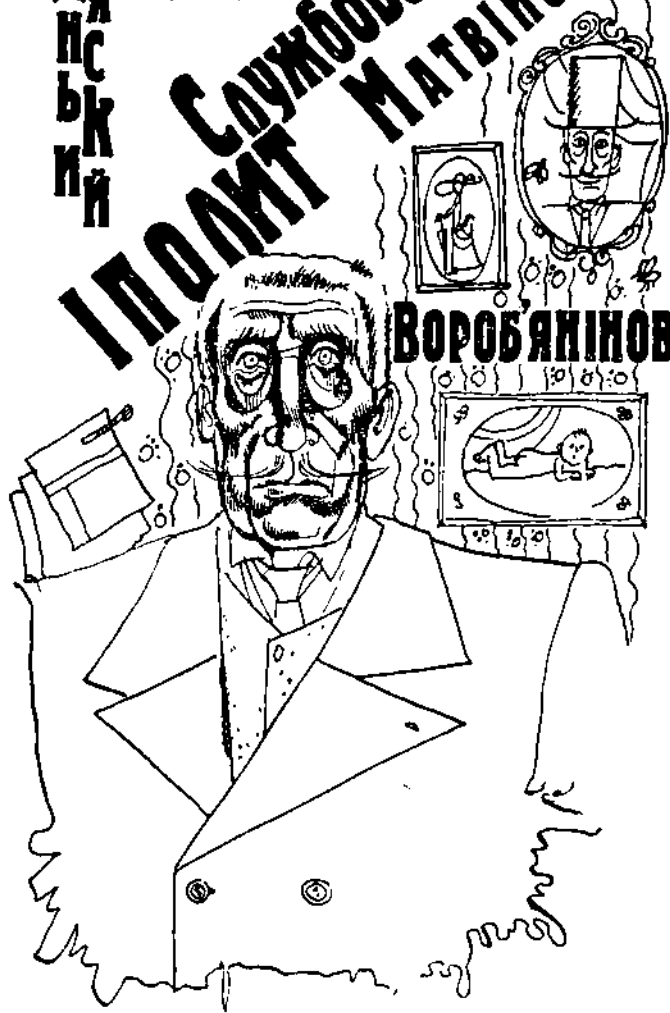
Щоранку, випивши з морозної, з прожилкою, склянки свою порцію гарячого молока, що його подавала Клавдія Іванівна, він виходив із напівтемного будиночка на широку, вщерть повну дивовижного весняного світла вулицю імені товариша Губернського. Це була найприємніша з вулиць, які бувають у повітових містах. Ліворуч за хвилястими зеленими шибками виблискували сріблом труни похоронного бюро «Німфа». Праворуч, за маленькими, з облупленою замазкою вікнами, похмуро лежали дубові закурені й нудні труни майстра трунних справ Безенчука. Далі «Цирульний майстер П'єр і Костянтин» обіцяв своїм клієнтам «плекання нігтів» і «ондулянсiон» вдома. Іще далі розташувався готель з перукарнею, а за ним на великому пустирі стояло солом'яно-жовте теля і ніжно лизало іржаву, прихилену до самітних воріт вівіску:

РА
ДЯ
НСЬ
К
ИЙ

1997

СОУЖОВЕЦЬ
І ПАРАТ МАТВІЙОВИЧ

ВОРОБ'ЯНІНОВ

Хоч похоронних справ було безліч, та клієнтура у них була небагата. «Ласкаво просимо» лопнуло ще за три роки до того, як Іполит Матвійович осів у місті N, а майстер Безенчук пив горілку і навіть одного разу пробував закласти в ломбарді свою найкращу на вітрині домовину.

Люди в місті N умирили коли-не-коли, і Іполит Матвійович знав це краще за будь-кого, служив-бо він у загсі, де відав столом реєстрації смертей та шлюбів.

Стіл, за яким працював Іполит Матвійович, скидався на старий надгробок. Лівий ріжечок його був знищений пацюками. Немічні ніжки його тремтіли під тягарем пухлих папок тютюнового кольору з записами, з яких можна було почерпнути всі відомості про родовід мешканців міста N і про генеалогічні дерева, що зросли на злиденному повітовому ґрунті.

У п'ятницю 15 квітня 1927 року Іполит Матвійович, як завжди, прокинувся о пів на восьму і одразу ж просунув ніс у старомодне пенсне із золотою дужкою. Окулярів він не носив. Одного разу, вирішивши, що носити пенсне негігієнічно, Іполит Матвійович попрямував до оптика і купив окуляри без оправы, з позолоченими голоблями. Окуляри з першого разу йому сподобались, але дружина (це було незадовго до її смерті) сказала, що в окулярах він — викапаний Мілюков, і він оддав окуляри двірникові. Двірник, хоч і не був короткозорий, до окулярів звик і носив їх залюбки.

— Бонжур! — проспівав Іполит Матвійович самому собі, спустивши ноги з постелі. «Бонжур» свідчило про те, що Іполит Матвійович прокинувся в доброму гуморі. Сказане в момент прокидання «гут морген» означало звичайно, що з печінкою не все гаразд, що п'ятдесят два роки — не жарт і що надворі сьогодні похмуро.

Іполит Матвійович всунув сухорляві ноги в довоєнні штани, зав'язав їх біля кісточок підв'язками і пірнув у короткі м'які чоботи з вузькими квадратними носами. Через п'ять хвилин на Іполиті Матвійовичу красувався місяцесяйний жилет, усіяний дрібною срібною зіркою, і мінливий люстриновий піджачок. Змахнувши із своєї сивини росинки, сліди умивання, Іполит Матвійович по-звірячому ворухнув вусами, нерішуче поторкав шерхле підборіддя, провів щіткою по коротко підстриженому алюмінієвому волоссю і, шанобливо всміхаючись, рушив назустріч теці — Клавдії Іванівні, що саме входила до кімнати.

— Еполе-ет,— прогрімла вона,— сьогодні я бачила поганій сон.

Слово «сон» прозвучало з французьким прононсом.

Іполит Матвійович глянув на тещу згори вниз. Його зріст сягав ста вісімдесяти п'яти сантиметрів, і з такої висоти йому легко і зручно було ставитися до тещі з деякою зневагою.

Клавдія Іванівна провадила далі:

— Я бачила небіжчицю Марі з розпущеним волоссям і в золотому поясі.

Од гарматних звуків голосу Клавдії Іванівни тремтіла чавунна лампа з ядром, дробом та запилюженими скляними цяцьками.

— Я страшенно стурбована. Боюсь, щоб не сталося чого.

Останні слова вона вимовила з такою силою, що каре волосся на голові Іполита Матвійовича гойднулось у всі сторони. Він зморщив лице і, скандуючи, сказав:

— Нічого не буде, маман. За воду ви вже вносили?

Виявляється, що не вносили. Калощі теж були не помиті. Іполит Матвійович не любив своєї тещі. Клавдія Іванівна на розум була небагата, і її похилі літа не лишали ніяких надій, що вона коли-небудь порозумнішає. Скупа вона була надміру, і тільки бідність Іполита Матвійовича не давала розгорнутись цьому знадному почуттю. Голос її таку мав силу і був такий грубий, що йому позаздрив би Річард Левине Серце, від чийого крику, як відомо, присідали коні. Крім того,— і це було найжахливіше,— Клавдія Іванівна бачила сні. Вона бачила їх завжди. Їй снилися дівчата в поясах, коні, обшиті жовтим драгунським кантом, двірники, що грають на арфах, у сторожових кожухах архангели, що гуляють вночі з калаталом у руках, і в'язальні шпиці, що самі собою стрибали у кімнаті, розсипаючи прикрий звін. Пуста людина була Клавдія Іванівна. До того ж під носом у неї вирости вуса, і кожний вус був схожий на помазок для гоління.

Іполит Матвійович, трохи роздратований, вийшов з дому. Бля входу в свій обшарпаний заклад стояв, прихилившись до одвірка і схрестивши руки, трунних справ майстер Безенчук. Від систематичних крахів своїх комерційних операцій і від довгочасного вживання всередину хмільних напоїв очі у майстра були яскраво-жовті, наче в ката, і горіли незгасним вогнем.

— Шанування дорогому гостеві! — прокричав він скоромовкою, угледівши Іполита Матвійовича.— Доброго ранку!

Іполит Матвійович ввічливо підняв заплямований касторовий капелюх.

— Як здоров'я тещоньки, дозвольте довідатись?

— Мр-мр-мр,— невизначено відказав Іполит Матвійович і, низивши прямими плечима, пройшов далі.

— Ну, дай боже здоров'ячка,— з гіркотою сказав Безенчук,— самих збитків стільки терпимо, туди його в гойдалку!

І знову, схрестивши руки на грудях, прихилився до дверей.

Біля воріт похоронного бюро «Німфа» Іполита Матвійовича знову затримали.

Власників «Німфи» було трое. Вони враз уклонились Іполитові Матвійовичу і хором запитали про здоров'я тещі.

— Здорова, здорова,— одказав Іполит Матвійович,— що їй вдіється! Сьогодні золоту дівчину бачила, розплетену. Таке було їй видіння уві сні.

Три «німфи» Perezирнулися і голосно зітхнули.

Всі ці розмови затримали Іполита Матвійовича в дорозі, і він, проти звичаю, прийшов на службу тоді, коли годинник, що висів над гаслом «Зробив своє діло — і йди», показував п'ять хвилин на десяту.

Іполита Матвійовича за великий зріст, а особливо за вуса, прозвали в установі Мацистом, хоч у справжнього Мациста ніяких вусів і не було.

Витягнувши з шухляди столу синю повстяну подушечку, Іполит Матвійович поклав її на стілець, надав вусам правильного напрямку (паралельно лінії столу) і сів на подушечку, трохи здіймаючись над трьома своїми співробітниками. Іполит Матвійович не боявся геморою, він боявся протерти штани, тим-то й користувався синьою повстю.

За всіма маніпуляціями радянського службовця сором'язливо стежили двоє молодих людей — чоловік і дівчина. Чоловік, в суконному на ваті піджаку, був приголомшений службовою обстановкою, запахом алізаринового чорнила, годинником, що дихав часто і важко, а особливо строгим плакатом: «Зробив своє діло — і йди». Хоча діла свого чоловік в піджаку ще навіть не починав, але йому вже хотілось піти. Йому здавалось, що справа, в якій він прийшов, така незначна, що заради неї совісно турбувати такого поважного сивого громадянина, яким був Іполит Матвійович. Іполит Матвійович і сам розумів, що у відвідувача справа маленька, що вона може заждати, а тому, розгорнувши швидкозшивач № 2 і смикнувши щічкою, заглибився в папери. Дівчина, в довгому жакеті, обшитому блискучою чорною

ЗРОБИВ СВОЄ ДІЛО— І ЙДИ.

ПОЦІЛУНОК
ПЕРЕНОСИТЬ
ЗАРАЗУ.

Смія розстріляв
смерть
і жовобі.

тасьмою, пошепотілась з мужчиною і, тепліючи з сорому, почала повільно підходити до Іполита Матвійовича.

— Товаришу, — сказала вона, — де тут...

Мужчина в піджаку радісно зітхнув і несподівано для самого себе гаркнув:

— Одружитись!

Іполит Матвійович уважно глянув на бильця, за якими стояла пара.

— Народження? Смерть?

— Одружитись, — повторив мужчина в піджаку і розгублено озирнувся на всі боки.

Дівчина пирснула. Справу було налагоджено. Іполит Матвійович із спритністю фокусника взявся до праці. Записав баб'ячим почерком імена молодих у велетенські книги, строго допитав свідків, по яких наречена бігала в двір, довго і ніжно дихав на квадратні штампи і, підвівшись, одбивав їх на потертих паспортах. Взявши від молодих два карбованці і видавши квитанцію, Іполит Матвійович сказав, усміхнувшись: «За одправу таїнства», — і став на весь свій прекрасний зріст, за звичкою випнувши груди (свого часу він носив корсет). Товсте жовте сонячне проміння лежало йому на плечах, немов еполети. Вигляд у нього був трохи кумедний, але надзвичайно врочистий. Двовгнуті скельця пенсне променіли білим прожекторним світлом. Молоді стояли, наче ягнятка.

— Молоді люди, — заявив Іполит Матвійович високим стилем, — дозвольте привітати вас, як говорили колись, із законним шлюбом. Дуже, дуж-же приємно бачити таких молодих людей, як ви, що, взявшись за руки, ідуть до досягнення вічних ідеалів. Дуже, дуж-же приємно!

Виголосивши цю тираду, Іполит Матвійович потис молодожонам руки, сів і, вельми задоволений із себе, почав далі читати папери із швидкозшивача № 2.

За сусіднім столом службовці чмихнули в чорнильниці.

Службовий день поплив спокійно. Ніхто не тривожив стіл реєстрації смертей і шлюбів. У вікно було видно, як, шулячись від весняного холодка, розходились по своїх домітках громадяни. Рівно опівдні заспівав півень у кооперативі «Плуг і молот». Нікого це не здивувало. Потім долинуло металеве крикання і клекіт мотора. З вулиці імені товариша Губернського викотив густий клуб фіалкового диму. Клекіт подужчав. З-за диму незабаром показалися контури повітвиконкомівського автомобіля Держ. № 1 з крихітним радіатором і величезним кузовом. Автомобіль, борсаючись у грязюці,

перейшов Старопанський майдан і, коливаючись, зник в отруйнім диму. Службовці довго ще стояли біля вікна, коментуючи подію і ставлячи її в зв'язок з можливим скороченням штату. Через якийсь час дерев'яними містками обережно пройшов майстер Безенчук. Цілими днями він тинявся по місту, випитуючи, чи не помер хто.

Службовий день кінчався. На сусідній жовтенькій з білим дзвіниці щосили ударили в дзвони. Тремтіли шибки. З дзвіниці сипнула галич, помітингувала над майданом і полетіла. Вечорове небо крижаніло над спорожнілим майданом.

Іполитові Матвійовичу час було йти. Все, що мало народитись того дня, народилось і було записано в його грубі книжки. Всі, хто мав охоту одружитись, були одружені і теж записані в грубі книжки. І не було тільки, на явний розор трунним майстрам, жодного смертельного випадку. Іполит Матвійович поскладав справи, сховав у шухляду повстану подушечку, розпушив гребінцем вуса і, мріючи про вогнедишний суп, збирався був піти геть, як двері канцелярії розчахнулись, і на порозі став трунних справ майстер Безенчук.

— Шанування дорогому гостеві, — посміхнувся Іполит Матвійович. — Що скажеш?

Хоч дика морда майстра й сяяла в навислих сутінках, але сказати він нічого не зміг.

— Ну? — спитав Іполит Матвійович суворіше.

— «Німфа», туди її в гойдалку, хіба товар дає? — невразно вимовив майстер. — Хіба ж може вона покупця вдовольнити? Домовина — вона самого лісу скільки потребує...

— Що? — спитав Іполит Матвійович.

— Та от «Німфа»... Їх три родини з одної торгівлі живуть. Уже у них і матеріал не той, і обробка гірша, і китиця рідка, туди її в гойдалку. А я — фірма стара. Тисяча дев'ятсот сьомого року заснований. У мене труна — огірочок, добірний, аматорський...

— Ти що ж це, з глузду з'їхав? — лагідно запитав Іполит Матвійович і рушив до виходу. — Здурієш ти серед домовин.

Безенчук запобігливо рвонув двері, пропустив Іполита Матвійовича наперед, а сам ув'язався за ним, тремтячи немов з нетерпіння.

— Ще коли «Ласкаво просимо» було, тоді це так! Проти їхнього газету жодна фірма, навіть у самій Твері, встати не могла, туди її в гойдалку. А тепер, одверто скажу, кращого за мій товар не знайдете. І не шукайте навіть.

Іполит Матвійович гнівно оглянувся, подививсь якусь мить на Безенчука сердито і пішов трохи швидше. Хоча жодної прикраси на роботі йому сьогодні не трапилось, проте почував він себе досить-таки погано.

Три власники «Німфи» стояли біля свого закладу в тих самісіньких позах, в яких Іполит Матвійович залишив їх уранці. Здавалось, з того часу вони не сказали один одному слова, але різюча зміна в обличчях, таємниче задоволення, що томно миготіло в їхніх очах, свідчило: вони знають щось особливе.

Угледівши своїх комерційних ворогів, Безенчук одчайдушно махнув рукою, зупинився і зашепотів услід Вороб'янінову:

— Уважу за тридцять два кербелі.

Іполит Матвійович поморщився і прискорив ходу.

— Можна в кредит,— додав Безенчук.

А троє власників «Німфи» не говорили нічого. Мовчки вони рушили слідом за Вороб'яніновим, раз у раз знімаючи картузи і ввічливо вклоняючись.

Розгніваний до краю дурним приставанням майстрів, Іполит Матвійович швидше, аніж звичайно, вибіг на ганок, роздратовано витер об східці багнюку і, відчуваючи непереможний напад апетиту, ввійшов у сіни. Назустріч йому з кімнати вийшов червоний як жар священник церкви Фрола і Лавра, панотець Федір. Підібравши правою рукою рясу і не помічаючи Іполита Матвійовича, панотець Федір помчав до виходу.

Тут Іполит Матвійович помітив надмірну чистоту, новий, різючий безлад нерясної меблі і відчув лоскоти в носі від сильного запаху медикаментів. У першій кімнаті Іполита Матвійовича стріла сусідка, агрономша Кузнецова. Вона зашепотіла і замахала руками:

— Йй гірше, вона щойно сповідалась. Не грюкайте чобітьми.

— Я не грюкаю,— покірно відказав Іполит Матвійович.— Що ж таке сталося?

Мадам Кузнецова закопилила губи і показала рукою на двері другої кімнати.

— Жахливий серцевий напад.

І, повторюючи явно чужі слова, що сподобались їй своєю значущістю, додала:

— Не виключена можливість смертельного кінця. Я сьогодні цілісінький день на ногах. Приходжу вранці по м'ясорубку, дивлюсь — двері відчинено, в кухні нікого, в цій

кімнаті теж, ну, думаю, пішла, мабуть, Клавдія Іванівна по борошно на паску. Вона нещодавно збиралася. Борошно тепер, самі знаєте, як не купиш заздалегідь...

Мадам Кузнецова довго ще розповідала б про борошно, про дорожнечу і про те, як вона найшла Клавдію Іванівну, яка лежала біля кахельної грубки в зовсім мертвотному стані, але стогони з сусідньої кімнати боляче вразили слух Іполита Матвійовича. Він швидко перехрестився трохи затерплюю рукою і пройшов до тещиної кімнати.

РОЗДІЛ II

СМЕРТЬ МАДАМ ПЕТУХОВОЇ

Клавдія Іванівна лежала на спині, підклавши одну руку під голову. Голова її була в чепчику інтенсивно абрикосового кольору, що був в якійсь моді якогось року, коли дами носили «шантеклер» і тільки починали танцювати аргентинський танок танго.

Обличчя Клавдії Іванівни було урочисте, але на ньому не було жодного виразу. Очі дивились у стелю.

— Клавдіє Іванівно! — гукнув Вороб'янінов.

Теща швидко заворушила губами, але, замість звичних для вуха Іполита Матвійовича трубних звуків, він почув стогін, тихий, тонкий і такий жалісний, що серце йому тьохнуло. Блискуча сльоза несподівано швидко викотилася з ока і, наче ртуть, ковзнула по обличчю.

— Клавдіє Іванівно, — повторив Вороб'янінов, — що з вами?

Але на це знову ні слова. Стара заплющила очі і ледь перехилилась набік.

До кімнати тихо увійшла агрономша і повела його за руку, мов хлопчика, якого ведуть умиватися.

— Вона заснула. Лікар звелів її не турбувати. Ви, голубе, от що — підіть-но до аптеки. Натє квитанцію і довідайтесь, почім пузирі на лід.

Іполит Матвійович у всьому скорився мадам Кузнецовій, відчуваючи її незаперечну вищість у таких справах.

До аптеки бігти було далеко. Немов гімназист, затиснувши в кулаці рецепт, Іполит Матвійович поквапно вийшов на вулицю.

Було вже темно. На фоні мерхлої зорі видніла худорлява фігурка трунних справ майстра Безенчука, — прихилившись

до ядинових воріт, він закусував хлібом з цибулею. Тут же поруч сиділи навпочіпки три «німфи» і, облизуючи ложки, їли з чавунного горщечка гречану кашу. Угледівши Іполита Матвійовича, майстри виструнчилися, наче солдати. Безенчук образливо знизав плечима і, простягнувши руку в напрямі конкурентів, пробурмотів:

— Плутаються, туди їх у гойдалку, під ногами.

Посеред Старопанського майдану, біля бюстика поета Жуковського з вирізьбленим на цоколі написом: «Поэзия есть бог в святых мечтах земли», точилися жваві розмови, викликані звісткою про тяжку хворобу Клавдії Іванівни. Загальна думка присутніх тут городян сходилася на тому, що «всі там будемо» і що «бог дав, бог і взяв».

Перукар «П'єр і Костянтин»,— а втім, він охоче обзивався на ім'я «Андрій Іванович»,— і тут не проминув нагоди виявити свої знання в медичній галузі, почерпнуті з московського журналу «Огонек».

— Сучасна наука,— говорив Андрій Іванович,— дійшла неможливого. Візьміть, скажімо, у клієнта прищик на підборідді вискочив. Колись до зараження крові доходило, а тепер у Москві, кажуть,— не знаю, чи правда цьому, чи ні,— на кожного клієнта окремий стерилізований помазок.

Громадяни протяжно зіткнули.

— Це ти, Андрію, трохи той...

— Та де ж це видано, щоб кожній людині окремий помазок? І вигадася ж!

Колишній пролетар розумової праці, а нині яточник Прусис навіть рознервувався:

— Дозвольте, Андрію Івановичу, у Москві, за даними останнього перепису, понад два мільйони жителів? Отже, потрібно понад два мільйони помазків? Досить оригінально!

Розмова набирала запальних форм і чорт зна до чого дійшла б, якби кінець Осипної вулиці не показався Іполит Матвійович.

— Знов до аптеки побіг. Кепські справи, мабуть...

— Помре стара. Недарма Безенчук по місту сам не свій бігас.

— А що каже лікар?

— Що лікар! Хіба в страхкасі лікарі? Здорового і то залікують!

«П'єр і Костянтин», що давно вже поривався зробити повідомлення на медичну тему, заговорив, боязко оглянувшись:

— Тепер уся сила в гемоглобіні.

Сказавши це, «П'єр і Костянтин» замовк.

Замовкли і городяни, кожний по-своєму міркуючи про таємничі сили гемоглобіну.

Коли піднявся місяць і м'ятне світло його опромінило мініатюрний бюстик Жуковського, на мідній спині поета можна було добре розібрати написану крейдою коротку лайку.

Уперше такий напис з'явився на бюстику 15 червня 1897 року, першої ж після відкриття пам'ятника ночі. І хоч як представники поліції, а згодом міліції, старалися, ганебний напис акуратно відновлявся щодня.

В дерев'яних з надвірними віконницями будиночках уже співали самовари. Був час вечері. Громадяни не стали даремно гаяти час і розійшлись. Повіяв вітер.

Тим часом Клавдія Іванівна помирала. Вона то просила пити, то казала, що їй треба встати і піти до шевця по святкові штиблети Іполита Матвійовича, то скаржилась на пилюку, від якої, казала вона, можна було задихнутись, то просила засвітити всі лампи.

Іполит Матвійович, утомившись уже хвилюватись, ходив по кімнаті. У голову йому лізли неприємні господарські думки. Він думав про те, як доведеться брати в касі взаємодопомоги аванс, шукати попа і відповідати на співчутливі листи родичам. Щоб розвіятись трохи, Іполит Матвійович вийшов на ганок. У зеленім с'яві стояв трунних справ майстер Безенчук.

— То як же накажете, пане Вороб'янінов? — спитав майстер, притиснувши до грудей картуз.

— Що ж, можливо, — похмуро відказав Іполит Матвійович.

— А «Німфа», туди її в гойдалку, хіба товар дає! — захвилювався Безенчук.

— Та іди ти до біса! Остогид!

— Я нічого. Я про китиці й газет. Як зробити, туди її в гойдалку? Перший сорт, прима? Чи як?

— Без жодних китиць і газетів. Просту дерев'яну домовину. Соснову. Розумієш?

Безенчук приклав палець до вуст, — мовляв, усе розумієм, повернувся і, балансуючи картузом, але все ж хитаючись, попрямував додому. Тут тільки Іполит Матвійович помітив, що майстер п'яний як чіп.

На душі Іполита Матвійовича знов стало надзвичайно гідко. Він не уявляв собі, як приходитиме в порожню,

засмічену квартиру. Йому здавалось, що із смертю тещі зникнуть ті маленькі вигоди й звички, які він з великими труднощами завів після революції, що відібрала у нього великі вигоди й широкі звички. «Женитись? — подумав Іполит Матвійович. — На кому? На племінниці начальника міліції, Варварі Степанівні, сестрі Прусиса? Або, може, найняти хатню робітницю? Куди там! Затягає по судах. Та й не вигідно».

Життя відразу почорніло в очах Іполитові Матвійовичу. Сповнений обурення й огиди до всього на світі, він знову вернувся додому.

Клавдія Іванівна вже не марила. Високо лежачи на подушках, вона поглядала на Іполита Матвійовича цілком свідомо і, як йому здалося, навіть строго.

— Іполите, — прошепотіла вона виразно, — сядьте біля мене. Я маю розказати вам...

Іполит Матвійович невдоволено сів, вдивляючись у змарніле вусате обличчя тещі. Він спробував усміхнутись і сказати щось підбадьорливе. Але усмішка вийшла дика, а підбадьорливих слів зовсім не знайшлося. З горла Іполита Матвійовича вирвався лише ніяковий писк.

— Іполите, — повторила теща, — ви пам'ятаєте наш гарнітур у вітальні?

— Який? — спитав Іполит Матвійович з прихильністю, можливою лише до тяжко хворих людей.

— Той... Оббитий англійським ситцем...

— Ах, це в моєму домі?

— Так, у Старгороді...

— Пам'ятаю, чудово пам'ятаю... Канапа, дюжина стільців і круглий столик на шести ніжках. Меблі були чудові, гамбсівські... А чому ви згадали?

Але Клавдія Іванівна не змогла дати відповідь. Обличчя їй повільно почало братися купоросним кольором. Чомусь перехопило дух і Іполитові Матвійовичу. Він згадав вітальню в своїм особняку, симетрично розставлені горіхові меблі з гнутими ніжками, начищену воскову підлогу, старовинний коричневий рояль і овальні чорні рамочки з дагеротипами сановитих родичів на стінах.

Тут Клавдія Іванівна дерев'яним, байдужим голосом сказала:

— У сидінні стільця я зашила свої діаманти.

Іполит Матвійович скося глянув на стару.

— Які діаманти? — спитав він мимоволі, але відразу ж схаменувся. — Хіба не відібрали їх тоді, під час трусу?

— Я сховала діаманти в стілець,— уперто повторила стара.

Іполит Матвійович скочив на ноги і, глянувши на освітлене газовою лампою камічне обличчя Клавдії Іванівни, зрозумів, що це не марення.

— Ваші діаманти! — закричав він, лякаючись сили свого голосу.— У стілець! Хто вам нарадив? Чому ви не дали їх мені?

— Як же було дати вам діаманти, коли ви пустили на вітер маєток моєї дочки? — спокійно і злостиво мовила стара.

Іполит Матвійович сів і одразу ж знову встав. Серце його з шумом розсилало потоки крові по всьому тілу. У голові почало гудіти.

— Але ви їх витягли звідти? Вони тут?

Стара заперечливо похитала головою.

— Я не встигла. Ви пам'ятаєте, як швидко й несподівано нам довелося втекти. Вони залишились у стільці, що стояв між теракотовою лампою і каміном.

— Але ж це безумство! Як ви схожі на свою дочку! — закричав Іполит Матвійович на повен голос.

І, вже не соромлячись тим, що він коло постелі умирущої, з гуркотом одсунув стілець і задріботів по кімнаті. Стара байдуже стежила за поведінкою Іполита Матвійовича.

— Але ви хоч уявляєте собі, куди могли потрапити ці стільці? Чи, може, ви думаєте, що вони смиренсенько стоять у вітальні мого будинку і очікують, коли ви прийдете забрати ваші р-регалії?

Стара нічого не відказала.

У діловода загсу від злості спало з носа пенсне і, мигнувши біля колін золотою дужкою, хряпнуло об підлогу.

— Як? Засадити в стілець діамантів на сімдесят тисяч! У стілець, на якому невідь-хто сидить!..

Тут Клавдія Іванівна схлипнула і посунула всім корпусом на край ліжка. Рука її, описавши півкола, пробувала вхопити Іполита Матвійовича, але одразу ж упала на стьобану фіолетову ковдру.

Іполит Матвійович, повискуючи з жаху, кинувся до сусідки.

— Помирає, здається!

Агрономша діловито перехрестилась і, не приховуючи своєї цікавості, разом з чоловіком, бородатим агрономом, побігла до хати Іполита Матвійовича. Очманілий Вороб'янінов забрів у міський сад.

Поки подружжя агрономів зі своєю служницею прибирали в кімнаті небіжчиці, Іполит Матвійович бродив по саду, натикаючись на лави, на задубілі з раннього весняного кохання парочки, що ввижались йому кущами.

У голові Іполита Матвійовича коїлося чортзна-що. Звучали циганські хори, грудасті дамські оркестри безупинно виконували «танго-амапа», уявлялися йому московська зима і чорний довгий рисак, що презирливо хрюкав на пішоходців. Багато що зринало в уяві Іполита Матвійовича: і жовтогарячі привабно дорогі кальсони, і лакейська відданість, і можлива подорож у Канни.

Іполит Матвійович притишив ходу і раптом спіткнувся об тіло трунних справ майстра Безенчука. Майстер спав, лежачи в кожусі поперек садової доріжки. Від поштовху він прокинувся, чхнув і жваво скочив на ноги.

— Не турбуйтеся, будь ласка, пане Вороб'янінов, — сказав він палко, немов далі провадив нескінчену розмову. — Домовина — вона роботу любить.

— Померла Клавдія Іванівна, — повідомив замовник.

— Ну, царство небесне, — погодився Безенчук. — Упокоїлась, значиця, старенька... Старушенціі, вони завжди упокоюються... Або богові душу віддають — це як яка. Ваша, приміром, маленька й дебела, — значиця, упокоїлась. А котра, приміром, крупніша й худіша, — та, вважається, богу душу віддає...

— Тобто як це вважається? Хто це вважає?

— У нас і вважається. У майстрів. От ви, приміром, мужчина показний, великого зросту, хоч і худий. Ви, вважається, коли, не дай боже, помрете, немовби в ящик зіграли. А котрий чоловік торговий, колишньої купецької гільдії, той, значиця, наказав довго жити. А як на чин хто менший, двірник, приміром, або хто з селян, про того кажуть: перекинувся або ноги задер. Але коли помирають наймогутніші, залізничні кондуктори або з начальства хто, то вважається, що дуба дають. Так про них і кажуть: «А наш, чув, дуба дав».

Страшенно вражений цією дивною класифікацією людських смертей, Іполит Матвійович спитав:

— Ну, а коли ти помреш, як про тебе майстри скажуть?

— Я — чоловік маленький. Скажуть «гигнув Безенчук». А більше нічого не скажуть, — і строго додав: — Мені дуба дати або зіграти в ящик — ніяк не можна: у мене комплекція дрібна... А з домовиною як, пане Вороб'янінов? Невже без китиць і газету поставите?

Але Іполит Матвійович, знов поринувши в золотосяйні мрії, нічого не відповів і рушив уперед. Безенчук пішов слідом за ним, підраховуючи щось на пальцях і, своїм звичаєм, бурмочучи.

Місяць давно зник. Було по-зимовому холодно. Калюжі знов затягло ламким вафельним льодом. На вулиці імені товариша Губернського, куди вийшли супутники, вітер бився з вивісками. Від Старопанського майдану, із звуками, подібними до гуркоту штор, виїхала пожежна команда на миршавих коненятах.

Пожежники, звисивши парусинові ноги з площадки, метляли головами в касках і співали нарочито огидними голосами:

Нашому брандмейстерові слава,
Нашому дорогому товаришу Насосову сла-ава!..

— На весіллі у Кольки, брандмейстерового сина, гуляли,— байдуже сказав Безенчук і почухав під кожухом груди.— Так невже без газету і без усього робити?

Саме в цей час Іполит Матвійович вже вирішив усе. «Поїду,— вирішив він,— найду. А там побачимо». І в діамантових мріях навіть небіжчиця теща видалась йому миліша, ніж була. Він повернувся до Безенчука:

— Чорт з тобою! Роби! Газетовий! З китицями!

РОЗДІЛ III

«ЗЕРЦАЛО ГРІШНОГО»

Висповідавши Клавдію Іванівну перед смертю, священник церкви Фрола і Лавра, панотець Федір Востриков, вийшов з дому Вороб'янінова в повному ажіотажі і всю дорогу до своєї квартири пройшов, неухважно дивлячись увсебіч і ніяково усміхаючись. Під кінець дороги неуважність його дійшла такої міри, що він ледве не потрапив під повітвиконкомівський автомобіль Держ. № 1. Вибравшись з фіолетового туману, що напустила пекельна машина, панотець Востриков утратив будь-яку рівновагу і, дарма що поважний мав сан та середні літа, решту шляху промчав фривольним напівгалопом.

Матушка Катерина Олександрівна готувала стіл до вечері. Панотець Федір у вільні від всеношної дні любив вечеряти рано. Але тепер, знявши капелюх і теплу, на ватині, рясу, батюшка швидко проскочив до спальні, на превелике здиву-

вання матушки, зачинився там і глухим голосом печав наспівувати «Достойно єсть».

Матушка сіла на стілець і боязко зашепотіла:

«Нове щось затіяв...»

Поривчаста душа панотця Федора не знала спокою. Не знала вона його ніколи. Ні тоді, коли він був вихованцем духовної школи, Федею, ні тоді, як був усатим семінаристом, Федором Івановичем. Перейшовши з семінарії до університету і провчившись на юридичному факультеті три роки, Востриков 1915 року побоявся можливої демобілізації і знову пішов по духовній. Спочатку настановлений був на дякона, а потім висвячений у сан священника і призначений до повітового міста N. І завжди, на всіх етапах духовної й цивільної кар'єри, панотець був користолюбцем.

Мріяв панотець Востриков про власний свічковий завод. Панотця Федора мучили видіння великих заводських барабанів, що намотують товсті воскові канати, і він вигадував всілякі проекти, здійснення яких мало дати йому основний і оборотний капітали для купівлі давно облюбованого в Самарі заводика.

Ідеї спадали на думку панотцеві Федору несподівано, і він одразу ж брався до роботи. Панотець Федір починав варити мармурове пральне мило: наварював його цілі луди, але мило, хоч і мало в собі величезний процент жирів, не милилося, до того ж і коштувало втриє дорожче, ніж «плугі-молотівське». Мило довго потім м'якло і розкладалося в сінях, так що Катерина Олександрівна, ідучи повз нього, навіть схлипувала. А ще згодом мило викидали у вигрібну яму.

Прочитавши в якомусь тваринницькому журналі, що м'ясо кроликів ніжне, наче в курчати, що плодяться вони без ліку і що розведення їх може дати дбайливому господареві чималі бариші, панотець Федір негайно придбав півдюжини плідників, і вже через два місяці собака Нерка, переляканий неймовірним числом ухатих істот, що заповнили двір і будинок, утік невідомо куди. Прокляті обивателі міста виявили свою надзвичайну консервативність і з дивовижною одностайністю не купували у Вострикова жодного кролика. Тоді панотець Федір, порадившись з попадею, вирішив прикрасити своє меню кроликами — їхнє ж м'ясо краще на смак за м'ясо курчати. З кроликів готували печеню, битки, пожарські котлети; кроликів варили в супі, подавали на вечерю холодними і запікали в бабки. Це не дало жодних наслідків. Панотець Федір підрахував, що коли перейти на самий

**ПАНОТЕЦЬ ФЕДІР ВОСТРИКОВ-
СВЯЩЕНИК ЦЕРКВИ ФРОЛА І ЛАВРА**

кролячий пайок, сім'я може з'їсти протягом місяця щонайбільше сорок тварин, тим часом щомісячний приплід становить дев'яносто штук, до того ж число це місяць у місяць зростатиме в геометричній прогресії.

Тоді Вострикови вирішили давати домашні обіди. Панотець Федір цілісний вечір писав хімічним олівцем на акуратно нарізаних аркушиках арифметичного паперу об'яви про смачні домашні обіди, приготовлені виключно на свіжому коров'ячому маслі. Об'ява починалася словами: «Дешево і смачно». Попада наповнила емальовану мисочку борошняним клейстером, і панотець Федір пізно увечері наліпив об'яви на всіх телеграфних стовпах і поблизу радянських установ.

Нова витівка мала величезний успіх. Першого ж дня прийшло сім чоловік, серед них і діловод військкомату Бендін, і завідувач підвідділу впорядкування Козлов, чиїм старанням недавно був зруйнований єдиний у місті пам'ятник старовини — Триумфальна арка елисаветинських часів, що заважала, як казав він, вуличному рухові. Всім їм обід дуже сподобався. Другого дня прийшло чотирнадцять чоловік. Кроликів не встигали білувати. Цілий тиждень справа йшла прекрасно, і панотець Федір уже тишив себе думкою відкрити невелике чинбарне виробництво, без мотора, як от стався зовсім несподіваний випадок.

Кооператив «Плуг і молот», закритий уже три тижні з нагоди переобліку товарів, одкрився, і працівники прилавка, покректуючи від натуги, викотили на задній двір, спільний з двором панотця Федора, бочку гнилої капусти, яку і скинули у вигрібну яму. Приваблені пікантним запахом, кролики збіглись до ями, і вже другого ранку серед тендітних гризунів почався мор. Лютував він тільки три години, але поклав двісті сорок плідників і всю безліч приплоду.

Приголомшений панотець Федір притих на цілі два місяці і звеселився духом тільки тепер, повернувши з дому Вороб'янінова і замкнувшись, на превелике здивування матушки, в спальні. Все свідчило про те, що панотця Федора осяяла нова ідея, полонивши всю його душу.

Катерина Олександрівна кісточкою зігнутого пальця постукала в двері спальні. Відповіді ніякої, тільки спів подужчав. За хвилину двері прочинились, і в щілині показалось обличчя панотця Федора, на якому грав дівочий рум'янець.

— Дай мені, матінко, ножиці, та мерщій, — швидко мовив панотець Федір.

— А як же з вечерею?

— Гаразд. Потім.

Панотець Федір схопив ножиці, знов зачинився і підійшов до стінного дзеркала в подряпаній чорній рамі.

Обіч дзеркала висів старовинний народний малюнок «Зерцало грішного», друкований з мідної дошки і приємно розмальований рукою. Особливо втішило панотця Федора «Зерцало грішного» після невдачі з кролями. Лубок яскраво показував марність усього земного. У горішнім його ряду йшли чотири малюнки, підписані слов'янською в'яззю, значущі і миротворні: «Сим молитву деет, Хам пшеницу сеет, Яфет власть имеет. Смерть всем владеет». Смерть була з косою та пісочним годинником з крилами. Зроблена вона була наче з протезів і ортопедичних частин і стояла, широко поставивши ноги, на пустельній пагористій землі. Вигляд її ясно промовляв, що невдача з кролями — дурниця.

Зараз панотцю Федору більше сподобалась картинка: «Яфет власть имеет». Тілистий богатир з бородою сидів у маленькому залі на троні.

Панотець Федір посміхнувся і, уважно дивлячись на себе в дзеркало, почав підстригати свою благообразну бороду. Волосся сипалось на підлогу, ножиці скрипіли, і через п'ять хвилин панотець Федір переконався, що підстригати бороду він зовсім не вміє. Борода його була скособочена, непристойна і навіть підозріла.

Помаячивши перед дзеркалом ще трохи, панотець Федір роззлостився, покликав дружину і, простягаючи їй ножиці, роздратовано сказав:

— Поможи мені хоч ти, матушко. Ніяк не можу цим пат-лам ради дати.

Матушка із здивування навіть руки назад одвела.

— Що ж ти з собою зробив? — мовила вона нарешті.

— Нічого не зробив. Підстригаюся. Поможи, будь ласка. От тут начебто скособочилося...

— Господи,— сказала матушка, зазіхаючи на кучері панотця Федора — невже, Феденько, ти до обновленців перейти наважився?

Панотець зрадів з такого напрямку розмови.

— А чому б мені, матінко, і не перейти до обновленців? Хіба обновленці — не люди?

— Люди, звичайно, люди,— погодилась уїдливо матушка,— де ж пак: по ілюзіонах ходять, аліменти платять...

— Ну, і я по ілюзіонах буду бігати.

— Бігай, будь ласка.

— І бігатиму.

— Добігаєшся. Ти в дзеркало на себе глянь.

І справді, із дзеркала на панотця Федора глянула метка чорноока фізіономія з невеликою дикою борідкою і безглуздо довгими вусами.

Заходились підстригати вуса, доводячи їх до пропорційних розмірів.

Те, що сталося далі, ще дужче вразило матушку. Панотець Федір заявив, що цього ж вечора має виїхати в справі, і звелів, щоб Катерина Олександрівна побігла до брата-пекаря і взяла у нього на тиждень пальто зі смушевим коміром та коричневий качачий картуз.

— Нікуди не піду! — заявила матушка і заплакала.

Півгодини ходив панотець Федір то туди, то сюди по кімнаті і, лякаючи дружину оновленим своїм лицем, плів усіякі дурниці. Матушка зрозуміла тільки одне: панотець Федір ні з того ні з сього постригся, хоче в блазеньському картузі їхати невідь-куди, а її кидає.

— Не кидаю,— який уже раз повторював панотець Федір,— не кидаю, через тиждень буду назад. Адже ж може бути у людини справа. Може чи не може?

— Не може,— говорила попада.

Панотцю Федору, людині в поведженні з ближніми лагідній, довелося навіть постукати кулаком по столу. Хоч стукав він обережно й невміло, ніколи бо цього не робив, попада, проте, вельми налякалась і, напнувши хустку, побігла до брата по цивільну одягу.

Зоставшись сам, панотець Федір з хвилину подумав, сказав: «І жінкам важко»,— і витяг з-під ліжка скриньку, оббиту жерстю. Такі скриньки бувають здебільше у червоноармійців. Обклеєні вони смугастими шпалерами, поверх яких красується портрет Будьонного або картонка з цигаркової коробки «Пляж» з трьома красунями на усипанім рінню батумським березі. Скринька Вострикових, на превелике невдоволення панотця Федора, теж була обклеєна малюнками, але не було там ні Будьонного, ні батумських красунь. Попада заліпила все нутро скриньки фотографіями, вирізаними з журналу «Летопись войны 1914 года». Тут було і «Взятие Перемышля», і «Раздача теплых вещей нижним чинам на позициях», і... та чимало чого було там іще.

Виклавши на підлогу цілу купу книжок: комплект журналу «Русский паломник» за 1903 рік, товстелезну «Историю раскола» і брошуру «Русский в Италии» з видрукуванням на обгортці вогнедишним Везувієм, панотець Федір запустив руку на саме дно скриньки і витяг старий, обшарпа-

ній жінчин капор. Примружившись від запаху нафталіну, що раптом ударив із скриньки, панотець Федір, розриваючи мереживо й прошиви, вийняв з капора важку полотняну ковбаску. Ковбаска містила в собі двадцять золотих десятків — все, що зосталося від комерційних авантур панотця Федора.

Звичним рухом руки він підняв полу рясн і засунув ковбаску в кишеню смугастих штанів. Потім підійшов до комода і витяг з коробки від цукерок п'ятдесят карбованців — по три і по п'ять карбованців. У коробці залишилось іще двадцять карбованців.

— На господарство вистачить, — вирішив він.

РОЗДІЛ IV

МУЗА ДАЛЕКИХ МАНДРІВ

За годину перед приходом вечірнього поштового поїзда панотець Федір, у коротенькому, трохи нижче колін пальті і з плетеним кошиком, стояв у черзі коло каси і похололиво поглядав на вхідні двері. Він боявся, що матушка, всупереч його домаганню, прибіжить на вокзал провжджати, і тоді яточник Прусіс, що сидів у буфеті й частував пивом фінагента, одразу його впізнає. Панотець Федір із здивуванням і соромом поглядав на свої одкриті очам усіх мирян смугасті штани.

Посадка в безплацкартний поїзд мала звичайний скандальний характер. Пасажири, зігнувшись під тягарем величезних мішків, бігали від голови поїзда до хвоста і від хвоста до голови. Панотець Федір очманіло бігав з усіма. Він так само, як і всі, розмовляв з провідниками улєсливим голосом, так само, як і всі, боявся, що касир дав йому «неправильний» квиток, і тільки, впущений нарешті у вагон повернув собі притаманний спокій і навіть повеселів.

Паровоз закричав на весь голос, і поїзд рушив, везучи з собою панотця Федора в невідому далечинь у справі загадковій, але, мабуть, багатій на великі вигоди.

Цікава штука — смуга відчуження. Найзвичайнісінький громадянин, потрапивши в неї, відчуває в собі деяку метушливість і швидко обертається або в пасажира, або в вантажоодержувача, або просто в безквиткового пройдисвіта, що затьмарює життя і службу діяльність кондукторським бригадам та перонним контролерам.

З тої хвилини, як громадянин уступає в смуту відчуження, що її по-дилетантському він називає вокзалом або станцією, життя його враз міняється. Одразу ж до нього підскакують Єрмаки Тимофійовичі в білих фартухах з нікельованими бляхами на серці і послужливо підхоплюють багаж. З тої хвилини громадянин уже не належить самому собі. Він — пасажир і починає виконувати всі обов'язки пасажира. Обов'язки ці вельми складні, але приємні.

Пасажир дуже багато їсть. Прості смертні ночами не їдять, але пасажир їсть і вночі. Їсть він смажене курча, для нього дороге, круті крашанки, шкідливі для шлунка, і маслини. Коли поїзд перетинає стрілку, на полицях брязкотять цілі армії чайників і підстрибують загорнуті в газетні мішечки курчата, позбавлені ніжок, з корінням вирваних пасажирами.

Але пасажири нічого цього не помічають. Вони розповідають анекдоти. Регулярно щотри хвилини весь вагон аж боки рве з реготу. Після того западає тиша і оксамитний голос доповідає черговий анекдот:

— Умирає старий єврей. Тут жінка стоїть, діти. «А Моня тут?» — питає єврей ледве-ледве. — «Тут». — «А тьотя Брана прийшла?» — «Прийшла». — «А де бабуся? Я її не бачу». — «От вона стоїть». — «А Ісак?» — «Ісак тут». — «А діти?» — «От усі діти». — «Хто ж у крамниці zostався?!»

Тої ж миті чайники починають брязкотіти, і курчата літають на горішніх полицях, стривожені громовим сміхом. Але пасажири цього не помічають. У кожного на серці лежить заповітний анекдот, який, тріпочучи, очікує своєї черги. Новий виконавець, штовхаючи ліктями сусідів і благально кричучи: «А от мені розказували!» — насилу опановує увагу і починає:

— Один єврей приходить додому й лягає спати поруч своєї жінки. Раптом він чує — під ліжком хтось шкрябає. Єврей опустил під ліжко руку й питає: «Це ти, Джек?» А Джек лизнув руку і відповідає: «Це я».

Пасажири вмирають зо сміху, темна ніч закриває лани, з паровозної труби вилітають в'юнки іскри, і тонкі семафори в світносяйних зелених окулярах сором'язно пролітають мимо, дивлячись поверх поїзда.

Цікава річ — смуга відчуження! У всі кінці країни біжать довгі важкі поїзди далекого сполучення. Всюди відкрита дорога. Скрізь горить зелений вогник — путь вільна. Полярний експрес підіймається до Мурманська. Зігнувшись і згорбившись на стріці, з Курського вокзалу вискакує

«Перший — К», прокладаючи шлях на Тіфліс. Далекосхідний кур'єр обгинає Байкал, повним ходом наближаючись до Тихого океану.

Муза далеких мандрів вабить людину. Вже вирвала вона панотця Федора з тихої повітової оселі і кинула в невідь-яку губернію. Уже і колишній предводитель дворянства, а нині діловод загсу Іполит Матвійович Вороб'янінов вражений у саме нутро свос і задумав чорт зна що таке.

Носить людей по країні. Один за десять тисяч кілометрів од місця служби знаходить собі осіянну наречену. Другий у гонитві за скарбами кидає поштово-телеграфне відділення і, наче школяр, біжить на Алдан. А третій так і сидить собі вдома, любовно погладжуючи спілу грижу і читаючи твори графа Саліаса, куплені замість карбованця за п'ять копійок.

Другого дня після похорону, порядкування яким люб'язно взяв на себе трунних справ майстер Безенчук, Іполит Матвійович пішов на службу і, виконуючи покладені на нього обов'язки, зареєстрував власноручно смерть Клавдії Іванівни Петухової, п'ятдесяти дев'яти років, хатньої господарки, безпартійної, з місцем мешкання в повітовому місті N і родом з дворян Старгородської губернії. Тоді Іполит Матвійович попросив собі законну двотижневу відпустку, дістав сорок один карбованець відпускних грошей і, попрощавшись із співробітниками, рушив додому. По дорозі він завернув до аптеки.

Провізор Леопольд Григорович, якого свої і друзі називали Ліпа, стояв за червоним лакованим прилавком, оточений молочними банками з отрутою, і нервово продавав своячениці брандмейстера «крем Анго проти загару і ластовиння, надає виняткової білості шкірі». Своячениця брандмейстера, однак, просила «пудру Рашель золотавого кольору, надає тілу рівний, недосяжний в природі загар». Але в аптеці був тільки крем Анго проти загару, і боротьба таких протилежних продуктів парфюмерії точилася півгодини. Переміг все-таки Ліпа, продавши своячениці брандмейстера губну помаду і клоповар — прилад, побудований за принципом самовара, але формою подібний до лійки.

— Що ви хотіли?

— Засоби для волосся.

— Для рощення, знищення, фарбування?

— Яке там рощення! — сказав Іполит Матвійович. —

Для фарбування.

— Для фарбування є прекрасна річ «Титанік». Дістали з митниці. Контрабандний товар. Не змивається ні холодною,

ні гарячою водою, ні мильною піною, ні гасом. Радикальний чорний колір. Флакон на півроку коштує три карбованці дванадцять копійок. Рекомендую як доброму знайомому.

Іполит Матвійович покрутив у руках квадратний флакон «Титаніка», глянув, зітхнувши, на етикетку і виклав гроші на прилавок.

Іполит Матвійович повернув додому і з почуттям огиди став поливати голову і вуса «Титаніком». У квартирі пішов сморід.

По обіді сморід розійшовся, вуса обсохли, злиплись, і їх ледве можна було розчесати. Виявилось, що радикальний чорний колір мав трохи зеленавий відблиск, але фарбувати вдруге було уже ніколи.

Іполит Матвійович витяг з тещиної шкатулки знайдений ним напередодні список коштовностей, перелічив усю готівку, зачинив квартиру, сховав ключі в задню кишеню, сів на прискорений № 7 і поїхав до Старгорода.

РОЗДІЛ V

ВЕЛИКИЙ КОМБІНАТОР

О пів на дванадцяту з північного заходу, з боку села Чмаровки, до Старгорода ввійшов молодий чоловік років двадцяти восьми. За ним біг безпритульний.

— Дядю, — весело кричав він, — дай десять копійок!

Молодий чоловік витяг з кишені нагріте яблуко і подав його безпритульному, але той не відходив. Тоді пішоходець спинився, іронічно глянув на хлопця і тихо сказав:

— Може, тобі дати ще ключа від квартири, де гроші лежать?

Безпритульний, що зарвався не в міру, зрозумів усю безпідставність своїх претензій і лишився позаду.

Молодий чоловік збрехав: не мав він ні грошей, ні квартири, де вони могли б лежати, ні ключа, яким можна було б квартиру відчинити. Він не мав навіть пальта. У місто молодий чоловік увійшов у зеленому в талію костюмі. Його могутню шию кілька разів огортав старий вовняний шарф, на ногах лакові штиблети із замшевим верхом апельсинного кольору. Шкарпеток під штиблетами не було. У руці молодий чоловік держав астролябію.

«О баядерка, ті-рі-рім, ті-рі-ра!» — заспівав він, підходячи до привозного ринку.

Тут для нього найшлось чимало діла. Він втиснувся в шерг продавців, що торгували на розвалі, виставив уперед астролябію і серйозним голосом почав кричати:

— Кому астролябію?! Продається дешево астролябія! Для делегацій і жінвідділів знижка.

Несподівана пропозиція довгий час не викликала попиту. Делегації хатніх господарок цікавились більше дефіцитними товарами і стовбичили біля мануфактурних яток. Мимо продавця астролябії уже двічі пройшов агент Старгуброзшуку. Але астролябія ні в якій мірі не схожа була на вкрадену вчора з канцелярії Маслоцентру друкарську машинку, отже, агент перестав магнетизувати молодого чоловіка очима й одійшов геть.

До обіду астролябію було продано слюсареві за три карбованці.

— Сама міряє,— сказав молодий чоловік, передаючи астролябію покупцеві,— аби було що міряти.

Позбувшись хитрого інструмента, веселий молодий чоловік пообідав у їдальні «Куточок смаку» і пішов оглядати місто. Він проминув Радянську вулицю, вийшов на Червоноармійську (колишня Велика Пушкінська), перетяв Кооперативну і знову опинивсь на Радянській. Але це була вже не та Радянська, яку він пройшов: у місті було дві Радянські вулиці. Немало подивувавшись із цього, молодий чоловік опинився на вулиці Ленських подій (колишній Денисівській). Біля гарного двоповерхового особняка № 28 з високою:

СРСР, РРФСР
2-й будинок СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАРГУВСТРАХУ

молодий чоловік зупинився, щоб прикурити у двірника, що сидів на камінній лаві при воротах.

— А що, батьку,— спитав молодий чоловік, затягнувшись,— наречені у вас в місті є?

Старий двірник анітрохи не здивувався.

— Кому й кобила наречена,— відказав він, охоче пристаючи до розмови.

— Ніяких запитань більше не маю,— швидко проказав молодий чоловік.

І одразу ж поставив нове запитання:

— У такому домі та без наречених?

— Наших наречених,— заперечив двірник,— давно на тому світі з ліхтарями шукають. У нас тут державна богадільня: старі баби живуть на повному пенсіоні.

— Розумію. Це котрі ще до історичного матеріалізму народилися?

— Це таки правда. Коли народились, тоді й народились.

— А в цьому домі що було до історичного матеріалізму?

— Коли було?

— Та тоді, за старого режиму.

— А, за старого режиму жив мій пан.

— Буржуй?

— Сам ти буржуй! Сказано тобі — предводитель дворянства.

— Пролетар, кажеш?

— Сам ти пролетар! Сказано тобі — предводитель.

Розмова з розумним двірником, що кепсько розбирався в класовій структурі суспільства, тривала б ще бозна-скільки часу, якби молодий чоловік не взявся до справи рішучіше.

— От що, дідусю,— мовив він,— непогано б вина випити.

— Ну, почастуй.

На годину обидва зникли, а коли повернули назад, двірник був уже найвірніший друг молодому чоловікові.

— То я у тебе переночую,— сказав новий друг.

— Про мене хоч все життя живи, раз хороший чоловік.

Домігшись так швидко свого, гість моторно спустився в двірницьку, зняв апельсинні штіблети і витягся на лаві, обмірковуючи план дії на завтра.

Звали молодого чоловіка Остап Бендер. Із своєї біографії він звичайно повідомляв тільки одну подробицю: «Мій тато,— казав він,— був турецько-підданий». Син турецько-підданого за все своє життя перемінив багато професій. Жвавість характеру, що заважала йому присвятити себе будь-якій одній роботі, раз у раз кидала його в різні кінці країни і тепер привела в Старгород без шкарпеток, без ключа, без квартири і без грошей.

Лежачи в теплій до смороду двірницькій, Остап Бендер одшліфовував у думках два можливі варіанти своєї кар'єри.

Можна було стати багатоженцем і спокійно переїжджати з міста в місто, тягаючи за собою новий чемодан із захопленими у чергової дружини коштовними речами.

А можна було завтра ж піти до Стардиткомісії і запропонувати їм взяти на себе поширення не написаної, але геніально задуманої картини: «Більшовики пишуть листа Чемберленові», за популярною картиною художника Реліна

«Запорожці пишуть листа султанові». На випадок успіху цей варіант міг би дати карбованців чотириста.

Обидва варіанти придумав Остап під час свого останнього перебування в Москві. Варіант з багатоженством народився під впливом вичитаного у вечірній газеті судового звіту, де ясно було сказано, що якийсь багатоженець дістав лише два роки без суворої ізоляції. Варіант № 2 народився в голові Бендера, коли він на контрамарку оглядав виставку АХРР*.

Однак обидва проекти мали свої хиби. Почати кар'єру багатоженця без чудового, сірого в яблуках костюма була річ неможлива. До того ж треба було мати бодай десять карбованців для шику і принади. Можна було, звичайно, женитись і в похідному зеленому костюмі, бо чоловіча сила і краса Бендера для провінціальних Маргарит на відданні були абсолютно непереможні, але це було б, як казав Остап: «Низький сорт, нечиста робота». З картиною теж не все було гаразд: могли трапитись суто технічні труднощі. Чи зручно буде малювати т. Калініна в папасі і білій бурці, а т. Чичеріна — голим по пояс? На всяк випадок, певна річ, можна намалювати всіх персонажів у звичайних костюмах, але це вже не те.

— Не буде того ефекту! — сказав Остап уголос.

Тут він помітив, що двірник уже давно про щось палко говорить. Виявляється, двірник поринув у спогади про колишнього власника будинку:

— Поліцейстер під козирок йому брав... Приходиш до нього, приміром, буду говорити, на Новий рік з привітанням — трояка дає... На великдень, приміром, буду говорити, ще трояк. Та, приміром, у день янгола їхнього поздоровляеш... Ну, от самих поздоровних за рік карбованців п'ятнадцять і набіжить... Медаль навіть обіцявсь мені виклопотати. «Я, — каже, — хочу, щоб двірник у мене з медаллю був». Так і говорив: «Ти, Тихоне, вважай, що ти вже з медаллю...»

— Ну і що, дали?

— Та ти зажди... «Мені, — каже, — двірника без медалі не треба». В Санкт-Петербург поїхав по медаль. Ну, за першим разом, буду говорити, не вийшло. Панове чиновники не захотіли. «Цар, — кажуть, — за кордон поїхав, зараз ніяк не можна». Наказав мені пан дождити. «Ти, — каже, — Тихоне, дожидай, без медалі не будеш».

* Асоціація художників революційної Росії.

— А твого пана що, коцнули? — несподівано запитав Остап.

— Ніхто не коцав. Сам поїхав. Чого йому тут було із солдатнею сидіти... А тепер медалі за двірницьку службу дають?

— Дають. Можу тобі виклопотати.

Двірник з повагою подивився на Бендера:

— Мені без медалі не можна. У мене служба така.

— Куди ж твій пан поїхав?

— А хто його зна! Люди казали, до Парижа поїхав.

— А!.. Білої акації, квіти еміграції... Він, значить, емігрант?

— Сам ти емігрант... У Париж, люди кажуть, поїхав. А будинок під баб старих забрали. Їх хоч щодня поздоровляй — гривеника не дадуть!.. Ех! Пан був!..

У цей момент над дверима засмикався іржавий дзвінок. Двірник, покруктуючи, поплентався до дверей, одчинив їх і у великому сум'ятті одступив.

На верхній приступці стояв Іполит Матвійович Вороб'янінов, чорновусий і чорноволосий. Очі йому сяяли під пенсне довоєнним блиском.

— Пан! — з почуттям промимрив Тихін.— Із Парижа!

Іполит Матвійович, збентежений присутністю в двірницькій стороннього, голі фіолетові ступні якого тільки тепер побачив з-за краю стола, знітився і хотів був тікати, але Остап Бендер жваво зірвався на ноги і низько схилився перед Іполитом Матвійовичем.

— У нас хоч і не Париж, але просимо до нашого куреня.

— Здрастуй, Тихоне,— змушений був сказати Іполит Матвійович,— я зовсім не з Парижа. Що це тобі в голову вдарило!

Але Остап Бендер, чий довгий благородний ніс виразно чув запах печеного, не дав двірникові й писнути.

— Чудово,— сказав він, скосивши око,— ви не з Парижа. Звичайно, ви приїхали з Кологрива провідати свою небіжчицю бабусю.

Кажучи так, він ніжно обняв очманілого двірника і вигнав його, перш ніж той зрозумів, що сталося, а коли отямився, то міг зміркувати тільки те, що з Парижа приїхав пан, що його, Тихона, вигнали з двірницької і що в лівій руці йому затиснутий паперовий карбованець.

Старанно зачинивши за двірником двері, Бендер обернувся до Вороб'янінова, що все ще стояв посеред кімнати, і сказав:

— Спокій, все гаразд. Моє прізвище Бендер! Може, чували?

— Не чув,— нервово відказав Іполит Матвійович.

— Ну, звичайно, звідки ж у Парижі може бути відоме ім'я Остапа Бендера? Тепло тепер у Парижі? Гарне місто. У мене там двоюрідна сестра замужем. Недавно прислала мені шовкову хустку в рекомендованім листі..

— Що за нісенітниця! — скрикнув Іполит Матвійович. — Які хустки? Я приїхав не з Парижа, а...

— Чудово, чудово! З Моршанська.

Іполит Матвійович ніколи ще не мав діла з таким темпераментним молодим чоловіком, як Бендер, і відчув себе недобре.

— Ну, знаєте, я піду,— сказав він.

— Куди ж ви підете? Вам нікуди квапитись. ДПУ до вас само прийде.

Іполит Матвійович не знайшов, що відказати, розстебнув пальто з потертим оксамитовим коміром і сів на лаву, недобророзичливо поглядаючи на Бендера.

— Я вас не розумію,— сказав він ледве чутним голосом.

— Це не страшно. Зараз зрозумієте. Одну хвилиночку.

Остап озув на голі ноги апельсинні штіблети, пройшовся по кімнаті і почав:

— Ви через який кордон? Польський? Фінляндський? Румунський? Дорога, мабуть, штука. Один мій знайомий переходив недавно кордон, він живе в Славуті, по наш бік, а батьки його дружини — по той бік. У родинній справі розсварився він із жінкою, а вона з амбітної фамілії. Плюнула йому в пику і втекла через кордон до батьків. Цей знайомий посидів днів зо три сам і бачить — справа кепська: обіду нема, в кімнаті бруд, і вирішив помиритися. Вийшов уночі і пішов через кордон до тестя. Тут його прикордонники і взяли, пришили діло, посадовили на шість місяців, а потім виключили з профспілки. Тепер, кажуть, жінка прибігла назад, дурепа, а чоловік у бупрі сидить. Вона йому передачу носить... А ви теж через польський кордон переходили?

— Слово честі,— мовив Іполит Матвійович, відчуваючи несподівану залежність від балакучого молодика, що став йому на дорозі до діамантів,— слово честі, я підданий РРФСР. Врешті-решт я можу вам показати паспорт...

— За сучасного розвитку друкарської справи на Заході надрукувати радянський паспорт — це така дурниця, що про це смішно говорити... Один мій знайомий доходив до того, що друкував навіть долари. А ви знаєте, як важко підробити

американські долари? Там папір з такими, знаєте, різнобарвними волосинками. Треба дуже добре взнати техніку. Він вдало спускав їх на московській чорній біржі; згодом виявилось, що дід його, відомий валютник, купував їх у Києві і звівся нінащо, бо долари були все-таки фальшиві. Отже, із своїм паспортом ви теж можете прогадати.

Іполит Матвійович, розгніваний тим, що замість енергійно шукати діаманти він сидить у смердючій двірницькій і слухає теревені молодого нахаби про темні справи його знайомих, ніяк, проте, не наважувався піти. Він відчував неймовірний страх на саму згадку про те, що невідомий молодий чоловік рознесе по цілому місту, що приїхав колишній предводитель дворянства. Тоді— всьому край, а може, ще і посадять.

— Ви все-таки нікому не кажіть, що мене бачили,— благально сказав Іполит Матвійович,— можуть і справді подумати, що я емігрант.

— От! От! Це конгеніально! Насамперед актив є емігрант, що повернув до рідного міста. Пасив: він боїться, що його заберуть у ДПУ.

— Я ж вам тисячу разів казав, що я не емігрант.

— А хто ви такий? Чому ви сюди приїхали?

— Ну, приїхав з міста N у справі.

— У якій справі?

— Ну, в особистій справі.

— І після цього ви кажете, що ви не емігрант?.. Один мій знайомий так само приїхав..

Тут Іполит Матвійович, доведений до розпачу історіями про знайомих Бендера і бачачи, що його не зіб'єш з пантелику, скорився.

— Добре,— сказав він,— я вам все поясню.

«Врешті-решт без помічника важко,— подумав Іполит Матвійович,— а пройдисвіт він, здається, неабиякий. Такий може стати в пригоді».

РОЗДІЛ VI

ДІАМАНТОВИЙ ДИМ

Іполит Матвійович зняв з голови заплямований касторовий капелюх, розчесав вуса, з яких від дотику гребінця вилітав дружний табунець електричних іскор, і, рішуче одкашлявшись, розказав Остапові Бендеру, першому на його

життєвому шляху пройди світові, все, що йому було відомо про діаманти зі слів пәмерлої теці.

Протягом оповідання Остап кілька разів зривався на ноги і, звертаючись до залізної грубки, захоплено скрикував:

— Крига скресла, панове присяжні засідателі! Крига скресла.

А вже через годину обидва сиділи за хитким столиком і, упираючись головами, читали довгий список коштовностей, що прикрашали колись тещині пальці, шию, вуха, груди й волосся. Іполит Матвійович, щохвилини поправляючи на носі хитливе пенсне, з притиском говорив:

— Три низки перлів... Добре пам'ятаю. Дві по сорок перлин, а одна велика — на сто десять. Діамантовий кулон... Клавдія Іванівна казала, що чотири тисячі коштує, старовинної роботи...

Далі йшли персні: не шлюбні обручки, грубі, безглузді і дешеві, а тонкі, легкі, із впаяними в них чистими, умитими діамантами; важкі, сліпучі підвіски, що випромінюють на маленьке жіноче вухо райдужний вогонь; браслети у формі зміїв із смарагдовою лускою; фермуар, на який пішов урожай з п'ятисот десятин; перлове кольє, яке було б до снаги тільки славетній оперетковій примадонні; вінцем всьому була сорокатисячна діадема.

Іполит Матвійович оглянувся. По темних кутках зачумленої двірницької спалахувало і тремтіло смарагдове весняне світло. Діамантовий дим держався під стелею. Перлини котилися по столу і стрибали на підлозі. Дорогоцінний міраж потрясав кімнату.

Схвильований Іполит Матвійович отямився тільки від голосу Остапа.

— Вибір не поганий. Каміння, я бачу, добрано зі смаком. Скільки вся ця музика коштувала?

— Тисяч сімдесят — сімдесят п'ять.

— Мгу... Тепер, мабуть, коштує півтораєста тисяч.

— Невже так багато? — зрадів Вороб'янінов.

— Не менше. Тільки ви, дорогий товаришу з Парижа, плюньте на все це.

— Як плюнути?

— Слиною, — відказав Остап, — як плювали до епохи історичного матеріалізму. Нічого не вийде.

— Як же так?

— А от як. Скільки було стільців?

— Дванадцять. Гарнітур до вітальні.

— Давно, мабуть, згорів ваш гарнітур у печах.

Вороб'янінов так перелякався, що навіть скочив з місця.

— Спокій, спокій. За справу берусь я. Засідання триває далі. До речі, нам з вами треба скласти невеличку угоду.

Іполит Матвійович, важко дихаючи, на знак згоди кивнув головою. Тоді Остап Бендер почав виробляти умови.

— На випадок реалізації скарбів я, як непосредній учасник концесії і технічний керівник справи, дістаю шістдесят процентів, а соцстрах можете за мене не платити. Це мені байдуже.

Іполит Матвійович посірів:

— Це грабунок серед білого дня.

— А скільки ж ви думали мені запропонувати?

— Н-н-ну, п'ять процентів, ну, десять, нарешті. Ви зрозумійте, адже це п'ятнадцять тисяч карбованців!

— Більше ви нічого не хочете?

— Н-ні.

— А може, ви хочете, щоб я працював дурно, та ще дав вам ключ од квартири, де гроші лежать?

— У такому разі пробачте,— сказав Вороб'янінов у ніс.— У мене є всі підстави думати, що я і сам доведу до кінця свою справу.

— Ага! У такому разі даруйте,— заперечив чудесний Остап,— у мене є не менше підстав, як казав Енді Таккер, гадати, що і я сам доведу до кінця вашу справу.

— Шахрай! — закричав Іполит Матвійович, затремтівши. Остап був незворушний:

— Слухайте, пане з Парижа, а чи знаєте ви, що ваші діаманти майже у мене в кишені! І ви мене цікавите остільки, оскільки я хочу забезпечити вашу старість.

Тут тільки Іполит Матвійович зрозумів, які залізні лапи схопили його за горло.

— Двадцять процентів,— сказав він понуро.

— І мої харчі? — глузливо запитав Остап.

— Двадцять п'ять.

— І ключ від квартири?

— Але ж це тридцять сім з половиною тисяч!

— Навіщо така точність? Ну, гаразд — п'ятдесят процентів. Половина — ваша, половина — моя.

Торг тривав далі. Остап скинув іще. Він з пошани до особи Вороб'янінова погоджувався працювати з сорока процентів.

— Шістдесят тисяч! — закричав Вороб'янінов.

— Ви доволі ница людина,— заперечив Бендер,— ви любите гроші більше, ніж треба.

— А ви не любите грошей? — завив Іполит Матвійович голосом флейти.

— Не люблю.

— Навіщо ж вам шістдесят тисяч?

— З принципу!

Іполит Матвійович тільки дух перевів.

— Ну що, скресла крига? — добивав Остап.

Вороб'янінов засопів і покірно сказав:

— Скресла.

— Ну, вашу руку, повітовий предводителю команчів! Крига скресла! Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Після того як Іполит Матвійович, образившись на прозвище «предводителя команчів», зажадав пробачення і Остап, виголосивши пробачливу промову, назвав його фельдмаршалом, взялись виробляти диспозицію.

Опівночі двірник Тихін, хапаючись руками за всі стрічні палісадники і надовго припадаючи до стовпів, плентався до свого підвалу. На його нещастя був новий місяць.

— А! Пролетар розумової праці! Робітник мітли! — вигукнув Остап, углядівши зігнутого ободом двірника.

Двірник замукав низьким і пристрастним голосом, яким інколи серед нічної тиші раптом запально і метушливо починає бурмотіти унітаз.

— Це конгеніально,— повідомив Остап Іполитові Матвійовичу,— а ваш двірник досить-таки велика паскуда. Хіба можна так напиватись на карбованець?

— М-можна,— сказав двірник несподівано.

— Слухай-но, Тихоне,— почав Іполит Матвійович,— чи не знаєш ти, друже, що з моїми меблями?

Остап обережно підтримував Тихона, щоб мова вільно могла литись з його широко відкритого рота. Іполит Матвійович напружено ждав. Але з двірницького рота, в якому зуби росли не вряд, а через один, вирвався оглушливий крик:

— Бува-ва-али дні вес-с-селії...

Двірницька сповнилась громом і дзвоном. Двірник ретельно і пильно виконував пісню, не оминаючи жодного слова. Він ревів, рухаючись по кімнаті, то несвідомо ниряючи під стіл, то зачіпаючи картузом мідну циліндричну гирю «ходиків», то стаючи на одне коліно. Йому було страшенно весело.

Іполит Матвійович украй розгубився.

— Доведеться відкласти допит свідків до ранку,— сказав Остап.— Лягаймо спати.

Двірника, важкого уві сні, мов комод, перенесли на лаву.

Вороб'янінов і Остап вирішили лягти удвох на двірникове ліжко. У Остапа під піджаком, як виявилось, була сорочка-ковбой у чорну і червону клітинку. Під ковбойкою не було вже більше нічого. Зате у Іполита Матвійовича під відомим читачеві місяцесяйним жилетом був іще один — гарусний, яскраво-голубий.

— Жилет хоч на продаж,— заздро зауважив Бендер,— він наче на мене шитий. Продайте.

Іполитові Матвійовичу незручно було відмовити своєму новому компаньйонові і безпосередньому учасникові кон-цесії.

Він, скривившись, погодився продати жилет за свою ціну — вісім карбованців.

— Гроші — після реалізації нашого скарбу,— заявив Бендер, беручи від Вороб'янінова іще теплий жилет.

— Ні, я так не можу,— сказав Іполит Матвійович, червоніючи.— Дозвольте жилет назад.

Делікатна натура Остапа обурилась.

— Але ж це крамарство! — закричав він.— Починати півторастанісячну операцію і сваритися заради восьми карбованців! Учїться жити широко!

Іполит Матвійович почервонів ще дужче, витяг маленький блокнотик і каліграфічно записав:

25/IV—27 р. Видано т. Бендерові крб.— 8

Остап заглянув в книжечку.

— Ого! Якщо ви вже одкриваєте мені особливий рахунок, то хоч ведїть його до ладу. Заведїть дебет, заведїть кредит. В дебет не забудьте записати шістдесят тисяч карбованців, що їх ви мені винні, а в кредит — жилет. Сальдо на мою користь. П'ятдесят дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто два карбованці. Ще можна жити.

Після цього Остап заснув беззвучним дитячим сном. А Іполит Матвійович зняв із себе вовняні напульсники, баронські чоботи і, зоставшись у заштопаній єгерській білизні, посапуючи, поліз під ковдру. Йому було дуже незручно. Із зовнішнього боку, де не вистачало ковдри, було холодно, а з другого боку його пекло молоде, повне трепетних ідей тіло великого комбінатора.

Усім трьом снилися сні.

Вороб'янінову ввижались чорні сні: мікроби, каррозшук, оксамитові толстовки і трунних справ майстер Безенчук у смокінгу, але неголений.

Остап бачив вулкан Фудзіяму, завідувача маслотресту і Тараса Бульбу, що продавав листівки з краєвидами Дніпробуду.

А двірникові снилося, що із стайні утік кінь. Уві сні він шукав його до самісінького ранку і, не знайшовши, прокинувся розбитий і похмурий. Довго, здивовано дивився він на сонних людей, що лежали в його ліжку. Нічого не зрозумівши, він узяв мітлу і пішов на вулицю виконувати свої безпосередні обов'язки: підбирати кінські яблука і кричати на богаділок.

РОЗДІЛ VII

СЛІДИ «ТИТАНІКА»

Іполит Матвійович прокинувся своїм звичаєм о пів на восьму, пророкотів «гут морген» і попрямував до умивальника. Він умивався з насолодою: відпльовувався, примовляв і трусив головою, щоб позбутися води, що набігла йому в уші. Витиратись було приємно, але, однявши від лица рушник, Іполит Матвійович побачив, що він замашений тим радикальним чорним кольором, яким з позавчорашнього дня було пофарбовано його горизонтальні вуса. Серце Іполитові Матвійовичу погасло. Він кинувсь до свого кишенькового дзеркальця. З дзеркальця глянув на нього великий ніс і зелений, як молода трава, лівий ус. Іполит Матвійович покwapно пересунув дзеркальце праворуч. Правий ус був такого самого огидного кольору. Нагнувши голову, немов бажаючи розбити нею дзеркальце, нещасний побачив, що радикальний чорний колір ще панував у центрі каре, але по краях він був облямований тою самою травистою крайкою.

Вся істота Іполита Матвійовича застогнала таким голосним стогоном, що Остап Бендер розплющив очі.

— Ви з'їхали з глузду! — скрикнув Бендер і одразу ж склепив сонні повіки.

— Товаришу Бендер, — благально зашепотіла жертва «Титаніка».

Остап прокинувся після багатьох стусанів і умовлянь. Він уважно глянув на Іполита Матвійовича і радісно засміявся. Одвернувшись від директора-засновника концесії, головний керівник робіт і технічний директор здригався, хапався за спинку ліжка, кричав: «Не могу!» — і знову шаленів.

— З вашого боку це негарно, товаришу Бендер,— сказав Іполит Матвійович, з дрожем ворущачи зеленими вусами.

Це наддало нових сил знеможеному вже Остапові. Щирий сміх його тривав іще хвилини десять. Одсапавшись, він одразу став дуже серйозний.

— Що ви на мене дивитесь такими злими очима, немов солдат на вошу? Ви на себе погляньте!

— Але ж мені аптекар казав, що це буде радикально чорний колір. Не змивається ні холодною, ні гарячою водою, ні мильною піною, ні гасом... Контрабандний товар.

— Контрабандний? Всю контрабанду роблять в Одесі, на Малій Арнаутській вулиці. Покажіть флакон... І потім погляньте. Ви читали це?

— Читав.

— А оце — маленькими літерами? Тут ясно сказано, що після миття гарячою і холодною водою або мильною піною і гасом волосся треба ні в якому разі не витирати, а сушити на сонці або біля примуса... Чому ви не сушили? Куди ви тепер підете з цією зеленою «липою»?

Іполит Матвійович був приголомшений. Увійшов Тихін. Угледівши пана в зелених вусах, він перехрестився і попросив похмелитись.

— Видайте карбованець герою праці,— запропонував Остап,— і, будь ласка, не записуйте на мій рахунок. Це ваша інтимна справа з колишнім співробітником... Зажди, старий, не йди, дільце є.

Остап розпочав з двірником розмову про меблі, і вже через п'ять хвилин концесіонери знали все. Всі меблі 1919 року одвезли в житловідділ, окрім одного стільця з вітальні, який спершу був у розпорядженні Тихона, а потім від нього забраний завгоспом 2-го будинку соцзабезу.

— То він тут, у домі?

— Тут і стоїть.

— А скажи, друже,— завмираючи, спитав Вороб'янінов,— коли стілець був у тебе, ти його... не лагодив?

— Лагодити його неможливо. За старих часів робота була добряча. Ще тридцять років такий стілець може вистояти.

— Ну, йди, друже, візьми ще карбованець та гляди, не говори, що я приїхав.

— Могила, громадянине Вороб'янінов.

Виславши двірника і прокричавши: «Крига скресла»,— Остап Бендер знову повернувся до вусів Іполита Матвійовича:

— Доведеться фарбувати знову. Давайте гроші — піду до аптеки. Ваш «Титанік» ні к чорту, тільки собак фарбувати... От за старого часу була фарбочка!.. Мені один перегонний професор розповів захоплюючу історію. Ви цікавилися перегонами? Ні? Шкода. Надзвичайно хвилює. Так от... Був такий славетний комбінатор, граф Друцький. Він програв на перегонах п'ятсот тисяч. Король програшу! І от, коли у нього, окрім боргів, нічого вже не було і граф подумував про самогубство, один жучок дав йому за п'ятдесят карбованців надзвичайну пораду. Граф поїхав і через рік повернув назад з орловським рисаком-трилітком. Після цього граф не тільки вернув свої гроші, ба навіть виграв ще тисяч триста. Його орловець «Маклер» з відмінним атестатом завжди приходив перший. На дербі він на цілий корпус перегнав «Мак-Магона». Грім!.. Але тут Курочкін (ви чули?) помічає, що всі орловці починають міняти масть — один тільки «Маклер», як дуся, не міняє кольору. Скандал був нечуваний! Графу дали три роки. Виявилось, що «Маклер» ніякий не орловець, а перефарбований метис, а метиси куди жвавіші за орловців, і їх до них на версту не підпускають. Як вам подобається?.. Оце так фарбочка! Не те що ваші уса!..

— Але ж атестат? Адже ж у нього був відмінний атестат?

— Такий же, як етикетка на вашому «Титаніку», фальшивий! Давайте гроші на фарбу.

Остап вернувся з новою мікстурою.

— «Наяда». Можливо, краща за ваш «Титанік». Знімайте піджак!

Почався обряд перефарбування. Але «дивовижний каштановий колір, що надає волоссю ніжність і пухнатість», змішавшись із зеленню «Титаніка», несподівано пофарбував голову і вуса Іполита Матвійовича у фарби сонячного спектру.

І ріска в роті не мавши з самісінького ранку, Вороб'янінов люто лаяв усі парфюмерні заводи, і державні, і підпільні, що містяться в Одесі, на Малій Арнаутській вулиці.

— Таких вусів, мабуть, нема навіть у Арістида Бріана,— бадьоро зауважив Остап,— але жити з таким ультгра-

фіолетовим волоссям у Радянській Росії не рекомендується. Доведеться поголити.

— Не можу,— скорботно відповів Іполит Матвійович,— це неможливо.

— Що, вуса дорогі вам як пам'ять?

— Не можу,— повторив Вороб'янінов, похнюпившись.

— Тоді ви все життя сидіть у двірницькій, а я піду по стільці. До речі, перший стілець над вашою головою.

— Голіть!

Розшукавши ножиці, Бендер в одну мить одчирив вуса, вони безшумно впали на підлогу. Покінчивши зі стрижкою, технічний директор дістав з кишені пожовклу бритву «Жиллет», а з портмоне — запасне лезо і почав голити мало не плачучого Іполита Матвійовича.

— Останній ніжик на вас витрачаю. Не забудьте записати на мій дебет два карбованці за гоління і стриження.

Здрагаючись від горя, Іполит Матвійович все-таки спитав:

— Чому ж так дорого? Скрізь коштує сорок копійок?

— За конспірацію, товаришу фельдмаршал,— швидко відказав Бендер.

Страждання людини, якій голять голову безпечною бритвою, неймовірні. Це Іполит Матвійович зрозумів з самого початку операції.

Але кінець, який буває всьому, прийшов.

— Готово. Засідання триває далі! Нервових просять не дивитись! Тепер ви скожі на Боборикіна, відомого автора-куплетиста.

Іполит Матвійович змахнув із себе огидне клоччя, що так недавно іще звисало гарною сивизною, умився і, відчуваючи на всій голові полум'я, в сотий раз сьогодні уп'явся в дзеркало. Те, що він побачив, йому несподівано сподобалось. На нього дивилось перекривлене стражданням, але доволі юне обличчя актора без ангажементу.

— Ну, марш вперед, труба сурмити! — закричав Остап. — Я — по слідах в житловідділ, або, певніше, в той будинок, де колись був житловідділ, а ви — до бабусь!

— Я не можу,— сказав Іполит Матвійович,— мені дуже важко буде ввійти у власний будинок.

— Ах, справді!.. Зворушлива історія! Барон-вигнанець! Гарзд. Ідіть до житловідділу, а тут попрацюю я. Збірний пункт — у двірницькій. Парад — алле!

Завгосп 2-го будинку Старсоцзабезу був сором'язний злодюга. Вся істота його протестувала проти крадіжок, але не красти він не міг. Він крав, і йому було соромно. Крав він завжди, завжди соромився, і через те його добре голені щічки завжди горіли рум'янцем замішання, сором'язності, ніяковості й конфузу. Завгоспа звали Олександром Яковичем, а дружину його — Олександрою Яківною. Він називав її Сашхен, вона звала його Альхен. Світ не бачив ще такого голубого злодюжки, як Олександр Якович.

Він був не тільки завгосп, а й загалом завідувач. Попереднього за brutальне поводження з вихованками зняли з роботи і призначили на капельмейстера симфонічного оркестру. Альхен нічим не нагадував свого невихованого начальника. В порядку ущільненого робочого дня він взяв на себе керування будинком і з пенсіонерками поводився дуже ввічливо, запроваджуючи в домі важливі реформи і нововведення.

Остап Бендер потяг важкі дубові двері вороб'яніновського особняка і опинився у вестибюлі. Тут пахло підгорілою кашею. З горішніх приміщень долинала різноголосиця, схожа на далеке «ура» в цепу. Нікого не було, і ніхто не з'явився. Вгору двома маршами вели дубові сходи з лакованими колись східцями. Тепер у них стирчали тільки кільця, а мідних прутів, що притискали колись килим до східців, не було.

«Предводитель команчів жив, однак, у вульгарних розкошах», — думав Остап, підіймаючись нагору.

У першій же кімнаті, ясній і просторій, сиділи кружка десятка шівтора сивеньких бабусь у платтях з найдешевшого туалъденору мишачого кольору. Напружено витягши шиї і дивлячись на мужчину в розквіті сил, що стояв у центрі, бабусі співали:

Десь відлунює срібло дзвіночків.
 Це знайомої тройки розгін...
 Ніби саван, під зорями но-очі
 Сніг прослався на тисячі гін.

Диригент хору, в сірій толстовці з того ж таки туалъденору і в туалъденорових штанях, вибивав такт обома руками і, крутячись, покрикував:

— Дисканти, тихіше! Кукушкіна, не так голосно!

Він побачив Остапа, але, не маючи сили стримати рух своїх рук, тільки недоброзичливо глянув на гостя і диригував собі далі. Хор із зусиллям заgrimів, немов крізь подушку:

Та-та-та, та-та-та, та-та-та,
То-ро-ром, ту-ру-рум, ту-ру-рум...

— Скажіть, де тут можна побачити товариша завгоспа? — мовив Остап, прорвавшись у першу ж паузу.

— А в чім річ, товаришу?

Остап подав диригентові руку і приязно спитав:

— Пісні народностей? Дуже цікаво. Я інспектор пожежної охорони.

Завгосп засоромився.

— Так, так, — сказав він, конфузючись, — це якраз до речі. Я навіть доповідь збирався писати.

— Вам нема чого турбуватися, — великодушно заявив Остап, — я сам напишу доповідь. Ну, ходімо оглядати приміщення.

Альхен помахом руки розпустив хор, і бабусі пішли собі геть дрібними радісними кроками.

— Будь ласка, за мною, — запросив завгосп.

Перш ніж пройти далі, Остап уп'явся очима в меблі першої кімнати. У кімнаті стояли: стіл, дві садові лави на залізних ногах (у спинку одної було глибоко врізано ім'я «Коля») і руда фісгармонія.

— У цій кімнаті примусів не запалюють? Тимчасові печі і таке інше?

— Ні, ні. Тут у нас працюють гуртки: хоровий, драматичний, образотворчого мистецтва і музичний...

Дійшовши слова «музичний», Олександр Якович почервонів. Спочатку запалало підборіддя, потім лоб і щоки. Альхену було дуже соромно. Він давно вже продав усі інструменти духової капели. Кволі легені бабусь однаково видували з них тільки щенячий виск. Смішно було бачити цю купу металу в такому безпорадному стані. Альхен не міг не вкрати капели. І тепер йому було дуже соромно.

На стіні, простягшись од вікна до вікна, висіло гасло, написане білими літерами на шматку туалетного мишачого кольору:

«Духовий оркестр — шлях до колективної творчості».

— Дуже добре, — сказав Остап, — кімната для праці гуртків ніякої небезпеки з погляду пожежі не становить. Ходімо далі.

Обійшовши фасадні кімнати вироб'яніновського особняка швидким алюром, Остап ніде не помітив горіхового стільця з гнутими ніжками, оббитого яким англійським ситцем в квіточках. На стінах штучного мармуру було наклеєно накази по будинку № 2 Старсоцзабезу. Остап читав їх, час од часу енергійно питаючи: «Комини трусите регулярно? З печами все гаразд?» І, діставши вичерпні відповіді, ішов далі.

Інспектор пожежної охорони ретельно шукав у домі бодай одного кутка, що становив би небезпеку пожежі, але скрізь було гаразд. От тільки розшуки скарбу не мали жодного успіху. Остап входив до опочивалень. Бабусі, угледівши його, вставали і низько вклонялися. Тут стояли ліжка, застелені пухнастими, як собача шерсть, ковдрами, по один бік яких фабричним способом було виткано слово «Ноги». Під ліжками стояли скриньки, висунуті з ініціативи Олександра Яковича, що любив військовий порядок, рівно на одну третину.

Усе в будинку № 2 вражало око своєю надмірною скромністю: і вмєблювання — з самих лише садових лав, привезених з Олександрівського, нині імені Пролетарських суботників, бульвару, і базарні гасові лампочки, і самі ковдри з відлякуючим словом «Ноги». Але одне лише в домі було зроблено міцно і пишно: це були дверні пружини.

До дверних приладів Олександр Якович мав особливу пристрась. Доклавши чималої праці, він причепив до всіх без винятку дверей пружини найрізноманітніших систем і фасонів. Тут були найпростіші пружини на подоби залізної штанги. Були духові пружини з мідними циліндричними насосами. Були прилади на блоках з рухомими важкими дробовими мішечками. Були ще пружини конструкцій таких складних, що соцзабезівський слюсар тільки здивовано хитав головою. Усі ці циліндри, пружини і противаги мали могутню силу. Двері зачинялись з такою самою швидкістю, як дверцята капканів. Від роботи механізмів тремтів увесь будинок. Бабусі з тужним писком рятувались від наскоку дверей, але втекти щастило не завжди. Двері доганяли втікачок і штовхали їх у спину, а згори з глухим кряканням спускалась уже противага, пролітаючи мимо скроні, наче ядро.

Коли Бендер із завгоспом проходили по дому, двері салютували страшними ударами.

За всією цією фортечною пишнотою нічого не таїлося — стільця не було. Шукаючи пожежну небезпеку, інспектор

потрапив до кухні. Там, у великому казані для білизни, варилася каша — запах її великий комбінатор почув ще у вестибюлі. Остап покрутив носом і сказав:

— Це що, на машинному маслі?

— Йй-богу, на чистому вершковому! — мовив Альхен, червоніючи до сліз. — Ми купуємо на фермі.

Йому було дуже соромно.

— А втім, це пожежної небезпеки не становить, — зауважив Остап.

На кухні стільця теж не було. Була тільки табуретка, на якій сидів кухар у фартуху й ковпаку з туалъденору.

— Чому це у вас все убрання сірого кольору, та й намітка така, що нею тільки вікна витирати?

Сором'язливий Альхен нахилив лоба ще нижче.

— Кредитів відпускають недосить.

Він був огидний самому собі.

Остап із сумнівом глянув на нього й сказав:

— До пожежної охорони, яку я в даний момент репрезентую, це не стосується.

Альхен злякався.

— Проти пожежі, — заявив він, — у нас вжито всіх заходів. Є навіть піногон-вогнегасник «Еклер».

Інспектор, заглядаючи по дорозі в комори, неохоче попрямував до вогнегасника. Червоний жерстяний конус, хоч і був єдиною в домі річчю, що стосувалася до пожежної охорони, викликав в інспектора особливе роздратування.

— На товчку купували?

І, не діждавши відповіді наче громом побитого Олександра Яковича, зняв «Еклер» з іржавого гвіздка, без попередження розбив капсулу і швидко повернув конус догори. Але замість сподіваного пінного струму конус викинув із себе тонке шипіння, що нагадувало старовинну мелодію «Коль славен наш господь в Сионе».

— Звичайно, на товчку, — potwierдив Остап свою попередню думку і повісив співучий вогнегасник на старе місце.

У супроводі шипіння вони пішли далі.

«Де ж він може бути? — думав Остап. — Це мені починає не подобатись». І він вирішив не покидати туалъденорового палацу доти, доки не дізнається про все.

За цей час, поки інспектор і завгосп лазили по горищах, знайомлячись з усіма деталями протипожежної охорони і розміщенням коминів, 2-й будинок Старсоцзабезу жив своїм звичайним життям.

Обід був готовий. Запах підгорілої каші помітно дужчав і переміг всі інші кислі запахи дому. У коридорах зашелестіло. Бабусі, несучи поперед себе в обох руках жерстяні мисочки з кашею, обережно виходили з кухні і сідали обідати за спільний стіл, намагаючись не дивитися на розвішані в їдальні гасла, складені персонально Олександром Яковичем і художньо виконані Олександром Яківною. Гасла були такі:

«ІЖА — ДЖЕРЕЛО ЗДОРОВ'Я,
ОДНЕ ЯЙЦЕ МАЄ В СОБІ СТИЬКИ Ж ЖИРІВ,
СКІЛЬКИ 1/2 ФУНТА М'ЯСА»
«СТАРАННО ПЕРЕЖОВУЮЧИ ІЖУ,
ТИ ДОПОМАГАЄШІ СУСПІЛЬСТВУ»
1
«М'ЯСО — ШКІДЛИВЕ»

Всі ці святі слова викликали у бабусь спогади про втрачені ще до революції зуби, про яйця, що зникли приблизно о тій самій порі, про м'ясо, що поступається жирами перед яйцями, а можливо, і про суспільство, якому вони не мали змоги допомагати, старанно пережовуючи їжу.

Крім бабусь, за столом сиділи Сидір Якович, Панас Якович, Кирило Якович, Олег Якович і Паша Емільович. Ні віком, ні статтю ці молоді люди не гармонували із завданням соціального забезпечення, зате чотири Яковичі були юні брати Альхена, а Паша Емільович — двоюрідний племінник Олександри Яківни. Молоді люди, серед яких найстарший був тридцятидвохлітній Паша Емільович, не вважали своє життя в будинку соцзабезу за щось ненормальне. Вони жили в домі на правах бабусь, у них теж були казенні постелі з ковдрами, на яких було написано «Ноги», одягнені вони були, як і бабусі, в мишачий туалъденор, але, мавши молодість і силу, вони харчувались краще за вихованок. Вони крали в домі все, що не встигав украсти Альхен. Паша Емільович міг злопати за одним присідом два кілограми тюльки, що він одного разу й зробив, лишивши весь дім без обіду.

Не встигли бабусі як слід розсмакувати кашу, як Яковичі разом з Емільовичем, проковтнувши свої порції і відригуючи, встали з-за столу і пішли на кухню шукати чогось їстівного.

Обід тривав далі. Бабусі загомоніли:

- Зараз нажеруться, почнуть пісень горлати!
- А Паша Емільович сьогодні ранком стілець з червоного кутка продав. З чорного ходу виніс перекупникові.
- Побачите, п'яний прийде сьогодні...

У цю хвилину розмову вихованок увірвало трубне шмаркання, що заглушило навіть безупинний спів вогнегасника, і коров'ячий голос почав:

— ...нахід...

Бабусі, пригнувшись і не оглядаючись на гучномовець, що стояв у кутку на митому паркеті, Їли далі, сподіваючись, що їх мине чапа сія. Але гучномовець бадьоро вів далі:

— Евокррраххх видусоб... цінний винахід. Залізничний майстер Мурманської залізниці товариш Сокуцький,— Самара, Орел, Клеопатра, Устина, Царицин, Климентій, Іфігенія, Йорк,— Со-куць-кий...

Труба з хрипом втягла в себе повітря і безживним голосом поновила передачу:

— ...винайшов світлову сигналізацію на снігоочисниках. Винахід схвалено Доризулом,— Дар'я, Онега, Раймонд...

Бабусі сірими качками попливли в свої кімнати. Труба, лідстрибуючи від власної сили, шаленіла далі в порожній кімнаті:

— ...А тепер послухайте новгородські частівки...

Далеко-далеко, в самому центрі землі, хтось торкнув балалаечні струни, і чорноземний Баттістіні заспівав:

На стіні клопи сиділи,
Милися-сушилися.
Фінінспектора уздріли —
Враз передушилися.

У центрі землі ці частівки викликали бурхливу діяльність. У трубі почувся страшенний гуркіт. Чи були то гучні оплески, чи почали працювати підземні вулкани.

Тим часом спохмурнілий інспектор пожежної охорони спустився задом по сходах горища і, опинившись знову на кухні, угледів п'ятьох громадян, які просто руками вкопували з бочки кислу капусту і обжиралися нею. Їли вони мовчки. Один тільки Паша Емільович по-гурманському крутив головою і, знімаючи з вусів капустяні водорості, насилу говорив:

— Таку капусту гріх їсти без горілки.

— Нова партія бабусь? — запитав Остап.

— Це сироти,— відказав Альхен, витискаючи плечем інспектора з кухні і непомітно погрожуючи сиротам кулаком.

— Діти Поволжя?

Альхен зам'явся.

— Тяжка спадщина царського режиму?

Альхен розвів руками: мовляв, нічого не вдієш, коли така спадщина.

— Спільне виховання обох статей за комплексним методом?

Сором'язний Олександр Якович одразу ж, негайно, запросив пожежного інспектора пообідати що бог дав.

Того дня бог дав Олександрові Яковичу на обід пляшку зубрівки, домашні грибки, форшмак з оселедця, український борщ з м'ясом першого сорту, курку з рисом і компот із сушених яблук.

— Сашхен,— сказав Олександр Якович,— познайомся з товаришем з губпожежі.

Остап артистично привітався з господинею дому і сказав їй такий довжелезний і двозначний комплімент, що навіть не зміг його докінчити. Сашхен — висока дама, миловидність якої була трохи спотворена миколаївськими напівбакенбардами, тихо засміялась і випила з мужчинами.

— П'ю за ваше комунальне господарство! — вигукнув Остап.

Обід пройшов весело, і тільки за компотом Остап згадав про мету своїх відвідин.

— Чому це,— спитав він,— у вашому кефірному закладі такий убогий інвентар?

— Як так,— захвилювався Альхен,— а фісгармонія?

— Знаю, знаю, вокс гуманум. Але посидіти у вас зі смаком абсолютно нема на чім. Самі садові помийниці.

— У червоному кутку є стілець,— образився Альхен,— англійський стілець. Кажуть, ще від старих меблів лишився.

— А я, до речі, не бачив вашого червоного кутка. Як він у розумінні пожежної охорони? Не підведе? Доведеться подивитись.

— Будь ласка.

Остап подякував господині за обід і рушив.

У червоному кутку примусів не розводили, тимчасових грубок не було, комини були справні і сажу трусили регулярно, але стільця, на превеликий подив Альхена, не було. Кинулися шукати стілець. Заглядали під ліжка і під лави, відсунули для чогось фісгармонію, допитувались у бабусь, які полохливо поглядали на Пашу Емільовича, але стільця так і не нашли. Паша Емільович у розшуках стільця виявив велику ретельність. Всі вже заспокоїлись, а Паша Емільович все ще бродив по кімнатах, заглядав під карафки, пересував чайні бляшані кухлики і бурмотів:

— Де ж він може бути? Сьогодні він був, я бачив його на власні очі! Смішно навіть.

— Сумно, дівчата,— крижаним голосом сказав Остап.

— Це просто смішно! — нахабно повторював Паша Емільович.

Але тут піногін-вогнегасник «Еклер», що й досі співав, узяв найвище фа, на що здатна тільки народна артистка республіки Нежданова, змовк на секунду і з криком випустив перший пінний струмок, що залив стелю і збив з голови кухареві туалъденоровий ковпак. За першим струмком піногін-вогнегасник випустив другий струмок туалъденорового кольору, що звалив неповнолітнього Сидора Яковича. Після того робота «Еклера» стала безперебійною.

На місце події ринули Паша Емільович, Альхен і всі уцілілі Яковичі.

— Чиста робота! — сказав Остап.— Ідіотська вигадка!

Бабусі, зоставшись з Остапом на самоті, без начальства, одразу ж почали заявляти претензії:

— Брательників у домі оселив. Обжираються.

— Поросят молоком годує, а нам кашу суне.

— Усе з дому повиносив.

— Спокійно, дівчата,— сказав Остап, відступаючи,— це до вас з інспекції праці прийдуть. Мене сенат не уповноважив.

Бабусі не слухали.

— А Пашка Мелентійович, цей стілець він сьогодні виніс і продав. Сама бачила.

— Кому? — закричав Остап.

— Продав — і все. Мою ковдру продати хотів.

У коридорі йшла запекла боротьба з вогнегасником. Нарешті людський геній переміг, і піногін, рзтоптаний залізними ногами Паші Емільовича, востанне виблював в'ялий струмок і затих назавжди.

Бабусь послали мити підлогу. Інспектор пожежної охорони пригнув голову і, ледь похитуючи стегнами, підійшов до Паші Емільовича.

— Один мій знайомий,— сказав Остап значущо,— теж продавав державні меблі. Тепер він пішов у ченці — сидить у бупрі.

— Мене дивують ваші безпідставні обвинувачення,— зауважив Паша Емільович, від якого йшов їдкий запах пінних струмків.

— Ти кому продав стілець? — запитав Остап тремким шепотом.

ГОЛУБИЙ ЗАОДЮЖКА.

М'ясо-ШКІДАНВЕ

Одне яйце має в собі склянку
ж ЖИРІВ, склянку 1/2 ФУНТА
М'ЯСА

Тут Паша Емільович, володар надприродних чуттів, збагнув, що зараз його битимуть, можливо, навіть ногами.

— Перекупникові,— одказав він.

— Адреса?

— Я його вперше на віку бачив.

— Уперше на віку?

— Йй-богу.

— Набив би я тобі рило,— мрійно повідомив Остап,— тільки Заратустра не дозволяє. Ну, іди к чортовій матері!

Паша Емільович запобігливо всміхнувся і почав одходити.

— Ну ти, жертва аборту,— згорда сказав Остап,— оддай кінці, не відчалюй. Перекупник який із себе, блондин, брюнет?

Паша Емільович докладно почав пояснювати. Остап уважно його вислухав і закінчив інтерв'ю словами:

— Це, безперечно, до пожежної охорони не стосується.

У коридорі до Бендера, що збирався вже йти, підійшов сором'язний Альхен і дав йому червінця.

— Це сто чотирнадцята стаття Карного кодексу,— сказав Остап,— хабар службовій особі під час виконання службових обов'язків.

Але гроші взяв і, не попрощавшись з Олександром Яковичем, рушив до виходу. Двері, обладнані могутнім приладом, з натугою розчинилися і дали Остапові під зад стусана півтори тонни вагою.

— Удар стався,— сказав Остап, потираючи ушкоджене місце,— засідання триває далі!

РОЗДІЛ ІХ

ДЕ ВАШІ ЛОКОНИ?

Поки Остап оглядав 2-й будинок Старсоцзабезу, Іполит Матвійович, вийшовши з двірницької і відчуваючи холод на голеній голові, рушив вулицями рідного міста.

Бруком бігла ясна весняна вода. З дахів без упину линули тріскотнява і цокіт діамантових крапель. Горобці полювали на гній. Сонце сиділо на всіх дахах. Золоті битюги нарочито голосно гриміли копитами на голому бруку і, опустивши вниз вуха, із задоволенням прислухались до власного стукоту. На вогких телеграфних стовпах шулились мокрі об'яви з розпливими літерами: «Навчаю грати на гітарі за цифровою системою» і «Даю лекції суспільствознавства для вступу

в народну консерваторію». Взвод червоноармійців у зимових шоломах перетинав калюжу, що починалася біля магазину Старгіко і тяглася аж до будинку губплану, фронтон якого був прикрашений гіпсовими тиграми, перемогами і кобрами.

Іполит Матвійович ішов, цікаво поглядаючи на зустрічних перехожих. Він, що прожив у Росії все життя і революцію, бачив, як ламався, перелицьовувався і мінявся побут. Він звик до цього, але виявилось, що звик він тільки в одному пункті земної кулі — в повітовому місті N. Приїхавши в рідне місто, він побачив, що нічогосінько не розуміє. Йому було ніяково і дивно, немовби і справді він був емігрант і щойно приїхав з Парижа. Колись, проїжджаючи містом в екіпажі, він неодмінно зустрічав знайомих або ж відомих йому в обличчя людей. Нині він пройшов уже чотири квартали по вулиці Ленських подій, але знайомі не стрічались. Вони зникли, а може, постаріли так, що їх і не пізнати, а може, зробились непізнаваними, бо носили інший одяг, інші капелюхи. Може, вони змінили свою ходу. В усякому разі, їх не було.

Іполит Матвійович ішов блідий, холодний, розгублений. Він зовсім забув, що йому треба розшукувати житловідділ. Він переходив з тротуару на тротуар і звертав у провулки, де розгнуздані битюги вже навмисне стукали копитами. У провулках було більше зими і де-не-де траплявся підгнилий лід. Усе місто було іншого кольору. Сині будинки стали зеленими, жовті — сірими, з каланчі зникли бомби, по ній не ходив уже пожежник, і на вулицях було куди шумніше, ніж це пам'ятав Іполит Матвійович.

На Великій Пушкінській Іполита Матвійовича здивували ніколи не бачені ним у Старгороді рейки і трамвайні стовпи з дротами. Іполит Матвійович не читав газет і не знав, що на Перше травня в Старгороді збираються відкрити дві трамвайні лінії: Вокзальну і Привозну. То здавалось Іполитові Матвійовичу, що він ніколи не покидав Старгорода, то Старгород уявлявся йому місцем цілком незнайомим.

Заглиблений у такі думки, він дійшов до вулиці Маркса і Енгельса. У цьому місці до нього повернулося дитяче відчуття, що от-от з-за рогу двоповерхового будинку з довгим балконом неодмінно має вийти знайомий. Іполит Матвійович навіть спинився чекально. Але знайомий не вийшов. Спочатку з-за рогу вигулькнув скляр з ящиком бемського скла і буханцем замазки мідного кольору. Виринув з-за рогу джигун у замшевій кепці із шкіряним жовтим козирком.

За ним вибігли діти, школярі першого ступеня, з книжками в ремінцях.

Раптом Іполит Матвійович відчув жар у долонях і прохолоду в животі. Просто на нього йшов незнайомий громадянин з добрим лицем, несучи стілець, немов віолончель. Іполит Матвійович, на якого несподівано напала гикавка, вдивився і одразу пізнав свій стілець.

Так! Це був гамбсівський стілець, оббитий потемнілим у революційних бурях англійським ситцем у квіточках, це був горіховий стілець із гнутими ніжками. Іполит Матвійович відчув себе так, ніби йому стрельнули в ухо.

— Точити ножі, ножиці, бритви правити! — закричав поблизу баритональний бас.

І одразу ж долинуло тонкою луною:

— Паяємо, лагодимо!

— Московська гайзета «Звестие», журнал «Смехач», «Красная нива»!..

Десь угорі зі дзвоном вибили скло. Потрясаючи місто, проїхав вантажний автомобіль млинбуду. Засвистів міліціонер. Життя кипіло і било через край. Не можна було гаяти час.

Іполит Матвійович стрибком леопарда наблизився до обурливого незнайомця і мовчки смикнув стілець до себе. Незнайомий смикнув стілець назад. Тоді Іполит Матвійович, тримаючись лівою рукою за ніжку, почав щосили відривати товсті пальці незнайомого від стільця.

— Грабують,— пошепки сказав незнайомий, тримаючись за стілець ще міцніше.

— Дозвольте, дозвольте,— мурмотів Іполит Матвійович, намагаючись відклеїти пальці незнайомого.

Почав збиратися натовп. Чоловіка зо три вже стояло поблизу, з надзвичайною цікавістю стежачи за розвитком конфлікту.

Тоді обидва боязко оглянулись і, не дивлячись один на одного, але не випускаючи стільця з чіпких рук, швидко пішли вперед, немов нічого й не сталося.

«Що ж це таке?» — очманіло думав Іполит Матвійович.

Що думав незнайомий, не можна було збагнути, але хода у нього була вельми рішуча.

Вони йшли швидше і швидше і, угледівши в глухому завулкові пустир, засипаний щебенем і будівельними матеріалами, немов по команді, повернули туди. Тут сили Іполита Матвійовича збільшились учетверо.

— Дозвольте ж! — закричав він, не соромлячись.

— Про-о-бі! — ледве чутно скрикнув незнайомий.

І що руки обом залякли на стільці, вони почали штурхати один одного ногами. Чоботи незнайомого були з підковками, і Іполитові Матвійовичу спочатку щедро влетіло. Але він швидко пристосувався і, стрибаючи то вправо, то вліво, немов танцював краков'як, ухилився від ударів супротивника і намагався вразити ворога в живіт. У живіт влучити йому не пощастило, бо заважав стілець, але зате він влучив у колінку чашечку супротивника, після чого той міг брикатись тільки лівою ногою.

— О господи! — зашепотів незнайомий.

І тут Іполит Матвійович побачив, що незнайомий, який у найнахабніший спосіб украв його стілець, не хто інший, як священник церкви Фрола і Лавра — панотець Федір Востриков.

Іполит Матвійович отетерів.

— Батюшка! — скрикнув він, від здивування знімаючи руки із стільця.

Панотець Востриков фіалково зацвів і нарешті одпустив свої пальці. Стілець, ніким не підтримуваний, упав на биту цеглу.

— Де ж ваші вуса, шановний Іполите Матвійовичу? — з найтоншою уципливістю спитала духовна особа.

— А ваші локони де? Адже у вас були локони?

Неймовірне презирство звучало в словах Іполита Матвійовича. Він окинув панотця Федора поглядом незвичайної шляхетності і, взявши під пахву стілець, повернувся, щоб піти геть. Але панотець Федір, уже зовсім отямившись, не дав Вороб'янінову такого легкого тріумфу. З криком: «Ні, прощу вас», — він знову ухопився за стілець. Було відновлено попередню позицію. Обидва супротивники стояли, вчепившись у ніжки, наче коти чи боксери, міряли один одного очима, походжаючи то туди, то сюди.

Трагічна пауза тривала цілу хвилину.

— То це ви, святий отче, — проскреготів Іполит Матвійович, — полюєте на моє майно?

Із цими словами Іполит Матвійович хвицнув святого панотця ногою в стегно.

Панотець примірівся, люто пнув предводителя в пах, — той аж зігнувся.

— Це не ваше майно.

— А чие ж?

— Не ваше.

— А чие ж?

— Не ваше, не ваше.

— А чие ж, чие?

— Не ваше.

З таким шипінням вони несамовито брикались.

— А чие ж це майно? — верескнув предводитель, затопивши ногу в живіт святому панотцеві.

Перемагаючи біль, святий панотець твердо сказав:

— Це націоналізоване майно.

— Націоналізоване?

— Так, так, націоналізоване.

Говорили вони з такою надзвичайною швидкістю, що слова зливались.

— Ким націоналізоване?

— Радянською владою! Радянською владою!

— Якою владою?

— Владою трудящих.

— А-а-а!.. — сказав Іполит Матвійович, холонучи. — Владою робітників і селян?

— Та-а-ак-с!

— М-м-м!.. То, може, ви, святий отче, партійний?

— М-можливо!

Тут Іполитові Матвійовичу урвався терпець і, крикнучи «можливо?», він смачно плюнув в добре обличчя панотця Федора. Панотець Федір негайно плюнув в лице Іполитові Матвійовичу і теж влучив. Стерти слину було нічим: руки держали стілець. Іполит Матвійович випустив звук, немов розчинилися двері, і щосили штовхнув ворога стільцем. Ворог упав, тягнучи за собою засапаного Вороб'янінова. Боротьба точилась у партері.

Раптом щось тріснуло: одламались відразу обидві передні ніжки. Забувши один про одного, супротивники заходились шматувати горіхове скарбосховище. Із сумним криком чайки лопнув англійський ситець у квіточках. Спинка відлетіла, відкинута могутнім поривом. Скарбошукачі рвонули рогожу разом з мідними гудзиками і, здираючи об пружини руки до крові, запустили пальці в шерстяну набивку. Стривожені пружини співали. Через п'ять хвилин стілець було обгризено. Від нього лишилися ріжки та ніжки. Увсебіч котилися пружини. Вітер носив гнилу шерсть по пустирю. Гнуті ніжки лежали в ямі. Діамантів не було.

— Ну що, знайшли? — спитав Іполит Матвійович, задихаючись.

Панотець Федір, весь укритий шматками шерсті, одсапувався і мовчав.

— Ви аферист! — крикнув Іполит Матвійович. — Я вам морду наб'ю, панотче Федоре!

— Руки короткі, — одказав батюшка.

— Куди ж ви підете весь у пуху?

— А вам яке діло?

— Соромно, батюшко! Ви просто злодій!

— Я у вас нічого не вкрав!

— Як же ви довідались про це? Використали в своїх особистих інтересах таємницю сповіді? Дуже добре! Дуже гарно!

Іполит Матвійович з обурливим «пфуй» покинув пустир і, чистячи на ходу рукава пальта, попростував додому. На розі вулиці Ленських подій і Єрофеївського провулка Вороб'янінов побачив свого компаньйона. Технічний директор і головний керівник концесії стояв трохи одвернувшись, піднявши ліву ногу, — йому чистили замшевий верх черевиків канаресечним кремом. Іполит Матвійович підбіг до нього. Директор безтурботно мугикав «Шімі»:

Раніше проробляли це верблюди,
Раніше танцювали ботокуди,
А тепер танцює шімі цілий світ...

— Ну, як житловідділ? — спитав він діловито і одразу ж додав: — Заждіть, не розповідайте, ви надто схвильовані, охолоньте.

Видавши чистильникові сім копійок, Остап узяв Вороб'янінова попід руку і потяг його вулицею. Все, що розповів схвильований Іполит Матвійович, Остап вислухав з великою увагою.

— Ага! Невелика чорна борідка? Так-так! Пальто із смушевим коміром? Розумію. Цей стілець з богадільні. Куплений сьогодні вранці за три карбованці.

— Та ви заждіть...

І Іполит Матвійович розказав головному концесіонерові про всі підлоти панотця Федора.

Остап спохмурнів.

— Кисла справа, — сказав він, — печера Лейхтвейса. Таємничий суперник. Його треба випередити, а морду йому ми завжди помацати встигнемо.

Поки друзі закушували в пивній «Стенька Разін» і Остап добував відомості, в якому домі був раніше житловідділ і яка установа міститься в ньому тепер, день кінчився.

Золоті битюги знов стали коричневими. Діамантові краплі холоділи на льоту і падали із дзвоном на землю. У пивних і ресторани «Фенікс» пиво піднялося в ціні: настав вечір. На

Великій Пушкінській засвітилися електричні лампи і, повертаючись додому з першої весняної прогулянки, з барабанним тупотом пройшов загін піонерів.

Тигри, перемоги і кобри губплану таємничо світилися під місяцем, що входив у місто.

Ідучи додому з примовклим раптом Остапом, Іполит Матвійович подивився на губпланівських тигрів і кобр. За його часів тут містилася губернська земська управа, і громадяни дуже пишалися кобрами, вважаючи їх за старгородську славу пам'ятку.

«Найду»,— подумав Іполит Матвійович, вдивляючись у гіпсову перемогу.

Тигри лагідно вимахували хвостами, кобри радісно скорочувались, і душа Іполита Матвійовича сповнилася певністю.

РОЗДІЛ X

СЛЮСАР, ПАПУГА І ВОРОЖКА

Будинок № 7 у Перелешинськiм провулку не належав до найкращих будівель Старгорода. Два його поверхи, побудовані в стилі Другої імперії, були оздоблені побитими левиними мордами, надзвичайно подібними до обличчя відомого в свій час письменника Арцибашева. Арцибашевських лиць було рівно вісім, відповідно до числа вікон, що виходили в провулок. Містилися ці левині пики у віконних ключах.

Були на будинку ще дві прикраси, але вже суто комерційного характеру. По один бік висіла лазурна вивіска:

ОДЕСЬКА БУБЛИЧНА АРТІЛЬ МОСКОВСЬКІ БАРАНКИ
--

На вивісці було намальовано молодика у галстуку й коротких французьких брюках. Він держав в одній вивернутій руці казковий рiг достатків, звідки лавиною спадали охрянi московські баранки, що продавалися на випадок попиту і за одеські бублики. До того ж молодик похитливо всміхався. По другий бік пакувальна контора «Швидкоупак» повідомляла про себе шановних громадян-замовників чорною вивіскою з круглими золотими буквами.

Дарма що різниця у вивісках і величині оборотного капіталу була разюча, обидва ці різнорідні підприємства провадили одну справу: спекулювали мануфактурою всіх гатунків — грубошерстою, тонкошерстою, бавовняною, а коли траплявся шовк гарних кольорів і візерунків, то й шовком.

Пройшовши ворота, залиті тунельним мороком і водою, і повернувши праворуч у двір з цементним колодязем, можна було побачити двоє дверей без ганків, що виходили просто на гостре каміння двору. Дощечка тьмяної міді з вирізьбленим на ній писаними літерами прізвищем:

В. М. ПОЛЕСОВ

містилася на правих дверях. Ліві двері мали біленьку бляшанку:

МОДИ І КАПЕЛЮХИ

Це теж було лише про людське око.

Усередині майстерні мод і капелюхів не було ні спартрі, ні оздоби, ні безголових манекенів з офіцерською виправкою, ні головатих болванок для елегантних дамських капелюшків. Замість усієї цієї мішури в трикімнатній квартирі жив непорочно білий папуга в червоних спідніх. Папугу обсіли блохи, але поскаржитись він нікому не міг, бо не говорив людським голосом. Цілими днями папуга гриз насіння і спльовував лушпайки на килим крізь ґрати баштової клітки. Йому бракувало тільки гармоніки і нових із присвистом калощ, щоб бути подібним до підпилого кустаря-одинака. На вікнах коливалися темні коричневі завіски з блямбами. У квартирі переважали темно-коричневі тони. Над піаніно висіла репродукція з картини Бекліна «Острів мертвих» у рамі фантазі темно-зеленого полірованого дуба, під склом. Один ріг скла давно вилетів, і оголена частина картини була так засиджена мухами, що зовсім зливалася з рамою. Що діялося в цій частині острова мертвих — дізнатися було вже неможливо.

У спальні на ліжку сиділа сама хазяйка і, спираючись ліктями на восьмикутний столик, застелений нечистою скатертиною рішельє, розкладала карти. Перед нею сиділа вдова Грицацуєва в пухнастій шалі.

— Мушу вас попередити, дівчино, що я за сеанс менше як п'ятдесят копійок не беру,— сказала хазяйка.

Вдова, що не знала перешкод у жадобі відшукати нового чоловіка, погодилась платити зазначену ціну.

— Тільки ви, будь ласка, і майбутнє,— жалісно попросила вона.

— Вам треба ворожити на даму треф.

Вдова заперечила:

— Я завжди була червова дама.

Хазійка байдуже погодилась і почала комбінувати карти. Визначення вдовиної долі начорно було дано вже через кілька хвилин. На вдову чекали великі і дрібні неприємності, а на серці у неї лежав трефовий король, з яким дружила бубнова дама.

Набіло ворожили по руці. Лінії руки вдови Грицацуєвої були чисті, могутні і бездоганні. Лінія життя простяглась так далеко, що кінець її заїхав у пульс, і якщо лінія говорила правду, то вдова повинна була б дожити до страшного суду. Лінії розуму й мистецтва давали право сподіватись, що вдова покине торгівлю бакалією і подарує людству неперевершені шедеври в якій завгодно царині мистецтва, науки або суспільствознавства. Горбики Венери у вдови схожі були на маньчжурські сопки і промовляли за чудесні запаси любові й ніжності.

Все це ворожка пояснила вдові словами і термінами, вживаними поміж графологів, хіромантів і кінських баришників.

— От спасибі вам, мадамочко,— сказала вдова,— я вже тепер знаю, хто трефовий король. І бубнова краля мені теж дуже відома. А король який, не мар'яжний?

— Мар'яжний, дівчино.

Окрилена вдова помчала додому. А ворожка, скинувши карти в шухляду, позіхнула, показавши пащу п'ятдесятилітньої жінки, і пішла на кухню. Там вона попоралась коло обіду, що грівся на гасниці «Грец», по-кухарськи витерла руки об фартух, взяла відро з відбитою де-не-де емаллю і вийшла надвір по воду.

Вона йшла двором, важко пересуваючись на плоских ступнях. Її напівпорохнілий бюст мляво стрибав у перефарбованій блузці. На голові ріс вінчик сивуватого волосся. Вона була стара, була бруднувата, дивилася на всіх підозріло і любила солодке. Якби Іполит Матвійович побачив її зараз, то нізачо не пізнав би Олени Боур, давньої своєї коханки, про яку секретар суду сказав колись віршами, що вона «к поцелуям зовущая, вся такая воздушная». Біля колодязя мадам Боур привітав сусіда Віктор Михайлович Полесов,

У ВОРОЖКИ

слюсар-інтелігент, що набрав боду в бідон з-під бензину. У Полесова було лице оперного чорта, якого старанно мазали сажею, перед тим як випустити на сцену.

Обмінявшись привітаннями, сусіди заговорили про те, що цікавило весь Старгород.

— До чого дожились,— іронічно сказав Полесов,— учора все місто оббігав, плашок три восьмих дюйма дістати не міг. Немає. Нема! А ще трамвай збираються пускати.

Олена Станіславівна, що мала про плашки на три восьмих дюйма таке саме уявлення, яке має про сільське господарство слухачка хореографічних курсів імені Леонардо да Вінчі, думаючи, що сир добувають з варників, висловила, проте, своє співчуття:

— Які тепер магазини! Тепер тільки черги, а магазинів нема. І назви у цих магазинів найжахливіші. Старгіко!..

— Ні, знаєте, Олено Станіславівно, це ще дурниці! У них чотири мотори «Загальної Електричної Компанії» лишилися. Ну, ці сяк-так підуть, хоч кузова та-аке барахло!.. Скло не на гумі. Я сам бачив. Деренчати все це буде... Жах! А решта моторів — харківська робота. Самий держпромколірмет. Верстви не витягнуть. Я на них дивився...

Слюсар роздратовано замовк. Його чорне лице блищало на сонці. Білки очей були жовтаві. З-поміж кустарів з мотором, на які багатий був Старгород, Віктор Михайлович Полесов був найбільш неповороткий і частіше за інших осоромлювався. Причиною цього була його надміру запальна натура. Це був запальний ледар. Він завжди півився. У власній його майстерні, що містилася в другому дворі будинку № 7 у Перелешинським провулку, застати його було неможливо. Погасле переносне горно сиротою стояло посеред мурованого сарая, по закутках якого лежали купами проколоти камери, подерті протектори «Треугольник», руді замки — такі величезні, що ними можна було замикати міста, — м'які баки на пальне з написами «Indian» і «Wandeger», дитяча ресорна колясочка, навіки заглохла динамка, гнила шкіряна сириця, промащене клоччя, стертий наждачний папір, австрійський багнет і безліч подертого, гнутого і давленого мотлоху. Замовники не находили Віктора Михайловича. Віктор Михайлович уже десь давав розпорядження. Йому було не до роботи. Він не міг спокійно бачити биндюжника, куди б той не їхав з вантажем — у свій чи чужий двір. Полесов одразу ж виходив у двір і, склавши руки на спині, презирливо спостерігав поведінку візника. Нарешті серце його не витримувало:

— Хто ж так заїздить? — кричав він, жахаючись.— Завертай!

Переляканий візник завертав.

— Куди ж ти завертаєш, мордо?! — страждав Віктор Михайлович, налітаючи на коня.— Надавали б тобі за старих часів ляпасів, тоді б завертав.

Покомандувавши так з півгодини, Полесов збирався був уже вернути до майстерні, де дожидав його неполагоджений велосипедний насос, але тут спокійне життя міста звичайно знов порушувало яке-небудь непорозуміння. То на вулиці зчіплювались осями вози, і Віктор Михайлович показував, як найкраще і найшвидше їх розчепити; то міняли телеграфний стовп, і Полесов перевіряв його перпендикулярність до землі власним, спеціально винесеним з майстерні виском: то, нарешті, проїздила пожежна команда, і Полесов, схвилюваний звуками труби і попелючи від полум'я неспокою, біг за колісницями.

Однак вряди-годи Віктора Михайловича настигала стихія реальної дії. На кілька день він ховався в майстерню і мовчки працював. Діти вільно бігали по двору і кричали що хотіли, биндюжники описували у дворі які завгодно криві, вози на вулиці загалом переставали зчіплюватись, і пожежні колісничі та катафалки самотньо котили на пожежу,— Віктор Михайлович працював. Одного разу, після такого запою, він вивів у двір, як барана за роги, мотоцикл, складений зі шматочків автомобілів, вогнегасників, велосипедів і друкарських машинок. Мотор на півтори сили був вандерерівський, колеса давидсонівські, а решта головних частин уже давно втратила фірму. З сідла звисав на шпагатику картонний плакат «Проба». Зібрався натовп. Не дивлячись ні на кого, Віктор Михайлович закрутив рукою педаль. Іскри не було хвилин десять. Потім почулося залізне чавкання, прилад затремтів і оповився брудним димом. Віктор Михайлович кинувся в сідло, і мотоцикл, набравши шаленої швидкості, виніс його через тунель на середину бруку й одразу ж спинився, наче підтятий кулею. Віктор Михайлович збирався був уже злізти і обревізувати свою загадкову машину, як раптом вона дала задній хід і, пронісши свого творця через той самий тунель, зупинилась на вихідному пункті — посеред двору, буркітливо ахнула й вибухла. Віктор Михайлович уцілів чудом і з уламків мотоцикла в черговий запійний період змайстрував стаціонарний двигун, що вельми був подібний до справжнього, але не працював.

Вінцем академічної діяльності слюсаря-інтелігента була епопея з ворітьми сусіднього будинку № 5. Житлотовариство цього будинку уклало з Віктором Михайловичем угоду, за якою Полесов брав на себе зобов'язання полагодити залізні ворота будинку і пофарбувати їх у який-небудь економічний колір, на свій розсуд. З другого боку, житлотовариство зобов'язалось заплатити В. М. Полесову після приймання роботи спеціальною комісією двадцять один карбованець сімдесят п'ять копійок. Гербові марки були віднесені на рахунок виконавця роботи.

Віктор Михайлович підняв і поніс ворота, як Самсон. У майстерні він з ентузіазмом узявся до роботи. Два дні пішло на розклепування воріт. Розібрано їх на складові частини. Чавунні завитки лежали в дитячій колясочці; залізні штанги та списи складено під верстат. Ще кілька день пішло на огляд ушкоджень. А потім у місті сталася велика неприємність: на Дров'яній лопнула магістральна водопровідна труба, і Віктор Михайлович решту тижня провів на місці аварії, іронічно посміхаючись, покрикуючи на робітників і щохвилини заглядаючи в провалину.

Коли організаторський запал Віктора Михайловича трохи вгамувався, він знов підступив до воріт, але було запізно: дворові діти гралися чавунними завитками та списками воріт будинку № 5. Угледівши розгніваного слюсаря, діти з переляку покидали цяцьки і розбіглись. Половини завитків уже не було, і найти їх не пощастило. Після цього випадку Віктор Михайлович зовсім збайдужів до воріт.

А в будинку № 5, розчиненому навстіж, відбувалися жахливі події. З горищ крали мокру білизну і одного вечора потягли навіть закипільний у дворі самовар. Віктор Михайлович особисто брав участь у гонитві за злодієм, але злодій, хоч і ніс у витягнутих уперед руках кип'ячий самовар, з бляшаної труби якого било полум'я, біг дуже жваво і, обертаючись назад, шпетив переднього в гонитві Віктора Михайловича нечистими словами. Але найбільш за всіх потерпів двірник будинку № 5. Він утратив свій щонічний заробіток: воріт не було, нічого було відчиняти, і загулялим квартирантам ні за що було віддавати свої гривеники. Спочатку двірник приходив питати, чи скоро будуть зібрані ворота, потім благав Христом-богом, а під кінець почав виголошувати невиразні погрози. Житлотовариство посилало Вікторові Михайловичу листовні нагадування. Справа пахла судом. Становище напружувалось день при дні.

Стоячи біля колодязя, ворожка і слюсар-ентузіаст провадили далі розмову.

— За наявності відсутності просмолених шпал,— кричав Віктор Михайлович на весь двір,— це буде не трамвай, а лихо саме!

— Коли ж все це скінчиться? — сказала Олена Станіславівна.— Живемо як дикуни.

— Кінця-краю цьому нема... Ова! Знаєте, кого я сьогодні бачив? Вороб'янінова.

Олена Станіславівна прихилилась до колодязя, від здивування так і держачи поперед себе повне відро з водою.

— Приходжу я в комунгосп продовжити договір на оренду майстерні, іду коридором. Раптом підходять до мене двоє. Дивлюсь — щось знайоме. Начебто вороб'яніновське обличчя. І питають: «Скажіть, що тут за установа колись була в цьому будинку?» Я кажу, що колись тут була жіноча гімназія, а потім житловідділ. А вам навіщо? — питаю. А вони кажуть «спасибі» і пішли собі далі. Тут я ясно побачив, що це сам Вороб'янінов, тільки без усів. Звідки він тут узявся? І той, другий, з ним був — красень мужчина. Явно колишній офіцер. І тут я подумав...

У цю хвилину Віктор Михайлович помітив щось неприємне. Урвавши мову, він схопив свій бідон і швидко сховався за ящик для сміття. У двір повагом увійшов двірник будинку № 5, зупинився біля колодязя і почав оглядати дворові будівлі. Не помітивши ніде Віктора Михайловича, він засушував.

— Вітьки-слюсаря знову нема? — спитав він в Олени Станіславівни.

— Ах, нічого я не знаю,— сказала ворожка,— нічого я не знаю.

І опанована великим хвилюванням, вихлопуючи воду з відра, вона поквально пішла до себе.

Двірник погладив цементний бік колодязя і попрямував до майстерні. За два кроки від вивіски:

ХІД У СЛЮСАРНУ МАЙСТЕРНЮ

красувалася вивіска:

СЛЮСАРНА МАЙСТЕРНЯ
І
ЛАГОДЖЕННЯ ПРИМУСІВ

під якою висів важкий замок. Двірник ударив ногою в замок і з ненавистю сказав:

— У, гангрена!

Двірник стояв біля майстерні ще хвилини зо три, наливаючись страшним отруйним гнівом, потім з гуркотом одірвав вивіску, поніс її на середину двору, до колодязя, і, ставши на неї обома ногами, зняв сварку.

— Злодюги у вас у домі номер сім живуть! — галасував двірник.— Сволота всяка! Гадюка семибатюшна! Середню освіту має!.. Що мені ота середня освіта!.. Гангрена проклята!..

У цей час семибатюшна гадюка з середньою освітою сиділа за смітником на бідоні й нудьгувала.

З тріскотом розчинялися рами, і з вікон визирали веселі мешканці. З вулиці в двір неквапно входили цікаві. Угледівши аудиторію, двірник розпалився ще дужче.

— Слюсар-механік! — вигукнув двірник.— Аристократ собачий!

Парламентарні вислови двірник рясно пересипав нецензурними словами, яким віддавав перевагу. Утла жіноча стать, густо обліпивши підвіконня, страшенно обурювалась на двірника, але від вікон не відходила.

— Морду розквашу! — скаженів двірник.— Освічений!

Коли скандал був у zenіті, прибув міліціонер і мовчки почав тягти скандаліста до району. Міліціонерові допомагали молодці з «Швиджоупаку».

Двірник покірно обняв міліціонера за шийку і ридма зарідав.

Небезпека минула.

Тоді з-за смітника вискочив знудьгований Віктор Михайлович. Аудиторія зашуміла.

— Хам! — закричав Віктор Михайлович услід процесії.— Хам! Я тобі покажу! Мерзота!

Двірник за гірким риданням нічого цього не почув. Його несли на руках у відділення. Туди ж, як речовий доказ, потягли вивіску «Слюсарна майстерня і лагодження примусів».

Віктор Михайлович ще довго гороїжився.

— Високо несуться, сучі сини! — говорив він глядачам.— Хаами!

— Годі вам, Вікторе Михайловичу! — крикнула з вікна Олена Станіславівна.— Зайдіть до мене на хвилиночку.

Вона поставила перед Віктором Михайловичем блюде компоту і, походжаючи по кімнаті, почала розпитувати.

— Та кажу ж вам, що це він, без усів, але він,— своїм звичаєм кричав Віктор Михайлович,— ну от, знаю я його прекрасно! Вороб'янінов, викапаний!

— Тихше ви, господи! Навіщо він сюди приїхав, як ви гадаєте?

На чорному обличчі Віктора Михайловича склалась іронічна посмішка:

— Ну, а як ви гадаєте? — Він посміхнувся з іще більшою іронією.— У всякому разі не договори ж із більшовиками підписувати.

— Ви гадаєте, що йому загрожує небезпека?

Запаси іронії, призбирані Віктором Михайловичем за десять років революції, були невичерпні. На обличчі йому заграли серії смішків різноманітної сили і скепсису.

— Кому в Радянській Росії не загрожує небезпека, тим паче чоловікові в такому становищі, як Вороб'янінов? Вуса, Олено Станіславівно, дарма не голять.

— Його прислали з-за кордону? — спитала Олена Станіславівна, мало не задихнувшись.

— Безумовно,— відказав геніальний слюсар.

— З якою ж він метою тут?

— Не будьте дитиною.

— Байдуже. Мені треба його бачити.

— А ви знаєте, чим ризикуєте?

— Та мені однаково! Після десяти років розлуки я не можу не побачитися з Іполитом Матвійовичем.

Йї і справді здалося, що доля розлучила їх тоді, коли вони кохали одне одного.

— Благаю вас, знайдіть його! Довідайтесь, де він! Ви скрізь буваєте! Вам буде неважко! Перекажіть, що я хочу його бачити. Чуете?

Папуга в червоних підштанках, дрімавши на жердині, перелякався шумної розмови, перевернувся вниз головою і в такій позі завмер.

— Олено Станіславівно,— сказав слюсар-механік, підводячись і притискаючи руку до грудей,— я найду його і налагоджу з ним зв'язок.

— Може, ви хочете ще компоту? — розчулилась ворожка.

Віктор Михайлович з'їв компот, прочитав злбну лекцію про неправильну будову папугої клітки і попрощався з Оленою Станіславівною, порекомендувавши їй держати все в найсуворішій секреті.

Другого дня компаньйони пересвідчилися, що жити в двірницькій далі незручно. Буркотів Тихін, що зовсім очманів після того, як побачив пана спочатку чорновусим, потім веленовусим, а під кінець і зовсім без вусів. Спати було ні на чім. У двірницькій стояв запах гнилого кізняка, що струмував від нових валянків Тихона. Старі валянки стояли в кутку і теж повітря не озонували.

— Вважаю вечір спогадів закритим,— сказав Остап,— треба переїздити до готелю.

Іполит Матвійович здригнувся:

— Цього не можна.

— Чому?

— Там доведеться прописатись.

— З паспортом не гаразд?

— Та ні, з паспортом усе гаразд, але в місті моє прізвище ширько відоме. Підє поголос.

Концесіонери замріяно помовчали.

— А прізвище Міхельсон вам подобається? — несподівано запитав прекрасний Остап.

— Який Міхельсон? Сенатор?

— Ні. Член спілки радторгслужбовців.

— Я вас не розумію.

— Це через брак технічних навичок. Не будьте невинним ягнятком.

Бендер витяг із зеленого піджака профспілкову книжку і передав Іполитові Матвійовичу.

— Конрад Карлович Міхельсон, сорока восьми років, безпартійний, не одружений, член спілки з тисяча дев'ятсот двадцять першого року, надзвичайно моральна особа, мій добрий знайомий, здається, друг дітей... Але ви можете не дружити з дітьми: цього від вас міліція не зажадає.

Іполит Матвійович зашарівся:

— Та чи зручно це?

— Порівняно з нашою концесією цей вчинок, хоч і передбачений Карним кодексом, проте має невинний характер дитячої гри в панаса.

Вороб'янінов все-таки затявся.

— Ви ідеаліст, Конраде Карловичу. Вам іще пощастило, а то, уявіть собі, раптом вам довелось би стати яким-небудь Папа-Христозопулом або Зловуновим.

Одразу ж дано згоду, і концесіонери, не попросившись із Тихоном, вибрались на вулицю.

Зупинились вони в мебльованих кімнатах «Сорбонна». Остап переполошив увесь невеликий штат готельної обслуги. Спершу він оглядав номери на сім карбованців, але був невдоволений з їхнього вмеблювання. Оздоблення номерів на п'ять карбованців сподобалось йому більше, але килими були якісь облізли і обурював запах. У номерах на три карбованці було все гаразд, за винятком картин.

— Я не можу жити в одній кімнаті з пейзажами,— сказав Остап.

Довелось оселитися в номері за карбованець вісімдесят. Там не було пейзажів, не було килимів, а меблювання було строго додержано: два ліжка і нічний столик.

— Стиль кам'яного віку,— схвально зауважив Остап.— А доісторичні тварини в матрацах не водяться?

— Як на який сезон,— відказав лукавий коридорний,— якщо, приміром, губернський з'їзд який-небудь, то, звичайно, нема, бо пасажирів буває багато і перед ними роблять генеральну чистку. А іншим часом справді трапляється, що й набігають. Із сусідніх номерів «Лівадія».

Того ж дня концесіонери побували в Старкомгоспі, де дістали всі потрібні відомості. Виявилось, що житловідділ був розформований 1921 року і що великий архів його був з'єднаний з архівом Старкомгоспу.

До справи взявся великий комбінатор. Надвечір компаньйони вже знали хатню адресу завідувача архіву Варфоломія Коробейникова, колишнього чиновника канцелярії градоначальства, нині службовця конторської праці.

Остап прибрався в гарусний жилет, вибив об бильце ліжка піджак, видунив в Іполита Матвійовича карбованець двадцять копійок на представництво й попрямував з візитом до архіваріуса. Іполит Матвійович залишився в «Сорбонні» і, хвилюючись, почав ходити в прогаліні поміж двома ліжками. Цього вечора, зеленого й холодного, вирішувалась доля всього задуму. Якщо пощастить дістати копії ордерів, за якими розподілялись вилучені з воров'яніновського особняка меблі, можна вважати, що справа наполовину вдалася. Попереду чекали ще труднощі, звичайно, неймовірні, але нитка була б уже в руках.

— Аби нам ордери дістати,— прошепотів Іполит Матвійович, падаючи на ліжку,— аби нам ордери!..

Пружини розбитого матраца кусали його, як блохи. Він не відчував цього. Він ще неясно уявляв собі, що станеться

після одержання ордерів, але був певний, що тоді все піде як по маслу: «А маслом,— чомусь крутилося у нього в голові,— каші не зіпсуєш».

Тим часом каша заварювалась велика. Опанований рожевою мрією, Іполит Матвійович перекидався з боку на бік на ліжку. Пружини під ним мекали.

Остапові довелося перетяти все місто. Коробейников жив на Гусищі — околиці Старгорода.

Там жили переважно залізничники. Іноді над будинками, по насипу, обгородженому бетонним тонкостінним муром, із сопінням заднім ходом проходив паровоз. Дахи будинків на мить опромінювались спалахами паровозної топки. Іноді котились порожні вагони, іноді вибухали петарди. Серед халуп і тимчасових бараків тяглися довгі цегляні корпуси іще вогких кооперативних будинків.

Остап поминув світлосяйний острів — залізничний клуб, у папірці перевірив адресу і зупинився біля будиночка архіваріуса. Він крутнув дзвінок з опуклими літерами «прошу крутити».

Після довгих запитань, «до кого» та «чого», йому відчинили, і він опинився в темному, заставленому шафами передпокої. У півтімі хтось дихав на Остапа, але нічого не говорив.

— Де тут громадянин Коробейников? — запитав Бендер.

Мовчазнодишна людина взяла Остапа за руку і введа до освітленої висячою газовою лампою їдальні. Остап побачив перед собою маленького дідка — чепуруна з надзвичайно гнучкою спиною. Не було жодного сумніву, що цей старий і є громадянин Коробейников. Остап без запрошення присунув стілець і сів.

Дідок небоязко дивився на самоправця і мовчав. Остап гречно почав розмову перший:

— Я до вас у справі. Ви служите в архіві Старкомгоспу?

Спина дідкові зарухалась і вигнулась — на знак згоди.

— А перед тим служили в житловідділі?

— Я скрізь служив,— сказав старий весело.

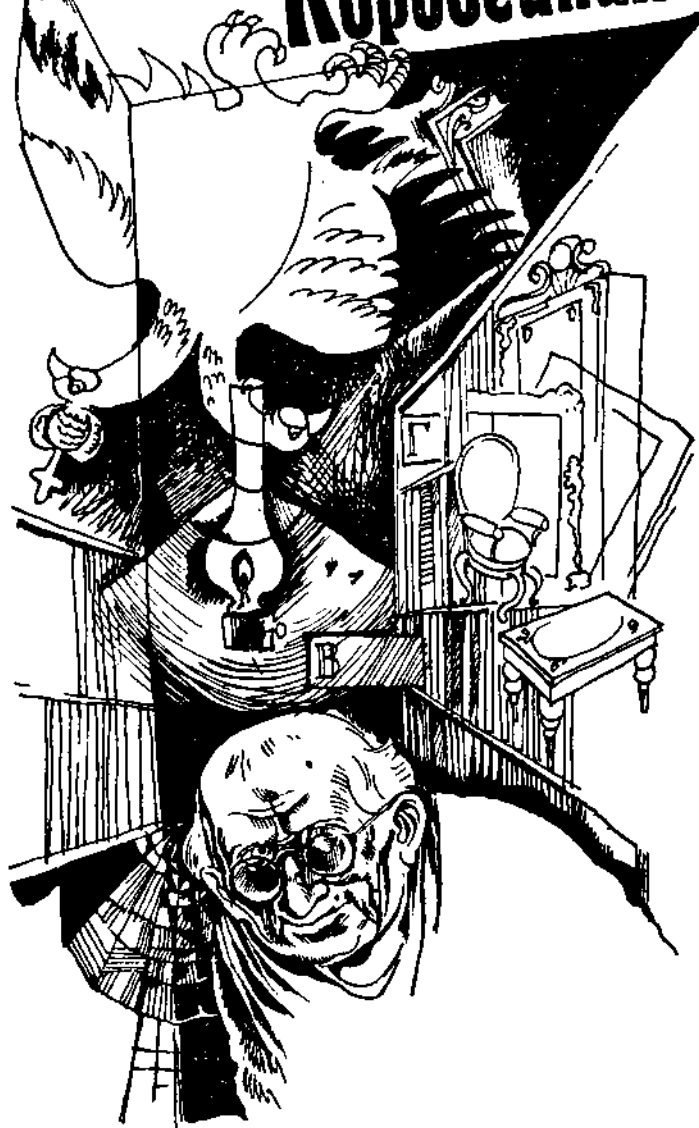
— Навіть в канцелярії градоначальства?

При цьому Остап граціозно посміхнувся. Спина дідка довго гадючилась і нарешті зупинилась у положенні, яке свідчило, що служба в градоначальстві — діло давнє і що все держати в пам'яті річ абсолютно неможлива.

— А дозвольте все-таки довідатись, чим зобов'язаний? — запитав хазяїн, з цікавістю дивлячись на гостя.

— Дозволю,— одказав гість.— Я — Вороб'янінова син.

Варфоломій Коробейников

- Це якого ж? Предводителя?
- Його.
- А він що, живий?
- Помер, громадянине Коробейников. Спочив.
- Так,— без особливої жури промовив старий,— сумна подія. Але ж, здається, у нього дітей не було?
- Не було,— люб'язно потвердив Остап.
- Як це ж?..
- Нічого. Я від морганатичного шлюбу.
- Чи не Олени Станіславівни синок будете?
- Еге ж. Її.
- А як її здоров'я?
- Маман давно в могилі.
- Так, так, ой, як сумно!

І довго ще старий дивився з сльозами співчуття на Остапа, хоч не далі як сьогодні бачив Олену Станіславівну на базарі, коло м'ясних яток.

— Усі помирають,— сказав він.— А все-таки дозволите узнати, в якій справі, шановний, пробачте, не знаю вашого імені...

- Вольдемар,— швидко повідомив Остап.
- Володимир Іполитович? Дуже добре. Так. Я вас слухаю, Володимире Іполитовичу.

Дідок присів до столу, застеленого цератою у візерунках, і зазирнув у самі очі Остапові.

Остап добірними словами висловив свій родинний сум. Він дуже шкодує, що вдерся так пізно до житла вельмиповажного архіваріуса і завдав йому клопоту своїм візитом, але сподівається, що вельмиповажний архіваріус пробачить йому, коли дізнається, яке почуття змусило його до цього.

— Я хотів би,— з невимовною синівською любов'ю закінчив Остап,— найти що-небудь із меблів свого батька, щоб зберегти про нього пам'ять. Чи не знаєте ви, кому передано меблі з дому мого папа?

— Складна справа,— відказав старий, подумавши,— це тільки багатій людині під силу... А ваша, пробачте, яка професія?

— Вільна професія. Власна м'ясохолододобойня на артільних засадах у Самарі.

Старий із сумнівом глянув на зелений реквізит молодого Вороб'янінова, але не заперечував.

«Моторний молодик»,— подумав він.

Остап, який на той час закінчив свої спостереження над Коробейниковим, вирішив, що «дідок — типова сволота».

— Так от,— сказав Остап.
— Так от,— сказав архіваріус,— важко, але можна...
— Потрібні витрати? — допоміг власник м'ясохолододобойні.

— Невелика сума...
— Ближче до тіла, як каже Мопассан. Відомості будуть оплачені.

— Ну що ж, покладіть сімдесят карбованців.
— Це ж чому так багато? Овес нині дорогий?
Дідок дрібно задеренчав, вихиляючись хребтом.
— Зволите жартувати...
— Згода, папашо. Гроші проти ордерів. Коли до вас завітати?

— Гроші при вас?
Остап недвозначно поляскав себе по кишені.
— Тоді, будь ласка, хоч зараз,— урочисто сказав Коробейников.

Він засвітив свічку і повів Остапа до сусідньої кімнати. Там, oprіч ліжка, на якому, очевидно, спав хазяїн дому, стояв письмовий стіл, закиданий бухгалтерськими книгами, і довга канцелярська шафа з відкритими полицями. До ребер полиць було приклеєно друковані літери: А, Б, В і далі, до ар'єргардної літери Я. На полицях лежали пачки ордерів, перев'язані свіжим мотуззям.

— Ого! — сказав Остап у захваті.— Повний архів удома!
— Абсолютно повний,— скромно відказав архіваріус.— Я, знаєте, на всяк випадок... Комунгоспові він не потрібний, а мені на старості літ може стати в пригоді... Живемо ми, знаєте, як на вулкані... Все може статися... Кинуться тоді люди шукати меблі, а де вони, меблі? От вони де! Тут вони! У шафі. А хто зберіг, хто доглянув? Коробейников! От панове спасибі і скажуть старенькому, допоможуть на старості літ... А мені багато не треба — десяточку за кожний ордерок подадуть — і за те спасибі... А то іди, спробуй, шукай вітра в полі. Без мене не найдуть!

Остап захоплено дивився на дідка.
— Дивна канцелярія,— сказав він,— повна механізація. Ви просто герой праці!

Улещений архіваріус почав знайомити гостя з деталями улюбленої праці. Він розгорнув велетенські книжки обліку і розподілу.

— Все тут,— сказав він,— весь Старгород! Усі меблі! У кого коли взято, кому коли видано. А оце — алфавітна книга, дзеркало життя! Вам про чії меблі? Купця першої

гільдії Ангелова? Будь ласка. Дивіться на літеру А. Літера А, Ак, Ам, Ан, Ангелов... Номер? Он він! 82 742. Тепер книгу обліку сюди. Сторінка 142. Де Ангелов? От Ангелов. Узято в Ангелова 18 грудня 1918 року: рояль «Беккер» № 97 012, табурет до нього м'який, бюро дві штуки, гардеробів чотири (два червоного дерева), шифоньєр один і таке інше... А кому дано?.. Дивимось книгу розподілу. Той самий номер 82 742... Дано... Шифоньєр — у міськвійськкомат, гардеробів три штуки — в дитячий інтернат «Жайворонок»... І ще один гардероб — в особисте розпорядження секретаря Старпродкомгубу. А рояль куди пішов? Пішов рояль у соцзабез, в 2-й будинок. І по цей день там рояль є...

«Щось не бачив я там такого рояля», — подумав Остап, згадавши сором'язне личко Альхена.

— Або, приміром, в управителя канцелярії міської управи Муріна... На літеру М, отже, і треба шукати. Все тут. Усе місто. Роялі тут, козетки всілякі, трюмо, крісла, канапочки, пуфики, люстри... Сервізи навіть, і ті є...

— Ну, — сказав Остап, — вам пам'ятник нерукотворний треба поставити. Однак ближче до діла. Приміром, літера В.

— Є літера В, — охоче обізвався Коробейников. — Зараз. Вм, Вн, Ворицький, № 48 238 Вороб'янінов, Іполит Матвійович, батько ваш, царство йому небесне, великої душі був чоловік... Рояль «Беккер» № 54 809, вази китайські, маркіровані — чотири, французького заводу «Севр», килимів обюсонів — вісім, різних на розмір, гобелен «Пастушка», гобелен «Пастух», текінських килимів — два, хоросанських килимів — один, опудало ведмеже з тацею — одне, спальний гарнітур — дванадцять місць, гарнітур для їдальні — шістнадцять місць, гарнітур для вітальні — чотирнадцять місць, горіховий, майстра Гамбса роботи...

— А кому роздано? — нетерпляче запитав Остап.

— Це ми зараз. Опудало ведмеже з тацею — в другий район міліції. Гобелен «Пастушка» в клуб водників. Килими обюсон, текінські і хоросан — у Наркомзовнішторг. Гарнітур спальний — у спілку мисливців, гарнітур для їдальні — в Старгородську філію Головчаю. Гарнітур для вітальні горіховий — частинами. Стіл круглий і стілець один — у 2-й будинок соцзабезу, канапа з гнутою спинкою — в розпорядження житловідділу (до цього часу в передпокої стоїть, всю оббивку замусолила сволота); і ще один стілець — товаришеві Грицацуєву, як інваліду імперіалістичної війни, згідно з його заявою і резолюцією завжитловідділу т. Буркіна. Десять стільців у Москву, в музей мебльової майстерності,

згідно з циркулярним листом Наркомосвіти... Вази китайські, маркіровані...

— Хвалю,— сказав Остап, тріумфуючи,— це конгеніально! Добре було б і на ордери подивитись.

— Зараз, зараз і до ордерів доберемося. На № 48 238, літера В.

Архіваріус підійшов до шафи і, ставши навшпиньки, дістав потрібну пачку.

— От вона. Всі вашого батька меблі тут. Вам усі ордери?

— Куди мені всі... Так... спогади дитинства — гарнітур з вітальні... Пам'ятаю, грався я в вітальні на килимі хоросан, дивлячись на гобелен «Пастушка»... Чудовий був час, золоте дитинство!.. Так от гарнітуром з вітальні ми, папашо, й обмежимося.

Архіваріус з любов'ю почав розгляджувати пачку зелених корінців і заходився розшукувати там потрібні ордери. Коробейников одібрав п'ять штук. Один ордер на десять стільців, два — по одному стільцю, один — на круглий стіл і один — на гобелен «Пастушка».

— Будь ласка. Все як слід. Де що стоїть — усе відомо. На корінцях усі адреси прописані і власноручний підпис одержувача. Отже, ніхто, на випадок чого, не одкараскається. Може, хочете генеральші Попової гарнітур? Дуже гарний. Теж гамбсівська робота.

Але Остап, під впливом любові виключно до батьків, схопив ордери, засунув їх аж на дно бічної кишені, а від генеральшиного гарнітура відмовився.

— Можна розписочку писати? — запитав архіваріус, ловко вигинаючись.

— Можна,— люб'язно сказав Бендер,— пишіть, борець за ідею.

— Так я вже напишу.

— Катайте!

Перейшли до першої кімнати. Коробейников каліграфічним почерком написав розписку і, усміхаючись, передав її гостеві. Головний концесіонер надзвичайно шанобливо взяв папірець двома пальцями правої руки і поклав його в ту саму кишеню, де вже лежали дорогоцінні ордери.

— Ну, бувайте,— сказав він, примружившись,— я вам, здається, завдав чимало турбот. Не смію більше заважати вам своєю присутністю. Вашу руку, управителю канцелярії.

Ошелешений архіваріус в'яло потис подану йому руку.

— Бувайте,— повторив Остап.

Він рушив до виходу.

Коробейников нічого не зрозумів. Він навіть глянув на стіл, чи не залишив там гість грошей, але й на столі грошей не було. Тоді архіваріус дуже тихо спитав:

— А гроші?

— Які гроші? — сказав Остап, одчиняючи двері. — Ви, здається, запитали про якісь гроші?

— Аякже ж! За меблі! За ордери!

— Голубе, — проспівав Остап, — їй-богу, клянусь честю небіжчика батька. Рада б душа, та нема, забув взяти з поточного рахунку...

Дідок затремтів і витяг наперед недолугу свою лапку, намагаючись затримати нічного відвідувача.

— Тихше, дурню, — сказав Остап грізно, — говорять тобі не китайською мовою — завтра, значить завтра. Ну, бувайте! Пишіть листи!..

Двері з тріском зачинились. Коробейников знову відчинив їх і вибіг на вулицю, але Остапа вже не було. Він швидко йшов повз міст. Локомотив, що проїздив через віадук, освітив його своїми вогнями і оклубив димом.

— Крига скресла! — закричав Остап машиністові. — Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Машиніст недочув, махнув рукою, колеса машини дужче засмикали сталі лікті кривошипів, і паровоз помчав далі.

Коробейников постояв на лютому вітрі хвилини зо дві і, гидко лихословлячи, повернув до свого будиночка. Нестерпна гіркота огорнула його. Він став посеред кімнати і почав шалено штурхати ногою стіл. Підстрибувала попільничка, зроблена на манір калоші з червоним написом «Треугольник», і склянка цокнулася з карафкою.

Ще ніколи Варфоломій Коробейников не був так підло обдурений. Він міг обдурити кого завгодно, але тут його ошукали з такою геніальною простотою, що він довго ще стояв, калатаючи по товстих ніжках обіднього столу.

Коробейникова на Гусищі звали Варфоломійовичем. Звертались до нього тільки в крайній потребі. Варфоломійович брав у заклад речі і визначав людожерські проценти. Він жив з цього уже кілька років і ще ні разу не попався. А тепер він прогорав на крацій своїй комерційній справі, від якої сподівався великих баришів і забезпеченої старості.

— Жартуете?! — скрикнув він, згадавши пропащі ордери. — Тепер гроші тільки наперед. І як же це так я маху дав? Своїми руками віддав горіховий гарнітур для вітальні!.. Самому гобеленові «Пастушка» ціни не скласти! Ручна робота!..

Дзвінок «прошу крутити» давно вже крутила чиясь непевна рука, і не встиг Варфоломійович згадати, що вхідні двері zostались одчинені, як у передпокої щось важко гуркнуло, і голос людини, що заблукала в лабіринті шаф, благально гукнув:

— Куди тут зайти?

Варфоломійович вийшов у передпокій, потяг до себе чиясь пальто (на дотик — драп) і ввів до їдальні панотця Федора.

— Великодушно пробачте, — сказав панотець Федір.

Через десять хвилин взаємних недомовок і хитрощів з'ясувалося, що громадянин Коробейников справді має деякі відомості про меблі Вороб'янінова, а панотець Федір не відмовляється за ці відомості заплатити. Крім того, на превелику втіху архіваріуса, виявилось, що відвідувач рідний брат колишнього предводителя і палко бажає зберегти про нього пам'ять, придбавши горіховий гарнітур для вітальні. З цим гарнітуром у брата Вороб'янінова були пов'язані найтепліші спогади юнацтва.

Варфоломійович запросив сто карбованців. Пам'ять брата відвідувач розцінював куди нижче, карбованців на тридцять. Погодились на п'ятдесяті.

— Гроші я попросив би наперед, — заявив архіваріус, — це моє правило.

— А це нічого, що я золотими десятками? — заспішив панотець Федір, розриваючи підшивку піджака.

— За курсом візьму. По дев'ять з половиною. Сьогоднішній курс.

Востриков витрусив з ковбаски п'ять жовтячків, досипав до них два з половиною сріблом і підсунув всю купку до архіваріуса. Варфоломійович двічі перелічив монети, згріб їх у жменю, попросив гостя хвилиночку зачекати і пішов по ордери. У таємній своїй канцелярії Варфоломійович довго не думав, розгорнув алфавіт — дзеркало життя на літеру П, швидко найшов потрібний номер і взяв з полиці пачку ордерів генеральші Попової. Розпанахавши пачку, Варфоломійович вибрав із неї тільки ордер, виданий тов. Брунсу, що проживає по Виноградній, 34, на дванадцять горіхових стільців фабрики Гамбса. Дивуючись своїй кмітливості й умінню викручуватись, архіваріус посміхнувся і одні ордери покупцеві.

— Усі в одному місці? — скрикнув покупець.

— Один до одного. Усі там стоять. Гарнітур прекрасний. Пальчики оближете. А втім, чи вам про це говорити! Ви самі знаєте!

Панотець Федір довго й захоплено тряс руку архіваріусові і, скуштувавши рясних ударів об шафи в передпокої, зник у нічній темряві.

Варфоломійович довго ще глузував з попитого в дурні покупця. Золоті монети він розклав рядком на столі і довго сидів, сонно дивлячись на п'ять ясних кружалець.

«І чого це їх на вороб'яніновські меблі потягло? — подумав він. — З глузду з'їхали».

Він роздягся, неуважно помолився богу, ліг у вузеньку дівочу постіль і заклопотано заснув.

РОЗДІЛ XII

ПАЛКА ЖІНКА — МРІЯ ПОЕТА

Ніч пожерла холод до останку. Стало так тепло, що у ранніх перехожих нили ноги. Горобці верзли всілякі дурниці. Навіть курка, що вийшла з кухні в готельний двір, відчула приплив сил і спробувала злетіти. Небо було в дрібних хмарних галушках, з ящика для сміття струмив запах фіалки і супу пейзан. Вітер млів під карнизом. Коти розляглись на даху і, поблажливо мружачись, дивились у двір, через який біг коридорний Олександр із пакою брудної білизни.

У коридорах «Сорбонни» зашуміли. На відкриття трамвая з повітів з'їжджалися делегати. З готельної лінійки з вивіскою «Сорбонна» висипав їх цілий гурт.

Сонце гріло що було сили. Злітали д'горі жолоблені залізні штори магазинів. Радпрацівники, що вийшли на службу у ватних пальто, задихаючись, розстібались, відчуваючи тягар весни.

На Кооперативній вулиці біля переповненого вантажного автомобіля Млинбуду лопнула ресора, і Віктор Михайлович Полесов, прибувши на місце події, давав поради.

У номері, умебльованім з діловою розкішшю (два ліжка і нічний столик), почулося кінське хропіння й іржання: Іполит Матвійович весело вмивався і прочищав ніс. Великий комбінатор лежав у ліжку, розглядаючи пошкодження на штаблетах.

— До речі, — сказав він, — прошу сплатити заборгованість.

Іполит Матвійович винирнув з рушника і глянув на компаньйона банькатими, без пенсне, очима.

— Що ви на мене дивитесь, немов солдат на вошу? Що вас здивувало? Заборгованість? Так! Ви мені винні гроші. Я вчора забув вам сказати, що за ордери я заплатив, згідно з вашими повноваженнями, сімдесят карбованців. До цього додаю розписку. Перекиньте сюди тридцять п'ять карбованців. Концесіонери, сподіваюсь, беруть участь у витратах на однакових підставах?

Іполит Матвійович надів пенсне, прочитав записку і з сумом оддав гроші. Але навіть це не могло затьмарити його радості. Багатство було в руках. Порошинка тридцяти карбованців зникла в сьйві діамантової гори.

Іполит Матвійович, променисто усміхаючись, вийшов у коридор і почав прогулюватись. Плани нового, побудованого на дорогоцінному фундаменті, життя тишили його. «А святий панотець? — схидно думав він. — Дурень дурнем zostався. Не бачити йому стільців, як своєї бороди».

Дійшовши кінець коридора, Вороб'янінов обернувся. Білі в тріщинах двері № 13 розчинились, і просто назустріч йому вийшов панотець Федір у синій косоворотці, підперезаній потертим чорним шнурком з пишною китицею. Добре обличчя його розпливалося від щастя. Він теж вийшов у коридор на прогулянку. Суперники кілька разів зустрічалися і, переможно поглядаючи один на одного, ішли далі. Кінець коридора обидва разом поверталися і знову зближались... У грудях Іполита Матвійовича вирувало захоплення. Тим самим почуттям був опанований і панотець Федір. Почуття жалю до переможеного супротивника опанувало обох. Нарешті, під час п'ятого рейсу, Іполит Матвійович не витримав.

— Здрастуйте, батюшко, — сказав він невимовно облесливо.

Панотець Федір зібрав увесь сарказм, дарований йому від бога, і відповів:

— Доброго ранку, Іполите Матвійовичу.

Вороги розійшлися. Коли шляхи їм збіглися знову, Вороб'янінов мовив:

— Чи не ударив я вас під час останньої зустрічі?

— Та ні, що це ви, дуже приємно було зустрітись, — одказав радісно панотець Федір.

Їх знову рознесло. Фізіономія панотця Федора почала обурювати Іполита Матвійовича.

— Служби, мабуть, уже не правите? — запитав він при наступній зустрічі.

— Де там правити! Парафіяни по містах розбіглись, скарбів шукають.

— Зауважте — свої скарби. Свої.

— Мені невідомо чиї, а тільки шукають.

Іполит Матвійович хотів сказати яку-небудь гидоту і навіть розтулив для цього рота, але вигадати нічого не зміг і сердито попрямував у свій номер. Через хвилину звідти вийшов син турецько-підданого — Остап Бендер, у голубому жилеті, і, наступаючи на шнурки від своїх черевиків, подався до Вострикова. Троянди на щоках панотця Федора зів'яли і обернулися на попіл.

— Купуйте старі речі? — запитав Остап грізно. — Стільці? Тельбухи? Коробочки з-під вакси?

— Чого вам треба? — прошепотів панотець Федір.

— Мені треба продати вам старі штани.

Священик заледенів і одсунувся.

— Що ж ви мовчите, як архієрей на прийомі?

Панотець Федір повільно рушив до свого номера.

— Старі речі купуємо, нові крадемо! — крикнув Остап услід.

Востриков утягнув голову і зупинився біля своїх дверей. Остап глумився далі:

— Що ж ви скажете про штани, вельмишановний служителя культу? Берете? Є іще від жилетки рукава, дірка від бублика і від мертвого віслюка вуха. Гуртом всю партію — дешевше буде. І в стільцях вони не лежать, шукати не треба! Га?

Двері за служителем культу зачинилися.

Задоволений Остап, ляпаючи шнурками по килиму, повагом пішов назад. Коли його огрядна постать була досить далеко, панотець Федір швидко просунув голову у двері і, довго стримуючи обурення, пискнув:

— Сам ти дурень!

— Що? — крикнув Остап, кидаючись назад, але двері було вже замкнено, і тільки клацнув замок.

Остап нахилився до замочної щілини, приклав до рота долоню трубою і виразно сказав:

— Почому опіум для народу?

За дверима мовчали.

— Папашо, ви ница людина! — прокричав Остап.

Ту ж мить із замочної щілини вискочив і засовався олівець, вістрям якого панотець Федір намагався вжалити ворога. Концесіонер вчасно відскочив і захопився за олівець. Вороги, роз'єднані дверима, мовчки кожен до себе почали

тягти олівець. Перемогла молодість, і олівець, упираючись, як скалка, повільно виповз із щілини. З цим трофеем Остап повернув до свого номера. Компаньйони ще більш повесіли.

— «И враг бежит, бежит, бежит!» — проспівав Остап.

На ребрі олівця він вирізав складаним ножиком образливе слово, вибіг у коридор і, вкинувши олівець у замочну амбразуру, відразу ж вернувся.

Друзі витягли на світ зелені корінці ордерів і почали їх пильно вивчати.

— Ордер на гобелен «Пастушка», — мрійно сказав Іполит Матвійович. — Я купив цей гобелен у петербурзького антиквара.

— На біса пастушка! — крикнув Остап, розриваючи ордер на локшину.

— Стіл круглий... Очевидно, від гарнітура...

— Дайте сюди столик. К чортовій матері столик!

Залишились два ордери: один — на десять стільців, виданий музею мебльової майстерності в Москві, другий — на один стілець — т. Грицацуєву, в Старгороді, по вулиці Плеханова, 15.

— Готуйте гроші, — сказав Остап, — можливо, в Москву доведеться їхати.

— Але ж тут теж є стілець?

— Один шанс проти десяти. Чиста математика. Та й то якщо громадянин Грицацуєв не розпалював ним буржуйки.

— Не жартуйте так, не треба.

— Дарма, дарма, лібер фатер Конрад Карлович Міхельсон, найдемо! Святе діло! Батистові онучі носити, крем Марго їсти.

— Мені здається чомусь, — зауважив Іполит Матвійович, — що коштовності мають бути саме в цьому стільці.

— Ось як! Вам здається? Що вам ще здається? Нічого? Ну, гаразд. Будемо працювати по-марксистськи. Хай у небі ширяють птиці, а ми ближче до стільців. Мене мучить бажання якомога скорше побачитись з інвалідом імперіалістичної війни, громадянином Грицацуєвим, вулиця Плеханова, будинок п'ятнадцять. Не відставайте, Конраде Карловичу. План розробимо по дорозі.

Проходячи мимо дверей панотця Федора, мстивий син турецько-підданого ткнув їх ногою. З номера долинуло кволе ричання зацькованого конкурента.

— Хоч би він за нами не пішов! — перелякався Іполит Матвійович.

— Після сьогоднішнього побачення міністрів на яхті жодне зближення неможливе. Він мене боїться.

Друзі повернулися тільки надвечір. Іполит Матвійович був заклопотаний, Остап саяв. На ньому були нові малинові черевики, на закаблуках яких було пригвинчено круглі гумові набійки, шахові шкарпетки в зелену і чорну клітинку, кремова кепка і напівшовковий шарф румунського відтінку.

— Він-то є,— сказав Іполит Матвійович, згадуючи візит до вдови Грицацуєвої,— але як цей стілець дістати? Купити?

— Аякже,— мовив Остап,— не кажучи вже про зовсім непродуктивні витрати, це породить плітки. Чому один стілець? Чому саме цей стілець?..

— Що ж робити?

Остап з любов'ю оглянув закаблуки своїх нових штиблет.

— Шик-модерн,— сказав він.— Що робити? Не хвилюйтесь, голово, беру операцію на себе. Перед цими черевиками жоден стілець не встоїть.

— Ні, ви знаєте,— пожвавішав Іполит Матвійович,— коли ви розмовляли з панею Грицацуєвою про повідь, я сів на наш стілець і, слово честі, я відчув під собою щось тверде. Вони там, їй-богу, там... Ну, от, їй же богу, я почуваю.

— Не хвилюйтесь, громадянине Міхельсон.

— Його треба вночі викрасти! Їй-богу, викрасти!

— Однак для предводителя дворянства у вас надто мізерні масштаби. А техніку цього діла ви знаєте? Може, у вас у чемодані похідний несесер з комплектом відмичок? Викиньте з голови! Це типове піжонство — грабувати бідну вдову.

Іполит Матвійович отямився.

— Але ж хочеться скоріше,— сказав він благально.

— Скоро тільки коти плодяться,— зауважив повчально Остап.— Я одружуся з нею.

— З ким?

— З мадам Грицацуєвою.

— Навіщо ж?

— Щоб спокійно, без шуму покопатись у стільці.

— Але ж ви себе зв'яжете на все життя!

— Чого не зробиш заради концесії!

— На все життя! — прошепотів Іполит Матвійович.

Іполит Матвійович від крайнього здивування розвів руками. Пасторське голене лице його вишкірилось. Показались не чищені з дня від'їзду з міста N голубі зуби.

— На все життя! — прошепотів Іполит Матвійович.— Це велика жертва.

— Життя! — сказав Остап.— Жертва! Що ви знаєте про життя і про жертви? Ви думаете, що, коли вас виселили з особняка, то ви знаєте життя? І коли у вас реквізували фальшиву китайську вазу, то це жертва? Життя, панове присяжні засідателі, це штука складна, але, панове присяжні засідателі, цю складну штуку відкривають просто, як шухляду. Треба тільки вміти її одкрити. Хто не може одкрити, той гине. Ви чули про гусара-схимника?

Іполит Матвійович не чув.

— Буланов! Не чули? Герой аристократичного Петербурга. Зараз почувете.

І Остап Бендер розповів Іполитові Матвійовичу історію, дивовижний початок якої схвилював увесь світський Петербург, а ще дивовижніший кінець загубився і прийшов ніким абсолютно не помічений в останні роки.

Оповідання про гусара-схимника

Блискучий гусар, граф Олексій Буланов, як влучно сказав Бендер, був справді героєм аристократичного Петербурга. Ім'я чудового кавалериста й гуляки не сходило з уст бундючних мешканців палаців на Англійській набережній і з шпальт світської хроніки. Дуже часто на сторінках ілюстрованих журналів з'являвся фотографічний портрет гусара красеня — куртка, розшита бранденбурами і облямована зернистим каракулем, високі прилизані скроні і короткий переможний ніс.

За графом Булановим котилася слава учасника багатьох таємних дуелей з фатальним кінцем, явних романів з найгарнішими, найнепрístupнішими дамами світу, божевільних вихваток проти поважаних у суспільстві осіб і гучних бенкетів, що неминуче кінчалися лупцюванням штафірок.

Граф був уродливий, молодий, багатий, щасливий у коханні, щасливий у картах і в одержанні спадщини. Родичі його вмирали часто, і їхнє майно збільшувало і так величезні багатства гусара.

Він був зухвалий і сміливий. Він помагав абіссінському негусові Менеліку в його війні з італійцями. Він сидів під великими абіссінськими зорями, загорнувшись у білий бурнус, дивлячись на триверстну карту місцевості. Світло смолоскипів кидало мерехтливі тіні на прилизані скроні графа. Біля ніг його сидів новий друг — абіссінський хлопчик Васько.

Розгромивши військо італійського короля, граф повернув до Петербурга разом з абіссінцем Васьком. Петербург зустрів героя квітами й шампанським. Граф Олексій знову поринув у безтурботну безодню насолод, як то кажуть у великосвітських романах. Про нього все ще говорили з подвоєним захопленням, жінки труїлись через нього, чоловіки заздрили. На зап'ятках графської карети, що пролітала по Мільйонній, незмінно стояв абіссінець, дивуючи перехожих своєю чорнотою і тонким станом.

І раптом все скінчилося. Граф Олексій Буланов зник. Княгиня Білорусько-Балтійська, остання пасія графа, була в розпачі. Зникнення графа наробило чимало шуму. Газети були сповнені здогадів. Агенти розшуку збилися з ніг. Але все було даремно. Сліди графа губилися.

Коли шум уже затихав, з Аверкієвої пустелі надійшов лист, який усе пояснив. Блискучий граф, герой аристократичного Петербурга, Валтасар ХІХ сторіччя, постригся у схиму. Переказували жахливі подробиці. Подейкували, що граф-схимник носить вериги в кілька пудів, що він, звиклий до тонкої французької кухні, харчується тепер тільки картопляними лушпайками. Заклубив вихор здогадів. Говорили, що графові було видіння померлої матері. Жінки плакали. Біля під'їзду княгині Білорусько-Балтійської стояли валки карет. Княгиня з чоловіком приймали співчуття. Виникали нові чутки. Очікували графа назад. Говорили, що це тимчасове божевілля на релігійному ґрунті. Запевняли, що граф утік від боргів. Переказували, що причиною всьому — нещасливий роман.

А насправді гусар пішов у ченці, щоб збагнути життя. Назад він не вернувся. Згодом про нього забули. Княгиня Балтійська познайомилася з італійським співаком, а абіссінець Васько виїхав на батьківщину.

У монастирі граф Олексій Буланов, що прибрав ім'я Євпла, мучив себе великими подвигами. Він справді носив вериги, але йому здалося, що цього не досить для пізнання життя. Тоді він вигадав для себе спеціальну чернечу форму: клобук з прямовисним козирком, що затуляв лице, і рясу, що зв'язувала рухи. З благословення ігумена він почав носити цю форму. Але й цього здалось йому замало. Опанований гординою, він переселився в лісову землянку і почав жити в дубовій труні.

Подвиг схимника Євпла сповнив монастир подивом. Він їв тільки сухарі, запас яких поновлювали раз на три місяці.

Так минуло двадцять років. Євпл вважав, що життя його мудре, правильне і єдино правдиве. Жити йому стало надзвичайно легко, і думки його були кришталеві. Він збагнув життя і зрозумів, що інакше жити не можна.

Якось він із здивуванням помітив, що на тому місці, де він протягом двадцяти років звик знаходити сухарі, нічого не було. Він не їв чотири дні. На п'ятий день прийшов невідомий йому дідок у личаках і сказав, що ченців виселили більшовики і організували в монастирі радгосп. Залишивши трошки сухарів, дідок, плачучи, пішов собі геть. Схимник не зрозумів старого. Світлий і тихий, він лежав у труні і радів, що пізнав життя. Дідок селянин весь час носив йому сухарі.

Так минуло ще кілька безтривожних років.

Одного тільки разу двері розчинились, і кілька чоловік, зігнувшись, увійшли до землянки. Вони підійшли до труни і мовчки почали розглядати старця. Це були рослі люди в чоботах з острогами, у величезних галіфе і з маузерами в дерев'яних полірованих ящиках. Старець лежав у труні, простягнувши руки, і дивився на гостей осіяним поглядом. Довга і легка сива борода закривала половину труни. Незнайомі задзвеніли острогами, знизали плечима і пішли геть, бережно причинивши за собою двері.

Збігав час. Життя розкрилось перед схимником на всю свою широчінь і привабність. Уночі, після того дня, коли схимник остаточно зрозумів, що все в його пізнанні ясно, він несподівано прокинувся. Це його здивувало. Він ніколи не прокидався вночі. Міркуючи про те, що його розбудило, він знову заснув і одразу ж знову прокинувся — щось до болю пекло його в спину. Осягаючи розумом причини цього, він намагався заснути, але не міг. Щось заважало йому. Він не спав до ранку. Другої ночі його знову хтось розбудив. Він перевертався до ранку, тихо стогнучи і непомітно для самого себе чухаючи руки. Вдень, підвівшись, він випадково заглянув у труну. Тоді він зрозумів усе: по кутках його непривітної постелі швидко перебігали вишневі блощиці. Схимникові стало гидко.

Того ж дня прийшов дідок з сухарями. І от подвижник, що мовчав двадцять п'ять років, заговорив. Він попросив принести йому трошки гасу. Почувши мову великого мовчальника, селянин отетерів. Однак, соромлячись і ховаючи пляшечку, він приніс гас. Скоро дідок пішов, схимник тремтячою рукою змазав усі шви і шпарини труни. Вперше за три дні Євпл заснув спокійно. Його ніщо не потурбувало. Змазував він гасом труну і в наступні дні. Але через

два місяці зрозумів, що гасом вивести блощиць не можна. Ночами він швидко перевертався і голосно молився, але молитви допомагали ще менше, ніж гас.

Минуло півроку в невимовних муках, перше ніж пустельник звернувся до дідка знову. Друге прохання ще дужче вразило дідка. Схимник просив привезти йому з міста порошок «Арагац» проти блощиць. Але й «Арагац» не поміг. Блощиці множилися надзвичайно швидко. Могутнє здоров'я схимника, якого не міг зламати двадцятип'ятирічний піст, помітно гіршало. Почалося темне, розпачливе життя. Труна почала здаватися схимникові Євглію огидною і незручною. Вночі, за порадою селянина, він палив блощиць скалкою. Блощиці вмирили, але не здавалися.

Випробувано останній засіб: продукти бр. Глік — рожева рідина із запахом отруєного персика під назвою «Клопін». Але й це не допомогло. Становище погіршувалося. Через два роки від початку великої боротьби пустельник випадково помітив, що зовсім перестав думати про сенс життя, бо цілісіньку добу полював на блощиць.

Тоді він зрозумів, що помилився. Життя так само, як і двадцять п'ять років тому, було темне і загадкове. Втекти від земної тривоги не пощастило. виявилось: жити тілом на землі, а душею на небі неможливо.

Тоді старець устав і покvapно вийшов із землянки. Він стояв серед темного зеленого лісу. Була рання, суха осінь. Біля самої землянки виткнулась з-під землі ціла сім'я білих грибів. Невідомий птах сидів на галузці й співав соло. Почувся шум поїзда. Земля затремтіла. Життя було прекрасне. Старець, не оглядаючись, пішов уперед.

Тепер він працює за кучера кінної бази Московського комунального господарства.

Розповівши Іполитові Матвійовичу цю на диво повчальну історію, Остап потер рукавом піджака свої малинові черевики, зіграв на губах туш і пішов собі геть.

Над ранок він ввалився в номер, роззувся, поставив малинове взуття на нічний столик і почав гладити глянувату шкіру, з ніжною пристрасстю примовляючи:

— Мої маленькі друзі.

— Де ви були? — спитав Іполит Матвійович спросоння.

— У вдови, — глухо відказав Остап.

— Ну? — Іполит Матвійович сперся на лікоть. — І ви одружитесь з нею?

Очі Остапа заіскрилися:

— Тепер я вже мушу женитись, як чесна людина. Іполит Матвійович сконфужено хрюкнув.

— Палка жінка,— сказав Остап,— мрія поета. Провінціальна безпосередність. У центрі таких субтропіків давно вже нема, але на периферії, на місцях — ще трапляються.

— Коли ж весілля?

— Позавтра. Завтра не можна: Перше травня — все закрито.

— Як же буде з нашим ділом? Ви женитесь... А нам, може, доведеться їхати до Москви.

— Ну, чого ви турбуєтесь? Засідання триває далі.

— А дружина?

— Дружина? Діамантова вдовиця? Зайве питання! Раптовий від'їзд на виклик центру. Невеличка доповідь у Малому Раднаркомі. Прощальна сцена і курча на дорогу. Поїдемо з комфортом. Спить. Завтра у нас вільний день.

РОЗДІЛ XIII

ДИХАЙТЕ ГЛИБШЕ: ВИ СХВИЛЬОВАНІ!

Ранком Першого травня Віктор Михайлович Полесов, змучений звичайною жадобою діяльності, вискочив на вулицю і помчав до центру. Спочатку його різноманітні таланти не могли знайти собі належного застосування, бо народу було іще мало, і святкові під охороною кінних міліціонерів трибуни були порожні. Але години до дев'ятої в різних кінцях міста замурмотіли, засопіли і засвистіли оркестри. З воріт вибігали хатні господарки.

Колона музпрацівників, у м'яких виложистих комірчиках, якось утиснулася всередину руху залізничників, плутаючись під ногами й усім заважаючи.

Вантажний автомобіль, на який було насаджено зелений фанерний паровоз серії «Щ», весь час наскакував на музпрацівників ззаду. При цьому на працівників гобоя й флейти з самісінького паровозного черева линули крики:

— Де ваш розпорядник? Хіба вам по Червоноармійській?! Не бачите, влізли — ні пройти ні проїхати!

Тут, на лихо музпрацівникам, до справи встряв Віктор Михайлович.

— Звичайно ж, вам сюди, в завулок треба завертати! Св'ята навіть не можуть організувати! — надривався Полесов. — Сюди! Сюди! Жахливе неподобство!

Вантажні автомобілі Старкомгоспу і Млинбуду розвозили дітей. Найменші стояли біля бортів автомобілів, а більші на зріст — всередині. Неповнолітнє вояцтво вимахувало паперовими прапорцями і веселилось до нестями.

Стукотіли піонерські барабани. Допризовники випинали груди і намагались іти в ногу. Було тісно, гамірно і душно. Щохвилини утворювалась тиснява і щохвилини ж розсмоктувалась. Щоб згайнувати час у тисняві, підкидали старичків і активістів. Старички примовляли баб'ячими голосами. Активісти літали мовчки, з серйозними лицами. В одній веселій колоні Віктора Михайловича, що протовплювався на той бік, взяли за розпорядника і почали підкидати його. Полесов дригав ногами, наче блазень.

Понесли опудало англійського міністра Чемберлена, якого робітник з анатомічною мускулатурою бив картонним молотком по циліндру. Проїхали автомобілем три комсомольці у фраках і білих рукавичках. Вони знічено позирали на юрбу.

— Васько! — кричали з тротуару. — Буржуй! Віддай підтяжки!

Дівчата співали. Серед натовпу службовців соцзабезу ішов Альхен з великим червоним бантом на грудях і задумано гугнявив:

І від тайги до британських морів
Армії нашої чутно грім!.

Фізкультурники за командою вигукували щось незрозуміле.

Все йшло, їхало й марширувало до нового трамвайного депо, звідки рівно о першій годині дня мав вийти перший у Старгороді вагон електричного трамвая.

Ніхто до ладу не знав, коли почали будувати старгородський трамвай.

Якось, двадцятого року, коли почались суботники, деповці й канатники пішли з музикою на Гусище і цілий день копали якісь ями.

Накопали дуже багато глибоких і великих ям.

Серед копачів бігав товариш в інженерному картузі. За ним ходили з різнокольоровими жердинами десятники. Другого суботника працювали на тому самому місці. Дві

ями, викопані не там, де треба, довелося знову засипати. Товариш в інженерному картузі налітав на десятників і вимагав пояснень. Нові ями копали ще глибше й ширше.

Потім привезли цеглу, і з'явилися справжні будівельники. Вони почали викладати фундамент. Далі все стихло. Товариш в інженерному картузі приходив ще інколи на спорожнілу будову і довго походжав по обложеної цеглою ямі, бурмочучи:

— Госпрозрахунок.

Він ляскав палицею по фундаменту і біг додому, в місто, затуляючи долонями замерзлі вуха.

Прізвище інженера було Треухов.

Трамвайну станцію, що її будівництво завмерло на фундаменті, задумав Треухов уже давно, ще 1912 року, але міська управа проект відхилила. Через два роки Треухов поновив штурм міської управи, але стала на перешкоді війна. Після війни на заводі стала революція. Тепер на перешкоді стали неп, госпрозрахунок, самооплатність. Фундамент на літо заростав квітами, а взимку діти влаштували там льодові гірки.

Треухов мріяв про велике діло. Йому нудно було служити у відділі упорядкування Старкомгоспу, лагодити узбіччя тротуарів та складати кошториси на афішні тумби. Але великого діла не було. Проект трамвая, знову поданий на розгляд, поневірявся у вищих губернських інстанціях, ухвалювався, не ухвалювався, переходив на розгляд до центру, але незалежно від ухвали чи неухвали припадав пилом, бо ні в тому, ні в другому разі грошей не давали.

— Це варварство! — кричав Треухов на дружину. — Грошей нема? А переплачувати на візників, на гужовий перевіз товарів на станцію є гроші? Старгородські візники деруть з живого і з мертвого! Розуміється, монополія мародерів! Спробуй-но пішки з речами за п'ять верстов на вокзал пройтись!. Трамвай сам оплатить себе за шість років!

Його бляклі вуса гнівно обвисали. Кирпате лице ворушилося. Він виймав із столу надруковані світлописом на синьому папері рисунки і сердито показував їх дружині в тисячний раз. Тут були плани станції, депо і дванадцяти трамвайних ліній.

— Чорт з ними, дванадцятьма. Заждуть. Але три, три лінії! Без них Старгород задихнеться.

Треухов фиркав і йшов у кухню пиляти дрова.

Всі господарські роботи удома він виконував сам. Він сконструював і побудував люльку для дитини та пральню

машину. Перший час сам прав білизну, пояснюючи дружині, як треба ходити коло машини. Щонайменше п'ята частина платні йшла у Треухова на передплату іноземної технічної літератури.

Щоб звести кінці з кінцями, він кинув курити.

Потяг він свій проект і до нового завідувача Старкомгоспу Гавриліна, якого перевели до Старгорода з Самарканда. Почорнілий під туркестанським сонцем новий завідувач довго, але без особливої уваги, слухав Треухова, неуважно перегорнув усі рисунки і за останнім сказав:

— А от у Самарканді ніякого трамвая не треба. Там усі ішаками їздять. Ішак три карбованці коштує — дурниця. А бере на себе пудів десять!.. Маленький такий ішачок, навіть дивно!

— От це й є Азія! — сердито сказав Треухов. — Ішак три карбованці коштує, а згодувати йому треба тридцять карбованців на рік.

— А трамваєм вашим ви багато на тридцять карбованців наїздите? Триста разів. Навіть не щодня за рік.

— Ну, і випишуйте собі ваших ішаків! — закричав Треухов і вибіг з кабінету, грюкнувши дверима.

Відтоді новий завідувач, зустрівши Треухова, ставив йому завжди глузливі запитання:

— Ну що, ішаків випишемо чи трамваї побудуємо?

Обличчя Гавриліна було схоже на гладко обстругану редьку. Очі лукавили.

Місяців за два Гаврилін викликав до себе інженера й серйозно сказав йому:

— У мене тут планик намітився. Мені одне ясно, що грошей нема, а трамвай не ішак — його за троячку не купиш. Тут матеріальну базу підводити треба. Практичне розв'язання яке? Акційне товариство! А ще яке? Позика! Під проценти. Трамвай через скільки років може себе оплатити?

— З дня пуску в експлуатацію трьох ліній першої черги — через шість років.

— Ну, скажімо, через десять. Тепер — акційне товариство. Хто увійде? Харчотрест, Маслоцентр. Канатникам трамвай потрібен? Потрібен! Ми до вокзалу вантажні вагони пустимо. Отже, канатники! НКШ, можливо, трохи дасть. Ну, губвиконком дасть. Це вже неодмінно. А коли почнемо — Держбанк і Комбанк дадуть позику. От який мій планик. У п'ятницю на президії губвиконкому буде обговорення. Коли ухвалимо — за вами зупинка.

Треухов до пізньої ночі схвильовано прав білизну і по-яснював дружині перевагу трамвайного транспорту перед гужовим.

У п'ятницю питання розв'язано схвально. І почалися муки. Акційне товариство збивали з великою натугою. НКШ то вступав, то не вступав у число акціонерів. Харчотрест всіляко намагався замість 15 % акцій одержати тільки десять. Нарешті, весь пакет акцій був розподілений, хоч і не обійшлося без сутичок. Гавриліна за натиск викликали до губКК. А втім, усе обійшлося гаразд. Треба було починати.

— Ну, товаришу Треухов,— сказав Гаврилін,— починай. Почуваєш, що можеш побудувати? Тож-бо то. Це тобі не ішака купити.

Треухов поринув у роботу. Настала пора великого діла, про яке він мріяв довгі роки. Писано кошториси, складався план будівництва, роблено замовлення. Труднощі поставали там, де на них найменше сподівалися. Виявилось, що в місті нема фахівців-бетонярів, і їх довелося виписати з Ленінграда. Гаврилін квапив, але заводи обіцяли дати машини тільки через півтора року. А потрібні вони були найпізніше через рік. Вплинула тільки загроза замовити машини за кордоном. Потім пішли неприємності дрібніші. То не можна було знайти фасонного заліза потрібних розмірів, то замість просочених шпал пропонували непросочені. Нарешті, дали те, що треба, але Треухов, поїхавши сам на шпалопросочувальний завод, забракував 60 % шпал. У чавунних частинах були раковини. Ліс був сирий. Рейки були добрі, але вони почали прибувати із запізненням на місяць. Гаврилін часто приїздив у старому застудженному «фіаті» на будівництво станції. Тут між ним і Треуховим спалахували сварки.

Поки будували і монтували трамвайну станцію та депо, старгородці тільки пускали жарти.

У «Старгородській правді» трамвайним питанням відав відомий усьому місту фейлетоніст Принц Датський, що писав тепер під псевдонімом Маховик. Не менше як тричі на тиждень Маховик вибухав великим побутовим нарисом про перебіг будівництва. Третя шпальта газети, що рясніла дописами під скептичними заголовками: «Мало пахне клубом», «Найвразливіші пункти», «Огляди потрібні, але до чого тут блиск і довгі хвости», «І добре і... погано», «З чого ми раді і з чого ні», «Підкрутити шкідників освіти» і «З паперовим морем час кінчати»,— почала обдаровувати читачів сонячними

і бадьорими заголовками нарисів Маховика: «Як будуємо, як живемо», «Гігант незабаром почне працювати», «Скромний будівничий» і далі, в тому ж дусі.

Треухов з дрожем розгортав газету і, відчуваючи огиду до братів письменників, читав про свою особу бадьорі рядки:

«...піднімаюсь кроквами:
Вітер шумить у вухах.

Нагорі — він, цей непомітний будівничий нашої могутньої трамвайної станції, цей худенький на вигляд, кирпатий чоловік, у застальцьованім картузі з молоточками.

Згадую: «На березі пустинних волн стояв он, дум великих полн».
Підходжу. Жодного вітерця. Крови не ворухнуться.

Питаю:

— Як виконуєте завдання?

Негарне обличчя будівничого, інженера Треухова, жвавішас.

Він тисне мені руку. Він каже: — Сімдесят процентів завдання вже виконано...»

Стаття кінчалася так:

«Він тисне мені на прощання руку... Позад мене гудуть крокви. Робітники спують там і тут.

Хто може забути це кипіння робітничого будівництва, цю непоказну постать нашого будівничого?

МАХОВИК»

Рятувало Треухова тільки те, що на читання газет бракувало часу і інколи щастило пропустити писання т. Маховика.

Якось Треухов не втерпів і написав пильно продумане ущипливе спростування.

«Зрозуміла річ, — писав він, — гайки можна називати трансмісією, але роблять це люди, що нічого не тямлять у будівельній справі. Крім того, я хотів би зауважити т. Маховикові, що крокви

гудуть тільки тоді, коли будівля збирається розвалитись. Говорити так про крокви — все одно, що твердити, ніби віолончель родить дітей. Прийміть і ін.»

Після того ніхто не бачив на будівництві невгомного Принца, але побутові нариси все ще прикрашали третю шпальту, вирізняючись на тлі буденних: «15 000 карбованців іржавіють», «Житлові грудочки», «Матеріал плаче» та «Курйози і сльози».

Будівництво йшло до кінця. Термітним способом зварювали рейки, і вони тяглися без зазорів від самого вокзалу до боєнь і від привозного ринку до кладовища.

Спочатку відкриття трамвая хотіли приурочити до Дев'ятої річниці Жовтня, але вагонобудівний завод, посилаючись на «арматуру», не здав вчасно вагонів. Відкриття довелося відкласти до Першого травня. На цей день уже все було готове.

Концесіонери гуляючи дійшли разом з демонстраціями до Гусища. Там зібрався весь Старгород. Новий будинок депо оповивали хвойні дуги, лопотіли прапори, вітер бігав по гаслах. Кінний міліціонер галопував за першим морозивником, що бозна-як потрапив у порожнє, оточене трамвайниками коло. Поміж двома ворітьми депо височіла благенька, порожня іще трибуна з мікрофоном-посилювачем. До трибуни підходили делегати. Об'єднаний оркестр комунальників і канатників випробовував силу своїх легенів. Барабан лежав на землі.

По світлому залу депо, де стояло десять ясно-зелених вагонів, занумерованих від 701 до 710, никав московський кореспондент у волохатім кепі. На грудях його висіло дзеркальце, в яке він часто й заклопотано зиркав. Кореспондент шукав головного інженера, щоб поставити йому кілька запитань на трамвайні теми. Хоч у голові кореспондента нарис про відкриття трамвая, навіть з конспектом ще невіголошених промов, був уже готовий, проте кореспондент сумлінно провадив розшуки, вбачаючи хибу лише в тім, що не було буфету.

У натовпі співали, кричали і лузали насіння, дожидаючи пуску трамвая.

На трибуну зійшла президія губвиконкому. Принц Датський, заїкаючись, перекидався фразами з колегою по перу. Дожидали приїзду московських кінохронікерів.

— Товариші! — сказав Гаврилін. — Урочистий мітинг з нагоди відкриття старгородського трамвая дозвольте вважати відкритим.

Мідні труби зарухалися, зітхнули і тричі підряд зіграли «Інтернаціонал».

— Слово для доповіді надається товаришеві Гавриліну! — крикнув Гаврилін.

Принц Датський-Маховик і московський гість, не змовляючись, записали до своїх записників:

«Урочистий мітинг одкрився доповіддю голови Старкомгоспу т. Гавриліна. Натовп завмер».

Обидва кореспонденти були цілком протилежні люди. Московський гість був нежонатий і юний. Принцу-Маховику, обтяженому великою родиною, давно переступило за четвертий десяток. Один завжди жив у Москві, другий ніколи в Москві не був. Москвич любив пиво, Маховик-Датський, крім горілки, нічого в рот не брав. Але ця протилежність характерів, віку, звичок і виховання не заважала обом журналістам виливати враження в однакові заяложені,

старезні, пилом притрушені фрази. Олівці їхні зачиркали, і в записниках з'явився новий запис: «У день свята вулиці Старгорода стали начебто ширші...»

Гаврилін почав свою промову добре і просто:

— Трамвай побудувати,— сказав він,— це не ішака купити.

Поміж натовпу раптом почувся гучний сміх Остапа Бендера. Він оцінив цю фразу. Підбадьорений щасливим початком, Гаврилін, сам не розуміючи чому, несподівано заговорив про міжнародне становище. Він кілька разів пробував пустити свою доповідь на трамвайні рейки, але з жахом помічав, що не може цього зробити. Слова самі собою, проти волі промовця, виходили якісь міжнародні. Після Чемберлена, якому Гаврилін приділив півгодини, на міжнародну арену вийшов американський сенатор Бора. Натовп обм'як. Кореспонденти разом записали: «Образними словами промовець змалював міжнародне становище нашого Союзу...» Захоплений промовою, Гаврилін сказав кілька недобрих слів на адресу румунських бояр і перейшов на Муссоліні. І тільки наприкінці промови він поборов свою другу міжнародну натуру і заговорив гарними діловими словами:

— І я так думаю, товариші, що цей трамвай, який зараз вийде з депо, дякуючи кому він випущений? Звичайно, товариші, дякуючи от вам, дякуючи всім робітникам, які дійсно попрацювали не за страх, а, товариші, за совість. А ще, товариші, дякуючи чесному радянському спеціалістові, головному інженерові Треухову. Йому теж спасибі!..

Почали шукати Треухова, але не знайшли. Представник Маслоцентру, якого давно вже пекло, протиснувся до поручнів трибуни, махнув рукою і голосно заговорив про міжнародне становище. По закінченні його промови обидва кореспонденти, прислухаючись до ріденьких оплесків, швидко записали: «Гучні оплески, що переходять в овацію...» Потім подумали над тим, що «переходять в овацію» буде, мабуть, уже занадто. Москвич зважився й овацію викреслив. Маховик зітхнув і залишив.

Сонце швидко котилося по похилій площині. З трибуни лунали привітання. Оркестр щохвилини грав туш. Ясно засинів вечір, а мітинг продовжувався. І промовці, і слухачі давно вже відчували, що сталося щось негаразд, що мітинг затягся, що треба якомога скоріше перейти до пуску трамвая. Але всі так звикли говорити, що не могли зупинитися.

Нарешті нашли Треухова. Він був забруднений і, перш ніж піти на трибуну, довго мив у конторі обличчя і руки.

— Слово надається головному інженерові, товаришу Треухову! — радісно проголосив Гаврилін. — Ну, починай, а то я зовсім не те говорив, — додав він пошепки.

Треухов хотів сказати багато дечого. І про суботники, і про важку роботу, про все, що зроблено і що можна ще зробити. А зробити можна багато: можна звільнити місто від заразного привозного ринку, побудувати криті скляні корпуси, можна побудувати постійний міст замість тимчасового, який щороку зносить повідь, можна, нарешті, здійснити проект побудови величезної м'ясохолодильної.

Треухов одкрив рота і, запинаючись, заговорив:

— Товариші! Міжнародне становище нашої держави...

І далі замимрив такі прописні істини, що натовп, слухаючи вже шосту міжнародну промову, похолов. Тільки скінчивши, Треухов зрозумів, що і він ні слова не сказав про трамвай. «От прикро, — подумав він, — абсолютно ми не вміємо говорити, абсолютно».

І йому пригадалась промова французького комуніста, яку він чув на зборах у Москві. Француз говорив про буржуазну пресу. «Ці акробати пера, — вигукував він, — ці віртуози фарсу, ці шакали ротаційних машин...» Першу частину промови француз виголосив в тоні ля, другу частину — в тоні до і останню, патетичну, — в тоні мі. Жести його були помірні і красиві.

«А ми тільки каламуть розводимо, — вирішив Треухов, — краще б зовсім не говорили».

Вже зовсім стемніло, коли голова губвиконкому розрізав ножицями червону стрічку, що закривала вихід з депо. Робітники і представники громадських організацій з гомоном почали розсідатись по вагонах. Ударили тоненькі дзвіночки, і перший вагон трамвая, яким керував сам Треухов, викотив з депо під оглушливі крики натовпу і стогони оркестру. Освітлені вагони здавалися ще яснішими, ніж удень. Усі вони пливли цугом по Гусищу; пройшовши під залізничним мостом, вони легко піднялися в місто і повернули на Велику Пушкінську. У другому вагоні їхав оркестр і, виставивши труби з вікон, грав марш Будьонного.

Гаврилін, у кондукторській форменій тужурці, із сумкою через плече, стрибаючи з вагона у вагон, ніжно всміхався, давав непотрібні дзвінки і вручав пасажирам запрошення на

<p>1 Трапля в 9-й вечора</p>	<p style="text-align: center;">УРОЧИСТИЙ ВЕЧІР</p> <p style="text-align: center;">У клубі комунальників за такою програмою:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Доповідь т. Мосіна. 2. Вручення грамоти від спілки комунальників. 3. Неофіційна частина: великий концерт і сімейна вечеря з буфетом.
--	--

На площадці останнього вагона стояв, невідомо як потрапивши в число почесних гостей, Віктор Михайлович. Він принохувався до мотора. На превелике здивування Полесова, мотор мав чудовий вигляд і, очевидно, працював справно. Скло у вікнах не деренчало. Оглянувши їх детально, Віктор Михайлович пересвідчився, що вони все-таки на гумі. Він уже зробив кілька зауважень вагоноводові, і публіка вважала його за знавця трамвайної справи на Заході.

— Повітряне гальмо працює поганенько, — заявив Полесов, переможно поглядаючи на пасажирів, — не всмоктує.

— Тебе не спитали, — одказав вагоновод, — може, засмокче.

Проробивши святковий тур по місту, вагони повернули в депо, де їх очікував натовп. Треухова підкидали вже при повному сяйві електричних ламп. Підкинули і Гавриліна, але що він важив пудів шість і високо не літав, його скоро відпустили. Підкидали т. Мосіна, техніків і робітників. Удруге цього дня підкидали Віктора Михайловича. Тепер він уже не дригав ногами, а, строго і серйозно втопивши зір у зоряне небо, злітав і шугав у нічній пітьмі. Спланерувавши в останній раз, Полесов зауважив, що його тримає за ногу і сміється бридким смішком не хто інший, як колишній предводитель Іполит Матвійович Вороб'янінов. Полесов гречно звільнився з обіймів, одійшов трохи набік, але не спускав уже предводителя з ока. Помітивши, що Іполит Матвійович разом з невідомим молодиком, явно колишнім офіцером, ідуть, Віктор Михайлович нишком подався за ними.

Коли все вже скінчилось і Гаврилін у своєму ліловому «фіаті» очікував Треухова, щоб їхати з ним у клуб, — Треухов давав останні розпорядження, — до воріт депо підкотив

фордівський крихітний вантажний автомобіль з кінохронікерами.

Першим з машини спритно вистрибнув мужчина в дванадцятикутних рогових окулярах і елегантному шкіряному сіряку без рукавів. Гостра довга борода росла у мужчины прямо з адамового яблука. Другий мужчина тяг кіноапарат, плутаючись у довгому шарфі того стилю, який Остап Бендер звичаєм прозивав «шик-модери». Далі з автомобільчика поповзли асистенти, юпітери і дівчата.

Вся група з криками ринула в депо.

— Увага! — крикнув бородатий володар сіряка. — Колю! Став юпітера!

Треухов зашарівся і рушив до нічних відвідувачів.

— Це ви кіно? — спитав він. — Чому ж ви вдень не приїхали?

— А на коли призначено відкриття трамвая?

— Він уже відкритий.

— Так, так, ми трохи затримались. Добряча натура трапилася. Сила роботи. Захід сонця! А втім, ми і так справимось. Колю! Давай світло! Обертове колесо! Великим планом! Ноги натовпу в русі — великим планом. Людо! Мілочко! Пройдіться! Колю, почали! Почали. Пішли! Ідіть, ідіть, ідіть... Досить. Спасибі. Тепер будемо знімати будівничого. Товариш Треухов? Будь ласка, товаришу Треухов. Ні, не так. У три чверті.. От так, оригінальніше, на фоні трамвая... Колю! Почали! Говоріть щонебудь..

— Ну, мені, ей-ей, так незручно!..

— Чудово!.. Добре!.. Ще говоріть!.. Тепер ви говоріть з першою пасажиркою трамвая... Людо! Увійдіть в рамку. Так. Дихайте глибше: ви схвильовані! Колю! Ноги великим планом!.. Почали!.. Так, так... Велике спасибі... Стоп!

З давно тремтячого «фіата» важко зліз Гаврилін і прийшов кликати затриманого друга. Режисер з волохатим адамовим яблуком пожвавішав.

— Колю! Сюди! Прекрасний типаж. Робітник! Пасажир трамвая! Дихайте глибше. Ви схвильовані. Ви ще ніколі не їздили трамваєм. Почали! Дихайте!

Гаврилін люто засопів.

— Чудово!.. Мілочко! Іди сюди! Привіт від комсомолу!.. Дихайте глибше. Ви схвильовані... Так... Чудово. Колю, кінчили.

— А трамвай знімати не будете? — запитав Треухов соромливо.

— Бачите,— промимрив шкіряний режисер,— умови освітлення не дозволяють. Доведеться докінчити знімання в Москві. Цілую!

Кінохроніка блискавично зникла.

— Ну, їдьмо, друже, спочивати,— сказав Гаврилін.— Ти що, закурив?

— Закурив,— признався Треухов,— не витримав.

На сімейному вечорі голодний очманілий від тютюну Треухов випив три чарки горілки і зовсім захмелів. Він цілувався з усіма, і всі його цілували. Він хотів сказати щось особливо приємне своїй дружині, але тільки розсміявся. Потім довго тряс руку Гавриліну і говорив:

— Ти дивак! Тобі треба навчитися проектувати залізничні мости! Це чудесна наука. І головне — абсолютно проста. Міст через Гудзон...

Через півгодини його розібрало остаточно, і він виголосив філіппіку, спрямовану проти буржуазної преси:

— Ці акробати фарсу, ці гієни пера! Ці віртуози ротаційних машин! — вигукував він.

Додому його відвезла дружина візником.

— Хочу їхати трамваєм,— говорив він дружині,— ну, як ти цього не розумієш? Якщо є трамвай,— отже, ним треба їхати!.. Чому? По-перше, це вигідно...

Полесов ішов слідом за концесіонерами, довго кріпився і, улучивши хвилину, коли навкруг нікого не було, підійшов до Вороб'янінова.

— Добрий вечір, пане Іполите Матвійовичу! — сказав він шанобливо.

Вороб'янінову стало якось ніяково.

— Не маю честі,— пробурмотів він.

Остап висунув праве плече і підійшов до слюсаря-інтелігента.

— Ну-ну,— мовив він,— що ви хочете сказати моему другові?

— Вам не слід турбуватися,— зашепотів Полесов, оглядаючись на всі боки.— Я від Олени Станіславівни...

— Що ви кажете? Вона тут?

— Тут. І дуже хоче вас бачити.

— Навіщо? — запитав Остап.— А ви хто такий?

— Я... Ви, Іполите Матвійовичу, не думайте нічого такого. Ви мене не знаєте, але я вас дуже добре пам'ятаю.

— Я б хотів зайти до Олени Станіславівни,— нерішуче мовив Вороб'янінов.

- Вона дуже і дуже просила вас прийти.
 - Так, але звідки вона довідалася?..
 - Я вас зустрів у коридорі комгоспу і довго думав: знайоме обличчя. Потім пригадав. Ви, Іполите Матвійовичу, ні про що не хвилюйтесь! Усе буде в цілковитій таємниці.
 - Знайома жінка? — запитав Остап діловито.
 - Еге, давня знайома...
 - Тоді, може, заїдемо повечеряємо у давньої знайомої?
 - Я, приміром, страх як хочу жерти, а скрізь позачинювано.
 - Про мене.
 - Тоді ходімо. Ведіть нас, таємничий незнайомцю.
- І Віктор Михайлович прохідними дворами, щохвилини оглядаючись, повів компаньйонів до дому ворожки, в Перелешинський провулок.

РОЗДІЛ ХІV

СОЮЗ МЕЧА І РАЛА

Коли жінка старіє, її може спіткати багато неприємностей: можуть випасти зуби, посивіти й порідіти волосся, початись ядуха, може налягти опасистість, може набігти надмірна худорба, але голос у неї не зміниться. Він залишиться таким самим, яким був у неї гімназисткою, нареченою чи коханкою молодого гульвіси.

Тим-то, коли Полесов постукав у двері і Олена Станіславівна спитала: «Хто там?» — Вороб'янінов здригнув. Голос у його коханки був той самий, що й дев'яносто дев'ятого року, перед відкриттям паризької виставки. Але, ввійшовши до кімнати і примруживши очі від світла, Іполит Матвійович побачив, що від колишньої краси не лишилось і сліду.

— Як ви змінилися! — сказав він мимохіть.

Стара кинулась йому на шию.

— Спасибі, — сказала вона, — я знаю, чим ви ризикували, прийшовши до мене. Ви такий самий великодушний лицар. Я не питаю вас, навіщо ви приїхали з Парижа. Як бачите, я не хвора на цікавість.

— Але я приїхав зовсім не з Парижа, — розгублено сказав Вороб'янінов.

— Ми з колегою прибули з Берліна, — поправив Остап, натискаючи на лікоть Іполитові Матвійовичу, — про це не рекомендується говорити вголос.

— Ах, я така рада бачити вас! — заволатала ворожка. — Зайдіть сюди, до цієї кімнати... А ви, Вікторе Михайловичу, пробачте, але чи не зайдете ви через півгодини?

— О! — зауважив Остап. — Перше побачення! Тяжкі хвилини! Дозвольте піти і мені. Ви дозволите з вами, найласкавіший Вікторе Михайловичу?

Слюсар затремтів од радості. Обидва пішли в квартиру Полесова, де Остап, сидючи на уламкові воріт будинку № 5 по Перелешинському провулку, почав розвивати перед очманілим кустарем-одинаком з мотором фантазмагоричні ідеї про порятунок вітчизни.

За годину вони повернули і застали стариків цілком розімлілими.

— А ви пам'ятаєте, Олено Станіславівно? — говорив Іполит Матвійович.

— А ви пам'ятаєте, Іполите Матвійовичу? — говорила Олена Станіславівна.

«Здається, настав психологічний момент для вечері», — подумав Остап. І, урвавши Іполита Матвійовича, що згадував вибори в міську управу, сказав:

— У Берліні є дуже дивний звичай: там їдять так пізно, що важко зрозуміти, що це — рання вечеря чи пізній обід.

Олена Станіславівна стрепенулась, відвела кролячий погляд від Вороб'янінова і потяглась на кухню.

— А тепер діяти, діяти і діяти! — сказав Остап, знизивши голос до ступеня цілковитої нелегальності.

Він узяв Полесова за руку.

— Стара не підведе? Надійна жінка?

Полесов молитовно склав руки.

— Ваше політичне кредо?

— Завжди! — захоплено відказав Полесов.

— Ви, сподіваюсь, кириловець?

— Так точно.

Полесов випнувсь, як струна.

— Росія вас не забуде! — ревноу Остап.

Іполит Матвійович, держачи в руці солодкий пиріжок, здивовано слухав Остапа, але стримати його було неможливо. Його прорвало. Великий комбінатор почував натхнення, п'яний стан перед шантажем вище середнього гатунку. Він пройшовся по кімнаті, як барс.

У такому збудженому стані застала його Олена Станіславівна, що ледве тягла із кухні самовар. Остап галантно підскочив до неї, взяв самовар і поставив його на стіл. Самовар свиснув. Остап вирішив діяти.

— Мадам,— сказав він,— ми щасливі бачити у вашій особі...

Він не знав, кого він щасливий бачити в особі Олени Станіславівни. Довелося почати знову. З усіх пишних зворотів царського режиму вертілося в голові тільки якесь «ласкаво повеліти зволив». Але це було не до речі. Тим-то він почав діловито:

— Суворий секрет! Державна таємниця!

Остап показав рукою на Вороб'янінова.

— Хто, по-вашому, цей могутній старик? Не говоріть, ви цього не можете знати. Це — гігант мислі, батько російської демократії і особа, близька до імператора.

Іполит Матвійович став на весь свій прекрасний зріст і розгублено подививсь увсебіч. Він нічого не розумів, але, знаючи з досвіду, що Остап Бендер ніколи не говорить дарма, мовчав. У Полєсова ця сцена викликала дроз. Він стояв, задерши підборіддя до стелі, в такій позі, наче готувався пройти церемоніальним маршем. Олена Станіславівна сіла на стілець, з острахом дивлячись на Остапа.

— Наших у місті багато? — прямо запитав Остап. — Який настрої?

— За наявності відсутності...— сказав Віктор Михайлович і почав плутано оповідати про своє нещастя. Тут був і двірник будинку № 5, зарозумілий хам, і плашки на три восьмих дюйма, і трамвай, і багато чого іншого.

— Гарзд! — гаркнув Остап. — Олено Станіславівно! З вашою допомогою ми хочемо налагодити зв'язки з найкращими людьми міста, яких лиха доля загнала в підпілля. Кого можна запросити до вас?

— Кого ж можна запросити? Хіба що Максима Петровича з дружиною?

— Без дружини,— поправив Остап,— без дружини! Ви будете єдиним приємним винятком. Іще кого?

Під час обговорення, до якого діяльно прилучився і Віктор Михайлович, з'ясувалося, що запросити можна того ж таки Максима Петровича Чарушнікова, колишнього гласного міської думи, а нині в чудесний спосіб прилученого до сонму радслужбовців, господаря «Швидкоупаку» Дядьєва, голову одеської бубличної артілі «Московські баранки» Кислярського і двох молодих людей без прізвищ, але цілком певних.

— У такому разі прошу їх запросити негайно ж на маленьку нараду. Під величезним секретом.

Заговорив Полєсов:

— Я побіжу до Максима Петровича, по Нікешу і Владю, а вже ви, Олено Станіславівно, будь ласка, підіть до «Швидкоупаку» і по Кислярського.

Полесов помчав. Ворожка з благоговінням подивилась на Іполита Матвійовича і теж пішла.

— Що це означає? — запитав Іполит Матвійович.

— Це означає, — одказав Остап, — що ви відстала людина.

— Чому?

— Тому! Пробачте за вульгарне запитання: скільки у вас є грошей?

— Яких грошей?

— Всяких. Включно до срібла і міді.

— Тридцять п'ять карбованців.

— І з цими грошима ви збирались оплатити всі витрати нашої операції?

Іполит Матвійович мовчав.

— От що, дорогий патроне. Мені здається, що ви мене розумієте. Вам доведеться побути з годину гігантом мислі і особою, близькою до імператора.

— Для чого?

— Для того, що нам потрібен оборотний капітал. Завтра моє весілля. Я не жебрак. Я хочу бенкетувати в цей знаменний день.

— Що ж я повинен робити? — простогнав Іполит Матвійович.

— Ви повинні мовчати. Вряди-годи, для поважності, оддувайте щоки.

— Але ж це... обман.

— Хто це каже? Це каже граф Толстой? Або Дарвін? Ні. Я чую це з уст людини, яка ще вчора збиралася залізти вночі в квартиру Грицацусової і вкрасти у бідної вдови меблі. Не задумуйтесь. Мовчіть. І не забувайте надувати щоки.

— Навіщо встрявати в таку небезпечну справу? Адже можуть виказати.

— Про це не турбуйтеся. На кепські шанси я не ловлю. Діло поведемо так, що ніхто нічого не зрозуміє. Нумо до чаю.

Поки концесіонери пили і їли, а папуга тріщав лушпинням соняшників, у квартиру входили гості.

Нікеша і Владя прийшли разом з Полесовим. Віктор Михайлович не наслідився відрекомендувати молодих людей гігантові мислі. Вони засіли в куток і почали спостерігати, як батько російської демократії їсть холодну телятину.

Нікеша і Владя були цілком дозрілі недотепи. Кожному з них було років під тридцять. Їм, видно, дуже подобалось, що їх запросили на засідання.

Колишній гласний міської думи Чарушников, опасистий старик, довго тряс руку Іполитові Матвійовичу і заглядав йому в очі. Під наглядом Остапа старожили міста почали обмінюватися спогадами. Давши їм розговоритися, Остап звернувся до Чарушникова:

— Ви в якому полку служили?

Чарушников запихкав.

— Я... я, сказати б, загалом не служив, бо, будши вщасливлений довір'ям суспільства, проходив на виборах.

— Ви дворянин?

— Так. Був.

— Ви, сподіваюсь, лишились ним і тепер? Будьте мужні. Ваша допомога буде потрібна. Полесов вам говорив? За кордон нам допоможе. Усе залежить від громадської думки. Повна таємниця організації. Увага!

Остап одігнав Полесова від Нікеші і Владі і з неудаваною суворістю спитав:

— У якому полку служили? Доведеться послужити вітчизні. Ви дворяни? Дуже добре. Захід нам допоможе. Будьте мужні. Повна таємниця вкладів, тобто організації. Увага.

Остапа несло. Справа начебто налагоджувалася. Відрекомендований Оленою Станіславівною власникові «Швидкоупаку» Остап одвів його набік, запропонував йому бути мужнім, поцікавився, в якому полку він служив, і обіцяв допомогу з-за кордону та повну таємницю організації. Першим почуттям власника «Швидкоупаку» було бажання якомога скорше втекти із змовницької квартири. Він вважав свою фірму за надто солідну, щоб встрявати в ризиковану справу. Але, оглянувши зграбну фігуру Остапа, він завагався і почав міркувати: «А що як!.. А втім, все залежить від того, під яким соусом все це буде подано».

Дружня бесіда за чайним столом пожвавішала. Поєднані таємницею, всі свято берегли її і розмовляли про міські новини.

Останнім прийшов громадянин Кислярський, який, не будши дворянином і не будши ніколи в гвардійських полках, перекинувшись словом з Остапом, одразу з'ясував становище.

— Будьте мужні,— сказав Остап повчально.

Кислярський пообіцяв.

— Ви, як представник приватного капіталу, не можете лишитись глухим до стогону вітчизни.

Кислярський співчутливо засумував.

— Ви знаєте, хто це сидить? — запитав Остап, показуючи на Іполита Матвійовича.

— Звісно, — відказав Кислярський, — це пан Вороб'янінов.

— Це, — сказав Остап, — гігант мислі, батько російської демократії, особа, близька до імператора.

«У кращому разі, два роки з суворою ізоляцією, — подумав Кислярський, починаючи тремтіти. — Навіщо я сюди прийшов?»

— Таємний Союз меча і рала! — лиховісно прошепотів Остап.

«Десять років», — пронизала Кислярського думка.

— А втім, ви можете піти геть, але у нас, попереджаю, довгі руки!

«Я тобі покажу, сучий сину, — подумав Остап. — Менше, ніж за сто карбованців, я тебе не випущу».

Кислярський став мармуровим. Іще сьогодні він так смачно і спокійно обідав, їв курячі пупочки, бульйон з горішками і нічого не знав про страшний Союз меча і рала. Він залишився: «довгі руки» справили на нього невігідне враження.

— Громадяни! — сказав Остап, відкриваючи засідання. — Життя диктує свої закони, свої жорстокі закони. Я не говоритиму вам про мету наших зборів — вона вам відома. Мета свята. Звідусюди ми чуємо стогони. З усіх усюд нашої неосяжної країни волають про допомогу. Ми повинні простягти руку помочі, і ми її простягнемо. Одні з вас служать і їдять хліб із маслом, інші живуть з відходного промислу і їдять бутерброди з ікрою. І ті, і ті сплять у своїх постелях і вкриваються теплими ковдрами. Тільки маленькі діти, безпритульні діти, тиняються без догляду. Ці квіти вулиці, або, як кажуть пролетарі розумової праці, квіти на асфальті, заслуговують на кращу долю. Ми, панове присяжні засідателі, повинні їм допомогти. І ми, панове присяжні засідателі, їм допоможемо.

Промова великого комбінатора збудила серед присутніх різні почуття.

Полесов не зрозумів свого нового друга — молодого гвардійця.

«Які діти? — подумав він. — Чому діти?»

СОЮЗ МЕЧА И РАДА

Іполит Матвійович навіть і не пробував що-небудь зрозуміти. Він давно вже махнув на все рукою і мовчки сидів, надуваючи щоки.

Олена Станіславівна зажурилася.

Нікеша і Владя самовіддано дивилися на голубу жилетку Остапа.

Власник «Швидкоупаку» був украй вдоволений.

«Чудово скомпоновано,— вирішив він,— під таким соусом і гроші дати можна. На випадок успіху — пошана! Не вийшло — моє діло шістнадцяте. Помагав дітям — і край».

Чарушников обмінявся значущим поглядом з Дядьєвим і, віддаючи належне конспіративній спритності доповідача, продовжував качати по столу хлібні кульки.

Кислярський був на сьомому небі.

«Золота голова»,— думав він. Йому здавалося, що він ще ніколи так дуже не любив безпритульних дітей, як того вечора.

— Товариші! — провадив далі Остап.— Потрібна негайна допомога. Ми мусимо вирвати дітей з неблаганних лабет вулиці, і ми їх вирвемо звідти. Допоможемо дітям. Пам'ятаймо, що діти — квіти життя. Я запрошую вас негайно зробити свої внески і допомогти дітям. Тільки дітям і нікому іншому. Ви мене розумієте?

Остап витяг з бічної кишені квитанційну книжку.

— Прошу робити внески. Іполит Матвійович ствердить мої повноваження.

Іполит Матвійович надувся і нахилив голову. Тут навіть малотямущі Нікеша з Владею і сам метушливий слюсар зрозуміли таємну суть алегорій Остапа.

— Додержуймо старшинства, панове,— сказав Остап,— почнімо з вельмиповажного Максима Петровича.

Максим Петрович засовався і дав од сили тридцять карбованців.

— Кращим часом дам більше! — заявив він.

— Кращі часи незабаром настануть,— сказав Остап,— а втім, до безпритульних дітей, яких я в даний момент презентую, це не стосується.

Вісім карбованців дали Нікеша з Владею.

— Мало, молоді люди.

Молоді люди зашарілись.

Полесов побіг додому і приніс п'ятдесят.

— Браво, гусаре! — сказав Остап.— Для гусара-одинака з мотором цього на перший раз досить. Що скаже купецтво?

Дядьєв і Кислярський довго торгувались і скаржились на зрівняльний. Остап був неблаганний:

— У присутності самого Іполита Матвійовича вважаю ці розмови зайвими.

Іполит Матвійович нахилив голову. Купці пожертвували на користь діточкам по двісті карбованців.

— Разом,— вигукнув Остап,— чотириста вісімдесят вісім карбованців. Ех! Дванадцяти карбованців не вистачає для круглої суми.

Олена Станіславівна, що довго була незворушна, пішла до спальні і винесла в ридикюлі потрібні дванадцять карбованців.

Друга частина засідання була зім'ята і мала не такий урочистий характер. Остап почав жартувати. Олена Станіславівна зовсім розм'якла. Гості один по одному розходились, шанобливо прощаючись з організаторами.

— Про день наступного засідання буде окреме сповіщення,— говорив Остап на прощання,— найсуворіший секрет. Справа допомоги дітям повинна бути таємна... Це, до речі, у ваших особистих інтересах.

Після цих слів Кислярському захотілось дати ще п'ятдесят карбованців, але ніколи вже не приходити ні на які засідання. Він ледве стримав себе від цього пориву.

— Ну,— сказав Остап,— час рушати. Ви, Іполите Матвійовичу, я сподіваюся, скористаєтеся з гостинності Олени Станіславівни і переночуєте у неї. До речі, нам і заради конспірації корисно розлучитись на певний час. А я пішов.

Іполит Матвійович розпачливо підморгував Остапові оком, але той удав, ніби не помітив цього, і вийшов на вулицю.

Пройшовши квартал, він згадав, що в кишені у нього лежать п'ятсот чесно зароблених карбованців.

— Візник! — крикнув він.— Вези до «Фенікса»!

— Це можна,— сказав візник.

Він неквапно підвіз Остапа до закритого ресторану.

— Що таке? Закрито?

— З нагоди Першого травня.

— А бодай їх! І грошей скільки завгодно, і погуляти ніде!

Ну, тоді паняй на вулицю Плеханова. Знаєш?

Остап вирішив поїхати до своєї нареченої.

— А раніше як ця вулиця називалася? — спитав візник.

— Не знаю.

— Куди ж їхати? І я не знаю.

Проте Остап наказав їхати й шукати.

Години півтори проїздили вони безлюдним нічним містом, розпитуючи нічних сторожів і міліціонерів. Один міліціонер довго приндився і нарешті повідомив, що Плеханова — не інакше як колишня Губернаторська.

— Ну, Губернаторська! Я Губернаторську добре знаю. Двадцять п'ять років вожу на Губернаторську.

— Ну, і катай!

Приїхали на Губернаторську, але виявилось, що вона не Плеханова, а Карла Маркса.

Розлютований Остап поновив пошуки загубленої вулиці імені Плеханова. Але не знайшов її.

Світанок тьмяно освітив лице багатого мученика, що так і не зумів розважитись.

— Вези на «Сорбонну»! — крикнув він. — Візник називається! Плеханова не знаєш!

Чертог вдови Грицауєвої сяяв. На чолі весільного столу сидів мар'яжний король — син турецько-підданого. Він був елегантний і п'яний. Гості гомоніли.

Молода була вже не молода. Їй було щонайменше тридцять п'ять років. Природа обдарувала її щедро. Тут було все: груди-кавуни, ніс — обухом, розмальовані щоки і могутня потилиця. Нового чоловіка вона обожнювала і вельми боялася. Тим-то звала його не на ім'я і навіть не по батькові, про що вона так ніколи й не довідалась, а на прізвище: товариш Бендер.

Іполит Матвійович знову сидів на заповітному стільці. Під час всієї весільної вечери він підстрибував на ній, щоб відчутти тверде. Іноді це йому щастило. Тоді всі присутні подобались йому, і він несамовито починав кричати «гірко».

Остап весь час виголошував промови, спічі і тости. Пили за народну освіту та іригацію Узбекистану. Після цього гості почали розходитись. Іполит Матвійович затримався в передпокої і шепнув Бендерові:

— То ви не баріться. Вони там.

— Ви — грошолоб,— відповів п'яний Остап,— чекайте на мене в готелі. Нікуди не йдіть. Я можу прийти щохвилини. Заплатіть у готелі за номер. Щоб усе було наготові. Адьє, фельдмаршале! Побажайте мені на добраніч.

Іполит Матвійович побажав і попрямував до «Сорбонни» хвилюватись.

О п'ятій годині ранку прийшов Остап із стільцем. Іполита Матвійовича пройняло жаром. Остап поставив стілець посеред кімнати і сів на нього.

ВЕСІЛЛЯ Бенгера

ЗА
УСПІХИ
УЗБЕКИСТАНУ

— Як це вам пощастило? — вимовив нарешті Вороб'янінов.

— Дуже просто, по-сімейному. Вдовиця спить і бачить сон. Шкода було будити. «На заре ты ее не буди». Та ба! Довелося залишити коханій записку: «Виїжджаю з доповіддю в Новохоперськ. На обід не жди. Твій Ховрашок». А стілець я захопив у їдальні. Трамвая в ці ранішні години нема, — відпочивав на стільці по дорозі.

Іполит Матвійович з буркотінням кинувся до стільця.

— Тихо, — сказав Остап, — треба робити все без галасу.

Він витяг з глибокої кишені обценьки, і робота закипіла.

— Ви двері замкнули? — запитав Остап.

Відштовхуючи нетерплячого Вороб'янінова, Остап акуратно зняв верх стільця, щоб не пошкодити англійського ситцю в квіточках.

— Такого матеріалу тепер нема, треба його зберегти. Товарний голод, нічого не вдієш.

Все це довело Іполита Матвійовича до крайнього роздратування.

— Готово, — сказав Остап тихо.

Він підняв покрови і обома руками почав нищпорити поміж пружинами. На чолі йому збухла венозна іжниця.

— Ну, — повторював Іполит Матвійович на різні лади. — Ну? Ну?

— Ну й ну, — відказав Остап роздратовано, — один шанс проти одинадцяти. І цей шанс...

Він ретельно порився в стільці і закінчив:

— І цей шанс поки що не наш.

Він підвівся на весь зріст і почав чистити колінця. Іполит Матвійович кинувся до стільця.

Діамантів не було. В Іполита Матвійовича обвисли руки. Але Остап як завжди був бадьорий.

— Тепер наші шанси збільшились.

Він походив по кімнаті.

— Нічого! Цей стілець обійшовся вдові дорожче, ніж нам.

Остап витяг з бічної кишені золоту брошку зі скельцями, дутий золотий браслет, півдюжини золочених ложечок і чайне ситечко.

Іполит Матвійович з горя навіть не зміркував, що став співучасником звичайної крадіжки.

— Ница річ, — зауважив Остап, — але погодьтесь, що я не міг покинути кохану жінку, не залишивши про неї жодного спогаду. Однак часу гаяти не слід. Це ще тільки

початок. Кінець у Москві. А мебльовий музей — це вам не вдова: там куди важче буде!

Компаньйони запахали уламки стільця під ліжко і, підрахувавши гроші (їх разом з пожертвами на користь дітям було п'ятсот тридцять п'ять карбованців), виїхали на вокзал до московського поїзда.

Їхати довелося через все місто візником.

На Кооперативній вони побачили Полесова, що біг тротуаром, немов сполохана антилопа. За ним гнався двірник будинку № 5 на Перелешинському провулкові. Завертаючи за ріг, концесіонери встигли зауважити, що двірник наздогнав Віктора Михайловича і заходився його лупцювати. Полесов кричав: «гвалт!» і «хам!»

До відходу поїзда сиділи в убиральні, побоюючись зустрічі з коханою жінкою.

Поїзд віз друзів у гомінкій центр. Друзі припали до вікна.

Вагони пролітали над Гусищем.

Раптом Остап заревів і схопив Вороб'янінова за біцепс.

— Дивіться, дивіться! — крикнув він. — Швидше! Альхен, с-сучий сині..

Іполит Матвійович глянув униз. Під насипом кремезний вусань тяг тачку, навантажену фісгармонією і п'ятьма віконними рамами. Тачку підштовхував сором'язливого вигляду громадянин у мишачій толстовочці.

Сонце пробилось крізь хмари. Сяяли хрести церков.

Остап, регочучи, виставив погруддя з вікна і гаркнув:

— Пашко! На товкучку їдеш?

Паша Емільович підвів голову, але утледів тільки буфери останнього вагона і ще дужче запрацював ногами.

— Бачили? — радісно запитав Остап. — Краса! От працюють люди!

Остап поляскав засмученого Вороб'янінова по спині.

— Нічого, папашо! Не журіться! Засідання триває далі. Завтра ввечері ми в Москві!

ЧАСТИНА ДРУГА

У МОСКВИ

РОЗДІЛ XV

СЕРЕД ОКЕАНУ СТІЛЬЦІВ

Статистика знає все.

З точністю підраховано кількість орної землі в СРСР з поділом на чорнозем, суглинок і ліс. Усіх громадян обох статей записано в акуратні грубі книги, так добре відомі Іполитові Матвійовичу Вороб'янінову — книги загсів. Відомо, скільки якого харчу з'їдає за один рік пересічний громадянин республіки. Відомо, скільки цей пересічний громадянин випиває пересічно горілки, з приблизним реєстром споживаної закуски. Відомо, скільки в країні мисливців, балерин, револьверних верстатів, собак усіх порід, велосипедів, пам'ятників, дівчат, маяків і швейних машинок.

Яка безодня життя, повного запалу, пристрастей і думки, дивиться на нас із статистичних таблиць!

Хто він, рожевовидий індивід, що сидить із серветкою на грудях за столиком і з апетитом нищить паруюче їство? Навколо нього лежать стада мініатюрних биків. Жирні свині збилися у куток таблиці. У спеціальному статистичному басейні хлюпочуть незчисленні осетри, миньки і риба чехоня. На плечах, руках і голові індивіда сидять кури. У прозорих хмарках літають свійські гуси, качки й індики. Під столом ховаються два кролики. На обрії височіють піраміди і вавілоні з печеного хліба. Невелику фортецю з варення омиває молочна річка. Огірок, завбільшки з Пізанську башту, стоїть на обрії. За фортечними валами з солі і перцю півротами марширують вина, горілки й наливки. В ар'єргарді жалюгідною купкою плентаються безалкогольні напої: нестройові нарзани, лимонади й сифони в дротяних сітках.

Хто ж цей рожевовидий індивід — ненажера, п'яниця й ласун? Гаргантюа, король дипсодів? Силач Фосс? Легендарний солдат Яшка Червона Сорочка? Лукулл?

Це не Лукулл. Це — Іван Іванович Сидоров або Сидір Сидорович Іванов: пересічний громадянин, що з'їдає пересічно за все своє життя всю намальовану на таблиці харч.

Це — нормальний споживач калорій і вітамінів, тихий со- рокалітній парубок, що служить у держмагазині галан- тереї і трикотажу.

Від статистики не сховаєшся ніде. Вона має точні відо- мості не тільки про число зубних лікарів, ковбас, шприців, двірників, кінорежисерів, проститутток, солом'яних покрі- вель, удів, візників і дзвонів, але знає навіть, скільки в країні статистиків.

Лише одного вона не знає.

Не знає вона, скільки в СРСР стільців.

Стільців дуже багато. Останній статистичний перепис визначив кількість людності союзних республік — сто сорок три мільйони чоловік. Якщо відкинути дев'яносто мільйонів селян, що віддають перевагу перед стільцями ослонам, лежанкам, призьбам, а на Сході — потертим кили- мам і паласам, то все ж таки залишається п'ятдесят мільйо- нів чоловік, у хатньому господарстві яких стільці станов- лять речі першої необхідності. Коли ж узяти до уваги мож- ливі помилки в обчисленнях і звичку декого з громадян Союзу сидіти поміж двох стільців, то, зменшивши про всяк випадок загальну кількість удвоє, одержимо, що стільців у країні повинно бути щонайменше двадцять шість з половиною мільйона. Для певності відкинемо ще шість з половиною мільйона. Решта — двадцять мільйонів — буде число мінімальне.

Серед цього океану стільців, зроблених з горіха, дуба, ясеня, палісандра, червоного дерева і карельської берези, серед стільців ялинових і соснових герої роману повинні знайти горіховий гамбсівський стілець із гнутими ніжками, що ховає в своєму оббитому англійським ситцем череві скарби мадам Петухової.

Концесіонери лежали на горішніх полицях і ще спали, коли поїзд обережно перейшов Оку і, збільшивши швид- кість, почав наближатись до Москви.

РОЗДІЛ XVI

ГУРТОЖИТОК ІМЕНІ ЧЕНЦЯ БЕРТОЛЬДА ШВАРЦА

Іполит Матвійович і Остап, натискаючи один на одного, стояли біля відчиненого вікна твердого вагона і уважно дивились на корів, що повільно сходили з насипу, на хвою, на дощані дачні платформи.

Усі дорожні анекдоти уже було розказано. «Старгородську правду» з вівторка прочитано до об'яв і відкрито масними плямами. Усі курчата, варені яйця і маслини з'їдено.

Залишалася найнудніша дільниця путі — остання година перед Москвою.

З ріденьких лісочків і гайків підстрибували до насипу веселенькі дачки. Були серед них дерев'яні палаци, що блищали склом веранд і свіжопофарбованими залізними дахами. Були і прості дерев'яні зруби з крихтливими квадратними віконцями, справжні капкани для дачників.

У той час як пасажири з виглядом знавців роздивлялися горизонт і, перебріхуючи залишки спогадів про битву під Калкою, розповідали одне одному минуле і сучасне Москви, Іполит Матвійович уперто намагався уявити собі музей меблів. Музей уявлявся йому у формі багатостовпного коридора, під стінами якого шпалерами стояли стільці. Вороб'янінов сам бачив свою постать, що швидко йшла поміж них.

— Як ще буде з музеєм меблів, невідомо. Обійдеться? — стривожено говорив він.

— Вам, предводителю, час уже лікуватись електрикою. Не впадайте в передчасну істерику. Якщо ви вже не можете не переживати, то переживайте мовчки.

Поїзд стрибав на стрілках. Дивлячись на нього, семафори роззявляли роти. Колії частішали. Відчувалось наближення величезного залізничного вузла. Трава зникла, її змінив шлак. Свистіли маневрові паровози. Стрілочники сурмили. Раптом гуркіт став дужчий. Поїзд вкотив у коридор між порожніми складами і, клацаючи, як турнікет, почав рахувати вагони.

Колії здвоювалися.

Поїзд вискочив з коридора. Ударило сонце. Низько, при самій землі, розбігались стрілочні ліхтарі, подібні до сокир. Шугав дим. Паровоз, відсапуючись, випустив білосніжні бакенбарди. На поворотнім колі стояв галас. Деповці заганяли паровоз у стійло.

Від рвучкого гальмування хряснули поїзні суглоби. Все завищало, і Іполитові Матвійовичу здалося, що він потрапив у царство зубного болю. Поїзд причалив до асфальтового перону.

Це була Москва. Це був Рязанський — найсвіжіший і найновіший з усіх московських вокзалів.

Ні на одному з восьми інших вокзалів Москви немає таких просторих і високих приміщень, як на Рязанському.

Весь Ярославський вокзал з його псевдоросійськими гребінцями і геральдичними курочками, легко може вміститись у великому буфеті-ресторані Рязанського вокзалу.

Московські вокзали — ворота міста. Щодня вони впускають і випускають тридцять тисяч пасажирів. Через Олександрівський вокзал входить до Москви іноземець на каучукових підшвах, у костюмі для гольфа (шаровари і товсті вовняні панчохи наверх). З Курського — потрапляє до Москви кавказець в коричневій баранячій шапці з вентиляційними дірочками і рослий волгар у конопляній бороді. З Жовтневого — вискакує напіввідповідальний працівник з портфелем з дивовижної свинячої шкіри. Він приїхав з Ленінграда в справах налагодження, погодження і конкретного охоплення. Представники Києва й Одеси проходять в столицю через Брянський вокзал. Уже на станції Тихонова пустинь кияни починають презирливо посміхатись. Їм дуже добре відомо, що Хрещатик — найкраща вулиця в світі. Одесити тягнуть із собою кошики і плоскі коробки з копченою скумбрією. Їм теж відома найкраща вулиця в світі. Але це, звичайно, не Хрещатик, це вулиця Лассалья, колишня Дерібасівська. З Саратова, Аткарська, Тамбова, Ртіщева і Козлова до Москви приїжджають з Павелецького вокзалу. Наймізерніше число людей прибуває до Москви через Савеловський. Це — шевці з Талдома, мешканці міста Дмитрова, робітники Яхромської мануфактури або понурий дачник, що живе взимку і влітку на станції Хлебниково. Їхати тут до Москви недовго. Найбільша відстань по цій лінії — сто тридцять верстов. З Ярославського вокзалу до столиці потрапляють люди, що приїхали з Владивостока, Хабаровська, Чити, з міст дальніх і великих.

Найдивовижніші пасажирі все-таки на Рязанському вокзалі. Це узбеки в білих кисейних чалмах і барвистих халатах, червонобороді таджики, туркмени, хівинці й бухарці, над республіками яких сяє вічне сонце.

Концесіонери ледве пробились до виходу і опинились на Каланчівському майдані. Праворуч від них височіли геральдичні курочки Ярославського вокзалу. Прямо проти них тьмяно вилискував Жовтневий вокзал, пофарбований олійною фарбою в два кольори. Годинник на ньому показував п'ять хвилин на одинадцять. На годиннику Ярославського вокзалу було рівно десять. А глянувши на темно-синій, прикрашений знаками зодіаку циферблат Рязанського вокзалу, мандрівники помітили, що годинник показував за п'ять хвилин десяту.

— Дуже зручно для побачень! — сказав Остап. — Завжди є десять хвилин фори.

Візник поцілунково плямкнув губами. Проїхали під мостом і перед мандрівниками розгорнулась велична панорама столичного міста.

— Куди ми, однак, їдемо? — запитав Іполит Матвійович.

— До добрих людей, — відказав Остап, — у Москві їх безліч. І всі мої знайомі.

— І ми у них спинимось?

— Це гуртожиток. Не в того, то в іншого завжди найдеться місце.

В Охотному ряду була метушня. Врозтіч, з лотками на головах, мов гуси, бігли безпатентні лоточники. За ними ліниво трюхав міліціонер. Безпритульні сиділи біля асфальтового казана і з насолодою вдихали запах киплячої смоли.

Виїхали на Арбатський майдан, проїхали Пречистенським бульваром і, повернувши праворуч, зупинились на Сивцевому Вражку.

— Що це за будинок? — запитав Іполит Матвійович.

Остап глянув на рожевий будиночок з мезоніном і відказав:

— Гуртожиток студентів хіміків імені ченця Бертольда Шварца.

— Невже ченця?

— Ну, жартував, жартував. Імені Семашка.

Як і годиться рядовому студентському гуртожитку в Москві, будинок студентів хіміків давно вже був заселений людьми, досить від хімії далекими. Студенти розповзлися. Частина з них закінчила курс і роз'їхалась на посади, частину виключено за академічну неуспішність. Саме ця частина, рік у рік зростаючи, утворила в рожевому будиночку щось середнє між житлотовариством і феодальним селищем. Марно намагались ряди нових студентів вдертись до гуртожитку. Екс-хіміки були надзвичайно винахідливі і давали відсіч усім атакам. На будиночок махнули рукою. Його почали вважати диким, і він зник з усіх планів МУНМу *. Неначе його й не було. А тим часом він був і в ньому жили люди.

Концесіонери піднялись сходами на другий поверх і повернули в зовсім темний коридор.

— Світло і повітря, — сказав Остап.

* Московське управління нерухомим майном. — *Ред.*

Несподівано в темряві, біля самого ліктя Іполита Матвійовича, хтось засопів.

— Не лякайтесь,— зауважив Остап,— це не в коридорі. Це за стіною. Фанера, як відомо з фізики,— найкращий провідник звуку. Обережніше! Держіться за мене! Тут десь має бути вогнетривка шафа.

Крик, що в ту ж мить злетів з уст Вороб'янінова, який ударився грудьми об гострий залізний ріг, посвідчив, що шафа справді десь тут.

— Що, боляче? — запитав Остап.— Це ще нічого. Це — фізичні муки. Зате скільки тут було моральних мук — страшно згадати. Тут от поряд стояв кістяк, власність студента Іванопуло. Він купив його на Сухарівці, а держати в кімнаті боявся. Отже, відвідувачі спочатку наскакували на касу, а потім на них падав кістяк. Вагітні жінки були дуже невдоволені.

Гвинтовими сходами компаньйони піднялись в мезонін. Велика кімната мезоніна була розрізана фанерними перегородками на довгі шматки, два аршини завширшки кожний. Кімнати були схожі на пенали, з тою лише відміною, що, крім олівців і ручок, тут були люди і примуси.

— Ти дома, Колю? — тихо запитав Остап, зупинившись біля центральних дверей.

У відповідь на це в усіх п'яти пеналах заметушились і загалакали.

— Дома,— відповіли за дверима.

— Знов до цього дурня гості з раннього ранку прийшли! — зашепотів жіночий голос з крайнього пенала ліворуч.

— Та дайте ж людині поспати! — буркнув пенал № 2.

У третьому пеналі радісно зашипіли:

— До Кольки з міліції прийшли. За вчорашню шибку.

У п'ятому пеналі мовчали. Там іржав примус і цілувались.

Остап штовхнув двері ногою. Вся фанерна споруда затрусилась, і концесіонери пролізли в Кольчину щілину. Картина, що стала перед очі Остапа, попри всю свою зовнішню невинність, була жахлива. У кімнаті з меблів був тільки матрац у червону пасмугу, що лежав на чотирьох цеглинах. Але не це стурбувало Остапа. Кольчині меблі були йому відомі давно. Не здивував його і сам Колька, що сидів на матраці з ногами. Але поруч сиділо таке небесне створіння, що Остап одразу спохмурнів. Такі дівчата ніколи не бувають діловими знайомими — для цього у них надто голубі очі і чиста шия. Це коханки або,

ще гірше, це дружини — і дружини улюблені. І справді. Коля називав створіння Лізою, говорив їй «ти» і показував їй ріжки.

Іполит Матвійович зняв свій касторовий капелюх. Остап викликав Колю в коридор. Там вони довго шепотілися.

— Чудовий ранок, добродійко,— сказав Іполит Матвійович.

Голубоока добродійка засміялась і без жодного зв'язку із зауваженням Іполита Матвійовича заговорила про те, які дурні живуть у сусідньому пеналі.

— Вони навмисне заводять примус, щоб не було чути, як вони цілуються. Але ви зрозумійте, це ж безглуздя. Ми все чуємо. А от вони так справді нічого вже не чують через свій примус. Хочете, я вам зараз покажу? Слухайте!

І Колина дружина, що збагнула всі таємниці примуса, голосно сказала:

— Звсреви дурні!

За стіною почувся пекельний спів примуса і звуки поцілунків.

— Бачите? Вони нічого не чують. Звсреви дурні, недотепи і психопати. Бачите!..

— Бачу,— сказав Іполит Матвійович.

— А ми примуса не держимо. Навіщо? Ми ходимо обідати у вегетаріанську їдальню, хоч я проти вегетаріанської їдальні. Але коли ми з Колею одружилися, він мріяв про те, як ми разом ходитимем у вегетаріанку. Ну от ми і ходимо. Я дуже люблю м'ясо. А там котлети з локшини. Тільки ви, будь ласка, нічого не кажіть Колі...

У цей час вернувся Коля з Остапом.

— Ну що ж, коли у тебе рішуче не можна спинитись, ми підемо до Пантелія.

— Справді, хлопці! — закричав Коля. — Ідіть до Іванопуло. Це свій хлопець.

— Приходьте до нас у гості,— сказала Колина дружина,— ми з чоловіком будемо дуже раді.

— Знов у гості кличуть! — обурились у крайньому пеналі ліворуч.— Мало їм гостей!

— А ви — дурні, недотепи і психопати, не ваше діло! — сказала Колина дружина, не підіймаючи голосу.

— Ти чуєш, Іване Андрійовичу,— захвилювались у крайньому пеналі,— твою дружину ображають, а ти мовчиш.

Гуртожиток імені ЧЕНЦЯ БЕРТОЛЬДА ШВАРЦА

Почавайте до нас у гості,
МИ з ЧОЛОВІКОМ
будемо
дуже раді

Подали свій голос незримі коментатори і з інших пеналів. Словесна баталія наростала. Компаньйони спустилися вниз, до Іванопуло.

Студента не було дома. Іполит Матвійович засвітив сірник. На дверях висіла записка: «Буду не раніш як о 9 г. Пантелій».

— Не біда,— сказав Остап,— я знаю, де ключ.

Він понишпорив під вогнетривкою касою, дістав ключ і відчинив двері.

Кімната студента Іванопуло була такого ж самісінького розміру, як і Колина, але зате кутова. Одна стіна її була камінна, чим студент вельми пишався. Іполит Матвійович з сумом зауважив, що у студента не було навіть матраца.

— Прекрасно улаштуємось,— сказав Остап,— пристойна кубатура для Москви. Якщо ми ляжемо усі втрьох на підлозі, то навіть залишиться трохи місця. А Пантелій — сучий син! Куди він подів матрац, хотілося б мені знати?

Вікно виходило в провулок. Там ходив міліціонер. Навпроти, в будиночку, побудованому на манір готичної башти, містилося посольство крихітної держави. За залізними ґратами грали в теніс. Літав білий м'ячик. Лунали короткі вигуки.

— Аут,— сказав Остап,— клас гри невисокий. Однак давайте спочинемо.

Концесіонери розстелили на підлозі газети. Іполит Матвійович витяг подушку-думку, яку возив із собою.

Остап упав на телеграми й заснув. Іполит Матвійович спав уже давно.

РОЗДІЛ XVII

ШАНУЙТЕ МАТРАЦИ, ГРОМАДЯНИ!

— Лізо, ходім обідати!

— Мені не хочеться. Я вчора вже обідала.

— Я тебе не розумію.

— Не піду я їсти фальшивого зайця.

— Ну, і безглуздо!

— Я не можу харчуватися вегетаріанськими сосисками.

— Сьогодні їстимеш шарлотку.

— Мені чомусь не хочеться.

— Говори тихіше. Все чути.

І молоде подружжя перейшло на драматичний шепіт.

Через дві хвилини Коля зрозумів уперше за три місяці подружнього життя, що кохана жінка любить морквяні, картопляні й горохові сосиски далеко менше, ніж він.

— То ти волієш собачину, ніж дієтичне харчування? — закричав Коля, в запалі не взявши до уваги підслуховуючих сусідів.

— Та говори тихіше! — голосно закричала Ліза. — І крім того, ти до мене погано ставишся. Так! Я люблю м'ясо! Інколи. Що ж тут поганого?

Коля здивовано замовк. Цей поворот був для нього несподіваним. М'ясо завдало б Колиному бюджетові великої, непоправної шкоди. Прогулюючись уздовж матраца, на якому, згорнувшись клубочком, сиділа розчервоніла Ліза, молодий чоловік робив відчайдушні обрахунки.

Копіювання на кальку в креслярському бюро «Техносила» давало Колі Калачову навіть у найщасливіші місяці максимум сорок карбованців. За квартиру Коля не платив. У дикому селищі не було кербуда, і квартирна плата була там поняттям абстрактним. Десять карбованців ішло на навчання Лізи крою і шиття на курсах з правами будівельного технікуму. Обід на двох (одне перше — борщ монастирський і одне друге — фальшивий заєць або справжні локшини), що його вони їли чесно навпіл у вегетаріанській їдальні «Не украдь», виривав з бюджету подружжя тринадцять карбованців на місяць. Решта грошей розпливалася невідь-куди. Це найдужче бентежило Колю. «Куди ідуть гроші?» — задумувався він, проводячи рейсфедером на небесного кольору кальці довгу і тонку лінію. За таких умов перейти на м'ясоспоживання означало загибель. Тому-то Коля палко заговорив:

— Подумай тільки, пожирати трупи убитих тварин! Людожерство під машкарою культури! Усі хвороби мають джерелом м'ясо.

— Аякже, — з сором'язною іронією сказала Ліза, — приміром, ангіна.

— Так, так, і ангіна! А що ти думаєш? Організм, виснажений вічним вживанням м'яса, не має сили чинити опір інфекції.

— Як це нерозумно!

— Не це нерозумно. Нерозумний той, хто прагне набити свій шлунок, не дбаючи про кількість вітамінів.

Коля раптом замовк. Дедалі більше заступаючи фон з прісних і в'ялих локшовиків, каші і чогось іще картопляного, перед Колиним внутрішнім оком замаєчила величезна сви-

неча котлета. Вона, як видно, поїно зіскочила із сковороди. Вона ще шипіла, булькала і випускала духмяний дим. Кістка з котлети стирчала, як дуельний пістолет.

— Але ж ти зрозумій! — закричав Коля. — Якась там свиняча котлета одбирає в людини тиждень життя.

— Хай одбирає! — сказала Ліза. — Фальшивий заєць одбирає півроку. Вчора, коли ми з'їли морквяну другу страву, я відчула, що умираю. Тільки я не хотіла тобі говорити.

— Чому ж ти не хотіла говорити?

— Мені забракло сили. Я боялась заплакати.

— А тепер ти не боїшся?

— Тепер мені байдуже.

Ліза схлипнула.

— Лев Толстой, — сказав Коля тремтячим голосом, — теж не їв м'яса.

— Та-ак, — відповіла Ліза, гикаючи од сліз, — граф їв спаржу.

— Спаржа не м'ясо!

— А коли він писав «Війну і мир», він їв м'ясо! Їв, їв, їв! І коли «Анну Кареніну» писав, — їв, їв, їв!

— Та замовчи!

— Їв! Їв! Їв!

— А коли «Крейцерову сонату» писав, тоді теж лопав? — ущипливо запитав Коля.

— «Крейцера соната» маленька. Хай би він написав «Війну і мир», сидючи на вегетаріанських сосисках!

— Чого ти нарешті присікалась до мене зі своїм Толстим?

— Я до тебе присікалася з Толстим? Я? Я до вас присікалася з Толстим?

Коля й собі перейшов на «ви». У пеналах гучно раділи. Ліза покvapно з потилиці на лоб натягала голубу плетену шапочку.

— Куди ти йдеш?

— Дай мені спокій. Іду в справі.

І Ліза втекла.

«Куди вона могла піти?» — подумав Коля. Він прислухався.

— Багато волі дано вашій сестрі за Радянської влади, — сказали в крайньому пеналі ліворуч.

— Утопиться! — вирішили в третім пеналі.

П'ятий пенал розпалив примус і почав свої повсякденні поцілунки.

Ліза схвильовано бігла вулицями.

Була та година недільного дня, коли щасливі везуть по Арбату з ринку матраци.

Молодожони і радянські середняки — головні покупці пружинних матраців. Вони везуть їх ставма і обнімають обома руками. Та як їм не обіймати голубу, в лискучих квітках, основу свого щастя!

Громадяни! Шануйте пружинний матрац у голубих квітках! Це — родинне вогнище, альфа і омега меблювання, загальне і ціле хатнього затишку, любовна база, батько примуса! Як солодко спати під демократичний дзвін його пружин! Які чудові сни бачить людина, засинаючи на його голубій ряднині! Якою пошаною користується кожний матрацоволодар!

Людина, що не має матраца, жалюгідна. Вона не існує. Вона не платить податків, не має дружини, знайомі не дають їй в борг грошей «до середи», шофери таксі посилають їй навздогін образливі слова, дівчата сміються з неї: вони не люблять ідеалістів.

Людина, що не має матраца, здебільшого пише вірші:

Під чистий дзвін годинника
Буре хто подрімати заборонить?
Мете сніжок. Як мрії, на подвір'ї маячать ворони.

Творить вона за високою конторкою телеграфу, затримуючи ділових матрацоволодарів, що прийшли подати телеграми.

Матрац ламає людське життя. У його оббивці й пружинах захована незнана сила, приваблива і до цього часу не досліджена. На кличний дзвін його пружин сходяться люди і речі. Приходять фінагенти і дівчата. Вони хочуть дружити з матрацоволодарями. Фінагент робить це з метою фіскальною, що має на оці державну користь, а дівчата — цілком безкорисно, підлягаючи законам природи.

Починається цвітіння молодості. Фінагент, зібраши податок, як бджола збирає весняний узяток, з радісним дзумом летить у свій дільничний вулик. А зниклих дівчат заміняє дружина і примус «Ювель № 1».

Матрац ненажерний. Він вимагає жертв. Ночами злітає з нього дзвін упалого м'яча. Йому потрібна етажерка. Йому потрібен стіл на тумбах. Брязкаючи пружинами, він вимагає штор, порт'єр і кухонного посуду. Він штовхає людину і каже їй:

— Піди! Купи рубель і качалку!

— Мені соромно за тебе, чоловіче, у тебе досі немає килима!

— Працюй, я скоро принесу тобі дітей! Тобі потрібні гроші на пелюшки і дитячий візочок!

Матрац усе пам'ятає і все робить по-своєму.

Навіть поет не може уникнути загальної долі. От він везе з ринку матрац, із жахом притискаючись до його м'якого черева.

— Я зламаю твою впертість, поете! — каже матрац. — Тобі вже не треба буде бігати на телеграф писати вірші. Та й загалом чи варто їх писати? Служи! І сальдо буде завжди тобі на користь. Подумай про дружину і дітей.

— У мене немає жінки! — кричить поет, одсахнувшись од пружинного вчителя.

— Вона буде. І я не ручуся, що це буде найкраща дівчина в світі. Я не знаю навіть, чи буде вона добра. Приготуйся до всього. У тебе родяться діти.

— Я не люблю дітей!

— Ти полюбиш їх!

— Ви лякаєте мене, громадянине матраці!

— Мовчи, дурню! Ти не знаєш всього! Ти ще візьмеш у Мосдереві кредит на меблі.

— Я уб'ю тебе, матраце!

— Щеня! Коли ти насмілишся таке вчинити, сусіди донесуть на тебе в домоуправління.

Так щонеділі, під радісний дзвін матраців, циркулюють по Москві щасливці.

Але не тільки цим, певна річ, знаменна московська неділя. Неділя — музейний день.

Є в Москві особлива категорія людей. Вона не розуміється зовсім на живописі, не цікавиться архітектурою і не любить пам'яток старовини. Ця категорія одвідує музеї тільки тому, що вони містяться в прекрасних будинках. Ці люди вештаються по світлосяйних залах, заздро розглядають розмальовані стелі, мацають руками те, що мацати заборонено, і безупинно бурмочуть:

— Ех! Люди жили!

Їм байдуже, що стіни розмальовані французом Пюві де Шаванном. Їм цікаво дізнатися, скільки це обійшлося колишньому власникові особняка. Вони піднімаються сходами з мармуровими статуями на площадках і уявляють собі, скільки лакеїв стояло тут, скільки платіть та чайових одержував кожен лакей. На каміні стоїть порцеляна, але вони не звертають на неї уваги, доходять висновку, що камін — штука невігідна: надто багато пожирає дров. У їдальні, обшитій дубовою панеллю, вони не дивляться на чудову різьбу. Їх

мучить одна думка: що їв тут колишній власник-купець і скільки б це коштувало за теперішньої дорожнечі?

У першому-ліпшому музеї можна знайти таких людей. Тим часом як екскурсії бадьоро марширують од шедевра до шедевра, такий чоловік стоїть посеред зали і, не дивлячись ні на що, мимрить тужно:

— Ех! Люди жили!

Ліза бігла по вулиці, ковтаючи сльози. Думки підганяли її. Вона думала про своє щасливе і бідне життя:

«От, якби був іще стіл та два стільці, було б зовсім добре. І примус врешті-решт треба завести. Треба якось влаштуватись».

Вона пішла повільніше, бо раптом згадала про сварку з Колею. Крім того, їй дуже хотілося їсти. Ненависть до чоловіка спалахнула в ній несподівано.

— Це просто чортзна-що! — сказала вона вголос.

Їсти захотілося ще дужче.

— Добре ж, добре. Я сама знаю, що мені робити.

І Ліза, червоніючи, купила у перекупки бутерброд з вареною ковбасою. Хоч яка була вона голодна, їсти на вулиці видалося їй незручним. Все-таки вона була матрацоволодарка і тонко розбиралась у житті. Вона озирнулася і ввійшла в під'їзд двоповерхового особняка. Там, відчуваючи велику насолоду, вона почала вмінати бутерброд. Ковбаса була напрочуд смачна. Велика екскурсія ввійшла в під'їзд. Проходячи повз Лізу, що стояла під стінкою, екскурсанти поглядали на неї.

«Хай бачать!» — подумала розлючено Ліза.

РОЗДІЛ XVIII

МУЗЕЙ МЕБЛІВ

Ліза витерла хусткою рот і змела з кофточки крихти. Їй стало веселіше. Вона стояла перед вивіскою:

МУЗЕЙ МЕБЛЕВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Повертатись додому було незручно. Іти було нікуди. У маленькій кишені лежало двадцять копійок. І Ліза вирішила почати самостійне життя з одвідин музею. Перевіривши го-тівку, Ліза пішла у вестибюль.

Там вона одразу наразилась на чоловіка з бородою, який, уп'явшись тоскним поглядом у малахітову колону, цідив крізь вуса:

— Розкішно жили люди!

Ліза шанобливо подивилась на колону і пройшла нагору.

У маленьких квадратних кімнатах, з такими низькими стелями, що кожний одвідувач здавався гігантом, Ліза ходила хвилин десять.

Це були кімнати, обставлені павлівським ампіром, червоним деревом і карельською березою — меблями строгими, чудовими і войовничими. Дві квадратні шафи, скляні дверцята яких були навхрест перетяті списками, стояли проти письмового столу. Стіл був безкрай. Сісти за нього було все одно, що сісти за Театральний майдан, причому Великий театр з колонадою і четвернею бронзових коняк, що тягнуть Аполлона на прем'єру «Червоного маку», видався б на столі чорнильним прибором. Так принаймні здалося Лізі, яку виховували на моркві, немов якогось кролика. По кутках стояли крісла з високими спинками, — верхівки їхні були зігнуті на манір баранячих рогів. Сонце лежало на персиковій оббивці кріселок.

У таке крісло хотілось одразу ж сісти, але сидіти на ньому заборонялося.

Ліза у думці прикинула, який вигляд мало б крісло коштовного павлівського ампіра поряд з її матрацом у червону смужку. Виходило — нічого собі. Вона прочитала на стіні табличку з науковим і ідеологічним обґрунтуванням павлівського ампіра і, засмутившись, що у неї з Колею немає кімнати в цьому палаці, вийшла в несподіваний коридор.

Ліворуч од самої підлоги йшли низенькі напівкруглі вікна. Крізь них, під ногами Ліза угледіла величезний білий дво-світний зал з колонами. У залі теж стояли меблі й блукали одвідувачі. Ліза спинилась. Ніколи ще вона не бачила залу у себе під ногами.

Дивуючись і мліючи, вона довго дивилась униз. Несподівано вона помітила, що там од крісел до бюро переходять її сьогоднішні знайомі — Бендер і його супутник, бритоголовий поважний старик.

— От добре! — сказала Ліза. — Буде не так нудно.

Вона дуже зраділа, побігла вниз і одразу ж заблудила. Вона потрапила в червону вітальню, де стояло з сорок речей. Це були горіхові меблі на гнутих ніжках. З вітальні не було виходу. Довелось бігти назад через круглу кімнату з горішнім

світлом, мебльовану, здавалось, тільки квітчастими подушками.

Вона бігла мимо парчевих крісел італійського Відродження, мимо голландських шаф, мимо великого готичного ліжка з балдахіном на чорних гвинтових колонах. Людина на цьому ліжку видавалась би завбільшки з горіх.

Нарешті Ліза почула гомін екскурсантів, що неухважно слухали керівника, який викривав імперіалістичні заміри Катерини II у зв'язку з любов'ю небіжчиці імператриці до меблів стилю Луї-Сез.

Це і був великий двосвітний зал з колонами. Ліза пройшла в протилежний його кінець, де знайомий їй товариш Бендер палко розмовляв зі своїм бритоголовим супутником.

Наближаючись, Ліза почула звучний голос:

— Меблі в стилі шик-модерн. Але це, здається, не те, що нам треба.

— Так, але тут, очевидно, є ще й інші зали. Нам треба все оглянути.

— Здрастуйте, — сказала Ліза.

Обидва обернулись і одразу поморщились.

— Здрастуйте, товаришу Бендер. Добре, що я вас знайшла. А то самій нудно. Нумо оглядати все разом.

Концесіонери перезирнулись. Іполит Матвійович набрав поважного вигляду, хоч йому було неприємно, що Ліза може їх затримати у важливій справі розшуку діамантових меблів.

— Ми — типові провінціали, — сказав Бендер нетерпляче, — але як потрапили сюди ви, москвичка?

— Цілком випадково. Я посварилася з Колею.

— Он як? — зауважив Іполит Матвійович.

— Ну, залишмо цей зал, — сказав Остап.

— А я його ще не оглянула. Він такий гарненький.

— Починається! — шепнув Остап на вухо Іполитові Матвійовичу. І, звертаючись до Лізи, додав: — Дивитись тут зовсім нема чого. Занепадницький стиль. Епоха Керенського.

— Тут десь, мені казали, є меблі майстра Гамбса, — повідомив Іполит Матвійович, — туди варт піти.

Ліза погодилась і, взявши Вороб'янінова під руку (він видався їй дивовижно любим представником науки), попрямувала до виходу. Дарма що становище було дуже серйозне і наставав рішучий момент у розшуку скарбів, Бендер, ідучи позаду парочки, грайливо сміявся. Його звеселяв предводитель команчів у ролі кавалера.

Ліза дуже заважала концесіонерам. Тим часом як вони з першого погляду визначали, що в кімнаті потрібних меблів

нема, і мимоволі їх тягло далі, Ліза надовго застрягала в кожному відділі. Вона перечитувала вголос усі друковані відгуки на меблі, пускала гострі дотепи на відвідувачів і довго простоювала біля кожного експоната. Мимоволі і цілком непомітно для себе вона пристосовувала бачені меблі до своєї кімнати й потреб. Готичне ліжко їй аж ніяк не сподобалось. Ліжко було занадто велике. Коли б навіть Колі пощастило чудом дістати кімнату на три квадратних сажні, то й тоді середньовічне ложе не вмістилося б у кімнаті. Однак Ліза довго ходила круг ліжка, обміряючи своїми невеличкими кроками справжню його площу. Лізі було дуже весело. Вона не помічала кислих фізіономій своїх супутників, лицарські характери яких не дозволяли їм стрімголов кинутися до кімнати майстра Гамбса.

— Потерпимо, — шепнув Остап, — меблі не втечуть; а ви, предводителю, не притискайтесь до дівчини. Я ревную. Вороб'янінов самовдоволено всміхнувся.

Зали тяглися повільно. Їм не було кінця-краю. Меблі олександрівської епохи були показані численними комплектами. Порівняно невеликі їхні розміри захопили Лізу.

— Дивіться, дивіться! — довірливо кричала вона, хапаючи Вороб'янінова за рукав. — Бачите це бюро? Воно дуже пасувало б до нашої кімнати. Правда ж?

— Прекрасні меблі! — гнівно сказав Остап. — Занепадницькі тільки.

— А тут я уже була, — сказала Ліза, увійшовши до червоної вітальні. — Тут, я гадаю, зупинятися не варто.

На її превелике здивування байдужі до меблів супутники завмерли біля дверей, немов вартові.

— Чого ж ви стали? Ходімо. Я вже втомилась.

— Заждіть, — сказав Іполит Матвійович, звільняючись від її руки, — одну хвилиночку.

Велика кімната була перевантажена меблями. Гамбсівські стільці розмістились уздовж стіни і навколо столу. Канапу в кутку теж оточували стільці. Їх гнуті ніжки і зручні спинки були до болю знайомі Іполитові Матвійовичу. Остап допитливо глянув на нього. Іполит Матвійович почервонів.

— Ви втомились, панночко, — сказав він Лізі, — сядьте-но сюди і спочиньте, а ми з ним походимо трохи. Це, здається, цікавий зал.

Лізу всадовили.

Концесіонери одійшли до вікна.

— Вони? — запитав Остап.

— Начебто вони. Треба пильніше оглянути.

— Усі стільці тут?

— Зараз я перелічу. Заждіть, заждіть...

Вороб'янінов почав переводити очі з стільця на стілець.

— Дозвольте,— сказав він нарешті,— дванадцять стільців. Цього не може бути. Адже їх повинно бути тільки десять.

— А ви придивіться добре. Можливо, це не ті стільці.

Вони почали ходити поміж стільців.

— Ну? — квапив Остап.

— Спинка начеб не така, як у моїх.

— То це не ті?

— Не ті,

— Надаремне я з вами ~~розглядався~~, здається.

Іполит Матвійович був украй пригнічений.

— Гарзд,— сказав Остап,— засідання триває далі. Стілець — не голка. Найдеться. Дайте ордери сюди. Доведеться вступити в неприємний контакт з адміністрацією музею. Сідайте поруч дівчини й сидіть. Я зараз прийду.

— Чого ви такий сумний? — говорила Ліза.— Ви втомились?

Іполит Матвійович відбувся мовчанкою.

— Вам голова болить?

— Еге, грошечки. Клопоту всякі. Брак жіночої ласки дається взнаки на життєвій дорозі.

Ліза спочатку здивувалась, а потім, глянувши на свого бритоголового співрозмовника, і справді його пожаліла. Очі у Вороб'янінова були оповиті стражданням. Пенсне не ховало виразно окреслених мішечків. Швидкий перехід від спокійного життя діловода повітового загсу до незручного і клопітного побуту мисливця за діамантами й авантюрищика не минув даремне. Іполит Матвійович страшно схуд, і врядигоди йому боліла печінка. Під суворим наглядом Бендера Іполит Матвійович втрачав свою фізіюномію і швидко розчинявся в могутньому інтелекті сина турецько-підданого. Тепер, коли він на хвилину лишився віч-на-віч з чарівною громадянкою Калачовою, йому захотілось розказати їй про всі болі і хвилювання, але він не посмів цього зробити.

— Так,— сказав він, ніжно дивлячись на співрозмовницю,— такі-то справи. Як же ви проживаєте, Єлизавето...

— Петрівна. А як вас звать?

Обмінялись іменами й по батькові.

«Казка незабутнього кохання» — подумав Іполит Матвійович, вдивляючись у простеньке обличчя Лізи. Так пристрасно, так непереборно захотілося старому предводителе-

леві жіночої ласки, брак якої важко дається взнаки на життєвій дорозі, що він негайно взяв Лізину лапку в свої морхлі руки і палко заговорив про Париж. Йому захотілось бути багатим, марнотратом і непереможним кавалером. Йому захотілось чарувати і під шум оркестрів пити редерери з красунею з дамського оркестру в окремому кабінеті. Про що було говорити з цим дівчам, яке, безперечно, нічого не знає ні про редерери, ні про дамські оркестри і яке з природи своєї навіть не може збагнути всієї чарівності цього жанру. А бути привабним так хотілося! І Іполит Матвійович спокушав Лізу оповіданнями про Париж.

— Ви науковий працівник? — запитала Ліза.

— Звичайно, до певної міри,— одказав Іполит Матвійович, відчуваючи, що з дня знайомства з Бендером до нього знову вернулося не властиве йому останніми роками нахабство.

— А скільки вам років, пробачте мою нескромність?

— До науки, яку я в даний момент репрезентую, це не стосується.

Ця швидка і дотепна відповідь одразу покорила Лізу.

— А все-таки? Тридцять? Сорок? П'ятдесят?

— Майже. Тридцять вісім.

— Ого! На вигляд ви значно молодший.

Іполит Матвійович відчув себе щасливим.

— Коли я матиму щастя знову вас побачити? — запитав Іполит Матвійович в ніс.

Лізі стало дуже соромно. Вона засовалася в кріселку і занудьгувала.

— Куди це товариш Бендер зник? — запитала вона тоненьким голосом.

— Так коли ж? — спитав Вороб'янінов нетерпляче.— Коли і де ми побачимось?

— Ну, я не знаю. Коли хочете.

— Сьогодні можна?

— Сьогодні?

— Благаю вас.

— Ну, гаразд. Хай сьогодні. Заходьте до нас.

— Ні, стрінемося десь на повітрі. Тепер така прекрасна година. Знаєте вірші: «Это май-баловник, это май-чародей веет свежим своим опахалом»?

— Це Жарова вірші?

— М-м... Здається. Так сьогодні? Де ж саме?

— Який ви чудний! Де хочете. Хочете — біля вогнетривкої шафи? Знаєте? Коли стемніє...

Ледве Іполит Матвійович устиг поцілувати Лізину руку, що він зробив вельми урочисто, з трьома паузами, як повернувся Остап. Остап був дуже діловитий.

— Пробачте, мадемуазель,— сказав він швидко,— але ми з приятелем не зможемо вас проводити. Трапилось невеличке, але дуже важливе дільце. Нам треба негайно піти в одне місце.

Іполитові Матвійовичу перехопило дух.

— До побачення, Єлизавето Петрівно,— сказав він поквапно — даруйте, даруйте, даруйте, але ми страшенно поспішаємо.

І компаньйони втекли, залишивши здивовану Лізу в кімнаті, рясно обставленій гамбсвєвськими меблями.

— Якби не я,— сказав Остап, коли вони спускалися сходами,— ні чорта б не вийшло. Моліться на мене! Моліться, моліться, не бійтесь, голова не одірветься! Слухайте! Ваші меблі музейного значення не мають. Їм місце не в музеї, а в казармі штрафного батальйону. Ви задоволені з цієї ситуації?

— Що за глум! — скрикнув Вороб'янінов, що почав був звільнятись з-під ярма могутнього інтелекту сина турецько-підданого.

— Мовчання,— холодно сказав Остап,— ви не знаєте, що робиться. Коли ми зараз не захопимо наші меблі — кінець. Ніколи нам їх не побачити. Щойно я мав у конторі важку розмову із завідувачем цього історичного звалища.

— Ну, і що ж? — закричав Іполит Матвійович.— Що ж сказав вам завідувач?

— Сказав все, що треба. Не хвилюйтесь. «Скажіть,— запитав я його,— чим пояснити, що тут немає всіх надісланих вам за ордером меблів із Старгорода?» Запитав я, зрозуміла річ, гречно, в товариському тоні. «Які це меблі? — питає він.— У мене в музеї таких фактів не спостерігається». Я йому одразу ордери підсунув. Він поліз у книги. Шукав півгодини і нарешті повертає. Ну, як ви собі уявляєте? Де ці меблі?

— Пропали? — пискнув Вороб'янінов.

— Уявіть собі, ні. Уявіть собі, що під час такого кавардаку вони уціліли. Як я вам уже говорив, музейного значення вони не мають. Їх звалили на склад, і тільки вчора, зауважте собі, вчора, через сім років (вони лежали на складі сім років!) їх надіслано в аукціон на продаж. Аукціон Головнауки. І, якщо їх не купили вчора або сьогодні вранці, вони наші! Ви задоволені?

— Скоріше! — закричав Іполит Матвійович.

— Візник! — заволав Остап.

Вони сіли не торгуючись.

— Моліться на мене, моліться! Не бійтесь, гофмаршале! Вино, жінки і карти нам забезпечені. Тоді разрахуємось і за голубий жилет.

До пасажу, на Петровці, де містився аукціонний зал, концесіонери вбігли бадьорі, немов жеребці.

У першій же кімнаті аукціону вони побачили те, що так довго шукали. Усі десять стільців Іполита Матвійовича стояли вздовж стіни на своїх гнутих ніжках. Навіть оббивка на них не потемніла, не злиняла, не зіпсувалася. Стільці були свіжі і чисті, немов щойно вийшли з-під догляду дбайливої Клавдії Іванівни.

— Вони? — запитав Остап.

— Боже, боже, — повторював Іполит Матвійович, — вони, вони. Вони самі. Цього разу жодного сумніву.

— На всяк випадок перевіримо, — сказав Остап, намагаючись бути спокійним.

Він підійшов до продавця:

— Скажіть, ці стільці, здається, з меблевого музею?

— Ці? Ці — так.

— А їх продають?

— Продають.

— Яка ціна?

— Ціни ще нема. Вони у нас ідуть з аукціону.

— Ага. Сьогодні?

— Ні. Сьогодні торг уже кінчився. Завтра з п'ятої години.

— А зараз їх не продають?

— Ні. Завтра з п'ятої години.

Так, одразу ж, піти од стільців було неможливо.

— Дозвольте, — пробелькотів Іполит Матвійович. — оглянути. Можна?

Концесіонери довго розглядали стільці, сідали на них, оглядали пристойності ради й інші речі. Вороб'янінов сопів і весь час підштовхував Остапа ліктем.

— Моліться на мене! — шепотів Остап. — Моліться, предводителю.

Іполит Матвійович ладен був не тільки молитись на Остапа, ба навіть цілувати підметки його малинових штиблетів.

— Завтра, — говорив він, — завтра, завтра, завтра.

Йому хотілося співати.

РОЗДІЛ ХІХ
БАЛОТУВАННЯ
ПО-ЄВРОПЕЙСЬКИ

Тим часом як друзі провадили культурно-освітній спосіб життя, відвідували музеї і робили аванси дівчатам, у Старгороді, на вулиці Плеханова, подвійна вдова Грицацуєва, жінка дебела і утла, радилась і конспірувала із своїми сусідками. Усі гуртом розглядали залишену Бендером записку і навіть підносили її до світла. Але водяних знаків на ній не було, а якби вони й були, то й тоді таємничі кривульки незрівнянного Остапа не стали б ясніші.

Минуло три дні. Обрій залишався чистим. Ні Бендер, ні чайне ситечко, ні дутий браслетик, ні стілець не повертались. Усі живі й неживі речі пропали в найзагадковіший спосіб.

Тоді вдова вжила радикальних заходів. Вона пішла до контори «Старгородської правди», і там їй в одну мить скомпонували об'яву:

Б Л А Г А Ю

осіб, що знають місцеперебування.

Пішов з дому т. Бендер, років 25—30. Одягнений у зелений костюм, жовті черевики і голубий жилет.

Брюнет.

Осіб, що зн., прошу повідом. за прист. винагор. Вул. Плеханова, 15. Грицацуєвій.

— Це ваш син? — співчутливо запитали в конторі.

— Чоловік він мені! — відповіла страждальниця, закриваючи лице хусткою.

— Ах, чоловік!

— Законний. А що?

— Та нічого. Ви б до міліції все-таки звернулися.

Вдова перелякалась. Міліції вона боялась. Двозначні погляди проводжали вдову до порога.

Тричі прозвучав заклик зі сторінок «Старгородської правди». Але мовчала велика країна. Не знайшлось осіб, що знають місцеперебування брюнета в жовтих черевиках. Ніхто не приходив одержати пристойну винагороду. Поміж сусідками пішли пересуди.

Чоло вдови день у день хмурнішало. І дивна річ: чоловік мигнув, як ракета, потягнувши за собою в чорне небо гарний стілець і сімейне ситечко, а вдова все кохала його. Хто може зрозуміти серце жінки, особливо жінки-вдови?

До трамвая в Старгороді уже звикли і сідали в нього без жодного страху. Кондуктори кричали свіжими голосами: «Місце нема», і все йшло так, наче трамвай був у місті ще за Володимира Красне Сонечко. Інваліди всіх груп, жінки з дітьми і Віктор Михайлович Полесов сідали у вагони з передньої площадки. На крик: «Беріть квитки!» — Полесов поважно говорив: «Річний», — і залишався поруч вагоновода. Річного квитка у нього не було і бути не могло.

Перебування Вороб'янінова і великого комбінатора залишило в місті глибокий слід.

Змовники пильно берегли довірену їм таємницю. Мовчав навіть Віктор Михайлович, хоч йому так кортіло викласти першому стрічному секрету, що хвилювали його. Однак, згадуючи могутні плечі Остапа, Полесов терпів. Розраду він мав тільки в розмовах з ворожкою.

— А як ви гадаєте, Олено Станіславівно, — говорив він, — чим пояснити відсутність наших керівників?

Олену Станіславівну це теж вельми цікавило, але вона не мала жодних відомостей.

— А чи не думаєте ви, Олено Станіславівно, — вів далі невгамовний слюсар, — що вони виконують тепер особливе завдання?

Ворожка була певна, що так воно і є. Тієї самої думки був, очевидно, й папуга в червоних спідніх. Він дивився на Полесова своїм круглим розумним оком, неначе кажучи: «Дай насіння, і я тобі зараз усе розповім. Вікторе, ти будеш губернатором. Тобі підлягатимуть усі слюсарі. А двірник будинку № 5 так і залишиться двірником, зарозумілим хамом».

— А чи не думаєте ви, Олено Станіславівно, що нам треба провадити роботу далі? Все-таки не можна сидіти, згорнувши руки!

Ворожка погодилась і зауважила:

— А правда ж, Іполит Матвійович герої!

— Герой, Олено Станіславівно! Ясно. А цей бойовий офіцер з ним? Діловий чоловік! Як хочете, Олено Станіславівно, а справа так стояти не може. Рішуче не може.

І Полесов почав діяти. Він робив регулярні візити всім членам таємного товариства «Меча й рала», особливо допікаючи обережному власникові одеської бубличної артілі «Московські баранки» громадянинові Кислярському. Угледівши Полесова, Кислярський чорнів. А слова про потребу діяти доводили полохливого бубличника до шаленства.

Наприкінці тижня всі зібрались у Олени Станіславівни в кімнаті з папугою. Полесов кипів.

— Ти, Вікторе, не бульбочи,— говорив йому розсудливий Дядьєв,— чого ти цілісінькими днями по місту ганяєш?

— Треба діяти! — кричав Полесов.

— Діяти треба, а от кричати притьмом не треба. Я, панове, от як собі все це уявляю. Якщо Іполит Матвійович сказав — діло святе. І, я так думаю, ждати нам лишилося недовго. Як все це відбуватиметься, нам і знати не треба: на те є військові люди. А ми частина цивільна — представники міської інтелігенції і купецтва. Яке наше завдання? Бути напоготові. Є у нас що-небудь? Центр у нас є? Нема. Хто стане на чолі міста? Нікого нема. А це, панове, найголовніше. Англійці, панове, з більшовиками, здається, далі церемонитись не будуть. Це нам перша ознака. Все зміниться, панове, і дуже швидко. Запевняю вас.

— Ну, в цьому і ми не маємо сумніву,— сказав Чарушников, надимаючись.

— І чудово, що не маєте сумніву. Якої ви думки, пане Кислярський? І ви, молоді люди?

Вигляд Нікеші і Владі свідчив про певність швидкої переміни. А Кислярський, зрозумівши зі слів глави торговельної фірми «Швидкоупак», що йому не доведеться брати безпосередньої участі в збройних сутичках, радісно підтакнув.

— Що ж нам тепер робити? — нетерпляче запитав Віктор Михайлович.

— Заждіть,— сказав Дядьєв,— беріть приклад із супутника пана Вороб'янінова. Яка спритність! Яка обережність! Ви помітили, як він швидко перевів справу на допомогу безпритульним? Так треба діяти і нам. Ми тільки допомагаємо дітям. Отже, панове, намітимо кандидатури!

— Іполита Матвійовича Вороб'янінова ми пропонуємо в предводителі дворянства! — гукнули молоді люди Нікеша і Владя.

Чарушников поблажливо закашлявся.

— Куди там! Він щонайменше міністром буде. А то бери й вище — диктатором!

— Та що ви, панове,— сказав Дядьєв,— предводитель — діло десяте! Про губернатора нам треба думати, а не про предводителя. Почнімо з губернатора. Я гадаю...

— Пана Дядьєва! — захоплено скрикнув Полесов.— Кому ж ще взяти кермо влади над всією губернією?

— Мене дуже тішить ваше довір'я...— почав Дядьєв. Але тут виступив раптом зашарілий Чарушников:

— Це питання, панове, — сказав він надсадно, — слід би провентилювати.

На Дядьєва він унікав дивитися.

Власник «Швидкоупаку» гордо розглядав свої чоботи з налиплими на них дерев'яними стружками.

— Я не заперечую, — мовив він, — давайте пробалотуємо. Закритим голосуванням чи відкритим?

— Нам по-радянському не треба, — ображено сказав Чарушников, — давайте голосувати по-чесному, по-європейськи — закрито.

Голосували папірцями. За Дядьєва було подано чотири записки. За Чарушнікова — дві. Хтось утримався. З обличчя Кислярського було видно, що це він. Йому не хотілося псувати взаємини з майбутнім губернатором, хоч би хто ним був.

Коли Полесов з дрозом у голосі оповістив наслідки чесного європейського балотування, в кімнаті запала важка мовчанка. На Чарушнікова унікали дивитися. Нещасливий кандидат у губернатори сидів наче обпльований.

Олені Станіславівні було дуже шкода його. Це вона голосувала за нього.

Другий голос Чарушников, досвідчений у виборчих справах, подав за себе сам. Добра Олена Станіславівна одразу ж сказала:

— А на міського голову я пропоную обрати все-таки мосьє Чарушнікова.

— Чому ж — все-таки? — промовив великодушний губернатор. — Не все-таки, а саме його і нікого іншого. Громадська діяльність пана Чарушнікова нам добре відома.

— Просимо, просимо! — закричали всі.

— Отже, обрання затверджується?

Обпльований Чарушников ожив і навіть запротестував:

— Ні, ні, панове, я прошу пробалотувати. Міського голову навіть скорше треба балотувати, аніж губернатора. Якщо ви, панове, хочете виявити мені довір'я, то, будь ласка, дуже прошу вас, пробалотуйте!

У порожню цукерничку посипались папірці.

— Шість голосів «за», — сказав Полесов, — і один утримався.

— Вітаю вас, пане голово! — сказав Кислярський, з обличчя якого було видно, що утримався він і цього разу. — Вітаю вас!

Чарушников заяснів.

— Тепер треба освіжитись, ваше превосходительство,— сказав він Дядьєву.— Злітайте-но, Полесов, у «Жовтень». Гроші є?

Полесов зробив рукою таємничий жест і побіг. Вибори на якийсь час припинили і продовжували їх уже за черею.

На попечителя шкільного округу намітили колишнього директора дворянської гімназії, нині букініста, Распопова. Його дуже хвалили. Тільки Владя, що випив три чарки горілки, несподівано запротестував:

— Його не можна обирати. Він мені на випускному іспиті двійку з логіки поставив.

На Владю напалися.

— У таку рішучу годину,— закричали йому,— не можна думати про власне добро. Подумайте про вітчизну.

Владю так швидко загітували, що навіть він сам голосував за свого мучителя. Распопов був обраний усіма голосами, окрім одного, що утримався.

Кислярському запропонували пост голови біржового комітету. Він проти цього не заперечував, але під час голосування на всяк випадок утримався.

Перебираючи знайомих і родичів, вибрали: поліцмейстера, завідувача пробірної палати, акцизного, податкового і фабричного інспектора; заповнили вакансії окружного прокурора, голови, секретаря і членів суду; намітили голів земської і купецької управи, дитячої опіки і нарешті, міщанської управи. Олену Станіславівну обрано на попечительку товариства «Крапля молока» і «Біла квітка». Нікешу і Владю призначено, зважаючи на їхню молодість, на чиновників особливих доручень при губернаторі.

— Доз-звольте! — вигукнув раптом Чарушников.— Губернатору аж цілих два чиновники! А мені?

— Міському голові,— м'яко сказав губернатор,— чиновників особливих доручень за штатами не належить.

— Ну, тоді секретаря.

Дядьєв погодився. Пожваввішала і Олена Станіславівна.

— Чи не можна було б,— сказала вона сором'язливо,— тут у мене є один молодий чоловік, дуже милий і вихований хлопець. Син мадам Черкесової... Дуже, дуже милий, дуже здібний... Він нині безробітний. На біржі праці зареєстрований. У нього є навіть білет. Його обіцяли цими днями влаштувати в спілці... Чи не можете ви взяти його до себе? Мати буде дуже вдячна.

— Я гадаю, можна буде,— милостиво сказав Чарушников,— як ви дивитесь на це, панове? Гаразд. Загалом, я думаю, влаштуємо.

— Що ж,— зауважив Дядьєв,— здається, в загальних рисах... все? Все начебто?

— А я? — пролунав раптом чийсь тонкий, схвильований голос.

Усі обернулись. У кутку, біля папуги, стояв прикро вражений Полесов. У Віктора Михайловича на чорних повіках закипали сльози. Всім стало дуже совісно. Гості згадали раптом, що п'ють горілку Полесова і що він взагалі один з головних організаторів старгородської філії «Меча і рала».

Олена Станіславівна вхопилась за скроні і злякано скрикнула.

— Вікторе Михайловичу! — застогнали всі— Голубе! Любий! Ну, як вам не соромно? Ну, чого ви стали в кутку? Ідіть сюди зараз же!

Полесов наблизився. Він страждав. Він не сподівався від товаришів по «Мечу і ралу» такої нечужості.

Олена Станіславівна не втерпіла.

— Панове! — сказала вона,— це жах! Як ви могли забути дорогого всім нам Віктора Михайловича?

Вона підвелась і поцілувала слюсаря-аристократа в закурене чоло.

— Та невже ж, панове, Віктор Михайлович не зможе бути достойним попечителем шкільного округу або поліцмейстером?

— А, Віктор Михайлович? — запитав губернатор.— Хочете бути попечителем?

— Ну, звичайно ж, він буде прекрасним, гуманним попечителем! — підтримав міський голова, ковтаючи грибок і морщачись.

— А Распопов? — ображено протяг Віктор Михайлович.— Ви ж уже призначили Распопова?

— Ага, справді, куди дівати Распопова?

— У брандмейстери, чи що?..

— У брандмейстери? — захвилювався раптом Віктор Михайлович.

Перед ним в одну мить постали пожежні колісничі, блиск вогнів, звуки труб і барабанне дріботіння. Заблищали сокири, загойдалися смолоскипи, земля розчахнулась, і вороні дракони помчали його на пожежу міського театру.

— Брандмейстером? Я хочу бути брандмейстером!

— Ну, от і чудово! Вітаю вас. Віднині ви брандмейстер.

— За розквіт пожежної дружини! — іронічно сказав голова біржового комітету.

На Кислярського накинлись усі:

— Ви завжди були лівим! Знаємо вас!

— Панове, який же я лівий?

— Знаємо, знаємо!..

— Лівий!

— Усі євреї ліві.

— Але, їй-богу, панове, цих жартів я не розумію.

— Лівий, лівий, не робіть з цього таємниці!

— Уночі спить і бачить уві сні Мілюкова!

— Кадет! Кадет!

— Кадети Фінляндію продали,— замимрив раптом Чарушников,— у японців гроші брали! Вірмешок розводили.

Кислярський не зніс потоку безпідставних обвинувачень. Блідий, поблискуючи очатами, голова біржового комітету ухопився за спинку стільця і дзвінким голосом сказав:

— Я завжди був октябристом і залишуся ним.

Почали розбиратись у тому, хто якій партії співчуває.

— Насамперед, панове, демократія,— сказав Чарушников,— наше міське самоврядування має бути демократичним. Але без кадетиків. Вони нам добру-таки гадючку вкинули сімнадцятого року!

— Сподіваюсь,— ехидно поцікавився губернатор,— поміж вас немає так званих соціал-демократів?

Лівіших від октябристів, яких на засіданні репрезентував Кислярський, не було нікого. Чарушников проголосив себе «центром». На крайньому правому фланзі стояв брандмейстер. Він був до такої міри правим, що навіть не знав, до якої партії належить.

Заговорили про війну.

— Не сьогодні-завтра,— сказав Дядьєв.

— Буде війна, буде.

— Раджу запаси деякі зробити, поки не пізно.

— Ви думаєте? — занепокоївся Кислярський.

— А як ви гадаєте? Ви думаєте, що під час війни можна буде що-небудь дістати? Одразу ж борошно з ринку геть! Срібні монетки — як крізь землю, папірці підуть всілякі, поштові марки, що ходять нарівні, і всяка така штука.

— Війна — справа вирішена.

— Як собі знаєте,— сказав Дядьєв,— а я всі вільні кошти кидаю на купівлю речей першої потреби.

— А ваші справи з мануфактурою?

— Мануфактура сама по собі, а борошно і цукор самі по собі. Отже, раджу і вам. Раджу настійно.

Полесов посміхнувся:

— Як же більшовики будуть воювати? Чим? Чим вони будуть воювати? Старими гвинтівками? А повітряний флот? Мені один визначний комуніст казав, що у них — ну, як ви думаєте, скільки аеропланів?

— Штук двісті!

— Двісті? Не двісті, а тридцять два! А у Франції вісімдесят тисяч бойових літаків.

— Отак... Довели більшовики до ручки.

Розійшлись далеко за північ.

Губернатор пішов проводити міського голову. Обидва йшли підкреслено рівно.

— Губернатор! — говорив Чарушников. — Який же з тебе губернатор, коли ти не генерал?

— Я цивільним генералом буду, а тобі заздро? Коли захочу, кину тебе в тюремний замок. Попосидиш у мене.

— Посадити мене неможливо. Я балотований, вшанований довір'ям.

— За балотованого двох небалотованих дають.

— Прощ-шу зі мною не жартувати! — закричав раптом Чарушников на всю вулицю.

— Чого ж ти, дурню, кричиш? — запитав губернатор. — Хочеш в міліції ночувати?

— У міліції мені не можна ночувати, — одказав міський голова, — я радянський службовець...

Сяяла зоря. Ніч була чарівна. На Другій Радянській точилася далі суперечка губернатора з міським головою.

РОЗДІЛ XX

ОД СЕВІЛЬЇ ДО ГРЕНАДИ

Дозвольте, а де ж панотець Федір? Де стрижений священник церкви Фрола і Лавра? Він, здається, збирався піти на Виноградну вулицю, в будинок № 34, до громадянина Брунса? Де ж цей скарбошукач в образі ангела і заклятий ворог Іполита Матвійовича Вороб'янінова, що вартує нині в темному коридорі біля вогнетривкої шафи?

Зник панотець Федір. Закрутила його лиха година. Кажуть, що бачили його на станції Попасна Донецьких залізниць. Біг він по перону з чайником окропу...

Спрага опанувала панотця Федора. Закортіло йому багатства. Понесло його по Росії за гарнітуром генеральші Попової, в якому, ніде правди діти, ні чорта нема.

Іде панотець по Росії. Тільки листи дружині пише.

ЛИСТ ПАНОТЦЯ ФЕДОРА,
що його написав він у Харкові, на вокзалі,
своїй дружині в повітове місто

Голубонько моя, Катерино Олександрівно!
Вельми перед тобою винен. Кинув тебе, сердешну, на самоті в такий час.

Мушу тобі усе розказати. Ти мене зрозумієш і, сподіваюсь, погодишся.

Ні в які живоцерковці я, звичайно, не пішов і йти не думав, і боже мене від цього борони.

Тепер читай уважно. Ми скоро заживемо інакше. Пам'ятаєш, я тобі говорив про свічковий заводик. Буде він у нас, і ще дещо, можливо, буде. І не доведеться вже тобі самій обіди варити та ще столовників держати. До Самари поїдемо і наймемо служницю.

Тут діло таке, але ти держи його у великому секреті, нікому, навіть Марії Іванівні, не кажи. Я шукаю скарб. Пам'ятаєш небіжчицю Клавдію Іванівну Петухову, вороб'яніновську тещу? Перед смертю Клавдія Іванівна відкрилась мені, що в її домі, в Старгороді, в одному з стільців у вітальні (їх усіх дванадцять) заховані її діаманти.

Ти, Катрусю, не подумай, що я злодій який. Ці діаманти вона відказала мені і звеліла стерегти їх від Іполита Матвійовича, її давнього мучителя.

От чому я тебе, сердешну, кинув так несподівано.

Ти вже мене не винувать.

Приїхав я до Старгорода, і уяви собі — цей старий женолюб теж там опинився. Довідався якось. Мабуть, стару перед смертю мордував. Жахлива людина! І з ним їздить якийсь карний злочинець, — найняв собі бандита. Вони на мене прямо накинулись, із світу звести хотіли. Та я не такий, мені пальця в рот не клади, не дався.

Спочатку я потрапив на хибну путь. Один стілець тільки найшов у вороб'яніновському домі (там нині богадільня); несучи мої меблі до себе в номери «Сорбонна», і раптом з-за рогу з риком чоловік на мене лізе, як лев, накинувся і схопився за стілець. Мало до бійки не дійшло. Осоромити мене хотіли. Потім я приглянувся, дивлюсь — Вороб'янінов. Поголився, уяви собі, і голову поголив, аферист, ганьбить себе на старості літ.

Розламали ми стілець — нічого там нема. Це потім я зрозумів, що на хибну путь потрапив. А в той час вельми засу-мував.

Обида взяла мене, і я цьому розпусникові всю правду виклав у вічі.

«Яке, — кажу, — стидов'я на старості літ, яка, — кажу, — дикість у Росії тепер настала: щоб предводитель дворянства на священнослужителя, аки лев, кидався і за безпартійність дорікав! Ви, — кажу, — ница людина, мучитель Клавдії Іванівни і мисливець на чуже добро, яке тепер належить державі, а не йому».

Соромно йому стало, і він пішов од мене геть, у дім розпусти, мабуть.

А я пішов до себе в номери «Сорбонна» і почав обмірковувати план на майбутнє. І зміркував я те, що дурневі цьому голеному ніколи б і на думку не спало: я вирішив найти того, хто розподіляв реквізовані меблі. Уяви собі, Катрусю, недарма я на юридичному факультеті учився, — пішло на користь. Найшов я того чоловіка. Другого ж дня найшов. Варфоломійович — вельми порядний дідок. Живе собі з старою бабусею, тяжкою працею хліб добуває. Він мені всі документи дав. Довелось, щоправда, дати нагороду за таку послугу. Зостався без грошей (але про це згодом). Виявилось, що всі дванадцять стільців із вітальні вороб'яніновського дому потрапили до інженера Брунса, на Виноградну вулицю, будинок № 34. Зауваж собі, що всі стільці потрапили до одної людини, чого я ніяк не сподівався (боявся, що стільці попадуть у різні місця). Я вельми цьому зрадів. Тут якраз у «Сорбонні» я знову зустрівся з мерзотником Вороб'яніновим. Я добре вичитав йому і його товариша, бандита, не пошкодував. Я дуже побоювався, що вони дізнаються про мій секрет, і причаївся в готелі до того часу, поки вони не виїхали.

Брунс, виявляється, із Старгорода виїхав 1923 року до Харкова, куди його призначено на службу. Від двірника я вивідав, що він повіз з собою всі меблі і вельми їх оберігає. Людина він, кажуть, статечна.

Сиджу тепер у Харкові на вокзалі і пишу от з якої нагоди. По-перше, дуже тебе кохаю і згадую, а по-друге, Брунса тут уже нема. Але ти не завдавай собі смутку. Брунс служить тепер у Ростові, в «Новоросцементі», як я довідався. Грошей у мене тільки-тільки на дорогу. Виїжджаю через годину товаро-пасажи́рським. А ти, моя люба, зайди, будь ласка, до зятя, візьми у нього п'ятдесят карбованців (він мені винен

і обіцяв віддати) і перекажи в Ростов: головний поштамт, до запитання Федорові Івановичу Вострикову. Переказ, економії ради, надішли поштою. Коштуватиме тридцять копійок.

Що у нас чувати в місті? Що нового?

Чи приходила до тебе Кіндратівна? Панотцю Кирилові скажи, що скоро повернуся: мовляв, до умирущої тітки у Воронеж поїхав. Будь ошадна. Чи обідає ще Євстигнєєв? Кланяйся йому від мене. Скажи, що до тітки поїхав.

Яка погода? Тут, у Харкові, справжнє літо. Місто гомінливе — центр Української республіки. Після провінції здається, наче за кордон потрапив.

Зроби:

1) мою літню рясу в чистку оддай (краще 3 крб. за чистку оддати, ніж на нову витратись), 2) здоров'я шануй, 3) коли Гуленьці писатимеш, згадай ненароком, що я до тітки поїхав у Воронеж.

Кланяйся всім від мене. Скажи, що скоро приїду.

Ніжно цілую, обіймаю і благословляю.

Твій чоловік ФЕДЯ

Нотабене: де-то полкоє тепер Вороб'янінов?

Кохання сушить людину. Бик реве від ярі. Півень місця собі не знайде. Предводитель дворянства втрачає апетит.

Кинувши Остапа і студента Іванопуло в трактирі, Іполит Матвійович пробрався в рожевий будиночок і став у позицію біля вогнетривкої каси. Він чув шум поїздів, що мчали в Кастілію, і плюскіт морських пароплавів.

Над простором Альпухари
Гасне золота зоря.

Серце гойдалось, як маятник. У вухах цокало.

На закличний дзвін гітари
Вийди, лобонько моя.

Тривога шугала по коридору. Ніщо не могло розтопити холоду вогнетривкої шафи.

Від Севільї до Гренади
В тихій темряві нічній...

У пеналах стогнали грамофони. Стояв бджолиний дзум примусів.

Одне слово, Іполит Матвійович був закоханий до найвищої міри в Лізу Калачову.

Багато людей проходило коридором повз Іполита Матвійовича, але від них тхнуло тютюном, або горілкою, або аптекою, або давнім капусняком. У темряві коридора людей можна було розпізнати тільки по запаху або по ході. Ліза не проходила. Цього Іполит Матвійович був певний. Вона не курила, не пила горілки і не носила чобіт, підбитих залізними цвяхами. Йодом або головизною тхнути від неї не могло. Від неї міг струмити тільки найніжніший запах рисової кашки або смачно приготованого сіна, яким пані Нордман-Северова так довго годувала славетного художника Іллю Репіна.

Аж ось почувлись легкі, непевні кроки. Хтось ішов коридором, натикаючись на його еластичні стіни і солодко бурмочучи.

— Це ви, Єлизавето Петрівно? — запитав Іполит Матвійович зефірним голоском.

У відповідь пробасили:

— Скажіть, будь ласка, де тут живуть Пфедеркорни? Тут у п'ятмі ні чорта не розбереш.

Іполит Матвійович злякано замовк. Шукач Пфедеркорнів непорозуміло зачекав відповіді і, не дочекавшись її, поповз далі.

Тільки годині о дев'ятій прийшла Ліза. Вони вийшли на вулицю, під карамельно-зелене вечорове небо.

— Куди ж ми підемо гуляти? — запитала Ліза.

Іполит Матвійович подивився на її біле світлосяйне обличчя і, замість просто сказати: «Чатую, Інезіліє, у тебе під вікном», — почав довго і нудно говорити про те, що давно не був у Москві і що Париж куди кращий за Білокамінну, котра, як не крути, залишається безсистемно розпланованим великим селом.

— Пам'ятаю я Москву, Єлизавето Петрівно, не такою. Тепер у всьому скнарість відчувається. А ми свого часу грошей не шкодували. «В житті живемо тільки раз» — є така пісенька.

Проїшли весь Пречистенський бульвар і вийшли на набережну, до храму Христа-спасителя.

За Москворіцьким мостом тяглися чорно-бурі лисячі хвости. Електричні станції Могесу диміли, наче ескадра.

Трамваї перекочувались через мости. На річці снували човни. Сумно оповідала гармоніка.

Ухопившись за руку Іполита Матвійовича, Ліза розповіла йому про всі свої прикраси. Про сварку з чоловіком, про трудне життя серед підслуховувачів-сусідів — колишніх хіміків — і про одноманітність вегетаріанського стола.

Іполит Матвійович слухав і міркував. У нім прокидалися демони. Ввижалась йому чудесна вечеря. Він дійшов висновку, що таку дівчину треба чимось приголомшити.

— Ходімте до театру,— запропонував Іполит Матвійович.

— Краще в кіно,— сказала Ліза,— в кіно дешевше.

— О! До чого тут гроші! Така ніч, і раптом якісь гроші.

Уже вкрай розпалені демони, не торгуючись, посадили парочку на візника і повезли в кіно «Арс». Іполит Матвійович був препишний. Він узяв найдорожчі квитки. А втім, до кінця сеансу не дотерпіли. Ліза звикла сидіти на дешевих місцях, поблизу, і погано бачила з дорогого тридцять четвертого ряду.

В кишені Іполита Матвійовича лежала половина суми, одержаної концесіонерами від старгородських змовників. Це були великі гроші для Вороб'янінова, який уже одвик від розкошів. Тепер, схвильований можливістю легкого кохання, він збирався засліпити Лізу широтою діапазону. Для цього він вважав себе чудесно підготованим. Він з гордістю згадав, як легко полонив колись серце прекрасної Олени Боур. Звичка витратити гроші легко й помпезно була йому властива. Вихованістю й умінням провадити розмови з першою-ліпшою дамою він славився в Старгороді. Йому здалося смішним витратити всю свою старорежимну елегантність заради перемоги над маленьким радянським дівчам, яке нічого ще до пуття не бачило і не знало.

Після недовгих умовлянь Іполит Матвійович повіз Лізу в «Прагу», зразкову ідальню МССТ* — «найкраще місце в Москві»,— як говорив йому Бендер.

«Прага» вразила Лізу безліччю дзеркал, світла і квітів. Лізі це можна було пробачити: вона ніколи ще не ступала на поріг великих зразково-показових ресторанів. Але дзеркальний зал зовсім несподівано вразив і Іполита Матвійовича. Він одстав, забув ресторанный побут. Тепер йому було страшенно соромно за свої баронські чоботи з квадратними носами, штучні довоєнні штани і місяцесяйний жилет, усіяний срібними зірками.

* Московська спілка споживчих товариств.—Ред.

Обоє збентежились і завмерли перед очима усієї досить строкатої публіки.

— Ходімте туди, в куток,— запропонував Вороб'янінов, хоча біля самої естради, де оркестр витирликував чергове попури з «Баядерки», були вільні столики.

Почуваючи, що на неї всі дивляться, Ліза швидко погодилась. За нею сором'язно попрямував світський лев і покоритель жінок Вороб'янінов. Потерті штани світського лева звисали з худого зада мішечком. Покоритель жінок згорбився і, щоб побороти ніяковість, почав протирати пенсне.

Ніхто не підійшов до столу. Цього Іполит Матвійович не сподівався. І він, замість галантно розмовляти з своєю дамою, мовчав, нудився, несміливо стукотів попільничкою по столу і без угаву прокашлювався. Ліза з цікавістю дивилася увсебіч, мовчанка ставала неприродною. Але Іполит Матвійович не міг мовити й слова. Він забув, що саме він завжди говорив у таких випадках.

— Будь ласка! — волав він до працівників нархарчу, що пролітали мимо.

— Заразі! — кричали офіціанти на ходу.

Нарешті карточку принесено. Іполит Матвійович з почуттям полегшення зачурився в неї.

— Однак,— пробурмотів він,— телячі котлети — два двадцять п'ять, філе — два двадцять п'ять, горілка — п'ять карбованців.

— За п'ять карбованців великий графин,— повідомив офіціант, нетерпляче оглядаючись.

«Що зі мною? — вжахнувся Іполит Матвійович.— Я стаю смішним».

— От, будь ласка,— звернувся він до Лізи із запізнілою гречністю,— будь ласка, виберіть. Що ви будете їсти?

Лізі було совісно. Вона бачила, як гордо дивився офіціант на її супутника, і розуміла, що робить він щось не те.

— Я зовсім не хочу їсти,— сказала вона тремтячим голо-сом.— Або ось що... Скажіть, товаришу, чи немає у вас чого-небудь вегетаріанського?

Офіціант почав тупцювати, як кінь.

— Вегетаріанського не держимо. Хіба омлет з шинкою?

— Тоді от що,— сказав Іполит Матвійович, зважившись,— дайте нам сосисок. Адже ви будете їсти сосиски, Єлизавето Петрівно?

— Буду.

— Так от. Сосиски. Оці, по карбованцю двадцять п'ять. І пляшку горілки.

— У графинчику буде.

— Тоді — великий графин.

Працівник нархарчу глянув на беззахисну Лізу прозорими очима.

— Горілку чим будете закусовати? Ікри свіжої? Сьомги? Розтягайчиків?

У грудях Іполита Матвійовича продовжував шаленіти діловод загсу.

— Не треба, — з неприємною грубістю сказав він. — Чому у вас огірки солоні? Ну, гаразд, дайте два.

Офіціант побіг, і за столиком знов запанувала мовчанка. Першою заговорила Ліза:

— Я тут ніколи не була. Тут дуже приємно.

— Та-ак, — протяг Іполит Матвійович, підраховуючи вартість замовленого.

«Нічого, — думав він, — вип'ю горілки — розгуляюсь. А то, справді, ніяково якось».

Але коли випив горілки і закусив огірком, то не розгулявся, а спохмурнів ще дужче. Ліза не пила. Вимушеність не зникла. А тут іще до столика підійшов чоловік і, ласкаво поглядаючи на Лізу, запропонував купити квітів.

Іполит Матвійович удав, ніби він не бачить усатого квіткаря, але той не відходив. Говорити при ньому компліменти було аж ніяк не можна.

На якийсь час виручила концертна програма. На естраду вийшов дебелий мужчина у візитці і лакових туфлях.

— Ну, от ми знов зустрілися з вами, — розв'язно сказав він у публіку. — Наступним номером нашої концертної програми виступить всесвітня виконавиця російських народних пісень, широко відома в Мар'їній Рощі, Варвара Іванівна Годлевська. Варваро Іванівно! Будь ласка!

Іполит Матвійович пив горілку і мовчав. А що Ліза не пила і весь час поривалася додому, треба було поспішати, щоб випити весь графин.

Коли на сцену на зміну співакці, відомій у Мар'їній Рощі, вийшов куплетист у рубчастій оксамитній толстовці і заспівав:

Никасте,
Сюди-туди блукасте,
Немовби ваш апендицит
Нагуляє апетит.
Никасте,
Тара-ра-ра,—

Іполит Матвійович уже добре-таки захмелів і, разом з усіма відвідувачами зразкової їдальні, яких він ще півгодини тому мав за грубіянів і скнарів радянських бандитів, заляскав у такт долонями і почав підспівувати:

Никасте,
Сюди-туди блукасте,
Тара-ра-ра...

Він часто зривався на ноги і, не пробачившись, прямував до вбиральні. Сусідні столики вже називали його дядею і принадували до себе на кухню пива. Але він не йшов. Він став раптом гордий і підозріливий. Ліза рішуче встала з-за столу:

— Я піду. А ви залишайтеся. Я сама дійду.

— Ні, як же так? Як дворянин, не можу допустити! Сеньйор! Рахунок! Ха-ми!..

На рахунок Іполит Матвійович дивився довго, похитуючись на стільці.

— Дев'ять карбованців двадцять копійок? — бурмотів він. — Може, вам ще дати ключ од квартири, де гроші лежать?

Кінчилося тим, що Іполита Матвійовича звели вниз, обережно взявши під руки. Ліза не могла втекти, бо номерок від гардероба був у великосвітського лева.

У першому ж провулку Іполит Матвійович навалився на Лізу плечем і почав хапати її руками. Ліза мовчки одбивалась.

— Слухайте! — говорила вона. — Слухайте! Слухайте!

— Поїдьмо в номери! — переконував Вороб'янінов.

Ліза ледве звільнилась і, не примірявшись, ударила покорителя жінок кулачком у ніс. Одразу ж упало пенсне із золотою дужкою і, потрапивши під квадратний носок баронських чобіт, розкрошилося з хруском.

Нічний зефір
Струмить ефір..

Ліза, захлинаючись од сліз, побігла Срібним провулком до себе додому.

Шумить,
Біжить
Гвадалквір.

Засліплений Іполит Матвійович дрібно потрюхикав у протилежний бік з криком:

— Держи злодія!

Потім він довго плакав і, ще плачучи, купив у бабусі всі її бублики разом з кошиком. Він вийшов на Смоленський ринок, порожній і темний, і довго походжав там то туди, то сюди, розкидаючи бублики, як сіяч кидає зерно. При цьому він немусикально кричав:

Никаєте,
Сюди-туди блукаєте,
Тара-ра-ра...

Потім Іполит Матвійович подружив з козир-візником, розкрив перед ним усю душу і плутано розповів про діаманти.

— Веселий ви, пане! — вигукнув візник.

Іполит Матвійович справді розвеселився. Як видно, його веселощі мали до певної міри недозволений характер, бо годині об одинадцятій ранку він прокинувся у відділенні міліції. З двохсот карбованців, якими він так ганебно почав ніч насолоди й утіх, при ньому залишилось тільки дванадцять.

Йому здавалося, що він умирає. Болів попереk, нила печінка, а на голову, він почував, йому наділи свинцевий казанок. Але найжахливіше було те, що він зовсім не пам'ятав, де і як він міг витратити такі великі гроші. По дорозі додому довелось зайти до оптика і вставити в оправу пенсне нові скельця.

Довго, здивовано розглядав Остап змордовану постать Іполита Матвійовича, але нічого не сказав. Він був холодний і готовий до боротьби.

;

РОЗДІЛ ХХІ

ЕКЗЕКУЦІЯ

Аукціонний торг розпочинався о п'ятій годині. Оглядати речі дозволялося громадянам з четвертої. Друзі прибули о третій і цілу годину розглядали машинобудівну виставку, що містилася тут же поряд.

— Схоже на те, — сказав Остап, — що уже завтра ми зможемо, коли захочемо, купити цей паровозик. Щкода, що ціни не прописано. Приємно все-таки мати власний паровоз.

Іполит Матвійович нудився. Тільки стільці могли його по-тішити.

Од них він одійшов тільки тоді, коли на кафедру піднявся аукціоніст в картатих штанах «століття» і бороді, що падала на толстовку російського коверкоту.

Концесіонери сіли на місця в четвертім ряду праворуч. Іполит Матвійович почав дуже хвилюватись. Йому здавалось, що стільці продаватимуть зараз же. Але вони стояли сорок третім номером, і в продаж пішов спочатку звичайний аукціонний дріб'язок і непотріб: розрізнені гербові сервізи, соусник, срібний підскляник, пейзаж художника Петуніна, бісерний ридикюль, зовсім новий пальник від примуса, бюстик Наполеона, полотняні бюстгальтери, гобелен «Мисливець стріляє диких качок» та інші дурниці.

Доводилося терпіти і ждати. Ждати було дуже важко: всі стільці перед очима; мета була близька, її можна було дістати рукою.

«А великий тут знявся б шухер, — подумав Остап, оглядаючи аукціонну публіку, — коли б довідались, який огірочок будуть сьогодні продавати в образі цих стільців».

— Фігура «Правосуддя!» — проголосив аукціоніст. — Бронзова. Зовсім ціла. П'ять карбованців. Хто більше? Шість з половиною, праворуч, в кінці — сім. Вісім карбованців, в першій ряду, прямо. Другий раз, вісім карбованців, прямо. Третій раз, в першій ряду, прямо.

До громадянина з першого ряду одразу ж помчала панночка з квитанцією на одержання грошей.

Стукав молоточок аукціоніста. Продавались попільнички з палацу, скло баккара, пудрениця фарфорова.

Час тягся до болю повільно.

— Бронзовий бюстик Олександра Третього. Може правити за прес-пап'є. Більше, здається, ні на що не придатний. Іде із запропонованої ціни бюстик Олександра Третього.

Серед публіки засміялись.

— Купіть, предводителю, — ущипливо кинув Остап, — ви, здається, любите.

Іполит Матвійович не зводив очей із стільців і мовчав.

— Нема охочих? Знімається з торгу бронзовий бюстик Олександра Третього. Фігура «Правосуддя». Здається, париста до шойно купленої. Василю, покажіть публіці «Правосуддя». П'ять карбованців. Хто більше?

У першій ряду прямо почувлося сопіння. Очевидно, громадянинові хотілося мати «Правосуддя» в повному складі.

— П'ять карбованців — бронзове «Правосуддя»!

— Шість! — виразно сказав громадянин.

— Шість карбованців, прямо. Сім. Дев'ять карбованців, вкінці праворуч.

— Дев'ять з половиною, — тихо сказав amator «Правосуддя», підносячи руку.

— З половиною, прямо. Другий раз, з половиною, прямо. Третій раз, з половиною.

Молоточок спустився. На громадянина з першого ряду налетіла панночка.

Він заплатив і поплентався до другої кімнати одержати свою бронзу.

— Десять стільців з палацу! — сказав раптом аукціоніст.

— Чому з палацу? — тихо ахнув Іполит Матвійович.

Остап розсердився:

— Та йдіть ви к чорту! Слушайте і не рипайтеся!

— Десять стільців з палацу. Горіхові. Епохи Олександра Другого. Цілком справні. Роботи меблевої майстерні Гамбса. Василю, подайте один стілець під рефлектор.

Василь так грубо потяг стілець, що Іполит Матвійович підскочив.

— Та сядьте ви, ідіот проклятий, і де він взявся на мою голову! — зашипів Остап. — Сядьте, я вам кажу!

У Іполита Матвійовича зарухалась нижня щелепа. Остап зробив стійку. Очі йому зясніли.

— Десять стільців горіхових. Вісімдесят карбованців.

Зал пожвавішав. Продавалась річ, потрібна у господарстві. Одна по одній вискакували руки. Остап був спокійний.

— Чого ж ви не торгуєтесь? — напався на нього Вороб'янінов.

— Ідіть геть, — одказав Остап, зціпивши зуби.

— Сто двадцять карбованців, позаду. Сто тридцять п'ять, там же. Сто сорок.

Остап спокійно повернувся спиною до кафедри і глузливо посміхаючись почав розглядати своїх конкурентів.

Аукціон був у розпалі. Вільних місць уже не було. Якраз позаду Остапа дама, порадившись з чоловіком, поласилась на стільці («Чудові півкріселка! Напрочуд гарна робота! Саню! З палацу ж!») і підняла руку.

— Сто сорок п'ять, у п'ятім ряду праворуч. Раз.

Зал погас. Надто дорого.

— Сто сорок п'ять. Два.

Остап байдужно розглядав ліпний карниз. Іполит Матвійович сидів, похнюпившись, і ледь-ледь подригував.

— Сто сорок п'ять. Три...

Але, перше ніж чорний лакований молоточок ударив об фанерну кафедру, Остап повернувся, кинув догори руку і тихо сказав:

— Двісті.

Всі голови повернулись у бік концесіонерів. Картузи, кепки, кашкети й капелюхи зарухались. Аукціоніст підняв збуджене обличчя і глянув на Остапа.

— Двісті, раз,— сказав він,— двісті, в четвертім ряду праворуч, два. Нема більше охочих торгуватися? Двісті карбованців, гарнітур горіховий з палацу з десяти предметів. Двісті карбованців — три, в четвертім ряду праворуч.

Рука з молоточком повисла над кафедрою.

— Мамо! — сказав Іполит Матвійович голосно.

Остап, рожевий і спокійний, посміхався. Молоточок упав, бренькнувши небесним звуком.

— Продано,— сказав аукціоніст.— Панночко! У четвертім ряду праворуч.

— Ну, директоре, ефектно? — запитав Остап.— Що б, цікаво знати, ви робили без технічного керівника?

Іполит Матвійович щасливо ухнув. До них рйссю наближалась панночка.

— Ви купили стільці?

— Ми! — скрикнув Іполит Матвійович, що довгий час стримував себе.— Ми, ми. Коли їх можна буде взяти?

— А коли хочете. Хоч зараз!

Мотив: «Никаєте, туди-сюди блукаєте» шалено стрибав у голові Іполитові Матвійовичу. «Наші стільці, наші, наші, наші!» Про це кричав увесь його організм: «Наші!» — кричала печінка, «Наші!» — в тон підтверджувала сліпа кишка.

Він так зрадив, що у нього у вельми несподіваних місцях застукотіли пульси. Все це вібрувало, гойдалось і тріщало під навалою нечуваного щастя. Перед очима манячив, наближаючись до Сен-Готарду, поїзд. На одкритій площадці останнього вагона стояв Іполит Матвійович Вороб'янінов у білих штанах і курив сигару. Едельвейси тихо падали йому на голову, знов прикрашену блискучою алюмінієвою сивизною. Він мчав в Едем.

— А чому ж двісті тридцять, а не двісті? — почув Іполит Матвійович.

Це говорив Остап, крутячи в руках квитанцію.

— Сюди зараховано п'ятнадцять процентів комісійного збору,— одказала панночка.

— Ну, нічого не вдієш! Беріть!

Остап витяг портмоне, відрахував двісті карбованців і повернувся до головного директора підприємства:

— Викладайте тридцять карбованців, голубе, та мерщій: не бачите — дамочка жде. Ну?

Іполит Матвійович не зробив жодного руху, щоб дістати гроші.

— Ну? Що ж ви на мене дивитесь, як солдат на вошу? Очманіли від щастя?

— У мене немає грошей,— пробурмотів нарешті Іполит Матвійович.

— У кого нема? — запитав Остап дуже тихо.

— У мене.

— А двісті карбованців?!

— Я... м-м-м... з-загубив.

Остап глянув на Вороб'янінова, швидко оцінив меркність його обличчя, зелень щік і збухлі мішки під очима.

— Дайте гроші! — прошепотів він з ненавистю.— Стара наволочі!

— Так ви будете платити? — запитала панночка.

— Одну хвилиночку,— сказав Остап, чарівно посміхаючись,— маленька заминка.

Була ще крихітна надія. Можна було умовити заждати з грошима.

Тут Іполит Матвійович, отямившись, розбризкуючи слину, увірвався в розмову.

— Дозвольте! — загаласував він.— Чому комісійний збір? Ми нічого не знаємо про такий збір! Треба попереджати. Я відмовляюсь платити ці тридцять карбованців.

— Гаразд,— сказала панночка лагідно.— Я зараз усе влаштую.

Взявши квитанцію, вона понесла до аукціоніста і сказала йому кілька слів. Аукціоніст одразу ж підвівся. Борода його виблискувала під світлом електричних ламп.

— За правилами аукціонного торгу,— дзвінко заявив він,— особа, що відмовляється сплатити повну суму за куплену річ, повинна залишити зал. Торг на стільці скасований.

Здивовані друзі сиділи непорушно.

— Прошу вас! — сказав аукціоніст.

Ефект був надзвичайний. Серед публіки злобно сміялись. Остап все-таки не вставав. Таких ударів він не зазнавав давно.

— Про-шшу вас!

Аукціоніст співав голосом, що не допускав ніяких заперчень.

Сміх у залі підскаочив ще вище.

І вони пішли. Рідко хто виходив з аукціонного залу з таким гірким почуттям. Першим ішов Вороб'янінов. Зігнувши прямі кістляві плечі, в підкороченому піджачку і недоладних баронських чоботах, він ішов, як журавель, почуваючи за собою теплий, дружній погляд великого комбінатора.

Концесіонери зупинились у кімнаті, сусідній з аукціонним залом. Тепер вони могли дивитися на торг тільки крізь скляні двері. Вхід туди був уже заборонений. Остап дружньо мовчав.

— Що за обурливі порядки,— полохливо забурмотів Іполит Матвійович,— справжнісіньке неподобство! У міліцію на них треба скаржитись.

Остап мовчав.

— Ні, справді, це ч-чорт зна що таке! — шаленів Вороб'янінов.— Деруть з трудящих утريدорога. Йй-богу... За якісь потерті-перетерті десять стільців двісті тридцять карбованців. З глузду з'їхати можна.

— То правда,— дерев'яно сказав Остап.

— Правда? — перепитав Вороб'янінов.— З глузду з'їхати можна!

— Можна.

Остап підійшов до Вороб'янінова впритул і, оглянувшись в усі боки, дав предводителеві короткого, дужого і непомітного для стороннього ока стусана у бік.

— От тобі міліція! От тобі дорожнеча стільців для трудящих усіх країн! От тобі нічні прогулянки до дівчат! От тобі свинина в бороду! От тобі біс у ребро!

Іполит Матвійович за весь час езекуції не зронив жодного звуку.

Збоку могло видатись, що шанобливий син розмовляє з батьком, тільки батько занадто жваво трясє головою.

— Ну, тепер геть з-перед моїх очей!

Остап повернув спину до директора підприємства і почав дивитися в аукціонний зал. За хвилину він оглянувся.

Іполит Матвійович все ще стояв позаду виструнчившись.

— О, то ви ще тут, душа товариства? Геть! Ну?

— Това-аришу Бендер,— благально мовив Вороб'янінов.— Товаришу Бендер!

— Іди! Іди! І до Іванопуло не приходи! Вижену!

— Това-аришу Бендер!

Остап не оглянувся. У залі сталася подія, яка так зацікавила Бендера, що він прочинив двері і почав прислухатися.

— Все пропало! — пробурмотів він.

— Що пропало? — запобігливо спитав Вороб'янінов.

— Стільці окремо продають, от що. Може, хочете придбати? Будь ласка. Я вас не держу. Тільки навряд чи пустять вас. Та й грошей у вас, здається, не густо.

А тим часом в аукціонному залі відбувалось ось що: аукціоніст, відчувши, що вибити з публіки двісті карбованців одразу не вдасться (надто велика сума для дрібноти, що залишилася в залі), вирішив добути ці двісті карбованців шматками. Стільці знову пішли в торг, але уже розбиті на партії.

— Чотири стільці з палацу. Горіхові. М'які. Роботи Гамбса. Тридцять карбованців. Хто більше?

До Остапа швидко повернула вся його рішучість і холоднокровність.

— Ну, ви, дамський улюбленець, стійте тут і нікуди не рипайтеся. Я за п'ять хвилин прийду. А ви тут дивіться, хто і що. Щоб жоден стілець не втік.

У голові Бендера склався план, єдино можливий за тих тяжких умов, в яких вони опинилися.

Він вибіг на Петровку, попрямував до найближчого асфальтового казана і розпочав ділову розмову з безпритульними.

Він, як і обіцяв, вернув до Іполита Матвійовича через п'ять хвилин. Безпритульні стояли напоготові біля входу в аукціон.

— Продають, продають, — зашепотів Іполит Матвійович. — чотири і два уже продали.

— Це ви удружили, — сказав Остап, — радійте. У руках все було, розумієте — в руках. Та хіба ви можете це зрозуміти?

У залі лунав скрипучий голос, дарований від природи самим тільки аукціоністам, круп'є і склярам.

— З половиною, ліворуч. Три. Ще один стілець із палацу. Горіховий. Цілком справний. З половиною, прямо. Раз — з половиною, прямо.

Три стільці були продані поодиноці. Аукціоніст оголосив продаж останнього стільця. Злоба душила Остапа. Він знову напався на Вороб'янінова. Образливі репліки його були сповнені гіркоти. Хто знає, до чого дійшов би Остап у своїх сатиричних вправах, якби його не урвав мужчина в костюмі лодзінських коричневих тонів, швидко підійшовши до них. Він розмахував пухкими руками, нахилився, підскакував і відскакував, наче грав у теніс.

— А скажіть,— покvapно запитав він Остапа,— тут справді аукціон? Так? Аукціон? І тут справді продають речі? Чудово!

Незнайомий одскочив, і на обличчі його заграло безліч усмішок.

— Тут справді продають речі? І справді можна дешево купити? Високий клас! Дуже, дуже! Ах!..

Незнайомий, вихиляючись товстенькими стегнами, промчав у зал повз приголомшених концесіонерів і так швидко купив останній стілець, що Вороб'янінов тільки крякнув. Незнайомий з квитанцією в руках підбіг до прилавка видачі.

— А скажіть, стілець можна зараз узяти? Чудово! Ах!.. Ах!..

Без угаву мекаючи і весь час перебуваючи в русі, незнайомий навантажив стілець на візника і помчав. Слідом за ним біг безпритульний.

Поволі розійшлися і роз'їхалися усі нові володарі стільців. За ними мчали неповнолітні агенти Остапа. Пішов і він сам. Іполит Матвійович боязко ішов позад нього. Сьогоднішній день видавався йому сном. Все сталося швидко і зовсім не так, як гадалося.

На Сивцевому Врaжку святкували весну роялі, мандоліни і гармоніки. Вікна були розчинені навстіж. Квітники в глиняних горщиках товпились на підвіконнях. Огородний чоловік, з розхристаними волохатими грудьми, в підтяжках, стояв біля вікна і спрагло співав. Вздовж стіни повагом пробирався кіт. У продуктових ятках палали гасові лампочки.

Біля рожевого будиночка прогулювався Коля. Угледівши Остапа, що йшов попереду, він гречно йому уклонився і підійшов до Вороб'янінова. Іполит Матвійович широко привітав його. Коля, однак, не гаяв часу.

— Добрий вечір,— рішуче сказав він і, не в силі стриматись, ударив Іполита Матвійовича в ухо.

Водночас Коля виголосив досить ницу, на думку свідка цієї сцени Остапа, фразу:

— Так буде з усіма,— сказав Коля дитячим голосом,— хто зазіхне...

На що саме зазіхне, Коля не договорив. Він став навшпиньки і, заплющивши очі, ляснув Вороб'янінова по щоці.

Іполит Матвійович підняв лікоть, але не посмів навіть писнути.

— Отак його! — притакував Остап,— а тепер по шиї. Двічі. Так. Нічого не вдієш. Іноді доводиться яйцям вчити

знахабнілу курку... Іще разок... Так. Не соромтесь. По голові більше не бийте. Це найслабше його місце.

Якби старгородські змовники бачили гіганта мислі і батька російської демократії в цю критичну для нього хвилину, то, слід гадати, таємний Союз меча і рала припинив би своє існування.

— Ну, здається, досить,— сказав Коля, ховаючи руку в кишеню.

— Іще один разок,— благав Остап.

— Ну його к чорту! Буде знати іншим разом!

Коля пішов. Остап піднявся до Іванопуло і глянув униз. Іполит Матвійович стояв навкоси від дому, притулившись до чавунної посольської огорожі.

— Громадянине Міхельсон! — крикнув Остап.— Конраде Карловичу! Зайдіть у помешкання! Я дозволяю!

До кімнати Іполит Матвійович увійшов уже трохи бадьоріший.

— Нечуване нахабство! — сказав він гнівно.— Я ледве стримав себе.

— Ай-яй-яй,— висловив своє співчуття Остап,— яка тепер молодь пішла! Жахлива молодь! Переслідує чужих жінок! Пускає на вітер чужі гроші... Цілковитий занепад! А скажіть, коли б'ють по голові, справді боляче?

— Я його викличу на дуель!

— Чудово! Можу вам відрекомендувати мого доброго знайомого. Знає дуельний кодекс напам'ять і має два віники, цілком придатні для боротьби не на життя, а на смерть. У секунданти можна взяти Іванопуло і сусіда праворуч. Він — колишній почесний громадянин міста Кологрива і досі пишається цим титулом. А можна влаштувати дуель на м'ясорубках — це елегантніше. Кожна рана безумовно смертельна. Вражений супротивник механічно обертається на котлету. Вас це влаштовує, предводителю?

У цей час з вулиці долинув свист, і Остап пішов діставати агентурні відомості від безпритульних.

Безпритульні якнайкраще виконали покладене на них доручення. Чотири стільці потрапили до театру Колумба. Безпритульний докладно розповів, як стільці везли тачкою, як їх вивантажили і втягли в будинок через артистичний хід. Де містився театр, Остапові було добре відомо.

Два стільці повезла на візникові, як сказав другий юний слідопит, «шикарна чмара». Хлопець, як видно, великою кебетою не відзначався. Провулок, куди привезли стільці —

Варсонофіївський, — він знав, пам'ятав навіть, що номер квартири сімнадцятий, але номера дому ніяк не міг пригадати.

— Дуже швидко біг, — сказав безпритульний, — з голови вискочило.

— Не дістанеш грошей, — заявив наймач.

— Дя-адю! Та я тобі покажу.

— Гаразд! Залишайся. Підемо разом.

Мекаючий громадянин жив, виявляється, на Садовій-Спаській. Точну адресу його Остап записав у блокнот.

Восьмий стілець поїхав у Будинок народів. Хлопець, що переслідував цей стілець, показав себе пролазою. Перемігши ланцюг перешкод — комендатуру і численних кур'єрів, — він проліз у будинок і пересвідчився, що стілець купив завгосп редакції «Станка».

Двох хлопчиків іще не було. Вони прибігли майже одночасно, засапані і втомлені.

— Казармений провулок, біля Чистих Прудів.

— Номер?

— Дев'ять. І квартира дев'ять. Там татари поруч живуть. У дворі. Я йому і стілець доніс. Пішки йшли.

Останній гонець приніс сумні вісті. Спочатку все було гаразд, але згодом усе пішло шкереберть. Покупець увійшов із стільцем у товарний двір Жовтневого вокзалу, і пролізти за ним не можна було ніяк, — біля воріт стояли стрільці ТВО НКШ.

— Напевне, поїхав, — закінчив безпритульний своє повідомлення.

Це дуже занепокоїло Остапа. Винагородивши безпритульних по-царськи, — карбованець на посланця, окрім вісника з Варсонофіївського провулка, що забув номер будинку (йому було наказано прийти другого дня якомога раніше), — технічний директор повернув додому і, не відповідаючи на запитання оскандаленого голови правління, почав комбінувати.

— Нічого ще не втрачено. Адреси є, а для того, щоб добути стільці, є багато давніх, випробуваних способів: 1) звичайне знайомство, 2) любовна інтрига, 3) знайомство зі зломом, 4) обмін і 5) гроші. Останній — найпевніший. Але грошей мало.

Остап іронічно подивився на Іполита Матвійовича. До великого комбінатора повернулися притаманна йому ясність думки і душевна рівновага. Гроші, звичайно, можна буде дістати. У запасі були: картина «Більшовики пишуть листа

Чемберленові», чайне ситечко і цілковита змога продовжувати кар'єру багатоженця.

Турбував тільки десятий стілець. Слід, звичайно, був, але який слід! — розпливчастий і туманний.

— Ну, що ж, — сказав Остап голосно. — На такі шанси ловити можна. Граю дев'ять проти одного. Засідання триває далі! Чуєте? Ви! Присяжний засідателю!

РОЗДІЛ XXII

ЛЮДОЇДКА ЕЛЛОЧКА

Словник Вільяма Шекспіра за підрахунком дослідників становить дванадцять тисяч слів. Словник негра з людоїдського племені «Мумбо-Юмбо» становить триста слів.

Еллочка Шукіна легко і вільно обходила тридцятьма.

Ось слова, фрази і вигуки, вибагливо дібрані нею з усієї великої, багатослівної і могутньої її рідної мови:

1. Хамите.

2. Хо-хо. (Висловлює, залежно від обставин: іронію, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).

3. Знаменито.

4. Хмарний. (Прикладаючи до всього. Приміром: «хмарний Петя прийшов», «хмарна погода», «хмарний випадок», «хмарний кіт» і т. ін.).

5. Тьма.

6. Жак. (Жахливий. Приміром, зустрівшись з доброю знайомою: «жахлива зустріч»).

7. Парниша. (До всіх знайомих мужчин, незалежно від віку і громадського становища).

8. Не вчіть мене жити.

9. Як дитину. («Я б'ю його, як дитину» — під час гри в карти. «Я йому втерла носа, як дитині», — як видно, в розмові з відповідальним наймачем).

10. Кр-р-расота!

11. Товстий і красивий. (Вживається як характеристика живих і неживих речей).

12. Поїдьмо візником. (Говориться чоловікові).

13. Поїдьмо в таксо. (Знайомим чоловічої статі).

14. У вас вся спина біла. (Жарт).

15. Подумаєш.

16. Уля. (Ласкаве закінчення імен. Приміром: Мишуля, Зінуля).

17. Oго! (Іронія, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).

Решта слів, вельми невелика, правила за передавальну ланку поміж Еллочкою і прикажчиками універсальних магазинів.

Коли придивитися до фотографій Елочки Шукіної, що висять над ліжком її чоловіка, інженера Ернеста Павловича Шукіна (одна — анфас, друга — в профіль), то не важко помітити лоб приємної висоти і опуклості, великі вологі очі, наймиліший у Московській губернії носик і підборіддя з маленькою, намальованою тушшю плямочкою.

Зріст Елочки подобався мужчинам. Вона була маленька, і навіть миршаві мужчини поруч неї здавалися великими і могутніми мужами.

Що ж до особливих прикмет, то їх не було. Еллочка і не мала потреби в них. Вона була гарна.

Двісті карбованців, які щомісяця одержував чоловік на заводі «Електролюстра», для Елочки були образою. Вони ніяк не могли допомогти тій грандіозній боротьбі, що її Еллочка провадила уже чотири роки, з того часу як посіла громадське становище хатньої господарки, дружини Шукіна. Боротьба тривала з повним напруженням сил. Вона пожирала всі ресурси. Ернест Павлович брав на дім вечірню роботу, відмовився від служниці, розпалював примус, виносив сміття і навіть смажив котлети.

Та все марно. Небезпечний ворог рік у рік руйнував господарство. Еллочка чотири роки тому помітила, що в неї є суперниця за океаном. Нещастя спіткало Еллочку того радісного вечора, коли вона приміряла дуже гарненьку крепдешинову блузочку. У цьому вбранні вона виглядала майже богинею.

— Хо-хо! — вигукнула вона, цим людоїдським криком висловивши разючо складні почуття, що полонили її душу.

Спрощено ці почуття можна було б висловити такою фразою: «Угледівши мене такою, мужчини запалають пристрасстю. Вони затремтять. Вони підуть за мною на край світу, заїкаючись від кохання. Але я буду холодна. Хіба вони варті мене? Я найкраща. Такої елегантної блузочки немає ні в кого на всій земній кулі».

Але слів було лише тридцять, і Еллочка вибрала з-поміж них найвиразніше — «хо-хо».

ЛЮДОЇДКА ЕЛОЧКА

У такій урочистий час до неї прийшла Фіма Сббак. Вона принесла з собою морозний подих січня і французький журнал мод. На першій сторінці Еллочка зупинилася. Блискуча фотографія відображала дочку американського мільярдера Вандербільда у вечірній сукні. Там були хутро і пір'я, шовк і перли, надзвичайна легкість крою і карколомна зачіска. Це вирішило все.

— Ого! — сказала Еллочка сама до себе.

Це означало: «Або я, або вона».

Ранок другого дня застав Еллочку в перукарні. Тут вона втратила чудову чорну косу і перефарбувала волосся на рудий колір. Потім пощастило піднятись ще на один щабель тієї драбини, яка наближала Еллочку до осіянного раю, де прогулюються дочки мільярдерів, що не варті й нігтя хатньої господарки Шукіної. На робкредит куплено собачу шкурку, що мала означати хохулю. Її вжито на оздоблення вечірнього туалету.

Містер Шукін, що давно плекав мрію купити нову рисувальну дошку, трошки засмутився.

Сукня, облямована собакою, завдала пихатій Вандербільді першого влучного удару. Потім гордій американці завдано трьох ударів підряд. Еллочка придбала у домашнього кушніра Фімочки Сббак шиншиловий палантин (російський заєць, убитий у Тульській губернії), завела собі голуб'ячий капелюшок з аргентинського фетру і перешла новий піджак чоловіка на модний дамський жакет. Мільярдерша похитнулася, але її, як видно, врятував велелюбний папа Вандербільд.

Черговий номер журналу мод містив у собі портрети проклятої суперниці в чотирьох строях: 1) в чорнобурих лисах, 2) з діамантовою зіркою на чолі, 3) в авіаційному костюмі (високі чобітки, найтонша зелена куртка і рукавички, розтруби яких були інкрустовані смарагдами середньої величини) і 4) в бальному туалеті (каскади коштовностей і трошки шовку).

Еллочка вчинила мобілізацію. Тато-Шукін взяв позику в касі взаємодопомоги. Більш як тридцять карбованців йому не дали. Нове потужне зусилля підрізало в корені господарство. Доводилось боротися в усіх царинах життя. Нещодавно одержано фотографії міс у її новому замку у Флоріді. Довелось і Еллочці придбати нові меблі. Вона купила на аукціоні два м'які стільці. (Вдала покупка! Ніяк не можна було обминути!) Не спитавши чоловіка, Еллочка взяла гроші з обідніх сум. До п'ятнадцятого залишилось десять днів і чотири карбованці.

Еллочка з шиком провезла стільці по Варсонофіївському провулку. Чоловіка дома не було. А втім, він незабаром прийшов, тягнучи з собою портфель-скриню.

— Хмарний муж прийшов,— виразно сказала Еллочка.

Всі слова вимовляла вона чітко, і вони вискакували у неї швидко, як горошинки.

— Здрастуй, Оленочко! А це що таке? Звідки стільці?

— Хо-хо!

— Ні, справді?

— Кр-расота!

— Так. Стільці гарні.

— Зна-ме-ни-ті!

— Подарував хто-небудь?

— Ого!

— Як?! Невже ти купила? На які ж кошти? Невже на господарські? Адже я тисячу разів говорив тобі...

— Ернестуля! Хамиш!

— Ну, як же так можна робити?! Адже нам нічого буде їсти!

— Подумаєш!..

— Але ж це обурлива річ! Ти живеш не по грошах!

— Жартуєте!

— Так, так. Ви живете не по грошах...

— Не вчіть мене жити!

— Ні, поговорімо серйозно. Одержую двісті карбованців...

— Тьма!

— Хабарів не беру, грошей не краду і робити фальшиві не вмію...

— Жак!

Ернест Павлович замовк.

— От що,— сказав він нарешті,— так жити не можна.

— Хо-хо,— сказала Еллочка, сідаючи на новий стілець.

— Нам треба розійтись.

— Подумаєш!

— Ми не зійшлись характерами. Я...

— Ти товстий і красивий парниша.

— Скільки разів я просив не називати мене парнишею!

— Жартуєте!

— І звідки у тебе цей ідіотський жаргон!

— Не вчіть мене жити!

— О, чорт! — крикнув інженер.

— Хамите, Ернестуля.

— Розійдімось мирно.

— Ого!

— Ти мені нічого не доведеш! Ця суперечка...

— Я поб'ю тебе, як дитину.

— Ні, це вкрай нестерпно. Твої докази не можуть стримати мене від того наміру, який я примушений зробити. Я зараз же іду по биндюжника.

— Жартуєте!

— Меблі ми поділимо порівну.

— Жах!

— Ти будеш одержувати сто карбованців на місяць. Навіть сто двадцять. Кімната залишиться у тебе. Живи, як тобі хочеться, а я так не можу...

— Знаменито,— сказала Еллочка презирливо.

— А я переїду до Івана Олексійовича.

— Ого!

— Він виїхав на дачу і залишив мені на літо всю свою квартиру. Ключ у мене... Немає тільки меблів.

— Кр-расота!

Ернест Павлович за п'ять хвилин повернувся з двірником.

— Ну, гардероб я не візьму, він тобі потрібніший, а от письмовий стіл, будь так ласкава... І один цей стілець візьміть, голубе. Я візьму один із цих двох стільців. Я думаю, що маю на це право?!

Ернест Павлович зв'язав свої речі у великий клунок, загорнув чоботи в газету і повернув до дверей.

— У тебе вся спина біла,— сказала Еллочка грамофонним голосом.

— До побачення, Олено.

Він ждав, що дружина хоч у даному разі стримає себе від звичайних металічних словечок. Еллочка теж відчула всю важливість моменту. Вона напружилась і стала добирати відповідних для розлуки слів. Вони швидко нашлись.

— Поїдеш в таксо? Кр-расота!

Інженер лавиною скотився по сходах.

Вечір Еллочка просиділа з Фімою Сѳбак. Вони обмірковували надзвичайно важливу подію, що погрожувала перекинути шкереберть світову економіку.

— Здається, носитимуть довге і широке,— говорила Фіма, по-курачому втягаючи голову в плечі.

— Тьма.

І Еллочка з пошаною глянула на Фіму Сѳбак. Мадмуазель Сѳбак зажила слави культурної дівчини: в її словнику було близько ста вісімдесяти слів. До того ж їй було відоме одне таке слово, яке Еллочці не могло навіть приснитись.

Це було багате слово: гомосексуалізм. Фіма Сббак, безперечно, була культурна дівчина.

Жвава розмова затяглась далеко за північ.

О десятій годині ранку великий комбінатор ввійшов у Варсонофіївський провулок. Попереду біг учорашній безпритулний хлопчик. Він показав будинок.

— Не брешеш?

— Що ви, дядю... От сюди, в парадне.

Бендер видав хлопчаків чесно зароблений карбованець.

— Додати треба,— сказав по-візницькому хлопець.

— От здохлого осла уші. Одержиш у Пушкіна. До побачення, дефективний.

Остап постукав у двері, зовсім не думаючи, під яким приводом він увійде. Для розмов з дамочками він вважав за краще натхнення.

— Ого? — запитали за дверима.

— Маю до вас справу,— відказав Остап.

Двері одчинились. Остап пройшов у кімнату, яку могла обставити тільки істота з уявою дятла. На стінах висіли кінолистівки, лялечки і тамбовські гобелени. На цьому строкатому тлі, від якого рябіло в очах, важко було помітити крихітну господиню кімнати. На ній був халатик, перероблений з толстовки Ернеста Павловича і облямований загадковим хутром.

Остап одразу зрозумів, як поводитись у світському товаристві. Він заплющив очі і ступив крок назад.

— Прекрасне хутро! — скрикнув він.

— Жартуете! — сказала Еллочка ніжно.— Це мексиканський тушкан.

— Бути цього не може. Вас ошукали. Вам дали далеко краще хутро. Це шанхайські барси. Безумовно! Барси! Я пізнаю їх по відтінку. Бачите, як хутро грає на сонці!.. Ізумруд! Ізумруд!

Еллочка сама фарбувала мексиканського тушкана зеленою аквареллю, і тому похвала вранішнього відвідувача була їй особливо приємна.

Не даючи господині отямитись, великий комбінатор вивалив усе, що чув коли-небудь про хутра. Після того заговорили про шовк, і Остап обіцяв подарувати чарівній господині кількасот шовкових коконів, нібито привезених йому головою ЦВК Узбекистану.

— Ви — парниша знаменитий,— зауважила Еллочка після перших хвилин знайомства.

— Вас, звичайно, дивує ранішній візит невідомого мужчини?

— Хо-хо!

— Але я до вас в одній делікатній справі.

— Жартуйте!

— Ви вчора були на аукціоні і справили на мене надзвичайне враження.

— Хамите!

— Ну, що ви! Хамити такій чарівній жінці жорстоко.

— Жах!

Розмова тривала в такому ж напрямі, що давав, однак, у деяких випадках чудесні плоди. Але компліменти Остапа раз у раз ставали безбарвніші і коротші. Він помітив, що другого стільця в кімнаті не було. Довелося намацувати слід. Пересипаючи свої запитання барвистими східними лестощами, Остап дізнався про події, що стались учора в Еллоччинім житті.

«Нове діло,— подумав він,— стільці розповзаються, як таргани».

— Люба панночко,— несподівано сказав Остап,— продайте мені цей стілець. Він мені дуже подобається. Тільки ви з вашим жіночим чуттям могли вибрати таку художню річ. Продайте, голубонько, а я вам дам сім карбованців.

— Хамите, парнишо,— лукаво сказала Еллочка.

— Хо-хо,— втовкмачував Остап.

«З нею треба діяти інакше,— вирішив він,— запропонуємо піти на обмін».

— Ви знаєте, в даний момент у Європі і в найкращих домах Філадельфії поновили старовинну моду — розливати чай через ситечко. Надзвичайно ефектно і дуже елегантно.

Еллочка насторожилась.

— До мене якраз знайомий дипломат приїхав із Відня і привіз в подарунок. Кумедна річ.

— Мабуть, знаменито,— зацікавилась Еллочка.

— Ого! Хо-хо! Давайте обмінюємось. Ви мені — стілець, а я вам — ситечко. Хочете?

І Остап витяг з кишені маленьке позолочене ситечко.

Сонце качалось у ситечку, як яйце. По стелі стрибали зайчики. Несподівано засіяв темний куток кімнати. На Еллочку річ справила таке різке враження, яке справляє стара банка з-під консервів на людоїда Мумбо-Юмбо. У таких випадках людоїд кричить на повен голос. Еллочка ж тихо застогнала:

— Хо-хо!

Не давши їй опам'ятатись, Остап поклав ситечко на стіл, узяв стілець і, дізнавшись у чарівної жінки адресу чоловіка, галантно розпрощався.

РОЗДІЛ XXIII

АВЕССАЛОМ ВОЛОДИМИРОВИЧ ІЗНУРЕНКОВ

Для концесіонерів почалися справжні жнива. Остап твердив, що стільці треба кувати, поки вони гарячі. Іполит Матвійович був амністований, хоч час од часу Остап вчиняв йому допит:

— І на який чорт я з вами зв'язався? Навіщо ви мені здались, власне кажучи? Поїхали б собі додому, в загс. Там на вас небіжчики чекають, новонароджені. Не мучте немовлят. Їдьте собі!

Але в душі великий комбінатор прив'язався до здичавілого предводителя. «Без нього не так смішно жити»,— думав Остап. І він весело поглядав на Вороб'янінова, на голові якого вже проріс срібний газончик.

У плані робіт ініціативі Іполита Матвійовича було віддано неабияке місце. Скоро тихий Іванопуло виходив з кімнати, Бендер втовкмачував у голову компаньйонові найкоротший шлях до розшуку скарбів:

— Діяти сміливо. Нікого не розпитувати. Якогома більше цинізму. Людям це подобається. Через третіх осіб ніяких заходів не вживати. Дурнів уже нема. Ніхто для вас не буде тягати діаманти з чужої кишені. Але й без вчинків кримінальних. Кодекс ми повинні шанувати.

І проте розшук ішов без особливого ефекту. Заважали Карний кодекс і безліч буржуазних забобонів, що збереглися поміж мешканців столиці. Вони, приміром, терпіти не могли нічних візитів через квартиру. Доводилося працювати тільки легально.

У кімнаті студента Іванопуло в день візиту Остапа до Елочки Шукіної з'явилися меблі. Це був стілець, обмінений на чайне ситечко,— третій трофей експедиції. Давно вже минув той час, коли полювання на діаманти викликало в компаньйонів потужні емоції, коли вони шматували стільці кігтями і гризли їхні пружини.

— Навіть коли в стільцях нічого нема,— говорив Остап,— вважайте, що ми заробили десять тисяч щонайменше.

Кожний розпитий стілець збільшує наші шанси. Що з того, що в дамочинім стільці нічого нема? Заради цього не треба його ламати. Хай Іванопуло обмелбюється. Нам самим приємніше.

Того самого дня концесіонери випурхнули з рожевого будиночка і розійшлись у різні сторони. Іполитові Матвійовичу був доручений мекаючий незнайомец із Садової-Спаської, дано двадцять п'ять карбованців на витрати, звелено в пивні не заходити і без стільця додому не повертати. На себе великий комбінатор узяв Еллоччиного чоловіка.

Іполит Матвійович перетяв місто на автобусі № 6. Підстрибуючи на шкірянім сидінні і підлітаючи під саму лакову стелю карети, він думав про те, як узнати прізвище дорученого йому мекаючого громадянина, під яким приводом до нього зайти, що сказати першою фразою і як взятись до самої суті.

Злізши біля Красних воріт, він найшов, глянувши на записану Остапом адресу, потрібний домик і почав ходити коло та навколо. Увійти він не наважувався. Це був старий, брудний московський готель, перетворений на житлотовариство, укомплектоване, судячи з обшарпаного фасаду, зловмисними неплатниками.

Іполит Матвійович довго стояв проти під'їзду, підходив до нього, вивчив напам'ять рукописну об'яву з погрозами на адресу недбайливих жильців і, нічого не надумавши, піднявся на другий поверх. У коридор виходили скремі кімнати. Повагом, неначе він підходив до класної таблиці, щоб довести невивчену ним теорему, Іполит Матвійович наблизився до кімнати № 41. На дверях висіла на одній кнопці, головою вниз, візитна картка:

ІЗНУРЕНКОВА
АВЕССАЛОМ ВОЛОДИМИРОВИЧ

Зовсім запаморочений, Іполит Матвійович забув постука-ти, одчинив двері, ступив три лунатичні кроки і опинився посеред кімнати.

— Пробачте,— сказав він придушеним голосом,— чи можна побачити товариша Ізнуренкова?

Авессалом Володимирович не відповідав. Вороб'янінов підвів голову і тільки тепер побачив, що в кімнаті нікого нема.

Із зовнішнього вигляду її ніяк не можна було визначити нахилів її господаря. Ясно було тільки те, що він нежонатий

і служниці у нього-нема. На підвіконні лежав папірець з ковбасними шкурками. Тахта попід стіною була закидана газетами. На маленькій полиці стояло кілька запорошених книжок. Зі стін дивились кольорові фотографії котів, кішечок і котенят. Посеред кімнати, поряд брудних розкиданих черевиків, стояв горіховий стілець. На кожній меблі, в тім числі і на стільці із старгородського особняка мотлялись малинові сургучні печатки. Але Іполит Матвійович не звернув на це уваги. Він одразу ж забув Карний кодекс, поради Остапа і підскочив до стільця.

У цей час газети на тахті заворушилися. Іполит Матвійович перелякався. Газети поповзли і впали на підлогу. З-під них вийшов спокійний котик. Він байдужно глянув на Іполита Матвійовича і почав вмиватися, захоплюючи лапкою вухо, щічку і ус.

— Ху! — сказав Іполит Матвійович.

І потяг стілець до дверей. Двері розчинилися самі. На порозі став господар кімнати — незнайомий мекаючий громадянин. Він був у пальті, з-під якого виглядали лілові кальсони. У руці він держав штани.

Про Авессалома Володимировича Ізнуренкова можна було сказати, що другого такого чоловіка нема в цілій республіці. Республіка цінила його по заслугах. Від нього їй була велика користь. І попри все це він залишався невідомим, хоч у своєму мистецтві він був такий самий майстер, як Шаляпін — у співах, Горький — у літературі, Капабланка — в шахах, Мельников — у бігу на ковзанах і найносатіший, найкоричневіший ассірієць, що посідав найкраще місце на розі Тверської і Камергерського, — в чистісі чобіт жовтим кремом.

Шаляпін співав. Горький писав великий роман. Капабланка готувався до матчу з Альохіним. Мельников рвав рекорди. Ассірієць доводив штиблети громадян до сонячного блиску. Авессалом Ізнуренков — був майстер дотепів.

Він ніколи не роняв дотепу безцільно, заради красивого слівця. Він робив це на завдання гумористичних журналів. На своїх плечах він виносив найвідповідальніші кампанії, поставив теми для малюнків і фейлетонів більшості московських сатиричних журналів.

Великі люди бувають дотепні два рази в житті. Ці дотепи збільшують їхню славу і потрапляють в історію. Ізнуренков випускав щонайменше шістдесят першокласних дотепів на місяць, які з усмішкою повторювали всі, і проте автор їх був невідомий. Якщо дотепом Ізнуренкова підписувався

малюнок, то слава припадала художникові. Ім'я художника містило над малюнком. Імені Ізнуренкова не було.

— Це жах! — кричав він. — Неможливо підписатись. Під чим я підпишусь? Під двома рядками?

І він запально провадив боротьбу з ворогами суспільства: поганими кооператорами, розтратниками, Чемберленом, бюрократами. Він жалив своїми дотепами підлабузників, кербудів, приватників, завів, хуліганів, громадян, що не хотіли знижувати ціни, і господарників, що уникали режиму економії.

Після виходу журналів у світ дотепи виголошувано з циркової арени, передруковувано у вечірніх газетах без зазначення джерела і «автори-куплетисти» підносили їх публіці з естради.

Ізнуренков примудрявся пускати дотепи в тих царинах, де, здавалось, уже нічого смішного не можна було сказати. З такої убогої пустелі, як роздуті накидки на собівартість, Ізнуренков примудрявся витиснути близько сотні шедеврів гумору. Гейне спасував би, якби йому запропонували сказати що-небудь смішне і разом з тим суспільнокорисне з приводу неправильної тарифікації вантажів малої швидкості; Марк Твен втік би від такої теми. Але Ізнуренков залишався на своїм посту.

Він бігав по редакційних кімнатах, мекаючи і натикаючись на урни для недокурків. Через десять хвилин тема була опрацьована, обдуманий малюнок і прироблений заголовок.

Угледівши у своїй кімнаті чоловіка, що виносив опечатаний стілець, Авессалом Володимирович махнув щойно випрасуваними у шевця штанами, підстрибнув і заклекотів:

— Ви збожеволіли! Я протестую! Ви не маєте права! Є ж нарешті закон! Хоч дурням він і не писаний, але вам, можливо, з людських слів відомо, що меблі можуть стояти ще два тижні!.. Я поскаржусь прокуророві!.. Я заплачу нарешті!

Іполит Матвійович стояв на місці, а Ізнуренков скинув пальто і, не відходячи від дверей, натяг штани на свої повні, немов у Чичикова, ноги. Ізнуренков був дебелий, але обличчя мав худорляве.

Вороб'янінов не мав жодного сумніву, що його зараз схоплять і потягнуть до міліції. Тим-то він був дуже здивований, коли хазяїн кімнати, впоравшись зі своїм туалетом, несподівано заспокоївся.

— Зрозумійте ж, — заговорив хазяїн примирливим тоном, — адже я не можу на це погодитись.

Іполит Матвійович, будши на місці Ізнуренкова, теж врешті-решт не міг би погодитись, щоб у нього серед білого дня крали стільці. Але він не знав, що сказати, і тому мовчав.

— Це не я винен. Винен самий Музпред. Так, я визнаю. Я не платив за прокатне піаніно вісім місяців, але ж я його не продав, хоч зробити це мав цілковиту змогу. Я робив чесно, а вони по-шахрайському. Забрали інструмент, та ще подали в суд і описали меблі. У мене нічого не можна описати. Ці меблі — знаряддя виробництва. І стілець — теж знаряддя виробництва!

Згодадка осяяла Іполита Матвійовича.

— Одпустіть стільці! — заверещав раптом Авессалом Володимирович. — Чуєте? Ви! Бюрократ!

Іполит Матвійович покірно випустив стілець і пробелькотів:

— Пробачте, непорозуміння, служба така.

Тут Ізнуренков страшно розвеселився. Він забігав по кімнаті і заспівав: «А поутру она внонь улыбалась перед окошком своим, как всегда». Він не знав, що робити з своїми руками. Вони у нього літали. Він почав зав'язувати галстук і, не дов'язавши, покинув. Потім схопив газету і, нічого в ній не прочитавши, жбурнув на підлогу.

— Так ви не візьмете сьогодні меблів?.. Дуже добре!.. Ах! Ах!

Іполит Матвійович, користаючи із сприятливих обставин, рушив до дверей.

— Заждіть! — крикнув раптом Ізнуренков. — Ви коли-небудь бачили такого kota? Скажіть, він справді надзвичайно пухнатий?

Котик опинився в тремтячих руках Іполита Матвійовича.

— Високий клас!.. — бурмотів Авессалом Володимирович, не знаючи, що робити із зайвиною своєї енергії. — Ох!.. Ох!..

Він кинувся до вікна, сплеснув руками і почав часто і дрібно вклонятися двом дівчатам, що дивились на нього з вікна протилежного будинку. Він тупцював на місці і вибухав томними охами:

— Дівчата з передмість! Найкращий плід!.. Високий клас!.. Ох!.. «А поутру она внонь улыбалась перед окошком своим, как всегда...»

— Так, я піду, громадянине, — по-дурному сказав директор концесії.

— Заждіть, заждіть! — захвилювався раптом Ізнуренков. — Одну хвилиночку!.. Ох!.. А котик? Правда, він надзвичайно пухнатий... Заждіть!.. Я зараз!..

Він ніяково понишпорив по всіх кишенях, зник, повернувся, охнув, визирнув з вікна, знову втік і знову вернувся.

— Пробачте, голубе,— сказав він Вороб'янінову, який під час усіх цих маніпуляцій стояв, склавши руки по-солдатському.

З цими словами він дав предводителеві п'ятдесят копійок.

— Ні, ні, не відмовляйтесь, будь ласка. Всяка праця має бути оплачена.

— Дуже вдячний,— сказав Іполит Матвійович, дивуючись із своєї вигадливості.

— Спасибі, дорогий, спасибі, голубе!..

Ідучи коридором, Іполит Матвійович чув з кімнати Ізнуренкова мекання, вереск, спів і пристрасні вигуки.

На вулиці Вороб'янінов згадав Остапа і затремтів од страху.

Ернест Павлович Шукін бродив по порожній квартирі, люб'язно запропонованій йому на літо приятелем, і розв'язував питання: чи приймати ванну, чи не приймати.

Трикімнатна квартира містилась під самим дахом дев'ятипверхового будинку. У ній, окрім письмового столу і вороб'яніновського стільця, було тільки трюмо. Сонце відбивалось у дзеркалі і сліпило очі. Інженер приліг на письмовий стіл, але одразу ж скочив на ноги. Все пашіло, як жар.

«Піду умиюсь»,— вирішив він.

Він роздягся, охолонув, поглянув на себе в дзеркало і пішов до ванної кімнати. Прохолода огорнула його. Він вліз у ванну, облив себе водою з голубої емальованої кварти і щедро намилився. Він весь укрився пластівцями піни і став схожий на діда з ялинки.

— Чудово! — сказав Ернест Павлович.

Усе було чудово. Прохолода. Дружини не було. Попереду була цілковита свобода. Інженер присів і одкрутив кран, щоб змити мило. Кран захлинувся і почав повільно щось белькотіти. Вода не йшла. Ернест Павлович засунув ковзкий мізинець в отвір крана. Бризнув тоненький струмок, але більше не було нічого. Ернест Павлович поморщився, вийшов з ванни, по черзі підіймаючи ноги, і подався до кухонного крана. Але й там нічого не пощастило видіти.

Ернест Павлович почовгав у кімнаті і зупинився перед дзеркалом. Піна їла очі, спина свербіла, мильні пластівці падали на паркет. Прислухавшись, чи не йде у ванній вода, Ернест Павлович вирішив покликати двірника.

«Хай хоч він води принесе,— вирішив інженер, протираючи очі і повільно закипаючи,— а то чортзна-що таке».

Він виглянув у вікно. На дні дворової шахти гралися діти.

— Двірник! — закричав Ернест Павлович. — Двірник! Ніхто не озвався.

Тоді Ернест Павлович згадав, що двірник живе в парадному, під сходами. Він став на холодні плитки і, придержуючи двері рукою, перехилився вниз. На площадці була тільки одна квартира, і Ернест Павлович не боявся, що його можуть побачити в дивному убранні з мильних пластівців.

— Двірник! — крикнув він униз.

Слово гаркнуло і з шумом покотилося по східцях

— Гу-гу! — обізвалися сходи.

— Двірник! Двірник!

— Гум-гум! Гум-гум!

Тут, нетерпляче перебираючи босими ногами, інженер посковзнувся і, щоб утримати рівновагу, випустив двері з рук. Двері цокнули мідним язичком американського замка і зачинилися. Стіна затремтіла. Ернест Павлович, не зрозумівши, що сталася непоправна річ, потяг дверну ручку. Двері не подались.

Інженер приголомшено поторгав їх ще кілька разів і прислухався. Серце йому калатало. Стояла вечорова церковна тиша. Крізь різнокольорові шибки височенного вікна ледве пробивалося світло.

«Ситуація»,— подумав Ернест Павлович.

— От наволоч,— сказав він на адресу дверей.

Внизу, як петарди, почали ухати і вибухати людські голоси. Потім, як гучномовець, загавкав хатній собачка.

По сходах штовхали вгору дитячу колясочку.

Ернест Павлович лякливо заходив по площадці.

— Збожеволіти можна!

Йому здалося, що все це занадто дико, щоб могло статися насправді. Він знов підійшов до дверей і прислухався. Він почув якісь нові звуки. Спершу йому здалося, що в квартирі хтось ходить.

«Може, хто-небудь прийшов з чорного ходу? — подумав він, хоча знав, що двері чорного ходу зачинені і в квартиру ніхто не може ввійти.

Одноманітний шум не вщухав. Інженер затамував подих. Тоді він розібрав, що це з шумом плюскоче вода. Вона, очевидно, бігла з усіх кранів квартири. Ернест Павлович мало не зарів.

Становище було жакливе. У Москві, в центрі міста, на площадці дев'ятого поверху стояв дорослий усатий чоловік з вищою освітою, зовсім голий і вкритий рухливою ще мильною піною. Йому було нікуди. Він радше погодився б сісти в тюрму, ніж показатись у такому вигляді. Залишилось одне — пропадати. Піна лопалася і пекла спину. На руках і на обличчі вона вже застигла, стала схожа на пархи і стягала шкіру, як камінь для гоління.

Так минуло півгодини. Інженер терся об вапнякові стіни, стогнав і кілька разів безрезультатно пробував виламати двері. Він став брудний і страшний.

Шукін вирішив спуститися вниз до двірника, якою завгодно ціною.

«Іншого рятунку нема, нема. Тільки сковатись у двірника».

Задихаючись і прикрившись рукою так, як це роблять мужчини, ступаючи у воду, Ернест Павлович повільно почав крастися вздовж поручнів. Він опинився на площадці поміж восьмим і дев'ятим поверхами.

Його постать освітілася різнокольоровими ромбами і квадратами вікна. Він став схожий на арлекіна, що підслуховує розмову Коломбіни з Паяцом. Він уже повернув у новий просвіт сходів, як раптом дверний замок нижньої квартири клацнув і з квартири вийшла панночка з балетним чемоданчиком. Не встигла панночка й кроку ступити, як Ернест Павлович опинився вже на своїй площадці. Він майже оглух від страшних ударів свого серця.

Тільки через півгодини інженер заспокоївся і зміг почати нову вилазку. Цього разу він твердо вирішив стрімголов кинутися вниз і, не звертаючи уваги ні на що, добігти до жаданої двірницької.

Так він і зробив. Нечутно стрибаючи через чотири приступки і підвиваючи, член бюро секції інженерів і техніків заскакав униз. На площадці шостого поверху він на мить спинився. Це його погубило. Знизу хтось підіймався.

— Нестерпний хлопчисько! — почувся жіночий голос, багато разів підсилений луною сходового репродуктора.— Скільки я йому говорила!..

Ернест Павлович, слухаючи уже не розуму, а інстинкту, як кіт од собачої гонитви, злетів на дев'ятій поверх.

Опинившись на своїй, забрудненій мокрими слідами площадці, він беззвучно заплакав, смикаючи себе за волосся і конвульсивно розгойдуючись. Киплячі сльози врізались у мильну шкаралупу і пропалили в ній дві хвилясті борозни.

— Господи! — сказав інженер.— Боже мій! Боже мій! Життя не було. А тим часом він виразно почув швидкий шум вантажного автомобіля на вулиці. Отже, десь жили! Він іще кілька разів примушував себе спуститись униз, але не зміг,— нерви здали. Він попав у склеп.

— Наслідили за собою, як свині! — почув він голос якоїсь бабусі з нижньої площадки.

Інженер підбіг до стіни і кілька разів копнув її головою. Найрозумнішим було б, звичайно, кричати до того часу, поки хто-небудь прийде, а тоді здатись йому в полон. Але Ернест Павлович зовсім втратив здатність до думання і, важко дихаючи, крутився на площадці.

Рятунку не було.

РОЗДІЛ XXIV

КЛУБ АВТОМОБІЛІСТІВ

У редакції великої щоденної газети «Верстат», що містилася на другому поверсі Будинку народів, спішно пекли матеріал для здачі в друкарню.

Вибирали із загону (матеріал, набраний, але не вміщений у попередньому номері) замітки і статті, підраховували число рядків, і починався щоденний торг за місце.

На своїх чотирьох сторінках (шпальтах) газета могла вмістити тільки чотири тисячі чотиреста рядків. Сюди мало ввійти все: телеграми, статті, хроніка, листи робкорів, об'яви, один віршований фейлетон і два в прозі, карикатури, фотографії, спеціальні відділи: театр, спорт, шахи, передовиця і підпередовиця, повідомлення радянських партійних і професійних організацій, роман з продовженням з номера в номер, художні нариси столичного життя, дрібниці під назвою «Окрушини», науково-популярні статті, радіо і різноманітний випадковий матеріал. Всього у відділах назбирувалось матеріалу тисяч на десять рядків. Тим-то розподіл місця на шпальтах звичайно відбувався в супроводі драматичних сцен.

Першим до секретаря редакції прибіг завідувач шахового відділу маестро Судейкін. Він поставив увічливе, але повне гіркоти питання:

— Що? Сьогодні не буде шахів?

— Не вміщаються,— одказав секретар.— Підвал великий. Триста рядків.

— Але ж сьогодні субота. Читач чекає на недільний відділ. У мене відповіді на задачі, у мене чудовий етюд Неунивака, у мене, нарешті..

— Гарзд. Скільки ви хочете?

— Не менш як сто п'ятдесят.

— Гарзд. Якщо є відповіді на задачі, дамо шістдесят рядків.

Маєстро пробував був вимолити ще рядків тридцять, хоч би на етюд Неунивака (чудова індійська партія Трагаковер — Боголюбов лежала у нього уже понад місяць), але його одтиснули.

Прийшов репортер Персицький.

— Треба давати враження з пленуму? — запитав він дуже тихо.

— Звичайно! — закричав секретар. — Адже позавчора ще говорили.

— Пленум є, — сказав Персицький ще тихше, — і два рисунки, але вони не дають мені місця.

— Як так не дають? З ким ви говорили? Що вони, з глузду з'їхали?

Секретар побіг лаятись. За ним, інтригуючи на ходу, крокував Персицький, а ще позаду біг співробітник з відділу об'яв.

— У нас секарівська рідина! — кричав він сумним голосом.

За ним плентався завгосп, тягнучи за собою куплений для редактора на аукціоні м'який стілець.

— Рідина на вівторок. Сьогодні публікуємо наші додатки!

— Багато ви будете мати з ваших безплатних об'яв, а за рідину вже заплачено гроші.

— Гарзд, у нічній редакції з'ясуємо. Здайте об'яву Паші. Вона зараз їде в нічну.

Секретар сів читати передовицю. Його зараз же одірвали від цієї принадної праці. Прийшов художник.

— Ага, — сказав секретар, — дуже добре. Є тема для карикатури в зв'язку з останніми телеграмами з Німеччини.

— Я думаю так, — промовив художник. — Сталевий Шолом і загальне становище Німеччини.

— Гарзд. То ви як-небудь скомбінуйте, а потім мені покажете.

Художник пішов у свій відділ. Він узяв квадратик ватманського паперу і накидав олівцем худого пса. На псячу голову він надів німецьку каску із списом. А потім почав

робити палиси. На тулубі тварини він написав друкованими літерами слово «Німеччина», на закрученому хвості — «Данцігський коридор», на щелепі — «Мрії про реванш», на ошийнику — «План Дауеса» і на висолопленому язичку — «Штреземан». Перед собакою художник поставив Пуанкаре із шматком м'яса у руці. На м'ясі художник теж замислив зробити напис, але шматок був малий, і напис не вмiщався. Людина, менш дотепна, ніж газетний карикатурист, розгубилася б, але художник, не задумуючись, домалював до м'яса подобу рецепта, прив'язаного до шийки пляшки, і вже на ньому написав крихітними літерами: «Французькі пропозиції про гарантії безпеки». Щоб Пуанкаре не сплутали з яким-небудь іншим державним діячем, художник на животі йому написав: «Пуанкаре». Рисунок був готовий.

На столах художнього відділу лежали іноземні журнали, великі ножиці, баночки з тушшю і білилами. На підлозі валялись обрізки фотографій: чиєсь плече, чиєсь ноги і шматочки пейзажу.

Чоловік п'ять художників шкребли фотографії лезами «Жилет», підсвітлюючи їх; надавали знімкам виразності, підфарбовуючи їх тушшю і білилами, і ставили на зворотній стороні напис і розмір: $3\frac{3}{4}$ квадрата, 2 колонки і так далі — вказівки, потрібні для цинкографії.

У кімнаті редактора сиділа іноземна делегація. Редакційний перекладач дивився в бистромовний рот іноземця і, звертаючись до редактора, говорить:

— Товариш Арно хоче довідатись...

Йшлося про структуру радянської газети. Поки перекладач пояснював редакторові, про що хотів би довідатися товариш Арно, сам Арно, в бархатних велосипедних штанах, і всі інші іноземці з цікавістю дивились на червону ручку з пером № 86, поставлену в кутку кімнати. Перо мало не торкалося стелі, а ручка в своїй широкій частині була завтовшки з тулуб середньої людини. Цією ручкою можна було б писати: перо було найсправжнісіньке, хоча і більше за найбільшу шуку.

— Ого-го! — сміялись іноземці. — Колосалы!

Це перо подарував редакції з'їзд робкорів.

Редактор, сидячи на вороб'яніновському стільці, усміхався і, швидко киваючи головою то на ручку, то на гостей, весело давав пояснення.

Галас у секретаріаті не вгавав. Персицький приніс статтю Семашка, і секретар негайно викреслив з макета третьої шпальти шаховий відділ. Маестро Судейкін уже не боровся

за прекрасний етюд Неунивака. Він намагався зберегти бодай розв'язання задач. Після боротьби, що своїм напруженням була вища за боротьбу його з Ласкером на сенсебастіанському турнірі, маєстро одвоював собі куточок коштом «Суду і побуту».

Семашка здали до набору. Секретар знову заглибився в передовицю. Прочитати її секретар вирішив будь-що-будь, з суто спортивного інтересу.

Коли він дійшов до місця: «...Однак зміст останнього пакту такий, що коли Ліга націй зареєструє його, то доведеться визнати, що...», до нього підійшов «Суд і побут», волохатий мужчина. Секретар читав собі далі, навмисне не дивлячись у бік «Суду і побуту» і роблячи в передовиці непотрібні помітки.

«Суд і побут» зайшов з другого боку і сказав ображено:

— Я не розумію.

— Ну-ну,— забурмотів секретар, намагаючись виграти час,— у чім річ?

— Річ у тім, що в середу «Суду і побуту» не було, в п'ятницю «Суду і побуту» не було, в четвер умістили із загону тільки аліментну справу, а в суботу знімають процес, про який давно пишуть у всіх газетах, і тільки ми...

— Де пишуть? — закричав секретар.— Я не читав.

— Завтра скрізь буде, а ми знову спізнимось.

— А коли вам доручили чубарівську справу, ви що писали? Рядка від вас не можна було добути. Я знаю. Ви писали про чубарівців у вечірній випуск.

— Звідки ви це знаєте?

— Знаю. Мені казали.

— У такому разі я знаю, хто вам казав. Вам казав Персицький, який перед очима всієї Москви використовує апарат редакції, щоб давати матеріал у Ленінград.

— Пашо! — сказав секретар тихо.— Покличте сюди Персицького.

«Суд і побут» індиферентно сидів на підвіконні. Позад нього виднівся сад, в якому вовтузились птахи і гравці у скраклі. Справу розглядали довго. Секретар припинив її спритним маневром: викинув шахи і натомість поставив «Суд і побут». Персицькому зроблено попередження.

Настав найгарячіший редакційний час — п'ята година.

Над розігрітими друкарськими машинками курив димок. Співробітники диктували гідкими від поспіху голосами. Старша друкарка кричала на негідників, які непомітно підкидали свої матеріали поза чергою.

Коридором ходив редакційний поет. Він залицявся до друкарки, скромні стегна якої розв'язували його поетичні чуття. Він вів її у кінець коридора і біля вікна говорив слова кохання, на які дівчина відповідала:

— У мене сьогодні понадурочна робота, і мені ніколи. Це означало, що вона кохає іншого.

Поет плутався під ногами і до всіх знайомих звертався з разуче одноманітним проханням:

— Дайте десять копійок на трамвай!

Шукаючи цієї суми, він забрів у відділ робкорів. Поблукавши поміж столів, за якими працювали «читці», і помацавши руками стоси кореспонденцій, поет поновив свої спроби. Читці, найсуворіші в редакції люди (їх зробила такими потреба перерахувати по сто листів на день, написаних руками, знайомими більше із сокирою, малярським пензлем або тачкою, ніж з письмом), мовчали.

Поет побував в експедиції і врешті-решт перекочував до контори. Але там він не тільки не дістав десяти копійок, а навіть зазнав нападу від комсомольця Авдотьєва: поетові було запропоновано вступити до гуртка автомобілістів. Закохану душу поета затягло парою бензину. Він ступив два кроки вбік і, взявши третю швидкість, зник з-перед очей.

Авдотьєв ані трохи не був спантеличений. Він вірив у перемогу автомобільної ідеї. У секретаріаті він повів боротьбу тихою сапою. Це і стало на перешкоді секретареві дочитати передовицю.

— Слухай, Олександрє Йосиповичу. Ти завжди, діло серйозне,— сказав Авдотьєв, сідаючи на секретарський стіл.— У нас організувався автомобільний клуб. Чи не дасть нам редакція позичково карбованців п'ятсот на вісім місяців?

— Можеш бути певний.

— Що? Ти думаєш — мертве діло?

— Не думаю, а знаю. Скільки ж у вас у гуртку членів?

— Уже дуже багато.

Гурток поки що складався тільки з самого організатора, але Авдотьєв не поширював цих відомостей.

— За п'ятсот карбованців ми купуємо на «кладовищі» машину. Єгоров уже наглянув. Ремонт, він каже, коштуватиме не більше як п'ятсот. Разом тисяча. От я і думаю набрати двадцять чоловік, по півсотні на кожного. Зате буде чудово. Навчимося керувати машиною. Єгоров буде шефом. І через три місяці — до серпня — ми всі уміємо керувати, є машина, і кожний по черзі їздить, куди йому завгодно.

— А п'ятсот карбованців на купівлю?

— Дасть каса взаємодопомоги під проценти. Виплатимо. Так що ж, записувати тебе?

Але секретар був уже лисуватий, багато працював, перебував під владою сім'ї і квартири, любив полежати по обіді на канапі і почитати перед сном «Правду». Він подумав і відмовився.

— Ти, — сказав Авдотьєв, — старик!

Авдотьєв підходив до кожного столу — повторював свої запальні промови. Серед стариків, за яких він вважав усіх співробітників старших за двадцять років, слова його викликали сумнівний ефект. Вони кисло відбріхувались, наполягаючи на тім, що вони уже друзі дітей і регулярно платять по двадцять копійок на рік на добре діло допомоги бідним малцям. Вони, власне кажучи, погодились би вступити в новий клуб, але...

— Що «але»? — кричав Авдотьєв. — Якби автомобіль був сьогодні? Правда ж? Якби вам покласти на стіл синій шестициліндровий «паккард» за п'ятнадцять копійок на рік, а бензин та мастильні матеріали коштом уряду?!

— Іди, іди! — говорили старички. — Зараз останній посил, заважаєш працювати!

Автомобільна ідея гасла й починала чадити. Нарешті найшовся піонер нового задуму. Персицький з гуркотом відскочив від телефону, вислухав Авдотьєва і сказав:

— Ти не так підходиш, дай листа. Почнімо спочатку.

І Персицький разом з Авдотьєвим почали новий обхід.

— Ти старий матрац, — говорив Персицький голубоокому юнакові, — на це навіть грошей не треба давати. У тебе є позика двадцять сьомого року? На скільки? На п'ятдесят? Тим краще. Ти даєш ці облигації в наш клуб. З облигацій збирається капітал. На серпень ми зможемо реалізувати всі облигації і купити автомобіль.

— А якщо моя облигація виграє? — боронився юнак.

— А скільки ти хочеш виграти?

— П'ятдесят тисяч.

— На ці п'ятдесят тисяч купимо автомобілі. І коли я виграю — теж. І коли Авдотьєв — теж. Словом, чия б облигація не виграла, гроші ідуть на машини. Тепер ти зрозумів? Дивак! Власною машиною поїдеш по Воєнно-Грузинській дорозі! Гори! Дурень!.. А позад тебе на власних машинах «Суд і побут» мчить, хреніка, відділ пригод і ця дамочка, знаєш, що дає кіно... Ну? Ну? Залицятись будеш!..

Кожний держатель облигації в глибині душі не вірить у можливості виграшу. Зате він дуже ревниво ставиться до облигацій своїх сусід і знайомих. Він більше від вогню боїться того, що виграють вони, а він, вічний невдаха, знову з'їсть дулю. Тим-то надії на виграш сусіда по редакції непоборно штовхали держателя облигацій в лоно нового клубу. Бентежило тільки одне, що жодна облигація не виграє. Але це чомусь здавалось малоімовірним, і, крім того, автомобільний клуб нічого не втрачав: одна машина з «кладовища» була гарантована на зібраний з облигацій капітал.

Двадцять чоловік набралось за п'ять хвилин. Коли справу було увінчано, прийшов секретар, що почув про привабні перспективи автомобільного клубу.

— А що, хлопці,— сказав він,— чи не записатись і мені?

— Запишись, старик, чому ж ні,— одказав Авдотьев,— тільки не до нас. У нас уже, на жаль, повний комплект, і приймання нових членів припинено до тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року. А запишись ти краще в друзі дітей. Дешево й спокійно. Двадцять копійок на рік, і їхати нікуди не треба.

Секретар пом'явся, згадав, що і справді він уже старий, зітхнув і пішов дочитувати цікаву передовицю.

— Скажіть, товаришу,— зупинив його в коридорі красень з черкеським лицем,— де тут редакція газети «Верстат»? Це був великий комбінатор.

РОЗДІЛ XXV

РОЗМОВА З ГОЛИМ ІНЖЕНЕРОМ

Перед появою Остапа Бендера в редакції сталася ціла низка подій неабиякої ваги.

Не заставши Ернеста Павловича вдень (квартира була замкнена, і хазяїн, мабуть, був на службі), великий комбінатор вирішив зайти до нього пізніше, а поки що походжав містом. Змучений жадобою діяльності, він переходив вулиці, зупинявся на майданах, підморгував міліціонерові, підсаджував дам в автобуси і загалом мав такий вигляд, неначе вся Москва з пам'ятниками, трамваями, моссельпромцями, церквями, вокзалами і афішними тумбами зібралась до нього на раут. Він ходив поміж гостей, люб'язно розмовляв з ними і для кожного мав тепле слівце. Прийом такої сили візитерів трохи втомив великого комбінатора. До того ж

була вже шоста година, і треба було йти до інженера Шукіна.

Але доля судила так, що, перше ніж побачитись з Ернестом Павловичем, Остапові довелося затриматись години на дві для підпису невеликого протоколу.

На Театральному майдані великий комбінатор попав під коня. Зовсім несподівано на нього налетіла несміла тварина білого кольору і штовхнула його кістлявими грудьми. Бендер упав, обливаючись потом. Було дуже жарко. Білий кінь голосно просив пробачення. Остап жваво зірвався на ноги. Його могутнє тіло не зазнало ніяких пошкоджень. Тим більше причин і можливостей для скандалу.

Гостинного і люб'язного хазяїна Москви не можна було пізнати. Він перевальцем підійшов до збентеженого дідка візника і гупнув його кулаком по ватній спині. Дідок терпляче зніс кару. Прибіг міліціонер.

— Вимагаю протокола! — з пафосом закричав Остап.

У його голосі задзвеніли металеві нотки людини, ображеної в найсвятіших своїх почуттях. І, стоячи біля стіни Малого театру, на тому самісінькому місці, де згодом було поставлено пам'ятник великому російському драматургові Островському, Остап підписав протокол і дав невелике інтерв'ю Персицькому, що надбів в цей момент. Персицький не гребував чорною роботою. Він акуратно записав у блокнот прізвище й ім'я потерпілого і подався далі.

Остап гордовито рушив у путь. Усе ще переживаючи напад білого коня і відчуваючи запізнаний жаль, що не встиг візникові дати й по шиї, Остап, переступаючи через дві приступки, піднявся до сьомого поверху шукінського будинку. Тут на голову йому впала важка крапля. Він глянув угору. Прямо в очі йому ринув з верхньої площадки невеликий водоспад брудної води.

«За такі штуки треба морду бити»,— вирішив Остап.

Він кинувся нагору. Біля дверей шукінської квартири, спиною до нього, сидів голий чоловік, вкритий білими лишаями. Він сидів прямо на кахляних плитах, схопившись за голову і розхитуючись.

Навколо голого стояла вода, що виливалася в щілину квартирних дверей.

— О-о-о,— стогнав голий,— о-о-о...

— Скажіть, це ви тут лєте воду? — запитав Остап роздратовано.— Що це за місце для купання? Ви з глузду з'їхали!

Голий подививсь на Остапа і схлипнув.

— Слухайте, громадянине, замість плакати, ви, може, пішли б до лазні? Подивіться, на що ви схожі! Справжній тобі пікадор!

— Ключ,— промимрив інженер.

— Який ключ? — запитав Остап.

— Од кв-в-варти-ири.

— Де гроші лежать?

Голий чоловік гикав з дивовижною швидкістю.

Ніщо не могло збентежити Остапа. Він починав здогадуватись. І коли нарешті здогадався, мало не впав за поруччя від реготу.

— То ви не можете зайти в квартиру? Але ж це дуже просто!

Намагаючись не замаститись об голого, Остап підійшов до дверей, сунув у щілину американського замка довгий жовтий ніготь великого пальця і обережно почав повертати його справа наліво і згори вниз.

Двері безшумно одчинились, і голий з радісним виттям вбіг у затоплену квартиру.

Шуміли крани. Вода в їдальні вирувала. У спальні вона стояла спокійним ставком, по якому тихо, лебединим ходом, пливли нічні капці. Сонним риб'ячим табунцем збились у кутку недокурки.

Вороб'яніновський стілець стояв у їдальні, де була найбільша течія. Білі баранці закипали округ усіх чотирьох ніжок. Стілець ледь подригував і, здавалось, збирався негайно попливти од свого переслідувача. Остап сів на нього і підібгав ноги. Отямившись, Ернест Павлович з криками «пардон! пардон!» закрив крани, умився і став власною персоною перед Бендером голий до пояса і в засуканих до колін мокрих штанах.

— Ви мене просто врятували! — збуджено кричав він. — Пробачте, не можу подати вам руки, я весь мокрий. Ви знаєте, я мало не збожеволів.

— До того, видно, і йшлося.

— Я опинився в жахливому становищі.

І Ернест Павлович, переживаючи знову страшну пригоду, то погасаючи, то нервово сміючись, розказав великому комбінаторові подробиці свого лиха.

— Якби не ви, я б загинув,— закінчив інженер.

— Так,— сказав Остап,— зо мною теж трапився такий випадок. Навіть трохи гірший.

Інженера до такої міри цікавило тепер усе, що стосувалось подібних історій, що він навіть кинув відро, яким збирав воду, і почав напружено слухати.

— Точнісінько так, як з вами, — почав Бендер, — тільки було це взимку, і не в Москві, а в Миргороді, в один з веселеньких періодів між Махно і Тютюнником дев'ятнадцятого року. Жив я в одній сім'ї. Хохли запеклі! Типові власники: одноповерховий будинок і багато всілякого барахла. Треба вам сказати, що з каналізації та інших вигод у Миргороді є тільки вигрібні ями. Ну, і вискочив я одного разу вночі в самій близькі, просто на сніг: застудитися я не боявся — діло однієї хвилини. Вискочив і машинально захлопнув за собою двері. Мороз — градусів двадцять. Я стукаю — не відчиняють. На місці не встоїш: замерзнеш! Стукаю і бігаю, стукаю і бігаю — не одчиняють. І, головне, в домі жодна сатана не спить. Ніч страшна. Собаки виють. Стріляють десь. А я бігаю по заметах у літніх спідніх... Цілісіньку годину стукав. Ледве не здох. І чому, ви думаете, вони не одчиняли? Майно ховали, зашивали керенки в подушку. Думали, що з трусом. Я їх мало не повбивав потім.

Інженерові все це було дуже близьке.

— Так, — сказав Остап, — то це ви інженер Щукін?

— Я. Тільки ви вже, будь ласка, нікому не кажіть. Незручно, ей-ей.

— О, будь ласка. Антр-ну, тет-а-тет. У чотири ока, як кажуть французи. А я до вас у справі, товаришу Щукін.

— Дуже радий вам служити.

— Гран мерсі. Справа, власне кажучи, малєпська. Ваша дружина просила мене зайти до вас і взяти у вас цей стілець. Вона говорила, що він їй потрібен для пари. А вам вона збирається прислати крісло.

— О, будь ласка! — скрикнув Ернест Павлович. — Я дуже радий! І навіщо завдавати вам собі клопоту? Я можу сам принести. Сьогодні ж.

— Ні, навіщо! Для мене це — дурниця. Живу я недалеко, для мене це неважко.

Інженер заметушився і проводжав великого комбінатора до самих дверей, переступити які він боявся, хоч ключ був уже завбачливо покладений в кишеню мокрих штанів.

Колишньому студентові Іванопуло був подарований іще один стілець. Оббивка його, щоправда, була трохи зіпсована, але все ж таки це був прекрасний стілець і до того ж точнісінько такий, як перший.

Остапа не турбувала невдача з цим стільцем, четвертим трофеєм. Він знав усі каверзи долі.

У гармонійну систему його силогізмів темним громадям врізався тільки стілець, що відплив у глибину товарного двора Жовтневого вокзалу. Думки про цей стілець були неприємні і навівали важкі сумніви.

Великий комбінатор почував себе так, як гравець у рулетку, що ставить тільки на номери, один із тої породи людей, які бажають виграти одразу в тридцять шість разів більше за свою ставку. Становище було навіть гірше: концесіонери грали в таку рулетку, де зеро припадало на одинадцять номерів із дванадцяти. Та й самий дванадцятий номер зник з поля зору, був чортзна-де і, можливо, таїв у собі гарний виграв.

Ланцюг цих сумних думок урвав прихід головного директора. Уже самий вигляд його збудив в Остапі недобрі чуття.

— Ого! — сказав технічний керівник. — Я бачу, ви робите успіхи. Тільки не жартуйте зо мною. Навіщо ви залишили стілець за дверима? Побавитися мною?

— Товаришу Бендер, — пробурмотів предводитель.

— Ох, нащо ви граєте на моїх нервах! Несіть його сюди мерщій, несіть! Ви бачите, що новий стілець, на якому я сиджу, збільшив цінність нашого надбання в багато разів.

Остап схилив голову набік і примружив очі.

— Не мучте дитя, — забасив він нарешті, — де стілець? Чому ви його не принесли?

Плутану доповідь Іполита Матвійовича уривали крики з місця, іронічні оплески і каверзні запитання. Вороб'янінов закінчив свою доповідь під однобайний сміх аудиторії.

— А мої інструкції? — запитав Остап грізно. — Скільки разів казав я вам, що красти — великий гріх! Ще тоді, коли ви в Старгороді хотіли обікрасти мою дружину, мадам Грицауєву, ще тоді я зрозумів, що у вас дрібнозлочинний характер. Найбільше, до чого зможуть призвести вас такі ваші здібності, — це шість місяців без суворої ізоляції. Для гіганта мислі і батька російської демократії масштаб начебто й невеликий, і от результати. Стілець, який був у вас у руках, випорснув. Мало того, ви зіпсували легке місце! Спробуйте піти туди з другим візитом. Вам цей Авессалом голову зірве. Щастя ваше, що вам допоміг ідіотський випадок, а то сиділи б ви за ґратами і марно ждали б від мене передачі. Я вам передачі носити не буду, майте це на увазі. Що мені Гекуба? Ви мені врешті-решт не мати, не сестра і не коханка.

Іполит Матвійович, свідомий своєї нікчемності, стояв похнюпившись.

— От що, голубе мій, я бачу, що наша спільна робота марна. У всякому разі, працювати з таким малокультурним компаньйоном, як ви, з сорока процентів, на мою думку, абсурд. Воленс-неволенс, але я мушу поставити нові умови.

Іполит Матвійович задихав. До цього часу він намагався не дихати.

— Так, мій старий друже, ви хворі на організаційне безсилля і біду німців. Відповідно до цього зменшуються ваші паї. Чесно, хочете — двадцять процентів?

Іполит Матвійович рішуче захитав головою.

— Чому ж ви не хочете? Вам мало?

— М-мало.

— Але ж це тридцять тисяч карбованців! Скільки ж ви хочете!

— Згода на сорок.

— Грабіж серед білого дня! — сказав Остап, імітуючи інтонації предводителя під час історичного торгу в двірницькій. — Вам мало тридцять тисяч? Вам потрібен ще ключ від квартири?!

— Це вам потрібен ключ від квартири, — пробелькотів Іполит Матвійович.

— Беріть двадцять, поки не пізно, а то я можу передумати. Користуйтеся з того, що у мене гарний настрій.

Вороб'янінов давно вже втратив той самовдоволенний вигляд, з яким починав колись розшук діамантів.

Крига, що скресла ще в двірницькій, крига, що гриміла, тріскаючи і б'ючись об граніт набережної, давно вже розкришилась і розтанула. Криги вже не було. Була широка повідь, що недбало несла на собі Іполита Матвійовича, жбурляючи його то туди то сюди, то б'ючи його об колоду, то натикаючи його на стільці, то одкидаючи його від тих стільців. Невимовний страх почував Іполит Матвійович. Все лякало його. Рікою пливло сміття, нафтові залишки, пробиті курники, дохла риба, чийсь жахливий капелюх. Може, це був капелюх панотця Федора, качачий картузик, зірваний з нього вітром у Ростові? Хто знає! Кінцевого пункту не видно. До берега не прибивало, а пливти проти води колишній предводитель дворянства не мав ні сили, ні бажання.

Його несло в одкрите море пригод.

Як розповите немовля розтуляє, не спиняючись ні на мить, і стискає воскові кулачки, рухає ноженятами, крутить головою, завбільшки з велике антонівське яблуко, одягнене в чепчик, і видуває з рота бульбашки, так Авессалом Ізнуренков був у стані вічного неспокою. Він рухав повними ніжками, крутив голеним підборіддячком, раз у раз охав і виробляв волохатими руками такі жести, немов робив гімнастику на резинках.

Він провадив дуже метушливе життя, скрізь з'являвся і щось пропонував, летячи по вулиці, як перелякана курка, швидко говорив уголос, немов вираховував страховку камінної, критої залізом будівлі. Суть його життя і діяльності полягала в тім, що він органічно не міг узятись до якої-небудь справи, речі або думки більш ніж на хвилину.

Якщо дотеп не подобався і не викликав раптового сміху, Ізнуренков не переконував редактора, як інші, що дотеп хороший і потребує для повної оцінки тільки невеличкого роздуму, він одразу ж пропонував новий дотеп.

«Що погане, те погане, — говорив він, — зрештою».

У магазинах Авессалом Володимирович чинив такий сумбур, так швидко з'являвся і зникав з-перед очей вражених продавців, так експансивно купував коробку шоколаду, що касирка сподівалась одержати від нього щонайменше карбованців тридцять. Але Ізнуренков, пританцьовуючи біля каси і хапаючись за галстук, немов його душили, кидав на скляну дощечку зібганий трояк і, вдячно мекаючи, мчав далі.

Якби цей чоловік міг зупинити себе бодай години на дві, сталися б несподівані події.

Можливо, Ізнуренков присів би до столу і написав прекрасну повість, а може, і заяву в касу взаємодопомоги про видачу безповоротної позики, або новий пункт до закону про користування житлоплощею, або книгу «Уміння добре одягатись і поводитись у товаристві».

Але зробити цього він не міг. Завжди в шаленій роботі, ноги мчали його, з рухливих рук олівець вилітав, як стріла, думки стрибали.

Ізнуренков бігав по кімнаті, і печаті на меблях тряслись, наче серезки у циганки в танку. На стільці сиділа сміхотлива дівчина з передмістя.

— Ох, ох,— скрикнув Авессалом Володимирович,— божественно! «Царица голосом и взором свой пышный оживляет пир»... Ох, ох! Високий клас!.. Ви — королева Марго.

Нічого цього не збагнувши, королева з передмістя шанобливо сміялася.

— Ну, їжте шоколад, ну, я вас прошу!.. Ох, ох!.. Чарівно!..

Він щохеїлини цілував королеві руки, захоплювався її скромним туалетом, сунув їй kota і запобігливо питає:

— Правда, він схожий на папугу? Лев! Лев! Справжній лев! Скажіть, він справді надзвичайно пухнастий?.. А хвіст! Хвіст! Скажіть, це справді великий хвіст! Ох!

Потім кіт полетів у куток, і Авессалом Володимирович, приклавши руку до пухких молочних грудей, почав комусь вклонятись у віконце. Раптом у моторній його голові клацнув якийсь клапан, і він заіскрився визивними дотепами з приводу фізичних і душевних властивостей своєї гості:

— Скажіть, а ця брошка дійсно скляна? Ох! Ох! Який блиск! Ви мене засліпили, слово честі!.. А скажіть, Париж справді велике місто? Там дійсно Ейфелева башта?.. Ох! Ох!.. Які руки! Який ніс!.. Ох!

Він не обнімав дівчини. З нього досить було говорити їй компліменти. І він говорив без угаву. Потік їх урвала несподівана поява Остапа.

Великий комбінатор крутив у руках шматок паперу і суворо питає:

— Ізнуренков тут живе? Це ви і є?

Авессалом Володимирович тривожно вдивлявся в камінне обличчя відвідувача. У його очах він намагався прочитати, які саме претензії зараз поставлять йому: чи штраф за розбите під час розмови в трамваї скло, чи повістка в нарсуд за несплату квартирних грошей, або прийом передплати на журнал для сліпих.

— Що ж це, товаришу,— жорстко сказав Бендер,— це зовсім не діло — проганяти казенного кур'єра.

— Якого кур'єра? — вжахнувся Ізнуренков.

— Самі знаєте якого. Зараз меблі буду вивозити. Прошу вас, громадянко, звільнити стілець,— суворо промовив Остап.

Громадянка, над якою щойно читали вірші найліричніших поетів, підвелася з місця.

— Ні! Сидіть! — закричав Ізнуренков, затуляючи стілець своїм тілом.— Вони не мають права.

— Щодо прав помовчали б ви, громадянине. Свідомим треба бути. Звільніть меблі! Закон треба шанувати!

З цими словами Остап схопив стілець і потряс ним у повітрі.

— Вивожу меблі! — рішуче заявив Бендер.

— Ні, не вивозите!

— Як це так не вивожу,— посміхнувся Остап, виходячи із стільцем у коридор,— коли саме вивожу.

Авессалом поцілував королеві руку, і нахиливши голову, побіг за суворим суддею. Той уже спускався сходами.

→ А я вам кажу, що не маєте права. За законом, меблі можуть стояти два тижні, а вони стояли тільки три дні! Може, я й заплачу.

Ізнуренков кружляв навколо Остапа, наче бджола. Таким маніром обидва опинились на вулиці. Авессалом Володимирович біг за стільцем аж до рогу. Тут він побачив горобців, що стрибали навколо купи гною. Він глянув на них ясними очима, забурмотів, сплеснув руками і, зайшовшись сміхом, промовив:

— Високий клас! Ох!.. Ох!.. Який поворот теми!..

Захоплений розробкою теми, Ізнуренков весело повернувся назад і вистрибом побіг додому. Про стілець він згадав тільки дома, заставши дівчину з передмістя на ногах посеред кімнати.

Остап одвіз стілець візником.

— Учїться,— сказав він Іполитові Матвійовичу,— стілець взято голими руками. Даром. Ви розумієте?

Після розшиву стільця Іполит Матвійович засумував.

— Шанси щоразу збільшуються,— сказав Остап,— а грошей ні копійки. Скажіть, а ваша теща-небіжчиця не любила жартувати?

— А в чому річ?

— Може, ніяких діамантів нема?

Іполит Матвійович так замахав руками, що на ньому піднявся піджачок.

— У такому разі все чудово. Будемо сподіватись, що майно Іванопуло збільшиться ще тільки на один стілець.

— Про вас, товаришу Бендер, сьогодні в газетах писали,— улесливо сказав Іполит Матвійович.

Остап насупився. Він не любив, коли преса знімала виття навколо його імені.

— Що ви мелете? У якій газеті?

Іполит Матвійович переможно розгорнув «Верстат».

— Отут. У відділі «Що сталося за день».

Остап трохи заспокоївся, боявся-бо заміток тільки у викривальних відділах: «Наші шпильки» і «Злочинців — під суд».

І справді, у відділі «Що сталося за день» нонпареллю було надруковано:

ПОПАВ ПІД КОНЯ

учора на майдані Свердлова попав під коня
візника № 8974 гр. О. Бендер. Потерпілий
відбувся легким переляком.

— Це візник відбувся легким переляком, а не я, — буркіливо зауважив О. Бендер. — Ідіоти! Пишуть, пишуть — і самі не знають, що пишуть. А! Це — «Верстат»? Дуже, дуже приємно. А ви знаєте, Вороб'янінов, що цю замітку, можливо, писали, сидячи на вашому стільці? Кумедна історія!

Великий комбінатор задумався.

Привід для візиту до редакції найдено.

Дізнавшись у секретаря, що в усіх кімнатах праворуч і ліворуч на всю довжину коридора міститься редакція, Остап набрав простацького вигляду і почав обходити редакційні приміщення: йому треба було довідатись, у якій кімнаті поставлено стілець.

Він вліз у місцевком, де вже йшло засідання молодих автомобілістів, і одразу побачивши, що стільця там нема, перекочував у сусіднє приміщення. У конторі він удавав, немовби очікує резолюції; у відділі робкорів довідувався, де тут згідно з об'явою продають макулатуру; в секретаріаті питав про умови передплати, а в кімнаті фейлетоністів спитав, де приймають об'яви про загублені документи.

Таким маніром він дістався до кімнати редактора, який, сидячи на концесійному стільці, сурмив у телефонну трубку.

Остапові потрібний був час, щоб уважно вивчити місцевість.

— Тут, товаришу редактор, на мене вміщено справжні-сінький наклеп, — сказав Бендер.

— Який наклеп? — запитав редактор.

Остап довго розгортав примірник «Верстата». Оглянувшись на двері, він побачив на них американський замок. Якщо вирізати шматочок скла в дверях, то легко можна було б просунути руку і одчинити замок зсередини.

Редактор прочитав показану Остапом замітку.

— У чому ж ви, товаришу, вбачаєте наклеп?

— Аякже! А оце: «Потерпілий відбувся легким пере-
ляком».

— Не розумію.

Остап лагідно дивився на редактора й на стілець.

— Буду я лякатись якогось там візника. Осоромили перед
цілим світом — спростування треба.

— От що, громадянине,— сказав редактор,— ніхто вас
не осоромив, і в таких дріб'язкових питаннях ми спросту-
вань не даємо.

— Ну, все одно, я так діла цього не залишу,— говорив
Остап, покидаючи кабінет.

Він уже побачив усе, що йому було треба.

РОЗДІЛ XXVII

ДИВОВИЖНИЙ БУПРІВСЬКИЙ КОШИК

Старгородська філія ефемерного «Меча і рала»
разом з молодцями з «Швидкоупаку» вишикувалась у
довжелезну чергу біля борошенної крамниці «Хлібопро-
дукту».

Перехожі зупинялися.

— Куди черга стоїть? — питали громадяни.

У нудній черзі, що стоїть біля магазину, завжди є чоловік,
балакучість якого більша, що далі стоїть він від магазинних
дверей. А якнайдалі стояв Полесов.

— Дожили,— казав брендмейстер,— скоро всі на макуху
перейдемо. Дев'ятнадцятого року і то краще було. Боршна
в місті на чотири дні.

Громадяни недовіриливо підкручували вуса, заходили з
Полесовим у суперечку і посилались на «Старгородську
правду».

Довівши Полесову, як двічі по два чотири, що боршна
в місті скільки завгодно і що нема чого зчиняти паніку,
громадяни бігли додому, брали всю готівку і приєднувались
до борошняної черги.

Молодці з «Швидкоупаку», закупивши все борошно в
крамниці, перейшли на бакалію й утворили чайно-цукрову
чергу.

За три дні Старгород був охоплений продовольчою і това-
ровою кризою. Представники кооперації і держторгівлі
запропонували, поки прибудуть харчові продукти з дороги,

обмежити відпуск товарів в одні руки по фунту цукру і по п'ять фунтів борошна.

Другого дня винайдено протиотруту.

Першим у черзі по цукор стояв Альхен. За ним — його дружина Сашхен, Паша Емільович, чотири Яковичі і всі п'ятнадцять пенсіонерок бабусь у туалъденорових убраннях. Викачавши з магазину Старгіко півпуда цукру, Альхен повів свою чергу в другий кооператив, клянучи по дорозі Пашу Емільовича, який встиг злопати одпущений на його пайку фунт цукрового піску. Паша сипав цукор горбиком на долоню і посилав у свою широку пащу. Альхен клопотався цілий день. Унікаючи усушки й розтруски, він вилучив Пашу Емільовича з черги і пристосував його для переносу скупленого на привозний ринок. Там Альхен сором'язно перепродавав у приватні крамнички добуті цукор, борошно, чай і маркізет.

Полесов стояв у чергах головним чином з принципу. Грошей у нього не було, і купити він однаково нічого не міг. Він кочував з черги в чергу, прислухався до розмов, робив ущипливі зауваження, недвозначно задирав брови і про-рокував. Наслідком його недомовок було те, що місто сповнило чутки про приїзд якоїсь з Мечі і Уралу підпільної організації.

Губернатор Дядьєв заробив за один день десять тисяч. Скільки заробив голова біржового комітету Кислярський, не знала навіть його дружина.

Думка про те, що він належить до таємної громади, не давала Кислярському спокою. Чутки, що кружляли в місті, страшенно перелякали його. Перебувши безсонну ніч, голова біржового комітету вирішив, що тільки щиросерде признание може скоротити йому строк перебування в тюрмі.

— Слухай, Генрієтто,— сказав він дружині,— пора вже переносити мануфактуру до шуряка.

— А що, хіба прийдуть? — спитала Генрієтта Кислярська.

— Можуть прийти. Якщо в країні немає вільної торгівлі, то мушу ж я коли-небудь сісти?

— То що, приготувати вже білизну? Нещаслива моя доле! Вічно носити передачу. І чому ти не підеш у радянські службовці? Адже шуряк член профспілки і — нічого! А цьому неодмінно треба бути червоним купцем!

Генрієтта не знала, що доля піднесла її чоловіка на голову біржового комітету. Тому вона була спокійна.

— Можливо, я не прийду ночувати,— сказав Кислярський,— тоді ти завтра приходи з передачею. Тільки, будь ласка, не принось вареників. Що за охота їсти холодні вареники?

— Може, візьмеш із собою примус?

— Так тобі й дозволять держати в камері примус! Дай мені кошик.

У Кислярського був спеціальний бупривський кошик. Зроблений на спеціальне замовлення, він був цілком універсальний. Якщо розгорнути його — це ліжко, напіврозгорнути — столик; крім того, він заміняв шафу: там були полицки, гачки і ящики, шухляди. Дружина поклала в цей універсальний кошик холодну вечерю і свіжу білизну.

— Можеш мене не проводжати,— сказав досвідчений чоловік.— Коли прийде Рубенс по гроші, скажи, що грошей нема. До побачення! Рубенс може заждати.

І Кислярський поважно вийшов на вулицю, держачи за ручку бупривський кошик.

— Куди ви, громадянине Кислярський? — гукнув на нього Полесов.

Він стояв біля телеграфного стовпа і криками підбадьорював працівника зв'язку, який, чіпляючись залізними кігтями за стовп, добирався до ізолятора.

— Іду признаватися,— одказав Кислярський.

— У чім?

— У «Мечі і ралі».

Віктор Михайлович занімів. А Кислярський, виставивши наперед свій яйцеподібний животик, підперезаний широким дачним поясом з накладною кишенькою для годинника, неквапно пішов до прокурора.

Віктор Михайлович залопотів крилами і полетів до Дядьєва.

— Кислярський провокатор! — закричав брендмейстер.— Щойно пішов доносити. Його ще видко.

— Як? І кошик при ньому? — вжахнувся старгородський губернатор.

— При ньому.

Дядьєв поцілував дружину, крикнув, що коли прийде Рубенс, грошей йому не давати, і стрімголов вибіг на вулицю. Віктор Михайлович закрутився, застогнав, наче курка, що знесла яйце, і побіг до Владі з Нікешєю.

Тим часом громадянин Кислярський, повагом прогулюючись, наближався до губпрокуратури. По дорозі він зустрів Рубенса і довго з ним розмовляв.

— А як же з грошима? — запитав Рубенс.

— По гроші прийдете до дружини.

— А чому ви з кошиком? — підозріло запитав Рубенс.

— Іду в лазню.

— Ну, доброго вам здоров'я, помившись.

Потім Кислярський зайшов у кондитерську ССТ, колишню «Бонбон де Варсові», зволив випити склянку кави і з'їсти листковий пиріжок. Час було йти кається. Голова біржового комітету вступив до приймальної губпрокуратури. Там було порожньо. Кислярський підійшов до дверей з написом «Губернський прокурор» і ввічливо постукав.

— Можна! — одказав добре відомий Кислярському голос.

Кислярський увійшов і здивовано зупинився. Його яйцеподібний животик одразу ж спав і зморщився, як фінік. Те, що він побачив, було цілковитою для нього несподіванкою.

Письмовий стіл, за яким сидів прокурор, оточували члени могутньої організації «Меча і рала». Судячи з їхніх жестів і плаксивих голосів, вони признавались у всьому.

— От він, — вигукнув Дядьєв, — найголовніший октябрист!

— По-перше, — сказав Кислярський, поставивши на підлогу бупрівський кошик і наближаючись до столу, — по-перше, я не октябрист, далі, я завжди співчував Радянській владі, і по-третє, головний це не я, а товариш Чарушников, чия адреса...

— Червоноармійська! — закричав Дядьєв.

— Номер три! — хором повідомили Владя й Нікеша.

— У двір і ліворуч, — додав Віктор Михайлович, — я можу показати.

Через двадцять хвилин привезли Чарушнікова, який насамперед заявив, що нікого з присутніх у кабінеті ніколи в житті не бачив. Слідом за цим, не зробивши ніякої паузи, Чарушников доніс на Олену Станіславівну.

Тільки в камері, змінивши білизну і простягшись на бупрівським кошику, голова біржового комітету відчув себе легко й спокійно.

Мадам Грицацуєва-Бендер за час кризи встигла зробити запас харчових продуктів і товарів для своєї крамнички щонайменше на чотири місяці. Заспокоївшись, вона знову засумувала за молодим чоловіком, що нудиться на засіданнях Малого Раднаркому. Візит до ворожки не дав заспокоєння.

Олена Станіславівна, стурбована зникненням усього старгородського ареопагу, метала карти з обурливою недбалістю. Карти вщували то кінець світу, то надбавку до платні, то побачення з чоловіком у казенному домі і в присутності ворога — винowego короля.

Та й саме ворожіння кінчилось якимось дивно. Прийшли агенти — винові королі — і повели вщунку в казенний дім, до прокурора.

Залишившись на самоті з папугою, збентежена вдовиця зібралась була уже йти, як раптом папуга ударив дзьобом об клітку і вперше в житті заговорив людським голосом.

— Дожили! — сказав він сардонічно, накрив голову крилом і висмикнув з-під пахви пір'їну.

Мадам Грицацуєва-Бендер, пройнята страхом, кинулась до дверей.

Навздогін їй полилася запальна, безладна мова. Древній птах був так вражений візитом агентів і підконвойною мандрівкою господині в казенний дім, що почав викрикувати всі знайомі йому слова. Найбільше місце в його репертуарі посідав Віктор Михайлович Полєсов.

— За наявності відсутності, — роздратовано сказав птах.

І, повернувшись на жердинці вниз головою, підморгнув оком завмерлій біля дверей вдові, немов говорив: «Ну, як це вам подобається, вдовице?»

— Лишенько моє! — простогнала Грицацуєва.

— У якому полку служили? — запитав папуга голосом Бендера. — Кр-р-р-рах... Європа нам допоможе.

Після втечі вдови папуга поправив на собі манишку і сказав ті слова, які марно намагалися вирвати в нього люди протягом тридцяти років:

— Попка дурак!

Вдова бігла по вулиці і голосила. А дома її дожидав верткий дідок.

Це був Варфоломійович.

— На об'яву прийшов, — сказав Варфоломійович, — дві години жду, панно.

Важке копито передчуття ударило Грицацуєву в серце.

— Ох! — заспівала вдова. — Змучилась душа моя!

— Від вас, здається, пішов громадянин Бендер? Ви об'яву давали?

Вдова упала на мішки з борошном.

— Які у вас організми утлі, — солодко промовив Варфоломійович. — Я б хотів спочатку про нагороду з'ясувати собі...

— Ох!.. Усе беріть! Нічого мені тепер не жалко! — голосила сентиментальна вдова.

— Так от. Мені відоме перебування синочка вашого О. Бендера. Яка ж мені нагорода буде?

— Усе беріть! — повторила вдова.

— Двадцять карбованців, — сухо сказав Варфоломійович.

Вдова підвелася з мішків. Вона була забруднена борошном. Запорошені вії часто кліпали.

— Скільки? — перепитала вона.

— П'ятнадцять карбованців, — зменшив ціну Варфоломійович.

Він почував, що й три карбованці вирвати у нещасної жінки буде важко.

Топчучи ногами кулі, вдова наступила на дідка, кликала за свідків небесну силу і з її допомогою домоглась твердої ціни.

— Ну що ж, бог з вами, хай п'ять карбованців буде. Тільки гроші попрошу наперед. У мене таке правило.

Варфоломійович дістав із записної книжечки дві газетні вирізки і, не випускаючи їх із рук, почав читати:

— От, будь ласка, подивіться по черзі. Ви писали, значить: «Благаю... пішов з дому товариш Бендер... зелений костюм, жовті черевики, голубий жилет...» Адже правильно? Це «Старгородська правда», значить. А от що пишуть про синочка вашого в столичних газетах. От... «Попав під коня...» Та ви не побивайтесь, мадамочко, далі слухайте: «Попав під коня...» Та живий, живий! Кажу вам, живий. Невже б я за небіжчика гроші брав?.. Так от: «Попав під коня. Вчора на площі Свердлова попав під коня візника № 8974 громадянин О. Бендер. Потерпілий відбувся легким переляком... Так от, ці документики я передам вам, а ви мені грошики вперед. Таке у мене вже правило.

Вдова, плачучи, оддала гроші. Чоловік, її любий чоловік у жовтих черевиках лежав на далекій московській землі, і вогнедишний візницький кінь бив копитом об його голубі гарусні груди.

Чуйна душа Варфоломійовича задовольнилась пристойною нагородою. Він пішов, пояснивши вдові, що додаткові сліди її чоловіка безперечно знайдуться в редакції газети «Верстат», де вже, звичайно, все на світі відомо.

«Люба моя Катре! Нове горе спіткало мене, але про це згодом. Гроші дістав цілком своєчасно, за що тобі щиро вдячний. Приїхавши до Ростова, зараз же побіг на адресу. «Новоросцемент» — вельми велика установа, ніхто там інженера Брунса і не знав. Я вже був зовсім упав у розпач, але мені нарадили. Ідїть, — кажуть, — до особового столу. Пішов. «Так, — сказали мені, — служив у нас такий, відповідальну роботу виконував, тільки, — кажуть, — минулого року він од нас пішов. Переманили його в Баку на службу в Азнафту, в справі техніки безпеки».

Ну, голубко моя, не така коротка моя мандрівка, як ми думали. Ти пишеш, що гроші кінчаються. Нічого не вдїеш, Катерино Олександрівно. Кінця ждати недоаго. Запасися терпінням і, помолившись богу, продай мій діагоналевий студентський мундир. І не такі ще доведеться робити витрати. Будь готова до всього. Дорожнеча в Ростові жахлива. За номер в готелі заплатив 2 крб. 25 коп. До Баку грошей стане. Відтіля, як пощастить, телеграфую. Тут стоїть спека. Пальто ношу на руці. У номері боюсь залишити, — так і начувайся, що вкрадуть. Народ тут промітний.

Не подобається мені місто Ростов. Кількістю населення і своїм географічним положенням він набагато поступається перед Харковом. Але нічого, матушко, бог дасть, і до Москви разом поїдемо. Побачиш тоді — цілком західноєвропейське місто. А потім заживемо в Самарі, біля свого заводика. Чи не приїхав назад Вороб'янінов? Де то він тепер гасає? Чи столується ще Євстигнєєв? Як моя ряса після чистки? У всіх знайомих підтримуй певність, ніби я не одходжу від одра тігусі. Гуленьці напиши те саме.

— Ага! Зовсім забув розказати тобі про жахливий випадок, що трапився зо мною сьогодні.

Милуючись тихим Доном, стояв я біля мосту і замріявся про наш майбутній добробут. Тут знявся вітер і зірвав і кинув у річку картузик брата твого пекаря. Тільки я його й бачив! Довелося піти на нові витрати: купити англійський кепі за 2 крб. 50 коп. Братові твоєму, пекареві, нічого про подію що не розказуй. Переконай його, що я у Воронежі.

Кепсько тільки з білизною. Увечері перу, а коли не висихає, вранці одягаю вогке. За теперішньої спеки це навіть приємно.

Цілую тебе і обнімаю.

Твій вічно муж Федя»

Репортер Персицький діяльно готувався до двохсотлітнього ювілею великого математика Ісаака Ньютона.

У самий розпал роботи увійшов Стьопа з «Науки і життя». За ним пленталась опасиста громадянка.

— Слухайте, Персицький,— сказав Стьопа,— до вас от громадянка у справі прийшла. Ідїть сюди, громадянко, цей товариш вам усе пояснить.

Стьопа, посміюючись, зник.

— Ну? — спитав Персицький.— Що скажете?

Мадам Грицацуєва (це була вона) підвела на репортера млосні очі і мовчки сунула йому папірець.

— Так,— сказав Персицький,—...попав під коня... відбувся легким переляком... У чому ж річ?

— Адресу,— благально мовила вдова,— чи не можна адресу взнати?

— Чию адресу?

— О. Бендера.

— Звідки ж я знаю?

— А от товариш казав, що ви знаєте.

— Нічого я не знаю. Зверніться в адресний стіл.

— А може, ви пригадаєте, товаришу? У жовтих черевиках.

— Я сам у жовтих черевиках. У Москві ще двісті тисяч чоловік у жовтих черевиках ходять. Може, вам треба узнати їхні адреси? Тоді, будь ласка. Я кину всю свою роботу і візьмуся до цієї справи. Через півроку ви будете знати все. Мені ніколи, громадянко.

Але вдова, відчувши до Персицького велику повагу, йшла за ним коридором і, стукаючи накрохмаленою нижньою спідницею, повторювала свої просьби.

«Наволоч Стьопа,— подумав Персицький.— Ну, нічого, я нацькую на нього винахідника вічного руху, він у мене потанцює».

— Ну що я можу зробити? — роздратовано запитав Персицький, зупинившись перед вдовою.— Звідки я можу знати адресу громадянина О. Бендера? Що я — кінь, який на нього наїхав? Або візник, якого він перед моїми очима ударив по спині?..

Вдова відповідала невиразним вуркотом, в якому можна було розібрати тільки «товаришу» і «дуже вас».

Робота в Будинку народів уже скінчилася. Канцелярії і коридори спорожніли. Десь тільки дошльопувала сторінку друкарська машинка.

— Пардон, мадам, ви бачите, мені ніколи!

З цими словами Персицький сховався в убиральні. Погулявши там десять хвилин, він весело вийшов. Грицацусва терпляче трусила спідницями на розі двох коридорів. Коли Персицький наблизився, вона знов заговорила.

Репортер осатанів.

— От що, тітусю,— сказав він,— хай буде по-вашому, я вам скажу, де ваш О. Бендер. Ідіть просто коридором, потім повернете праворуч і йдіть знову просто. Там будуть двері. Спитайте Черепенникова. Він мусить знати.

І Персицький, задоволений із своєї вигадки, так швидко зник, що додаткових відомостей крохмальна вдовиця здобути не встигла.

Поправивши спідницю, мадам Грицацусва пішла коридором.

Коридори Будинку народів були такі довгі й вузькі, що відвідувачі, ідучи ними, мимохіть надавали ходи. Глянувши на першого-ліпшого перехожого, можна було узнати, скільки він пройшов. Коли він ішов трохи прискорено, це означало, що похід його щойно почався. Відвідувачі, що поминули два або три коридори, розвивали середню рись. А інколи можна було побачити людину, що бігла щодуху: вона в стадії п'ятого коридора. А громадянин, що одмахав вісім коридорів, легко міг змагатись на швидкість з птахом, перегоновим конем і чемпіоном світу — бігуном Нурмі.

Повернувши праворуч, мадам Грицацусва побігла. Тріщав паркет.

Назустріч їй швидко йшов брюнет у голубому жилеті й малинових черевиках. З вигляду Остапа було видно, що тільки надзвичайні справи концесії примусили його відвідати Будинок народів у такий пізній час. Очевидно, в план технічного керівника не входила зустріч з коханою.

Угледівши вдовицю, Бендер повернувся і, не оглядаючись, пішов уздовж стіни назад.

— Товарищу Бендер,— закричала вдова захоплено,— куди ж ви?

Великий комбінатор прискорив ходу. Наддала і вдова.

— Зачекайте, що я скажу,— просила вона.

Але слова не долинали до Остапового слуху. У його вухах уже співав і свистів вітер. Він мчав четвертим коридором, перестрибував просвіти внутрішніх залізних сходів. Своїй

коханій він залишив тільки відгомін, який довго повторював їй шуми на сходах.

— Ну, спасибі,— бурмотів Остап, сидючи на п'ятому поверсі,— знайшла час для рандеву. Хто прислав сюди цю палку дамочку? Час уже ліквідувати московську філію концесії, а то іще, чого доброго, до мене приїде гусар-одинак з мотором.

У цей час мадам Грицацуєва, відокремлена від Остапа трьома поверхами, тисячами дверей і дюжиною коридорів, витерла подолом нижньої спідниці розпалене обличчя і почала розшуки. Спочатку вона хотіла скоріше знайти чоловіка й порозумітися з ним. У коридорах засвітилися тьмяні лампи. Всі лампи, всі коридори і всі двері були однакові. Вдові стало моторошно. Їй захотілося втекти.

Підкоряючись коридорній прогресії, вона мчала щодалі швидше. Через півгодини вона вже не могла зупинитись. Двері президій, секретаріатів, місцевкомів, оргвідділів і редакцій з туркотом пролітали обабіч її дебелиого тіла. На ходу залізними своїми спідницями вона перекидала урни для недокурків. З каструльним шумом урни котилися слідом за нею. У кутках коридорів знімалися вихори й чорторії. Ляскали розчинившись кватирки. Дороговказні персти, намальовані трафаретом на стінах, устромлялися в бідну мандрівницю.

Нарешті Грицацуєва попала на площадку внутрішніх сходів. Там було темно, але вдова подолала страх, збігла вниз і смикнула скляні двері. Двері було замкнено. Вдова кинулась назад. Але двері, які вона щойно пройшла, теж було замкнено чієюсь дбайливою рукою.

У Москві люблять замикати двері.

Тисячі парадних під'їздів забиті зсередини дошками, і сотні тисяч громадян пробираються в свої квартири чорним ходом. Давно минув вісімнадцятий рік, давно уже стало туманним поняття — «наскок на квартиру», згинула подорова охорона, організована пожильцями заради безпеки, розв'язується проблема вуличного руху, будуються величезні електростанції, робляться світової ваги наукові відкриття, але нема людини, яка присвятила б своє життя розв'язанню проблеми замкнених дверей.

Хто та людина, що розв'яже загадку кінематографів, театрів і цирків?

Три тисячі чоловік повинні за десять хвилин увійти в цирк крізь одні-єдині, одчинені тільки на одну свою половинку двері. Решта десять дверей, спеціально пристосованих для

пропускання великих юрб народу, — замкнені. Хто знає, чому вони замкнені? Можливо, років двадцять тому з циркової стайні вкрали ученого ослика, і з того часу дирекція з остраху замурує зручні входи і виходи. А можливо, колись протягом прохопило славетного короля повітря, і замкнені двері — це тільки відгомін зчиненого королем скандалу.

У театрах і кіно публіку впускають невеличкими партіями начебто для того, щоб уникнути затору. Уникнути тиску дуже легко — варто відчинити всю безліч виходів. Але замість того адміністрація діє, вживаючи сили. Капельдинери, міцно схопившись за руки, утворюють живий бар'єр і держать публіку в облозі принаймні з півгодини. А двері, заповітні двері, замкнені іще за Павла Першого, замкнені й по сьогодні.

П'ятнадцять тисяч аматорів футболу, збуджені молодецькою грою збірної Москви, змушені продиратись до трамвая крізь таку вузьку щілину, що один легко озброєний воїн міг би затримати тут сорок тисяч варварів, підсилених двома облоговими баштами.

Спортивний стадіон не має даху, але воріт є кілька. Одчинена тільки хвірточка. Вийти можна, тільки проламавши ворота. Після кожного великого змагання їх ламають. Але, дбаючи про додержання святої традиції, їх щоразу акуратно відбудовують і щільно зачиняють.

Якщо нема ніякої змоги привісити двері (це трапляється тоді, коли їх нема до чого привісити), вдаються до таємничих дверей усіх форм і гатунків:

1. Бар'єри.
2. Рогатки.
3. Перекинуті лави.
4. Загородні написи.
5. Вірьовки.

Бар'єри у великій пошані в установах.

Ними перепиняють доступ до потрібного співробітника. Відвідувач, як тигр, ходить уздовж бар'єра, намагаючись знаками привернути до себе увагу. Це щастить не завжди. А може, відвідувач приніс корисний винахід! А може, просто хоче сплатити прибутковий податок! Але бар'єр став на перешкоді — пішов у непам'ять винахід, і податок лишився несплачений.

Рогатку застосовують на вулиці.

Ставлять її навесні на гомінкій магістралі начебто для охорони ремонту тротуару. І вмить шумна вулиця стає

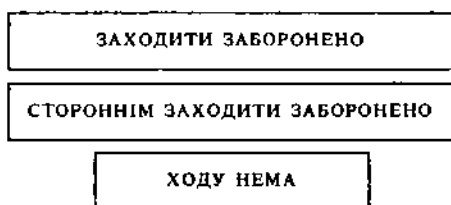
пустельною. Перехожі просочуються в потрібні їм місця іншими вулицями. Їм щодня доводиться накидати зайвий кілометр, але легкокрила надія не покидає їх. Літо минає. В'яне листя. А рогатка все стоїть. Ремонту не зроблено. І вулиця пустельна.

Перекинутими садовими лавами перегороджують входи до московських скверів, які через обурливе недбальство будівничих не мають міцних воріт.

Про загородні написи можна було б написати цілу книгу, але в плани авторів це зараз не входить.

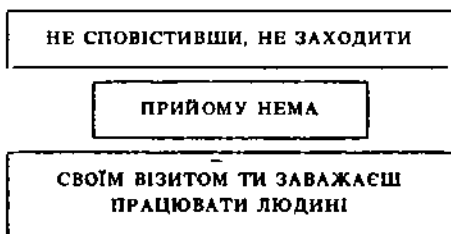
Написи ці бувають двох гатунків: прямі й посередні.

До прямих можна зачислити:

Такі написи інколи вивішують на дверях установ, які особливо часто відвідує публіка.

Посередні написи найзгубніші. Вони не забороняють заходити, але рідко коли який сміливець наважиться все-таки використати своє право. От вони, ці ганебні написи:

Там, де не можна поставити бар'єр чи рогатку, перекинути лаву або вивісити загородний напис,— там протягають вірвовки. Протягають їх відповідно до натхнення, у вельми несподіваних місцях. Якщо вони протягнені на висоті людських грудей, справа обмежується легким переляком і трохи нервовим сміхом. Протягнута ж на висоті щиколотки, вірвовка може покалічити людину.

К чорту двері! К чорту черги біля театральних під'їздів! Дозвольте зайти не сповістивши! Благаємо зняти рогатку, поставлену недбалим кербудом біля своєї розритої панелі! Геть перекинуті лави! Поставте їх на місце! У сквері приємно сидіти саме вночі. Повітря чисте, і в голову лізуть розумні думки!

Мадам Грицацуєва, сидячи на сходах біля замкнених скляних дверей у середині Будинку народів, думала про свою вдовину долю, вряди-годи дрімала і дожидала ранку.

З освітленого коридора крізь скляні двері на вдову лилося жовте світло електричних плафонів. Попелястий ранок проходив крізь вікна сходової клітки.

Була тиха година, коли ранок іще молодий і чистий. У цей час Грицацуєва почула кроки в коридорі. Вдова жваво підвелася й припала до скла. Кінець коридора блиснув голубий жилет. Малинові черевики були запорошені штукатуркою. Легковажний син турецько-підданого, струшуючи з піджака порошок, наближався до скляних дверей.

— Ховрашок! — покликала вдова. — Хо-о-оврашок!

Вона дихала на скло з невимовною ніжністю. Скло затуманилось, взялося райдужними плямами. У тумані і райдугах сяяли голубі й малинові примари.

Остап не чув вдовиного кукування. Він почухав спину і заклопотано мотляв головою. Ще мить — і він зник би за поворотом.

Зі стогоном «товаришу Бендер!» бідна дружина затарабанила по склу. Великий комбінатор обернувся.

— А, — сказав він, побачивши, що відокремлений від вдови замкненими дверима, — ви теж тут?

— Тут, тут, — твердила вдова радісно.

— Обійми ж мене, моя радість, ми так довго не бачились, — запросив технічний директор.

Вдова заметушилась. Вона підстрибувала за дверима, немов чижик у клітці. Притихлі за ніч спідниці знов загриміли. Остап розкрив обійми.

— Чому ж ти не йдеш, моя курочко? Твій тихоокеанський півничок так втомився на засіданні Малого Раднаркому.

Вдова була позбавлена фантазії.

— Ховрашок, — сказала вона уп'яте. — Одчиніть мені двері, товаришу Бендер.

— Тихше, панночко! Жінку прикрашає скромність. Навіщо ці стрибки?

Вдова мучилась.

— Ну, чого ви катуєте себе? — питав Остап. — Хто вам заважає жити?

— Сам поїхав, ще й сам питає!

І вдова заплакала.

— Витріть ваші оченята, громадянко. Кожна ваша сльозинка — це молекула в космосі.

— А я дожидала, дожидала, крамничку закрила. За вами поїхала, товаришу Бендер...

— Ну, і як вам живеться тепер на сходах? Не дме? Вдова почала повільно закипати, як великий монастирський самовар.

— Зрадник! — вимовила вона, здригнувши.

У Остапа було ще трохи вільного часу. Він закладає пальцями і, ритмічно погойдуючись, тихо проспівав:

Частинка чорта в нас
Сидить і жде всякчас
Жіночих чарів шал
У груді силе жар...

— А бодай би ти луснув! — побажала вдова по закінченні танцю. — Браслет украв, дарунок чоловіка. А стілець навіть забрав?

— Ви, здається, переходите на особи? — зауважив Остап холодно.

— Украв, украв! — торочила вдова.

— От що, панночко: закарбуйте на своєму носику, що Остап Бендер ніколи нічого не крав.

— А ситечко хто взяв?

— Ах, ситечко! З вашого неліквідного фонду? І це ви вважаєте за кражу? У такому разі наші погляди на життя діаметрально протилежні.

— Забрав, — кукувала вдова.

— Значить, якщо молодий, здоровий чоловік позичив у провінціальної бабусі непотрібне їй, через кепське здоров'я, кухонне приладдя, то це він злодій? Так вас треба розуміти?

— Злодій, злодій!

— У такому разі нам доведеться розлучитись. Я даю згоду на розлучення.

Вдова кинулася на двері. Скло затремтіло.

Остап зрозумів, що час іти геть.

— Обніматись ніколи, — сказав він, — прощай, кохана! Ми розійшлись, як у морі кораблі.

— Пробі!! — заголосила вдова.

Але Остап був уже в кінці коридора. Він став на підвіконня, важко стрибнув на вогку після нічного дощу землю і зник у блискучих фізкультурних садах.

На крики вдови набрів, прокинувшись, сторож. Він випустив ув'язнену, пригрозивши штрафом.

РОЗДІЛ ХХІХ

АВТОР «ГАВРИЛАДИ»

Коли мадам Грицацуєва покидала негостинний стан канцелярій, до Будинку народів уже сходилися службовці найскромніших рангів: кур'єри, вхідні і вихідні паночки, змінні телефоністки, юні помічники рахівників і бронепідлітки.

Поміж них рухався Никифор Ляпіс, дуже молодий чоловік з баранячою зачіскою і нескромним поглядом.

Неуки, уперті і первинні відвідувачі входили в Будинок народів з головного під'їзду. Никифор Ляпіс пройшов у будинок через амбулаторію. У Будинку народів він був своя людина і знав найкоротші шляхи до оазисів, де бризкають ясні джерела гонорару під крилатим покровом відомчих журналів.

Насамперед Никифор Ляпіс пішов до буфету. Нікельована каса зіграла матчиш і викинула три чеки. Никифор з'їв ряжанку, розірвавши запечатану папером склянку і кремове тістечко, подібне до клумбочки. Все це він запив чаєм. Потім Ляпіс неквапно почав обходити свої володіння.

Перший візит він зробив до редакції щомісячного мисливського журналу «Герасим і Муму». Товариша Наперникова ще не було, і Никифор Ляпіс рушив до «Гігроскопічного вісника», щотижневого рупора, яким працівники фармації спілкувались із зовнішнім світом.

— Доброго ранку,— сказав Никифор.— Написав чудові вірші.

— Про що? — запитав начальник літсторінки.— На яку тему? Адже ви знаєте, Трубецькой, що у нас журнал...

Начальник для тоншого визначення суті «Гігроскопічного вісника» поворушив пальцями.

Трубецькой-Ляпіс подивився на свої штани з білої рогожі, одхилив корпус назад і співуче сказав:

— «Балада про гангрену».

— Цікаво, — зауважила гігроскопічна персона. — Давно вже час у популярній формі проводити ідеї профілактики. Ляпіс негайно задекламував:

Терпів Гаврило від гангрені,
Гаврило від гангрені зліг...

Далі тим самим молодецьким чотиристопним ямбом розповідалося про Гаврила, який через темноту свою вчасно не пішов до аптеки і загинув тому, що не змазав ранки йодом.

— Ви робите успіхи, Трубецькой, — похвалив редактор, — але хотілось би більшого... Ви розумієте?

Він зарухав пальцями, але страшну баладу взяв, обіцявши заплатити у вівторок.

У журналі «Будні морзиста» Ляпіса зустріли гостинно.

— Добре, що ви прийшли, Трубецькой. Нам якраз потрібні вірші. Тільки — побут, побут, побут. Ніякої лірики. Чуєте, Трубецькой? Що-небудь з життя потельпрацівників і водночас, ви розумієте?..

— Учора саме я задумався над побутом потельпрацівників. І у мене народилася така поема. Називається: «Останній лист». От...

Поштарював Гаврило справно,
Носив газети і листи...

Історія про Гаврила була вкладена в сімдесят два рядки. Наприкінці вірша листоноша Гаврило, пронизаний кулею фашиста, приносить, проте, лист за адресою.

— Де ж усе це відбувалося? — запитали Ляпіса.

Питання було закономірне. В СРСР нема фашистів, за кордоном нема Гаврил, членів спілки працівників зв'язку.

— У чому річ? — сказав Ляпіс. — Усе відбувається, звичайно, у нас, а фашист переодягнений.

— Знаєте, Трубецькой, напишіть-но краще нам про радіостанцію.

— А чому ви не хочете листоноші?

— Хай полежить. Ми його беремо умовно.

Засмучений Никифор Ляпіс-Трубецькой пішов знову в «Герасим і Муму». Наперников уже сидів за своєю конторкою. На стіні висів набагато збільшений портрет Тургенєва, в пенсне, болотяних чоботах і з двостовлкою навпереваги. Поруч Наперникова стояв конкурент Ляпіса — віршувальник з передмістя.

Почалася стара пісня про Гаврила, але вже з мисливським ухилом. Витвір ішов під назвою: «Молитва браконьєра».

Гаврило в засідці ждав зайця,
Гаврило зайця вполював...

— Дуже гарно! — сказав добрий Наперников. — Ви, Трубецькой, у цьому вірші перевершили самого Ентіха. Тільки треба дещо виправити. По-перше — викиньте з коренем «молитву».

— І зайця, — сказав конкурент.

— Чому ж зайця? — здивувався Наперников.

— Тому що не сезон.

— Чуєте, Трубецькой, змініть і зайця.

Поема в трансформованому вигляді мала назву «Наука браконьєрові», а зайців замінено на бекасів. Потім виявилось, що й бекасів улітку не стріляють. В остаточній формі вірші звучали:

Гаврило в засідці ждав птаха,
Гаврило птаха вполював.. і т. д.

Поснідавши в їдальні, Ляпіс знову взявся до роботи. Білі штани миготіли в північній коридорів. Він входив до редакцій і продавав багатоликого Гаврила.

До «Кооперативної флейти» Гаврила здано під назвою: «Еолова флейта».

Служив Гаврило за прилавком,
Гаврило флейти продавав...

Простаки з товстого журналу «Ліс, який він є» купили у Ляпіса невелику поему «На узліссі». Починалась вона так:

Ішов Гаврило зелен гаєм,
Гаврило вирубав бамбук...

Останній за той день Гаврило працював на хлібопеченні. Йому найшлося місце в редакції «Робітника булки». Поема мала довгу і сумну назву: «Про хліб, якість продукції і про кохану». Поема присвячена була загадковій Хіні Члек. Початок її був як завжди епічний:

Служив Гаврило у пекарні,
Гаврило паляниці пік...

Посвяту, після делікатної боротьби, викинули.

Найсумнішим було те, що Ляпісу грошей ніде не дали. Одні обіцяли дати у вівторок, інші — в четвер або п'ятницю — через два тижні. Довелось їти позичати гроші в табір ворогів — туди, де Ляпіса ніколи не друкували.

Ляпіс спустився з п'ятого поверху на другий і ввійшов у секретаріат «Верстата». Як на біду, він одразу ж зіткнувся з роботягою Персицьким.

— А! — скрикнув Персицький. — Ляпсус!

— Слухайте, — сказав Никифор Ляпіс, знизивши голос, — дайте три карбованці. Мені «Герасим і Муму» винен купу грошей.

— П'ятдесят копійок я вам дам. Почекайте. Я зараз прийду.

І Персицький вернувся, привівши з собою десяток співробітників «Верстата».

Зав'язалась загальна розмова.

— Ну, як торгували? — питав Персицький.

— Написав чудові вірші!

— Про Гаврила? Що-небудь селянське? «Орав Гаврило на світанку, Гаврило плуг боготворив»?

— Що Гаврило! Адже це халтура! — боронився Ляпіс. — Я написав про Кавказ.

— А ви були на Кавказі?

— Через два тижні поїду.

— А ви не боїтесь, Ляпсус? Адже там шакали!

— Так я і налякався! Вони ж на Кавказі не отруйні! Після цієї відповіді всі насторожились.

— Скажіть, Ляпсусе, — запитав Персицький, — які, по-вашому шакали?

— Та знаю я, одчепіться!

— Ну, скажіть, коли знаєте!

— Ну, так!.. На подобу змії.

— Звичайно, звичайно, ваша правда, як завжди. По-вашому ж, сідло дикої кози подають на стіл разом з острогами.

— Ніколи я цього не говорив! — закричав Трубецькой.

— Ви не говорили. Ви писали. Мені Наперников казав, що ви пробували накинути йому такі віршики в «Герасим і Муму», ніби з побуту мисливців. Скажіть по совісті, Ляпсусе, чому ви пишете про те, чого ви зроду не бачили і про що не маєте аніякісінького уявлення? Чому у вас у вірші «Кантон» пеньюар — це бальна сукня? Чому?

— Ви — міщанин, — сказав хвальковито Ляпіс.

— Чому у вірші «Перегони на приз Будьонного» жокей у вас затягає на коня супоню і після того сідає на передок? Ви бачили коли-небудь супоню?

— Бачив.

— Ну, скажіть, яка вона!

— Дайте мені спокій. Ви псих!

— А передок бачили? На перегонах були?

— Не обов'язково треба скрізь бути! — кричав Ляпіс. — Пушкін писав турецькі вірші і ніколи не був у Туреччині.

— О, звісно, Ерзерум же в Тульській губернії.

Ляпіс не зрозумів сарказму. Він гаряче провадив далі:

— Пушкін писав за матеріалами. Він прочитав історію Пугачовського бунту, а тоді написав. А мені про перегони все розказав Ентіх.

Після цієї віртуозної оборони Персицький потяг силоміць Ляпіса в сусідню кімнату. Глядачі пішли слідом за ними. Там на стіні висіла велика газетна вирізка, облямована жалобною окрайкою.

— Ви писали цей нарис в «Капітанському містку»?

— Я писав.

— Це, здається, ваша перша спроба в прозі? Вітаю вас! «Хвилі котились через мол і падали вниз нестримним домкратом..» Ну, і удружили ж ви «Капітанському містку»! «Місток» тепер довго вас не забуде, Ляпісе!

— У чому річ?

— Річ у тім, що... Ви знаєте, що таке домкрат?

— Ну, звичайно, знаю, дайте мені спокій...

— Як ви собі уявляєте домкрат? Опишіть своїми словами.

— Такий... Падає, одне слово.

— Домкрат падає. Зауважте всі! Домкрат стрімко падає! Заждіть, Ляпсусе, я вам зараз принесу п'ятдесят копійок. Не пускайте його!

Але й цього разу п'ятдесят копійок не видано. Персицький притяг з довідкового бюро двадцять перший том Брокгауза, од Доміцій до Євреїнова. Поміж Доміцієм, фортецею у великому герцогстві Мекленбург-Шверінському, і Доммелем, рікою в Бельгії і Нідерландах, знайдено потрібне слово.

— Слухайте! «Домкрат (нім. Daumkraft) — одна з машин піднімати чималі тягарі. Звичайний простий Д., вживаний для піднімання екіпажів тощо, має рухому зубчасту штабу; цю штабу захоплює шестерня, яку повертають за допомогою ручки...» І так далі. І далі: «Джон Діксон

1879 р. поставив на місцеobelіск, відомий під назвою «Голки Клеопатри», за допомогою чотирьох робітників, що діяли чотирма гідравлічними Д.» І цей прилад, по-вашому, має властивість стрімко падати? Значить, Брокгауз з Ефроном обманювали людство протягом п'ятдесяти років? Чому ви халтурите, замість учитися? Дайте відповідь!

— Мені потрібні гроші.

— Але ж у вас їх ніколи нема. Адже ви раз у раз полюєте за півкарбованцем.

— Я купив меблі і вийшов з бюджету.

— І багато ви купили меблів? Вам за вашу халтуру платять стільки, скільки вона варта,— шелягі!

— Добрий шелягі! Я такий стілець купив на аукціоні...

— На подобу змії?

— Ні. З палацу. Але мене спіткало лихо. Вчора я повернувся вночі додому...

— Від Хіни Члек? — закричали присутні в один голос.

— Хіна!.. З Хіною я скільки часу вже не живу. Повертався я з диспуту Маяковського. Приходжу. Вікно розчинене. Я одразу відчув, що щось таке сталося.

— Ай-яй-яй! — сказав Персицький, затуляючи лице руками.— Я почувую, товариші, що у Ляпсуса вкрали його найкращий шедевр: «Гаврило двірником служив, Гаврило в двірники найнявся».

— Дайте мені договорити. Дивовижне хуліганство! До мене в кімнату залізли якісь негідники і розпанахали всю оббивку стільця. Може, хто-небудь позичить п'ять карбованців на ремонт?

— Для ремонту напишіть нового Гаврила. Я вам навіть початок можу сказати. Заждіть, заждіть... Зараз... От: «Гаврил стілець купив на ринку, стілець в Гаврила кепський був...» Скорше запишіть. Це можна вигідно продати в «Голос комода»... Ех, Трубецькой, Трубецькой!.. До речі, Ляпсусе, чому ви Трубецькой? Чому вам не взяти псевдоніма кращого? Приміром, Долгорукий? Никифор Долгорукий! Або Никифор Валуа? Або ще краще: громадянин Никифор Сумароков-Ельстон? Якщо вам трапиться добра кормівля, зразу три віршики в «Гермуму», то вихід із становища у вас блискучий. Одну маячню підписуєте Сумароковим, другу макулатуру — Ельстоном, а третю — Юсуповим... Ех ви, халтурник!..

Іполит Матвійович поступово ставав підлабузником. Коли він дивився на Остапа, очі його прибирали голу-бого жандармського відтінку.

У кімнаті Іванопуло було так жарко, що зсохлі вороб'яніновські стільці потріскували, як дрова в каміні. Великий комбінатор спочивав, підклавши під голову голубий жилет.

Іполит Матвійович дивився у вікно. Там, кривими провулками, повз крихітні московські сади, мчала гербова карета. У чорнім її лаку навперемін відбивались рухливі голови перехожих: кавалергард з мідною головою, городські дами і пухкі білі хмаринки. Громлячи підковами брук, коні промчали карету повз Іполита Матвійовича. Він одвернувся розчаровано.

Карета мала на собі герб МКГ *, мала призначення перевозити сміття, і абсолютно нічого не відбивалося на її дощатих стінках.

На козлах сидів бравий дідок з пухнастою сивою бородою. Якби Іполит Матвійович знав, що кучер не хто інший, як граф Олексій Буланов, славетний гусар-схимник, він, напевне, гукнув би на дідка, щоб поговорити з ним про прекрасні часи.

Граф Олексій Буланов був вельми заклопотаний. Нахльостуючи коней, він сумно думав про бюрократизм, що роз'їдає асенізаційний підвідділ, бюрократизм, через який графові от уже півроку не видавали належного за гендоговором спецфартуха.

— Слухайте,— сказав раптом великий комбінатор,— як вас звали у дитинстві?

— А навіщо вам?

— Та так! Не знаю, як вас називати. Вороб'яніновим звати вас набридло, Іполитом Матвійовичем — надто кисло. Як же вас звали? Іпа?

— Киса,— одказав Іполит Матвійович, посміхаючись.

— Кенгеніально! Так от що, Кисо,— погляньте, будь ласка, що у мене на спині. Болить між лопаток.

Остап стяг через голову сорочку «ковбой». Перед Кисою Вороб'яніновим відкрилась широка спина провінціального Антонія, спина чарівної форми, але до певної міри бруднувата.

* Міністерство комунального господарства.— Ред.

— Ого,— сказав Іполит Матвійович,— червона пляма якась.

Поміж лопаток великого комбінатора цвіли фіалками і переливались нафтовою райдугою синяки найдивовижніших обрисів.

— Слово честі, цифра вісім! — вигукнув Вороб'янінов.— Перший раз бачу такий синяк.

— А другої цифри нема? — спокійно запитав Остап.

— Начебто буква Р.

— Запитань більше не маю. Все зрозуміле. Проклята ручка! Бачите, Кисо, як я страждаю, на які небезпеки наражаю себе заради ваших стільців. Ці арифметичні знаки прописала мені велика самопадна ручка з пером номер вісімдесят шість. Треба вам сказати, що проклята ручка впала мені на спину тої самої хвилини, коли я засунув руки в нуτρο редакторського стільця. А ви, нічого до пуття ви і не вмієте. Ізнуренковський стілець хто зіпсував так, що мені потім довелося за вас відбуватись? Про аукціон я вже й не кажу. Найшли час для кобеляжу! У ваших літах кобелювати просто шкідливо! Шануйте своє здоров'я!.. Інша річ — я! За мною стілець вдовиці! За мною — два шукінських! Ізнуренковський стілець в остаточному підсумку зробив я! До редакції і до Ляпіса я ходив! І тільки один-єдиний стілець ви довели до переможного кінця, та й то за допомогою нашого священного ворога — архієпископа.

Нечутно ступаючи по кімнаті босими ногами, технічний директор напоумляв покірного Кису.

Стілець, що зникнув у товарному дворі Жовтневого вокзалу, ще досі був темною плямою на блискучому плані концесійних робіт. Чотири стільці в театрі Колумба — це була певна здобич. Але театр виїздив у подорож по Волзі з тиражним пароплавом «Скрябін» і сьогодні показував прем'єру «Одруження» останнім спектаклем сезону. Треба було вирішити,— чи залишатись у Москві для розшуків зниклого в просторах Каланчівського майдану стільця, чи виїхати разом з трупою в гастрольне турне. Остап схилився до останнього.

— А то, може, поділимось? — запитав Остап.— Я поїду з театром, а ви залишайтеся і простежте за стільцем у товарнім дворі.

Але Киса так лякливо моргав сивими віями, що Остап одразу змінив пропозицію.

— З двох зайців,— сказав він,— вибирають того, який жирніший. Поїдьмо разом. Але витрати будуть великі. По-

трібні будуть гроші. У мене залишилось шістдесят карбованців. У вас скільки? Ах, я і забув! У ваших літах дівоче кохання так дорого коштує! Постановляю: сьогодні ми ідемо в театр на прем'єру «Одруження». Не забудьте одягти фрак. Якщо стільці ще на місці і їх не продали за борги соцстрахові, завтра ж ми виїздимо. Пам'ятайте, Вороб'янінов, настає останній акт комедії: «Скарби моєї тещі». Наближається фініта-ля-комедія, Вороб'янінов! Не дихайте, мій давній друже! Рівняйтесь на рампу! О моя молодість! О пахощі куліс! Скільки спогадів! Скільки інтриг! Скільки таланту я показав свого часу в ролі Гамлета! Одне слово, засідання триває далі!

Заради економії пішли до театру пішки. Ще було зовсім видно, але ліхтарі вже сяяли лимонним світлом. Перед очима у всіх гинула весна. Пилюга гнала її з майданів, гарячий вітерець одтискав її в провулок. Там бабусі голубили красуню і пили з нею чай у двориках, за круглими столами. Але життя весни кінчилося — в люди її не пускали. А їй так хотілося до пам'ятника Пушкіну, де вже прогулювались молоді люди в строкатеньких кепках, брюках-дудочках, галстуках «собача радість» і черевичках «джиммі».

Дівчата, обсіпані ліловою пудрою, циркулювали поміж храмом МССТ* і кооперативом «Комунар» (поміж кол. Філіпповим і кол. Єлісеєвим). Дівчата голосно лаялись. У цей час перехожі уповільняли ходу, але не тільки тому, що Тверська ставала тісна. Московські коні були не кращі за старгородські: вони теж навмисне постукували копитами по торцях бруку. Велосипедисти безшумно летіли із стадіону «Юних піонерів», з першого великого міжнародного матчу. Морозивник котив свою зелену скриню, повну травневого грому, боязко косячи око на міліціонера; але міліціонер, скований світним семафором, яким регулював вуличний рух, був зовсім безпечний.

У всій цій метушні йшли двоє друзів. Спокуса чигала на кожному кроці. У крихітних обжиралівках перед очима всієї вулиці смажили шашлики карські, кавказькі і філейні. Гарячий і пронизливий дим клубився до ясенського неба. З пивних, ресторанчиків і кіно «Великий німий» долинала струнна музика. Біля трамвайної зупинки гарячкував гучномовець.

Треба було поспішати. Друзі вступили в лункий вестибюль театру Колумба.

* Московський союз споживчих товариств.— *Ред.*

Вороб'янінов кинувся до каси і прочитав розцінку на місяць.

— Все-таки,— сказав він,— дуже дорого. Шістнадцятий ряд — три карбованці.

— Як я не люблю,— зауважив Остап,— цих міщан, провінціальних йолопів! Куди ви полізли? Хіба не бачите, що це каса?

— Ну а куди ж? Адже без білета не пустять!

— Кисо, ви вульгарна людина. У кожному впорядкованому театрі є два віконечка. У віконце каси звертаються тільки закохані і багаті спадкоємці. Решта громадян (їх, як можете зауважити, переважна більшість) звертаються безпосередньо до віконечка адміністратора.

І справді, перед віконцем каси стояло чоловік п'ять скромно одягнених людей. Зате біля віконця адміністратора було шумно і весело. Там стояла строката черга. Молоді люди, у фасонних піджаках і штанах того крою, який провінціалові може тільки приснитися, впевнено розмахували записочками від знайомих їм режисерів, акторів, редакцій, театрального костюмера, начальника районної міліції та інших, тісно зв'язаних з театром осіб, як-от: членів асоціації теа- і кінокритиків, товариства «Сльози бідних матерів», шкільної ради Майстерні циркового експерименту і якогось «Фортінбраса при Умслопогасі». Чоловік вісім стояли із записками від Еспера Еклеровича.

Остап врився в чергу, розштовхав фортінбрасівців і з криком: «Мені тільки довідку, хіба не бачите, що я навіть калаш не зняв»,— пробився до віконечка і заглянув всередину.

Адміністратор працював, як вантажник. Світлий діамантовий піт зрошував йому масне лице. Телефон тривожив його щохвилини і дзвонив з упертістю трамвайного вагона, що пробирається через Смоленський ринок.

— Мерщій,— крикнув він до Остапа,— ваш папірець!

— Два місця,— сказав Остап тихо,— в партері.

— Кому!

— Мені!

— А ви хто такий, щоб я вам давав місця?

— А я все-таки думаю, що ви мене знаєте.

— Не пізнаю.

Але погляд незнайомого був такий чистий, такий ясний, що рука адміністратора сама призначила Остапові два місця в одинадцятім ряду.

— Ходять всякі там,— сказав адміністратор, знизавши плечима,— хто їх зна, хто вони такі? Може, він з Нарком-

освіти? Здається, я його бачив у Наркомосвіті. Де я його бачив?

І, машинально видаючи перепустки щасливим теа- і кінокритикам, притихлий Яків Менелайович згадував, де він бачив ці чисті очі.

Коли всі перепустки були видані і в фойє зменшили світло, Яків Менелайович згадав: ці чисті очі, цей певний погляд він бачив у Таганській тюрмі 1922 року, коли і сам сидів там через дріб'язкову справу.

З одинадцятого ряду, де сиділи концесіонери, залунав сміх. Остапові сподобався музичний вступ, виконаний оркестрантами на пляшках, кухлях Есмарха, саксофонах і великих полкових барабанах. Свиснула флейта, і завіса, вийнувши прохолодою, розступилась.

На велике здивування Вороб'янінова, що звук до класичної інтерпретації «Одруження», Подколесіна на сцені не було. Понишпоривши очима, Іполит Матвійович побачив фанерні, що звисали із стелі, прямокутники, пофарбовані в основні кольори сонячного спектру. Ні дверей, ні синіх серпанкових вікон не було. Під різнокольоровими прямокутниками танцювали дамочки у великих вирізаних з чорного картону капелюшках. Пляшкові стогони викликали на сцену Подколесіна, який вривався в юрбу верхи на Степані. Подколесін був убраний у камергерський мундир. Розігнавши дамочок словами, про які в п'єсі ні натяку, Подколесін загаласував:

— Степа-ане!

Водночас він стрибнув набік і завмер у важкій позі. Кухлі Есмарха заgrimіли.

— Степа-а-ане! — повторив Подколесін, роблячи новий стрибок.

Але що Степан, одягнений у барсову шкуру, стоявши тут же, не озивався, Подколесін трагічно спитав:

— Чого ж ти мовчиш, як Ліга націй?

— Очевидно, я Чемберлена злякався,— одказав Степан, почухуючи шкуру.

Відчувалося, що Степан одсуне на задній план Подколесіна і стане головним персонажем сучасної п'єси.

— Ну що, шиє кравець сюртук?

Стрибок. Удар по кухлях Есмарха. Степан із зусиллям зробив стойку на руках і в такій позі відповів:

— Шиє!

Оркестр зіграв попури з «Чіо-чіо-сан». Весь цей час Степан стояв на руках. Обличчя йому залило краскою.

— А що, — запитав Подколесін, — чи не питає кравець, навіщо, мовляв, панові таке добротне сукно?

Степан, що на той час сидів уже в оркестрі і обіймав диригента, одказав:

— Ні, не питає. Хіба він депутат англійського парламенту?

— А чи не питає кравець, чи не хоче, мовляв, пан одружитися?

— Кравець питає, чи не хоче, мовляв, пан платити аліменти.

Після цього світло погасло, і публіка затупотіла ногами. Тупотіла вока доти, доки зі сцени не почувся голос Подколесіна:

— Громадяни! Не хвилюйтесь! Світло погасили навмисне — цього вимагає п'єса. Цього потребує речове оформлення.

Публіка підкорилася. Світло так і не засвітилося до кінця акту. У цілковитій темряві гриміли барабани. З ліхтарями прийшов загін військових у формі готельних швейцарів. Потім, як видно — на верблюді, приїхав Кочкар'єв. Судити про все це можна було з такого діалогу:

— Ху, як ти мене налякав! А ще верблюдом приїхав!

— Ах, ти помітив, незважаючи на темряву?! Я хотів подарувати тобі солодке верблюда!

Під час антракту концесіонери прочитали афішу:

ОДРУЖЕННЯ

Текст — М. В. Гоголя

Вірші — М. Шершелєфамова

Літмонтаж — І. Антиохійського

Музичний супровід — Х. Іванова

Автор вистави — Мик. Сестрін

Речове оформлення — Симбієвич-Синдієвич. Світло — Платон Плащук. Звукові оформлення — Галкіна, Палкіна, Малкіна, Чалкіна і Залкінда. Грим — майстерні КРУЛТ. Перуки — Хома Качура. Меблі — деревних майстерень Фортінбраса при Умслопогасі ім. Валтасара. Інструктор акробатики — Жоржетта Тираспольських. Гідравлічний прес — під керуванням монтера Мечникова.

Афішу складено, зверстано і видруковано
в школі ФЗН КРУЛТ.

— Вам подобається? — несміливо запитав Іполит Матвійович.

— А вам?

— Дуже цікаво, тільки Степан якийсь чудний.

— А мені не сподобалося,— сказав Остап,— особливо те, що меблі у них якихось майстерень Волопаса. Чи не пристосували вони наші стільці на новий лад?

Ці побоювання, як виявилось, були даремні. На початку другого ж акту всі чотири стільці винесли на сцену негри у циліндрах.

Сцена сватання найдужче зацікавила глядачів. У ту хвилину, коли на протягненім через увесь зал дроті почала спускатися Агафія Тихонівна, страшний оркестр Х. Іванова зчинив такий шум, що від нього самого Агафія Тихонівна повинна була б упасти у публіку. Але Агафія держалася на сцені прекрасно. Вона була в трико тілесного кольору і чоловічому котелку. Балансуючи зеленою парасолькою з написом: «Я хочу Подколесіна», вона переступала по дроту, і знизу всім були видні її брудні підшви. З дроту вона стрибнула прямо на стілець. Одночасно всі негри, Подколесін, Кочкарьов, у балетних пачках і сваха в костюмі вагоновода зробили поворотне сальто. Потім усі відпочивали п'ять хвилин, і маскуючи це, на сцені знову погасили світло.

Женихи були дуже смішні, особливо — Яечня. Замість нього виносили велику яечню на сковороді. На моряковій була щогла з парусом.

Недаремно купець Стариков кричав, що його душать патент і зрівняльний. Він не сподобався Агафії Тихонівні. Вона вийшла заміж за Степана. Обидва заходились наминати яечню, яку подав їм, обернувшись на лакея, Подколесін. Кочкарьов з Феклою співали куплети про Чемберлена та про аліменти, які британський міністр бере з Німеччини. На кухлях Есмарха зіграли відхідну. І завіса, вийнувши прохолодою, закрилася.

— Я задоволений з вистави,— сказав Остап,— стільці цілі. Але гаяти часу нам нема чого. Якщо Агафія Тихонівна буде щодня на них гупати, то вони проживуть недовго.

Молоді люди у фасонних піджаках, штовхаючись і сміючись, обговорювали тонкощі речового і звукового оформлення.

— Ну,— сказав Остап,— вам, Кисонько, треба бай-бай. Завтра зранку треба ставати по квитки. Театр о сьомій вечора виїжджає прискореним до Нижнього. Отже, ви беріть

два твердих місця для сидіння до Нижнього, Курської залізниці. Біда невелика — посидимо. Лише одна ніч.

Другого дня весь театр Колумба сидів у буфеті Курського вокзалу. Симбієвич-Синдієвич, вживши заходів, щоб речове оформлення пішло цим же поїздом, закушував за столиком. Вимочивши в пиві вуса, він тривожно питав монтера:

— Що, гідравлічний прес не зламають у дорозі?

— Лихо з цим пресом, — відповідав Мечников, — працює він у нас п'ять хвилин, а возити його ціле літо доведеться.

— А з «прожектором часів» тобі легше було, з п'єси «Порошок ідеології»?

— Звичайно, легше. Прожектор хоч і більший був, але зате не такий ламкий.

За сусіднім столиком сиділа Агафія Тихонівна, молоденька дівчина з ногами твердими й блискучими, як кеглі. Навколо неї клопоталося звукове оформлення — Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд.

— Ви вчора мені не в ногу подавали, — скаржилась Агафія Тихонівна, — я так і беркицнути можу.

Звукове оформлення загалакало:

— Нічого не вдієш! Два кухлі лопнуло!

— Хіба тепер дістанеш закордонний кухоль Есмарха? — кричав Галкін.

— Зайдіть в Держмедторг. Не те що кухля Есмарха, термометра не купите! — підтримав Палкін.

— А ви хіба і на термометрах граєте? — вжахнулася дівчина.

— На термометрах ми не граємо, — зауважив Залкінд, — але прямо-таки захворюєш через ці прокляті кухлі — доводиться міряти температуру.

Автор вистави і головний режисер Мик. Сестрін прогулювався з дружиною по перону. Подколесін з Кочкарьовим перехилили по три чарки і навперебій упали за Жоржеттою Тираспольських.

Концесіонери, що прийшли за дві години до відходу поїзда, робили вже п'ятий рейс навколо скверу, розбитого перед вокзалом.

Голова Іполитові Матвійовичу йшла обертом. Гонитва за стільцями вступала у вирішальну стадію. Подовжені тіні лежали на розпеченому бруку. Пил сідав на мокрі, спітнілі обличчя. Підлітали дрожки. Пахло бензином. Наймані машини висаджували пасажирів. Назустріч їм вибігали Єрмаки Тимофійовичі, забирали чемодани і овальні їхні бляхи сяяли на сонці. Муза дальніх мандрів хапала людей за горло.

— Ну, ходімо і ми,— сказав Остап.

Іполит Матвійович покійно погодився. Тут він зіткнувся віч-на-віч з трунних справ майстром Безенчуком.

— Безенчук! — сказав він страшенно здивований. — Ти як сюди потрапив?

Безенчук зняв картуз і радісно остовпів.

— Пане Вороб'янінов,— закричав він. — Шанування дорогого гостеві!

— Ну, як справи?

— Кепські справи,--- одказав трунних справ майстер.

— Чому так?

— Клієнта шукаю. Не йде клієнт.

— «Німфа» перебиває?

— Куди їй! Хіба вона мені переб'є? Ніхто не мре. Після вашої тещеньки один тільки «П'єр і Костянтин» перекинувся.

— Та що ти кажеш? Невже помер?

— Перекинувся, Іполите Матвійовичу. На посту своїм перекинувся. Голив аптекаря нашого Леопольда і перекинувся. Люди казали — стався розрив нутра, а я так гадаю, що небіжчик від цього аптекаря ліками надихався і не видержав.

— Ай-яй-яй,— бурмотів Іполит Матвійович,— ай-яй-яй! Ну, що ж, то це ти його і поховав?

— Я і поховав. А кому ще? Хіба «Німфа», туди її в гойдалку, китицю дає?

— Переміг, значить.

— Переміг. Тільки били мене потім. Мало серце мені не вибили. Міліція оборонила. Два дні лежав, спиртом лікувався.

— Розтирав себе?

— Нам розтиратися нема чого.

— А сюди тебе чого принесло?

— Товар привіз.

— Який же товар?

— Свій товар. Провідник знайомий допоміг провезти дурно в поштовому вагоні. По знайомству.

Іполит Матвійович тільки тепер помітив, що оддалік Безенчука на землі стояв стос домовин. Які були з китицями, які — так. Одну з них Іполит Матвійович швидко пізнав. Це була велика дубова і запорошена домовина з безенчуківської вітрини.

— Вісім штук,— сказав Безенчук самовдоволено,— одна до одної. Як огірочки.

— А кому тут твій товар потрібен? Тут своїх майстрів досить.

— А гриб?

— Який гриб?

— Епідемія. Мені Прусіс сказав, що в Москві гриб лютує, що ховати людей ні в чому. Весь матеріал перевели. От я і вирішив справи поправити.

Остат, що з цікавістю слухав од слова до слова, встряв у розмову:

— Слухай ти, папаня, це в Парижі грип лютує.

— У Парижі?

— Ото-то. Ідь до Парижа. Там підмолотиш! Правда, будуть деякі труднощі з візою, але ти, папаня, не журись. Якщо Бріан тебе полюбить, ти заживеш непогано: влаштуєшся лейб-трунарем при паризькому муніципалітеті. А тут і своїх трунарів досить.

Безенчук дико озирнувся. Справді, на майдані, незважаючи на запевнення Прусіса, трупи не валялись, люди бадьоро держались на ногах, і дехто з них навіть сміявся.

Поїзд давно вже повіз і концесіонерів, і театр Колумба, і іншу публіку, а Безенчук усе ще очманіло стояв над своїми домовинами. У навислих сутінках очі його горіли жовтим незгасним вогнем.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СКАРБИ МАДАМ ПЕТУХОВОЇ

РОЗДІЛ XXXI

ЧАРІВНА НІЧ НА ВОЛЗІ

Ліворуч од пасажирських дебаркадерів Волзького державного річного пароплавства, під написом «Чаль за кільця, грати бережи, стіни не торкайся», стояв великий комбінатор зі своїм другом і найближчим помічником Ки-сою Вороб'яніновим.

Над пристанями лопотіли прапори. Дим, кучерявий, як цвітна капуста, шугав із пароплавних димарів. Вантажили пароплав «Антон Рубінштейн», що стояв біля дебаркадера № 2. Вантажники запускали залізні кігті в паки бавовни, на пристані вишикувались у каре чавунні горщики, лежали мокросолоні шкури, бунти дроту, ящики з листовим склом, клубки снопов'язального шпагату, жорна, двокольорові костисті сільськогосподарські машини, дерев'яні вила, обшиті рядниною кошики з молодою черешнею і бочки з оселедцями. «Скрябіна» не було. Це вельми турбувало Іполита Матвійовича.

— Чого ви переживаєте? — запитав Остап. — Уявіть, що «Скрябін» тут. Ну, як ви на нього попадете? Якби у нас були навіть гроші на квитки, то й тоді нічого б не вийшло. Пароплав цей пасажирів не бере.

Остап ще в поїзді встиг порозмовляти із завгідропресом, монтером Мечниковим, і довідався від нього про все. Пароплав «Скрябін», заарендований Наркомфіном, повинен був зробити рейс від Нижнього до Сталінграда, зупиняючись біля кожної пристані і влаштовуючи тираж виграшної позики. Для того з Москви виїхала ціла установа: тиражна комісія, канцелярія, духовий оркестр, кінооператор, кореспонденти центральних газет і театр Колумба. Театр мав по дорозі показувати п'єси, які популяризували ідею держпозик. До Сталінграда театр переходив на утримання тиражної комісії, а далі збирався, на свій страх і ризик, зробити велику гастрольну подорож по Кавказу і Криму з «Одруженням».

«Скрябін» спізнився. Обіцяли, що він прийде із затону, де йшли останні приготування, тільки надвечір. Тим-то весь апарат, що прибув з Москви, дожидаючи вантаження, розтаборився біваком на пристані.

Тендітні створіння з чемоданчиками і портпледами сиділи на бунтах дроту, вартуючи свої ундервуди і з острахом поглядаючи на крючників. На жорні примостився громадянин з фіалковою еспаньйолкою. На колінах у нього лежав стос емальованих дощечок. На верхній із них цікавий міг би прочитати:

ВІДДІЛ ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ

Письмові столи на тумбах та інші столи, далеко скромніші, стояли один на одному. Біля запечатаної вогнетривкої шафи прогулювався вартовий. Представник «Верстата» Персицький дивився в цейсівський бінокль з восьмикратним збільшенням на територію ярмарку.

Розвертаючись проти течії, підходив пароплав «Скрябін». На бортах своїх він ніс фанерні щити з райдужними малюнками гігантських величезних облигацій. Пароплав заревів, імітуючи крик мамонта, а можливо, й іншої тварини, що заміняла в доісторичні часи пароплавну сирену.

Фінансово-театральний бівак заворушився. По міських спусках бігли тиражні службовці. У хмарах пилу котив до пароплава товстенький Платон Плащук. Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд вибігли з трактиру «Пліт». Над вогнетривкою касою уже працювали крючники. Інструктор акробатики Жоржетта Тираспольських гімнастичним кроком збігла по сходнях. Симбієвич-Синдієвич, дбаючи про речове оформлення, простягав руки то до кремлівських висот, то до капітана, що стояв на капітанському містку. Кінооператор проніс свій апарат високо над головами юрби і ще на ходу вимагав дати йому каюту на чотири місця, щоб влаштувати в ній лабораторію.

У загальній колотнечі Іполит Матвійович пробрався до стільців, не тямлячи себе, потяг був один стілець убік.

— Киньте стільці! — загаласував Бендер. — Ви що, з глузду з'їхали? Один стілець візьмемо, а решта пропаде для нас назавжди! Подумали б краще про те, як потрапити на пароплав.

Дебаркадером пройшли музиканти, підперезані мідними трубами. Вони з огидою дивились на саксофони, флексо-

тони, пивні пляшки і кухлі Есмарха, якими було озброєне звукове оформлення.

Тиражні колеса привезено фордівським фургончиком. Це була складна конструкція з шести обертових циліндрів, що виблискували міддю і склом. Встановлення її на нижній палубі одібрало багато часу.

Тупіт і лайка не вгавали до пізнього вечора.

У тиражнім залі влаштовували естраду, прибивали до стін плакати і гасла, розставляли дерев'яні лави для відвідувачів і єднали електродроти з тиражними колесами. Письмові столи розмістили на кормі; а з каюти друкарок навперемін зі сміхом долинали цокання друкарських машинок. Блідий чоловік з фіолетовою еспаньйолкою ходив по всьому пароплаву і навішував на відповідні двері емальовані таблиці:

ВІДДІЛ ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ

ОСОБОВИЙ СТИЛ

ЗАГАЛЬНА КАНЦЕЛЯРІЯ

МАШИННИЙ ВІДДІЛ

До великих табличок чоловік з еспаньйолкою присобачував таблички трохи менші:

БЕЗ ДІЛА НЕ ЗАХОДИТИ

ПРИЙОМУ НЕМА

СТОРОННІМ ОСОБАМ ВХОДИТИ ЗАБОРОНЕНО

ВСІ ДОВІДКИ В РЕЄСТРАТУРІ

Салон першого класу був обладнаний під виставку грошових знаків і бон. Це викликало вибух обурення у Галкіна, Палкіна, Малкіна, Чалкіна і Залкінда.

— Де ж ми будемо обідати? — хвилювались вони.—
А коли дощ?

— Ой,— сказав Мик. Сестрін своєму помічникові,— не
можу!.. Як ти гадаєш, Серьоже, ми не зможемо обійтись
без звукового оформлення?

— Що ви, Миколо Костянтиновичу! Актори до ритму
звикли.

Тут зчинився новий галас. П'ятірка пронюхала, що всі
чотири стільці автор вистави потяг до своєї каюти.

— Так, так,— говорила п'ятірка з іронією,— то ми повинні
будем репетирувати, сидячи на койках, а на чотирьох
стільцях сидітиме Микола Костянтинович із своєю дружиною
Густою, яка нічого спільного з нашим колективом
не має. Може, й ми хочемо мати під час подорожі своїх
жінок!

З берега на тиражний пароплав люто дивився великий
комбінатор.

Новий вибух криків долинув до вух концесіонерів.

— Чому ж ви мені раніш не сказали?! — кричав член
комісії.

— Звідки ж я міг знати, що він захворіє.

— Це чортзна-що! Тоді їдьте до Працмису * і вимагайте,
щоб нам екстрено відрядили художника.

— Куди ж я поїду? Уже шоста година. Працмис давно
закритий. Та й пароплав через півгодини йде.

— Тоді будете самі малювати. Якщо ви взяли на себе
відповідальність за оздоблення пароплава, будь ласка, від-
давайтесь як хочете.

Остап уже біг східцями, розштовхуючи ліктями крющиків,
панночок і просто цікавих. На вході його затримали:

— Перепустку!

— Товаришу! — закричав Бендер.— Ви! Ви! Товстенький!
Котрому художник потрібен!

Через п'ять хвилин великий комбінатор сидів у білій
каюті товстенького завідувача господарства плавучого тира-
жу і домовлявся про умови роботи.

— Отже, товаришу,— говорив товстунець,— нам од вас
потрібно от що: зробити художні плакати, написи і закін-
чити транспарант. Наш художник почав його робити і за-
хворів. Ми його залишили тут у лікарні. Ну, і, звичайно,
загальний догляд за художньою частиною. Можете ви це
взяти на себе? До того ж попереджаю — роботи багато.

* Профспілка працівників мистецтв.— *Ред.*

— Так, я можу це взяти на себе. Мені доводилося виконувати таку роботу.

— І ви можете зараз же з нами їхати?

— Це буде важхувато, але я постараюсь.

Велика і важка гора спала з плечей завідувача господарства. Відчуваючи дитячу легкість, товстунець дивився на нового художника променистим поглядом.

— Ваші умови? — запитав зухвало Остап. — Майте на увазі, я не похоронна контора.

— Умови відрядні. За розцінками Працмису.

Остап поморщився, що нелегко було йому зробити.

— Але, крім того, ще безплатний стіл, — покvapно додав товстунець, — і окрема каюта.

— Ну, гаразд, — сказав Остап зітхнувши, — згода. Але зо мною ще хлопчик, асистент.

— От про хлопця нічого я не знаю. На хлопця кредиту нема. Своїм коштом — будь ласка. Хай живе у вашій каюті.

— Ну, нехай по-вашому. Хлопчик у мене моторний. Звик до спартанських умов.

Остап дістав перепустку на себе і на моторного хлопчика, поклав у кишеню ключ од каюти і вийшов на гарячу палубу. Він відчував чимале задоволення від доторку до ключа. Це трапилось уперше на його бурхливому віку. Ключ і квартира були. Не було тільки грошей. Але вони лежали тут же, поряд, у стільцях. Великий комбінатор, заклавши руки в кишені, гуляв вздовж борта, не помічаючи на березі постаті Вороб'янінова.

Іполит Матвійович спочатку давав знаки мовчки, а потім навіть насмілився попискувати. Але Бендер був глухий. Повернувшись спиною до голови концесії, він уважно стежив за процедурою спускання гідравлічного преса в трюм.

Ішли останні приготування до відчалу. Агафія Тихонівна, вона ж і Мура, постукуючи ніжками, бігала із своєї каюти на корму, дивилася на воду, голосно ділилася своїм захопленням з віртуозом-балалаєчником і всім цим сіяла замішання поміж лав шановних діячів тиражного підприємства.

Пароплав дав другий гудок. Від страшних звуків зсунулися хмари. Сонце взялося багрянцем і впало за обрій. У верхньому місті засвітилися лампи і ліхтарі. З ринку в Почаївськiм яру долинули хрипи грамофонів, що змагалися перед останніми покупцями. Оглушений і самітний, Іполит Матвійович щось кричав, але його не було чути. Брязкіт лебідки покривав усі інші звуки.

Остап Бендер полюбляв ефекти. Тільки перед третім гудком, коли в Іполита Матвійовича уже не було сумніву, що його кинуть напризволяще, Остап помітив свого партнера:

— Що ж ви стоїте, як засватаний? Я думав, що ви вже давно на пароплаві. Зараз східні знімають! Біжіть мерщій! Пропустить цього громадянина! От перепустка.

Іполит Матвійович, мало не плачучи, вибіг на пароплав.

— Так оце ваш хлопчик? — запитав завгосп підозріло.

— Хлопчик, — сказав Остап, — хіба поганий? Хто скаже, що це дівчинка, нехай перший кине в мене каміні!

Товстунець похмуро одійшов.

— Ну, Кисо, — зауважив Остап, — доведеться зранку сісти за роботу. Сподіваюся, ви зможете розводити фарби. А потім от що: я — художник, закінчив ВХУТЕМАС*, а ви — мій помічник. Коли ви думаєте, що це не так, то мерщій біжіть назад, на берег.

Чорно-зелена піна вирвалася з-під корми. Пароплав здригнув, сплеснули мідні тарілочки, флейти, корнети, тромбони і басы засурмили чудовий марш, і місто, повертаючись і балансуючи, перекочувало на лівий берег. Пойнятий дрижем, пароплав вийшов на течію і швидко побіг у темряву. Позаду гойдалися зорі, лампи і портові різнокольорові знаки. За хвилину пароплав одійшов так далеко, що міські вогні видавалися застиглим на місці ракетним порошком.

Ще чулося дріботіння ундервудів, а природа і Волга брали своє. Знемога охопила всіх пасажирів пароплава «Скрябін». Члени тиражної комісії млосно сьорбали чай. На першому засіданні місцевкому, що відбувалося на носі, панувала ніжність. Так шумно дихав теплий вечір, так м'яко плюскотіла біля бортів водичка, так швидко пролітали обабіч пароплава темні обриси берегів, що голова місцевкому, людина цілком статечна, одкривши рота, щоб розповісти про умови праці в незвичайних обставинах, несподівано для всіх і для самого себе заспівав:

Пароплав по Волзі плине,
Волго-матінко, ріка...

А решта суворих учасників засідання прогуркотіла приспів:

Бузо-ок цвіте-е...

Резолюції на доповідь голови місцевкому так і не було написано. Лунали звуки піаніно. Завідувач музичного супро-

* Вищі державні художньо-технічні майстерні.— Ред.

воду Х. Іванов добував з інструмента найліричніші ноти. Віртуоз-балалаечник плентався за Мурочкою і, не добравши власних слів, щоб висловити своє кохання, бурмотів слова романсу:

— Не уходи! Твої лобзання жгучи, я лаской страстною
еще не утомлен. В ущелях гор не просыпались тучи, звездой
жемчужною не гаснул небосклон...

Симбієвич-Синдієвич, учепившись за поруччя, споглядав небесну безодню. Проти неї речове оформлення «Одруження» здавалось йому неймовірним свинством. Він гидливо подивився на свої руки, що брали шалену участь у речовому оформленні класичної комедії.

У момент найвищої знемоги Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд, отаборившись на кормі, ударили в свої аптекарські і пивні приладдя. Вони репетирували. Міраж розсіявся одразу. Агафія Тихонівна позіхнула і, не звертаючи уваги на закоханого віртуоза, пішла спати. У душах місцевкомівців знову зазвучав гендоговір, і вони взялися до резолюції. Симбієвич-Синдієвич, добре розміркувавши, дійшов висновку, що оформлення «Одруження» не таке вже й погане. Роздратований голос з п'їтьми кликав Жоржетту Тираспольських на нараду до режисера. По селлах валували собаки. Потягло прохолодою.

У каюті першого класу Остап, лежачи на шкіряній канапі і задумливо дивлячись на корковий пояс, обтягнений зеленою парусиною, допитував Іполита Матвійовича:

— Ви вмієте малювати? Шкода. Я, на жаль, теж не вмію.
Він подумав і повів далі:

— А букви — ви вмієте? Теж не вмієте? Зовсім погано. Адже ми з вами художники! Ну, днів зо два можна буде мотати, а тоді викинуть. За ці два дні ми повинні встигнути зробити все, що нам потрібно. Становище трохи погіршало. Я довідався, що стільці в каюті режисера. Але і це врешті-решт не страшно. Важливо те, що ми на пароплаві! Поки нас не викинули, всі стільці ми повинні оглянути. Сьогодні вже пізно. Режисер спить у своїй каюті.

РОЗДІЛ ХХХІІ

НЕЧИСТА ПАРА

Люди ще спали, але ріка жила, як удень. Ішли плоти — величезні лани колод з куреннями на них. Маленький злий буксир, на колісному кожусі якого дугою було

виписане ім'я — «Володар бур», тяг за собою три нафтові баржі, зв'язані низкою. Пробіг низу скорий поштовик «Червона Латвія». «Скрябін» обігнав землечерпальний караван і, проміряючи глибину смугастенькою жердиною, почав описувати дугу, завертаючи проти течії.

На пароплаві почали прокидатися. На пристань «Барміно» полетіла гирка зі шпагатом. На цій волосіні пристанські потягли до себе товстий кінець причального каната. Гвинти закрутились у протилежний бік. Півріки зашумувало піною. «Скрябін» затремтів од різких ударів гвинта і всім боком пристав до дебаркадера. Було ще рано. Тим-то тираж вирішили почати о десятій годині.

Служба на «Скрябіні» починалась немовби й на суші, рівно о дев'ятій. Ніхто не змінив своїх звичок. Хто на суші спізнявся на службу, спізнявся і тут, хоч спав у самій установі. До нового ладу похідні штати Наркомфіну звикли досить швидко. Кур'єри підмітали каюти з тою самісінькою байдужістю, з якою підмітали канцелярії в Москві. Прибиральниці розносили чай, бігали з папірцями із реєстратури в особовий стіл, анітрохи не дивуючись з того, що особовий стіл міститься на кормі, а реєстратура на носі. З каюти взаємних розрахунків долинав кастаньєтний звук рахівниць і скрегіт арифмометра. Перед капітанською рубкою когось розпікали.

Великий комбінатор, обпалюючи босі ступні об верхню палубу, ходив навколо довгої вузької смуги кумача, малюючи на ній гасло, текст якого він щохвилини перевіряв на папірці:

«Усі — на тиражі! Кожен трудящий повинен мати в кишені облігацію держпозики».

Великий комбінатор вельми старався, але брак здібностей все-таки давався взнаки. Напис поліз униз, і кусок кумача, здавалося, був зіпсований безнадійно. Тоді Остап, з допомогою хлопчика Киси, перевернув доріжку навиворіт і знов заходився малювати. Тёпер він був обережнішим. Перш ніж наляпувати букви, він одбив накрейдовою вірьвовочкою дві паралельні лінії і, тихо лаючи неповинного Вороб'янінова, почав малювати слова.

Іполит Матвійович сумлінно виконував обов'язки хлопчика. Він збігав униз по гарячу воду, розтоплював клей, чхаючи, сипав у відерце фарби і запобігливо заглядав у вічі вибагливому художникові. Готове і висушене гасло концесіонери понесли вниз і прикріпили до борта.

Товстунець, що найняв Остапа, побіг на берег і звідти дивився на роботу художника. Букви гасла були не однакові

і трохи перекошені. Виходу, проте, не було — доводилося задовольнятися і цим.

На берег зійшов духовий оркестр і почав видувати хвацькі марші. На звуки музики з усього Барміна збіглися діти, за ними з яблуневих садів рушили дядьки і тітки. Оркестр гримів доти, доки на берег не зійшли члени тиражної комісії. Почався мітинг. З ганку чайної Коробкова полились перші звуки доповіді про міжнародне становище.

Колумбівці видивлялись на збори з пароплава. Звідти видно було білі хустки тіток, що боязко стояли біля ганку, недвижний натовп дядьків, що слухали промовця, і самого промовця, що час од часу вимахував руками. Потім заграла музика. Оркестр повернувся, і не перестаючи грати, рушив до сходнів. За ним ринув натовп.

Тиражний апарат методично викидав комбінації цифр. Колеса обертались, виголошували номери, бармінці дивились і слухали.

Прибіг на хвилину Остап, пересвідчився, що всі мешканці пароплава сидять у тиражному залі, і знову побіг на палубу.

— Вороб'янінов, — шепнув він, — для вас негайна справа з художньої царини. Станьте біля виходу з коридора першого класу і співайте. Як хто буде підходити — співайте голосніше.

Старий отетерів.

— Що ж мені співати?

— У всякому разі не «Боже, царя храни!» Що-небудь пристрасне: «Яблочко» або «Сердце красавицы». Але попереджаю, якщо ви вчасно не виступите зі своєю арією!. Це вам не Експериментальний театр! Голову зірву.

Великий комбінатор, човгаючи босими п'ятками, вибіг у коридор, обшитий вишневими панелями. На одну мить велике дзеркало кінець коридора відбило його постать. Він читав табличку на дверях:

МИК. СЕСТРІН
РЕЖИСЕР ТЕАТРУ КОЛУМБА

Дзеркало очистилося. Потім у ньому знов показався великий комбінатор. У руці він держав стілець із гнутими ніжками. Він промчав коридором, вийшов на палубу і, перезираючись з Іполитом Матвійовичем, поніс стілець нагору, до рубки стернового. У скляній рубці не було нікого. Остап одніс стілець на корму і повчально сказав:

— Стілець буде стояти тут до ночі. Я все обдумав. Тут майже нікого не буває, окрім нас. Прикриймо стілець плакатами, а коли стемніє, спокійно ознайомимося з його нутром.

Через хвилину стілець, закиданий фанерними листами і кумачем, зник з-перед очей.

На Іполита Матвійовича знову напала золота лихоманка.

— А чому б не однести його до нашої каюти? — запитав він нетерпляче. — Ми б його розшили негайно. І якби найшли діаманти, то зараз же й на берег...

— А якби не найшли? Тоді що? Куди його дівати? Чи, може, однести його назад до громадянина Сестріна і ввічливо сказати: «Пробачте, мовляв, ми у вас стільчик украли, але на жаль, нічого в нім не знайшли, тож, мовляв, візьміть назад трохи зіпсованим!» Так би ви зробили?

Великий комбінатор мав рацію, як завжди. Іполит Матвійович заспокоївся тільки в ту хвилину, коли з палуби пролунали звуки увертюри, що її виконували на кухлях Есмарха і пивних батареях.

Тиражні операції на цей день були закінчені. Глядачі розсілися на берегових схилах і, дивовижна річ, шумно виявляли своє схвалення аптечно-негритянському ансамблеві. Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд гордовито поглядали, немовби кажучи: «От бачите! А ви казали, що широкі маси не зрозуміють. Мистецтво, воно завжди доходить!»

Потім на імпровізованій сцені колумбівці розіграли легкий водевіль зі співами й танками, зміст якого полягав у тому, як Вавило виграв п'ятдесят тисяч карбованців і що з того вийшло. Актори, скинувши з себе пута миксестрінського конструктивізму, грали весело, танцювали енергійно і співали милими голосами. Берег був цілком задоволений.

Другим номером виступив віртуоз-балалаєчник. Берег укrywся усмішками.

«Барыня, барыня,— виробляв віртуоз,— сударыня-барыня».

Балалайка запрацювала особливо. Вона перелітала за спину артиста, і з-за спиною чулося: «Если барин при цепочке, значит — барин без часов!» Вона злітала в повітря і за короткий свій літ випускала чимало найважчих варіацій.

Настала черга Жоржетти Тираспольських. Вона вивела з собою табунець дівчат у сарафанах. Концерт закінчився російськими танками.

Поки «Скрябін» готувався до дальшої плавби, поки капітан вів переговори в трубку з машинним відділом і паро-

плавні топки палали, гріючи воду, духовий оркестр знову зійшов на берег і всім на втіху почав грати танки. Утворились мальовничі групи, сповнені руху. Призахідне сонце посиляло лагідне абрикосове світло. Настала ідеальна година для кінознімання. І справді, оператор Полкан, позіхаючи, вийшов з каюти. Вороб'янінов, що вже звик до ампула хлопчика, обережно ніс за Полканом знімальний апарат. Полкан підійшов до борта і вп'явся очима в берег. Там на траві танцювали солдатської польки. Парубки тупотіли босими ногами з такою силою, немов хотіли розколоти нашу планету. Дівчата пливли. На терасах і з'їздах берега розтаборилися глядачі. Французький кінооператор з групи «Авангард» найшов би тут роботи на три доби. Але Полкан, ковзнувши по берегу щурячими очима, одразу ж одвернувся, інохіддю підбіг до голови комісії, поставив його до білої стінки, сунув йому книгу до рук і, попросивши не ворушитись, довго і плавно крутив ручку апарата. Потім він повів засоромленого голову на корму і зняв його на фоні заходу.

Закінчивши знімання, Полкан поважною ходою попрямував до своєї каюти і замкнувся.

Знову заревів гудок, і знову сонце з переляку втекло. Настала друга ніч. Пароплав був готовий до дальшої мандрівки.

Остап з острахом думав про завтрашній ранок. Йому треба було вирізати на картоні постать сіяча, що розкидає облігації. Ця художня проба була не до снаги великому комбінаторові. Якщо з літерами Остап так-сяк справлявся, то для художнього зображення сіяча уже не лишалось жодних ресурсів.

— То майте на увазі, — застерігав товстун, — з Васюків ми починаємо вечірні тиражі, і нам без транспаранта ніяк не можна.

— Будь ласка, не турбуйтеся, — заявив Остап, сподіваючись більше не на завтрашній ранок, а на сьогоднішній вечір, — транспарант буде.

Настала зоряна вітряна ніч. Населення тиражного ковчега заснуло. Леви з тиражної комісії спали. Спали ягнята з особового столу, козли з бухгалтерії, кролики з відділу взаємних розрахунків, гієни й шакали звукового оформлення і голубиці з машинного бюро.

Не спала тільки одна нечиста пара. Великий комбінатор вийшов із своєї каюти о першій годині ночі. За ним слідом ішла безшумна тінь вірного Киси. Вони піднялись на верхню палубу і нечутно наблизились до стільця, вкритого

фанерними листами. Обережно розібравши покриття, Остап поставив стілець на ніжки, стиснувши щелепи, розшив обценьками оббивку і заліз рукою під сидіння.

Вітер бігав по верхній палубі. У небі легенько ворушилися зорі. Під ногами, глибоко вниз, плюскотіла чорна вода. Берегів не було видно. Іполита Матвійовича трясло.

— Є! — сказав Остап здушеним голосом.

*ЛИСТ ПАНОТЦЯ ФЕДОРА,
писаний ним у Баку
з мебльованих кімнат «Вартість»
дружині своїй в поштове місто N*

«Дорога й кохана моя Катре!

Кожна година наближає нас до нашого щастя. Пишу я тобі з мебльованих кімнат «Вартість» після того, як залагодив усі свої справи. Місто Баку вельми велике. Тут, — кажуть, — добувають гас, але туди треба їхати електричним поїздом, а у мене немає грошей. Мальовниче місто омивається Каспійським морем. Воно справді дуже велике на розмір. Спека тут страшена. На одній руці ношу пальто, на другій — піджак, — і то гаряче. Руки пріють. Раз у раз ласую чайком. А грошей майже нема. Але не біда, голубко моя Катерино Олександрівно, скоро грошей у нас буде без ліку. Побуваємо скрізь, а потім осядемо по-доброму в Самарі, біля свого заводика, і наливочку попиватимем. А втім, ближче до діла.

Своїм географічним положенням і числом населення місто Баку значно більше за місто Ростов. Однак поступається перед містом Харковом своїм рухом. Іногородців тут сила. А особливо тут багато вірмешок і персіян. Тут, матушко моя, до Туреччини недалеко. Був я і на базарі, і бачив я багато турецьких речей і шалей. Захотів тобі в подарунок купити мусульманське покривало, тільки грошей не було. І подумав я, що коли ми розбагатіємо (а до цього дні треба лічити), тоді і мусульманське покривало купити можна буде.

Ох, матушко, забув тобі написати про дві страшні пригоди, що трапились зо мною в місті Баку: 1) упустив піджак брата твого, пекаря, в Каспійське море і 2) в мене на базарі плюнув одnogорбий верблюд. Обидві ці події здивували мене вкрай. Чому влада допускає таке безчинство над проїжджими пасажирами, тим паче що верблюда я не чіпав, а навіть зробив йому приємне — полоскотав лозинкою в ніздрі. А піджак ловили всією громадою, ледве виловили, а він увесь у гасі. І не знаю вже я, що скажу твоєму братові:

пекарю. Ти, голубко, поки що держи язик за зубами. Чи обідає іще Євстигнєєв?

Перечитав листа і побачив, що про діло нічого не встиг тобі розказати. Інженер Брунс дійсно працює в Азнафті. Тільки в місті Баку його нині нема. Він поїхав у відпустку в місто Батум. Родина його має постійне мешкання в Батумі. Я розмовляв тут з людьми, і вони кажуть, що справді в Батумі у Брунса все меблювання. Живе він там на дачі, на Зеленому Мисі — така є там дачна місцевість (дорога, кажуть). Путі звідси до Батума — на п'ятнадцять карбованців з копійками. Перекажи двадцять сюди телеграфом, з Батума все тобі протелеграфую. Розпускай по місту чутки, що я все ще біля одра тітусі у Воронежі.

Твій вічно чоловік Федя

Постскриптум. По дорозі до поштової скриньки у мене вкрали в номерах «Вартість» пальто брата твого, пекаря. Я в такому горі! Добре, що тепер літо! Ти братові нічого не кажи».

РОЗДІЛ ХХХІІІ

ВИГНАННЯ З РАЮ

Тим часом як одні герої роману були переконані, що час терпить, а інші гадали, що час не жде, — час біг собі своїм звичаєм. За курним московським травнем прийшов курний червень. У повітовому місті N автомобіль Держ. № 1, зазнавши аварії на вибої, стояв уже два тижні на розі Старопанського майдану і вулиці імені товариша Губернського, вряди-годи затягаючи околиці страшеним димом. Із старгородського бупру виходили поодиноці сконфужені учасники змови «Меча і рала» — у них взято підписку про невиїзд. Вдова Грицацуєва (палка жінка, мрія поета) повернула до своєї бакалії і була оштрафована на п'ятнадцять карбованців за те, що не вивісила на видноті преїскуранта цін на мило, перець, синьку та інші дрібні товари, — забутливість, яку легко пробачити жінці з великим серцем!

— Є! довторив Остап зривистим голосом. — Держіть! Іполит Матвійович узяв у свої тремтячі руки плоский, дерев'яний ящикок. Остап у темноті далі рився в стільці.

Блиснув береговий маячок. На воду ліг золотий стовпчик і поплив за пароплавом.

— Що за чорт! — сказав Остап. — Більше нічого нема!

— Н-н-не може бути, — пробелькотів Іполит Матвійович.

— Ну, ви теж погляньте!

Вороб'янінов, затамувавши дух, упав на коліна і по лікоть всунув руку під сидіння. Між пальцями він намацав основу пружини. Більше нічого твердого не було. Від стільця струмував сухий огидний запах стривоженого пилу.

— Нема? — запитав Остап.

— Немає.

Тоді Остап підняв стілець і викинув його далеко за борт. Вода важко сплеснула. Подригуючи од нічної вологості, концесіонери, сповнені сумніву, повернули до себе в каюту.

— Так, — сказав Бендер. — Щось ми в усякому разі найшли.

Іполит Матвійович дістав з кишені ящикок і осовіло глянув на нього.

— Давайте, давайте! Чого очі витріщили?

Ящикок відкрили. На дні лежала мідна позеленіла платівка з написом:

ЦИМ ПІВКРІСЕЛКОМ МАЙСТЕР ГАМБС ПОЧИНАЄ НОВУ ПАРТІЮ МЕБЛІВ 1865 р., Санкт-Петербург
--

Напис цей Остап прочитав уголос.

— А де ж діаманти? — запитав Іполит Матвійович.

— Ви надзвичайно догадливі, дорогий мисливцю за табуретками! Діамантів, як бачите, нема.

На Вороб'янінова жалко було дивитися. Одрослі злегка вуса ворушились, скельця пенсне були туманні. Здавалося, що з розпачу він б'є себе вухами по щоках.

Холодний, розсудливий голос великого комбінатора справив свій звичайний магічний вплив. Вороб'янінов витяг руки по витертих швах і замовк.

— Мовчи, смутку, мовчи, Кисо! Коли-небудь ми поглузуємо з чудернацького восьмого стільця, в якому знайшлася нікчемна дощечка. Тримайтеся. Тут є ще три стільці — дев'яносто дев'ять шансів із ста!

За ніч на щоді засмученого вкрай Іполита Матвійовича вискочив вулканічний прищ. Усі страждання, всі невдачі, вся мука гонитви за діамантами — все це, здавалось, пішло в прищ і мінилось тепер перламутром, вечоровою вишнею і синькою.

— Це ви навмисне? — запитав Остап.

Іполит Матвійович конвульсивно зітхнув і, високий, ледь зігнутий, як удочка, пішов до фарби. Почалось виготовлення транспаранта. Концесіонери працювали на горішній палубі.

І почався третій день плавби.

Почався він короткою сутичкою духового оркестру із звуковим оформленням за місце для репетицій.

Після сніданку до корми, одночасно з двох боків, рушили здоровані з мідними трубами і худі лицарі есмархівських кухлів. Першим на кормову лаву встиг сісти Галкін. Другим прибіг кларнет з духового оркестру.

— Місце зайняте, — похмуро сказав Галкін.

— Ким зайняте? — лиховісно запитав кларнет.

— Мною, Галкіним.

— А іще ким?

— Палкіним, Малкіним, Чалкіним і Залкіндом.

— А Йолкіна у вас нема? Це наше місце.

З обох боків наспіла підмога. Тричі підперезаний мідним змієм-гориничем, стояв гелікон — найпотужніша машина в оркестрі. Похитувалась подібна до вуха волторна. Тромбони стояли в повній бойовій готовності. Сонце тисячу разів відбилось у бойовому обладунку. Темно і дрібно виглядало звукове оформлення. Там мигало пляшкове скло, блідо світилися клістирні кухлі і саксофон, — обурлива пародія на духовий інструмент, насіннева витяжка із справжньої духової труби, — був жалюгідний і схожий на носогрійку.

— Клістирний батальйон, — сказав задирака-кларнет, — претендує на місце.

— Ви, — сказав Залкінд, намагаючись підшукати найдошкульніше слово, — ви — консерватори від музики!

— Не заважайте нам репетирувати!

— Це ви нам заважаєте!

— На ваших нічних посудинах чим менше репетируєш, тим краще виходить.

— А на ваших самоварах, репетируй — не репетируй, ні біса не вийде.

Не дійшовши ніякої згоди, обидві сторони залишились на місці і уперто заграли кожна своє. Вниз рікою попливли

звук, які міг би породити тільки трамвай, повільно проповзаючи по битому склу. Духовики виконували марш Кексгольмського лейб-гвардії полку, а звукове оформлення — негритянський танок: «Антилопа біля джерел Замбезі». Скандал був припинений особистим втручанням голови тиражної комісії.

Об одинадцятій годині велику працю закінчено. Задкучи, Остап і Вороб'янінов потягли транспарант до капітанського містка. Перед ними, знявши руки до зір, біг товстунець, завідувач господарства. Спільними зусиллями транспарант було прив'язано до поручнів. Він височів над пасажирською палубою, як екран. За півгодини електротехнік підвів до спини транспаранта проводи і приладнав всередині його три лампочки. Залишилось повернути вимикач.

Попереду, праворуч од носа, уже миготіли вогники міста Васюки.

На урочистий момент освітлення транспаранта завідувач господарства скликав усе населення пароплава. Іполит Матвійович і великий комбінатор дивились на зібраних згори, стоячи обабіч темної іще скрижалі.

Кожну подію на пароплаві плавуча установка брала близько до серця. Друкарки, кур'ери, відповідальні працівники, колумбівці і пароплавна команда стовпилися, задерши догори голови, на пасажирській палубі.

— Давай! — скомандував товстунець.

Транспарант освітився.

Остап глянув униз, на натовп. Рожеве світло лягло на обличчя.

Глядачі засміялись. Потім запала тиша. І суворий голос знизу сказав:

— Де завгосп?

Голос був такий відповідальний, що завгосп, не рахуючи приступок, кинувся вниз.

— Подивіться, — сказав голос, — полюбуйтеся на вашу роботу!

— Зараз витурять! — шепнув Остап Іполитові Матвійовичу.

І справді, на горішню палубу, як яструб, вилетів товстунець.

— Ну, як транспарантик? — нахабно запитав Остап. — Доходить?

— Збирайте речі! — закричав завгосп.

— Навіщо така поквапність?

— Зби-рай-те речі! Геть! Ви під суд підете! Наш начальник жартувати не любить.

— Женіть його! — долинув знизу відповідальний голос.

— Ні, серйозно, вам не подобається транспарант? Це, справді, кепський транспарант?

Далі вести гру не було жодного сенсу. «Скрябін» уже пристав до Васюків, і з пароплава можна було бачити очманілі лица васюкінців, що з'юрмились на пристані.

У грошах категорично було відмовлено. На збори дано п'ять хвилин.

— Суча лапа! — сказав Симбієвич-Синдієвич, коли компаньйони сходили на пристань.— Доручили б оформлення транспаранта мені. Я б його так зробив, що ніякий Мейєрхольд зо мною не помірявся б.

На пристані концесіонери зупинились і глянули вгору. У чорних небесах сяяв транспарант.

— М-да,— сказав Остап,— транспарантик досить дикий. Мізерне виконання.

Рисунок, зроблений хвостом непокірного мула, проти Остапового транспаранта видався б музейною коштовністю. Замість сіяча, що розкидає облигації, шкідлива Остапова рука змалювала якийсь обрубок з цукровою головою і тонкими батогоми замість рук.

Позаду концесіонерів палав світлом і гримів музикою пароплав, а попереду, на високому березі, був морок повітової півночі, собачий гавкіт і далека гармонь.

— Резюмую становище,— сказав Остап життєрадісно.— Пасив: ні копійки грошей, три стільці одпливають вниз рікою, ночувати ніде і жодного значка диткомісії. Актив: путівник по Волзі видання тисяча дев'ясот двадцять шостого року (довелось позичити у мосьє Симбієвича в каюті). Бездефіцитний баланс підбити дуже важко. Ночувати доведеться на пристані.

Концесіонери влаштувались на пристанських лавках. При світлі поганенького газового ліхтаря Остап прочитав з путівника:

«На правому високому березі — місто Васюки. Звідси йдуть лісові матеріали, смола, лико, рогожі, а сюди привозять речі широкого вжитку для краю, що лежить за 50 кілометрів від залізниці.

У місті 8000 жителів, державна картонна фабрика з 320 робітниками, маленький чавуноливарний, броварний і шкіряний заводи. Із шкільних закладів, крім загальноосвітніх, лісний технікум».

— Становище куди серйозніше, ніж я думав,— сказав Остап.— Вибити з васюкінців гроші для мене поки що нерозв'язне завдання. А грошей нам потрібно щонайменше тридцять карбованців. По-перше, нам треба харчуватись і, по-друге, обігнати тиражну балію і стрітись з колумбівцями на суходолі, в Сталінграді.

Іполит Матвійович згорнувся, як старий худий кіт після суточки з молодим суперником — кипучим володарем дахів, гориц і слухових вікон.

Остап розгулював уздовж лавок, міркуючи і комбінуючи. До першої години ночі чудовий план був готовий. Бендер розклався поруч компаньйона й заснув.

РОЗДІЛ XXXIV

МІЖПЛАНЕТНИЙ ШАХОВИЙ КОНГРЕС

Зранку по Васюках ходив високий, худий дідок у золотому пенсне і в коротких, дуже брудних, вимашчених фарбами чоботях. Він наклеював на стіни рукописні афіші:

29 ЧЕРВНЯ 1927 Р.

У приміщенні клубу «Картонажник»
відбудеться
лекція на тему
«ПЛОДОТВОРНА ДЕБЮТНА ІДЕЯ»

I

СЕАНС ОДНОЧАСНОЇ ГРИ В ШАХИ
на 160 шахівницях

гросмейстера (старший майстер) *О. Бендера*.

Всі приходять зі своїми шахівницями.

Плата за гру — 50 коп.

Плата за вхід — 20 коп.

Початок рівно о 6-й годині вечора.

Адміністрація К. Міхельсон

Сам grosмейстер теж не гаяв часу. Заорендувавши клуб за три карбованці, він перекинувся до шахсекції, яка чомусь містилася в коридорі управління конярства.

У шахсекції сидів одноокий чоловік і читав роман Шпільгагена пантелєєвського видання.

— Grosмейстер О. Бендер! — заявив Остап, сідаючи на стіл. — Влаштуваю у вас сеанс одночасної гри.

Єдине око васюкінського шахіста розкрилося до меж, дозволивих природою.

— Одну хвилиночку, товаришу grosмейстер! — крикнув одноокий. — Сідайте, будь ласка. Я зараз.

І одноокий побіг. Остап оглянув приміщення шахової секції. На стінах висіли фотографії перегонових коней, а на столі лежала закурена конторська книга із заголовком: «Досягнення Васюкінської шахсекції за 1925 рік».

Одноокий повернувся з дюжиною громадян різного віку. Усі вони по черзі підходили знайомитись, називали прізвища і шанобливо тисли руку grosмейстерові.

— Проїздом до Казані, — казав Остап уривчасто, — так, так, сеанс сьогодні увечері, приходьте. А зараз, пробачте, не в формі: втомився після карлсбадського турніру.

Васюкінські шахісти слухали Остапа із синівською любов'ю. Остапа понесло. Він відчув приплив нових сил і шахових ідей.

— Ви не повірите, — казав він, — як далеко сягнула шахова думка. Ви знаєте, Ласкер дійшов до вульгарних речей, з ним стало неможливо грати. Він обкурює своїх супротивників сигарами. І навмисне курить дешеві, щоб дим був огидніший. Шахові кола занепокоєні.

Grosмейстер перейшов на місцеві теми.

— Чому в провінції нема ніякої гри думки? Приміром, візьмімо вашу шахсекцію. Так вона і називається: шахсекція. Нудно, дівчата! Чому б вам, справді, не назвати її як-небудь красиво. Це залучило б до секції союзу масу. Назвали б, приміром, вашу секцію: «Шаховий клуб чотирьох коней», або «Червоний ендшпіль», або «Якість втрачає — темп виграє». Чудово було б! Звучно!

Ідея мала успіх.

— І справді, — сказали васюкінці, — чому б не перейменувати нашу секцію на «Клуб чотирьох коней»?

Бюро шахсекції було тут же, отже, Остап організував під своїм почесним головуванням хвилиenne засідання, на якому секцію одноголосно перейменували в «Шахклуб чотирьох коней». Grosмейстер власноручно, використавши

науку «Скрябіна», художньо виконав на аркуші картонну вибіску з чотирма кінями і відповідним написом.

Цей важливий захід обіцяв розквіт шахової думки у Васюках.

— Шахи! — казав Остап. — Та чи знаєте ви, що таке шахи! Вони рухають уперед не тільки культуру, але й економіку! Чи знаєте ви, що ваш «Шахклуб чотирьох коней», за правильної організації справи, зможе цілком змінити лице міста Васюки?

Остап з учорашнього дня ще нічого не їв. Тим-то красномовство його було надзвичайне.

— Так! — кричав він. — Шахи збагачують країну! Якщо ви погодитесь на мій проект, то спустатися з міста на пристань ви будете мармуровими сходами! Васюки стануть центром десяти губернь! Що ви колись чули про місто Земмерінг? Нічого! А тепер це містечко багате і славнозвісне тільки тому, що там було організовано міжнародний турнір. Тим-то я кажу: у Васюках треба влаштувати міжнародний шаховий турнір.

— Як? — закричали всі.

— Цілком реальна річ, — одказав гросмейстер, — мої особисті зв'язки і ваша самодіяльність — от усе потрібне і достатнє для організації міжнародного васюкінського турніру. Поміркуйте над тим, як гарно звучатиме: «Міжнародний васюкінський турнір 1927 року». Приїзд Хозе-Рауля Капабланки, Еммануїла Ласкера, Альохіна, Німцовича, Реті, Рубінштейна, Мароцці, Тарраша, Відмара і доктора Григор'єва забезпечено. Окрім того, забезпечено і мою участь!

— Але гроші! — застогнали васюкінці. — Їм же всім треба гроші платити! Багато тисяч грошей! Де ж ми їх візьмемо?

— Усе взято на облік могутнім ураганом, — сказав О. Бендер, — гроші дадуть збори.

— Хто ж у нас буде платити такі скажені гроші? Васюкінці...

— Які там васюкінці! Васюкінці грошей платити не будуть. Вони будуть їх о-дер-жу-вати! Це ж надзвичайно проста річ. Адже на турнір за участю таких найбільших вельтмейстерів з'їдуться аматори шахів цілого світу. Сотні тисяч людей, багато забезпечених людей, будуть жадати попасти у Васюки. По-перше, річковий транспорт такого числа пасажирів підняти не зможе. Отже, НКШС * побудує заліз-

* Народний комісаріат шляхів сполучення. — Ред.

ничну магістраль Москва — Васюки. Це раз. Два — це готелі й хмарочоси для розміщення гостей. Три — піднесення сільського господарства в радіусі на тисячу кілометрів: гостям треба постачати — городину, овочі, ікру, шоколадні цукерки. Палац, де відбуватиметься турнір, — чотири. П'ять — побудова гаражів для автотранспорту гостей. Для передачі цілому світові сенсаційних результатів турніру доведеться побудувати надпотужну радіостанцію. Це — шість. Тепер щодо залізничної магістралі Москва — Васюки. Безперечно, вона не матиме такої пропускної спроможності, щоб перевезти у Васюки всіх охочих. Звідси впливає аеропорт «Великі Васюки» — регулярний відліт поштових літаків і дирижаблів в усі кінці світу, включаючи Лос-Анджелес і Мельбурн.

Блискучі перспективи розгорнулись перед васюкінськими аматорами. Межі кімнати розступилися. Гнилі стіни кіннозаводського гнізда впали, і замість них у голубе небо пішов скляний тридцятитрьохповерховий палац шахової думки. У кожному його залі, в кожній кімнаті, ба навіть у ліфтах, що мчали як кулі, сиділи вдумливі люди і грали в шахи на інкрустованих малахітом шахівницях.

Мармурові сходи спадали в синю Волгу. На річці стояли океанські пароплави. Фунікулерами підіймались у місто мордаті іноземці, шахові леді, австралійські шанувальники індійської оборони, індуси в білих тюрбанах, прихильники іспанської партії, німці, французи, новозеландці, жителі басейну ріки Амазонки і задрі до васюкінців — москвичі, лєнінградці, кияни, сибіряки й одесити.

Автомобілі конвейєром рухались поміж мармурових готелів. Але от — усе зупинилося. З фешенебельного готелю «Прохідний пішак» вийшов чемпіон світу Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера. Його оточували дами. Міліціонер, одягнений у спеціальну шахову форму (галіфе в клітинку і слони на петлицях), ввічливо взяв під козилок. До чемпіона з гідністю підійшов одноокий голова васюкінського «Клубу чотирьох коней».

Розмову двох світил, що провадилася англійською мовою, увірвав приліт доктора Григор'єва і майбутнього чемпіона світу Альохіна.

Привітальні вигуки потрясли місто. Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера скривився. На помах руки одноокого до аероплану подано мармурові сходи. Доктор Григор'єв збіг ними, привітно вимахуючи новим капелюхом та коментуючи

на ходу можливу помилку Капабланки в наступному його матчі з Альохінім.

Раптом на горизонті вгледіли чорну цятку. Вона швидко наближалась і росла, обернувшись у великий смарагдовий парашут. Як велика редька, висів на парашутному кільці чоловік з чемоданчиком.

— Це він! — закричав одноокий. — Ура! Ура! Ура! Я пізнаю великого філософа-шахіста, доктора Ласкера. Тільки він один у цілому світі носить такі зелені шкарпеточки.

Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера знову поморщився.

Ласкеру спритно подали мармурові сходи, і бадьорий екс-чемпіон, здмухуючи з лівого рукава порошок, що сіла на нього під час польоту над Сілезією, упав в обійми одноокого. Одноокий узяв Ласкера за талію, підвів до чемпіона і сказав:

— Помиріться! Прошу вас від імені широких васюкінських мас! Помиріться!

Хозе-Рауль шумно зітхнув і, потрясаючи руку старого ветерана, сказав:

— Я завжди схилився перед вашою ідеєю переведу слона в іспанській партії з в5 на с4.

— Ура! — гукнув одноокий. — Просто і переконливо, в стилі чемпіона!

І вся безкрая юрба підхопила:

— Ура! Віват! Банзай! Просто і переконливо, в стилі чемпіона!!!

Експреси підкочували до дванадцяти васюкінських вокзалів, висаджуючи все нові й нові юрби шахових аматорів.

Уже небо запалало від світлосяйних реклам, коли вулицями міста провели білого коня. Це був єдиний кінь, що уцілів після механізації васюкінського транспорту. Особливою постановою його перейменовано в коня, хоч ціле життя це була кобила. Шанувальники шахів вітали її, розмахуючи пальмовим гіллям і шахівницями.

— Не турбуйтеся, — сказав Остап, — мій проект гарантує вашому місту нечуваний розквіт виробничих сил. Подумайте, що буде, коли турнір скінчиться і коли виїдуть усі гості. Жителі Москви, під утиском житлової кризи, ринуть до вашого чудового міста. Столиця автоматично переходить у Васюки. Сюди приїздить уряд. Васюки перейменовують в Нью-Москву, Москву — в Старі Васюки. Ленінградці і харків'яни скрегочуть зубами, але нічого не можуть вдіяти. Нью-Москва стає найелегантнішим центром Європи, а незабаром і цілого світу.

NEW VASUKI

HOTEL

Сарава доподогу потопачум-
Сарава рур
Потопачум-
Сарава

— Цілого світу!!! — застогнали приголомшені васюкінці.

— Так! А згодом і цілого всесвіту. Шахова думка, перетворивши повітове місто у столицю земної кулі, перетвориться в прикладну науку і винайде способи міжпланетного зв'язку. З Васюків полетять сигнали на Марс, Юпітер і Нептун. Зв'язок з Венерою стане таким же легким, як переїзд з Рибінська до Ярославля. А там, хто його знає, може, роки через вісім у Васюках відбудеться перший в історії світобудови міжпланетний шаховий конгрес!

Остап витер свій благородний лоб. Йому хотілось їсти до такої міри, що він охоче з'їв би засмаженого шахового коня.

— Та-ак,— видавив із себе одноокий, обводячи закурене приміщення божевільним поглядом.— Але як же практично запровадити заходи в життя, підвести, сказати б, базу?

Присутні напружено дивились на гросмейстера.

— Повторюю, що практично все залежить тільки від вашої самодіяльності. Всю організацію, повторюю, я беру на себе. Матеріальних витрат жодних, якщо не брати до уваги витрат на телеграми.

Одноокий підштовхував своїх соратників.

— Ну! — питав він.— Що ви скажете?

— Влаштуємо! Влаштуємо! — гомоніли васюкінці.

— Скільки ж грошей треба на... це... телеграми?

— Кумедна цифра,— сказав Остап,— сто карбованців.

— У нас у касі тільки двадцять один карбованець шістнадцять копійок. Цього, звичайно, ми розуміємо, замало...

Але гросмейстер виявив себе, показав себе несперечливим організатором.

— Гаразд,— сказав він,— давайте ваші двадцять карбованців.

— А стане? — запитав одноокий.

— На перші телеграми стане. А потім почнуться пожертви, і грошей нікуди буде дівати.

Заховавши гроші в зелений похідний піджак, гросмейстер нагадав зборам про свою лекцію і сеанс одночасної гри на ста шістдесяти шахівницях, гречно попрощався до вечора і пішов до клубу «Картонажник» на побачення з Іполитом Матвійовичем.

— Я голодую,— сказав Вороб'янінов тріскучим голосом.

Він уже сидів за касовим віконечком, але не зібрав ще жодної копійки і не міг купити навіть фунта хліба. Перед ним лежав дротяний зелений кошачок, призначений для збору. У такі кошачки в домах середньої руки кладуть ножі і виделки.

— Слухайте, Вороб'янінов,— закричав Остап,— припиніть години на півтори касові операції! Ходімо обідати в нархарч. По дорозі опишу вам ситуацію. До речі, вам треба поголитись і почиститись. У вас просто босяцький вигляд. Ви просто скидаєтесь на босяка. У гросмейстера не може бути таких підозрілих знайомих.

— Жодного квитка не продав,— повідомив Іполит Матвійович.

— Нічого. Надвечір прибіжать. Місто мені вже пожертвувало двадцять карбованців на організацію міжнародного шахового турніру.

— То навіщо ж нам сеанс одночасної гри? — зашепотів адміністратор. — Адже можуть побити. А з двадцятьма карбованцями ми зараз же зможемо сісти на пароплав,— якраз «Карл Лібкнехт» згори прийшов,— спокійно їхати до Сталінграда і дождити там приїзду театру. Може, там пощастить розшити стільці. Тоді ми — багатії, і все належить нам.

— На голодний шлунок не можна говорити такі нісенітниці. Це негативно впливає на мозок. За двадцять карбованців ми, можливо, до Сталінграда й доїдемо... А харчуватись на які гроші? Вітаміни, дорогий товаришу предводителю, даром нікому не даються. Зате з експансивних васюкінців можна буде зірвати за лекцію і сеанс карбованців тридцять.

— Поб'ють,— гірко сказав Вороб'янінов.

— Звісно, ризик є. Можуть налупити. А втім, у мене є одна ідея, яка вам саме, в усякому разі, дасть певну безпеку. Але про це згодом. Поки що ходімо покуштуємо місцеві страви.

О шостій годині вечора ситий, голений і напахчений одеколоном гросмейстер увійшов до каси клубу «Картонажник».

Ситий і голений Вороб'янінов жваво торгував квитками.

— Ну, як? — тихо запитав гросмейстер.

— Вхідних — тридцять і для гри — двадцять,— відповів адміністратор.

— Шістнадцять карбованців. Мало, мало!

— Що ви, Бендере, подивіться, яка черга стоїть! Неодмінно поб'ють.

— Про це не думайте. Коли битимуть, будете плакати, а поки що не затримуйтесь! Учїться торгувати!

За годину в касі було тридцять карбованців. Публіка хвилювалась у залі.

— Зачиняйте віконечко! Давайце гроші — сказав Остап. — Тепер от що. Натє вам п'ять карбованців, ідіть на пристань,

найміть човен години на дві і дожидайте мене на березі, нижче амбара. Ми з вами зробимо вечірню прогулянку. Про мене не турбуйтеся. Я сьогодні у формі.

Гросмейстер увійшов до зали. Він почував себе бадьорим і був переконаний, що перший хід e2—e4 не загрожує йому ніякими ускладненнями. Решта ходів, щоправда, уявлялась у повному вже тумані, але це анітрохи не бентежило великого комбінатора. У нього був про запас цілком несподіваний вихід для порятунку навіть найбезнадійнішої партії.

Гросмейстера зустріли оплесками. Невеликий клубний зал було прибрано різнокольоровими прапорцями.

Тиждень тому відбувся вечір Товариства порятунку на водах, про що свідчив такий лозунг на стіні:

*«СПРАВА ДОПОМОГИ ПОТОПАЮЧИМ —
СПРАВА РУК САМИХ ПОТОПАЮЧИХ.»*

Остап уклонився, простяг наперед руки, немов відкидаючи не заслужені ним оплески, і зійшов на естраду.

— Товариші! — сказав він прекрасним голосом. — Товариші і брати по шахах, у моїй сьогоднішній лекції йтиметься про те, про що я читав, і мушу признатися, не без успіху, в Нижньому Новгороді тиждень тому. Тема моєї лекції — плідотворна дебютна ідея. Що таке, товариші, дебют і що таке, товариші, ідея? Дебют, товариші, — це «*Quasi una fantasia*». А що таке, товариші, ідея? Ідея, товариші, — це людська думка, прибрана в логічну шахову форму. Навіть із мізерними силами можна здобути всю шахівницю. Усе залежить від кожного індивідуума зокрема. Приміром, от той блондинчик у третім ряду. Припустімо, він грає добре...

Блондин у третім ряду зашарівся.

— А он той брюнет, припустімо, гірше.

Усі повернулись і оглянули й брюнета.

— Що ж ми бачимо, товариші? Ми бачимо, що блондин грає добре, а брюнет грає кепсько. І ніякі лекції не змінять цього співвідношення сил, якщо кожний індивідуум зокрема не буде раз у раз тренуватись, в шашк... тобто я хотів сказати — в шахах... А тепер, товариші, розкажу вам кілька повчальних історій з практики наших шановних гіпермодерністів Капабланки, Ласкера і доктора Григор'єва.

Остап розказував аудиторії кілька старозавітних анекдотів, почерпнутих ще в дитинстві з «Синього журналу», і цим закінчив інтермедію.

Що лекція така лаконічна — усі були трохи здивовані. І одноокий не зводив свого єдиного ока з гросмейстерового взуття.

Однак початок сеансу одночасної гри погасив дедалі більшу підозру одноокого шахіста. Разом з усіма він розставляв столи покоєм. Проти гросмейстера сіли грати тридцять аматорів. Багато з них були цілком розгублені і щохвилини дивились у шахові підручники, поновлюючи в пам'яті складні варіанти, за допомогою яких сподівались здатися гросмейстерові не раніш як після двадцять другого ходу.

Остап ковзнув оком по шерегах «чорних», які оточували його з усіх боків, по замкнених дверях і безстрашно взявся до роботи. Він підійшов до одноокого, що сидів за першою шахівницею, і пересунув королівського пішака з клітки e2 на клітку e4.

Одноокий одразу ж схопив свої вуха руками і почав напружено думати. По лавах аматорів зашелестіло:

— Гросмейстер зіграв e2—e4.

Остап не балував своїх супротивників різноманітністю дебютів. На всіх інших двадцяти дев'яти шахівницях він проробив ту саму операцію: перетяг королівського пішака з e2 на e4. Один по одному аматори хапались за волосся і заглиблювались у гарячкові міркування. Ті, що не грали, водили очима за гросмейстером. Єдиний у місті фотограф-аматор уже зліз був на стілець і збирався підпалити магній, але Остап сердито замахав руками і, зупинивши свій рейс уздовж шахівниць, гучно закричав:

— Заберіть фотографа! Він заважає моїй шаховій мислі!

«З якої речі залишати свою фотографію в цьому жалюгідному місті. Я не люблю мати діла з міліцією», — вирішив він собі.

Обурливе шикання аматорів примусило фотографа зректися своєї спроби. Обурення зросло до такої міри, що фотографа навіть виперли з приміщення.

На третьому ходу з'ясувалося, що гросмейстер грає вісімнадцять іспанських партій. У інших дванадцяти чорні застошували хоч і застарілу, але досить правильну оборону Філідора. Якби Остап дізнався, що він грає такі хитромудрі партії і натрапляє на таку випробувану оборону, він би страшенно здивувався. Річ у тім, що великий комбінатор грав у шахи другий раз на своєму віку.

Спочатку аматори, і перший серед них — одноокий, вжахнулися. Лукавство гросмейстера було безперечне.

З надзвичайною легкістю і безумовно глузуючи в душі з решти відсталих аматорів міста Васюки, grosмейстер жертвував пішаки, важкі і легкі фігури направо й наліво. Знеславленому на лекції брюнетові він пожертвував навіть ферзя. Брюнет вжахнувся і хотів був відразу здатися, але тільки неймовірним зусиллям волі примусив себе грати далі.

Грім серед ясного неба ударив через п'ять хвилин.

— Мат! — пролопотів на смерть переляканий брюнет. — Вам мат, товаришу grosмейстер.

Остап, проаналізувавши становище, ганебно назвав «ферзя» «королевою» і високим штилем привітав брюнета з вигрешем. Гомін пробіг по лавах аматорів.

«Час тікати», — подумав Остап, спокійно походжаючи поміж столів і недбало переставляючи фігури.

— Ви неправильно коня поставили, товаришу grosмейстер, — залопотів улесливо одноокий. — Кінь так не ходить.

— Пардон, пардон, пробачте, — одказав grosмейстер, — після лекції я трохи втопився.

Протягом найближчих десяти хвилин grosмейстер програв ще десять партій.

Здивовані вигуки лунали в приміщенні клубу «Картонажник». Наростав конфлікт. Остап програв підряд п'ятнадцять партій, а невдовзі ще три. Залишався один одноокий. На початку партії він з остраху наробив безліч помилок і тепер ледве провадив гру до переможного кінця. Остап, непомітно для сусід, вкрав із шахівниці чорну туру і сховав її в кишеню.

Юрба тісно зімкнулась навколо гравців.

— Щойно на цьому місці стояла моя тура! — закричав одноокий, оглянувшись, — а тепер її вже нема.

— Нема, значить, і не було! — грубувато відповів Остап.

— Як так не було? Я добре пам'ятаю!

— Звісно, не було!

— Куди ж вона зникла? Ви її виграли?

— Виграв.

— Коли? На котрому ході?

— Що ви мені морочите голову з вашою турою? Коли здаєтесь, то так і кажіть!

— Дозвольте, товаришу, у мене всі ходи записані!

— Контора пише, — сказав Остап.

— Обурлива річ! — загорлав одноокий. — Віддайте мою туру!

— Здавайтесь, здавайтесь, що це за кішки-мишки такі!

— Віддайте туру!

З цими словами гросмейстер, збагнувши, що прогання смерті подібне, зачерпнув у пригорщу кілька фігур і жбурнув їх у голову одноокому супротивникові.

— Товариші! — заверещав одноокий. — Дивіться всі! Аматора б'ють!

Шахісти міста Васюки отетеріли.

Не гаючи жодної дорогоцінної хвилини, Остап жбурнув шахівницю в лампу і, б'ючи в раптовій темряві по чийось щелепах та лобах, вибіг на вулицю. Васюкінські аматори, падаючи один на одного, ринули за ним.

Був місячний вечір. Остап мчав по срібній вулиці, легко, як ангел, відштовхуючись від грішної землі. Що Васюки не обернулись на центр всесвіту, бігти довелося не серед палаців, а серед дерев'яних хаток з надвірними віконницями.

Позаду мчали шахові аматори.

— Держіть гросмейстера! — ревів одноокий.

— Жульман! — підтримували інші.

— Піжони! — огризався гросмейстер, збільшуючи швидкість.

— Гвалт! — кричали скривджені шахісти.

Остап застрибав по сходах, що вели на пристань. Перед ним лежало чотириста приступок. На шостій площадці його вже дожидали два аматори, що пробрались сюди манівцями просто узбіччям. Остап оглянувся. Згори котила собачою тічкою тісна група розлютованих прихильників оборони Філідора. Відступу не було. Тим-то Остап побіг уперед.

— От я вас зараз, сволота! — гаркнув він хоробрим розвідникам, кидаючись з п'ятої площадки.

Перелякані пластуни ухнули, перекинулись за поруччя і покотились кудись у п'ятому пагорків і схилів. Шлях був вільний.

— Держіть гросмейстера! — котилося згори.

Переслідувачі бігли, стукаючи по дерев'яних приступках, наче підбиті кегельні кулі.

Вибігши на берег, Остап подався праворуч, шукаючи очима човен з вірним йому адміністратором.

Іполит Матвійович ідилічно сидів у човнику. Остап бухнув на лаву і завзято почав відгрібати від берега. Через хвилину в човен полетіло каміння. Один із них підбив Іполита Матвійовича. Трохи вище вулканічного прища у нього виросла темна гуля. Іполит Матвійович втяг голову в плечі і зарюмса.

— От іще макуха! Мені мало голову не одірвали, і я нічого: бадьорий і веселий. А якщо взяти до уваги іще п'ятдесят

карбованців чистого прибутку, то за одну гулю на вашій голві — гонорар досить пристойний.

Тим часом переслідувачі, тільки тепер зрозумівши, що план обернення Васюків на Нью-Москву провалився і що гросмейстер вивозить з міста п'ятдесят кровних васюкінських карбованців, сіли у великий човен і з криками вигрібали на середину ріки. У човен набилося чоловік тридцять. Усім хотілося взяти участь у розправі з гросмейстером. Експедицією командував одноокий. Єдине його око блискало вночі, як маяк.

— Держи гросмейстера! — волали в перевантаженій барці.

— Наддайте, Кисо! — сказав Остап. — Коли вони нас доженуть, я не зможу ручитися за цілість вашого пенсне.

Обидва човни йшли вниз за водою. Відстань між ними зменшувалась. Остап підупадав на силах.

— Не втечете, сволота! — кричали з барки.

Остап не відповідав: було ніколи. Весла виривалися з води. Вода потоками вилітала з-під ошалілих весел і потрапляла в човен.

— Катай, — шепотів Остап самому собі.

Іполит Матвійович мучився. Барка тріумфувала. Високий її корпус уже обходив човничок концесіонерів з лівої руки, щоб притиснути гросмейстера до берега. Концесіонерів дожидала сумна доля. Радість на барці така була велика, що всі шахісти перейшли на правий борт, щоб, порівнявшись з човником, переважними силами напасти на злочинця-гросмейстера.

— Бережіть пенсне, Кисо! — розпачливо крикнув Остап, кидаючи весла. — Зараз почнеться!

— Панове! — вигукнув раптом Іполит Матвійович півнячим голосом. — Невже ви будете нас бити?

— Іще як! — загриміли васюкінські аматори, збираючись стрибати в човен.

Але в цей час сталася смертельно образлива для чесних шахістів цілого світу подія. Барка несподівано перехилилась і правим бортом зачерпнула воду.

— Обережніш! — писнув одноокий капітан.

Та було вже пізно. Надто багато аматорів скупчилось на правому борті васюкінського дредноута. Перемінивши центр ваги, барка перестала вагатись і, згідно із законами фізики, перевернулася.

Загальний зойк порушив спокій ріки.

— Уау! — протягло стогнали шахісти.

Цілих тридцять аматорів опинились у воді. Вони швидко випливали на поверхню і один по одному чіплялись за перевернуту барку. Останнім причалив одноокий.

— Піжони! — захоплено кричав Остап. — Чому ж ви не б'єте вашого гросмейстера! Ви, коли не помиляюсь, хотіли мене бити?

Остап описав коло, огинаючи потерпілих аварію.

— Ви ж розумієте, васюкінські індивідууми, що я міг би вас поодиноці утопити, але я дарую вам життя. Живіть, громадяни! Тільки, творця всесвіту ради, не грайте в шахи! Ви ж просто не вмієте грати! Ех ви, піжони, піжони... Їдьмо, Іполите Матвійовичу, далі. Прощайте, однооки аматори! Боюсь, що Васюки центром світобудови не стануть. Я не думаю, щоб майстри шахів приїхали до таких дурнів, як ви, навіть якби я їх про це просив. Прощайте, аматори сильних шахових відчуттів! Хай живе «Клуб чотирьох коней»!

РОЗДІЛ XXXV

ТА ІН.

Ранок застав концесіонерів біля Чебоксар. Остап дрімав коло стерна. Іполит Матвійович сонно водив веслами по воді. Від холодної ночі обом пробігав мороз поза плечима. На сході розквітали рожеві пуп'янки. Пенсне Іполита Матвійовича дедалі ясніло. Овальні скельця їхні заграли. У них навперемін відбилися обидва береги. Семафор з лівого берега зламався в двовігнутому склі. Сині бані Чебоксар пливли немов кораблі. Сад на сході розростався. Пуп'янки обернулись на вулкани і почали викидати лаву найкращих кондитерських барв. Пташки на лівому березі зчинили великий і гучний скандал. Золота дужка пенсне спалахнула і засліпила гросмейстера. Зійшло сонце.

Остап розплющив очі і витягся, нахиливши човен і тріскаючи кістками.

— Доброго ранку, Кисо, — сказав він, подавившись позіхами. — «Я пришел к тебе с приветом, рассказать, что солнце встало, что оно горячим светом почему-то там затрепетало...»

— Пристань, — доповів Іполит Матвійович.

Остап витяг пугівник і заглянув у нього.

— Судячи з усього — Чебоксари. Так, так...

Звертасмо увагу на дуже гарне розташування м. Чебоксар.

— Кисо, воно справді гарно розташоване?..

У даний момент в Чебоксарах 7702 жителі.

— Кисо! Давайте кинемо гонитву за діамантами і збільшимо населення Чебоксар до семи тисяч сімсот чотирьох чоловік. Га? Це буде дуже ефектно... Одкриємо ПТІшво * і з цього ПТІшво матимемо певний гран-кусень хліба... Ну, далі.

Засноване 1555 року місто зберегло кілька вельми цікавих церков. Окрім адміністративних установ Чувашької республіки, тут є: робітничий факультет, партійна школа, педагогічний технікум, дві школи другого ступеня, музей, наукове товариство і бібліотека. На чебоксарській пристані і на базарі можна побачити чувашів і черемисів, що вирізняються своїм зовнішнім виглядом...

Але, ще перед тим, як друзі наблизились до пристані, де можна було бачити чувашів і черемисів, їхню увагу привернула річ, що пливла за водою попереду човна.

— Стілець! — закричав Остап. — Адміністраторе! Наш стілець пливе.

Компаньйони підпливли до стільця. Він похитувався, крутився, занурювався у воду, знову спливав, віддаляючись від човна концесіонерів. Вода вільно лилася в його розпаняхане черево.

Це був стілець, розшитий на «Скрябіні», що повільно тепер мандрував у Каспійське море.

— Здоров був, друже! — крикнув Остап. — Давненько не бачились! Знаєте, Вороб'янінов, цей стілець нагадує мені наше життя. Ми теж пливемо за водою. Нас топлять, ми виринаємо, хоч, здається, нікого цим не тішимо. Нас ніхто не любить, якщо не брати до уваги карного розшуку, а втім, і він нас не любить. Нікому до нас нема діла. Якби вчора шаховим аматорам пощастило нас потопити, від нас лишився б тільки самий протокол огляду трупів: «Обидва тіла лежать ногами на південний схід, а головами на північний захід. На тілі зубчасті рани від якогось, очевидно, тупого знаряддя». Аматори били б нас, очевидно, шахівницями. Зброя, нічого й казати, тупувата... «Труп перший належить

* Проектно-технологічний інститут. — Ред.

мужчині років п'ятдесяти п'яти, одягнений у подертий люстриновий піджак, старі штани і старі чоботи. У кишені піджака посвідчення на ім'я Конрада Карловича гр. Міхельсона...» От, Кисо, що про вас написали б.

— А про вас що написали б? — сердито запитав Вороб'янінов.

— О! Про мене написали б зовсім інакше. Про мене написали б так: «Труп другий належить мужчині двадцяти семи років. Він кохав і страждав. Він любив гроші і терпів від нестачі їх. Голова його з високим чолом, облямована синьо-чорними кучерями, звернена до сонця. Його елегантні ноги, сорок другий номер черевиків, лежать у напрямі до північного сьйва. Тіло вбране в незаплямовану білу одягу, на грудях золота арфа з інкрустацією з перламутру і ноти романсу: «Прощай ты, Новая деревня». Юнак небіжчик випалював по дереву, що видно з найденого в кишені фрака посвідчення, виданого 23/VIII — 24 р. кустарною артілью «Пегас і Парнас» за № 86/1562». І мене поховують, Кисо, пишно, з оркестром, з промовами, і на пам'ятнику моїм буде вирізьблено: «Тут лежить відомий теплотехнік і винищувач Остап-Сулейман-Берта-Марія Бендербей, чий батько був турецькопідданий і помер, не залишивши синові своєму Остапу-Сулейману ані крихти спадщини. Мати небіжчика була графиня і жила нетрудовими прибутками».

Розмовляючи так, концесіонери приткнулись до чебоксарського берега.

Увечері, збільшивши капітал на п'ять карбованців продажем васюкінського човна, друзі сіли на теплохід «Урицький» і попливли до Сталінграда, розраховуючи перегнати по дорозі повільний тиражний пароплав і зустрітися з трупом колумбівців у Сталінграді.

«Скрябін» прийшов до Сталінграда на початку липня. Друзі зустріли його, ховаючись за ящики на пристані. Перед розвантаженням на пароплаві відбувся тираж. Розіграли крупні виграші.

Стільців довелося дождати години чотири. Спочатку з пароплава посунули колумбівці і тиражні службовці. З-поміж них визначалося осіяне обличчя Персицького.

Сидячи в засідці, концесіонери чули його вигуки:

— Так! Моментально їду до Москви! Телеграму уже надіслав! І знаєте яку? «Радію з вами». Хай догадуються!

Потім Персицький сів у прокатний автомобіль, попереду оглянувши його звідусіль і помацавши радіатор, і поїхав чомусь під вигуки «урал»

Після того як з пароплава вивантажено гідравлічний прес, почали виносити колумбівське речове оформлення. Стільці винесли, коли уже стемніло. Колумбівці сіли в п'ять парокінних фургонів і з веселим криком покотили прямо на вокзал.

— Здається, в Сталінграді вони не гратимуть,— сказав Іполит Матвійович.

Це спантеличило Остапа.

— Доведеться їхати,— вирішив він,— а на які гроші їхати? А втім, ходімо на вокзал, а там видно буде.

На вокзалі з'ясувалось, що театр їде до П'ятигорська через Тихорецьку — Мінеральні Води. Грошей у концесіонерів вистачило тільки на один квиток.

— Ви умієте їздити зайцем? — запитав Остап Вороб'янінова.

— Спробую,— несміливо сказав Іполит Матвійович.

— Чорт з вами! Краще вже не пробуйте! Прощаю вам іще раз. Гаразд, зайцем поїду я.

Для Іполита Матвійовича куплено квиток у безплаткартному твердому вагоні, в якому колишній предводитель і прибув на прикрашену олеандрами в зелених кадовбах станцію Мінеральні Води Північно-Кавказьких залізниць, і, намагаючись не навертатися на очі колумбівцям, що саме вивантажувалися з поїзда, почав шукати Остапа.

Давно вже театр поїхав у П'ятигорськ, розмістившись у новеньких дачних вагончиках, а Остапа все не було. Він приїхав тільки увечері і знайшов Вороб'янінова в страшенно нервовому стані.

— Де ви були? — простогнав предводитель.— Я так змучився.

— Це ви змучились, роз'їжджаючи з квитком у кишені? А я, значить, не змучився? Отже, це не мене зігнали з буферів вашого поїзда в Тихорецькій? Це, значить, не я сидів там три години як дурень, дожидаючи товарного поїзда з порожніми нарзанними пляшками? Ви — свиня, громадянине предводителю! Де театр?

— У П'ятигорську.

— Їдьмо! Я дещо зріб по дорозі. Чистий прибуток становить три карбованці. Зрозуміла річ, це небагато, але на першу купівлю нарзану і залізничних квитків вистачить.

Дачний поїзд з торохкотінням, подібним до торохкотіння воза, за п'ятдесят хвилин дотяг мандрівників до П'ятигорська. Мимо Змійки і Бештау концесіонери прибули до підніжжя Машука.

Був недільний вечір. Усе було чисте і вмите. Навіть Машук, порослий чагарем і гайками, здавалося, був дбайливо розчесаний і струмив запах гірського вежеталю.

Білі штани найрізноманітніших гатунків миготіли по ляльковому пероні: штани з рогожки, чортової шкіри, колом'янки, парусини і ніжної фланелі. Тут ходили в сандалях і сорочечках алаш. Концесіонери, у важких, брудних чоботищах, важких запорошених штанах, гарячих жилетах і розпечених піджаках, почували себе чужими. Серед усієї різноманітності веселеньких ситчиків, яким хизувались курортні панночки, найяснішим і найелегантнішим був костюм начальниці станції.

На превелике здивування всіх приїжджих, начальником станції була жінка. Руді кучері вибивалися з-під червоного кашкета з двома срібними позументами на околиці. Вона носила білий формений кітель і білу спідницю.

Намилувавшись начальницею, прочитавши свіжонаклеєну афішу про гастролі в П'ятигорську театру Колумба і випивши за гривеник дві склянки нарзану, мандрівники дістались у місто трамваєм лінії «Вокзал — Квітник». За вхід у «Квітник» узяли десять копійок.

У «Квітнику» було багато музики, багато веселих людей і обмаль квітів. Симфонічний оркестр виконував у білій раковині «Танок комарів». У Лермонтовській галереї продавали нарзан. Нарзаном торгували в кіосках і на рознос.

Ніхто не звертав уваги на двох брудних шукачів діамантів.

— Ех, Кисо,— сказав Остап,— ми чужі на цьому святі життя.

Першу ніч на курорті концесіонери провели біля нарзанного джерела.

Тільки тут, у П'ятигорську, коли театр Колумба ставив утретє перед здивованими городянами своє «Одруження», компаньйони зрозуміли всі труднощі гонитви за скарбами. Пробратись у театр, як вони гадали перед цим, було неможливо. За кулісами ночували Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд, марочна дієта яких не дозволяла їм жити в готелі.

Так минали дні, і друзі вибивалися з сили, ночуючи біля місця дуелі Лермонтова і годуючись переноскою багажа туристів-середнячків.

На шостий день Остапові пощастило завести знайомство з монтером Мечниковим, завідувачем гідропреса. На цей час

Мечников, через брак грошей щодня похмеляючись нарзаном з джерела, дійшов жахливого стану і, як спостеріг Остап, продавав на ринку деякі речі з театрального реквізиту. Остаточної домовленості було досягнуто на ранковому узливанні біля джерела.

Монтер Мечников називав Остапа дусюю і погоджувався.

— Можна,— казав він,— це завжди можна, дусюю. З нашим задоволенням, дусюю.

Остап одразу ж зрозумів, що монтер великий дока.

Договірні сторони заглядали один одному в вічі, обіймались, дружньо ляскали по спинах і ввічливо сміялися.

— Ну,— сказав Остап,— за все діло десятку!

— Дусюю! — здивувався монтер.— Ви мене сердите. Я чоловік, змучений нарзаном.

— Скільки ж ви хочете?

— Покладіть півсотні. Адже майно казенне. Я чоловік змучений.

— Гаразд. Беріть двадцять! Згода? Ну, по очах бачу, що згода.

— Згода є продукт за повного непротивлення сторін.

— Добре говорить, собака,— шепнув Остап на вухо Іполитові Матвійовичу,— учіться.

— Коли ж ви стільці принесете?

— Стільці проти грошей.

— Це можна,— сказав Остап, не думаючи.

— Гроші наперед,— заявив монтер,— уранці — гроші, увечері — стільці або увечері — гроші, а другого ранку — стільці.

— Може, сьогодні стільці, а завтра гроші? — допитувався Остап.

— Я ж, дусюю, чоловік змучений. Такі умови душа не приймає!

— Але ж я,— сказав Остап,— тільки завтра дістану гроші телеграфом.

— Тоді і розмовляти будемо,— закінчив розмову впертий монтер,— а поки що, дусюю, щасливо зоставатись біля джерела, а я пішов: у мене з пресом роботи багато. Симбієвич за горло бере. Сил не вистачає. А самим нарзаном хіба проживеш?

І Мечников, чудово освітлений сонцем, пішов собі геть.

Остап суворо глянув на Іполита Матвійовича.

— Час,— сказав він,— який ми маємо,— це гроші, яких ми не маємо. Кисо, ми повинні робити кар'єру. Сто п'ятдесят тисяч карбованців і нуль нуль копійок лежать перед нами.

Треба тільки двадцять карбованців, щоб скарби стали нашими. Тут не слід гребувати ніякими засобами. Пан або пропав. Вибираю пана, хоч він і явний поляк.

Остап задумно обійшов круг Вороб'янінова.

— Зніміть піджак, предводителю, мерщій,— сказав він несподівано.

Остап узяв із рук здивованого Іполита Матвійовича піджак, кинув його на землю і почав топтати запопашеними штиблетами.

— Що ви робите?! — заверещав Вороб'янінов.— Цей піджак я ношу от уже п'ятнадцять років, і він іще як новий!

— Не хвилюйтеся! Він скоро не буде як новий! Дайте капелюх! Тепер посипте штани пилом і змочіть їх наразном. Живо!

Іполит Матвійович через кілька хвилин став брудним до огиди.

— Тепер ви дійшли розуму і маєте цілковиту можливість заробляти гроші чесною працею.

— Що ж я мушу робити? — плаксиво запитав Вороб'янінов.

— Французьку мову, сподіваюсь, знаєте?

— Дуже кепсько. У межах гімназійного курсу.

— Гм... Доведеться орудувати в цих межах. Чи зможете ви сказати по-французьки таку фразу: «Панове, я не їв шість днів»?

— Мосьє,— почав Іполит Матвійович запинаючись,— мосьє, гм, гм... же не, чи як там, же не манж па... шість, як воно: ен, де, труа, катр, сенк, сіс... сіс... жур. Значить, же не манж па сіс жур.

— Ну і вимова ж у вас, Кисо! А втім, чого вимагати від старця! Звичайно, старець в Європейській Росії розмовляє по-французьки гірше, ніж Мільєран. Ну, Кисулю, а в яких межах ви знаєте німецьку мову?

— Навіщо мені це все? — гукнув Іполит Матвійович.

— Для того,— сказав Остап значущо,— що ви зараз підете до «Квітника», станете в тіні і будете по-французьки, по-німецьки і по-нашому просити милостиню, підкреслюючи те, що ви колишній член Державної думи від кадетської фракції. Весь чистий збір піде монтерові Мечникову. Розумієте?

Іполит Матвійович умить змінився. Груді йому вигнулися, як Палацовий міст у Ленінграді, очі метнули вогонь, і з ніздрів, як здалося Остапові, заklubив густий дим. Вуса повільно почали підніматись.

— Ай-яй-яй,— сказав великий комбінатор, нітрохи не злякавшись,— ви подивіться на нього. Не людина, а якийсь горбоконики!

— Ніколи,— почав раптом черевним голосом Іполит Матвійович,— ніколи Вороб'янінов не простягав руки.

— Так простягнете ноги, старий дурню! — закричав Остап,— Ви не простягали руки?

— Не простягав.

— Як вам подобається цей альфонсизм? Три місяці живе моїм коштом. Три місяці я годую його, пою і виховую, і цей альфонс стає тепер у третю позицію і заявляє, що він... Ну! Годі, товаришу! Одне з двох: або ви зараз же підете до «Квітника» і приносите надвечір десять карбованців, або я вас автоматично виключаю з числа пайовиків-концесіонерів. Рахую до п'яти. Так чи ні? Раз...

— Так,— пробурмотів предводитель.

— У такому разі повторіть заклинання.

— Мосьє, же не манж па сіс жур. Гебен зі мір біте етвас копек ауф дем штюк брод. Подайте що-небудь колишньому депутатові Державної думи.

— Іще раз. Жалісніше!

Іполит Матвійович повторив.

— Ну, гаразд. У вас талант до жебрацтва закладений з дитинства. Ідіть. Побачення біля джерела опівночі. Це, майте на увазі, не заради романтики, а просто — увечері більше дають.

— А ви,— запитав Іполит Матвійович,— куди підете?

— Про мене не турбуйтеся. Я дію, як завжди, в найтяжчому місці.

Друзі розійшлися.

Остап побіг до паперової крамнички, купив там на останній гривеник квитанційну книжку і з годину сидів на каміній тумбі, перенумеровуючи квитанції і розписуючись на кожній з них.

— Насамперед система,— бурмотів він,— кожна громадська копія має бути на обліку.

Великий комбінатор рушив стрілецьким кроком по гірській дорозі, що в'ється навколо Машука до місця дуелі Лермонтова з Мартиновим, мимо санаторіїв і будинків відпочинку.

Остап вийшов до Провалля. Автобуси і парокінні екіпажі переганяли його.

Невелика, висічена в скелі галерея вела до конусоподібного Провалля. Галерея кінчалась балкончиком, стоячи на

якому можна було побачити на дні Провалля невеличку калюжу малахітової смердючої рідини. Це Провалля вважають за визначну пам'ятку П'ятигорська, і тому за день його відвідує чимало екскурсій і туристів-одинаків.

Остап одразу ж з'ясував, що Провалля для людини, позбавленої забобонів, може стати прибутковою статтею.

«Дивна річ, — міркував Остап, — як місто не догадалося до цього часу брати гривеники за вхід до Провалля. Це, здається, одне-єдине місце, куди п'ятигорці пускають туристів без грошей. Я знищу цю ганебну пляму на репутації міста, я ліквідую досадний недогляд».

І Остап зробив так, як підказував йому розум, здоровий інстинкт і дана ситуація.

Він зупинився біля входу в Провалля і, потріплюючи в руках квитанційною книжкою, вряди-годи вигукував:

— Купуйте квитки, громадяни! Десять копійок! Діти і червоноармійці безплатно! Студентам — п'ять копійок! Не членам профспілки — тридцять копійок!

Остап бив у ціль. П'ятигорці в Провалля не ходили, а з радянського туриста здерти десять копійок за вхід «кудись» було дуже легко. Годині о п'ятій набралось уже карбованців шість. Допомогли не члени спілки, яких у П'ятигорську було безліч. Усі довірливо віддавали свої гривеники, і один рум'яний турист, угледівши Остапа, сказав дружині переможно:

— Бачиш, Танюшо, що я тобі вчора казав? А ти казала, що за вхід в Провалля платити не треба. Не може цього бути. Правда, товаришу?

— Безперечна правда, — potwierдив Остап, — цього бути не може, щоб не брати за вхід. Членам профспілки — десять копійок і не членам профспілки — тридцять копійок.

Надвечір до Провалля під'їхала двома лініями екскурсія харківських міліціонерів. Остап перелякався і хотів був удати з себе невинного туриста, але міліціонери так несміливо з'юрбились навколо великого комбінатора, що про відступ годі було й думати. Тим-то Остап закричав доволі твердим голосом:

— Членам профспілки — десять копійок, але тому що представників міліції можна дорівнювати до студентів і дітей, то з них по п'ять копійок.

Міліціонери заплатили, делікатно спитавши, з якою метою беруть п'ятаки.

— На капітальний ремонт Провалля, — зухвало відповів Остап, — щоб не дуже провалилося.

Поки великий комбінатор спритно торгував краєвидом на малахітову калюжу, Іполит Матвійович, згорбившись і відчуваючи непереможний стид, стояв під акацією і, не дивлячись на перехожих, жував три вручені йому фрази:

— Мосьє, же не манж па... Гебен зі мір біте... Подайте що-небудь депутатові Державної думи...

Подавали не те щоб мало, але якось невесело. Однак, граючи на чистому паризькому прононсі слова «манж» і хвилюючи душі злиденним становищем колишнього члена Держдуми, пощастило назбирати мідяків карбованців на три.

Під ногами публіки тріщала ринь. Оркестр з невеликими перервами виконував Штрауса, Брамса і Гріга. Світлий натовп гомінливо котив повз старого предводителя і повертав назад. Тінь Лермонтова незримо витала над громадянами, що смакували мацоні на веранді буфету. Пахло одеколоном і нарзанними газами.

— Подайте колишньому членові Державної думи, — бурмотів предводитель.

— Скажіть, ви справді були членом Державної думи? — пролунало над вухом Іполита Матвійовича. — І ви справді ходили на засідання? Ах! Ах! Високий клас!

Іполит Матвійович підвів обличчя і завмер. Перед ним стрибав, як горобчик, товстенький Авессалом Володимирович Ізнуренков. Він змінив коричневий лодзинський костюм на білий піджак і сірі панталони з грайливою іскоркою. Він був у надзвичайно піднесеному настрої і вряди-годи підстрибував вершків на п'ять від землі. Іполита Матвійовича Ізнуренков не пізнав і засипав його запитаннями:

— Скажіть, ви справді бачили Родзянка? Пуришкевич справді був лисий? Ах! Ах! Яка тема! Високий клас!

Крутячись без упину, Ізнуренков сунув розгубленому предводителю три карбованці і втік. Але довго ще в «Квітнику» миготіли його товстенькі литки і мало не з дерев сипалось:

— Ах! Ах! «Не пой, красавица, при мне ты песни Грузии печальной!» Ах! Ах! «Напоминают мне они иную жизнь и берег дальний!..» Ах! Ах! «А поутру она вновь улыбалась!» Високий клас!..

Іполит Матвійович все стояв, спустивши очі долу. І недаремне так стояв він. Він не бачив багато дечого.

У чудовій п'ятгорської ночі алеями парку гуляла Елочка Щукіна, тягнучи за собою покірного, замиреного з нею Ернеста Павловича. Подорож на Кислі води була

останнім акордом у важкій боротьбі з дочкою Вандербільда. Горда американка недавно заради розваги виїхала власною яхтою на Сандвічеві острови.

— Хо-хо! — лунало в нічній тиші. — Знаменито, Ернесту-ля! Кр-р-расота!

У буфеті, освітленим лампами, сидів голубий злодюжка Альхен зі своєю дружиною Сашхен. Щоки її, як завжди, були прикрашені миколаївськими напівбакенбардами. Альхен сором'язно їв шашлик по-карськи, запиваючи його кахетинським № 2, а Сашхен, погладжуючи бакенбарди, дожидала замовленої осетрини.

Після ліквідації другого будинку соцзабезу (було продане все, включаючи навіть туалъденоровий ковпак кухаря і гасло: «Дбайливо пережовуючи харч, ти допомагаєш суспільству») Альхен вирішив спочити і розважитися. Сама доля берегла цього ситого шахрая. Він збирався того дня поїхати в Провалля, але не встиг. Це врятувало його. Остап видоїв би з боязкого завгоспа щонайменше тридцять карбованців.

Іполит Матвійович побрів до джерела тільки тоді, коли музиканти склали свої сюїтри, святочний натовп розходився і тільки закохані парочки тяжко дихали в убогих алейх «Квітника».

— Скільки назбирали? — запитав Остап, коли згорблена постать предводителя показала біля джерела.

— Сім карбованців двадцять дев'ять копійок. Три карбованці папірцем. Решта — мідь і трохи срібла.

— Для першої гастролі дивовижної! Ставка відповідального працівника! Ви мене зворушуєте, Кисо! Але який дурень дав вам три карбованці, хотів би я знати? Може, ви здачі давали?

— Ізнуренков дав.

— Та не може бути! Авессалом! Іч, який м'ячик! Куди закотився! Ви з ним розмовляли? Ах, він вас не пізнав!

— Розпитував про Державну думу! Сміявся!

— Як бачите, предводителю, старцем бути не так уже й погано, та ще маючи помірну освіту і слабу постановку голосу! А ви ще приндилися, лорда хоронителя печаті удавали! Ну, Кисочко, і я часу не змарнував. П'ятнадцять карбованців, як одна копійка. А разом — вистачить!

Другого ранку монтер дістав гроші і ввечері притяг два стільці. Третій стілець, як заявив він, ніяк було взяти. На ньому звукове оформлення грало в карти.

Для більшої безпеки друзі вилізли чи не на саме верхів'я Машука.

Внизу тривкими недвижимими вогнями горів П'ятигорськ. Нижче за П'ятигорськом убогі вогники позначали станцію Гарячеводську. На обрії двома паралельними пунктирними лініями висовувався з-за гори Кисловодськ.

Остап глянув у зоряне небо і витяг з кишені відомі обценьки.

РОЗДІЛ XXXVII

ЗЕЛЕНИЙ МИС

Інженер Брунс сидів на камінній веранді дачі на Зеленому Мисі під великою пальмою, накрохмалене листя якої кидало гострі і вузькі тіні на голену потилицю інженера, на білу його сорочку і на гамбсівський стілець з гарнітура генеральші Попової, на якому нудився інженер, дождаючи обіду.

Брунс витяг товсті, наливні губи трубочкою і голосом пустотливого карапуза протяг:

— Му-у-у-сику!

Дача мовчала.

Тропічна флора ластилась до інженера. Кактуси простягали до нього свої їжачі рукавиці. Драцени гриміли листям. Банани і сагові пальми одганяли мух з лисини інженера. Троянди, обвиваючи веранду, падали до його сандаль.

Але все було марне. Брунс хотів обідати. Він роздратовано дивився на перламутрову бухту, на далекий мисик Батума і співучо кликав:

— Му-у-у-у-сику! Му-у-у-у-сику!

У вогкому субтропічному повітрі звук швидко завмирав. Відповіді не було. Брунс уявив собі великого коричневого гусака з шиплячою жирною шкіркою і, не в силі стримати себе, залементував:

— Мусику!!! Готовий гусик?

— Андрію Михайловичу! — закричав жіночий голос з кімнати.— Не мороч мені голову!

Інженер, згорнувши уже навиклі губи в трубочку, негайно відповів:

— Мусику! Ти не жалієш свого маленького м'ужика!

— Геть, ненажеро! — відповіли з кімнати.

Але інженер не скорився. Він зібрався був далі викликати гусака, що він безрезультатно робив уже дві години, але несподіваний шерех примусив його обернутися.

З чорно-зелених бамбукових заростей вийшов чоловік у подертій синій косоворотці, підперезаний потертим крученим шнурком з густими китицями, і в затертих смугастих штанах. На доброму обличчі незнайомця стирчала кудлата борідка. У руках він держав піджак.

Чоловік наблизився і запитав приємним голосом:

— Де тут перебуває інженер Брунс?

— Я інженер Брунс,— сказав заклинатель гусика несподіваним басом.— Чим зобов'язаний?

Чоловік мовчки бухнув на коліна. Це був панотець Федір.

— Ви з глузду з'їхали! — скрикнув інженер, скочивши на ноги.— Встаньте, будь ласка!

— Не встану,— сказав панотець Федір, водячи головою за інженером і дивлячись на нього ясними очима.

— Встаньте!

— Не встану!

І панотець обережно, щоб не було боляче, почав постукувати головою об ринь.

— Мусику! Іди сюди! — закричав переляканий інженер.— Подивись, що тут робиться. Встаньте, я вас прошу. Ну, благаю вас!

— Не встану,— повторив панотець Федір.

На веранду вибігла Мусик, яка тонко розбиралася в інтонаціях чоловіка.

Угледівши даму, панотець Федір, не підводячись з колін, швидко переповз ближче до неї, уклонився доземно і задріботів:

— На вас, матінко, на вас, голубонько, на вас покладаю надію.

Тоді інженер Брунс почервонів, скопив прохача під руки і, натужившись, підняв його, щоб поставити на ноги, але панотець Федір схитрував і підібгав ноги. Обурений Брунс потяг дивного гостя в куток і силоміць посадовив його в півкріселко (гамбсівське, ні в якому разі не з вороб'янінського особняка, а з вітальні генеральші Попової).

— Не смію,— забурмотів панотець Федір, кладучи на коліна пропахлий гасом піджак пекаря,— не смію сидіти в присутності високопоставлених осіб.

І панотець Федір зробив спробу знову впасти на коліна.

Інженер із сумовитим криком придержав панотця Федора за плечі.

— Мусик,— сказав він, важко дихаючи,— поговори з цим громадянином. Тут якесь непорозуміння.

Мусик одразу взяла діловий тон.

— У моєму домі,— сказала вона грізно,— будь ласка, не ставайте ні на які коліна!

— Голубонько! — розчулився панотець Федір.— Матінко!

— Ніяка я вам не матінка! Що вам треба?

Піп залопотів щось незрозуміле, але, видно, зворушливе. Тільки після довгих розпитувань пощастило збагнути, що він, як особливої ласки, просить продати йому гарнітур з дванадцяти стільців, на одному з яких він у даний момент сидить.

Інженер, здивувавшись, випустив з рук плечі панотця Федора, який негайно бухнув на коліна і почав по-черепашому ганятись за інженером.

— Чому,— кричав інженер, ухиляючись від довгих рук панотця Федора,— чому я мушу продати свої стільці? Скільки ви не бухайтеся на коліна, я нічого не можу збагнути!

— Але ж це мої стільці,— простогнав панотець Федір.

— Тобто як це ваші? Звідки ваші? З глузду ви з'їхали? Мусику, тепер я все розумію! Це явний псих!

— Мої,— принижено твердив панотець Федір.

— Що ж, по-вашому, я у вас їх украв? — скипів інженер.— Украв? Чуєш, Мусику! Це якийсь шантаж!

— Ні, боже мій,— шепнув панотець Федір.

— Якщо я їх у вас украв, то вимагайте судом і не влаштовуюте в моєму домі пандемоніуму! Чуєш, Мусику! До чого доходить нахабство. Пообідати не дадуть по-людському!

Ні, панотець Федір не хотів вимагати «своїх» стільців судом. Ні в якому разі. Він знав, що інженер Брунс не крав у нього стільців. О ні! У нього і на думці цього не було. Але ці стільці все-таки до революції належали йому, панотцеві Федору, і вони безмірно дорогі його дружині, що вмирає оце у Воронежі. Виконуючи її волю, аж ніяк не з власного зухвальства, він дозволив собі довідатись, де нині стільці і прийти до громадянина Брунса. Панотець Федір не просить милостині. О ні! Він досить забезпечений (невеличкий свічковий заводик у Самарі), щоб потішити в останні хвилини дружину, купивши старі стільці. Він ладний не поскупитись і заплатити за весь гарнітур карбованців двадцять.

— Що? — крикнув інженер, багровіючи.— Двадцять карбованців? За прекрасний гарнітур для вітальні? Мусику! Ти чуєш? Це все-таки псих! Йй-богу, псих!

— Я не псих. А єдино, виконуючи волю пославшої м'я жони...

— О, ч-чорт,— сказав інженер,— знов повзати почав. Мусику! Він знову повзає!

— Визначте ж ціну,— стогнав панотець Федір, обачливо б'ючись головою об стовбур араукарії.

— Не псуйте дерева, дивак ви чоловік! Мусик, він, здається, не псих. Просто, як видно, прикро вражений хворобою дружини чоловік. Продати хіба йому стільці, га? Одчепиться, га? А то він лоба розіб'є!

— А ми на чому сидітимемо? — запитала Мусик.

— Купимо інші.

— За двадцять карбованців?

— За двадцять я, припустимо, не продам. Припустимо, не продам я і за двісті... А за двісті п'ятдесят продам. У відповідь пролунав страшний удар головою об драцену.

— Ну, Мусику, це мені вже остогидло.

Інженер рішуче підійшов до панотця Федора і почав диктувати ультиматум:

— По-перше, одійдіть від пальми не менше як на три кроки; по-друге, негайно встаньте. По-третє, меблі я продам за двісті п'ятдесят карбованців, не менше.

— Не користі заради,— проспівав панотець Федір,— а токмо виконуючи волю хворої дружини.

— Ну, голубе, і моя дружина хвора. Правда, Мусику, у тебе не все гаразд з легенями? Але я не вимагаю на цій підставі, щоб ви... ну... продали мені, припустимо, ваш піджак за тридцять копійок.

— Візьміть дурно! — скрикнув панотець Федір.

Інженер роздратовано махнув рукою і холодно сказав:

— Ви ваші жарти киньте. Ніяких балачок. Стільці оцінів я в двісті п'ятдесят карбованців, і я не спушу ні копійки.

— П'ятдесят,— запропонував панотець Федір.

— Мусику! — сказав інженер.— Поклич Багратіона Нехай проводить громадянина!

— Не користі заради...

— Багратіон!

Панотець Федір, перелякавшись, утік, а інженер пішов до ідальні і сів за гусака. Улюблена птиця сприятливо вплинула на Брунса. Він почав заспокоюватись.

У той момент, коли інженер, обмотавши кісточку цигарковим папером, підніс гусячу лапку до рожевого рота, у вікні показалося благаюче обличчя панотця Федора.

— Не користі заради,— сказав лагідний голос,— п'ятдесят п'ять карбованців.

Інженер, не оглядаючись, заричав. Панотець Федір зник.

Цілий день потім постать панотця Федора миготіла в усіх кінцях дачі. То вибігала вона з тіні криптомерій, то виникала в мандариновому гайку, то перелітала через чорний двір, тріпочучи, мчала до ботанічного саду.

Інженер цілий день кликав Мусика, скаржився на психа і на головний біль. У п'ятьм'я годин од часу лунав голос панотця Федора.

— Сто тридцять вісім! — кричав він відкілясь із неба.

А за хвилину голос його долинав з боку дачі Думбасова.

— Сто сорок один, — пропонував панотець Федір, — не користі ради, пане Брунсе, а токмо...

Нарешті інженер не видержав, вийшов на середину веранди і, вдивляючись у п'ятьму, почав розмірено кричати:

— Чорт із вами! Двісті карбованців! Тільки одчепіться.

Почувся шерех стривожених бамбуків, тихий стогін і відгомін кроків. Потім все змовкло.

У затоці борсалися зорі. Світляки доганяли панотця Федора, кружляли навкруг голови, обливаючи лице його зеленавим медичним світлом.

— Ну і гусики тепер пішли, — пробурмотів інженер, входячи в кімнати.

Тим часом панотець Федір мчав в останньому автобусі вздовж морського берега до Батума. Під самим боком, як шелест книжних сторінок, набігав легкий прибій, вітер бив у лице, і автомобільній сирені відповідало мавкання шакалів.

Того ж таки вечора панотець Федір надіслав у місто дружині своїй Катерині Олександрівні таку телеграму:

«Товар знайшов перекажи двісті тридцять телеграфом продай що хочеш Федя».

Два дні він захоплено тинявся біля Брунсової дачі, здалеку включає Мусику і навіть час од часу розтинає тропічні далі криками:

— Не користі заради, а токмо волею пославшої м'я жоні!

Третього дня гроші одержано з розпачливою телеграмою:

«Продала все zostалась буквально без копійки цілую і жду Євстигнеєв досі обідає Катя».

Панотець Федір перелічив гроші, ревно перехрестився, найняв фургон і поїхав на Зелений Мис.

Погода стояла похмура. З турецького кордона вітер гнав хмари. Порох курився. Голубий прошарок у небі дедалі меншав. Шторм доходив семи балів. Було заборонено

купатись і виходити в море човнами. Гук і грім стояли над Батумом. Шторм потрясав береги.

Діставшись до дачі інженера Брунса, панотець Федір звелів візникові-аджарцеві в башлику заждати і попрямував по меблі.

— Приніс гроші я,— сказав панотець Федір,— спустили б трошки.

— Мусику,— застогнав інженер,— я не можу більше.

— Та ні, я гроші приніс,— заспішив панотець Федір,— двісті карбованців, як ви казали.

— Мусику! Візьми у нього гроші. Дай йому стільці! І нехай зробить все це якомога скоріше. У мене мігрень.

Мета цілого життя досягнута. Свічковий завод у Самарі сам ліз до рук. Діаманти сипались у кишені, наче насіння.

Дванадцять стільців один по одному були навантажені у фургон. Вони вельми схожі на вороб'яніновські, з тою лише відміною, що оббивка їхня не ситцева, в квіточках, а репсова синя, в рожеву смужечку.

Нетерпіння опановувало панотця Федора. Під полою в нього за кручений шнурок була застромлена сокирка. Панотець Федір сів поруч візника і, щохвилини оглядаючись на стільці, виїхав до Батума. Жваві коні одвезли панотця Федора і його скарби вниз, на шосейну дорогу, мимо ресторанчика «Фінал», по бамбукових столиках і альтанках якого гуляв вітер, мимо тунелю, що ковтав останні цистерни нафтового маршруту, мимо фотографа, позбавленого в цей похмурий день звичайної своєї клієнтури, мимо вивіски «Батумський ботанічний сад» і потягли не дуже швидко над самою лінією прибою. У тому місці, де дорога межувала з масивами, панотця Федора обливало солоними бризками. Одбиті масивами від берега, хвилі обертались на гейзери, піднімались до неба і повільно спадали.

Поштовхи і вибухи прибою гарячили збентежений дух панотця Федора. Коні, борючись з вітром, повільно наближались до Махінджаурі. Куди сягало око, скрізь свистіли й здималися каламутні зелені води. До самого Батума тріпалась біла піна прибою, наче подолок нижньої спідниці, що вибилася з-під плаття неохайної дамочки.

— Стій! — закричав раптом панотець Федір візникові. — Стій, мусульманине!

І він, тремтячи і спотикаючись, почав вивантажувати стільці на пустельний берег. Байдужий аджарець дістав своїх п'ять карбованців, стьобнув по конях і поїхав. А панотець Федір, переконавшись, що навколо нікого нема, стяг

стілці з урвища на невеликий, сухий іще кусок пляжу і витяг сокирку.

З хвилину його мучив сумнів — він не знав, з якого стільця почати. Потім, наче сновиди, підійшов до третього стільця і люто ударив сокирою по спинці. Стілець перекинувся, не зазнавши ніякої шкоди.

— Ага! — крикнув панотець Федір.— Я т-тобі дам!

І він кинувся на стілець, як на живу тварину. Вмить стілець був посічений на капусту. Панотець Федір не чув ударів сокири об дерево, об репс і об пружини. У могутньому реві шторму глухли, немов у повсті, всі сторонні звуки.

— Ага! Ага! Ага! — примовляв панотець Федір, рубаючи з плеча.

Стільці виходили з ладу один по одному. Звіряча лють панотця Федора дедалі зростала. Зростав і шторм. Деякі хвили добирались до самісіньких ніг панотця Федора.

Від Батума до Сінопа стояв великий шум. Море скаженіло і зривало свій шал на кожному суденці. Пароплав «Ленін», курячись двома своїми трубами і важко осідаючи на корму, підходив до Новоросійська. Шторм крутився в Чорному морі, викидаючи тисячотонні вали на береги Трапезунда, Ялти, Одеси і Констанци. За тишею Босфору і Дарданелл гриміло Середземне море. За Гібралтарською протокою бився об Європу Атлантичний океан. Сердита вода оперізувала земну кулю.

А на батумському березі стояв панотець Федір і, обливаючись потом, рубав останній стілець. За хвилину все було скінчено. Розпач огорнув панотця Федора. Кинувши остовпілий погляд на накидану ним гору ніжок, спинок і пружин, він одступив. Вода схопила його за ноги. Він рвонувся наперед і, змоклий, кинувся на шосе. Велика хвиля гримнула в те місце, де тільки-но стояв панотець Федір і, ринувши назад, потягла з собою весь покалічений гарнітур генеральші Попової. Панотець Федір уже не бачив цього. Він брів по шосе, зігнувшись і притискаючи до грудей мокрий кулак.

Він увійшов у Батум засліпий, нічого навколо не бачачи. Становище його було найжахливіше. За п'ять тисяч кілометрів від дому, з двадцятьма карбованцями в кишені, доїхати до рідного міста було абсолютно неможливо.

Панотець Федір проминув турецький базар, на якому ідеальним шепотом радили йому купити пудру Коті, шовкові панчохи і необандеролений сухумський тютюн, поплентався до вокзалу і загубився в юрмі носіїв.

Через три дні після угоди концесіонерів з монтером Мечниковим театр Колумба виїхав залізницею через Махачкала і Баку. Усі ці три дні концесіонери, не вдовольнившись розшивом на Машуку двох стільців, ждали від Мечникова третього, останнього з колумбівських стільців. Але монтер, змучений нарзаном, обернув усі двадцять карбованців на купівлю звичайної горілки і дійшов такого стану, що його держали під замком у бутафорській.

— От вам і Кислі води! — заявив Остап, дізнавшись про від'їзд театру. — Суча лапа цей монтер! Май після цього діло з теапрацівниками.

Остап став далеко метушливіший, ніж досі. Шанси на розшук скарбів збільшилися без міри.

— Потрібні гроші на подорож до Владикавказа, — сказав Остап. — Звідти ми поїдемо в Тифліс автомобілем по Воєнно-Грузинській дорозі. Чарівні краєвиди! Чудовий пейзаж! Чудесне гірське повітря! І в фіналі — сто п'ятдесят тисяч карбованців нуль нуль копійок. Є сенс продовжувати засідання.

Але виїхати з Мінеральних Вод не так уже й легко. Вороб'янінов показав себе бездарним залізничним зайцем, і що спроби його сісти в поїзд кінчилися безрезультатно, довелось йому виступити біля «Квітника» в ролі колишнього попечителя навчальної округи. Це мало вельми малий успіх. Два карбованці за дванадцять годин важкої і принизливої роботи. Сума, проте, достатня на проїзд до Владикавказа.

У Беслані Остапа, що їхав без квитка, зігнали з поїзда, і великий комбінатор нахабно біг за поїздом верстви три, погрожуючи ні в чім неповинному Іполитові Матвійовичу кулаком.

Після цього Остапові пощастило скочити на приступку поїзда, що повільно підтягався до Кавказького хребта. З цієї позиції Остап з цікавістю поглядав на розгорнуту перед ним панораму Кавказького гірського пасма.

Була четверта година ранку. Гірські верховини засяяли темно-рожевим сонячним світлом. Гори не сподобались Остапові.

— Занадто багато шику, — сказав він. — Дика краса. Фантазія ідіота. Нікчемна річ.

Біля владикавказького вокзалу приїжджих дожидав великий одкритий автобус Закавтопромторгу, і ласкаві люди говорили:

— Хто поїде Воєнно-Грузинською дорогою, тих у місто веземо безкоштовно.

— Куди ж ви, Кисо,— сказав Остап.— Нам в автобус. Нехай везуть нас безкоштовно.

Підвезений автобусом до контори Закавтопромторгу, Остап, однак, не поспішав записатись на місце в машині. Жваво розмовляючи з Іполитом Матвійовичем, він милувався підперезаною хмарами Столовою горою і, вважаючи, що гора справді подібна до столу, покvapно пішов геть.

У Владикавказі довелося просидіти кілька днів. Але всі спроби дістати гроші на проїзд Воєнно-Грузинською дорогою або зовсім не давали наслідків, або давали кошти, яких вистачало лише для денного прожитку. Спроба брати з громадян гривеники не вдалася. Кавказький хребет був такий високий і видний, що брати за показ його гроші не було ніякої змоги. Його було видно мало не звідусіль. А інших красот у Владикавказі не було. Що ж до Тереку, то протікав він повз «Трека», за вхід куди гроші брало місто без допомоги Остапа. Збирання милостині, що його вчинив Іполит Матвійович, дало за два дні тринадцять копійок.

— Годі,— сказав Остап,— вихід один: іти до Тифліса пішки. За п'ять днів ми пройдемо двісті верстов. Нічого, папаня, чарівні гірські краєвиди, свіже повітря!.. Потрібні гроші на хліб та любительську ковбасу. Можете додати до свого лексикону кілька італійських фраз, це вже як собі хочете, але надвечір ви повинні назбирати щонайменше два карбованці! Обідати сьогодні не доведеться, дорогий товаришу. Ой леле! Кепські шанси...

На світанку концесіонери перейшли місток через Терек, обійшли казарми і заглибились у зелену долину, по якій ішла Воєнно-Грузинська дорога.

— Нам пощастило, Кисо,— сказав Остап,— вночі падав дощ, і нам не доведеться ковтати пилюку. Дихайте, предводителю, чистим повітрям. Співайте. Згадуйте кавказькі вірші. Поводьтеся як годиться!..

Але Іполит Матвійович не співав і не згадував віршів. Дорога йшла вгору. Ночі, перебуті під голим небом, нагадували про себе кольками в боці, тягарем у ногах, а любительська ковбаса — постійною і болісною згагою. Він ішов, похилившись набік, держачи в руці п'ятифунтовий хліб, загорнутий у владикавказьку газету, і ледве тягнучи ліву ногу.

Знову іти! Цього разу у Тифліс, цього разу найкращою у світі дорогою. Іполитові Матвійовичу було однаково. Він не дивився обабіч, як Остап. Він зовсім не помічав Тереку,

який починав уже гриміти на дні долини. І тільки осяяні сонцем льодові вершини щось неясно йому нагадували: чи то блиск діамантів, чи то кращі глазетові домовини майстра Безенчука.

Після Балти дорога ввійшла в ущелину і рушила вузьким карнизом, висіченим у темних урвистих скелях. Спіраль дороги в'юнилась угору, і ввечері концесіонери опинилися на станції Ларс, за тисячу метрів над рівнем моря.

Переночували в бідному духані задарма і навіть дістали по склянці молока, зачарувавши хазяїна та його гостей карточними фокусами.

Ранок був такий чарівний, що навіть Іполит Матвійович, овіяний гірським повітрям, почав ступати бадьоріше, ніж учора. За станцією Ларс одразу ж встала грандіозна стіна Бічного хребта. Долина Тереку замкнулась тут вузькими тісними. Пейзаж ставав дедалі похмурішим, а написи на скелях численнішими. Там, де скелі так здавили течію Тереку, що прогін моста дорівнює лише десяти сажням, концесіонери побачили стільки написів на скелястих стінках ущелини, що Остап, забувши про величність Дар'яльської ущелини, закричав, намагаючись перебороти гуркіт і стогони Тереку:

— Великі люди! Зверніть увагу, предводителю. Бачите? Тіль-тіль вище від хмари і трошки нижче від орла! Напис: «Коля і Міка, липень 1914 р.» Незабутнє видовище! Зверніть увагу на художність виконання! Кожна літера завбільшки з метр і намальована олійною фарбою! Де ви тепер, Колю і Міко?

— Кисо, — запропонував Остап, — давайте і ми увічномо свою пам'ять. Заткнемо Міку за пояс. У мене, до речі, і крейда е! Йй-богу, полізу зараз і напишу: «Киса і Ося тут були».

І Остап, недовго думаючи, склав на парапет, що огороджував шосе від кипучої безодні Тереку, запаси любительської ковбаси і почав лізти на скелю.

Іполит Матвійович спочатку стежив за рухом великого комбінатора, але потім відволікся і, обернувшись, почав розглядати фундамент замку Тамари, що зберігся на скелі, подібний до кінського зуба.

Тим часом, за дві верстви від концесіонерів, з боку Тифліса в Дар'яльську ущелину ввійшов панотець Федір. Він ішов розміреним солдатським кроком, дивлячись поперед себе твердими алмазними очима і спираючись на високий костур із загнутим кінцем.

На останні гроші панотець Федір доїхав до Тифліса і тепер ішов на батьківщину пішки, живлячись доброхитною милостинею. Під час переходу через Хрестовий перевал (2345 метрів над рівнем моря) його вкусив орел. Панотець Федір замахнувся на зухвалого птаха костуром і пішов далі.

Він ішов, заплутавшись у хмарах, і бурмотів:

— Не користі заради, а токмо волею пославшої м'я жоні!

Відстань межи ворогами меншала. Повернувши за гострий виступ, панотець Федір налетів на старика в золотому пенсне.

Ущелина розколалась в очах панотця Федора. Терек припинив свій тисячолітній крик.

Панотець Федір пізнав Вороб'янінова. Після страшної невдачі в Батумі, після того як усі надії пропали, нова можливість здобути багатство вплинула на панотця Федора надзвичайно.

Він схопив Іполита Матвійовича за худий кадик і, сти-скаючи пальці, закричав охриплим голосом:

— Куди подів скарби убієнної тобою тещі?

Іполит Матвійович, нічого подібного не сподівавшись, мовчав, вирячивши очі так, що вони мало не торкались скелець пенсне.

— Говори! — наказував панотець Федір. — Покайся, грішнику!

Вороб'янінов відчув, що втрачає подих.

Тут панотець Федір, уже тріумфуючи перемогу, уgliedів Бендера, що стрибав по скелі. Технічний директор спускався вниз, кричачи на все горло:

Б'ючись об гори кам'яні,
Киплять і піняться вали.

Великий переляк вразив у саме серце панотця Федора. Він машинально ще держав предводителя за горло, але коліна йому затремтіли.

— А, от це хто? — доброзичливо закричав Остап. — Конкуруюча організація!

Панотець Федір не став гаятися. Скоряючись благодійному інстинктові, він схопив концесійну ковбасу і хліб і побіг геть.

— Бийте його, товаришу Бендер! — кричав із землі, уже одсапавшись, Іполит Матвійович.

— Лови його! Держи!

Остап засвистів і заулюлюкав.

— Тю-у-у! — кричав він, кидаючись навздогін.— Битва при пірамідах, або Бендер на полюванні! Куди ж ви біжите, клієнте? Можу вам запропонувати добре обпатраний стілець!

Панотець Федір не витерпів муки переслідування і поліз на зовсім прямовисну скелю. Його штовхало вгору серце, що піднімалось до самого горла, і особливий, відомий тільки самим боягузам, свербіж у п'ятках. Ноги самі одривались від гранітів і несли свого володаря вгору.

— У-у-у! — кричав Остап знизу.— Держи його!

— Він забрав наші припаси! — залементував Іполит Матвійович, підбігаючи до Остапа.

— Стій! — загорлав Остап.— Стій, кажу тобі!

Але це додало тільки нових сил уже знеможеному панотцеві Федору. Він злетів і кількома стрибками опинився сажнів на десять вище від найвищого напису.

— Оддай ковбасу! — заголосив Остап.— Оддай ковбасу, дурню! Я все прошу!

Панотець Федір уже нічого не чув. Він опинився на рівній площадці, куди до цього часу не щастило добратись жодній людині. Панотця Федора опанував тоскний жах. Він зрозумів, що злізти вниз йому не вдасться.

Скеля спускалась на шосе перпендикулярно, і про поворотний спуск нічого було й думати. Він глянув униз. Там шаленів Остап, і на дні ущелини виблискувало золоте пенсне предводителя.

— Я віддам ковбасу! — закричав панотець Федір.— Зніміть мене!

У відповідь гуркотів Терек і з замку Тамари долинали пристрасні вигуки. Там жили сови.

— Знімі-і-іть мене! — жалісно кричав панотець Федір.

Він бачив усі маневри концесіонерів. Вони бігали під скелею і, судячи з їхніх жестів, паскудно лихословили.

Через годину, лежачи на животі і спустивши голову вниз, панотець Федір побачив, що Бендер і Вороб'янінов ідуть у бік Хрестового перевалу.

Зайшла бистра ніч. У кромішній пітьмі і в пекельному гуркоті під самими хмарами тремтів і плакав панотець Федір. Йому вже не потрібні були земні скарби. Він хотів тільки одного: вниз, на землю. Вночі він ревів так, що часом заглушав Терек, а вранці підживився любительською ковбасою з хлібом і по-сатанинськи реготав над автомобілями, що пробігали вниз. Решту дня він провів, споглядаючи гори і небесне світило — сонце. А другої ночі він побачив царицю

Тамару. Цариця прилетіла до нього з свого замку і кокетливо сказала:

— Сусідами будемо!

— Матінко! — з почуттям сказав панотець Федір. — Не користі заради...

— Знаю, знаю, — зауважила цариця, — а токмо волею пославшої м'я жони.

— Звідки ж ви знаєте? — здивувався панотець Федір.

— Та вже знаю. Зайшли би, сусідо. У шістдесят шість пограємо! Га?

Вона засміялась і полетіла, пускаючи в нічне небо вертушки.

Третього дня панотець Федір почав проповідувати птахам. Він чомусь схилив їх до лютеранства.

— Птахи, — казав він їм звучним голосом, — покайтесь у своїх гріхах привселюдно!

Четвертого дня його показували вже знизу екскурсантам.

— Праворуч — замок Тамари, — казали досвідчені провідники, — а ліворуч жива людина стоїть, а чим живе і як туди потрапила, теж невідомо.

— І дикий же народ! — дивувались екскурсанти. — Діти гір!

Йшли хмари. Над панотцем Федором кружляли орли. Найсміливіший з них украв рештки любительської ковбаси і помахом крил скинув у киплячий Терек фунта півтора хліба.

Панотець Федір насварився на орла пальцем і, світосяйно усміхаючись, прошепотів:

Пташка божая не знає
Ні турботи, ні труда.
Клопітливо не звиває
Довговічного гнізда.

Орел глянув косим оком на панотця Федора, закричав «ку-ку-рі-ку» і полетів.

— Ах, орле мій, орле, велике ти стерво!

Через десять днів з Владикавказа прибула пожежна команда з належним обозом і приладдям і зняла панотця Федора.

Коли його знімали, він ляскав руками і співав позбавленим приємності голосом:

Ти будеш володіти світом,
Подруго ві-і-ічна моя!

І суворий Кавказ кілька разів повторив слова М. Ю. Лермонтова і музику А. Рубінштейна.

— Не користі заради,— сказав панотець Федір брендмейстерові,— а токмо...

Священика в спазмах реготу на пожежній драбині повезли до психіатричної лікарні.

РОЗДІЛ XXXIX

ЗЕМЛЕТРУС

— Як ви гадаєте, предводителю,— запитав Остап, коли концесіонери підходили до селища Сіоні,— чим можна заробити в цій убогій місцевості, що лежить на висоті двох верстов над рівнем моря?

Іполит Матвійович мовчав. Єдина праця, якою міг би він здобути собі життєві засоби, було жебрацтво, але тут, на гірських спіралях і карнизах, просити було ні в кого.

А втім, і тут було жебрацтво, але жебрацтво цілком особливе — альпійське: до кожного автобуса чи легкового автомобіля, що проходив повз селище, підбігали діти і виконували перед рухомою аудиторією кілька па наурської лезгинки; після того діти бігли за машиною з криком:

— Давай гроші! Гроші давай!

Пасажири жбурляли п'ятаки і підіймались до Хрестового перевалу.

— Святе діло,— сказав Остап,— капітальних витрат не потребує, прибутки не великі, але в нашому становищі цінні.

О другій годині другого дня мандрівки Іполит Матвійович під наглядом великого комбінатора виконав перед летючими пасажирами свій перший танок. Танок цей був подібний до мазурки, але пасажири, пересичені дикими красотами Кавказу, визнали його за лезгинку і винагородили трьома п'ятаками. Перед черговою машиною,— це, як виявилось, був автобус, що йшов з Тифліса до Владикавказа,— танцював і стрибав сам технічний директор.

— Давай гроші! Гроші давай! — закричав він сердито.

Пасажири зі сміхом щедро винагородили його стрибки. Остап зібрав у дорожньому пилу тридцять копійок. Але тут сіонські діти обсіпали конкурентів камінним градом. Рятуючись від обстрілу, мандрівники швидким кроком попрямували до найближчого аулу, де витратили зароблені гроші на сир та чуреки.

У такій праці концесіонери проводили свої дні. Ночували вони в гірських саклях. Четвертого дня вони спустилися зигзагами шосе в Кайшаурську долину. Тут було гаряче сонце, і кості компаньйонів, добре перемерзлі на Хрестовому перевалі, швидко одігрілися.

Дар'яльські скелі, темряву і холод перевалу змінила зелень і домовитість найглибшої долини. Мандрівники йшли над Арагвою, спускались у долину, населену людьми й багату на свійську худобу та харч. Тут можна було випросити дещо, дещо заробити або просто вкрасти. Це було Закавказзя.

У Пассанаурі, в жаркому багатому селищі з двома готелями і кількома духанами, друзі випросили чурек і залягли в куцах проти готелю «Франція» з садом та двома ведмежатами на ланцюгу. Вони тишились теплом, смачним хлібом і заслуженим відпочинком.

А втім, відпочинок їхній незабаром порушили виск автомобільних сирен, шерех нових покришок по крем'яному шосе і радісні вигуки. Друзі виглянули. До «Франції» підкотили цугом три однотипні новенькі автомобілі. Автомобілі безшумно зупинилися. З першої машини вистрибнув Персицький. За ним вийшов «Суд і побут», розгляджуючи запрошене волосся. Потім з усіх машин сипнули члени автомобільного клубу газети «Верстат».

— Привал! — закричав Персицький.— Хазяїне! П'ятнадцять шашликів!

У «Франції» засновигали сонні постаті і залунали крики барана, якого тягли за ноги на кухню.

— Ви не пізнаєте цього молодика? — запитав Остап.— Це репортер зі «Скрябіна», один із критиків нашого транспаранта. З яким, однак, шиком вони приїхали. Що це означає?

Остап наблизився до пожирачів шашлика і найелегантнішим способом привітався з Персицьким.

— Бонжур! — сказав репортер.— Де це я вас бачив, дорогий товаришу? А-а-а! Пригадую. Художник зі «Скрябіна»! Чи ж не так?

Остап притис руку до серця і гречно вклонився.

— Дозвольте, дозвольте,— вів далі Персицький, володар чіпкої пам'яті репортера.— Чи не на вас це в Москві, на Свердловським майдані, налетів кінь візника?

— Аякже, аякже! І ще, як ви дотепно тоді висловились, я начебто відбувся легким переляком.

— А ви тут як, у царині художній орудуєте?

— Ні, я з екскурсійною метою.

— Пішки?

— Пішки. Спеціалісти твердять, що подорож по Воєнно-Грузинській дорозі автомобілем — просто безглуздя.

— Не завжди безглуздя, дорогий мій, не завжди! От ми, приміром, їдемо не так уже й безглуздо. Машинки, як бачите, свої, підкреслюю — свої, колективні. Пряме сполучення Москва — Тифліс. Бензину йде на копійку. Зручність і швидкість пересування. М'які ресори. Європа!

— Звідки у вас все це? — заздро запитав Остап. — Сто тисяч виграли?

— Сто не сто, а п'ятдесят виграли.

— У дев'ятку?

— На облігацію, що належала автомобільному клубу.

— Так, — сказав Остап, — і на ці гроші ви купили автомобілі?

— Як бачите!

— Так-с. Може, вам потрібен старший? Я знаю одного молодика. Непитуший.

— Який старший?

— Ну, такий... загальне керівництво, ділові поради, наочне навчання за комплексним методом... Га?

— Я вас розумію. Ні, не потрібен.

— Не потрібен?

— Ні. На жаль. І художник теж не потрібен.

— У такому разі дайте десять карбованців.

— Авдот'їн, — сказав Персицький. — Будь ласка, видай цьому громадянину за мій рахунок три карбованці. Розписки не треба. Ця особа не підзвітна.

— Цього занадто мало, — зауважив Остап, — але я беру. Я розумію: скрутний ваш стан. Звичайно, коли б ви виграли сто тисяч, то, напевно, позичили б мені цілих п'ять карбованців. Але ж ви виграли тільки п'ятдесят тисяч нуль нуль копійок! У всякому разі — велика подяка!

Бендер гречно зняв капелюха. Персицький гречно зняв капелюха. Бендер найприхильніше вклонився. Персицький відповів найприхильнішим уклоном. Бендер привітально помахав рукою. Персицький, сидючи біля руля, зробив ручкою. Але Персицький поїхав прекрасним автомобілем в осіяну далечінь, у товаристві веселих друзів, а великий комбінатор залишився на курній дорозі з дурнем-компаньйоном.

— Бачили цей шик? — запитав Остап Іполита Матвійовича.

— Закавтопромторг або приватне товариство «Мотор»? — діловито запитав Вороб'янінов, який за кілька днів

мандрівки чудово ознайомився з усіма гатунками автотранспорту на дорозі.— Я хотів був підійти до них потанцювати.

— Ви скоро зовсім отупієте, мій бідний друже. Який же це Закавтопромторг? Ці люди, чуєте, Кисо, ви-и-грали п'ятдесят тисяч карбованців! Ви самі бачите, Кисуню, які вони веселі і яку силу накупили вслякого механічного мотлоху! Коли ми дістанем наші гроші, ми витратимо їх раціональніше. Чи ж не так?

І друзі, мріючи про те, що вони куплять, ставши багатіями, вийшли з Пассанауру. Іполит Матвійович мальовничо уявляв собі купівлю нових шкарпеток і від'їзд за кордон. Мрії Остапові були величніші. Його проекти були грандіозні: чи то гребля через Голубий Ніл, чи то відкриття грального особняка в Ризі з філіалами по всіх лімітрофах.

Третього дня перед обідом, поминувши нудні і курні місця: Ананур, Душет і Цілкани, мандрівники підійшли до Мцхета — стародавньої столиці Грузії. Тут Кура повертала до Тифліса.

Увечері мандрівники поминули ЗАГЕС — Земо-Авчальську гідроелектростанцію. Скло, вода і електрика сяяли різнобарвними вогнями. Все це відбивалось і тремтіло в швидкоплинній Курі.

Тут концесіонери зав'язали дружбу з селянином, який привіз їх гарбою до Тифліса на одинадцятую годину вечора, на ту саму пору, коли вечірня прохолода викликає на вулицю знеможених після задушеного дня мешканців грузинської столиці.

— Містечко не погане,— сказав Остап, вийшовши на проспект Шота Руставелі,— ви знаєте, Кисо...

Раптом Остап, не договоривши, кинувся за якимось громадянином, кроків за десять наздогнав його і почав жваво з ним розмовляти. Потім швидко повернув і ткнув Іполита Матвійовича пальцем у бік.

— Знаєте, хто це? — шепнув він швидко.— Це одеська бублична артіль — «Московські баранки», громадянин Кислярський. Ходітьте до нього. Зараз ви знову, хоч як це парадоксально, гігант мислі і батько російської демократії. Не забувайте надувати щоки і ворухити вусами. Вони, до речі, вже добре відросли. Ах, хай йому грець! Який випадок! Фортуна! Коли я його зараз не розшию на п'ятсот карбованців, плюньте мені можи очі! Ходітьте! Ходітьте!

Справді, на деякій відстані від концесіонерів стояв молочного-голубий від страху Кислярський, в чесучевому костюмі і канотье.

— Ви, здається, знайомі, — сказав Остап пошепки, — от особа, близька до імператора, гігант мислі і батько російської демократії. Не звертайте уваги на його костюм. Це заради конспірації. Везіть нас куди-небудь негайно. Нам треба поговорити.

Кислярський, приїхавши на Кавказ, щоб спочити від старгородських хвилювань, був геть приголомшений. Бурмочучи якусь дурницю про застій у бараночно-бубличному ділі, Кислярський посадовив страшних знайомих в екіпаж із сріблястими спицями й підніжкою і повіз їх до гори Давида. На верхів'я цієї ресторанної гори піднялись канатною залізницею. Тифліс у тисячах вогнів повільно сповзав у безодню. Змовці піднімались просто до зір.

Ресторанні столи були розставлені на траві. Глухо дуднів кавказький оркестр, і маленька дівчинка, під щасливі погляди батьків, із власної ініціативи танцювала поміж столиками лезгинку.

— Накажіть що-небудь подати! — втовкмачував Бендер.

З наказу досвідченого Кислярського подано вино, зелень і солоний грузинський сир.

— І поїсти чого-небудь, — сказав Остап. — Якби ви знали, дорогий пане Кислярський, що нам довелося пережити сьогодні з Іполитом Матвійовичем, ви здивувалися б з нашої мужності.

«Знову! — з розпачем подумав Кислярський. — Знову починаються мої муки. І чому не поїхав я до Криму? Я ж хотів їхати до Криму! І Генрієтта радила!»

Але він покійно замовив два шашлики і повернув до Остапа своє послужливе обличчя.

— Так от, — сказав Остап, оглядаючись на всі боки і знижуючи голос, — у двох словах. За нами стежать уже два місяці, і, мабуть, завтра на конспіративній квартирі нас дождатиме засідка. Доведеться одстрілюватись.

Щоки Кислярського взяли ся сріблом.

— Ми раді, — провадив Остап, — зустріти в цих тривожних умовах відданого борця за батьківщину.

— Гм... так! — гордо процідив Іполит Матвійович, згадуючи, з яким голодним запалом він танцював лезгинку недалеко Сіоні.

— Так, — шепотів Остап. — Ми сподіваємось з вашою допомогою розтроцити ворога. Я дам вам парабелум.

— Не треба, — твердо сказав Кислярський.

Одразу ж з'ясувалось, що голова біржового комітету не має змоги взяти участь у завтрашній баталії. Він вельми

шкодує, але не може. Він не знається на військовій справі. Тим-то його і обрали на голову біржового комітету. Він у розпачі, але для порятунку життя батька російської демократії (сам він старий октябрист) ладний подати можливу фінансову допомогу.

— Ви вірний друг батьківщини! — урочисто сказав Остап, запиваючи духмяний шашлик солоденьким кіпіані.— П'ятсот карбованців можуть врятувати гіганта мислі.

— Скажіть,— запитав Кислярський жалісно,— а двісті карбованців не можуть врятувати гіганта мислі?

Остап не видержав і під столом захоплено копнув Іполита Матвійовича ногою.

— Я гадаю,— сказав Іполит Матвійович,— що торг тут недоречний!

Він одразу ж дістав удар у самісіньку кісточку, що означало:

«Браво, Кисо, браво, що означає школа!»

Кислярський уперше на віку почув голос гіганта мислі. Він так був цим вражений, що негайно передав Остапові п'ятсот карбованців. Потім він оплатив рахунок і, залишивши друзів за столиком, пішов, пославшись на головний біль. За півгодини він надіслав дружині в Старгород телеграму:

*«Іду твоєю порадою Крим всяк випадок
лагодь кошик».*

Довгі злигодні, яких зазнав Остап Бендер, потребували негайної компенсації. Тому у той же вечір великий комбінатор напився на ресторанній горі до остовпіння і мало не випав з вагона фунікулера по дорозі в готель. Другого дня він здійснив свою давнішню мрію. Купив чудовий сірий в яблуках костюм. У цьому костюмі було жарко, але він все-таки ходив у ньому, обливаючись потом. Вороб'янінову в магазині готового одягу Тіфкооперація куплено білий пікейний костюм і морський картуз із золотим тавром невідомого яхт-клубу. У цьому одязі Іполит Матвійович скидався на торгового адмірала-аматора. Постава його випросталася. Хода стала твердою.

— Ах! — говорив Бендер.— Високий клас! Якби я був жінкою, то робив би такому мужньому красеневі, як ви, вісім процентів знижки проти звичайної ціни. Ах! Ах! У такому вигляді ми можемо крутитися! Ви вмієте крутитися, Кисо?

— Товаришу Бендер, — морочив Вороб'янінов, — як же буде із стільцем? Треба довідатись, що з театром.

— Хо-хо! — заперечив Остап, танцюючи із стільцем у великому мавританському номері готелю «Оріант». — Не вчіть мене жити. Я тепер злий. У мене є гроші. Але я великодушний. Даю вам двадцять карбованців і три дні на пограбування міста! Я — як Суворов!.. Грабуйте місто, Кисо! Веселіться!

І Остап, вихляючи стегнами, заспівав у швидкому темпі:

Вечірній дзвін, вечірній дзвін,
Журбу і смуток сіє він.

Друзі без просипу пиячили цілий тиждень. Адміральський костюм Вороб'янінова взявся різнобарвними винними яблуками, а на костюмі Остапа вони розпливлись в одне велике райдужне яблуко.

— Здрастуйте! — сказав восьмого ранку Остап, якому з похмілля спало на думку прочитати «Зарю Востока». — Слухайте ви, п'яного, що пишуть у газетах розумні люди! Слухайте!

ТЕАТРАЛЬНА ХРОНІКА

Учора, 3 вересня, закінчивши гастролі в Тифлісі, виїхав на гастролі в Ялту Московський театр Колумба. Театр орієнтовно пробуде в Криму до початку зимового сезону в Москві.

— Ага! Я вам казав? — сказав Вороб'янінов.

— Що ви мені казали? — оцирився Остап.

Однак він був збентежений. Цей недогляд завдав йому чимало прикrostі. Замість закінчити курс гонитви за скарбами в Тифлісі, тепер доводилось іще перекидатись на Кримський півострів. Остап одразу взявся до справи. Куплено квитки до Батума і замовлено місця в другому класі пароплава «Пестель», який одходив з Батума на Одесу сьомого вересня о двадцять третій годині за московським часом.

Уночі проти одинадцятого вересня, коли «Пестель», не заходячи в Анапу через шторм, повернув у відкрите море і взяв курс прямо на Ялту, Іполитові Матвійовичу приснився сон.

Снилося йому, що він в адміральськiм костюмі стояв на балконі свого старгородського будинку і знав, що натовп внизу чекає від нього чогось. Великий підйимальний кран

спушив до його ніг свиню в чорних яблучках. Прийшов двірник Тихін у піджачному костюмі і, ухопивши свиню за задні ноги, сказав:

— Ех, туди його в гойдалку! Хіба «Німфа» китицю дає!

У руках Іполита Матвійовича опинився кинджал. Ним він ударив свиню в бік, і з великої широкої рани посипались і застрибали по цементу діаманти. Вони стрибали і стукотіли дедалі голосніше. Зрештою їхній стукіт став нестерпний і страшний. Іполит Матвійович прокинувся від удару хвилі об ілюмінатор.

До Ялти підійшли в штилевую погоду, м'якого сонячного ранку. Одужавши після морської хвороби, предводитель красувався на носі, біля дзвона, прикрашеного литою слов'янською в'яззю. Весела Ялта вишикувала вздовж берега свої крихітні крамнички і ресторани-поплавки. На пристані стояли екіпажі з оксамитовими сидіннями під полотняними вирізними тентами, автомобілі й автобуси «Кримкурсо» і товариства «Кримський шофер». Цегельного кольору дівчата крутили розгорнутими парасольками і махали хустками.

Друзі першими зійшли на розпечену набережну. Угледівши концесіонерів, з юрби зустрічальників і просто цікавих винирнув громадянин у чесучевому костюмі і швидко попрямував до виходу з території порту. Але було вже пізно. Мисливське око великого комбінатора швидко впізнало чесучевого громадянина.

— Заждіть, Вороб'янінов! — крикнув Остап.

І він кинувся вперед так швидко, що наздогнав чесучевого мужчину за десять кроків від виходу. Остап в одну мить повернувся з сотнею карбованців.

— Не дає більше. А втім, я не наполягав, а то йому ні на що буде повернутися додому.

І справді, Кислярський тої ж миті втік автомобілем до Севастополя, а звідти третім класом додому, до Старгорода.

Цілий день концесіонери провели в готелі, сидячи голими на підлозі і щохвилини бігаючи у ванну під душ. Але вода лилася тепла, як поганий чай. Від спеки не було порятунку. Здавалось, Ялта от-от розтане і потече в море.

О восьмій годині вечора, проклинаючи всі стільці на світі, компаньйони нацупили гарячі штиблети і пішли до театру.

Ішло «Одруження». Змучений спекою Степан, стоячи на руках, ледве не падав. Агафія Тихонівна бігла по дроту, держачи змоченими руками парасольку з написом: «Я хочу Подколесіна». У цю хвилину, як і цілий день, їй хотілося

тільки одного: холодної води з льодом. Публіці теж хотілося пити. Тому-то, а можливо, й тому, що вигляд Степана, коли він пожирав гарячу яечню, викликав огиду, вистава не сподобалася.

Концесіонери були задоволені, їхній-бо стілець, разом з трьома новими пишними півкріселками рококо, був на місці.

Заховавшись в одну із лож, друзі терпляче дожидали закінчення неймовірно довгого спектаклю. Публіка нарешті розійшлась, і актори побігли прохолоджуватись. У театрі не лишилося нікого, крім членів-пайовиків концесійного підприємства. Усе живе вибігло на вулицю, під потоки давноочікуваного свіжого дощу.

— За мною, Кисо! — скомандував Остап.— На випадок чого, ми провінціали, що не знайшли виходу з театру.

Вони пробрались на сцену, витираючи сірники, і хоч раз у раз билися об гідравлічний прес, обстежили всю сцену.

Великий комбінатор побіг вгору сходами, в бутафорську.

— Ідіть сюди! — крикнув він.

Вороб'янінов, розмахуючи руками, помчав нагору.

— Бачите? — сказав Остап, засвітивши сірник.

З п'ятьма виступали ріжок гамбсівського стільця і сектор парасольки з написом: «Хочу...»

— От! От наше майбутнє, теперішнє і минуле. Запалюйте, Кисо, сірники. Я його розшию,— і Остап поліз у кишеню по інструменти.— Ну-с,— сказав він, простягнувши руку до стільця,— ще один сірник, предводителю.

Спалахнув сірник, і, дивна річ, стілець сам по собі стрибнув убік і раптом, перед очима здивованих концесіонерів провалився крізь підлогу.

— Мамо! — крикнув Іполит Матвійович, одлітаючи до стіни, хоч не мав ані найменшого бажання це робити.

З брязкотом вискочили шибки, і парасолька з написом: «Я хочу. Подколесіна», підхоплена вихором, вилетіла у вікно до моря. Остап лежав на підлозі, легко придавлений фанерними щитами. Було дванадцять годин і чотирнадцять хвилин. Це був перший удар великого кримського землетрусу 1927 року.

Удар дев'яти балів, що завдав незчисленного лиха всьому півострову, вирвав скарби з рук концесіонерів.

— Товаришу Бендер! Що це таке? — кричав Іполит Матвійович, поинятий жахом.

Остап нетямився: землетрус став йому на дорозі. Це був єдиний випадок у його багатій практиці.

— Що це? — лементував Вороб'янінов.

З вулиці долинали крики, дзвін і тупіт.

— Це те, що нам треба негайно тікати на вулицю, поки нас не завалило стіною. Мерщій! Мерщій! Дайте руку, макухо!

І вони ринули до виходу. На їхнє здивування, біля дверей, що вели зі сцени в провулок, лежав на спині цілий-цілісінький гамбсівський стілець. Із собачим виском Іполит Матвійович вчепився в нього мертвою хваткою.

— Давайте обценьки! — крикнув він Остапові.

— Ідіот ви паршивий! — застогнав Остап.— Зараз стеля обвалиться, а він тут божеволіє! Мерщій на повітря!

— Обценьки! — ревів збезумілий Іполит Матвійович.

— Ну вас к бісу! Пропадемо тут з вашим стільцем! А мені моє життя дороге як пам'ять!

З цими словами Остап кинувся до дверей. Іполит Матвійович загавкав і, підхопивши стілець, побіг за Остапом. Скоро вони опинились на середині провулку, земля тужно захиталася під ногами, з даху театру почала падати черепиця, і на тому місці, де щойно стояли концесіонери, уже лежали рештки гідравлічного преса.

— Ну, тепер давайте стілець, — з холодним спокоєм сказав Бендер.— Вам, бачу я, набридло вже його держати.

— Не дам! — заверещав Іполит Матвійович.

— Це що таке? Бунт на кораблі? Віддайте стілець! Чуєте?

— Це мій стілець! — заклекотів Вороб'янінов, покривши навколишній стогін, плач і тріск.

— У такому разі нате вам ваш гонорар, стара калошо!

І Остап ударив Вороб'янінова мідною долонею по шії.

У ту саму мить провулком промчала пожежна команда із смолоскипами, і при трепетному їхньому світлі Іполит Матвійович побачив на обличчі Бендера такий страшний вираз, що в одну мить скорився і віддав стілець.

— Ну, тепер усе гаразд, — сказав Остап, переводячи дух, — бунт придушено. А тепер візьміть стілець і несіть його за мною. Ви відповідаєте за цілість речі. Якщо навіть буде удар в п'ятдесят балів, стілець має бути цілий! Розумієте?

— Розумію.

Цілу ніч концесіонери блукали разом з панічними юрбами, не наважуючись, як і всі, увійти в покинуті будинки і дожидаючи нових ударів.

На світанку, колы страх трохи упав, Остап вибрав місцину, де поблизу не було ні стін, які могли б обвалитися, ні людей.

які могли б стати на перешкоді, і взявся розшивати стілець. Результати розшивання справили різке враження на обох концесіонерів. У стільці нічого не було. Іполит Матвійович, не видержавши всіх хвилювань ночі і ранку, засміявся шурячим сміхом.

Одразу ж слідом за цим розітнувся третій удар, земля розступилася і поглинула уцілілий від першого поштовху землетрусу і розшитий людьми гамбсівський стілець, квіточки якого усміхались ранковому хмарно-закуреному сонцю.

Іполит Матвійович став карачки і, повернувши зім'яте обличчя до каламутно-багряного сонячного диска, завив. Слухаючи його, великий комбінатор зомлів. Коли він отямився, то побачив поряд себе заросле ліловою щетиною підборіддя Вороб'янінова. Іполит Матвійович лежав непритомний.

— Зрештою, — сказав Остап голосом тифозного в стані одужання, — тепер у нас залишилось сто шансів із ста. Останній стілець (на слові «стілець» Іполит Матвійович прийшов до пам'яті) зник у товарному дворі Жовтневого вокзалу, але аж ніяк не провалився крізь землю. У чому річ? Засідання триває далі!

Десь із гуркотом падали цеглини. Протягло кричала пароплавна сирена.

РОЗДІЛ XL

СКАРБИ

Дощової днини наприкінці жовтня Іполит Матвійович без піджака, в місяцесяйному жилеті, всіяному дрібною срібною зіркою, метушився в кімнаті Іванупуло. Іполит Матвійович працював на підвіконні, стола-бо в кімнаті досі не було. Великий комбінатор дістав чимале замовлення з художньої царини на виготовлення табличок для житлотоваристів. Виконання табличок за трафаретом Остап поклав на Вороб'янінова, а сам мало не цілий місяць, з часу приїзду до Москви, кружляв у районі Жовтневого вокзалу, з пристрасстю, гідною подиву, вишукуючи сліди останнього стільця, що безумовно таїв у собі діаманти мадам Пстухової.

Наморщивши лоба, Іполит Матвійович трафаретив залізні дощечки. За півроку діамантової гонитви він втратив усі свої навички. Ночами Іполит Матвійович бачив гірські

хребти, прикрашені дикими транспарантами, літав перед очима Ізнуренков, подригуючи коричневими циклотками, перевертались човни, тонули люди, падала з неба цегла і розколота земля пускала в очі сірчаний дим.

Остап, перебуваючи щоденно з Іполитом Матвійовичем, не помічав у ньому ніякої зміни. Тим часом Іполит Матвійович змінився надзвичайно. І хода в Іполита Матвійовича була вже не та, і вираз очей став дикий, і одрослий ус стирчав уже не паралельно земній поверхні, а замалим не перпендикулярно, як у підстаркуватого кота. Змінився Іполит Матвійович і внутрішньо. У характері об'явилися не властиві йому риси рішучості і жорстокості. Три епізоди поступово виховали в нім ці нові почуття: порятунок від важких кулаків васюкінських аматорів, перший дебют в царині жебрацтва біля п'ятигорського «Квітника», нарешті, землетрус, після якого характер Вороб'янінова трохи погіршав: він затаїв до свого компаньйона таємну ненависть.

Останнім часом Іполит Матвійович був пойнятий найчорнішою підозрою. Він боявся, що Остап розшиє стілець сам і, забравши скарби, поїде, кинувши його напризволяще. Висловлювати свою підозру він не смів, знаючи важку руку Остапа і незламну його вдачу. Щодня, сидючи біля вікна і підчищаючи старою пощербленою бритвою висохлі букви, Іполит Матвійович нудився. Щодня він боявся, що Остап більше не прийде, і він, колишній предводитель дворянства, помре голодною смертю під мокрим московським парканом. Але Остап приходив щовечора, хоч радісних звісток не приносив. Енергія і веселощі його були невичерпні. Надія ні на одну мить не покидала його.

У коридорі залунав тупіт ніг, хтось грюкнувся об вогнетривку шафу, і фанерні двері розчахнулися з легкістю перегорнутої вітром сторінки. На порозі стояв великий комбінатор. Він був весь залитий водою, щоки папіли, як яблучка. Він важко дихав.

— Іполите Матвійовичу! — закричав він. — Слухайте, Іполите Матвійовичу!

Вороб'янінов здивувався. Ніколи ще технічний директор не називав його на ім'я та по батькові. І раптом він зрозумів...

— Є! — видихнув він.

— У тім-то й річ, що є. Ах, Кисо, чорт вас забирай!

— Не кричіть, усе чути.

— Так, так, можуть почути, — зашепотів Остап. — Єсть, Кисо, є, і, коли хочете, я можу продемонструвати його

зараз же. Він у клубі залізничників, новому клубі... Учора було відкриття... Як я знайшов? Дурниці? Надзвичайно важка річ! Геніальна комбінація, блискуче доведена до кінця! Античні пригоди!.. Одне слово, високий клас!

Не дожидаючи, поки Іполит Матвійович натягне піджак, Остап вибіг у коридор. Вороб'янінов приєднався до нього на сходах. Обидва, схвильовано закидаючи один одного запитаннями, мчали мокрими вулицями на Каланцівський майдан. Вони не подумались навіть, що можна сісти в трамвай.

— Ви одягнені, як швець! — радісно торохтів Остап. — Хто так ходить, Кисо? Вам треба накрохмалену білизну, шовкові шкарпеточки і, звичайно, циліндр. У вашому обличчі є щось благородне! Скажіть, ви справді були предводителем дворянства?

Показавши предводителю стілець, який стояв у кімнаті шахового гуртка і мав звичайнісінький гамбсівський вигляд, хоч і таїв у собі незчисленні коштовності, Остап потяг Вороб'янінова в коридор. Тут не було ані душі. Остап підійшов до ще не закритого на зиму вікна і висмикнув з гнізда засувки рам.

— Через це віконечко, — сказав він, — легко і ніжно ми попадем в клуб сьогодні уночі, коли захочемо. Запам'ятайте, Кисо, — третє вікно від парадного під'їзду.

Друзі довго ще бродили по клубу під виглядом представників ПОВІНО * і не могли надивуватися з прекрасних зал і кімнат.

— Якби я грав у Васюках, — сказав Остап, — сидячи на такому стільці, я не програв би жодної партії. Ентузіазм не дозволив би. Однак ходімо, старичок, у мене двадцять п'ять карбованців підшкірних. Ми повинні випити пива і відпочити перед нічним візитом. Вас не шокує пиво, предводителю? Не біда. Завтра ви будете хлебтати шампанське в необмеженій кількості.

Ідучи з пивної на Сивцев Вражек, Бендер страшенно веселився і зачіпав перехожих. Він обіймав трохи підпилого Іполита Матвійовича за плечі і говорив йому ніжно:

— Ви надзвичайно симпатичний старичок, Кисо, але більш як десять процентів я вам не дам. Йй-богу, не дам. Ну, навіщо вам, навіщо вам така сила грошей?

— Як то навіщо? Як то навіщо? — кипів Іполит Матвійович.

* Повітовий відділ народної освіти. — *Ред.*

Остап широсердо сміявся і припадав щокою до мокрого рукава свого друга по концесії.

— Ну що ви купите, Кисо? Ну що? Адже у вас нема ніякої фантазії. Йй-богу, п'ятнадцяти тисяч вам за очі вистачить... Ви ж скоро помрете, ви ж старенький. Вам же гроші взагалі не потрібні... Знаєте, Кисо, я, здається, не дам вам нічого. Це витрибеньки. А візьму я вас, Кисулю, до себе за секретаря. Га? Сорок карбованців на місяць. Харч мій. Чотири вихідних дні... Га? Спецодяг там, чайові, соцстрах... Га? Добра моя пропозиція?

Іполит Матвійович вирвав руку і швидко пішов наперед. Жарти ці доводили його до сказу. Остап наздогнав Вороб'янінова біля входу в рожевий особнячок.

— Ви справді на мене образились? — запитав Остап. — Адже я пожартував. Свої три проценти ви дістанете. Йй-богу, для вас трьох процентів досить, Кисо.

Іполит Матвійович похмуро ввійшов до кімнати.

— Га? Кисо,— пустував Остап,— погоджуйтесь на три проценти! Йй-богу, погоджуйтесь! Кожен на вашому місці погодився б. Кімнати вам купувати не треба, тим паче, що Іванопуло виїхав до Твері на цілий рік. А то все-таки ідіть до мене в камердинери... Тепла посада.

Угледівши, що Іполита Матвійовича нічим не розворушиш, Остап солодко позіхнув, витягся до самої стелі, сповнивши повітрям широку грудну клітку і сказав:

— Ну, друже, готуйте кишені. До клубу ми підемо перед світанком. Це найкращий час. Сторожі сплять і бачать солодкі сни, за що їх часто звільняють без вихідної допомоги. А поки, голубе, раджу вам спочити.

Остап розлігся на трьох стільцях, зібраних у різних кінцях Москви і, засинаючи, промовив:

— А то камердинером!.. Пристойна плата... Харч... Чайові... Ну, ну, пожартував... Засідання триває далі! Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Це були останні слова великого комбінатора. Він заснув безтурботним сном, глибоким, цілющим, без важких снів.

Іполит Матвійович вийшов на вулицю. Він був повний одчаю і злоби. Місяць стрибав по хмарних грудках. Мокрі ґрати особняків масно блищали. Газові ліхтарі, оточені віночками водяного пилу, тривожно світилися. З пивної «Орел» виштовкнули п'яного. П'яний загорлав. Іполит Матвійович поморщився і твердо пішов назад. У нього було єдине бажання: якомога скоріш все скінчити.

Він увійшов до кімнати, строго глянув на сонного Остапа, протер пенсне і взяв з підвіконня бритву. На її зазубнях видно було засохлу луску олійної фарби. Він поклав бритву в кишеню, ще раз пройшов повз Остапа, не дивлячись на нього, але чуючи його подих, і опинивсь у коридорі. Тут було тихо і сонно. Очевидно, всі вже вклялись. У повній п'ятмі коридора Іполит Матвійович раптом посміхнувся найдошкульнішою посмішкою і відчув, що на лобі у нього зарухалася шкіра. Щоб перевірити це нове відчуття, він знов посміхнувся. Він згадав раптом, що в гімназії учень Пихтеев-Какуєв умів ворушити вухами.

Іполит Матвійович дійшов до сходів і уважно прислухався. На сходах нікого не було. З вулиці долинуло цокання кінських копит, підкреслено гучне і чітке, немовби хтось кидав на рахівниці. Предводитель котячим кроком повернув до кімнати, витяг з Остапового піджака, що висів на стільці, двадцять п'ять карбованців і обценьки, одяг на себе брудний адміральський картуз і знову прислухався.

Остап спав тихо, без соніння. Його носоглотка і легені працювали ідеально, справно вдихаючи і видихаючи повітря. Здоровенна рука звисла до самої підлоги. Іполит Матвійович, відчуваючи секундні удари височного пульсу, неквапно засукав правий рукав вище ліктя, обмотав оголену руку вафельним рушником, одійшов до дверей, витяг з кишені бритву і, примітившись очима до кімнатної відстані, повернув вимикач. Світло погасло, але кімната була злегка освітлена голубуватим акваріумним світлом вуличного ліхтаря.

— Тим краще, — прошепотів Іполит Матвійович.

Він наблизився до узголів'я і, далеко відставивши руку з бритвою, щосили косо всадив усе лезо в горло Остапові, одразу ж висмикнув бритву і одскочив до стіни. Великий комбінатор випустив звук, з яким кухонна раковина всмоктує рештки води. Іполитові Матвійовичу пощастило не забруднитись у крові. Витираючи піджаком камінну стіну, він тихо пробрався до голубих дверей і на одну мить знову зирнув на Остапа. Тіло його двічі вигнулось і запало до спинок стільців. Вуличне світло попливло по чорній калюжі, що утворилася на підлозі. «Що за калюжа? — подумав Іполит Матвійович.— Так, так, кров... Товариш Бендер помер».

Вороб'янінов розмотав трохи забруднений рушник, кинув його, потім обережно поклав бритву на підлогу і пішов геть, тихо причинивши двері. Опинившись на вулиці, Іполит Матвійович насупився і, бурмочучи: «Діаманти всі мої,

а зовсім не шість процентів»,— пішов на Каланцівський майдан.

Біля третього вікна від парадного під'їзду залізничного клубу Іполит Матвійович зупинився. Дзеркальні вікна нового будинку сіріли перламутром у світлі нового ранку. У вогкому повітрі звучали глухуваті голоси маневрових паровозів. Іполит Матвійович спритно виліз на карниз, штовхнув раму і безшумно стрибнув у коридор.

Легко орієнтуючись у сірих передсвітанкових залах клубу, Іполит Матвійович пройшов у шаховий кабінет і, зачепивши головою портрет Еммануїла Ласкера, що висів на стіні, підійшов до стільця. Він не поспішав. Квапитись йому було нікуди. За ним ніхто не гнався. Гросмейстер О. Бендер спав вічним сном у рожевому особняку на Сивцевому Вражку.

Іполит Матвійович сів на підлогу, обхопив стілець жиланими своїми ногами і з холодним спокоєм дантиста почав висмикувати із стільця мідні гвіздки, не обминаючи жодного. На шістдесят другому гвіздкові робота його скінчилася. Англійський ситець і рогожка вільно лежали на оббивці стільця.

Треба було тільки підняти їх, щоб побачити футляри, футлярчики і ящички, сповнені коштовного каміння.

«Зараз же на автомобіль,— подумав Іполит Матвійович, навчившись життєвої мудрості в школі великого комбінатора,— на вокзал. І на польський кордон. За який-небудь камінець мене переправлять на той бік, а там...»

І, бажаючи скоріше побачити, що буде «там», Іполит Матвійович зірвав із стільця ситець і рогожку. Очам його відкрились пружини, прекрасні англійські пружини, і набивка, дивовижна набивка, довосної якості, якої тепер ніде не знайдеш. Але більше нічого в стільці не було. Іполит Матвійович машинально розворушив оббивку і цілих півгодини просидів, не випускаючи стільця з чіпких ніг і тупо повторюючи:

— Чому ж тут нічого нема? Цього не може бути!

Майже розвиднілось, коли Вороб'янінов, кинувши все, як було, в шаховому кабінеті, забувши там обценьки і картуз із золотим тавром фантастичного яхт-клубу, ніким не помічений, важко і втомлено виліз через вікно на вулицю.

— Цього не може бути! — повторив він, одійшовши на квартал. — Цього не може бути!

І він повернув назад до клубу і почав гуляти вздовж його великих вікон, ворущачи губами:

— Цього не може бути! Цього не може бути!

Вряди-годи він скрикував і хапався за мокру від ранкового туману голову. Згадуючи всі події ночі, він трусив сивими патлами. Діамантова лихоманка докінчила його: він одряхлів за п'ять хвилин.

— Ходять тут, ходять усякі,— почув Вороб'янінов над своїм вухом.

Він угледів сторожа в брезентовім спецодягу і в холодних чоботах. Сторож був дуже старий і, либонь, добрий.

— Ходять і ходять,— по-товариськи говорив старий, якому набридла нічна самота,— і ви теж, товаришу, цікавитеся. І правильно. Клуб у нас, можна сказати, надзвичайний.

Іполит Матвійович змучено дивився на рум'яного старика.

— Так,— сказав старик,— надзвичайний цей клуб. Другого такого ніде нема.

— А що ж в нім такого надзвичайного? — запитав Іполит Матвійович, збираючись з думками.

Старичок радісно подививсь на Вороб'янінова. Очевидно, оповідання про надзвичайний клуб подобалось йому самому, і він любив його повторювати.

— Ну, і от,— почав старик,— я тут у сторожах ходжу десятий рік, а такого випадку не було. Ти слухай, солдатику. Ну, і от, був тут завжди клуб, відомо який,— першої дільниці служби тяги. Я і був тут за сторожа. Нікудишній був клуб... Опалювали його, опалювали, і нічого не могли вдіяти. А товариш Красильников до мене підступає: «Куди,— мовляв,— дрова в тебе йдуть?» А я їх їм хіба, чи що, ці дрова? Старався товариш Красильников з клубом — там вогкість, тут холод, духовому гурткові приміщення нема, і в театр грати сама мука: панове артисти мерзли. П'ять років кредиту просили на новий клуб, та не знаю, що там виходило, шляхпроф* кредиту не затверджував. Тільки навесні купив товариш Красильников стілець для сцени, гарний, м'який...

Іполит Матвійович, налягаючи всім корпусом на сторожа, слухав. Він був у напівпритомному стані. А старик, заходячись радісним сміхом, розповів, як одного разу виліз він на цей стілець, щоб вигвинтити лампочку, та й покотився.

— З цього стільця я посковзнувся, оббивка на ньому подерлася. І дивлюсь — з-під оббивки скельця сиплються і намісто біле на ниточці.

* Шляховий комітет профспілки працівників залізничного транспорту.— *Ред.*

— Намисто,— промовив Іполит Матвійович.

— Намисто,— верескнув старий захоплено,— і дивлюсь, солдатику, далі, а там коробочки всякі. Я ці коробочки навіть і не чіпав. А пішов прямо до товариша Красильникова і доповів. Так і комісії потім доповідав. Не чіпав я цих коробочок та й не чіпав. І добре, солдатику, зробив, бо там коштовності найдені були, заховані буржуазією...

— Де ж ті коштовності?! — закричав предводитель.

— Де, де,— передражнив старий,— тут, солдатику, треба голову на в'язах мати. От вони!

— Де, де?

— Так от вони! — закричав рум'яний вартовий, радіючи з такого несподіваного ефекту.— От вони! Окуляри протри! Клуб на них побудували, солдатику! Бачиш? От він, клуб! Парове опалення, шашки з годинником, буфет, театр, в ка-лошах не пускають!..

Іполит Матвійович заляк і, не рухаючись з місця, водив очима по карнизах. Так от вони де, скарби мадам Петухової! От вони! Всі тут! Усі сто п'ятдесят тисяч карбованців нуль нуль копійок, як любив говорити Остап-Сулейман-Берта-Марія Бендер.

Діаманти перетворились у суцільне фасадне скло і залізо-бетонні перекриття, прохолодні гімнастичні зали були зроблені з перлів. Алмазна діадема обернулась на театральний зал з рухомою сценою, рубінові підвіски розрослись у цілі люстри, золоті змієподібні браслети із смарагдами обернулись на прекрасну бібліотеку, а фермуар перетвілювався в дитячі ясла, планерну майстерню, шаховий кабінет і більярдну.

Скарби залишились, вони були цілі і навіть збільшились. Їх можна було помацати руками, але не можна було забрати з собою. Вони перейшли на службу іншим людям.

Іполит Матвійович помацав руками гранітне облицювання. Холод каменю передався йому в саме серце.

І він закричав. Крик його, шалений, пристрасний і дикий,— крик простреленої наскрізь вовчиці,— вилетів на середину майдану, метнувся під міст і, звідусюди відбитий ранковими звуками великого міста, почав глухнути і за хвилину зачах. Чудовий осінній ранок скотився з мокрих дахів на вулиці Москви. Місто рушило у буденний свій похід.

ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ

З приводу нашого усупільненого літературного господарства до нас часто звертаються із запитаннями цілком закономірними, але й надто одноманітними: «Як це ви пишете вдвох?»

Спочатку ми відповідали докладно, вдаючись до деталей, розповідали навіть про серйозну сварку, яка виникла з такого приводу: вбити героя роману «12 стільців» Остапа Бендера чи залишити живим? Не забували згадати і про те, що долю героя було вирішено жеребкуванням. У цукорницю було покладено два папірці, на одному з яких тремтячою рукою було намальовано череп і дві курячих кісточки. Ми витягли череп — і за півгодини великого комбінатора не стало. Він був зарізаний бритвою.

Потім ми стали відповідати скупіше. Про сварку вже не писали. А ще перегодом перестали вдаватися до деталей. І, нарешті, відповідали вже без натхнення:

— Як ми пишемо вдвох? Та так і пишемо вдвох. Як брати Гонкури. Едмонд бігає по редакціях, а Жюль стереже рукопис, щоб не вкрали знайомі.

І раптом одноманітність запитань було порушено.

— Скажіть,— запитав нас якийсь суворий громадянин з числа тих, які визнали Радянську владу трохи пізніше, ніж Англія і трохи раніше, ніж Греція,— скажіть, чому ви пишете смішно? Які можуть бути смішки в реконструктивний період? Ви що, збожеволіли?

Після цього він ще довго й сердито переконував нас у тому, що зараз сміх шкідливий.

— Сміятися гріх! — казав він. — Так, сміятися не можна! І усміхатись не можна. Коли я бачу це нове життя, ці зрушення, мені не хочеться усміхатись, мені хочеться молитись!

— Але ж ми не просто сміємося,— заперечували ми. — Наша мета — сатира саме на тих людей, які не розуміють реконструктивного періоду.

— Сатира не може бути смішною,— сказав суворий товариш і, підхопивши під руку якогось кустаря-баптиста, який видався йому стопроцентним пролетарієм, повів його до себе на квартиру.

Повів, щоб писати про нього нудними словами, повів, щоб вставити його в шеститомний роман під назвою: «А паразитів жде біда!»

Все, що ми тут розповіли,— не вигадка. Вигадати можна було б і смішніше.

Дайте такому громадянину-алілуйнику волю, і він навіть на мужчину надіне паранджу, а сам зранку гратиме на трубі гімни і псалми, вважаючи, що саме так треба допомагати будівництву соціалізму.

І весь час, поки ми творили «Золоте теля», над нами витав лик суворого громадянина.

— А що, як цей розділ вийде смішний? Що скаже суворий громадянин?

Зрештою ми ухвалили:

а) роман написати якомога веселіший;

б) якщо суворий громадянин знову заявить, що сатира не повинна бути смішною,— просити прокурора республіки притягти згаданого громадянина до кримінальної відповідальності за статтею, яка карає за головогупство зі зломом.

І. Ільф, Є. Петров

ЧАСТИНА ПЕРША

ЕКІПАЖ «АНТИЛОПИ»

*Переходячи вулицю,
озирнись обабіч.
(З правил вуличного руху)*

РОЗДІЛ I

ПРО ТЕ, ЯК ПАНКОВСЬКИЙ ПОРУШИВ КОНВЕНЦІЮ

Пішоходів треба любити.

Пішоходи ж більша частина людства. Та й ще — краща його частина. Пішоходи створили світ. Це вони побудували міста, звели багатопверхові будівлі, проклали каналізацію і водопровід, забрукували вулиці й освітили їх електричними лампами. Це вони понесли по всьому світові культуру, винайшли засіб друкування книг, вигадали порох, проклали мости через ріки, розшифрували єгипетські ієрогліфи, запровадили у вжиток безпечну бритву, скасували торгівлю рабами і довели, що з сої можна приготувати чотирнадцять смачних поживних страв.

І коли все було готове, коли рідна планета набула порівняно упорядкованого вигляду, з'явилися автомобілісти.

Треба сказати, що автомобіль теж винайшли пішоходи. Але автомобілісти про це якось одразу ж забули. Сумирних і розумних пішоходів почали давити. Над вулицями, що їх створили пішоходи, взяли владу автомобілісти. Бруківки стали вдвоє ширші, тротуари звузились до розмірів тютюнової бандеролі. І пішоходи почали злякано тулитись до стін будинків.

Життя пішоходів у великих містах — це життя мучеників. Для них запроваджено своєрідне транспортне гетто. Їм дозволяється переходити вулиці тільки на перехрестях, тобто саме в тих місцях, де рух найбільший і де найлегше можна обірвати волосину, на якій здебільшого висить життя пішохода.

У нашій великій країні звичайний автомобіль, призначений, на думку пішоходів, для мирного перевезення людей

і вантажів, набув загрозливих обрисів братовбивчого снаряда. Він виводить з ладу цілі шеренги членів профспілок та їхніх родин. Якщо ж пішоходові іноді й щастить випурхнути з-під срібного носа машини — його оштрафує міліція за порушення правил вуличного катехізису.

І взагалі, авторитет пішоходів дуже похитнувся. Вони, що дали світові таких славнозвісних людей, як Гораций, Бойль, Маріотт, Лобачевський, Гутенберг і Анатоль Франс, змушені тепер пошло кривлятися, аби лише нагадати про своє існування. Боже, боже, якого, по суті, нема, до чого ж ти, якого насправді нема, довів пішохода!

Ось іде він з Владивостока до Москви сибірським трактом, тримаючи в руці прапор з написом: «Перебудуємо побут текстильників», а на плечі в нього палиця, на якій теліпаються резервні сандалії «Дядя Ваня» і бляшаний чайник без кришки. Це радянський пішохід-фізкультурник, який вишов з Владивостока юнаком і буде задавлений уже в похилому віці біля самих воріт Москви важким автокаром, номер якого так і не встигнуть запримітити.

Або ось ще один європейський могіканин пішохідного руху. Він іде пішки навколо земної кулі, котить поперед себе бочку. Він залюбки пішов би й так, без бочки. Але тоді ніхто не помітить, що він дійсно пішохід далекого прямування, і про нього не напишуть у газетах. Отож і доводиться все життя штовхати поперед себе трикляту тару, на якій до того ж (ганьба, ганьба!) великими жовтими літерами виведено слова, що вихваляють неперевірені якості автомобільного мастила «Мрії шофера».

Так деградував пішохід.

І лише в маленьких російських містах пішохода ще поважають і люблять. Там він ще хазяїн вулиць, безтурботно ходить бруківкою і пересікає її хитромудро, де тільки йому заманеться.

Громадянин у картузі з білим верхом, які здебільшого носять адміністратори літніх садів і конферансьє, без сумніву, належав до більшої і кращої частини людства. Він ішов вулицями міста Арбатова пішки, озираючись увсебіч з поблажливою цікавістю. У руці він тримав невеличкий акушерський саквояж. Місто, очевидно, нічим не вразило пішохода в артистичному картузі.

Він побачив півтора десятка біло-рожевих, блакитних і кольору резеди дзвіниць; впало в око облізле американське золото церковних бань. Над будинком офіційної установи лопотів прапор.

Біля баштових білих воріт провінціального кремля дві старенькі, суворі на вигляд жінки розмовляли по-французькому, скаржились на Радянську владу і згадували улюблених дочок. Холодом тягло з церковного підвалу; звідти несло кислим винним запахом. Очевидно, там зберігалась картопля.

— Храм спаса на картоплі, — неголосно сказав пішохід.

Пройшовши під диктовою аркою із свіжим, намальованим крейдою гаслом: «Привіт 5-й окружній конференції жінок і дівчат», він опинився біля входу у довгу алею, що мала назву бульвару Молодих Талантів.

— Ні, — промовив він з гіркотою, — це не Ріо-де-Жанейро, це куди гірше.

Майже на всіх лавочках бульвару Молодих Талантів сиділи самотні дівчата з розкритими книжками в руках. Дірчасті тіні падали на сторінки книг, на голі лікті, на зворушливі чілки. Коли приїжджий увійшов у прохолодну алею, на лавочках помітно заворушилися. Дівчата, затуляючись книжками Гладкова, Елізи Ожешко і Сейфулліної, кидали на приїжджого боязкі погляди. Він пройшов повз схвильованих читачок парадним кроком і вийшов до будинку виконкому — мети своєї прогулянки.

У цю хвилину з-за рогу виїхав візник. Поруч з ним, тримаючись за припале пилом, облуплене крило фургона і розмахуючи товстелезною текою з тисненням написом «Musique», швидко йшов чоловік у довгополій толстовці. Він щось запально доводив пасажирові фургона. Пасажир, людина літня, з обвислим, як банан, носом, стискував ногами чемодан і час від часу давав своєму співбесідникові дулі. У запалі суперечки його інженерський картуз з блискучою плюшевою околичкою зеленого диванного кольору, скособочився. Обидві сторони часто і з натиском промовляли слово «платня».

Незабаром почулися й інші слова.

— Ви за це відповідатимете, товаришу Талмудовський! — крикнув довгополий, відсторонюючи од свого обличчя інженеру дулю.

— А я вам кажу, що за таких умов до вас не піде жоден пристойний фахівець, — відповів Талмудовський, намагаючись тримати свою дулю в тій же позиції.

— Ви знову про платню! Доведеться поставити питання про рвацтво!

— Плював я на платню! Я працюватиму задарма! — кричав інженер, схвильовано виписуючи дулею різноманітні спіралі. — Захочу — і взагалі піду на пенсію. Ви мені це

кріпосне право обличте! Самі всюди пишуть: «Свобода, рівність, братерство!» — а мене примушують працювати у цій щурячій норі.— І ось інженер Талмудовський на тій же руці, якою давав дулі, почав нервово рахувати пальці: — Квартира — свинарник, театру нема, платня... Візник! Жени на вокзал!

— Тпру-у! — завищав довгополий, метушливо забігаючи наперед і хапаючи коняку за вуздечку.— Я як секретар секції інженерів і техніків... Кіндрате Івановичу! Таж завод лишиться без спеціалістів... Побійтесь бога! Громадськість цього не допустить, інженере Талмудовський... У мене в портфелі протокол.

І секретар секції, розчепірюючи ноги, почав поспіхом розв'язувати тасьмочки своєї «Musique».

Ця необережність вирішила суперечку. Побачивши, що шлях вільний, Талмудовський звівся на ноги і що було сили закричав:

— Жени на вокзал!

— Куди? Куди? — забелькотав секретар, кидаючись за фаетоном.— Ви дезертир трудового фронту!

З папки «Musique» вилетіли аркушки цигаркового паперу з якимисьь бузковими «слухали — ухвалили».

Приїжджий, що з цікавістю спостерігав цей інцидент, — постояв хвилину на спорожній площі і ще переконливішим тоном промовив:

— Ні, це не Ріо-де-Жанейро.

За хвилину він уже стукав у двері кабінету голови виконкому.

— Вам кого? — запитав його секретар, що сидів за столом біля дверей.— Вам чого до голови? У якій справі?

Очевидно, відвідувач досконало знав систему поводження із секретарями державних, господарчих і громадських організацій. Він і не думав запевняти, що прибув у терміновій казенній справі.

— В особистій,— сухо сказав він, навіть не дивлячись на секретаря; просунув голову в двері: — До вас можна? — І, не чекаючи відповіді, наблизився до письмового столу.— Здрастуйте, ви мене не пізнаєте?

Голова виконкому, чорноокий огрядний чолов'яга у синьому піджаці і таких самісіньких штанях, заправлених у чоботи на високих скороходських закаблуках, глянув на відвідувача досить неухважно і заявив, що не пізнає.

— Невже не пізнаєте? А, до речі, багато людей вважають, що я дуже схожий на свого батька.

— Я теж дуже схожий на свого батька,— нетерпляче сказав відвідувачеві голова.— Ви з чим до мене, товаришу?

— Тут справа вся в тім, хто батько,— журно зауважив відвідувач.— Я син лейтенанта Шмідта.

Голова виконкому зніяковів. Він підвівся. Враз пригадав образ славнозвісного революційного лейтенанта з блідим обличчям і в чорній пелерині, з бронзовими застібками-левами. Поки він міркував, що б його, відповідне для такого випадку, сказати синові чорноморського героя, відвідувач роздивлявся умеблювання кабінету поглядом примхливого покупця.

Колись, за царату, присутствені місця меблювали за певним трафаретом. Було винайдено особливу породу казенних меблів: плоскі, під саму стелю, шафи, дерев'яні канали з важкими тридюймовими полірованими сидіннями, столи на товстих більярдних ніжках і дубові парапети, які відділяли «присутствіє» від зовнішнього неспокійного світу. З часу революції ця порода меблів майже зникла і секрет її виробництва згубили. Люди забули, як треба обладнувати приміщення урядових осіб, і службові кабінети заповнили предмети, які до того вважалися невід'ємним атрибутом приватної квартири. В установах з'явилися пружинні адвокатські канапи з дзеркальною полицкою для семи фарфорових слонів, які немовбито приносять щастя, полиці для посуду, етажерочки, розсувні шкіряні крісла для ревматиків і блакитні японські вази. У кабінеті голови Арбатовського виконкому, окрім звичайного письмового столу, прижилися ще й два пуфики, оббиті посотаним рожевим шовком, картата козетка, атласний екран з Фудзією і з квітучою вишневою гілкою і дзеркальна слов'янська шафа грубої базарної роботи.

«А шафочка,— бачу,— зразка «Гей, слов'яни!»,— подумав відвідувач.— Тут багато не візьмеш. Ні, це не Ріо-де-Жанейро».

— Дуже добре, що ви зайшли,— нарешті промовив голова.— Ви, напевне, з Москви?

— Еге ж, проїздом,— одповів відвідувач, розглядаючи козетку і щодалі все більше переконуючись, що фінансові справи виконкому кепські. Він оддавав перевагу виконкомам, що були обставлені новими шведськими меблями ленінградського деревотресту.

Голова виконкому вже хотів було запитати про мету приїзду лейтенантського сина в Арбатов, але несподівано для самого себе жалібно посміхнувся і сказав:

— Церкви у нас чудові. Тут уже з Головнауки приїздили, збираються реставрувати. Скажіть, а чи ви самі пам'ятаєте повстання на панцирнику «Очаков»?

— Туманно, туманно, — одповів відвідувач. — У ту героїчну добу я був ще безмірно малий. Я був немовлям.

— Пробачте, а як вас звати?

— Микола... Микола Шмідт.

— А по батькові?

«Ой як погано!» — подумав відвідувач, який і сам не знав, як звати його батька.

— Та-ак, — протягнув він, уникаючи прямої відповіді, — тепер багато є таких, що не знають імен героїв... Почаділи від непу... Немає колишнього ентузіазму. Я, власне, потрапив до вашого міста випадково. Неприємність у дорозі... Залишився без грошей.

Голова дуже зрадів раптовій зміні напрямку розмови. Це ж ганьба, що він забув ім'я очаківського героя.

«Справді, — міркував він, люб'язно дивлячись у натхненне обличчя героя, — нидієш тут за роботою. Забуваєш великі віхи історії».

— Як ви кажете? Без грошей? Цікаво...

— Звичайно, я міг би звернутися до приватної особи, — продовжував відвідувач, — мені будь-хто дасть, але ви розумієте, це не зовсім зручно з політичної точки зору... Син революціонера — і раптом просить гроші у приватної особи, у непмана...

Останні слова син лейтенанта промовив з надривом. Голова виконкому тривожно прислухався до нових інтонацій в голосі відвідувача. «А що, як припадочний? — подумав він. — Матимеш халепу!»

— І дуже добре зробили, що не звернулися до приватника, — сказав зовсім спантеличений голова.

Потім син чорноморського героя лагідно, без натиску, перейшов до діла. Він просив п'ятдесят карбованців. Голова виконкому, затиснутий у вузькі рамки місцевого бюджету, спромігся дати лише вісім карбованців і три талони на обід в кооперативній їдальні «Колишній друг шлунка».

Син героя поклав гроші й талони в глибокі кишені приношеного сірого «в яблуках» піджака і вже збирався підвестись з рожевого пуфа, коли за дверима кабінету почув тупотіння і заперечувальний вигук секретаря.

Двері зненацька розчинилися і на порозі показався новий відвідувач.

— Хто тут головний? — запитав він, тяжко дихаючи і нишпорячи блудливими очима по кімнаті.

— Ну, я, — сказав голова.

— Здрастуй, начальник, — гаркнув новоприбулий, простягаючи лопатоподібну долоню. — Будьмо знайомі. Син лейтенанта Шмідта.

— Хто? — перепитав глава міста, вирячивши очі.

— Син великого незабутнього героя лейтенанта Шмідта, — повторив прибулий.

— Та ось же сидить товариш — син товариша Шмідта, Микола Шмідт!

І голова виконкому, зовсім збентежившись, вказав на першого відвідувача, обличчя якого враз набуло сонного виразу.

У житті двох шахраїв настала лоскотна хвилина. У руках скромного і довірливого голови виконкому в першу-ліпшу мить міг блиснути довгий неприсмний меч Немезиди. Обставини давали лише одну секунду для створення рятівної комбінації. В очах другого сина лейтенанта Шмідта спалахнув жах. Його постать в літній сорочці «Парагвай», в штанях з матроським клапаном і голубуватих парусинових черевиках, яка ще хвилину тому здавалася різкою, вугластою, стала розпадатися, втратила свої грізні обриси і вже зовсім не викликала ніякої поваги. На обличчі голови виконкому з'явилася лиховісна посмішка.

І саме тоді, коли другому синові лейтенанта Шмідта здавалося, що вже все пропало і що страшний гнів глави міста зараз впаде на його руду голову, з рожевого пуфика прийшов порятунок.

— Васю! — заволав перший син лейтенанта Шмідта, підводячись. — Рідний братику! Пізнаєш брата Колю?

І перший син стис в обіймах другого сина.

— Пізнаю! — вигукнув Вася мов сліпий, якому щойно повернувся зір. — Пізнаю брата Колю!

Щаслива зустріч позначилася такими сумбурними виявами любові, такими неймовірними по силі обіймами, що в другого сина чорноморського революціонера від болю сплотніло обличчя. Брат Коля на radoщах добре прим'яв його...

Обнімаючись, обидва брати нишком поглядали на голову виконкому, обличчя якого не втрачало кислого виразу. Зважаючи на це, рятівну комбінацію довелося розвинути, поповнити побутовими деталями і новими, невідомими ще Істпарту подробицями повстання моряків у 1905 році.

Тримаючись за руки, брати присіли на козетку і, не зводячи улесливих очей з голови, поринули у спогади.

— Яка дивовижна зустріч! — фальшиво вигукнув перший син, запрошуючи поглядом голову виконкому взяти участь у родинному торжестві.

— Авжеж, — промовив голова виконкому примороженим голосом. — Буває, буває.

Побачивши, що голова все ще перебуває в лабетах сумнівів, перший син погладив брата по рудих, як у сетера, кучерях і лагідно запитав:

— Коли ж ти приїхав із Маріуполя, де ти жив у нашої бабуні?

— Так, я жив, — пробурмотів другий син лейтенанта, — у неї.

— Чого ж ти так рідко писав? Я дуже непокоївся.

— Був зайнятий, — похмуро відповів рудоволосий.

І, потерпаючи, аби невгомний брат не поцікавився, чим же він був зайнятий (а зайнятий він був здебільшого тим, що сидів у виправних будинках різних автономних республік і областей), другий син лейтенанта Шмідта вирвав ініціативу і сам запитав:

— А ти чому не писав?

— Я писав, — несподівано відповів братуха, відчуваючи незвичайний приплив веселощів, — рекомендовані листи посилав. У мене навіть поштові квитанції є.

І він поліз до бокової кишені, звідкіля дійсно вийшов безліч потертих папірців, але показав їх чомусь не братові, а голові виконкому, та й то здаля.

Як не дивно, але вигляд папірців трохи заспокоїв голову виконкому. Спогади братів стали жвавішими. Рудоволосий ввійшов у роль і досить доладно, хоч і монотонно розповів зміст масової брошури «Бунт на «Очакові». Брат прикрашав його сухий виклад деталями настільки мальовничими, що голова, який уже почав заспокоюватись, знову насторожився. Та все ж він не затримав братів і вони побігли на вулицю, відчуваючи неабияке полегшення.

За рогом виконкомівського будинку вони зупинились.

— До речі, про дитинство, — сказав перший син, — у дитинстві таких, як ви, я вбивав на місці. З рогатки.

— Чому? — радісно запитав другий син знаменитого батька.

— Такі суворі закони життя. Або, стисло висловлюючись, життя диктує нам свої суворі закони. Чого ви поперлись до кабінету? Хіба ви не бачили, що голова виконкому не сам?

— Я думав...

— А-а, ви думали? То ви іноді думаєте? Ви мислитель? Як ваше прізвище, мислителю? Спіноза? Жан-Жак Руссо? Марк Аврелій?

Рудоволосий мовчав, пригнічений справедливим звинуваченням.

— Ну, та я вам дарую. Живіть. А тепер познайомись. Як-не-як — ми брати. А це зобов'язує... Мене звати Остап Бендер. Дозвольте також узнати ваше перше прізвище?

— Балаганов,— відрекомендувався рудоволосий,— Шура Балаганов.

— Професією не цікавлюсь,— ввічливо сказав Бендер,— але здогадуюсь. Очевидно, щось інтелектуальне? Судимостей за цей рік багато?

— Дві,— з довірою відказав Балаганов.

— Оце вже недобре. Навіщо ви продаєте свою безсмертну душу? Людина не повинна потрапляти під суд. Цим займатись непристойно. Я маю на увазі крадіжки. Не кажучи вже про те, що красти — гріх; мама напевне познайомила вас у дитинстві з такою доктриною,— це до того ж марна трата сил і енергії.

Остан ще довго викладав би свої погляди на життя, коли б його не перебив Балаганов.

— Гляньте,— сказав він, вказуючи на зелені хащі бульвару Молодих Талантів.— Бачите, он іде людина в брилі.

— Бачу,— гордовито сказав Остап.— Ну то й що? Це губернатор острова Борнео?

— Це Паніковський,— сказав Шура.— Син лейтенанта Шмідта.

Алеєю, у затінку царствених лип, перехнябившись трохи набік, сунув немолодий уже громадянин. Цупкий брилик з рубчастими краями сидів на його голові. Штани були такі куці, що з-під них виднілися білі зав'язки підштанків. Під вусами громадянина, наче вогник цигарки, пламенів золотий зуб.

— Як, ще один син? — сказав Остап.— Це вже мене тішити!

Паніковський підійшов до будинку виконкому, замріяно описав біля входу вісімку, взявся за брилик обома руками, поправив його на голові, обсмикнув піджак і, тяжко зітхнувши, посунувся у двері.

— У лейтенанта було три сини,— зауважив Бендер,— двоє розумних, а третій дурень. Його треба застерегти.

— Не треба,— сказав Балаганов.— Знатиме надалі, як порушувати конвенцію.

— А що це за конвенція така?

— Заждіть, потім скажу. Іде, іде!

— Я людина завидюща,— зізнався Бендер,— але тут заздрити нема чому. Ви ніколи не бачили бій биків? Ходімо подивимось.

Діти лейтенанта Шмідта, що вже встигли потоваришувати, вийшли з-за рогу і стали під вікном кабінету голови виконкому.

За тьмяним, немитим склом сидів голова. Він швидко писав. Як у всіх, хто пише, обличчя його було скорботне.

Раптом він підвів голову. Двері розчинилися, і до кімнати ввалився Паніковський. Притискуючи брилик до засмальцьованого піджака, він спинився біля столу і щось довго ворушив товстими губами. Після цього голова виконкому підскочив на стільці і широко роззявив рота. Друзі почули протяжний крик.

Гукнувши «Всі назад!», Остап потягнув за собою Балаганова. Вони побігли на бульвар і причаїлися за деревом.

— Скиньте капелюхи,— сказав Остап,— схиліть голови. Зараз відбудеться винос тіла.

Він не помилився: не встигли ще замовкнуті гучні переливи вигуків голови, як у порталі виконкому з'явилися двоє кремезних співробітників. Вони несли Паніковського. Один тримав його за руки, другий за ноги.

— Прах небіжчика,— коментував Остап,— винесли на руках близькі, друзі й родичі.

Співробітники витягли третє нерозумне дитя лейтенанта Шмідта на ганок і почали неквапливо розгойдувати. Паніковський мовчав, покірливо дивлячись у синє небо.

— Після короточасної громадянської панахиди...— почав Остап.

Тієї ж самої миті співробітники, надавши тілу Паніковського потрібний розмах і інерцію, викинули його на вулицю.

— ...його поховали,— закінчив Бендер.

Паніковський гепнувся на землю, мов жаба. Враз підвівшись, він побіг з неймовірною швидкістю бульваром Молодих Талантів, перехнябившись ще більше, ніж тоді, як ішов сюди.

— Ну, а тепер розповідайте,— промовив Остап,— яким чином цей гад порушив конвенцію і що це була за конвенція.

ТРИДЦЯТЬ СИНІВ
ЛЕЙТЕНАНТА ШМІДТА

Ранок, що почався так клопітно, закінчився. Бендер і Балаганов, не змовляючись, швидко пішли геть од виконкому. Головною вулицею на розсунутих селянських биндюгах везли довгу синю рейку. Такий передзвін і спів стояли на головній вулиці, що здавалося, ніби візник у рибальському брезентовому спецодягу віз не рейку, а оглушливу музичну ноту. Сонце ломилося в скляну вітрину крамниці наочних приладів, де над глобусами, черепами і картонною печінкою п'яниці, розмальованою веселими фарбами, зворушливо обнімались два кістяки. У скромному вікні майстерні штампелів і печаток чільне місце займали емальовані таблички «Зачинено на обід», «Обідня перерва з 2 до 3 годин дня», «Зачинено на обідню перерву»; просто: «Зачинено», «Магазин зачинено», і нарешті чорна фундаментальна дошка із золотими літерами: «Зачинено на переоблік». Очевидно, ці категоричні тексти користувалися в місті Арбатові найбільшим попитом. На всі інші події життя майстерня штампелів і печаток відгукнулася лише однією синьою табличкою: «Чергова няня».

Далі, одна за одною, розташувалися підряд три крамниці духових інструментів, мандолін і басових балалайок. Мідні труби, розбещено виблискуючи, пишалися на вітринних приступках, оббитих червоним коленкором. Особливо гонорився бас-гелікон. Він мав такий могутній вигляд, так ліниво вигрівався на сонці, скрутившись у кільце, що його варто було б тримати не у вітрині, а в столичному зоопарку, десь поміж слоном та змієм-полозом. І щоб у дні відпочинку батьки водили до нього дітей і казали: «Ось, дитинко, павільйон гелікона. Гелікон зараз спить. А коли проснеться, то обов'язково почне дуги в трубу». І щоб дітки дивилися на трубу великими зачудованими очима.

Іншим разом Остап Бендер звернув би увагу і на свіжозрубані, завбільшки з добру клуню, балалайки, і на покручені на сонці грамофонні платівки, і на піонерські барабани, які своїми бадьорими фарбами стверджували думку про те, що «куля дурна, а штик — молодець», але зараз йому було не до того. Він хотів їсти.

— Ви, звичайно, стоїте над краєм фінансової прірви? — запитав він Балаганова.

— Це ви про гроші? — сказав Шура. — Грошей у мене немає вже тиждень.

— У такому разі, ви погано кінчите, молодий чоловіче, — повчально сказав Остап. — Фінансова прірва — найглибша з усіх прірв. У неї можна падати все життя. Ну, гаразд, не журіться. Все ж таки я виніс у своєму дзьобі три талони на обід. Голова виконкому полюбив мене з першого погляду.

Та молочним братам не пощастило скористатися добротою глави міста. На дверях їдальні «Колишній друг шлунка» висів величезний замок, покритий чи то іржею, чи то гречаною кашею.

— Звичайно, — з гіркотою промовив Остап, — з нагоди обліку шніцелів їдальню зачинено назавжди. Доведеться віддати своє тіло на пошматування приватникам.

— Приватники люблять готівку, — глухо заперечив Балаганов.

— Ну, ну, не буду вас мучити. Голова виконкому обсилав мене золотим дощем на суму вісім карбованців. Але, зважте, шановний Шура, дурно харчувати вас я не маю наміру. За кожний вітамін, що я вам його згодую, я вимагати від вас безліч дрібних послуг.

Проте приватновласницького сектора в місті не виявилось, і брати пообідали в літньому кооперативному саду, де спеціальні плакати сповіщали громадян про останню арбатовську новину в галузі народного харчування:

ПИВО ВІДПУСКАЄТЬСЯ
ТІЛЬКИ ЧЛЕНАМ ПРОФСПІЛКИ

— Задовольнимосся квасом, — сказав Балаганов.

— Тим більше, — додав Остап, — що місцеві кваси виготовляє приватна артіль, що співчуває Радянській владі. А тепер розповідайте, чим завинив цей головоріз Паніковський. Я люблю розповіді про дрібні шахрайства.

Попоївши досхочу, Балаганов вдячно глянув на свого рятівника і почав розповідь. Вона тривала години зо дві і була насичена дуже важливими відомостями.

У всіх галузях людської діяльності попит на працю регулюється спеціальними органами. Артист поїде до Омська лише тоді, коли достоту з'ясує, що йому там нічого боятися конкуренції і що на його ампула холодного коханця чи «їсти подано» інших претендентів нема. Про залізничників піклуються рідні їм учкпрофсожі, які акуратно публікують в газе-

тах повідомлення про те, що безробітні багажні роздавачі не можуть розраховувати на роботу в межах Сизрано-Вяземської залізниці, чи про те, що Середньоазіатській залізниці потрібні чотири бар'єрних сторожихи. Експерт-товарознавець вміщує оголошення в газеті, і вся країна дізнається, що на світі є експерт-товарознавець з десятирічним стажем, який у зв'язку з сімейними обставинами міняє службу в Москві на роботу в провінції.

Все регулюється, тече розчищеними руслами, робить свій кругообіг у цілковитій відповідності до закону і під його захистом.

І лише одна біржа шахраїв особливої категорії, яка іменує себе дітьми лейтенанта Шмідта, перебуває у хаотичному стані. Анархія роздирає корпорацію дітей лейтенанта. Вони не могли здобути із своєї професії тих вигод, які, без сумніву, могли їм принести хвилини знайомства з адміністраторами, господарниками, громадськими працівниками, людьми, що здебільшого напрочуд довірливі.

По всій країні, шантажуючи і канючаючи, никають фальшиві онуки Карла Маркса, неіснуючі небожі Фрідріха Енгельса, брати Луначарського, кузини Клари Цеткін або, щонайменше, нащадки славнозвісного анархіста князя Кропоткіна.

Від Мінська до Берінгової протоки і від Нахичевані на Араксі до Землі Франца-Йосифа заходять до виконкомів, висаджуються на станційні платформи, наймають візника і заклопотано їздять родичі великих людей. Вони поспішають. Справ у них багато.

Одного часу попит на родичів помітно зменшився, і на цій своєрідній біржі настала депресія. Відчувалася потреба в реформах. Поступово налагодили свою діяльність онуки Карла Маркса, кропоткінці, енгельсівці і такі інші, за винятком буйної корпорації дітей лейтенанта Шмідта, яку, на зразок польського сейму, вічно роздирає анархія. Діти підібралися якісь грубі, сварливі, норовисті, жадюги; вони заважали один одному збирати урожай.

Шуру Балаганова, який вважав себе первістком лейтенанта, не на жарт занепокоїла кон'юнктура, що склалася з цього приводу. Все більше і більше йому доводилося стикатися з товаришами з корпорації, що загидали родючі поля України і курортні висоти Кавказу, де він звик до прибуткової праці.

— І ви злякалися зростаючих труднощів? — глузливо запитав Остап.

Пиво випускається

ТІЛЬКИ

ЧОЛЕНАМ

ПРОФСІАКИ

Та Балаганов не помітив іронії. Попиваючи бурякового кольору квас, він продовжував свою розповідь.

Вихід з цього напруженого становища був один — конференція. Щоб скликати її, Балаганов працював цілісеньку зиму. Він листувався з конкурентами, з якими був особисто знайомий. Незнайомим передавав запрошення через онуків Маркса, яких подибував у путі. І ось нарешті напровесні 1928 року майже всі відомі діти лейтенанта Шмідта зібралися в московському трактирі біля Сухаревої башти. Кворум був чималий: у лейтенанта Шмідта виявилось тридцять синів у віці од вісімнадцяти до п'ятдесяти двох років і чотири дочки, дурнуваті, підстаркуваті й негарні.

У короткому вступному слові Балаганов висловив сподівання, що брати знайдуть спільну мову і вироблять нарешті конвенцію, необхідність якої продиктовано самим життям.

За проектом Балаганова, весь Союз Республік слід було розбити на тридцять чотири експлуатаційні дільниці, за числом учасників конвенції. Кожна дільниця передається для довготермінового користування однієї дитини. Ніхто з членів корпорації не має права переходити кордони і вторгтися на чужу територію з метою заробітку.

Проти нових принципів роботи ніхто не заперечував, якщо не рахувати Паніковського, який вже тоді заявив, що проживе й без конвенції. Та от при розподілі країни зчинилося щось неймовірне. Високі договірні сторони перегризлися в першу ж хвилину і вже не зверталися одна до одної, не вживаючи найлайливіших епітетів.

Усі незгоди виникли через поділ дільниць.

Ніхто не хотів брати університетських центрів. Нікому не потрібні Москва, Ленінград, Харків — міста, що вже бачили й не таке.

Дуже погану репутацію мали також далекі, засипані пісками східні області. Їх звинувачували, що вони буцімто мало знайомі з постаттю лейтенанта Шмідта.

— Нема дурних! — верескливо кричав Паніковський. — Ви мені дайте Середньоруську височину, тоді я підпишу конвенцію.

— Як? Усю височину? — заявив Балаганов. — Може, тобі ще дати і Мелітополь на додаток? Чи Бобруйськ?

Почувши слово «Бобруйськ», збори болісно застогнали. У Бобруйськ усі згоджувалися їхати хоч зараз. Бобруйськ вважали чудовим, висококультурним містом.

— Ну, не всю височину, — наполягав на своєму жадібний Паніковський, — хоча б половину. Зрештою, я сімейна людина, у мене дві сім'ї.

Але йому не дали й половини.

Після тривалих дебатів ухвалили визначити дільниці жеребкуванням. Було нарізано тридцять чотири папірці, і до кожного з них вписано географічну назву. Родючий Курськ і сумнівний Херсон, мало розроблений Мінусінськ і майже безнадійний Ашхабад, Київ, Петрозаводськ і Чита — всі республіки, всі області лежали у чийсь заячий шапці з навушниками і чекали на своїх хазяїв.

Веселі вигуки, зітхання і лайка супроводили жеребкування.

Лиха зірка Паніковського і тут не принесла щастя: йому дісталось Поволжя. Він хоч і приєднався до конвенції, але був лютий до нестями.

— Я поїду, — кричав він, — але попереджаю: якщо мені буде скрутно, я конвенцію порушу, я перейду кордон!

Балаганов, якому дісталася золота арбатовська дільниця, стривожився і одразу ж заявив, що він не терпітиме порушення експлуатаційних норм.

Та зрештою справу було залагоджено, після чого тридцять синів і чотири дочки лейтенанта Шмідта виїхали в свої райони на роботу.

— Ну ось ви, Бендер, самі бачили, як цей гад порушив конвенцію, — закінчив свою розповідь Шура Балаганов. — Він давно повзав на мої дільниці, та я досі не міг його вшіймати.

Та дивна річ, негідний вчинок Паніковського не викликав з боку Остапа осуду. Бендер розвалився на стільці, неуважно й безпредметно дивлячись поперед себе.

На високій протилежній стіні ресторанного садка було намальовано дерева, густолисті, акуратні, як на картинках у хрестоматії. Справжніх дерев у садку не було, але тінь, яка падала від стіни, давала життєдайну прохолоду, що цілком задовольняла громадян. Громадяни, очевидно, всі достоту були членами профспілок, бо пили лише пиво і навіть нічим не закушували.

До воріт, безугавно ахкаючи і стріляючи, під'їхав зелений автомобіль, на дверцятах якого білою дугою красувався напис: «Ох, і покатаю». Нижче можна було прочитати умови прогулянки на веселій машині. За годину — три карбованці. Довші маршрути — за домовленістю. Пасажирів у машині не було.

Відвідувачі садка тривожно зашепотіли. Хвилини п'ять шофер благально дивився крізь садові ґрати і, втративши зрештою надію дістати пасажира, зухвало вигукнув:

— Таксі вільне. Прошу сідати!

Та ніхто з громадян не виявив бажання сісти в машину «Ох, і покатаю». Навіть запрошення шофера справило на них якесь дивне враження. Вони похнюпилися і намагалися не дивитись у бік машини. Шофер похитав головою і неспіхом від'їхав. Арбатовці засмучено дивилися йому вслід. За п'ять хвилин зелене авто шалено промчало повз сад в іншому напрямку. Шофер, підскакуючи на своєму сидінні, щось кричав, але що саме — важко було розібрати. У машині не було нікого, як і раніш.

Остап зирнув на машину і сказав:

— Ось що, Балаганов: ви піжон. Не ображайтесь. Цим я лише хочу визначити місце, яке ви займаєте під сонцем.

— Ідіть до біса! — грубо відповів Балаганов.

— Ви все ж таки образились? То, по-вашому, посада лейтенантського сина це не піжонство?

— Але ж і ви самі — син лейтенанта Шмідта! — заволав Балаганов.

— Ви піжон, — повторив Остап. — І син піжона. І діти ваші будуть піжонами. Хлопчисько! Те, що сталося сьогодні вранці, — це ж навіть не епізод, а так, випадковість, примхи художника. Джентльмен, який полює на десятку... Полювати з такими мізерними шансами — не моя вдача. І що це за така професія, прости господи! Син лейтенанта Шмідта! Ну, ще рік, ну, два. А далі? Що далі? Далі ваші руді кучері всім надокучать, і вас просто почнуть бити.

— То що ж робити? — занепокоївся Балаганов. — Як добувати хліб насущний?

— Треба мислити, — суворо мовив Остап. — Мене, наприклад, годують ідеї. Я не простягаю лапу до кислого виконкомівського карбованця. Мій гачок гостріший... Ви, я бачу, безкорисливо любите гроші... Скажіть, яка сума вам подобається?

— П'ять тисяч, — недовго думаючи, відповів Балаганов.

— На місяць?

— На рік.

— Тоді нам з вами не по дорозі. Мені потрібно п'ятсот тисяч. І бажано всі одразу, а не частинами.

— А може, все ж таки візьмете частинами? — запитав мстивий Балаганов.

Остап уважно подивився на співбесідника і цілком серйозно відповів:

— Я б узяв частинами. Але мені потрібно всі одразу.

Балаганов хотів було пожартувати з приводу і цих слів, та, глянувши на Остапа, враз зів'яв. Перед ним сидів атлет з правильним, наче вибитим на монеті, обличчям. Смугляве горло перетинав тендітний білий шрам. Очі виблискували загрозово-весело.

Балаганов раптом відчув непереборне бажання виструнчитись. Йому навіть забажалося відкашлятись, як це буває з людьми середньої відповідальності під час розмови з кимсь із вищестоящих товаришів. І справді, відкашлявшись, він зніяковіло запитав:

— Навіщо ж вам так багато грошей... і одразу?

— Взагалі мені треба і більше,— сказав Остап,— п'ятсот тисяч — це мій мінімум, п'ятсот тисяч вагомих, певних карбованців. Я хочу виїхати, товаришу Шуро, виїхати дуже далеко, в Ріо-де-Жанейро.

— У вас там родичі? — запитав Балаганов.

— А що, хіба я схожий на людину, у якої можуть бути родичі?

— Ні, але мені...

— Я не маю родичів, товаришу Шуро,— я один на всьому світі. Був у мене папаша, турецький підданий, та й той давно сконав у страшній судомі. Йдеться не про це... Я з дитинства хочу в Ріо-де-Жанейро. Ви, звичайно, не знаєте про існування цього міста?

Балаганов сумовито похитав головою. Із світових вогнищ культури він, окрім Москви, знав тільки Київ, Мелітополь і Жмеринку. І взагалі він був переконаний, що земля — це суцільна рівнина.

Остап кинув на стіл аркушик паперу — видерту з книги сторінку.

— Це вирізка з «Малої радянської енциклопедії». Ось тут написано про Ріо-де-Жанейро: «1360 тисяч жителів», так... «значна кількість мулатів... біля просторої бухти Атлантичного океану...» Ось, ось! «Розкішшю магазинів і пишнотою будинків головні вулиці міста не поступаються перед кращими містами світу». Ви уявляєте собі, Шуро? Не поступаються! Мулати, бухта, експорт кофе, так би мовити, кофейний демпінг, чарльстон під назвою «У мосі дівчинки є одна маленька штучка». І... Та про що говорити! Ви самі бачите, що діється! Півтора мільйона людей — і всі, як один, у білих штанях! Я хочу звідсіль виїхати. У мене за останній рік

виникли з Радянською владою серйозні незгоди. Вона хоче будувати соціалізм, а я не хочу. Мені нудно будувати соціалізм. Тепер ви зрозуміли, нащо мені потрібно стільки грошей?

— Де ж ви візьмете п'ятсот тисяч? — тихо запитав Балаганов.

— Де завгодно, — відповів Остап. — Покажіть лише мені багату людину — і я відберу у неї гроші.

— Як? Убивство? — ще тихіше запитав Балаганов і кинув погляд на сусідні столики, де арбатовці підіймали заздравні фужери.

— А знаєте, — промовив Остап, — вам не слід було підписувати так звану сухаревську конвенцію. Це розумове напруження, як видно, вас дуже виснажило. Ви дурнішаєте просто на очах. Зарубайте собі на носі: Остап Бендер нікого не вбивав. Його вбивали, це було. Але він особисто чистий перед законом. Звичайно, я не херувим. Я не маю крил, але я поважаю карний кодекс. Це моя слабкість.

— Як же ви думаєте забрати гроші?

— Як я думаю забрати? Для вилучення грошей існує безліч варіантів, залежно від обставин. Я особисто маю чотириста порівняно чесних засобів вилучення. Але справа не в засобах. Йдеться про те, що зараз немає багатих людей. І в цьому трагедія мого становища. Звичайно, хтось інший на моєму місці накинувся б на якусь беззахисну держустанову, але це мені невластиво. Ви вже чули про мою повагу до карного кодексу. Немає вигоди обкрадати колектив. Дайте мені багатого індивіда. Але його немає, цього індивіда...

— Та що ви! — вигукнув Балаганов. — Є дуже багаті люди!

— А ви їх знаєте? — негайно запитав Остап. — Ви можете назвати прізвище і точну адресу хоч би одного радянського мільйонера? А вони справді є... Вони мусять бути... Якщо по країні ходять якісь грошові знаки, то мусять же бути люди, у яких їх багато. Але як знайти такого спритнягу?

Остап навіть зітхнув. Очевидно, мрії про багатого індивідуума хвилювали його давно.

— Як приємно, — промовив він у задумі, — працювати з легальним мільйонером у добре організованій буржуазній державі із старовинними капіталістичними традиціями. Там мільйонер — популярна фігура. Адреса його відома. Він мешкає в особняку десь в Ріо-де-Жанейро. Ідеш прямісінько до нього на прийом і вже в передпокої, після перших же привітань, відбираєш гроші. І все це, майте на увазі, по-

доброму, ввічливо: «Алло, сер, не хвилюйтеся! Доведеться вас трішечки потурбувати. Ол райт! Готово». І все. Культурал! Що може бути простіше? Джентльмен у товаристві джентльменів робить свій маленький бізнес. Тільки не треба стріляти в люстру, це зайве. А в нас... Боже, боже!.. У якій холодній країні ми живемо! У нас все приховане, все в підпіллі. Радянського мільйонера не може знайти навіть Наркомфін зі своїм надпотужним податковим апаратом. А мільйонер, можливо, сидить зараз ось у цьому так званому літньому садку за сусіднім столиком і п'є сорокакопійкове пиво «Тіп-Топ». Ось що прикро!

— То ви гадаєте,— запитав перегодом Балаганов,— що якби знайшовся ось такий потайний мільйонер, то...

— Не продовжуйте. Я знаю, що ви хочете сказати. Ні, не те, зовсім не те. Я не буду душити його подушками чи бити наганом по голові. І взагалі ніяких цих дурниць не буде. Ох, якби тільки знайти такого індивідуума! Я вже так влаштую, що він сам принесе мені свої гроші на блюдечку з голубою каймою.

— Це дуже добре,— Балаганов довірливо посміхнувся.— П'ятсот тисяч на блюдечку з голубою каймою.

Він підвівся і почав кружляти навколо столика. Він жалібно причмокував язиком, на мить спинявся, розкривав рота, ніби бажаючи щось сказати, але, так нічого і не сказавши, сів і знову підводився. Остап байдуже стежив за еволюціями Балаганова.

— Сам принесе? — запитав раптом Балаганов скрипучим голосом.— На блюдечку? А якщо не принесе? А де оце Рюде-Жанейро? Далеко? Не може того бути, щоб усі ходили в білих штанях. Ви облиште це, Бендер. На п'ятсот тисяч і в нас можна добре прожити.

— Безперечно, безперечно,— весело сказав Остап,— прожити можна. Та ви не лопотіть крильми безпідставно. У вас же п'ятисот тисяч нема.

На безтурботне, не зоране чоло Балаганова лягла глибока зморшка. Він зирнув на Остапа непевним поглядом і промовив:

— Я знаю такого мільйонера.

Обличчя Бендера враз втратило всю жвавність. Його обличчя наче закам'яніло і знов стало ніби вибитим на медалі.

— Проходьте, проходьте,— сказав він,— я подаю лише по суботах, нічого тут заливати.

— Слово честі, мосьє Бендер...

— Слухайте, Шуро, якщо ви вже остаточно вдалися до французької мови, то називайте мене на мосьє, а ситуаційен, що означає — громадянин. До речі, адреса вашого мільйонера?

— Він живе в Чорноморську.

— Ну, звичайно, в Чорноморську! Я так і знав! Там навіть у передвоєнні часи людина з десятьма тисячами звалась мільйонером. А тепер... Можу собі уявити! Ні, це дурниці!

— Та ні ж, дайте мені сказати. Це справжній мільйонер. Розумієте, Бендер, недавно мені довелося сидіти в чорноморському бупрі...

Через десять хвилин молочні брати залишили літній кооперативний сад з подачею пива. Великий комбінатор почував себе в становищі хірурга, який має приступити до серйозної операції. Все готово. В електричних каструльках паряться серветочки і бинти, медсестра у білій тозі нечутно рухається по кафельній підлозі, виблискують медичний фаянс і нікель, хворий лежить на скляному столі, млосно звівши очі до стелі, спеціально підігрите повітря пахне німецькою жувачкою-гумою. Хірург, розчепіривши руки, іде до операційного столу, бере від асистента стерилізований фінський ніж і сухо каже хворому: «Ну-с, знімайте бурнус».

— У мене завжди так, — сказав Бендер, поблискуючи очима, — мільйонне діло доводиться починати при дуже відчутній нестачі грошових знаків. Весь мій капітал, основний, обіговий і запасний — це якихось п'ять карбованців. Як, ви сказали, прізвище підпільного мільйонера?

— Корейко, — відповів Балаганов.

— Так, так, Корейко. Чудове прізвище. І ви стверджуєте, що ніхто не знає про його мільйони?

— Ніхто, окрім мене й Пружанського. Але Пружанський, я вже вам казав, сидітиме ще років три в тюрмі. Якби ви бачили, як він побивався і плакав, коли я виходив на волю. Він, очевидно, шкодував, що розповів мені про Корейка.

— Те, що він розкрив свою таємницю вам, це дрібниця. Не через те він побивався і плакав. Він, очевидно, передчував, що всю цю історію ви розкажете мені. А це, дійсно, бідному Пружанському безперечний збиток. До того часу, поки Пружанський виїде з тюрми, Корейко знаходитиме розраду тільки в банальному прислів'ї: «Злидні не біда».

Остап зняв свій літній картуз і, помахавши ним у повітрі, запитав:

— Є в мене свина?

Балаганов підібгав живіт, розставив ноги на ширину рушничного приклада і голосом правофлангового відповів:

— Нікак нет!

— Отже, буде. На нас чекають великі бої. Ви теж посивієте, Балаганов.

Балаганов раптом дурнувато хихикнув:

— Як ви сказали? Сам принесе гроші на блюдечку з блакитною каймою?

— Мені на блюдечку,— сказав Остап,— а вам на тарілці.

— А як же Ріо-де-Жанейро? Я теж хочу в білих штанях.

— Ріо-де-Жанейро — це кришталева мрія мого дитинства,— суворо відповів великий комбінатор,— не торкайтесь її своїми лапами. Ближче до діла. Вислати лінійних в мое розпорядження. Частинам прибути до міста Чорноморська якнайшвидше. Форма одягу караульна. Ну, грайте марш! Командувати парадом буду я!

РОЗДІЛ ІІІ

БЕНЗИН ВАШ — ІДЕЇ НАШІ

За рік до того як Паніковський порушив конвенцію, вдершись на чужу експлуатаційну ділянку, в місті Арбатові з'явився перший автомобіль. Основоположником автомобілізму був шофер, на прізвище Козлевич. До керма його привело рішення почати нове життя. Старе життя Адама Козлевича було гріховним. Він перманентно порушував Карний кодекс РРФСР, а саме статтю 162, яка трактує питання таємного викрадення чужого майна (крадіжки).

Стаття ця має багато пунктів, та грішного Адама завжди обходив пункт «а» (крадіжка, вчинена без застосування будь-яких технічних засобів). Для нього це було занадто примітивно. Пункт «д», який карав позбавленням волі строком до п'яти років, йому теж не підходив. Він не любив довго сидіти в тюрмі. А так як він ще з дитинства мав потяг до техніки, то всією душею віддався пунктові «в» (таємне викрадення чужого майна, вчинене із застосуванням технічних засобів, неодноразово, або ж із попередньою змовою з іншими особами, на вокзалах, причалах, пароплавах, у вагонах і в готелях).

Але Козлевичу не щастило. Його ловили і тоді, коли він застосовував свої улюблені технічні засоби, і тоді, коли він

обходився без них. Його ловили на вокзалах, причалах і в готелях. У вагонах його теж ловили. Його ловили навіть тоді, коли він з розпачу починав хапати чужу власність за попередньою змовою з іншими особами.

Просидівши загалом років зо три, Адам Козлевич прийшов до висновку, що значно зручніше накопичувати у відкритий спосіб свою власність, ніж потай викрадати чужу. Ця думка внесла заспокоєння в його бентежну душу. Він став зразковим в'язнем, писав викривальні вірші в тюремній газеті «Сонце сходить і заходить» і старанно працював у механічній майстерні бупру. Пенітенціарна система благотворно вплинула на нього. Козлевич Адам Казимирович, сорока шести років, походженням із селян колишнього Ченстохівського повіту, неодружений, неодноразово засуджений, вийшов із тюрми чесною людиною.

Проробивши два роки в одному з московських гаражів, він випадково придбав старий автомобіль, такий старий, що появу його на базарі можна було пояснити лише ліквідацією автомобільного музею. Рідкісний експонат продали Козлевичу за сто дев'яносто карбованців. Автомобіль чомусь продавався разом із штучною пальмою в зеленій діжці. Довелося купити пальму. Пальма була ще сяк-так, а з машиною довго попомучився, вишукуючи по базарах відсутні частини, латав сидіння, наново обладнав все електрогосподарство. Вінцем ремонту було пофарбування машини в зелений ящірковий колір. Порода машини була невідома, та Адам Казимирович запевняв, що це «лорен-дітріх». Як доказ, він прибав до радіатора автомобіля мідну бляшку з лорендітріхівською фабричною маркою. Козлевич вже мав почати приватні прокати, про які він давно мріяв.

Того дня, коли Адам Казимирович збирався вперше вивезти своє дітище в світ, на автомобільну біржу, сталася прикра для всіх приватних шоферів подія. До Москви привезли сто двадцять маленьких, чорних, схожих на браунінги, таксомоторів «рено». Козлевич навіть не робив спроби з ними конкурувати. Пальму він здав на зберігання в чайну «Версаль», яку відвідували візники, і виїхав на роботу в провінцію.

Арбатов, де не було автомобільного транспорту, сподобався шоферу, і він вирішив залишитися тут назавжди.

Адам Казимирович уявляв собі, як старанно, весело і, головне, чесно він працюватиме на ниві автопрокату. Йому уявлялось, як раннім арктичним ранком він чергує біля вокзалу, чекаючи московського поїзда. Закутавшись у руду доху з коров'ячої шкіри і піднявши на лоба авіаторські консерви,

він дружельно пригощає носильників цигарками. Десь позаду юрмляться промерзлі візники. Вони плачуть від холоду і трусять своїми товстими синіми спідницями. Та ось лунає тривожний станційний дзвін. Це — повістка. Прибув поїзд. Пасажири виходять на привокзальну площу і з задоволеними гримасами спиняються перед машиною. Вони не сподівалися, що в арбатовську глушину вже дійшла ідея автопрокату. Сурмлячи в ріжок, Козлевич жене машину з пасажирами до Будинку селянина.

Робота є на весь день, всі раді скористатися послугами механічного екіпажа. Козлевич і його вірний «лорен-дітріх» — обов'язкові учасники всіх міських весіль, екскурсій, урочистих свят. Та найбільше роботи влітку. Щонеділі машиною Козлевича за місто виїжджають цілі родини. Чути безтурботний і безтямний сміх дітей, вітер грається шарфами і стрічками, жінки весело лепечуть, батьки сімейств з повагою дивляться на шкіряну спину шофера і розпитують його про сучасний стан автомобільної справи в Північноамериканських штатах (чи правда, зокрема, що Форд щодня купує собі новий автомобіль?).

Так уявляв собі Козлевич своє нове чарівне життя в Арбатові... Та дійсність невблаганно швидко розвіяла збудований уявою Адама Казимировича надхмарний замок з його химерними баштами, підйомними мостами, флюгерами і штандартом.

Спочатку підвів залізничний графік. Швидкі і кур'єрські поїзди проходили станцію Арбатов не зупиняючись, з ходу приймали жезли і скидали термінову пошту. Змішані поїзди приходили лише двічі на тиждень. Вони привозили всяку дрібноту: ходоків з «бомагами», шевців з торбами і колодками тощо. Як правило, пасажири змішаних поїздів машиною не користувалися. Екскурсій і урочистих свят не було, а на весілля Козлевича не запрошували. В Арбатові для весільних процесів звикли наймати візників, які в таких випадках влітали в кінські гриви паперові троянди і хризантеми, що дуже подобалося посадженим батькам.

Одначе прогулянок за місто було чимало. Та вони були зовсім не такі, як мріяв Адам Казимирович. Не було ні дітей, ні шарфів, що тріпотять на вітрі, ні веселого лепетання... Першого ж вечора, темряву якого ледве розсіювали тьмяні газові ліхтарі, до Адама Казимировича, який весь день простояв марно на Спасо-Кооперативній площі, підійшло четверо мужчин. Вони довго мовчки вдивлялися в автомобіль. Потім один з них, горбатий, якимось непевно запитав:

— Кататися можна всім?

— Усім,— відповів Козлевич, дивуючись такій боязкості арбатовських громадян.— П'ять карбованців за годину.

Мужчини зашепотілися. До шофера долинули дивні зітхання і слова: «Покатаємося, товариші, після засідання».— «А чи зручно?» — «По карбованцю і двадцять п'ять копійок на брата недорого. Чого ж незручно?»

І «лорен-дітріх» вперше прийняв на своє колєнкорове лоно арбатовців.

Кілька хвилин пасажири мовчали, приголомшені швидкістю, гарячим запахом бензину і посвистом вітру. Згодом в неясному передчутті вони тихо заспівали: «Быстры, как волны дни нашей жизни». Козлевич узяв третю швидкість. Промайнули похмурі обриси законсервованої продуктової ятки, і машина вискочила в поле, на місячний тракт.

«Что день, то короче к могиле наш путь»,— млосо виводили пасажири. Їм стало жаль самих себе, стало прикро, що вони ніколи не були студентами. Приспівували вони: «По рюмочке, по маленькой, тирлим-бом-бом, тирлим-бом-бом»,— досить гучно.

— Стій! — раптом вигукнув горбатий.— Бери назад! Душа горить.

У місті пасажири прихопили чимало білих пляшечок і якусь широкоплечу громадянку. Серед поля спинилися на бівуак. Вечеряли з горілкою, а потім без музики танцювали польку-кокетку.

Змучений нічною пригодою, Козлевич весь день прокуняв біля керма на своїй стоянці. А як завечоріло, з'явилася вчорашня компанія. Вже напідпитку, вони знову всілися в машину і всю ніч гасали навколо міста. Третього дня повторилося те ж саме. Нічні бенкети веселої компанії, очолюваної горбатим, тривали впродовж двох тижнів. Радощі автомобілізму на клієнтів Адама Казимировича вплинули дуже дивно; їхні обличчя запухли і в темряві біліли, як подушки. Горбатий із шматком ковбаси, що звисав з рота, нагадував упира.

Всі вони поробилися якимись метушливими і в розпалі веселощів іноді починали плакати. Якось спритний горбань під'їхав візником до автомобіля з мішком рису. На світанку рис повезли в село, обміняли там на самогон-первак і того дня до міста вже не поверталися. Пили з мужиками на бру-дершафт, сидячи на скиртах. А вночі запалили багаття і плакали особливо жалібно.

Наступного сірєнького ранку залізничний кооператив «Лінієць», яким завідував горбань, а його веселі товариші були членами правління і членами крамничної комісії, закрили на переоблік. Та як були здивовані ревізори, коли вони не знайшли в крамниці ні борошна, ні перцю, ні господарчого мила, ні селянських ночов, ні краму, ні рису. Полиці, прилавки, ящики і діжки — все було голе. Лише посеред крамниці на підлозі стояли, витягнувшись аж до стелі, гігантські мисливські чоботи сорок дев'ятого розміру, на жовтій картонній підшві, та ще невиразно мерехтіла в скляній будці каса-автомат «Національ», нікельований жіночий бюст якої було усіяно різнобарвними кнопками. А Козлевичу прислали на квартиру повістку від народного слідчого: шофера викликали як свідка у справі кооперативу «Лінієць».

Горбань і його друзі більше не з'являлися, і зелена машина три дні простояла без діла.

Нові пасажири, як і перші, з'явилися з настанням темряви. Вони теж починали з невинної прогулянки за місто, але думка про горілку осяяла їх, як тільки машина зробила перші півкілометра. Очевидно, арбатовці не уявляли собі, як це можна користуватися автомобілем у тверезому вигляді, і вважали автотарантас Козлевича кублом розпусти, де обов'язково треба поводити себе зухвало, хвацько, непристойно вигукувати всілякі гидкі слова і взагалі марнотратити життя. Лише зараз Козлевич зрозумів, чому мужчини, які проходили вдень повз його стоянку, підморгували один одному і недобре посміхалися.

Усе пішло зовсім не так, як уявляв собі Адам Казимирович. Щоночі він ганяв із засвіченими фарами повз приміські гаї, слухаючи позад себе п'яні зойки пасажирів і підозрілу метушню, а вдень, очманівши від безсоння, сидів у слідчого і давав свідчення. Арбатовці вели розгульне життя чомусь на гроші, що належали державі, громаді чи кооперації. І Козлевич проти свого бажання знову загруз у трясовині карного кодексу, в глибині третього розділу, в якому повчально наголошувалося про службові злочини.

Почалися судові процеси. І в кожному з них головним свідком виступав Адам Казимирович. Його правдиві розповіді збивали підсудних з ніг, і вони, важко дихаючи, в сльозах і соплях, у всьому признавалися. Він згубив безліч установ. Останньою його жертвою був філіал обласної кіноустанови, що знімала в Арбатові історичний фільм «Стенька Разін і княжна». Весь філіал запроторили на шість

років, а фільм, який являв інтерес тільки для вузьких судових кіл, передали в музей речових доказів, де вже перебували і мисливські ботфорти з кооперативу «Лінієць».

По цьому настав крах. Зеленого автомобіля почали боятися, як чуми. Громадяни далеко обходили Спасо-Кооперативну площу, на якій Козлевич забив смугастий стовп з табличкою: «Біржа автомобілів». За останні кілька місяців Адам не заробив жодної копійки й існував на заощаджене ним під час нічних рейсів.

Тоді він вирішив піти на жертви. На дверцятах автомобіля він намалював білою фарбою дуже принадний, на його думку, напис: «Ох, і покатаю!» — і знизив ціну з п'яти карбованців до трьох за годину. Але громадяни не змінили своєї тактики. Шофер повільно кружляв містом, під'їжджаючи під вікна установи, і кричав:

— Повітря ж яке! Може, покатаємось? Га?

Службовці висовувалися з вікон і під грім ундервудів відповідали:

— Сам катайся! Душогуб!

— Який же я душогуб? — трохи не плачучи, запитував Козлевич.

— Душогуб, і годі,— відповідали службовці,— під виїзну сесію підведеш!

— А ви б на свої каталися,— вже із запалом кричав шофер.— На власні гроші.

На ці слова службовці саркастично презирилися і зачиняли вікна. Кататися на власні гроші здавалося їм просто безглуздом.

Власник/«Ох, і покатаю!» посварився з усім містом. Він уже ні з ким не вітався, зробився нервовим і злим. Угледівши якогось радслужа у довгій кавказькій сорочці з балонними рукавами, під'їжджав до нього ззаду і з гирким сміхом вигукував:

— Шахраї! Ось я зараз підведу вас під показовий! Під сто дев'яту статтю!

Радслуж здригався, індиферентно поправляв на собі пасок із срібними брязкальцями, якими прикрашають зброю ломових коней, і, вдаючи, ніби ці окрики не до нього, прискорював ходу. Але мстивий Козлевич продовжував їхати поруч і дражнив ворога монотонним читанням кишенькового карного требника:

— Привласнення службовою особою грошей, цінностей чи іншого майна, що перебувають у його розпорядженні згідно з його службовим становищем, карається...»

Радслуж полохливо тікав, хвищаючи задом, приплюснутим від тривалого сидіння на канцелярському стільці.

— «...позбавленням волі,— кричав Козлевич навздогін,— строком до трьох років».

Та все це давало шоферові лише моральне задоволення. Його матеріальні справи були кепські. Заощадження кінчалися. Треба було щось робити. Далі так тривати не могло.

Ось у такому збудженому стані Адам Казимирович сидів якось у своїй машині, з огидою позираючи на дурноверхий смугастий стовпчик «Біржа автомобілів». Він уже передчував, що чесне життя не витанцювалось, що автомобільний місяць прийшов передчасно і громадяни не повірили йому. Козлевич так заглибився у свої сумні роздуми, що навіть не помітив двох молодих людей, які вже давно милувалися його машиною.

— Оригінальна конструкція,— сказав нарешті один з них,— зоря автомобілізму. Бачте, Балаганов, що можна зробити з простої швейної машини Зінгера? Невеличкий пристрій — і ви вже маєте чудову колгоспну снопов'язалку.

— Відійди,— похмуро буркнув Козлевич.

— Тобто як це «відійди»? Навіщо ж тоді ви поставили на своїй молотарці рекламне клеймо: «Ох, і покатаю!» А може, ми з приятелем хочемо зробити ділову поїздку? Може, ми й бажаємо оцього самого, «ох, покататися»?

Вперше за арбатовський період життя на обличчі мученика автомобільного діла з'явилася посмішка. Він вистрибнув з машини і хутко завів мотор, який важко застугонів.

— Прошу,— сказав він,— куди везти?

— Цього разу — нікуди,— зауважив Балаганов,— немає грошей. Нічого не вдієш, товаришу механік, бідність.

— Все одно, сідайте,— закричав Козлевич у розпачі.— Підвезу без грошей. Пити не будете? Голими танцювати проти місяця не будете? Ох! Покатаю!

— Ну що ж, скористаємось із вашої гостинності,— сказав Остап, сідаючи поруч із шофером.— У вас, я бачу, добрий характер. Але чому ви гадаєте, що ми здатні танцювати голяка?

— Тут такі,— відповів шофер, виводячи машину на головну вулицю,— державні злочинці.

Його гнітило бажання поділитися з кимсь своїм горем. Звичайно, краще було б розповісти про свої страждання ніжній зморшкуватій мамі. Вона б пожаліла. Та мадам Козлевич давно вже померла з горя, коли дізналася, що її син

Адам починає набувати собі слави як злодій-рецидивіст. І шофер розповів новим пасажирам всю історію падіння міста Арбатова, під руїнами якого зараз борсався його зелений автомобіль.

— Куди тепер їхати? — журно закінчив Козлевич. — Куди податися?

Остап відповів не одразу. Багатозначно глянув на свого рудого компаньйона і сказав:

— Усі ваші біди виникають від того, що ви шукаєте правду. Ви просто ягня, недозрілий баптист. Прикро спостерігати в колі шоферів такі занепадницькі настрої. У вас є автомобіль — і ви не знаєте, куди їхати. У нас гірші справи — у нас нема автомобіля. Зате ми знаємо, куди їхати. Хочете, поїдемо разом?

— Куди? — запитав шофер.

— До Чорноморська, — сказав Остап. — У нас там невеличка інтимна справа. І вам робота знайдеться. У Чорноморську знають ціну на предмети старовини і охоче на них катаються. Їдьмо.

Спочатку Адам Казимирович тільки посміхнувся, наче вдова, якій в житті вже ніщо не любе. Але Бендер був щедрий на барви. Він розгорнув перед зниковідим шофером гідні подиву далі, одразу ж пофарбував їх у голубий і рожевий кольори.

— А в Арбатові вам втрачати нічого, окрім запасних ланцюгів. У дорозі голодувати не будете. Це я беру на себе. Бензин ваш — ідеї наші.

Козлевич спинив машину і, все ще опинаячись, похмуро сказав:

— Бензину обмаль.

— На п'ятдесят кілометрів вистачить?

— Вистачить на вісімдесят.

— У такому разі, все гаразд. Я вже вас повідомив, що ідей і задумів у мене вистачить. На шістдесятому кілометрі на вас чекатиме залізна бочка з авіаційним бензином. Вам подобається авіаційний бензин?

— Подобається, — соромливо відповів Козлевич.

Життя раптом здалось йому легким і веселим. Йому забажалося їхати до Чорноморська негайно.

— І цю бочку, — закінчив Остап, — ви дістанете зовсім безкоштовно. Скажу більше: вас проситимуть, щоб ви взяли цей бензин.

— Який бензин? — прошепотів Балаганов. — Що ви мелете?

Остап гордовито подивився на жовтогаряче ластовиння, розкидане на обличчі молочного брата і так само тихо відповів:

— Людей, що не читають газет, треба морально вбивати на місці. Я не позбавлю вас життя лише тому, що маю надію вас перевиховати.

Остап не пояснив, який зв'язок існує поміж читанням газет і великою бочкою бензину, яка нібито лежить на дорозі.

— Великий швидкісний пробіг Арбатов — Чорноморськ оголошую відкритим, — урочисто сказав Остап. — Командором пробігу призначаю себе. Водієм машини зараховується... як ваше прізвище? Адам Козлевич. Громадянин Балаганов затверджується бортмеханіком і за сумісництвом прислугою за все. Але, ось що, Козлевич: напис «Ох, і покатаю!» треба негайно зафарбувати. Нам не потрібні особливі прикмети.

За дві години машина із свіжою темно-зеленою плямою на боці поволі вивалилася з гаража і востаннє покотилася вулицями міста Арбатова. В очах Козлевича світилася надія. Поруч з ним сидів Балаганов. Він дбайливо перетирав ганчіркою мідні частини, ревно виконуючи нові для нього обов'язки бортмеханіка. Командор пробігу розсівся на рудому сидінні, із задоволенням поглядаючи на своїх підлеглих.

— Адаме! — гукнув він, намагаючись перекричати скрегіт мотора. — Як звати ваш тарантас?

— «Лорен-дітріх», — відповів Козлевич.

— Ну, що це за назва? Машина, як і військовий корабель, мусить мати власне ім'я. Ваш «лорен-дітріх» відзначається прекрасною швидкістю і благородною красою ліній. Отже, пропоную дати машині назву — «Антилопа-Гну». Хто проти? Одноголосно.

Зелена «Антилопа», поскрипуючи всіма своїми частинами, промчала зовнішнім проїздом бульвару Молодих Талантів і вигулькнула на базарну площу.

Екіпаж «Антилопи» вгледів там дивну картину: з площі, в напрямку до шосе, зігнувшись, біг суб'єкт з білою гускою під пахвою. Лівою рукою він притримував на голові твердий солом'яний бриль. За ним з криком бігла велика юрба людей. Утікач щоразу озирався і на його благовидому акторському обличчі можна було розгледіти вираз жаху.

— Паніковський біжить! — вигукнув Балаганов.

— Друга стадія крадіжки гуски, — холодно зауважив Остап. — Третя стадія почнеться після того, як винного спіймають. Її супроводжуватимуть досить відчутні побой.

Паніковський, очевидно, догадувався про наближення цієї третьої стадії, бо біг щодуху. Од страху він не випускав з рук гуску, і це викликало у переслідувачів ще більше роздратування.

— Сто шістнадцята стаття,— напам'ять сказав Козлевич.— Таємне, а так само і відкрите викрадення великої рогатої худоби у трудового сільськогосподарського і скотарського населення.

Балаганов зареготав. Його тішила думка про законну кару, яку дістане порушник конвенції.

Машина вибралася на шосе, перепинивши галасливу юрбу.

— Рятуйте! — закричав Паніковський, коли «Антилопа» наблизилася до нього.

— Бог подасть,— відповів Балаганов, перехилившись через борт.

Машина зняла біля Паніковського клуби малинового пилу.

— Візьміть мене! — репетував що було сили Паніковський, тримаючись поруч з машиною.— Я хороший.

Голоси переслідувачів зливалися в один недоброзичливий гамір.

— Може, візьмемо гада? — запитав Остап.

— Не треба,— жорстоко відповів Балаганов,— хай ще раз узнає, як порушувати конвенції.

Та Остап уже прийняв рішення.

— Кинь птаху! — крикнув він Паніковському і, звертаючись до шофера, додав: — Малий хід.

Паніковський негайно ж підкорився наказу. Гуска невдоволено підвелася з землі, почухалася і, наче нічого ї не трапилося, пішла назад до міста.

— Залазьте,— запропонував Остап,— хай вам біс! Але більше не грішіть, бо вирву руки з корінням.

Паніковський, дрібочучи ногами, вхопився за кузов, потім наліг на борт черевом, перевалився в машину, наче з води в човен, і, стукаючи манжетами, впав на дно.

— Повний вперед! — скомандував Остап.— Засідання продовжується.

Балаганов натис на грушу, і з мідного ріжка раптом почувся старомодні, веселі, обривисті звуки:

Матчиш — чудовий танець. Та-ра-та...

Матчиш — чудовий танець. Та-ра-та...

І «Антилопа-Гну» виїхала в дике поле, назустріч бочці з авіабензином.

**ЖАЛОБИ,
НИЗЕРНИ АУДАНИ**

Людина без капелюха, в сірих парусинових штаних, шкіряних сандаліях на босу ногу, як ходять ченці, в білій сорочці без комірця, нахиливши голову, вийшла з низенької хвіртки будинку номер шістнадцять. Опинившись на тротуарі, викладеному голубуватими камінними плитами, невідомий спинився і неголосно сказав:

— Сьогодні п'ятниця. Отже, знову треба йти на вокзал.

Промовивши ці слова, невідомий в сандаліях хутко озирнувся. Йому здалося, ніби за його спиною стоїть громадянин з цинковим обличчям шпигуна. Та на Малій Касательній вулиці не було ні душі.

Червневий ранок ще тільки-но починав формуватися. Акації легенько здригалися, роняючи на плоске каміння холодну олив'яну росу. Вуличні пташки віддзвонювали якусь веселу нісенітницю. У кінці вулиці, внизу за дахами будинків, палало важке, немов відлите море. Молоді собаки, журливо озираючись і пошкрібуючи кігтями, дерлися на ящики із сміттям. Година двірників уже минула, година молочниць ще не починалася.

Був той проміжок поміж п'ятою і шостою годинами, коли двірники, досхочу намахавшись колючими віниками, вже порозходилися по своїх закутках; у місті сонячно, чисто і тихо, мов у державному банку. У таку хвилину хочеться плакати й вірити, що кисляк корисніший і смачніший, аніж хлібне вино. Та вже чути далекий грім: то вивантажуються з дачних поїздів молочниці з бідонами. Зараз вони кинуться у місто і на майданчиках чорних сходів почнуть звичну сварку з домашніми господарками. На мить з'являться робітники з кошиками і зараз же зникнуть у заводських брамах. З фабричних труб завалує дим. А потім, підстрибуючи від люті, на нічних столиках заллються троїтим дзвоном міриади будильників фірми «Павел Буре» — тихіше; тресту точної механіки — голосніше. І щось замурмотять спросоння радянські службовці, випадаючи із своїх високих дівочих ліжок. Година молочниць закінчиться, настане година службового люду.

Але ще було рано, службовці ще спали під своїми фікусами. Людина в сандаліях пройшла через усе місто, майже нікого не зустрівши. Вона йшла в затінку акацій, які в Чорноморську виконували деякі громадські функції: на одних висіли сині поштові скриньки з відомчим гербом (конверт

і блискавка), до інших були прикуті бляшані мисочки з водою для собак.

На Приморський вокзал невідомий в сандаліях прибув саме в ту хвилину, коли звідтіть виходили молочниці. Не раз до болю вдарившись об їхні залізні плечі, він підійшов до камери схову ручного багажу і пред'явив квитанцію. Багажний доглядач з неприродною суворістю, яку можна спостерігати лише на залізницях, глянув на квитанцію і одразу ж викинув пред'явникові його чемодан. Пред'явник у свою чергу розстебнув шкіряний гаманець, зітхнувши, вийняв звідти монету вартістю десять копійок і поклав її на багажний прилавок, зроблений із шести старих, відполірованих ліктями рейок.

Опинившись на привокзальній площі, невідомий в сандаліях поставив чемодан на брук, дбайливо оглянув його з усіх боків і навіть помацав рукою білий портфельний замочок. Це був звичайний чемоданчик, змайстрований з дерева і обклеєний штучною фіброю.

Саме в таких чемоданчиках пасажери, молодші, тримають нитяні шкарпетки «Скетч», дві зміни толстовок, один затискувач для волосся, трусики, брошурку «Завдання комсомолу на селі» і троє зварених круто і вже розчавлених яєць. Окрім того, в кутку чемодана обов'язково має бути жмут брудної білизни, загорнутої в газету «Экономическая жизнь». Літні пасажири в такому чемодані тримають костюм-тройку і до нього ще й окремі штани з клітчатого краму, відомого під назвою «Сторіччя Одеси», підтяжки на роликах, хатні туфлі з язичками, пляшечку потрійного одеколону і білу марселеву ковдру. Треба сказати, що і в цьому випадку в кутку є дещо, загорнуте в «Экономическую жизнь». Але це вже не брудна білизна, а бліда варена курка.

Задовольнившись цим побіжним оглядом, людина в сандаліях підхопила чемодан і влізла в білий тропічний вагон трамвая, який довів його аж на другий кінець міста — до Східного вокзалу. Дії невідомого тут були зовсім протилежні тому, що він проробив щойно на Приморському вокзалі. Він здав свій чемодан в камеру схову й одержав квитанцію від велетня — доглядача багажу.

Проробивши ці дивовижні еволюції, власник чемодана полишив вокзал якраз у той час, коли на вулицях вже з'явилися найстаранніші службовці. Він влився в їхні безладні колони, після чого костюм його втратив будь-яку оригінальність. Людина в сандаліях була службовцем, а службовці в Чорноморську майже всі одягалися по якійсь неписаній

моді: нічна сорочка із засуканими вище ліктя рукавами, легенькі сирітські штани, такі ж сандалії чи парусинові туфлі. Ніхто не носив капелюхів і картузів. Лише вряди-годи впадали в око кепки, частіше всього чорні, здіблені патли, а ще частіше виблискувала, мов диня на баштані, присмагла на сонці лисина, на якій так і кортіло написати хімічним олівцем яке-небудь слово.

Установа, в якій служила людина в сандаліях, звалася «Геркулес» і містилася в колишньому готелі. Скляні двері-вертушка з мідними, як на пароплавах, поручнями, увіпхнули його у великий вестибюль з рожевого мармуру. У заземленому ліфті містилося довідкове бюро. Звідтіль вже визирало усміхнене жіноче обличчя. Пробігши за інерцією кілька кроків, людина в сандаліях спинилася перед дідусем-швейцаром у картузі, із золотими зигзагами на околиці і молодечим голосом запитала:

— Ну що, старина, в крематорій час?

— Час, голубчику, час, — відповів швейцар, радісно посміхаючись, — в наш радянський колумбарій.

Він навіть махнув руками. На його доброму обличчі відбилася покірنا готовність хоч зараз іти на вогняне захоронення.

У Чорноморську збиралися будувати крематорій з відповідним приміщенням для урн, тобто з колумбарієм, і це нововведення кладовищенського підвідділу чомусь дуже тішило громадян. Може, їх смішили нові слова — крематорій і колумбарій, а може, звеселяла сама думка про те, що людину можна спалити, як поліно. У всякому разі, на вулицях і в трамваях вони покрикували на всіх бабусь і дідів: «Ти куди, стара, прешся? До крематорію поспішаєш?» Або: «Пропустіть старенького вперед, йому в крематорій час». І дивна річ, ідея вогненного захоронення старим дуже сподобалася; ці веселі дотепи викликали у них цілковите схвалення. І взагалі, розмови про смерть, які до цього часу вважали тут за незручні і неввічливі, стали котируватись в Чорноморську нарівні з анекдотами з єврейського чи кавказького життя і викликали загальне зацікавлення.

Проїшовши повз голу мармурову дівчину, що стояла на початку сходів, тримаючи у піднятій руці електричний факел, і невдоволено зирнувши на плакат: «Чистка «Геркулесу» розпочалася. Геть змову мовчання і кругову поруку!», службовець піднявся на другий поверх. Він працював у фінансово-лічильному відділі. До початку роботи лишилося ще п'ятнадцять хвилин, але Сахарков, Дрейфус, Тезоіме-

ницький, Музикант, Чеважевська, Кукушкінд, Борисохлебський і Лapidус-молодший вже сиділи за своїми столами. Чистки вони не боялись нітрішки, в чому не раз запевняли один одного, але за останній час чомусь почали приходити на службу якомога раніше. Користуючись небагатьма хвилинами вільного часу, вони голосно розмовляли поміж себе. Їхні голоси гуділи у величезному залі, який колись був готельним рестораном. Про це нагадували стеля в різьблених дубових кесонах і розписні стіни, де з жахливими пошмішками перекидалися менади, наяди і дріади.

— Ви чули новину, Корейко? — запитав прибулого Лapidус-молодший. — Невже не чули? Ну? Ви будете вражені...

— Яка новина?.. Здрастуйте, товариші! — промовив Корейко. — Здрастуйте, Ганно Василівно!

— Ви навіть уявити собі не можете! — смакуючи, продовжував Лapidус-молодший. — Бухгалтер Берлага потрапив до божевільні.

— Та що ви говорите? Берлага? Та він же зовсім нормальна людина!

— До вчорашнього дня був нормальний, а сьогодні став найненормальніший, — утрутився в розмову Борисохлебський. — Це факт. Мені дзвонив його шуряк. У Берлаги серйозне психічне захворювання, розладнання п'яточного нерва.

— Треба лише дивуватися, що в нас у всіх нема ще розладнання цього нерва, — зловісно зауважив старий Кукушкінд, дивлячись на товаришів по службі крізь овальні нікельовані окуляри.

— Не каркайте, — сказала Чеважевська. — Завжди він сум наводить.

— Все ж таки жаль Берлагу, — озвався Дрейфус, перекутившись на своєму гвинтовому табуреті обличчям до товариства.

Товариство мовчки погодилося з Дрейфусом. Лише Лapidус-молодший загадково посміхнувся. Розмова перейшла на тему про поведінку душевнохворих; заговорили про маніяків, було згадано кілька історій про знаменитих божевільних.

— Ось у мене, — викрикнув Сахарков, — був дядько божевільний, який уявляв себе одночасово Авраамом, Ісааком і Іаковом. Уявляєте собі, якого галасу він здіймав!

— Треба лише дивуватись, — бляшаним голосом сказав старий Кукушкінд, поволі протираючи окуляри полою під-

жака,— треба лише дивуватись, що ми всі ще не уявили себе Авраамом,— старий засопів,— Ісааком...

— Та Іаковом? — глузливо запитав Сахарков.

— Ага! І Яковом! — раптом вискnuв Кукушкінд.— І Яковом! Саме Яковом! Живеш у такий нервовий час... Ось коли я працював у банкірській конторі «Сікоморський та Цесаревич», тоді не було ніякої чистки...

При слові «чистка» Лапідус-молодший стрепенувся, взяв Корейка під руку і повів його до величезного вікна, на якому різнокольоровими скельцями було викладено двоє готичних лицарів.

— Та найцікавіше про Берлагу ви ще не знаєте,— зашепотів він,— Берлага здоровий, як бик.

— Як? То він не в божевільні?

— Ні, в божевільні.

Лапідус уїдливо посміхнувся:

— У цьому весь трюк. Він просто злякався чистки і вирішив пересидіти тривожний час. Прикинувся божевільним. Зараз він, мабуть, ричить і регоче. От спритняга! Навіть заavidки беруть!

— У нього що — з батьками не гаразд? Торговці? Чужий елемент?

— І з батьками не гаразд, та й сам він, між нами кажучи, мав аптеку. Хто ж міг знати, що буде революція? Люди влаштовувались, як могли, хто мав аптеку, а хто навіть фабрику. Я особисто не бачу в цьому нічого поганого. Хто міг знати?

— Треба було знати,— холодно сказав Корейко.

— От я і кажу,— нащвидку підхопив Лапідус,— таким не місце в радянській установі.

І, глянувши на Корейка розширеними очима, пішов до свого столу. Зал уже заповнили службовці, з шухляд було вийнято металеві лінійки, які відсвічували сріблом оселедців, рахівниці з пальмовими кісточками, товсті книги, розграфлені рожевими і голубими лініями, і ще багато іншого канцелярського дріб'язку. Тезоіменицький зірвав з календаря вчорашній листок — почався новий день, і хтось із службовців уже вп'явся молодими зубами в довгастий бутерброд з баранячим паштетом.

Усівся за свій стіл і Корейко. Утвердившись засмаглими ліктями на письмовому столі, він почав щось записувати у контокорентну книгу.

Олександр Іванович Корейко, один з найнепомітніших співробітників «Геркулесу», був у тому віці, коли ми ще

відчуваємо останні пориви молодості, — йому було тридцять вісім років. На червоному сургучевому обличчі кущилися жовті пшеничні брови, вражали білі очі. Англійські вусики своїм кольором теж нагадували якийсь дозрілий знак. Обличчя його могло здатися зовсім молодим, коли б не грубі єфрейторські борозни, що перетяли щоки і шию. На службі Олександр Іванович поводив себе як надстроковий солдат: нікому не перечив, був слухняний, працьовитий, винахідливий, але і тупоголовий.

— Якийсь він полохливий, — говорив про нього начальник фінобліку, — якийсь занадто вже принижений, дуже якийсь відданий... Тільки оголосять підписку на позику, як він уже преться зі своїм місячним заробітком. Першим підписується! А заробіток — сорок шість карбованців! Хотів би я знати, як він існує на такі гроші!

Олександр Іванович мав дивовижну особливість. Він блискавично множив і ділив усно великі тризначні й чотиризначні числа. Але це не позбавило Корейка репутації тупоголового.

— Слухайте, Олександр Івановичу, — запитував сусід, — скільки буде — вісімсот тридцять шість на чотириста двадцять три?

— Триста п'ятдесят три тисячі шістсот двадцять вісім, — відповідав Корейко, подумавши якусь тобi мить.

І сусід не перевіряв множення, бо знав, що тупоголовий Корейко ніколи не помиляється.

— Інший на його місці таку б кар'єру зробив, — казали і Сахарков, і Дрейфус, і Тезоіменицький, і Музикант, і Чеважевська, і Борисохлебський, і Лапідус-молодший, і старий дурень Кукушкінд, і навіть бухгалтер Берлага, що перебував у божевільні.

— А він йолоп. Усе життя сидітиме на своїх сорока шести карбованцях.

І, звичайно, товариші Олександра Івановича по службі, та й сам начальник фінобліку товариш Арников, і не лише він, а навіть Серна Михайлівна, особиста секретарка начальника всього «Геркулесу» товариша Полихаєва, — ну, одне слово, всі були б дуже здивовані, коли б дізналися, що Олександр Іванович Корейко, найсумірніший з конторників лише годину тому перевозив навіщось з одного вокзалу на інший чемодан, у якому лежали не штани «Сторіччя Одеси», не бліда курка і не якісь там «Завдання комсомолу на селі», а десять мільйонів карбованців у закордонній валюті і в радянських грошових знаках.

1915 року міщанин Саша Корейко був двадцятитрьохлітній нероба з числа тих, яких справедливо називають гімназистами у відставці. Реального училища він не закінчив, ні до якого діла не пристав, тинявся по бульварах, об'їдаючи батьків.

Від військової служби його звільнив дядько, діловод військового начальника, і через те він зовсім не жахався, слухаючи викрики напівбожевільного газетяра:

— Останні телеграми! Наші наступають! Слава богу! Багато вбитих і поранених! Слава богу!

На той час Саша так уявляв собі майбутнє: він іде вулицею — і раптом біля ринви, що виблискує цинковими зорями, під стіною, він знаходить новенький, вишневого кольору, що поскрипує, як сідло, шкіряний гаманець, а в гаманці дуже багато грошей, дві тисячі п'ятсот карбованців... А далі все буде гаразд...

Він так часто уявляв собі, як знайде гроші, що навіть достоту знав, де це станеться. На вулиці Полтавської Перемоги, в асфальтовому закутку, за причітком будинку, біля тієї зоряної ринви. Там лежить він, його шкіряний благодійник, присипаний сухим цвітом акацій поруч зі сплющеним недокурком. На вулицю Полтавської Перемоги Саша ходив щодня, але, як це не дивно, гаманця там не було. Він розгортав сміття гімназичним стеком і тупо дивився на емальовану табличку: «Податковий інспектор Ю. М. Соловейський», що висіла біля парадного входу. Очманілий Саша плентався додому, падав на червоний плюшевий диван і знову мріяв про багатство, прислухаючись до дразливих ударів серця і всіх пульсів. Пульси були дрібненькі, недобрі і нетерплячі.

Революція сімнадцятого року зіграла Корейка з плюшевої канапи. Він зрозумів, що може зробитися щасливим нащадком незнайомих йому багатіїв. Він нюхом відчув, що по всій країні зараз валяється велика кількість безпритульного золота, коштовностей, чудових меблів, картин і килимів, хутра і сервізів. Треба лише не прогавити момент і якомога швидше схопити ці багатства.

Але тоді він ще був молодий і дурний. Він захопив велику квартиру, власник якої розсудливо виїхав французьким пароплавом до Константинополя, і оселився в ній. Цілий тиждень він вrostав у чужий багатий побут втікача комерсанта, пив знайдений у буфеті мускат, закушував пайковим оселедцем, виносив на базар різні дрібні речі і був дуже здивований, коли його заарештували.

З тюрми він вийшов через п'ять місяців. Від своєї думки стати багатцем він не відмовився, але зрозумів, що діло це вимагає обережності, темноти і послідовності. Треба було одягтись у захисну шкуру — і вона прийшла до Олександра Івановича у вигляді жовтогарячих чобіт, бездонних синіх бриджив і довгополого френча — агента по постачанню продтоварів.

У ті неспокійні часи все, зроблене людськими руками, служило людині значно гірше, аніж раніш; будинки не рятували від холоду, їжа не нагодовувала, електричне світло подавалося в будинки лише під час великих облав на бандитів і дезертирів, водопровід подавав воду лише в перші поверхи, а трамваї зовсім не працювали. Всі ж стихійні сили стали злішими і небезпечнішими: зими були холодніші, ніж колись, вітер більш дошкульний, і звичайна застуда, яка раніш укладала людину в ліжко на три дні, тепер за ті ж три дні убивала її. І молоді люди без певних занять ватагами блукали на вулицях, безтурботно виспівуючи пісеньку про гроші, які втратили будь-яку ціну:

До буфету забігаю,
Ні копійчки немає,
Розміняйте десять міліо-онів...

Олександр Іванович із занепокоєнням спостерігав, як гроші, які він примудрявся наживати, переводяться на пси.

Тиф клав людей тисячами. Саша торгував викраденими зі складу медикаментами. На тифу він заробив п'ятсот мільйонів, але курс грошей зробив з них п'ять мільйонів. На цукрові він заробив мільярд. Курс перетворив цей мільярд у ніщо.

У ці часи однією з найбільш вдалих його операцій було викрадення маршрутного поїзда з продуктами, що йшов на Волгу. Корейко був комендантом поїзда. Поїзд вийшов з Полтави у Самару, але до Самари не дійшов, а в Полтаву не повернувся. Він безслідно зник у дорозі. Разом з ним зник і Олександр Іванович.

РОЗДІЛ V

ПІДЗЕМНЕ ЦАРСТВО

Жовтогарячі чоботи виринули в Москві наприкінці 1922 року. Над чобітьми вже красувалася зеленкувата бекеша, підбита золотавим лисячим хутром. Піднятий смушковий комір, зворотний бік якого був схожий на стьо-

бану ковдру, захищав від морозу хвацьку морду з севастопольськими півбаками. Голову Олександра Івановича увінчувала чудова кучерява папаха.

А в Москві тоді вже бігали нові мотори з кришталевими ліхтарями, вулицями сновигали скороспілі багачі в котикових ярмулочках і в шубах, підбитих узористим кутром «ліра». У моду входили гостроносі готичні штиблети і портфелі з чемодановими ручками і ременями. Слово «громадянин» починало витискувати звичне слово «товариш», і якісь молодики, що швидко збагнули, у чому саме полягає радість життя, вже витанцьовували в ресторанах уанстеп «Діксі» і навіть фокстрот «Квітка сонця». Над містом стояв крик візників-лихачів, і у великому будинку Наркомату закордонних справ кравець Журкевич день і ніч строчив фраки для радянських дипломатів, що від'їжджали за кордон.

Олександр Іванович з подивом констатував, що його одяг, який в провінції вважали за ознаку мужності і багатства, тут, у Москві, пережиток старовини і кидає невивідну тінь на його власника.

Через два місяці на Сретенському бульварі відкрився новий заклад під вивіскою: «Промислова артіль хімічних продуктів «Реванш». Артіль займала дві кімнати. У першій висів портрет основоположника соціалізму — Фрідріха Енгельса, під яким, невинно посміхаючися, сидів сам Корейко, в сірому англійському костюмі з ледь помітною червоною іскоркою. Зникли жовтогарячі ботфорти і грубі півбаки. Щоки Олександра Івановича були добре виголені. Задню кімнату було віддано під виробництво. Там стояли дві дубові бочки з манометрами і водомірними скельцями: одна — на підлозі, друга — на антресолях. Бочки з'єднувала тоненька клістирна трубка, через яку, діловито дзюркочучи, бігла рідина. Коли вся рідина переливалася з верхньої бочки в нижню, у виробниче приміщення входив хлопчина у валянках. Зітхаючи не по-дитячому, хлопчина набирив у відро рідину з нижньої бочки, дерся з нею на антресолі і виливав у верхню бочку. Закінчивши цей складний виробничий процес, хлопчина йшов у контору грітися, а з клістирної трубки знову чути було хлипання: рідина робила свій черговий рейс — з верхнього резервуара в нижній.

Олександр Іванович і сам до ладу не знав, які саме хімікалії виробляє артіль «Реванш». Йому було не до хімікалій. Його робочий день і так був перевантажений. Він їздив з банку до банку, вимагаючи позики на розширення вироб-

ництва. У трестах він підписував угоди на поставку хім-продуктів і діставав сировину по твердих цінах. Позики він теж діставав. Дуже багато часу забирав перепродаж одержаної сировини держзаводам по завищених удесятеро цінах. Ще більш енергії йшло на безліч клопітних валютних операцій на чорній біржі, біля підніжжя пам'ятника героям Плевни.

Десь через рік банки й трести виявили бажання дізнатись, як благотворно вплинула на розвиток промартілі «Реванш» надана їй фінансова і сировинна допомога і чи не потребує здоровий приватник ще якогось сприяння. Комісія в складі кількох поважних борід прибула до артїлі «Реванш» на трьох прольоточках. У порожній конторі голова комісії довго вдивлявся в байдуже обличчя Енгельса і стукотів палицею по ялиновому прилавку, викликаючи керівників і членів артїлі. Нарешті двері виробничого приміщення відчинилися і перед очима комісії з'явився заплаканий хлопчина з відром у руках.

З розмови з юним представником «Реваншу» з'ясувалося, що виробництво працює на повний хід і що хазяїн уже тиждень сюди не приходить. У виробничому приміщенні комісія пробула недовго. Рідина, яка так діловито дзюркотіла в клістирній трубці, на смак, і на колір, та й за своїм хімічним складом нагадувала звичайнісіньку воду, якою вона й була насправді. Ствердивши цей неймовірний факт, голова комісії сказав «гм» і поглянув на членів, які теж сказали «гм». Потім голова комісії з жахливою посмішкою на обличчі зиркнув на хлопчину й запитав:

— А який тобі рік?

— Дванадцятий минув,— відповів хлопчина.

І почав так плакати, що члени комісії, підштовхуючи один одного, вибігли на вулицю, всілися у свої прольоточки і поїхали вкрай збентежені. Що ж до артїлі «Реванш», то всі її операції в банківських і трестівських книгах було списано на «Рахунок прибутків і збитків», і саме в той розділ, в якому ані словом не згадувалося про прибутки, а все було присвячено збиткам.

Того ж саме дня, коли комісія мала багатозначну бесіду з хлопчиком в конторі «Реваншу», Олександр Іванович Корейко виходив зі спального вагона прямого сполучення в невеличкій виноградній республіці, за три тисячі кілометрів від Москви.

Він розчинив вікно в номері готелю і побачив містечко в оазисі, з бамбуковим водопроводом, з поганенькою гли-

няною фортецею, містечко, відгороджене від пісків топлями, сповнене азіатського шуму.

Наступного ж дня він дізнався, що республіка почала будувати електричну станцію. Дізнався також і про те, що будівництву завжди не вистачає грошей і що об'єкт, від якого залежить майбутнє республіки, може піти на консервацію.

Здоровий приватник вирішив допомогти республіці. Він знову встромив свої ноги в жовтогарячі чоботи, одяг тубетейку і, прихопивши пузатий портфель, попрямував до управління будівництвом.

Його зустріли не дуже лагідно, але він поводив себе дуже солідно, нічого не просив для себе і наголошував головним чином на тому, що ідея електрифікації відсталих країн дуже близька його серцю.

— Вашому будівництву не вистачає грошей,— казав він.— Я їх дістану.

І він запропонував організувати при будівництві електростанції прибуткове підсобне підприємство.

— Що може бути простіше! Ми продаватимемо поштові листівки з краєвидами будівництва, і це дасть нам кошти, яких так потребує будівництво. Запам'ятайте: ви нічого не будете давати, ви будете лише одержувати.

Олександр Іванович рішуче рубав повітря долонею, слова його здавалися такими ж переконливими, проект був переконливий і вигідний. Підписавши угоду, за якою він мав чверть усіх прибутків з новоутвореного підприємства, Корейко почав діяти.

Потрібні були обігові кошти. Їх довелося взяти з сум, асигнованих на будівництво станції. Інших грошей республіка не мала.

— Нічого,— заспокоював він будівельників,— запам'ятайте: з цієї хвилини ви будете лише одержувати.

Олександр Іванович верхи на коні проінспектував міжгір'я, де височіли бетонні паралелепіпеди майбутньої станції і з одного погляду оцінив мальовничу красу порфірових скель. Слідом за ним до міжгір'я прикотили лінійкою фотографі. Вони оточили будівництво суглобами цибатих штативів, сховалися під чорні шалі і довго клацали засувками. Коли все було знято, один з фотографів виліз з-під шалі і мрійно сказав:

— Звичайно, краще було б ставити цю станцію туди, лівіше, біля монастирських руїн. Там краєвиди мальовничіші.

Для друкування поштових листівок вирішено було якомога швидше збудувати власну друкарню. Гроші, як і раніш, узяли з фондів будівництва. У зв'язку з цим на електростанції довелося припинити деякі роботи. Але всі тишили себе тим, що прибутки від нового підприємства дозволять надолужити втрачений час.

Друкарню будували в тій же ущелині, навпроти станції. Незабаром недалеко від бетонних паралелепіпедів станції з'явилися бетонні паралелепіпеди друкарні. Поступово бочки з цементом, залізна арматура, цегла і гравій перекочували з одного кінця ущелини в інший. Потім зробили легенький перехід через ущелину і самі робітники — на новому будівництві більше платили.

За півроку на всіх залізничних зупинках з'явилися агенти-розповсюджувальники в смугастих штанах. Вони торгували поштовими листівками, на яких було зображено скелі виноградної республіки, де йшли грандіозні роботи. У літніх садках, театрах, кіно, на пароплавах і на курортах панночки-овечки крутили скляні барабани благодійної лотереї. Лотерея була безпрограшна, — кожний виграв являв собою листівку з краєвидом електричної ущелини.

Слова Корейка справдилися, — прибутки надходили з відусіль. Та Олександр Іванович не випускав їх із своїх рук. Четверту частину він забирав собі згідно з угодою, стільки ж привласнював, посилаючись на те, що не від усіх агентських караванів надійшли звіти, а решту коштів витрачав на розширення благодійного комбінату.

— Треба бути добрим господарем, — тихо казав він, — спочатку поставимо діло як слід, тоді з'являться справжні прибутки.

А в цей час екскаватор «Маріон», знятий з електростанції, копав глибокий котлован для нового корпусу друкарні. Робота на електростанції припинилася. Будівництво обезлюдніло. Там можна було побачити лише фотографів, які метляли своїми чорними шаллями.

Діло процвітало, і Олександр Іванович, з обличчя якого не сходила чесна радянська усмішка, почав друкувати листівки з портретами кіноакторів.

Як водиться, якимось увечері на труській машині під'їхала повноважна комісія. Олександр Іванович не став гаятись; кинув прощальний погляд на потрісканий фундамент електростанції, на грандіозне, світле помешкання підсобного підприємства і накивав п'ятами.

— Гм,— сказав голова комісії, длубаючись палицею у тріщинах фундаменту.— Де ж електростанція?

Він поглянув на членів комісії, які теж сказали «гм». Електростанції не було.

Зате в друкарні комісія побачила роботу в повному розпалі. Сяяли лілові лампи, і плоскі друкарські машини діловито вимахували крилами. Троє з них випікало ущелину в одну фарбу, а з четвертої, багатокольорової, наче карти з рукава шулера, вилітали листівки з портретами Дугласа Фербенкса у чорній масці на товстій самоварній піці, чарівної Ліа де Путті і гарного молодика з витріщеними очима, відомого під ім'ям Монті Бенкса.

Після того незабутнього вечора в ущелині ще довго відбувалися під відкритим небом показові процеси. А Олександр Іванович приплюсував до свого капіталу ще півмільйона карбованців.

Його маленькі злі пульси все ще нестямно билися. Він почував, що саме зараз, коли стара система господарства згинула, а нова щойно тільки починає жити, можна дуже розбагатіти. Та він же знав і те, що відкрита боротьба за збагачення в Радянській країні немислима. І він із зверхністю поглядав на поодиноких непманів, що догнивали під вивісками: «Торгівля товарами камвольного тресту Б. А. Лейбедева», «Парча і оздоблення для церков та клубів» або «Бакалійна крамниця Х. Робінзон і М. П'ятниці».

Під тиском державного преса тріщить фінансова база і Лейбедева, і П'ятниці, і володарів дутої музичної артілі «Там бубна дзвін».

Корейко зрозумів, що зараз можлива тільки підземна торгівля, заснована на найсуворішій таємниці. Всі кризи, які трясли молоде господарство, йшли йому на користь; все, на чому держава втрачала, приносило йому прибуток. Він вривався в кожную товарну щілину і виносив звітлія свою сотню тисяч. Він торгував хлібопродуктами, цукром, сукном, текстилем — усім. І він був один, зовсім один зі своїми мільйонами. У різних кінцях країни на нього працювали менші й більші пройди, але вони не знали, на кого працюють. Корейко діяв тільки через підставних осіб. І лише сам знав довжину ланцюжка, по якому до нього йшли гроші.

Рівно о дванадцятій Олександр Іванович відсунув убік контокорентну книгу і почав снідати. Він вийняв з шухляди обчищену раніш сиру ріпку, і, добропристойно дивлячись поперед себе, з'їв її. Потім проковтнув холодне, некруто

зварене яйце. Холодні, отак зварені яйця не дуже смачні; путня, веселої вдачі людина ніколи їх не їстиме. Але Олександр Іванович не їв, а годувався Він не снідав, а провадив фізіологічний процес введення в організм потрібної кількості жирів, вуглеводів і вітамінів.

Усі геркулесівці увінчували свій сніданок чаєм. Олександр Іванович випивав склянку окропу вприкуску. Чай збуджує діяльність серця. Це зайве. А Корейко дорожив своїм здоров'ям.

Власник десяти мільйонів був схожий на боксера, що ретельно і дуже розсудливо готується до свого тріумфу. Він дотримується спеціального режиму, не п'є, не палить, намагається уникати хвилювань, тренується і рано лягає спати — все для того, щоб у призначений день вийти на сяючий ринг щасливим переможцем. Олександр Іванович хотів бути молодим і свіжим у той день, коли повернеться все старе, і він зможе вийти з підпілля, безбоязно розчинивши свій чемодан. Що це старе повернеться, Корейко не мав сумнівів. Він зберігав себе для капіталізму.

І щоб ніхто не розгадав його другого і головного життя, він вів злиденне існування, намагаючись укластися у свої сорок шість карбованців зарплатні, які одержував за нудну і жалюгідну роботу у фінобліковому відділі, розмальованому менадами, дріадами й наядами.

РОЗДІЛ VI

«АНТИЛОПА-ГНУ»

Зелений ящик з чотирма шахраями, підскакуючи, помчав курною дорогою.

На машину тисли ті ж стихійні сили, які відчуває на собі плавець, що купається в штормову погоду. Її раптом збивала вибоїна, її затягало в ями, кидало з боку в бік і закурювало пилюкою, червоною від сонця, що сідало за обрій.

— Слухайте, студенте! — звернувся Остап до нового пасажера, який уже заспокоївся від недавнього струсу і безтурботно сидів поруч з командором. — Як же ви насмілились порушити сухаревську конвенцію, цей поважний пакт, затверджений трибуналом Ліги націй?

Паніковський удав, ніби не чує, і навіть одвернувся вбік.

— І взагалі,— вів далі Остап,— ви не чистий на руку. Щойно ми були свідками потворної сцени. За вами гналися арбатовці, у яких ви вкрали гуску.

— Жалюгідні, мізерні люди!— сердито пробурмотів Паніковський.

— Ось як! — сказав Остап.— А себе ви, очевидно, вважаєте за лікаря-добродійника? За джентльмена? Тоді ось що: якщо вам, як щирому джентльмену, спаде на думку робити записи на манжетах, вам доведеться писати їх крейдою.

— Чому? — роздратовано запитав новий пасажир.

— Тому що вони у вас абсолютно чорні. Чи не від бруду?

— Ви жалюгідна, нікчемна людина! — заторохтів Паніковський.

— І це ви кажете мені, своєму рятівникові? — лагідно запитав Остап.— Адаме Казимировичу! Спиніть на хвилину вашу машину. Дякую вам. Шуро, любенький, відновіть, будь ласка, статус-кво.

Балаганов не зрозумів, що означає «статус-кво». Але він орієнтувався на інтонацію, з якою ці слова були вимовлені. Гидливо посміхаючись, він узяв Паніковського попід пахви, виніс з машини і посадовив на дорозі.

— Студенте, ідіть назад, в Арбатов,— сухо сказав Остап,— там на вас з нетерпінням чекають хазяїни гуски. А нам грубіянів не треба. Ми самі грубіяни. Ідьмо.

— Я більше не буду! — заканючив Паніковський.— Я нервовий!

— Станьте на коліна,— сказав Остап.

Паніковський так поспішно став на коліна, наче йому підрубали ноги.

— Гарзд! — сказав Остап.— Ваша поза мене задовольняє. Вас прийнято умовно, до першого порушення дисципліни. Будете виконувати обов'язки прислуги за все.

«Антилопа-Гну» прийняла присмирілого грубіяна і покотила далі, погойдуючись, як погребальна колісниця.

За півгодини машина звернула на великий Новозайцівський тракт і, не уповільнюючи хід, в'їхала в село. Біля рубленої хати, на даху якої росла крива сукувата радіощогла, зібралися люди. З натовпу рішуче висунулася безборода людина. Безбородий тримав у руці папірець.

— Товариші,— сердито вигукнув він,— вважаю урочисте засідання відкритим! Дозвольте, товариші, вважати ці оплески...

Очевидно, він заготовив промову заздалегідь і вже зазирає у папірець, але, помітивши, що машина не зупиняється, вирішив скоротитися.

— Всі в Автодор! — поспіхом вигукнув він, дивлячись на Остапа, який проїздив повз нього. — Налагодимо серійне виробництво радянських автомашин! Залізний кінь іде на зміну селянській кобилі.

І вже навздогін машині, намагаючись перекрити поздоровчі вигуки натовпу, виголосив останній заклик:

— Автомобіль не розкіш, а засіб пересування.

Всі антилопівці, за винятком Остапа, були трохи занепокоєні урочистою зустріччю. Нічого не розуміючи, вони крутилися в машині, як горобчики в гнізді. Паніковський, який взагалі не любив великого скупчення чесного люду в одному місці, насторожено присів навпочіпки, так що селяни бачили лише верх його брудного брилика. А Остап і трохи не засмутився. Він скинув кашкетик з білим верхом, і солідним похитуванням голови відповідав направо й наліво на привітання.

— Поліпшуйте дороги! — викрикнув він на прощання. — Мерсі за прийом!

І машина знову опинилася на білій трасі, яка врізалася у велике тихе поле.

— Вони не женуться за нами? — з побоюванням запитав Паніковський. — Чому натовп? Що сталося?

— Просто люди ніколи не бачили автомобіля, — сказав Балаганов.

— Обмін враженнями продовжується, — зауважив Бендер. — Слово має водій машини. Ваша думка, Адаме Казимировичу?

Шофер поміркував, налякав звуками матчишу собаку, який здуру вибіг на дорогу, і виклав таку думку: люди, очевидно, зібралися тут з приводу храмового свята.

— Такі свята, — пояснив водій «Антилопи», — у селян бувають часто.

— Так, — сказав Остап. — Я тепер добре бачу, що потрапив в коло малокультурних людей, тобто босяків без вищої освіти. Ох, діти, любі діти лейтенанта Шмідта, чому ви не читаете газет? Їх треба читати. Вони досить часто сіють розумне, добре, вічне.

Остап витяг з кишені «Известия» і голосно прочитав екіпажу «Антилопи» допис про автомобільний пробіг Москва — Харків — Москва.

— Зараз, — самовдоволено сказав він, — ми перебуваємо на лінії автопробігу, приблизно кілометрів за півтораєста

попереду головної машини. Сподіваюсь, ви вже здогадалися, про що я кажу?

Нижчі чини «Антилопи» мовчали. Паніковський розстебнув піджак і почухав голі груди під брудним шовковим галстуком.

— Отже, ви не зрозуміли? Я бачу, є випадки, коли не допомагає навіть читання газет. Ну, гаразд, висловлюсь більш докладно, хоч це і суперечить моїм правилам. Перше: селяни прийняли «Антилопу» за головну машину автопробігу. Друге: ми від такого не відмовляємось, більше того, ми звертатимемося до всіх установ і осіб з проханням подавати нам належну допомогу, сприяти нам, натискуючи саме на те, що ми — головна машина. Третє... А втім, з вас вистачить і двох пунктів. Немає сумніву, що, тримаючись якийсь час попереду автопробігу, ми знімемо пінку, вершки і таку іншу сметану з цього висококультурного починання.

Промова великого комбінатора справила велике враження. Козлевич дивився на командора відданими очима. Балаганов тер долонями свої руді патли і заливався сміхом. Паніковський, смакуючи майбутню безпечну поживу, кричав «ура».

— Ну, досить емоцій,— сказав Остап.— У з'язку з настанням темряви, оголошую вечір відкритим. Стоп!

Машина спинилася, і стомлені антилопівці зійшли на землю. У вистигаючих хлібах коники кували своє малесеньке щастя. Пасажири вже сіли кружка біля самої дороги, а стара «Антилопа» все ще ніби закипала: часом у моторі чулося якесь уривчасте чмихання, потріскував ні з того ні з сього кузов.

Недосвідчений Паніковський розклав таке велике вогнище, що здавалося, горить ціле село. Вогонь сопів і кидався в усі боки. Поки мандрівники боролися з вогняним стовпом, Паніковський, пригнувшись, побіг у поле і повернувся, тримаючи в руках теплий кривий огірок. Остап вихопив огірок із рук Паніковського:

— Не робіть з їжі культу.

І з'їв огірок сам. Повечеряли ковбасою, яку прихопив з дому хазяйновитий Козлевич, і заснули під зорями.

— Ну-с,— сказав на світанку Остап Козлевичу,— приготуйтеся як слід. Такого дня, якній чекає нас сьогодні, ваше механічне корито ще не бачило і ніколи не побачить.

Балаганов ухопив циліндричне відро з написом: «Арбатівський пологовий дім» — і побіг до річки по воду.

Адам Казимирович підняв капот машини, посвистуючи, заліз з руками в мотор і почав копирсатися в його мідних кишках.

Паніковський сперся спиною на автомобільне колесо і, зажурений, не мружачи очі, дивився на малиновий сонячний сегмент, що горів над обрієм. Обличчя Паніковського було пристаркувате, в зморшках, у дрібних синюватих пульсуючих прожилках, в мішечках і все якесь полунично-рум'яне. Таке обличчя буває у людини, яка прожила вже досить довге життя, має дорослих дітей, п'є щоранку для здоров'я каву «Жолудін» і полисує в стінгазеті своєї установи під псевдонімом «Антихрист».

— Розказати вам, Паніковський, як ви помрете? — несподівано сказав Остап.

Старий здригнув, обернувся.

— Ви помрете так. Якогось разу, коли ви повернетесь в порожній, холодний номер готелю «Марсель» (це стане-ться десь у повітовому місті, куди занесе вас професія), ви відчуєте, що вам погано. Вам паралізує ногу. Голодний і не-голений, ви лежатимете на дерев'яному тапчані, і ніхто до вас не прийде, Паніковський, ніхто вас не пожаліє. Дітей ви не народжували з міркувань економії, а жінок кидали. Ви будете мучитися цілий тиждень. Агонія ваша буде жахлива. Ви вмиратимете довго, і це всім набридне. Ви ще не зовсім помрете, а бюрократ, завідуючий готелем, вже напише папірець у відділ комунального господарства, щоб видали безкоштовно труну... Як ваше ім'я та по бать-кові?

— Михайло Самуелович,— відповів вражений Паніков-ський.

— ...щоб видали безплатно труну для громадянина М. С. Паніковського. А втім, не треба сліз: років два ви ще протягнете. Тепер про справи: треба подбати про культурно-агітаційний вигляд нашого походу.— Остап витяг з автомобіля свій акушерський саквояж і поклав його на траву.

— Моя права рука,— сказав великий комбінатор, поплескуючи саквояж по товстому, ковбасному боці.— Тут усе, що тільки може знадобитися елегантному громадяни-нові моїх літ і мого розмаху.

Бендер присів над саквояжем, як мандрівний китайський фокусник над своїм чаклунським мішком, і почав викла-дати з нього одну за одною різні речі. Спочатку виїняв червону нарукавну пов'язку з вишитим на ній золотом сло-вем: «Розпорядник». Потім на траву ліг міліцейський кашкет

з гербом міста Києва, чотири колоди карт одного малюнка і пачки документів з круглими фіолетовими печатками.

Весь екіпаж «Антилопи-Гну» з повагою дивився на саквояж. А відтіль з'явилися нові предмети.

— Ви — жовтороті горобчики, — казав Остап. — Ви, звичайно, ніколи не зрозумієте, що чесний радянський прочанин-пілігрим ось такий, як я, не може обійтися без лікарського халата.

Окрім халата, в саквояжі виявився і стетоскоп.

— Я не хірург, — зауважив Остап. — Я невропатолог, я психіатр. Я вивчаю душі своїх пацієнтів. І я чомусь завжди натрапляю на дуже дурні душі.

Потім на світ з'явилися: азбука для глухонімих, благодійні листівки, емалеві нагрудні значки й афіша з портретом самого Бендера в шароварах і чалмі. На афіші було написано:

ПРИЇХАВ ЖРЕЦЬ

(Знаменитий бомбейський брамін-йог)

син Кріпиша.

УЛЮБЛЕНЕЦЬ РАБІНДРАНАТА ТАГОРА

Іоканаан Марусідзе

(заслужений артист союзних республік)

Номери з досвіду Шерлока Холмса.

Індійський факір. Курочка-невидимка.

Свічки Атлантиди. Пекельна ятка.

Пророк Самуїл відповідає на запитання публіки.

Матеріалізація духів і роздача слонів.

Вхідні квитки від 50 к. до 2 крб.

Слідом за афішею з'явилася брудна, заяложена руками чалма.

— Цією забавкою я користуюся у виняткових випадках, — сказав Остап. — Уявіть собі, що на жерця клюють найбільш такі передові люди, як завідувачі залізничними клубами. Робота легка, але бридка. Мені особисто неприємно бути улюбленцем Рабіндраната Тагора. А пророку Самуїлу подають одні й ті ж запитання: «Чому немає в продажу масла?» або: «Чи ви не єврей?».

Зрештою Остап знайшов те, що шукав: бляшану коробку з медовими фарбами у фарфорових баночках і два пензлі.

— Машину, яка очолює пробіг, треба прикрасити хоч би одним гаслом, — сказав Остап.

І на довгому полотнищі жовтуватої бязі, вийнятої з того ж таки саквояжа, він вивів друкованими літерами коричневий напис:

АВТОПРОБІГОМ — ПО БЕЗДОРІЖЖЮ
І НЕХЛЮЙСТВУ!

Плакат приладнали до автомобіля на двох тичках. Як тільки машина рушила, плакат під тиском вітру вигнувся і набув такого хвацького вигляду, що ні в кого не могло виникнути сумніву в необхідності садонути автопробігом по бездоріжжю, нехлюйству, а заодно, можливо, навіть і по бюрократизму. Пасажири «Антилопи» набрали поважного вигляду. Балаганов нап'яв на свою руду голову кепку, яку завжди тримав у кишені. Паніковський вивернув манжети і випустив їх з-під рукавів на два сантиметри. Козлевич більше дбав про машину, як про себе. Перед від'їздом він обмив її водою, і на нерівних боках «Антилопи» заграло сонце. Сам командор весело примружив очі і весь час підбадьорював супутників.

— Ліворуч борту село! — викрикнув Балаганов, приклавши долоню до чола. — Спинятися будем?

— Позаду нас їдуть п'ять першокласних машин, — сказав Остап. — Побачення з ними не входить до наших планів. Нам треба якомога швидше зняти пінку і вершки. Тому зупинку призначаю у місті Удоєві. Там, до речі, нас мусить чекати бочка з пальним. Наддати ходу, Казимировичу!

— На вітання не відповідати? — діловито запитав Балаганов.

— Відповідати поклонами і посмішкою. Ротів прошу не розтуляти. Бо ви ще намелете чортзна-що.

Село зустріло головну машину привітно. Але звичайна гостинність тут виглядала досить дивно. Очевидно, сільську громадськість було повідомлено про те, що хтось має проїжджати, але хто проїде і з якою метою — тут не знали. І тому, про всяк випадок, на дорогу були виставлені всі гасла і девізи, які село заготувало за всі останні роки. Вздовж вулиці стояли школярі з різнокаліберними старомодними гаслами: «Вітаємо Лігу часу і її засновника, дорогого товариша Керженцева», «Не боїмося буржуазного дзвону, дамо відповідь на ультиматум Керзона», «Щоб наші діти не згасли, будь ласка, організуйте дитячі ясла». Крім

того, безліч плакатів, написаних виключно церковно-слов'янським шрифтом з одним і тим же привітанням: «Ласкаво просимо».

Усе це швидко промчалось повз наших мандрівників. Цього разу вони упевнено розмахували брилями. Паніковський не стримався і, незважаючи на заборону, підвівся і викрикнув невиразне, політично неграмотне привітання. Але через шум мотора і крик натовпу ніхто нічого не розібрав.

— Гіп, гіп, ура! — викрикнув Остап.

Козлевич увімкнув глушник, і машина пустила шлейф синього диму, від якого зачхали собаки, що бігли за машиною.

— Як з бензином? До Удоєва вистачить? Нам лишилося всього тридцять кілометрів. А там — усе заберемо!

— Повинно б вистачити, — не зовсім впевнено відповів Козлевич.

— Майте на увазі, — сказав Остап, суворо оглядаючи своє військо, — мародерства не допущу. Ніяких порушень закону. Командувати парадом буду я.

Паніковський і Балаганов сконфузились.

— Усе, що нам потрібно, удоївці віддадуть самі. Ви це побачите. Приготуйте місце для хліба-солі.

Тридцять кілометрів «Антилопа» пробігла за півтори години. Останній кілометр Козлевич дуже метушився, сопів, піддавав газу і скрушно хитав головою. Але всі його зусилля, а також викрики і підганання ні до чого не привели. Блискучий фініш, задуманий Адамом Казимировичем, не вдався. Не вистачило бензину. Машина ганебно спинилася посеред вулиці, не дійшовши якихось ста метрів до кафедри, прикрашеної хвойними гірляндами на честь відважних автомобілістів. Люди, що тут зібралися, з криком кинулися назустріч прибулому з імлі віків «лорен-дітріху». Терни слави одразу ж впилися в благородні чола путників. Їх безцеремонно витягли з машини і заходилися підкидати з такою жорстокістю, наче вони були утопленики і їм будь-що треба було повернути життя.

Козлевич лишився в машині, а всіх інших повели до кафедри, де за планом мав відбуватися летучий тригодинний мітинг.

До Остапа продерся молодик, з вигляду шофер, і запитав:

— А як інші машини?

— Відстали, — байдуже відповів Остап. — Поломки, проколи, ентузіазм населення... Усе це затримує.

НЕ БОЙТЕСЯ Буржуазного гурону, ДАМО відповіль НА
Ультиматум КЕРЗОНА

Вітаємо Сигу Часу
і її засновника, Дорогого
товариша КЕРЖЕНЦЕВА

Щоб НАШІ ДІТТІ не згасли,
Буль ласка, Організуйте ДІТЯЧІ
Ясла

АВТО пробігос-во
БЕЗПОРІЖЖЮ
і пехолойствау!

Handwritten signature or text at the bottom of the illustration.

— Ви в командорській машині? — не вгамовувався шофер-аматор.— Клептунов з вами?

— Клептунова я зняв з пробігу,— невдоволено сказав Остап.

— А професор Песочников? На «пакарді»?

— На «пакарді».

— А письменниця Віра Круц? — цікавився напівшофер.— От би глянути на неї! На неї і на товариша Нежинського. Він теж з вами?

— Знаєте,— сказав Остап,— я стомлений пробігом.

— А ви на «студебекері»?

— Можете вважати нашу машину за «студебекера»,— люто сказав Остап,— але до цього часу вона звалася «лорен-дітріх». Ви задоволені?

Але шофер-аматор задоволений не був.

— Дозвольте,— викрикнув він з юнацькою настирливістю,— але ж в пробігу немає ніяких «лорен-дітріхів»! Я читав у газеті, що йдуть два «пакарди», два «фіати» і один «студебекер».

— Ідїть до біса зі своїми «студебекерами»! — загорлав Остап.— Хто такий Студебеккер? Це ваш родич, Студебеккер? Батько ваш Студебеккер? Чого ви причепилися до людини? Російською мовою говориться вам, що «студебеккер» в останню хвилину замінили «лорен-дітріхом», а він морочить голову. «Студебекер»!

Юнака вже давно відтиснули розпорядники, а Остап ще довго вимахував руками і бурмотів:

— Знавці! Убивати треба таких знавців! «Студебекера» йому подавай!

Голова комісії після зустрічі автопробігу свою вітальну промову склав з довгого ланцюга підрядних речень, з яких не міг виплутатись протягом цілої півгодини. Весь цей час командор пробігу був дуже занепокоєний. З висоти кафедри він стежив за підозрілими діями Балаганова і Паніковського, які досить активно шмигали по натовпу. Бендер робив страшні очі і зрештою своєю сигналізацією прикував дітей лейтенанта Шмідта до одного місця.

— Я радий, товариші,— заявив Остап у слові-відповіді,— порушити автомобільною сиреною патріархальну тишу міста Удоєва. Автомобіль, товариші, не розкіш, а засіб пересування. Залізний кінь іде на зміну селянській кобилі. Налагодимо серійне виробництво радянських автомашин. Ударимо автопробігом по бездоріжжю і нехлюйству. Я закінчую, товариші. Ми зараз перекусимо і будемо продовжувати нашу далеку путь.

Поки натовп, що монолітною стіною оточив кафедру, вслухався в слова командора, Козлевич розвинув широку діяльність. Він залив бак бензином, який, як і казав Остап, виявився найвищої якості, нітрохи не соромлячись, прихопив про запас ще три бідони пального, змінив камери і протектори на всіх чотирьох колесах, захопив помпу і навіть домкрат, геть очистив як базу, так і операційний склад удоївського відділення Автодору.

Дорога до Чорноморська була забезпечена матеріалами. Правда, не було грошей. Але командора це мало непокоїло. В Удоєві мандрівники добре пообідали.

— Про дрібні гроші турбуватися не треба,— сказав Остап,— вони валяються на дорозі, і ми їх будемо підбирати, скільки нам треба.

Поміж древнім Удоєвом, заснованим 794 року, і Чорноморськом, заснованим 1794 року, пролягли тисячі літ і тисяча кілометрів ґрунтової і шосейної дороги.

За цю тисячу літ на магістралі Удоїв — Чорне море з'являлися різноманітні фігури.

Рухались по ній роз'їзні прикажчики з товарами візантійських торговельних фірм. Назустріч їм з дрімучого лісу виходив Соловей-розбійник, кремезний чолов'яга у смушевій шапці. Крам він відбирав, а прикажчиків пускав у розход. Брели цією дорогою завойовники зі своїми дружинами, проїздили мужики, пленталися з піснями прочани.

Життя країни змінювалося з кожним сторіччям. Мінявся одяг, удосконалювалася зброя, були придушені картопляні заколоти. Люди навчилися голити бороди. Злетіла перша повітряна куля. Було винайдено залізні близнюки — пароплав і паровоз. Засурмили автомашини. А дорога лишилася такою ж, як і за Солов'я-разбійника... Горбата, вкрита вулканічним брудом чи засипана ядучим, наче порошок від блощиць, пилом, простяглась вона, наша вітчизняна дорога, мимо сіл, містечок, фабрик і колгоспів, простяглась тисячоверстою пасткою. Обабіч неї, в пожовклих, забруднених травах, валяються кістяки возів і замучені, конаючі автомобілі.

Можливо, емігрантові, який божеволіє від продажу газет серед асфальтових просторів Парижа, згадується російська ґрунтова дорога з чарівними подробицями рідного пейзажу: калюжа, в якій купається місяць, цвіркуни, що голосно виспівують свою вечірню молитву, і порожнє відро, що видзвонює, прив'язане до селянського воза. Але

місячне сяйво тепер має інше призначення. Місяць може пристойно сяяти над гудроновими шосе. Симфонію селянського відерця замінили автомобільні сирени і клаксони. А цвіркунів можна буде слухати в спеціальних заповідниках: там будуть збудовані трибуни, і громадяни, підготовлені вступним словом якогось сивого цвіркунознавця, зможуть мати насолоду — послухати спів улюблених цвіркунів.

РОЗДІЛ VII

СОЛОДКИЙ ТЯГАР СЛАВИ

Командор пробігу, водій машини, бортмеханік і «прислуга за все» почували себе прекрасно.

Ранок був прохолодний. У перламутровому небі плуталося бліде сонце. У траві викрикувала дрібна пташка наволоч.

Придорожні пташки-посмітюшки, не кваплячись, переходили дорогу перед колесами автомобіля. Степові обрії так сочилися бадьорими запахами, що коли б тут на місці Остапа був якийсь селянський письменник-середнячок з групи «Сталева вим'я», він би не стримався, вийшов з машини, сів на траві і одразу ж написав на сторінках похідного блокнота нову повість, яка б починалася словами: «Ой, аж зопріли озимі! Розсупонилося сонце, порозтандикало своє проміння по всьому білому світу. Понюхав старий Ромуальдич свою онучу і весь аж перехнябився».

Але Остапові та його супутникам було не до цих поетичних сприймань. Ось уже цілу добу вони мчали попереду автопробігу. Їх зустрічали музикою і промовами. Діти на їхню честь били в барабани. Дорослі годували обідами і вечереми, щедро постачали заздалегідь заготовленими авточастинами. А в якомусь селищі їм піднесли хліб-сіль на дубовій різьбленій таці, з рушником, вишитим хрестиком. Хліб-сіль лежав на дні машини, між ногами Паніковського. Він весь час відщипував від короваєв шматочки і зрештою видовбав у ньому мишачу нору. Після цього гидливий Остап викинув хліб-сіль на шлях. Ніч антилопівці провели в невеличкому селі, де їх дбайливо зустрів сільський актив. Вони вивезли звідтіля великий глечик пряженого молока і солодкі спогади про одеколонний запах сіна, на якому спали.

— Молоко і сіно, — сказав Остап, коли «Антилопа» залишала на світанку село, — що може бути краще! Завжди

думаєш: «Це я ще встигну. Ще багато буде в моєму житті молока і сіна». А насправді цього вже ніколи більше не буде. Отже, знайте: це була найкраща ніч у нашому житті, мої бідні друзі. А ви цього навіть не помітили.

Супутники Бендера дивились на нього з повагою. Їх захоплювало легке життя, яке раптом відкривалося перед ними.

— Хороше жити на світі! — сказав Балаганов. — Ось ми їдемо, ми ситі. Можливо, нас чекає щастя...

— Ви певні цього? — запитав Остап. — Щастя чекає нас на дорозі? Можливо, навіть вимагує нам крильцями від нетерпіння? «Де, — каже воно, — адмірал Балаганов? Чому його так довго немає?» Ви псих, Балаганов! Щастя нікого не чекає. Воно блукає по країні в довгому, білому хітоні, наспівуючи дитячу пісеньку: «Ох, Америка — це країна, там гуляють і п'ють без закуски». Але це наївне дитя треба ловити, треба йому сподобатись, йому треба догоджати. А у вас, Балаганов, з цим дитям роману не вийде. Ви голодранець. Погляньте, на кого ви схожі! Людина у вашому костюмі ніколи не здобуде щастя. Та й взагалі весь екіпаж «Антилопи» екіпірований дуже погано. Дивуюсь, як це нас ще вважають за учасників автопробігу! — Остап співчутливо оглянув своїх супутників і продовжував: — Капелюх Паніковського мене просто непокоїть. Взагалі, його розкішний одяг можуть зрозуміти як виклик. Цей дорожчий зуб, ці зав'язки від підштаників, ці волосаті груди, прикриті лише галстуком... Простіше треба одягатися, Паніковський! Ви — поважний дідок. Вам потрібен чорний сюртук і касторовий капелюх... Балаганову буде до лица ковбойка в клітинку і шкіряні краги. Він одразу ж набуде вигляду студента, який займається фізкультурою. А зараз він схожий на матроса, якого звільнили за пияцтво з торгового флоту. Про нашого шановного водія я не кажу. Тяжкі злигодні, якими обдарувала його доля, не дали йому змоги одягтися відповідно до його високого звання. Невже ви не бачите, як би до його натхненного, трохи забрудненого мастилом обличчя підійшов шкіряний комбінезон і хромовий чорний картуз? Так, дітки мої, вам треба екіпіруватися.

— Грошей немає, — сказав, обернувшись, Козлевич.

— Шофер має рацію, — люб'язно відповів Остап, — грошей справді нема. Немає цих маленьких металевих круглячків, які я так люблю.

«Антилопа-Гну» сковзнула з пагорка. Поля продовжували поволі крутитися обабіч машини. Велика руда сова, що

сиділа над самісіньким пляхом, схиливши голову набік, мов дурна, витріщала жовті, зараз невидющі очі. Стривожена скрипом «Антилопи», птаха розпустила крила, злетіла над машиною і подалася кудись у своїх нудних совиних справах. Нічого більше, що заслуговувало б на увагу, на дорозі не сталося.

— Гляньте! — раптом заволав Балаганов. — Автомобіль!

Остап наказав, про всяк випадок, сховати плакат, який умовляв громадян вдарити автопробігом по нехлюйству. Поки Паніковський виконував цей наказ, «Антилопа» наблизилась до зустрічної машини.

Закритий сірий «кадилак», зробивши невеличкий крен, стояв край дороги. Середньоросійська природа, яка віддзеркалювалась в його товстому полірованому склі, здавалась гарнішою і значко чистішою, аніж це було насправді. Шофер, що стояв навколішки перед машиною, знімав покритку з переднього колеса. Над шофером, чекаючи, нудьгували три фігури в дорожніх пісочних пальтах.

— Зазнали аварії? — запитав Остап, ввічливо знімаючи картуза.

Шофер підвів напружене обличчя і, нічого не відповівши, знову заглибився в роботу.

Антилопівці вилізли із свого зеленого тарантаса. Козлевич кілька разів обійшов чудесну машину, заздро зітхаючи, присів навпочіпки поруч із шофером і завів з ним розмову. Паніковський і Балаганов з дитячою цікавістю розглядали пасажирів, з яких двоє мали дуже пихатий закордонний вигляд. Третій, судячи з дурманячого калашного запаху, що йшов від його «резинотрестівського» плаща, був співвітчизник.

— Зазнали аварії? — повторив Остап, делікатно торкнувшись гумового плеча співвітчизника, водночас спинаючи мрійний погляд на іноземцях.

Співвітчизник роздратовано заговорив про шину, яка лопнула, але його бурчання пройшло повз Остапові вуха. На битій дорозі, за сто тридцять кілометрів від найближчого окружного центру, в самій середині Європейської Росії біля свого автомобіля прогулювалися двоє товстеньких закордонних курчат. Ось що хвилювало великого комбінатора.

— Скажіть, — перебив він, — ці двоє не з Ріо-де-Жанейро?

— Ні, — відповів співвітчизник, — вони з Чикаго. А я — перекладач з «Інтуристу».

— Що ж вони тут роблять на перехресті доріг, у дикому древньому полі, далеко від Москви, від балету «Червоний мак», від антикварних магазинів і знаменитої картини художника Рєпіна «Іван Грозний убиває свого сина»? Не збагну! Нащо ви їх сюди завезли?

— А хай їм біс! — нудьгуючи, сказав перекладач.— Третій день уже гасаємо по селах, як очманілі. Зовсім мене замучили. Багато я мав справ з іноземцями, але таких ще не бачив.— І він махнув рукою в бік своїх рум'яних супутників.— Усі туристи як туристи, бігають по Москві, купують в кустарних магазинах дерев'яні кухлі. А ці двоє відбились. Почали роз'їжджати по селах...

— Це похвально,— сказав Остап.— Широкі маси мільярдерів знайомляться з побутом нового, радянського села.

Громадяни міста Чикаго пихато стежили за лагодженням автомобіля. На них були сріблясті капелюхи, заморожені крохмальні комірці й червоні матові черевики.

Перекладач з обуренням глянув на Остапа і викрикнув:

— Як же! Отак їм і потрібне нове село! Селянський самогон їм потрібен, а не село!

При слові «самогона», яке перекладач вимовив з наголо-сом, джентльмени занепокоєно озирнулися і почали набли-жатися до співрозмовників.

— Ось бачите! — сказав перекладач.— Вони не можуть спокійно чути це слово.

— Гм... Тут якась таємниця,— сказав Остап.— Або ж зіпсований смак. Не розумію, як можна любити самогон, коли на нашій батьківщині є такий великий вибір благородних міцних напоїв.

— Все це значно простіше, аніж здається,— сказав перекладач.— Вони шукають рецепт виготовлення доброго самогону.

— Ну, звичайно! — викрикнув Остап.— Адже у них «сухий закон». Усе зрозуміло... Дістали рецепт? Що, не дістали? Ну, ще бі! Ви б ще приїхали на трьох автомобілях! Ясна річ: вас приймають за начальство. Ви і не дістанете рецепта, могу вас запевнити.

Перекладач почав скаржитися на іноземців:

— Вірите — напосіли на мене: скажи та скажи їм секрет самогону. А я ж не самогонник. Я член спілки робітників освіти. У мене в Москві старенька мати.

— А вам дуже хочеться повернутися в Москву? До матері?

Перекладач жалібно зітхнув.

— У такому разі, засідання продовжується,— мовив Бендер.— Скільки дадуть ваші шефи за рецепт? Півтори сотні дадуть?

— Дадуть двісті,— прошепотів перекладач.— А ви справді маєте такий рецепт?

— Зараз же вам продиктую, тобто одразу ж після одержання грошей. Який завгодно: картопляний, пшеничний, абрикосовий, ячмінний, з ягід шовковиці, з гречаної каші. Навіть із звичайнісінької табуретки можна гнати самогон. Дехто дуже любить табуретівку. А ні — то можна просту кишмишівку чи слив'янку. Одно слово — перший-ліпший з півтораста самогонів, які мені відомі.

Остапа відрекомендували американцям. У повітрі довго плавали ввічливо підняті капелюхи. Потому приступили до справи.

Американці вибрали пшеничний самогон, який привабив їх простим способом виготовлення. Рецепт довго записували в блокноти. Остап розповів американським хоодакам і найкращу конструкцію кабінетного самогонного апарата, який легко приховати від стороннього ока в тумбі письмового столу. Це вже без плати, як премію. Ходоки заповнили Остапа, що при американській техніці виготовити такий апарат дуже легко. Остап, із свого боку, заповнив американців, що апарат його конструкції дає в день відро чудового ароматного перваку.

— О! — вигукнули американці.

Вони вже чули це слово в одній поважній родині в Чикаго. І там «pervak» дістає пречудові референції. Глава цього сімейства свого часу побував з американським окупаційним корпусом в Архангельську, пив там «pervak» і з тих пір не може забути чарівного стану, в який він потрапляв завдяки цьому напою.

В устах розомлілих туристів грубе слово «первак» звучало ніжно, манливо.

Американці з легкою душею віддали двісті карбованців і довго трясли руку Бендеру. Паніковському і Балаганову теж пощастило поручкатися з громадянами заатлантичної республіки, змученими «сухим законом». Перекладач на радощах чмокнув Остапа в тверду щоку і просив заходити, додавши до цього, що стара мати буде дуже рада. Одначе адреси чомусь не лишив.

Здружившись, мандрівники посідали у свої машини. Козлевич на прощання зіграв матчиш, і під його веселі звуки автомобілі помчали в протилежні боки.

— Бачте,— сказав Остап, коли американська машина зникла в куряві,— все сталося так, як я вам казав. Ми їхали. На дорозі валялися гроші. Я їх підібрав. Гляньте, вони навіть не припали пилом...— І він зашелестів пачкою новеньких кредиток.— Власне кажучи, хвастатись нічим, комбінація простенька. Охайність, чесність — ось що цінно. Двісті карбованців. За п'ять хвилин. І я не тільки не порушив законів: навпаки, навіть зробив приємну для багатьох справу. Екіпажу «Антилопи» я дістав гроші, старенькій матері повернув сина-перекладача і нарешті задовольнив духовну спрагу громадян країни, з якою як-не-як ми маємо торгові зв'язки.

Наближався час обіду. Остап заглибився в карту про-бігу, видерту ним з автомобільного журналу, і повідомив про наближення міста Лучанська.

— Місто дуже невелике,— сказав Бендер,— це кепсь-ко. Що менше місто, то довші привітальні промови. А тому попросимо люб'язних господарів міста на перше дати обід, а промови на друге. В антракті я подбаю про вашу екіпіровку. Паніковський! Ви починаєте забувати свої обов'язки. Поновіть плакат на своєму місці.

Козлевич уже набив руку на урочистих фінішах і спинив машину перед самісінькою трибуною. Тут Бендер обмежився коротеньким привітанням. Домовилися провести мі-тинг о другій годині. Підкріпившись даровим обідом, авто-мобілісти в доброму настрої пішли до магазину готового одягу. Їх оточував натовп. Антилопівці гідно несли тягар слави, який несподівано впав на них. Вони йшли посеред вулиці, тримаючись за руки і погойдуючись, наче матроси в чужоземному порту. Рудий Балаганов, що справді нагаду-вав молодого боцмана, почав співати морську пісню.

Магазин «Одяг чоловічий, жіночий і дитячий» причаївся під величезною вивіскою, яка затулила собою весь двоповер-ховий будинок.

На вивісці було намальовано десятки фігур: жовтолиці мужчини з тоненькими вусиками, в шубах з відкинутими тхорячими полами, дами з муфтами в руках, коротконогі діти у матроських костюмчиках, комсомолки в червоних ко-синках і похмурі господарники у фетрових, по самісінькі стегна, чоботях. І вся ця розкіш розбивалася об малесенький папірець, приклеєний до дверей магазину.

ШТАНІВ НЕМА

— Як же грубо, — сказав Остап, входячи, — одразу видно провінцію. Написали б як пишуть у Москві: «Брюк нема», пристойно і благородно. Задоволені громадяни розходяться по своїх домівках.

У магазині автомобілісти затрималися недовго. Для Балаганова знайшлася канареечна ковбойська сорочка в широку клітку і стетсонівський капелюх з дірочками. Козлевичу довелося задовольнитися обіцяним хромовим картузом і такою ж тужуркою, яка виблискувала наче пресована ікра. Довго марудилися з Паніковським. Довгополий сюртук пастора і м'який капелюх, які, за задумом Бендера, мали облагородити зовнішній вигляд порушника конвенції, відпали в першу ж хвилину. Магазин міг запропонувати лише костюм пожежника: куртку із золотими насосами в петлицях, волохаті напівшерстяні штани і картуз з синім кантом. Паніковський довго підстрибував перед хвилястим дзеркалом.

— Не розумію, — сказав Остап, — чим вам не до вподоби костюм пожежника? Все ж таки це краще, ніж костюм короля у вигнанні, який ви носите зараз. А ну, повернись-но, синку! Чудово! Скажу вам відверто: це личить вам більше, як запроєктовані мною сюртук і капелюх.

На вулицю вийшли в новому убранні.

— Мені потрібен смокінг, — сказав Остап, — але тут його нема. Почекаємо кращих часів.

Остап відкрив мітинг з піднесенням, не підозрюючи, яка гроза насувається на пасажирів «Антилопи». Він був дотепним, розповідав смішні дорожні пригоди і єврейські анекдоти, чим дуже сподобався публіці. Кінець промови він присвятив розгляду давно назрілої автопроблеми.

— Автомобіль, — викрикнув він, як у рупор, — не розкіш, а...

У цю хвилину він помітив, що голова комісії по зустрічі взяв з рук хлопчика, що пробіг до трибуни, телеграму.

Вимовляючи слова «не розкіш, а засіб пересування», Остап нахилився ліворуч і через плече голови зазирнув у телеграфний бланк. Те, що він прочитав, вразило його. Він гадав, що попереду ще цілий день... У його голові враз промайнула низка сіл і містечок, де «Антилопа» скористалася з чужих матеріалів і коштів.

Голова комісії ще ворухив вусами, намагаючись збагнути зміст депеші, а Остап, припинивши на півслові промову, сплигнув з трибуни і вже продирався крізь натовп. «Антилопа» зеленіла на перехресті доріг. На щастя, всі пасажирів сиділи на своїх місцях, чекаючи моменту, коли Остап на-

каже переносити в машину дарунки міста. Це завжди бувало після мітингу.

Нарешті голова комісії збагнув зміст телеграми.

Він відірвав погляд від телеграми і побачив командора, що втікав.

— Це шахраї! — вигукнув він страждальним голосом.

Він всю ніч мучився, складаючи привітальну промову, і його авторське почуття було ображене.

— Держи їх!

Крик голови комісії долинув до вух антилопівців. Вони нервово заметушилися. Козлевич увімкнув мотор і в одну мить опинився на своєму сидінні. Машина подалася вперед, не дочекавшись Остапа. Спихвату антилопівці навіть не збагнули, що лишають в біді свого командора.

— Стій! — кричав Остап, стрибаючи навздогін за машиною. — Дожену — всіх звільню!

— Стій! — кричав голова комісії.

— Стій, дурень! — кричав Балаганов Козлевичу. — Не бачиш — шефа забули.

Адам Казимирович натис на педаль. «Антилопа» заскреготала і спинилася. Командор ускочив сторчма у машину і у відчаї крикнув: «Повний вперед!» Незважаючи на різнобічність і холоднокрівність свого характеру, він не міг терпіти фізичної розправи. Козлевич, втративши розум, узяв одразу третю швидкість, дверцята розчинились, і з машини випав Балаганов. Усе це сталося за якусь мить. Поки Козлевич знову гальмував, тіль натовпу, що переслідував машину, вже лягла на Балаганова. До нього вже простяглися чийсь здоровенні руки, коли «Антилопа» заднім ходом врзалася в натовп і залізна рука командора вхопила Балаганова за ковбойську сорочку.

— Повний вперед! — заволав Остап.

І тут мешканці Лучанська вперше відчули перевагу механічного транспорту над гужовим. Машина задеренчала всіма своїми частинами і швидко помчала, рятуючи від справедливого покарання чотирьох правопорушників.

Перший кілометр шахраї важко дихали. Балаганов, який дорожив своєю красою, розглядав у кишенькове люстерко малинові подряпини на обличчі, які дістав, падаючи з машини. Паніковський тремтів у своєму костюмі пожежника. Він боявся помсти командора. І вона прийшла негайно.

— Це ви погнали машину, коли я ще не встиг сісти? — грізно запитав командор.

— Йй-богу... — заканючив Паніковський.

— Ні, ні, не відмовляйтесь. Це все ваші витівки. Отже, до всього, ви ще й боягуз? Я потрапив в одну компанію із злодієм і боягузом? Гаразд! Я вас розжалую. До сього часу ви в моїх очах були брандмейстером. Віднині ви — простий пожежник-сокирник.

Остап урочисто зірвав з червоних петлиць Паніковського золоті насоси. Після цієї процедури Остап познайомив своїх супутників зі змістом телеграми.

— Справи кепські. У телеграмі пропонують затримати зелену машину, яка йде попереду автопробігу. Треба зараз же звернути кудись убік. Досить з нас тріумфів, пальмових гілок і дармових обідів на олії. Ідея себе вичерпала. Звернути ми можемо лише на Грязьке шосе. Але їхати до нього ще три години. Я певен, нас чекає палка зустріч на всіх придорожніх населених пунктах. Проклятий телеграф всюди понапихав стовпів з дротами.

Командор не помилився.

Далі на їхньому шляху лежало містечко, назву якого антилопівці так і не взнали, хоча хотіли б знати, щоб згадати його при нагоді недобрим словом.

Біля в'їзду в містечко дорогу перегородили важкою колодою. «Антилопа» повернула і, як сліпе щеня, почала тикатися з боку в бік, шукаючи обхідну дорогу. Але її не було.

— Ідьмо назад! — сказав Остап, який ураз став серйозним.

І тут шахраї почули далекий комариний спів моторів. Очевидно, наближались машини справжнього автопробігу. Рушати назад не можна було, і антилопівці кинулися вперед.

Козлевич, насупившись, швидким ходом підвів машину до самісінької колоди. Громадяни, що стовпились навколо, злякано відбігли урізнобіч, чекаючи катастрофи. Але Козлевич несподівано применшив хід і спокійно перевалив через колоду. Коли «Антилопа» проїздила через містечко, мешканці з тротуарів проводжали її пасажирів лайкою, але Остап навіть не відповідав їм.

До Грязького шосе «Антилопа» знову підійшла під звуки ще не видимих автомобілів переслідувачів. Лише встигли звернути з проклятої магістралі, і користуючись темнотою, що наступала, сховати машину за пагорок, як почувлися стрілянина і вибухи моторів, і в стовпах світла з'явилася головна машина. Шахраї, причаївшись у траві, понад дорогою, раптом втратили своє звичне зухвальство, мовчки дивились на колону, що проходила.

Полотнища сліпучого світла майоріли на дорозі. Машини м'яко поскрипували, пробігаючи повз пригнічених антилопівців. З-під коліс летів порох. Протяжно завивали клаксони. Над машинами здіймався вітер. За хвилину все пощезло, і лише в темряві ще довго підстрибував рубіновий ліхтарик останньої машини.

Справжнє життя пролетіло мимо, радісно трублячи і виблискуючи лаковими крилами.

Шукачам пригод лишився тільки бензиновий хвіст. Вони ще довго сиділи в траві, чхаючи і струшуючи з себе пил.

— Та-ак,— сказав Остап,— тепер я й сам бачу, що автомобіль не розкіш, а засіб пересування. Вас не беруть за видки, Балаганов? А мене беруть.

РОЗДІЛ VIII

КРИЗА ЖАНРУ

Близько четвертої години зацькована «Антилопа» спинилася над кручею. Внизу на тарілочці лежало незнайоме місто. Воно було акуратно нарізане, наче торт. Різнокольорова пара витала над ним. Антилопівцям, що спішилися, здалося, ніби вони чують ледь вловиме потріскування і легенький посвист. Очевидно, це хропіли громадяни. Зубчастий ліс підходив до міста. Дорога звоєм спадала з кручі.

— Райська долина,— сказав Остап.— Такі міста приємно грабувати рано-вранці, коли ще не пече сонце. Не так стомлюєшся.

— Зараз якраз такий ранок,— зауважив Паніковський, улесливо зазираючи у вічі командорові.

— Мовчати, золота рота! — викрикнув Остап.— Ну й балакучий дідуган! Не розуміє жартів.

— Що робити з «Антилопою»? — запитав Козлевич.

— Так,— сказав Остап,— до міста на цій зеленій таратайці тепер не в'їдеш. Заарештують. Доведеться скористатися з досвіду найпередовіших країн. У Ріо-де-Жанейро, наприклад, крадені автомобілі перефарбовують в інший колір. Робиться це з цілком гуманних міркувань: щоб колишній господар не вболівав, бачачи, як у його машині роз'їжджає стороння людина. «Антилопа» здобула собі кислу славу, її треба перехрестити.

Вирішили увійти до міста пішки і роздобути фарби, а для машини підшукати надійне сховище за межами міста.

Остап швидко пішов дорогою вздовж кручі і за якусь хвилину побачив скособочену дерев'яну хатину, маленькі віконця якої виблискували річковою синявою. Позаду хатини стояв сарай, який був цілком придатним місцем для схову «Антилопи».

Поки великий комбінатор розмірковував над тим, що саме вигадати для того, щоб увійти в хатину і заприятелювати з її мешканцями, двері відчинилися і на ганок вибіг солідний панок у солдатських підштаниках з чорними бляшаними гудзиками. На його блідих парафінових щоках знайшли собі притулок пристойні сиві бакенбарди. Така фізіономія наприкінці минулого сторіччя не вважалась би за оригінальну. Більшість мужчин в ті часи вирощували на обличчі ось такі казенні, вірнопіддані волосяні прикраси. Але зараз, коли під бакенбардами не було ні синього відмундира, ні штатського орденка з муаровою стрічкою, ні петлиць із золотими зірками тасмного радника, це обличчя здавалось ненатуральним.

— О господи, — зашамкотів мешканець дерев'яної хатини, простягаючи руки до сонця. — Боже, боже! Всі ті ж сни! Ті ж самісінькі сни...

Вимовивши цю скаргу, старий заплакав і, човгаючи ногами, побіг доріжкою навколо хатини. Звичайний півень, який збирався в цю хвилину проспівати утретє, — він саме задля цього вийшов на середину подвір'я — кинувся геть; зопалу він зробив кілька занадто поспішних кроків і навіть загубив перо, але одразу ж отямився, видерся на тин і вже з цієї безпечної позиції повідомив світ про настання ранку. Та в його голосі почувалося хвилювання, викликане непристойною поведінкою господаря хатини.

— Сняться, прокляті, — знову почув Остап голос старого.

Бендер зацікавлено розглядав дивну людину з бакенбардами, які можна тепер побачити хіба що на міністерському обличчі швейцара консерваторії.

А в цей час незвичайний панок закінчив своє бігання і знову з'явився біля ганку. Тут він трохи притишив ходу і з словами: «Піду, спробую ще раз», — зник за дверима.

— Люблю стариків, — прошепотів Остап, — з ними ніколи не занудьгуєш. Доведеться почекати результатів тасмничої проби.

Чекати Остапові довелося недовго. Незабаром в хатині почувся чи то плач, чи то виття і, задкуючи, як Борис Году-

нов в останньому акті опери Мусоргського, на ганок вивалився старий.

— Цур мене, цур! — вигукував він з шалюпінськими інтонаціями в голосі.— Все той же сон! А-а-а!

Він обернувся і, перечіплюючись за свої ж ноги, посунув прямісінько на Остапа... Вирішивши, що настав час дії, великий комбінатор вийшов з-за дерева і підхопив бакенбардиста у свої могутні обійми.

— Що? Хто? Що таке? — закричав неспокійний старий.— Що?

Остап обережно послабив обійми, вхопив старого за руку і щирсердо її потряс.

— Я вам співчуваю! — вигукнув він.

— Правда? — запитав господар хатини, принавши до Бендерового плеча.

— Звичайно, правда,— відповів Остап.— Мені самому часто сняться сні.

— А що вам сниться?

— Усяке.

— А яке все ж таки? — наполягав старий.

— Ну, різне. Суміш. Те, що в газеті називають «Звідусіль і про все» або «Світовий екран». Позавчора мені, наприклад, снились похорони мікадо, а вчора — ювілей Суцєвської пожежної частини.

— Боже! — промовив старий.— Боже! Яка ви щаслива людина! Яка щаслива! Скажіть, а вам ніколи не снівся який-небудь генерал-губернатор... Або навіть міністр.

Бендер вирішив не сперечатися.

— Снівся,— весело сказав він.— Як же. Генерал-губернатор. Минулої п'ятниці. Усю ніч снівся. І, пригадую, поруч з ним ще стояв і полицмейстер, в узористих шароварах.

— Ох, як чудово! — сказав старий.— А чи не снівся вам приїзд государя-імператора до Костроми?

— До Костроми? Був і такий сон. Дозвольте, коли ж це... Ага, третього лютого цього року. Государ-імператор, а поряд з ним, пригадую, ще й граф Фредерікс стояв, такий, знаєте, міністр двора.

— Ах ти ж господи! — захвилювався старий.— Чого ж ми тут стоїмо? Ласкаво прошу до мене. Пробачте, ви не соціаліст? Не партієць?

— Ну що ви! — добродушно сказав Остап.— Який же я партієць? Я безпартійний монархіст. Слуга царю, батько солдатам... Узагалі, злетіть, соколи, орлами, годі хилити голови!

— Чайку, чайку, може, бажаєте? — мурмотів старий, підштовхуючи Бендера до дверей.

У хатині була одна кімната і сіни. На стінах висіли портрети різних панків у формених сюртуках. Судячи з петлиць, ці панки служили у свій час по лінії міністерства народної освіти. Постіль мала неприбраний вигляд, що свідчило про те, що господар проводив на ній дуже неспокійні години свого життя.

— І давно ви живете ось таким анахоретом? — запитав Остап.

— З весни, — відповів старий. — Моє прізвище Хворобйов. Тут, гадав я, почнеться нове життя. А що вийшло? Ви тільки зрозумійте...

Федір Микитович Хворобйов був монархістом і ненавидів Радянську владу. Ця влада була йому огидна. Він, колишній попечитель учбового округу, змушений був служити завідуючим методологічно-педагогічним сектором місцевого Пролеткульту. Це викликало в ньому огиду.

До самого кінця своєї служби він не знав, як розшифрувати слово «Пролеткульт», що викликало в ньому ще більшу зневагу до цього слова. Він аж тремтів од відрази, коли бачив членів місцевкому, співробітників і відвідувачів методологічно-педагогічного сектора. Він ненавидів слово «сектор». О, цей сектор! Ніколи Федір Микитович, який високо цінував усе витончене, зокрема й геометрію, не уявляв собі, що це чудове математичне поняття, яке визначає частину площини криволінійної фігури, буде так опошлене.

На службі Хворобйова все дратувало: засідання, стінгазети, позики. Та й удома він не знаходив заспокоєння своїй гордій душі. Удома теж були стінгазети, позики, засідання. Знайомі говорили виключно про хамські, на думку Хворобйова, речі: про жалування, яке вони називали зарплатою, про місячник допомоги дітям і про соціальну значимість п'єси «Бронепоїзд».

Нікуди було тікати від радянського ладу. Коли ображений Хворобйов самотньо прогулювався вулицями міста, то навіть тут з натовпу гуляючих до нього долітали такі остогидлі речення:

— ...тоді ми прийняли постанову вивести його зі складу правління...

— ...а я так і сказав: на ваше РКК * є примкамера! Примкамера!

* Розцінково-конфліктна комісія. — *Ред.*

І, тоскно позираючи на плакати, які закликали громадян виконати п'ятирічку за чотири роки, Хворобйов роздратовано повторював:

— Вивести! Зі складу! Примкамера! У чотири роки! Хамська влада!

Коли методологічно-педагогічний сектор перейшов на безперервний тиждень і замість чистої неділі днями відпочинку стали якісь фіолетові п'яті числа, Хворобйов з огидою виклопотав собі пенсію і оселився далеко за містом. Він зробив це для того, щоб піти подальше від нової влади, яка поневолила його життя і позбавила спокою.

Цілими днями монархіст-одинак просиджував на кручі і, дивлячись на місто, намагався думати про щось приємне: про молебні з приводу тезоіменитства якої-небудь височайшої особи, про гімназичні іспити і про родичів, які служили у тому ж таки міністерстві народної освіти. Але, на диво, думки ці перескакували на радянське, неприємне.

«Що тепер діється в тому проклятому Пролеткульті?» — думав він.

Після Пролеткульту йому згадувалися вже зовсім обурливі епізоди: демонстрації, першотравневі і жовтневі, клубні родинні вечори з лекціями і пивом, піврічний кошторис методологічного сектора.

«Усе забрала в мене Радянська влада,— думав колишній попечитель учбового округу,— чини, ордени, пошану і гроші в банку. Вона навіть підмінила мої думки. Але є така сфера, в яку більшовики не проникнуть,— це сни, даровані людині богом. Ніч принесе мені заспокоєння. У своїх снах я побачу те, що мені буде приємно побачити».

Після цього першої ж ночі бог послав Федору Микитовичу жахливий сон. Приснилось йому, що він сидить у коридорі якоїсь установи, освітленої гасовою лампою. Сидить і знає, що його з хвилини на хвилину мають вивести зі складу правління. Раптом відчиняються залізні двері і звідтіля вибігають службовці з криком: «Хворобйова треба навантажити!» Він хоче тікати — і не може.

Федір Микитович проснувся серед ночі. Він помолився богу, зауваживши йому, що, очевидно, виникла прикра неув'язка, і сон, призначений для відповідального, може, навіть партійного товариша, потрапив не за своєю адресою. Йому, Хворобйову, хотілося для початку побачити царський вихід з Успенського собору.

Заспокоєний, він знову заснув, але замість обличчя обоженуваного монарха одразу ж побачив голову місцевкому товариша Суржикова.

І ось уже яку ніч Федір Микитович з незбагненою методичністю бачив одні й ті ж витримані радянські сни. Його переслідували членські внески, стінгазети, радгосп «Гігант», урочисте відкриття першої фабрики-кухні, голова товариства друзів кремації і великі радянські перельоти. Монархіст ревів уві сні. Йому не хотілося бачити друзів кремації. Йому хотілося побачити крайнього правого депутата Державної думи Пуришкевича, патріарха Тихона, ялтинського градоначальника Думбадзе або ж хоч якого-небудь простенького інспектора народних училищ. Але нічого цього не було. Радянський лад увірвався навіть у сни монархіста.

— Усе ті ж сни,— закінчив Хворобйов плаксиво.— Прокляті сни!

— Погані ваші справи,— співчутливо сказав Остап,— як кажуть, буття визначає свідомість. Раз ви живете в Радянській країні, то й сни у вас мають бути радянськими.

— Ні хвилини відпочинку,— скаржився Хворобйов.— Хоч би що-небудь. Я вже на все згоден. Хай не Пуришкевич. Хай хоч Мілюков. Усе ж таки людина з вищою освітою і монархіст в душі. Так ні ж! Усі ці радянські антихристи.

— Я вам допоможу,— сказав Остап.— Мені доводилося лікувати друзів і знайомих за Фрейдом. Сон — це дрібниці. Головне — усунути причину сну. Основною причиною є саме існування Радянської влади. Але в даний момент усунути її я не можу. У мене просто немає часу. Я, бачте, турист-спортсмен, зараз мені потрібно трохи полагодити свій автомобіль, отож дозвольте закотити його у ваш сарай. А щодо причини — ви не хвилюйтесь: я її усуну, тільки-но повернусь. Дайте лише закінчити пробіг.

Очманілий від тяжких снів монархіст охоче дозволив милій і чуйній молодій людині скористатися сараєм. Він накинув поверх сорочки пальто, взув на босу ногу калоші і вишов услід за Бендером на подвір'я.

— То, кажете, можна надіятись? — запитував він, дрібочучи за своїм ранковим гостем.

— Не майте сумніву,— зневажливо відповів командор.— Як тільки Радянської влади не стане, вам одразу буде якось легше. Ось побачите!

За півгодини «Антилопа» була схована у Хворобйова. Сторожити її лишилися Козлевич і Паніковський. Бендер у супроводі Балаганова пішов до міста по фарби.

Молочні брати йшли назустріч сонцю, пробиваючись до центру міста. По карнизах будинків прогулювалися сірі голуби. Побризкані водою дерев'яні тротуари були чисті й прохолодні.

Людині з необтяженою совістю приємно ось таким ранком вийти з дому, постояти хвилинку біля воріт, вийняти з кишені коробку сірників, на яких зображено літак з дулею замість пропелера і з написом: «Відповідь Керзону», помилуватися ще не початою пачкою цигарок і закурити, наполохавши кадильним димом бджолу із золотими позументами на животу. Бендер і Балаганов відчули вплив ранку, охайних вулиць і безсрібників-голубів. На якийсь час їм здалося, що совість їхня нічим не обтяжена, що всі їх люблять, що вони женихи, які йдуть на побачення з нареченими.

Раптом дорогу їм перегородив чоловік зі складаним мольбертом і полірованим ящиком для фарб, який він тримав в руках. Чоловік мав такий збуджений вигляд, наче щойно вискочив з палаючого будинку, встигнувши урятувати лише цей мольберт і ящик.

— Пробачте,— дзвінко промовив художник.— Тут зараз мав пройти товариш Плотський-Поцілуєв, ви його не зустрічали? Він тут не проходив?

— Ми таких ніколи не зустрічаємо,— грубо сказав Балаганов.

Художник штовхнув Бендера в груди, сказав «пардон» і попрямував далі.

— Плотський-Поцілуєв? — бурмотів великий комбінатор, який ще не снідав.— У мене в самого була знайома акушерка на прізвище Медуза-Горгонер, і я не робив з цього події, не бігав вулицями і не кричав: «Чи не бачили ви часом громадянки Медузи-Горгонер? Вона,— мовляв,— десь тут гуляє». Велике щастя! Плотський-Поцілуєв!

Не встиг Бендер закінчити свою тираду, як просто на нього налетіли двоє з чорними мольбертами і полірованими етюдниками. Це були зовсім різні люди. Один з них, як видно, дотримувався того погляду, що художник обов'язково має бути волосатим, і за кількістю рослинності на обличчі був прямим заступником Генріха Наваррського в СРСР. Вуса, кучері і борідка дуже пожвавлювали його плоске лице. Другий був зовсім лисий, і голову мав слизьку і гладеньку, як скляний абажур.

— Товариша Плотського...— сказав заступник Генріха Наваррського, важко дихаючи.

— Поцілуєва,— додав абажур.

— Не бачили? — прокричав Наваррський.

— Він тут має прогулюватися,— пояснив абажур.

Бендер відсторонив Балаганова, який розкрив рота, щоб виляється, і ображено-ввічливо сказав:

— Товариша Плотського ми не бачили, але якщо названий товариш вас дійсно цікавить, то поспішайте, його шукає якийсь трудящий, на вигляд художник-гарматник.

Чіпляючись мольбертами і штовхаючи один одного, художники побігли далі. У цей час з-за рогу з'явився екіпаж візника. У ньому сидів товстун, у якого під складками синьої толстовки вгадувалося спітніле черево.

Загальний вигляд пасажира нагадував старовинну рекламу патентованої мазі, яка починалася словами: «Голе тіло, вкрите волоссям, викликає відворотне враження». Розібратися в професії товстуна було неважко. Він підтримував рукою великий стаціонарний мольберт. Під ногами візника лежав полірований ящик, в якому, без сумніву, були фарби.

— Алло! — крикнув Остап.— Ви шукаєте Поцілуєва?

— Саме так,— підтвердив товстун-художник, жадібно дивлячись на Остапа.

— Поспішайте! Поспішайте! Поспішайте! — закричав Остап.— Вас обігнали вже троє художників. У чому справа? Що тут сталося?

Але кінь, грюкаючи підковами по дикій бруківці, вже встиг винести звідсіль четвертого представника образотворчого мистецтва.

— Яке культурне місто! — сказав Остап.— Ви, Балаганов, очевидно, помітили, що з чотирьох громадян, яких ми зустріли, четверо виявилися художниками. Цікаво.

Коли молочні брати спинились перед москательною крамницею, Балаганов пошепки сказав Остапові:

— Вам не соромно?

— А то чому? — спитав Остап.

— А тому, що ви маєте намір платити за фарбу живими грішми?

— А, ви ось про що,— сказав Остап.— Признаюсь, трохи соромно. Становище, звичайно, дурне. Та що вдієш? Не бігти ж у виконком і просити там фарби на проведення «Дня жайворонків». Ось вони і дадуть, але ми втратимо цілісінький день.

Сухі фарби в банках, скляних циліндрах, мішках, діжках і подертих паперових пакетах вабили манливими цирковими кольорами і надавали москательній крамниці святкового вигляду.

Командор і борт-механік причепливо почали вибирати фарби.

— Чорний колір — це траурний колір,— говорив Остап.— Зелений теж не підійде: це колір втраченої надії. Ліловий — ні. Хай у ліловій машині їздить начальник карного розшуку. Рожевий — пошло; голубий — банально, червоний — дуже вже вірнопіддано. Доведеться пофарбувати «Антилопу» в жовтий колір. Трохи буде яскраво, але гарно.

— А ви хто будете? Художники? — запитав продавець, підборіддя його було припорошене кіновар'ю.

— Художники,— відповів Бендер,— баталісти і маріністи.

— Тоді вам треба не сюди,— сказав продавець, забираючи з прилавка пакети й банки.

— Як не сюди? — викрикнув Остап.— А куди ж?

— Навпроти.

Прикажчик підвів друзів до дверей і вказав рукою через вулицю на вивіску. На вивісці було зображено коричневу конячу голову і чорними літерами на блакитному фоні виведено: «Овес і сіно».

— Воно-то так,— сказав Остап,— твердий і м'який корм для худоби. Але ж до чого тут наш брат — художник? Не бачу ніякого зв'язку.

Але зв'язок був — і дуже істотний. Остап знайшов його вже на початку пояснень прикажчика.

Місто завжди любило живопис, і чотири художники, що жили тут здавна, організували групу «Діалектичний станковіст». Вони малювали портрети відповідальних працівників і збували їх у місцевий музей живопису. З часом кількість ненамальованих відповідальних працівників дуже зменшилася, що позначилося і на заробітках діалектичних станковістів. Та це ще було півбіді. Роки страждань почалися відтоді, як до міста прибув новий художник Феофан Мухін.

Перша ж його робота викликала у місті великий шум. Це був портрет завідуючого готельним трестом. Феофан Мухін лишив станковістів далеко позаду. Завідуючого готельним трестом було зображено не олійними фарбами, не аквареллю, не вугіллям, не темперою, не пастеллю, не гуашшю і не свинцевим олівцем. Його змайстрували... з вівса. І коли художник Мухін перевозив візником картину до музею, кобила неспокійно озиралася й іржала.

З часом Мухін почав використовувати й інші злаки. Громовий успіх мали портрети з проса, пшениці й маку, сміливі

етюди, виконані кукурудзою і ядром-гречкою, пейзажі з рису і натюрморти з пшона.

Зараз він працював над груповим портретом. Величезне полотно зображало засідання окрплану. Цю картину Феофан готував з квасолі і гороху. Та в глибині душі він віддавав перевагу вівсу, на якому зробив свою кар'єру, і збив з позицій діалектичних станковістів.

— Вівсом, воно, звичайно, похватніше, — викрикнув Остап. — А Рубенс з Рафаелем, йолопи, олією трудились. Ми теж дурні, на зразок Леонардо да Вінчі. Дайте нам жовтої емалевої фарби.

Заплативши гроші балакучому продавцеві, Остап запитав:

— До речі, хто такий Плотський-Поцілуєв? Ми не тутешні, не в курсі справи.

— Товариш Поцілуєв — відомий працівник центру, а сам з нашого міста. Приїхав з Москви у відпустку.

— Усе ясно, — сказав Остап. — Дякую за інформацію. До побачення.

На вулиці молочні брати знову побачили діалектичних станковістів. Усі четверо, з сумними й млосними, як у циганів, обличчями, стояли на роздоріжжі. Поруч з ними стирчали мольберти, поставлені як гвинтівки, у піраміду.

— Що, служиві, кепсько? — запитав Остап. — Прогавили Плотського-Поцілуєва?

— Прогавили, — простогнали художники. — Вислизнув із рук.

— Феофан перехопив? — запитав Остап, виявляючи неабияку обізнаність з об'єктом розмови.

— Уже пише, халтурник, — відповів заступник Генріха Наваррського. — Вівсом. На стару манеру, каже, переходжу. Скаржиться, лабазник, на кризу жанру.

— А де ательє цього діляги? — поцікавився Остап. — Хочеться кинути оком.

Художники, в яких було чимало вільного часу, охоче повели Остапа і Балаганова до Феофана Мухіна. Феофан працював у себе в садку, на повітрі. Перед ним на табуретці сидів товариш Плотський, чоловік, як видно, полохливий, боязкий. Він, затамувавши подих, дивився на художника, який, як сіяч з кредитки у три червінці, хапав жменями із козуба овес і розкидав його по полотну. Мухін хмурився. Йому заважали горобці. Вони нахабно підлітали до картини і викльовували з неї окремі деталі.

— Скільки ви одержите за цю картину? — соромливо запитав Плотський.

Феофан припинив сівбу, критично глянув на свій твір і мрійно відповів:

— Що ж! Карбованців двісті п'ятдесят музей за неї дасть.

— Дорога ціна.

— А овес тепер почім? — наче проспівав Мухін. — Не купишся. Дорогий тепер овес!

— Ну, як яровий клин? — запитав Остап, просовуючи у садочок крізь тин голову. — Посівна кампанія, бачу, проходить добре. На сто процентів! Але все це ніщо проти того, що я бачив у Москві. Там якийсь художник зробив картину з волосся. Велику картину з багатьма фігурами, і, зважте, ідеологічно витриману, хоч художник і користувався волоссям безпартійних — був такий гріх. Але з погляду ідеології, картина, повторюю, була витримана. Звалась вона «Дід Пахом і трактор на ночівлі». Це була така норовиста картина, що не знали, що з нею робити. Іноді волосся на ній ставало дибом. А якогось погожого дня вона зовсім посивіла і від діда Пахома і трактора не лишилося й сліду. Та художник встиг урвати півтори тисячі за вигадку. Огож ви не дуже тіште себе мріями, товаришу Мухін. Раптом овес проросте, ваші картини заколосяться, і вам уже більше ніколи не доведеться знімати врожай.

Діалектичні станковісти співчутливо засміялися. Але Феофан не засмутився.

— Це звучить як парадокс, — зауважив він, знову починаючи посівні маніпуляції.

— Гаразд, — сказав Остап на прощання, — сійте розумне, добре, вічне, а там побачимо. Бувайте здорові і ви, служиві. Киньте свої олійні фарби. Переходьте на мозаїку з гайок, милиць і гвинтів. Портрет з гайок! Це ж ідея!

Цілий день антилопівці фарбували свою машину... Надвечір її вже не можна було впізнати. Вона виблискувала всіма півтонами ясного жовтка.

На світанку наступного дня відновлена «Антилопа» залишила гостинний сарай і взяла курс на південь.

— Шкода, не довелося попрощатися з господарем. Але він так солодко спав, що не хотілося його будити. Можливо, йому зараз нарешті приснився сон, якого він так довго чекав: митрополит Двулогій благословляє чинів міністерства народної освіти в день трьохсотріччя дому Романових.

І тієї ж хвилини позаду, з рубленої хатини, почувся знайомий уже Остапові плач і рев.

— Все той же сон! — волав старий Хворобйов.— Боже, боже!

— Я помилився,— зауважив Остап.— Йому, мабуть, приснився не митрополит Двулогій, а поширений пленум літературної групи «Кузня і садиба». А втім, хай йому грець! Справи кличуть нас до Чорноморська!

РОЗДІЛ ІХ

ЗНОВУ КРИЗА ЖАНРУ

Чим тільки не займаються люди!

Паралельно з великим світом, в якому живуть великі люди і великі речі, існує світ маленький, з людьми дрібненькими і з дрібними речами. У великому світі винайдено дизель-мотор, написано «Мертві душі», збудовано Дніпровську гідроелектростанцію і здійснено переліт навколо земної кулі. Маленький світ винайшов кульку, що кричить: «Іди — іди», тут написано пісеньку «Кирпичики» і знайдено штани фасону «повперед». У великому світі людей рухає прагнення зробити щось добре для людства. Маленький світ далекий від таких високих матерій. Його мешканці мають одне прагнення — як-небудь прожити, не відчуваючи голоду.

Маленькі, дрібні люди тягнуться за великими. Вони розуміють, що мусять бути співзвучні добі і тільки тоді їхній товариць матиме попит. За радянських часів, коли у великому світі було створено ідеологічні твердині, у маленькому світі помічається пошвавлення. Під усі дрібні винаходи мурашиного світу почали підводити гранітну базу «комуністичної» ідеології. На кульках «Іди — іди» малюють Чемберлена, дуже схожого на того, що друкують в «Известиях». У популярній пісні розумний слюсар, щоб домогтися любові комсомолки, за три рефрени виконує і навіть перевиконує промфінплан. І поки у великому світі точиться пристрасна дискусія про оформлення нового побуту, у маленькому світі вже все готово: є галстук «Мрія ударника», толстовка-гладковка, гіпсова статуетка «Колгоспниця на купанні» і дамські коркові підпахівники «Любов бджіл трудових».

У галузі ребусів, шарад, шарадоїдів, логогрифів і картинок-загадок з'явилися нові віяння. На все пішла нова мода. Секретарі газетних і журнальних відділів «На дозвіллі» або «Помізькуй» вирішили не брати товар без ідеології. І поки ве-

лика країна гомоніла, поки будувалися тракторні заводи і створювалися грандіозні фабрики зерна, дідусь Синицький, ребусник за професією, сидів у своїй кімнаті і, втупившись скляними очима в пустелю, вимучував шараду на модне слово «індустріалізація».

Синицький мав вигляд гнома. Таких гномів часто малювали на вивісках магазинів, які торгують парасольками. Гноми на вивісках стоять у червоних ковпаках і по-дружньому підморгують перехожим, ніби запрошуючи їх якомога швидше купити шовкову парасольку чи палицю з срібним набалдашником у вигляді собачої голови. Довга, жовтувата борода Синицького спускалася під стіл, аж до кошика для паперів.

— Індустріалізація,— тужно шепотів він, ворущачи блідими, як сирі котлети, старечими губами.

І він досвідченим оком розподілив це слово на шарадні частини.

— Индус. Три. Алі. За.

Усе було чудово. Синицький уже уявляв собі розкішну шараду, значну за змістом, легку в читанні й важку для відгадування. Сумнів викликала остання частинка — «ція».

— Що це за така «ція»? — напружував мозок старий.— От як би «акція»! Тоді б вийшло пречудове «індустріалізація».

Промучившись півгодини і не вигадавши, як бути з капризним закінченням, Синицький вирішив, що кінець прийде сам по собі і приступив до роботи. Він почав писати свою поему на видертому з бухгалтерської книги аркушику з написом «дебет».

Крізь білі скляні двері балкона видно було акації в цвіту, латані дахи будинків і густу синю смугу морського обрію. Чорноморський полудень заливав місто киселевою спекою.

Старий подумав і написав на папері перші рядки:

Мій перший склад сидить в чалмі,
На Сході будь він зобов'язаний.

— На Сході будь він зобов'язаний,— із задоволенням промовив старий. Йому сподобалося це, що він створив: важко лише було знайти рими до слів «чалмі» і «Сході». Ребусник походив по кімнаті і помацав руками бороду. Раптом йому сянуло:

А другий склад мені відомий:
З числом він ніби зв'язаний.

З «Алі» і «За» теж пощастило:

В чалмі сидить і третій склад,
Він теж на Сході суций.
Четвертий склад дав бог у лад
Прийменник всюдисущий.

Стомлений останнім напруженням Сивицький відкинувся на спинку стільця і заплющив очі. Йому було вже сімдесят років. З них п'ятдесят він вигадував ребуси, шаради, картинки-загадки і шарадоїди. Але ніколи поважному ребусникові ще не було так важко працювати, як зараз. Він відстав від життя, був політично неграмотний, і молоді конкуренти його легко обганяли. Вони приносили до редакції задачі з таким чудовим ідеологічним спрямуванням, що старий, читаючи їх, плакав від заздрощів. Чи можна було йому змагатися, наприклад, з такою задачею:

ЗАДАЧА — АРИФМОМОІД.

Три станції: Воробйово, Грачово і Дроздово мали однакову кількість службовців. На станції Дроздово комсомольців було в шість разів менше, ніж на двох інших станціях, узятих разом. А на станції Воробйово партійців було на 12 чоловік більше, ніж на станції Грачово. Але на цій останній безпартійних було на 6 чоловік більше, ніж на перших двох. Скільки службовців було на кожній станції і який був там партійний і комсомольський прошарок?

Трохи відійшовши від своїх безрадісних думань, старий знову схилився над аркушиком з написом «дебет», але в цей час до кімнати увійшла дівчина з мокрим, стриженим волоссям і з чорним купальником через плече.

Вона мовчки пішла на балкон, розвісила на облуплених поручнях мокрий купальник і глянула вниз. Дівчина побачила бідне подвір'я, яке бачила вже багато років,— убоге подвір'я, де валялися розбиті ящики, блукали брудні, в сажі, коти і бляхар гучно лагодив відро.

На нижньому поверсі домогосподарки розмовляли про своє тяжке життя. І розмови ці дівчина чула вже не вперше, і котів вона знала всіх на ймення, і бляхар, як їй здалося, лагодив те самісіньке відро, яке лагодив багато років. Зося Сивицька повернулася до кімнати.

— Ідеологія заїла,— почувла вона дідове бубоніння.— А яка у ребусному ділі може бути ідеологія? Ребус же... Зося зазирнула в дідові каракулі й вигукнула:

— Що ти тут написав? Що, що таке? «Четвертий склад дав бог у лад — прийменник всюдисущий». Чому бог? Адже ти

**Мій перший
свадьма сидить
в чоботі. На Сході
буль віл зобов'язаний.
Другий свата мей віл
мнє з чирком вил мнє**

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ

сам казав, що редакції тепер не беруть шаради з церковними словами.

Синицький зойкнув. Вигукуючи: «Де бог? Де? Там немає бога!», — він тремтячими руками насадив на ніс окуляри в білій оправі й ухопив аркушик.

— Бог є, — промовив він жалібно. — Таки вліз... Знову дав маху... Ех, шкода. І рима гине хороша.

— А ти замість «бог» постав «фатум», — порадила Зося.

Але наляканий Синицький відмовився й від «фатуму».

— Це теж містика. Я знаю. Ой, дав маху... Що ж тепер буде, Зосенько?

Зося байдуже глянула на діда й порадила вигадувати нову шараду.

— Все одно, — сказала вона, — слово із закінченням «ція» у тебе не виходить. Пригадуєш, як ти мучився зі словом «теплофікація?»

— Аякже, — пожвавився старий, — я ще третім складом поставив «кац» й написав так: «А третій склад легкий, ей, ей! Читай — і скажеш: це єврей». Цю шараду не взяли. Сказали: «Слабенько, не підходить». Маху дав!

І старий, сівши за стіл, почав розробляти великий, ідеологічно витриманий ребус. Спочатку він накреслив олівцем контури гуски, яка тримає у дзьобі літеру «Г», велику, важку, як шибениця. Робота йшла успішно.

Зося почала накривати на стіл. Вона переходила від буфета із дзеркальними ілюмінаторами до столу й ставила посуд. З'явилася порцелянова супниця з одбитими ручками, тарілки з квітками й без квіток, пожовклі виделки і навіть компотниця, хоч в обідньому меню ніякого компоту сьогодні не було.

Взагалі справи Синицьких були кепські. Ребуси й шаради приносили в дім більше хвилювань, ніж грошей. З домашніми обідами, які старий ребусник давав знайомим громадянам, що було основною статтею сімейних прибутків, теж було не гаразд. Підвисоцький і Бомзе виїхали у відпустку, Стульян одружився з гречанкою і почав обідати вдома, а Побирухіна вичистили з установи за другою категорією, від хвилювань він втратив апетит і відмовився від обідів. Тепер він ходив по місту, спиняв знайомих і вимовляв одні й ті ж сповнені таємного сарказму слова: «Чули новину? Мене вичистили за другою категорією». І деякі знайомі співчутливо відповідали: «От що нарobili ці Маркс і Енгельс!» А деякі не відповідали нічого, дивились на Побирухіна зизом і обминали, потрушуючи портфелями. Зрештою, з усіх сто-

ловників лишився один, та й той не платив уже цілий тиждень, скаржачись на затримку зарплати. Невдоволено стелювши плечима, Зося пішла на кухню, а коли повернулася, за обіднім столом сидів останній столовник — Олександр Іванович Корейко.

Поза службою Олександр Іванович не був таким уже похлливим і приниженим. Проте настороженість ні на мить не сходила з його обличчя. Зараз він уважно розглядав новий ребус Синицького. Серед інших загадкових рисунків там було намальовано лантух, з якого сипалися літери «Т», ялинка, над якою сходило сонце, і горобець, що сидів на рядку нот. Ребус закінчувався перевернутою комою.

— Цей ребус нелегко буде розгадати, — казав Синицький, тупцюючи навколо столовника. — Доведеться посподіти над ним!

— Доведеться, доведеться, — відповів Корейко, посміхаючись, — ось тільки гуска мене збиває... Навіщо тут гуска? О-о-о... Є! Готово! «У боротьбі ти здобудеш право своє»?

— Так, — розчаровано промовив, розтягуючи слова, старий, — як це ви так швидко розгадали? Здібності у вас великі. Одразу видно рахівника першого розряду.

— Другого, — зробив поправку Корейко. — А нащо ви готували цей ребус? Для друку?

— Для друку.

— І зовсім даремно, — сказав Корейко, із зацікавленням поглядаючи на борщ, в якому плавали золоті медалі жиру. Було в цьому борщі щось заслужене, щось унтер-офіцерське. — У боротьбі ти здобудеш право своє — це есерівське гасло. Для друкування не годиться.

— Боже ти мій! — простогнав старий. — Царице небесна! Знову маху дав. Чуєш, Зосенько? Маху дав. Що ж тепер робити?

Старого заспокоювали. Сяк-так пообідавши, він одразу ж підвівся, зібрав вигадані за тиждень загадки, одяг схожого на конячу голову солом'яного бриля і сказав:

— Ну, Зосенько, піду в «Молодіжні відомості». Трохи непокоїть мене алгеброїд, але, гадаю, гроші я там дістану.

У комсомольському журналі «Молодіжні відомості» старого часто бракували, картали його за відсталість, та все ж таки не кривдили, і цей журнал був єдиним місцем, звідкіль до старого плив тонесенький грошовий струмочок. Синицький узяв із собою шараду, яка починалася словами: «Мій перший склад — на дні морському», два колгоспних лотогрифи, і один алгеброїд, у якому шляхом складного

множення і ділення доводилася перевага Радянської влади перед усіма іншими владами.

Коли ребусник пішов, Олександр Іванович почав похмуро розглядати Зосю. Олександр Іванович столувався в Синицьких спочатку тому, що там були дешеві й смачні обіди. Та ще він не забував своє основне правило про те, що він — дрібний службовець. Він любляв поговорити про труднощі існування у великому місті на мізерну зарплату.

Але з деякого часу ціна й смак обідів втратили для нього те показове і абстрактне значення, яке він їм надавав. Якби з нього вимагали і він міг би це зробити, не ховаючись, то платив би за обід не шістдесят копійок, як це робить зараз, а три, навіть п'ять тисяч карбованців.

Олександр Іванович, подвижник, який свідомо виснажував себе фінансовими веригами, заборонивши собі навіть торкатися до всього, що дорожче за півкарбованець, і водночас роздратований тим, що він не може відверто витратити сто карбованців, аби не згубити мільйони, — закохався з усією рішучістю, на яку здатна людина сильна, сувора й озлоблена безконечним чеканням.

Сьогодні, нарешті, він вирішив освідчитись Зосі у своїх почуттях і запропонувати свою руку, де бився пульс, маленький і злий, як ховрашок, і своє серце, сковане казковими обручами.

— Так, — сказав він. — Отакі-то діла, Зосю Вікторівно.

Зробивши це повідомлення, громадянин Корейко схопив зі столу попільницю, на якій було написано дореволюційний заклик: «Чоловік, не гніви свою дружину», і почав уважно в неї вдивлятися.

Тут конче потрібно пояснити, що на світі немає такої дівчини, яка б не знала принаймні за тиждень про вилив почуттів, що назрівають. Саме через те Зося Вікторівна стурбовано зітхнула, спинившись перед дзеркалом. Вона мала той спортивний вигляд, який за останні роки набули собі всі гарні дівчата. Перевіривши цю свою якість, вона сіла навпроти Олександра Івановича й приготувалася його слухати.

Але Олександр Іванович нічого не сказав. Він знав лише дві ролі: службовця й підпільного мільйонера. Третьої він не знав.

— Ви чули новину? — запитала Зося. — Побирухіна вичистили.

— У нас теж почалася чистка, — відповів Корейко, — багато полетить. Наприклад, Лапідус-молодший. Та й Лапідус-старший теж добрий...

Тут Корейко зазначив, що він іде стежкою злиденного службовця. Свинцева задума знову опанувала ним.

— Так, так,— сказав він,— живеш самотнім, не знаючи насолод.

— Чого, чого не знаючи? — пожвавилася Зося.

— Не знаючи жіночої ласки,— зауважив Корейко здušеним голосом.

Не бачачи з боку Зосі ніякої підтримки, він почав розвивати свою думку.

Він уже старий. Тобто не те, щоб і старий, але й не молодий. І навіть не те, щоб не молодий, а просто час іде, роки минають. І саме цей плин часу й навіває на нього різні думки. Наприклад, про шлюб. Хай не думають, що він якийсь собі ось такий... Він, взагалі, славний. Зовсім сумирна людина. Його треба жаліти. І йому здається, що його можна й любити. Він не хвалько, як інші, і не любить кидати слова на вітер. Чому б одній дівчині не вийти за нього заміж?

Висловивши свої почуття ось в такій несміливій формі, Олександр Іванович сердито глянув на Зося.

— А Лапідуса-молодшого справді можуть вичистити? — запитала ребусникова онука.

І, не чекаючи відповіді, заговорила по суті справи. Вона прекрасно розуміє. Справді, час лине страшенно швидко. Ще недавно їй було дев'ятнадцять, а зараз уже двадцять. А ще через рік буде двадцять один. Вона ніколи не думала, що Олександр Іванович якийсь там такий. Навпаки, вона завжди була певна, що він славний. Кращий від багатьох. І, звичайно, вартий усього... Але в неї саме зараз якісь пошуки чогось, чого — вона ще й сама не знає. Взагалі вона зараз вийти заміж не може. Та й яке у них може скластися життя? У неї — пошуки. А в нього, якщо казати чесно й одверто, всього-навсього сорок шість карбованців на місяць. І потім вона його ще не любить, що, взагалі кажучи, теж дуже важливо.

— Які там сорок шість карбованців! — страшним голосом сказав раптом Олександр Іванович, підводячись на весь зріст. — У мене... У мене...

Більше він не сказав нічого. Він злякався. Починалась роль мільйонера, і це могло закінчитися фатально. Його поймав такий страх, що він навіть почав мурмотіти про те, що не в грошах щастя. Але в цю мить за дверима почулося чиесь сопіння. Зося вибігла в коридор.

Там стояв дід у своєму білому брилі, що виблискував солом'яними кристалами. Він не зважувався увійти. Від горя його борода висіла віником.

— Чому так швидко? — вигукнула Зося.— Що сталося? Старий звів на неї очі у сльозах.

Злякана Зося схопила старого за гострі плечі і швидко потягла до кімнати.

Після довгих прохань дід нарешті почав розповідати.

Усе йшло чудово. До редакції «Молодіжних відомостей» він добрів без будь-яких пригод. Завідуючий відділом «Розумові вправи» зустрів ребусника напрочуд ввічливо.

— Руку подаз, Зосенько,— зітхнув старий.— Сідайте, каже, товаришу Синицький. І тут мене й приголомшив.— А наш відділ, каже, закривають. Прибув новий редактор і заявив, що наші читачі не потребують розумових вправ, що їм, Зосенько, потрібен спеціальний відділ шашкової гри. Що ж буде? — запитую.— Та нічого, каже завідуючий, не піде лише ваш матеріал — і тільки. А шараду мою дуже хвалив. Ну, чисто тобі пушкінські рядки, особливо це місце: «Мій перший склад на дні морському, на дні морському другий склад».

Старий ребусник ще довго совався на дивані і скаржився на засилля радянської ідеології.

— Знову драма! — вигукнула Зося.

Вона одягла капелюшок і пішла до дверей. Олександр Іванович рушив і собі за нею, хоч розумів, що йти не слід було б.

На вулиці Зося взяла Корейка під руку.

— Усе ж таки ми будемо дружити, правда?

— Було б краще, коли б ви вийшли за мене заміж,— одверто буркнув Корейко.

У розчинених навстіж буфетах штучних мінеральних вод юрмилися молоді люди без капелюхів, у білих сорочках із закасаними вище ліктя рукавами. Сині сифони з металевими кранами стояли на полицях. Довгі скляні циліндри з сиропом на вертушці мерехтіли аптекарським світлом. Перси із сумними обличчями підсмажували на жаровнях горіхи, і чадний дим закликав сюди гуляючих.

— У кіно хочеться,— примхливо сказала Зося.— Горіхів хочеться, зельтерської із сиропом.

Корейко був готовий для Зосі на все. Він вирішив навіть трохи порушити свою конспірацію, витратити карбованців п'ять на гульню. Зараз в його кишені у плоскій бляшаній коробці від цигарок «Кавказ» лежало десять

тисяч карбованців кредитками по двадцять п'ять червінців кожна. Але коли б він навіть утратив розум і вирішив вийняти хоч одну таку купюру, її все одно не розміняли б у жодному кінематографі.

— Зарплату затримують,— сказав він у цілковитому відчаї.— Платять дуже неакуратно.

У цю хвилину з натовпу виринув молодик у чудових сандаліях на босу ногу. Він салютував Зосі підняттям руки.

— Привіт, привіт,— сказав він,— маю дві контрамарки в кіно. Хочете? Тільки зараз.

І молодик у чудових сандаліях підхопив Зося і повів її під тьмяну вивіску кіно «Камо грядеши», колишній «Кво вадіс».

Цієї ночі конторник-мільйонер не спав удома. До саміснького ранку блукав у місті, бездумно переглядаючи фотокартки голих немовлят у скляних вітринах фотографів, підкидав ногами гравій на бульварі і вдивлявся в темну безодню порту. Там вели розмову невидимі пароплави, чулися міліцейські свистки і крутився червоний вогник маяка.

— Проклята країна! — бурмотів Корейко.— Країна, в якій мільйонер не може повести свою наречену в кіно.

Тепер Зося здавалася йому нареченою.

Над ранок блідий від безсоння Олександр Іванович забрів на околицю міста. Коли він проходив Бессарабською вулицею, йому почулися звуки «матчиша». Здивований, він спинився.

Назустріч йому спускався жовтий автомобіль. За рулем, зігнувшись, сидів втомлений шофер у хромовій тужурці. Поруч з ним куняв широкоплечий молодик у стетсонівському капелюсі з дірочками, схиливши голову набік. На задньому сидінні розвалилося ще двоє пасажирів: пожежник у повній вихідній формі і мужчина-атлет у морському картузі з білим верхом.

— Привіт першому чорноморцю! — викрикнув Остап, коли машина, гуркочучи, як трактор, промчала повз Корейка.— Теплі морські ванни ще працюють? Міський театр не закrywся? Чорноморськ уже оголошено вільним містом?

Та Остап не почув відповіді. Козлевич увімкнув глушник, і «Антилопа» потопила першого чорноморця у хмарах блакитного диму.

— Ну,— сказав Остап Балаганову, який прокинувся,— засідання продовжується. Подавайте сюди вашого підпільного Рокфеллера. Зараз я почну його роздягати. Ото вже мені ці принци і жебраки.

ЧАСТИНА ДРУГА

ДВОЄ КОМБІНАТОРІВ

РОЗДІЛ X

ТЕЛЕГРАМА ВІД БРАТІВ КАРАМАЗОВИХ

З деякого часу підпільний мільйонер почав відчувати на собі чиюсь невсипущу увагу. Спочатку нічого певного не було. Лише зникло звичне і спокійне почуття самотності. Потім почали з'являтися ознаки, що насторожували.

Якось, коли Корейко звичними, розміреними кроками йшов на службу, біля самого «Геркулесу» його зупинив нахабний жебрак із золотим зубом. Наступаючи на зав'язки від підштаників, які волочилися за ним по землі, жебрак схопив Олександра Івановича за руку і скоромовкою забелькотав:

— Дай мільйон, дай мільйон, дай мільйон!

Потім жебрак висолопив товстого, брудного язика і почав верзти вже зовсім не зрозумілі дурниці. Це був звичайний жебрак, напівідіот, які так часто зустрічаються в південних містах, і все ж Корейко прийшов у свій фін-обліковий зал із збентеженою душею.

Саме з цієї зустрічі і почалося чортovinня.

О третій годині ночі Олександра Івановича розбудили. Принесли телеграму. Цокаючи зубами од ранкової прохолоди, мільйонер розірвав бандероль і прочитав:

«Графиня сполотнілим лицем біжить ставка».

— Яка графиня? — очманіло прошепотів Корейко, стоячи босоніж у коридорі.

Та йому ніхто не відповів. Листоноша пішов. У дворі, в садочку пристрасно туркотіли голуби. Мешканці спали. Олександр Іванович покрутив у руках сірий бланк. Адреса вірна. Прізвище теж.

«Мала Касательна 16 Олександрю Корейку графиня сполотнілим лицем біжить ставка».

Олександр Іванович нічого не второпав, але так схвилювався, що спалив телеграму на свічці.

О сімнадцятій годині тридцять п'ять хвилин того ж дня прибула нова депеша:

«Засідання триває кома мільйон поцілунків».

Олександр Іванович сполотнів від люті і пошматував телеграму. Та тієї ж ночі принесли ще дві телеграмми-блискавки.

Перша:

«Вантажте апельсини бочках брати Карамазови».

І друга:

«Лід рушив крпк командувати парадом буду я».

Після цього з Олександром Івановичем на службі стався прикрий казус. Перемножуючи усно на прохання Чеважевської дев'ястот вісімдесят п'ять на тридцять, він помилився і дав помилковий результат, чого з ним ніколи в житті не траплялось. Але зараз йому було не до арифметичних вправ. Божевільні телеграми не виходили з голови.

— Бочках,— шепотів він, утупившись у старого Кукушкінда.— Брати Карамазови... Якесь свинство.

Він намагався заспокоїти себе думкою, що це були жарти якихось друзів, але цю версію одразу ж довелося відкинути. Друзів у нього не було. Що ж стосується співробітників, то це були люди серйозні і жартували лише раз на рік — першого квітня. Та і в цей день веселих вигадок і радісних містифікацій вони оперували лише одним не зовсім веселим жартом — фабрикували на друкарській машинці фальшивий наказ про звільнення Кукушкінда і клали цей наказ йому на стіл. І щоразу протягом семи років старий хапався за серце, що дуже всіх тішило. До того ж не такі вже це були багаті, щоб витрачатися на депеші.

Після телеграми, в якій невідомий громадянин повідомляв, що командувати парадом буде саме він, а не хтось інший, настало заспокоєння. Олександра Івановича не турбували три дні. Він почав уже звикати до думки, що все це його не обходить, аж раптом прийшла грубезна рекомендація бандероль. У ній містилась книга під назвою «Капіталістичні акули» з підзаголовком: «Біографія американських мільйонерів».

Іншим разом Корейко і сам би купив таку цікаву книгу, але зараз він навіть скривився від жаху. Перше речення було обкреслене синім олівцем. Корейко читав:

«Усі величезні сучасні багатства нажито найбезчеснішим засобом». Про всяк випадок Олександр Іванович

вирішив поки що не навідуватись на вокзалі до заповітного чемоданчика. Його опанувала тривога.

— Найголовніше,— казав Остап, прогулюючись по просторому номеру готелю «Карлсбад»,— це посяти розгубленість, паніку в таборі ворога. Він мусить втратити душевну рівновагу. Досягти цього не так вже й важко. Зрештою, людей більш усього лякає незрозуміле, загадкове. Я сам колись був містиком-одинаком і дійшов до такого стану, що мене можна було злякати звичайнісіньким фінським ножем. Так, так. Якогога більше незрозумілого. Я переконаний, що моя остання телеграма «в думках ми разом» приголомшила нашого контрагента. Усе це — суперфосфат, добрива. Хай похвилюється. Клієнта треба привчити до думки, що йому доведеться віддати гроші. Його треба роззброїти морально, притлумити в ньому реакційні власницькі інстинкти.

Виголосивши цю промову, Бендер суворо поглянув на своїх підлеглих. Балаганов, Паніковський і Козлевич смирно сиділи в червоних плюшевих кріслах з бахромою й китицями. Вони ніяковіли. Їх бентежив спосіб життя командора, бентежили золочені ламбрекени, килими, які сяяли яскравими хімічними кольорами, і гравюра «Явлення Христа народу». Самі вони разом з «Антилопою» мешкали на заїжджому дворі й приходили до готелю тільки одержувати інструкції.

— Паніковський,— сказав Остап,— вам доручалось зустрітись сьогодні з нашим підзахисним і вдруге попросити у нього мільйон, супроводжуючи це прохання ідіотським сміхом?

— Тільки-но він мене побачив, перейшов на протилежний тротуар,— самовдоволено відповів Паніковський.

— Так. Усе йде гаразд. Клієнт починає нервувати. Зараз він переходить від притупленого подиву до безпричинного страху. Я не маю сумнівів, що він підстрибує вночі в постелі і жалібно белькоче: «Мамо, мамо...» Ще трохи, якась дешиця, останній удар пензля — і він остаточно дійде. Він з плачем полізе до буфета і вийме звідтіль тарілочку з блакитною каймою...

Остап підморгнув Балаганову. Балаганов підморгнув Паніковському, Паніковський підморгнув Козлевичу, і хоч чесний Козлевич абсолютно нічого не зрозумів, він і собі почав кліпати обома очима.

І довго ще в номері готелю «Карлсбад» тривало дружне

переморгування, супроводжуване смішками, прицмокуванням язиком і навіть підстрибуванням з червоних плюшевих крісел.

— Годі веселитися,— сказав Остап.— Поки що тарілочка з грішми в руках Корейка, якщо тільки вона взагалі існує, ця чарівна тарілочка.

Опісля цього Бендер одіслав Паніковського і Козлевича на заїжджий двір, наказавши тримати «Антилопу» напохваті.

— Ну, Шуро,— сказав він, залишившись удвох з Балагановим,— телеграм більше не треба. Підготовчу роботу можна вважати закінченою. Починається активна боротьба. Зараз ми підемо дивитись на дорогоцінне теля під час виконання ним службових обов'язків.

Тримаючись прозорого затінку акацій, молочні брати перейшли міський сад, де товстий струмінь фонтана опливав як свічка, проминули кілька дзеркальних пивних барів і зупинились на розі вулиці Мерінга. Квіткарки з червоними матроськими обличчями купали свій ніжний товар в емальованих мисках. Нагрітий сонцем асфальт шипів під ногами. З блакитної кахляної молочної виходили громадяни і витирали, ідучи, замашені кефіром губи. Привабливо відсвічували грубі макаронні літери дерев'яного золота, з яких укладалося слово «Геркулес». Сонце раз по раз підстрибувало у великих шибках дверей-вертушки. Остап і Балаганов увійшли до вестибюля і розтанули в натовпі ділових людей.

РОЗДІЛ XI

ГЕРКУЛЕСІВЦІ

Як не намагалися начальники «Геркулесу», які часто мінялися, вигнати із своєї установи готельний дух, їм так і не пощастило цього досягти. Як не замазували завгоспи старі написи, вони все ж таки виширвали звідусіль. То раптом у торговому відділі вистрибне слово «Кабінети», то зовсім несподівано на матових скляних дверях машбюро знову виникнуть водянні знаки: «Чергова покоївка», то виступали на стінах намальовані золоті руки, що вказували на місця «Для дам» (французькою мовою). Всюди випирав готель.

Дрібні службовці сиділи на четвертому поверсі в номерах, що коштували по карбованцю, де свого часу зупинялися сільські попи, що приїжджали на єпархіальні з'їзди,

або ж дрібненькі комівояжери з варшавськими вусиками. Там ще пахло потом і стояли рожеві залізні умивальники. У номерах, котрі чистіші, куди заїздили королі більярда і провінціальні драматичні актори, разташувалися завідуючі секціями, їх помічники і завгосп. Тут уже було пристойніше: стояли шифоньєри і підлога була обшита рудим лінолеумом. У розкішних номерах з ваннами і альковами гніздилося начальство. У білих ваннах валялися справи, а в напівтемних альковах висіли діаграми і схеми, що наочно розповідали про структуру «Геркулесу», а також про його зв'язок з периферією. Тут збереглися чудернацькі золочені канапки, килими і нічні столики з мармуровими дошками. У деяких альковах навіть стояли панцирні нікельовані ліжка з блискучими кульками. На них також лежали справи і всіляка необхідна переписка. Це було дуже зручно: адже кожний папірець завжди був під рукою.

В одному з таких номерів, а саме, в п'ятому номері, 1911 року зупинився славнозвісний письменник Леонід Андрєєв. Усі геркулесівці про це знали, і за п'ятим номером ходила в установі лиха слава.

З усіма відповідальними працівниками, що влаштували тут свій кабінет, обов'язково мала скоїтись якась біда. Не встигав п'ятий номер як слід увійти в курс справ, як його вже звільняли і кидали на іншу роботу. Добре, коли без догани. А то, бувало, ще й з доганою, навіть з опублікуванням у пресі. Траплялося й гірше, про що навіть згадувати неприємно.

— Гаспидський номер,— в один голос стверджували потерпілі.— Ніхто й гадки не мав!

І на голову письменника, автора страшної «Розповіді про сімох повішених», падали найтяжчі обвинувачення, нібито саме він був винен у тому, що т. Лапшин узяв на роботу шість братів-богатирів, що т. Справченко, заготовляючи деревну кору, поклався на самоплив, чим і провалив заготовлю, і що т. Індокитайський програв у польський банчок 7384 карбованці 03 копійки казенних грошей. Як Індокитайський не викручувався, як не доводив у відповідних інстанціях, що 03 копійки він витратив на користь держави і що він може пред'явити на вказану суму виправдальні документи, нічого не допомогло. Тінь письменника-небіжчика була невблаганна, і одного осіннього вечора Індокитайського посадили. Справді, лихим був цей п'ятий номер.

Начальник усього «Геркулесу» т. Полихаєв містився в колишньому зимовому саду; його секретарка Серна Ми-

хайлівна раз по раз миготіла серед вцілілих пальм і сикомор. Там же стояв довгий, як вокзальний перон, стіл, зашланий малиновим сукном, за яким відбувалися часті й довгі засідання правління. А нещодавно в кімнаті № 262, де колись містився малий буфет, засіла комісія по чистці, у складі восьми зовні непримітних товаришів із сіреними очима. Приходили вони акуратно щодня і перерхували якусь службу паперацію.

Коли Остап і Балаганов піднімалися сходами, залунав тривожний дзвінок, і одразу ж з усіх кімнат висипали службовці. Навальність цього маневру нагадувала корабельний аврал. Проте це був не аврал, а перерва на сніданок. Дехто із службовців поспішав до буфету, щоб встигнути захопити бутерброди з червоною ікрою, інші ж робили в коридорах променад, закусуючи нашвидкуруч.

З планового відділу вийшов службовець з дуже благородною зовнішністю. Молода кругла борідка виросла на його блідому, ласкавому обличчі. У руці він тримав холодну котлету, яку весь час підносив до рота, щоразу уважно її оглядаючи. Цим вправам службовця трохи не зашкодив Балаганов, що забажав дізнатися, на якому поверху міститься фінансово-обліковий відділ.

— Хіба ви не бачите, що я їм? — сказав службовець, з обуренням відвернувшись од Балаганова.

І, не звертаючи більше уваги на молочних братів, він поринув у споглядання останнього шматочка котлети. Пильно оглянувши його з усіх боків і навіть понюхавши на прощання, службовець укинув його в рот, випнув груди, змів з піджака крихти і неквапливо підійшов до другого службовця, який стояв біля дверей свого відділу.

— Ну, що, — запитав він, озирнувшись, — як самопочуття?

— І не питаєте, товарищу Бомзе, — відповів той і, теж озирнувшись, додав: — Хіба це життя? Немає ніякого простору індивідуальності. Усе одне й те ж, п'ятирічка за чотири роки, п'ятирічка за три роки.

— Так, так, — зашепотів Бомзе, — якийсь жах! Я з вами згоден. Саме так: ніякого простору для індивідуальності, ніяких стимулів, ніяких особистих перспектив. Дружина, самі розумієте, хатня господарка, і та говорить, що немає стимулів, немає особистих перспектив.

Зітхнувши, Бомзе рушив назустріч іншому службовцеві.

— Ну, що, — запитав він, заздалегідь сумно посміхаючись, — як самопочуття?

— Та ось,— сказав співбесідник,— сьогодні вранці з відрядження. Пощастило побачити радгосп. Грандіозно. Фабрика зерна! Ви собі не уявляєте, що таке п'ятирічка, голубчику, що таке воля колективу!

— Ну, це ж буквально те, що я говорив щойно! — із запалом вигукнув Бомзе.— Саме так, воля колективу! П'ятирічка за чотири роки, навіть за три — ось стимул, який... Та візьмемо, зрештою, мою дружину. Хатня господарка — і та віддає належне індустріалізації. Хай йому біс, на очах зростає нове життя!

Одійшовши вбік, він радісно похитав головою. За хвилину він уже тримав за рукав тихого Борисохлебського і казав:

— Ви маєте рацію, я теж такої думки. Навіщо будувати Магнітогорськи, радгоспи, всякі комбайни, коли немає особистого життя, коли придушється індивідуальність.

А ще через хвилину його глухуватий голос уже булькав на площадці сходів:

— Ну, це ж самісіньке я щойно казав Борисохлебському. Чого оплакувати індивідуальність, особисте життя, коли на наших очах зростають фабрики зерна, Магнітогорськи, всякі комбайни, бетономішалки, коли колектив...

У перерві Бомзе, який полюбляв духовне спілкування, встигав побазікати з десятком співробітників. Сюжет кожної бесіди можна було зрозуміти з його обличчя, на якому вираз болю з приводу затиску індивідуальності одразу ж переходив у світлу посмішку ентузіаста. Та які почуття не опановували б Бомзе, його обличчя не втрачало виразу природженого благородства. І всі, починаючи з витриманих товаришів з місцевкому і кінчаючи політично незрілим Кукушкіндом, вважали Бомзе за чесну і, головне, принципову людину. А втім, він і сам був такої ж думки про себе.

Новий дзвінок, що повідомляв про закінчення авралу, повернув службовців у номери. Робота відновилася.

Власне кажучи, слова «робота відновилася» безпосередньо не стосувались діяльності «Геркулесу», яка складалася, за статутом, з різних торговельних операцій в галузі лісо- і пиломатеріалів. За останній рік геркулесівці, відкинувши геть усякі думки про нудні колоди, фанерні листи, експортні кедри та інші нецікаві речі, захопились дуже цікавим заняттям: вони боролися за помешкання, за свій улюблений готель.

Усе почалося з невеличкого папірця, що його приніс у брезентовій розносній книзі ледачий скороход з комунвід-

ділу. «Після одержання цього,— зазначалося в папірці,— пропонуємо вам протягом тижня звільнити приміщення колиш. готелю «Каір» і передати з усім колиш. готельним інвентарем у розпорядження готельного тресту. Вам надається приміщення колиш. акц. т-ва «Бекон і бляха». Підстава: Ухвала міськради від 12/ 1929 р.».

На кінець дня цей папірець поклали на стіл перед товаришем Полихаєвим, який сидів в електричному затінку пальм і сикомор.

— Як! — нервово вигукнув начальник «Геркулесу»,— вони пишуть мені «пропонуємо»? Мені, безпосередньо підпорядкованому центрові! Та вони що, збожеволіли? Га?

— Вони б ще написали «наказуємо»,— піддала жару Серна Михайлівна.— Мужлаї!

— Це просто анекдот,— сказав Полихаєв, похмуро посміхаючись.

Негайно було продиктовано відповідь найрішучішого змісту. Начальник «Геркулесу» категорично відмовлявся звільнити приміщення.

— Удруге знатимуть, що я їм не нічний сторож і ніяких «пропонуємо» мені писати не можна,— бурмотів товариш Полихаєв, виймаючи з кишені гумову печатку із своїм факсиміле і, хвилюючись, тиснув підпис догори ногами.

І знову ледачий скороход, цього разу геркулесівський, поплентався сонячними вулицями міста, спиняючись біля яток, які торгували квасом, втручаючись у всі вуличні скандали і відчайдушно розмахуючи розносною книжкою.

Цілий тиждень по тому геркулесівці обмірковували становище, яке склалося. Службовці сходилися на тому, що Полихаєв не стерпить такого підриву свого авторитету.

— Ви ще не знаєте нашого Полихаєва,— казали молодики з фінобліку,— він третій-перетертый! Його големи постановами не вхопиш!

Незабаром після того товариш Бомзе вийшов з кабінету начальника, тримаючи в руках списочок вибраних співробітників. Він крокував від відділу до відділу, схилявся над зазначеною у списку особою і таємниче шепотів:

— Невеличка вечірка... По три карбованці з душі... Проводжаємо Полихаєва.

— Як? — лякалися співробітники.— Хіба Полихаєв від нас іде? Його знімають?

— Та ні. Іде на тиждень до центру клопотатися відносно приміщення. Глядіть не запізнюйтесь. Рівно о восьмій у мене.

Проводи пройшли дуже весело. Співробітники віддано дивилися на Полихаєва, який сидів з лафітничком у руці, ритмічно плескали в долоні і виспівували:

— Пий до дна, пий до дна, пийдодна, пий до дна, пий до дна, пийдодна!

Виспівували доти, поки улюблений начальник не вихилив добрий десяток лафітничків, а з ними і кілька високих сева-стопольських чарок, після чого якимсь непевним голосом і сам почав пісню: «По старій Калузькій дорозі, на сорок дев'ятій версті». Проте нікому не довелося довідатись, що ж сталося на цій версті, бо Полихаєв несподівано для всіх почав іншу пісню:

Йшов трамвай дев'ятий номер,
На площадці хтось там вмер.
Тягнуть, тягнуть вже мерця,
Ламця-дриця, ла-ця-ця!

Після від'їзду Полихаєва продуктивність праці в «Геркулесі» дещо знизилась, було б смішно робити на повну силу, не знаючи, чи ти лишишся в цьому приміщенні, чи тобі доведеться з усім канцприладдям теліпатися в «Бекон і бляху». Та ще смішніше було б працювати на повну силу після того, як Полихаєв повернувся. А повернувся він, як висловився Бомзе, «на щиті»; приміщення лишилося «Геркулесу», і співробітники весь робочий час віддавали на висміювання комунвідділу.

Переможена установа просила віддати хоча б умивальники і панцирні ліжка, але збуджений успіхом Полихаєв навіть не відповів. Тоді сутичка набула ще більшої гостроти. У центр летіли скарга за скаргою. Спростовувати їх виїжджав Полихаєв особисто. Усе частіше на квартирі Бомзе лунали переможні «пийдодна», і все ширше коло співробітників залучалося до боротьби за приміщення. Поступово зовсім забулися лісо- і пиломатеріали. Коли Полихаєв раптом знаходив у себе на столі папірець, де писалося щось про експортні кедрі чи фанерні листи, він дивувався і просто не міг збагнути, що від нього хочуть. Зараз він був захоплений надзвичайно важливим завданням — переманював до себе на більшу зарплатню двох особливо небезпечних комунвідділівців.

— Вам пощастило, — казав Остап своєму супутникові. — Ви стаєте свідком кумедної події: Остап Бендер іде по свіжому сліду. Вчіться! Якось злочинна дрібнота, на зразок Паніковського, написала б Корейку листа: «Покладіть у

дворі під ящиком для сміття шістсот карбованців, інакше вам буде зле» — і знизу ще намалювала б хреста, череп і свічку. Соня Золота Ручка, здібності якої я аж ніяк не збираюсь применшувати, зрештою застосувала б тут звичайний хіпес, що дало б їй тисячі півтори. Сказано, жінка... Візьмімо, нарешті, корнета Савіна. Аферист вищого гатунку. Як кажуть, ніде пробу поставити. А що б зробив він? Приїхав би до Корейка під виглядом болгарського царя, наскандалив би в будуправлінні і зіпсував би все діло. Я ж, як бачте, не поспішаю. Ми сидимо в Чорноморську вже тиждень, а я лише сьогодні йду на перше побачення. Ага, ось і фінобліковий зал! Ну, бортмеханіку, покажіть мені хворого. Адже ви спеціаліст щодо Корейка.

Вони ввійшли у гомінкий, переповнений відвідувачами зал, і Балаганов повів Бендера в куток, де за жовтою перегородкою сиділи Чеважевська, Корейко, Кукушкінд і Дрейфус. Балаганов уже зробив рух рукою, щоб вказати на мільйонера, як Остап сердито прошепотів:

— Може б, ви ще крикнули на все горло: «Ось він, багач! Хапайте його!» Спокійно. Я вгадаю сам. Котрий же з чотирьох?

Остап уместився на холодному мармуровому підвіконні і, по-дитячому дригаючи ногами, почав міркувати:

— Дівчину не братимемо до уваги, залишаються троє: червономордий підлабузник з білими очима, старичок-боровичок у залізних окулярах і товстун-барбос із серйозним виглядом. Старичка-боровичка я з обуренням відкидаю. Окрім вати, якою заткнуто його волохаті вуха, ніяких цінностей у нього нема. Лишаються двоє: барбос і білоокий підлабузник. Хто ж із них Корейко? Треба подумати.

Остап витяг шию і почав порівнювати кандидатів. Він так швидко крутив головою, наче стежив за грою в теніс, супроводжуючи очима кожний м'яч.

— Знаєте, бортмеханіку, — сказав він нарешті, — товстун-барбос більше підходить на роль підпільного мільйонера, ніж білоокий підлабузник. Ви зверніть увагу на тривожний блиск очей барбоса. Він не може всидіти на місці, йому не терпиться, йому так і хочеться швидше побігти додому, устроїти свої лапи в пакети з червінцями. Безсумнівно, збирач каратів і доларів це він. Хіба ви не бачите, що ця товста пика є не що інше, як демократична комбінація з облич Шейлока, Скупого рицаря і Гарпагона? А той, білоокий, просто ніщо, радянське мишеня. Звичайно, і в нього є капітал, дванадцять карбованців в ощадкасі. Межа його

нічних мрій — купівля волохатого пальта з телячим комірцем. Це — не Корейко. Це миша, яка...

Але тут блискучу промову великого комбінатора обірвав мужній вигук, який пролунав у глибині фіноблікового залу і, без сумніву, належав співробітникові, який мав право так кричати:

— Товаришу Корейко! Де ж цифрові дані про заборгованість комунвідділу? Товариш Полихаєв терміново вимагає...

Остап торкнув Балаганова ногою. Але барбос спокійно продовжував скрипіти пером. Його обличчя, яке мало всі найхарактерніші риси Шейлока, Гарпагона і Скупого рицаря, не змінилося. Зате червономордий блондин з білими очима, ця нікчема, це радянське мишеня, пойнятий мрією про пальто з телячим комірцем, раптом надзвичайно по-жвавився. Він метушливо загрюкав шухлядами столу, вхопив якийсь папірець і швидко побіг на виклик.

Великий комбінатор лише крекнув і запитливо поглянув на Балаганова. Шура засміявся.

— Та-ак,— сказав Остап після паузи.— Цей гроші на тарілочки не принесе. Хіба що я вже дуже його попрошу. Об'єкт вартий поваги. Тепер — мерщій на повітря. У моїй голові народилася цікава комбінація. Сьогодні ввечері ми з божою допомогою вперше помацаємо пана Корейка за вим'я. Мацати будете ви, Шуро.

РОЗДІЛ XII

ГОМЕР, МІЛЬТОН І ПАНІКОВСЬКИЙ

Інструкція була звичайнісінька:

1. Випадково зустрінися з громадянином Корейком на вулиці.

2. Не бити його ні в якому разі і взагалі не застосовувати ніяких фізичних методів.

3. Одібрати все, що буде знайдено в кишені вищеназваного громадянина.

4. Про виконання доповісти.

Незважаючи на виняткову простоту і ясність вказівок, зроблених великим комбінатором, поміж Балагановим і Паніковським виникла палка суперечка. Лейтенантові сини сиділи на зеленій лавочці міського саду, багатозначно позираючи на під'їзд «Геркулесу». Сперечаючись, вони навіть

не помітили, що вітер, згинаючи пожежний струмінь фонтана, сипле на них водяний пил. Вони лише тіпали головами, здивовано позираючи на безхмарне небо, і продовжували сперечатись.

Паніковський, який, зважаючи на спеку, змінив куртку пожежника-сокирника на ситцеву сорочку з відкритим коміром, тримав себе гордовито. Він дуже пишався наданим йому дорученням.

— Тільки крадіжка,— сказав він.

— Ні, грабунок,— заперечував Балаганов, який теж пишався довір'ям командора.

— Ви нікчемна, жалюгідна людина,— заявив Паніковський, з огидою дивлячись на співбесідника.

— А ви каліка,— зауважив Балаганов.— Начальник зараз я!

— Хто начальник?

— Я начальник. Мені доручено.

— Вам?

— Мені.

— Тобі?

— А кому ж іще? Чи не тобі часом?

І розмова вийшла з рамок одержаної інструкції. Шахраї так розпалилися, що навіть почали легенько відштовхувати один одного долонями і навперебій вигукувати: «А ти хто такий?» Такі вигуки здебільшого передують генеральній бійці, в якій супутники кидають шапки на землю, закликають перехожих бути свідками і розмазують на своїх неголенних мордах дитячі сльози.

Але бійка не відбулася. Коли виник зручний момент, щоб дати першого ляпаса, Паніковський раптом прибрав руки і погодився вважати Балаганова за свого безпосереднього начальника.

Очевидно, він згадав, що його часто били як окремі особи, так і цілі колективи, і йому бувало дуже боляче. Захопивши владу в свої руки, Балаганов одразу подобришав.

— Чому й не пограбувати? — сказав він уже не так наполегливо,— хіба це важко? Корейко ввечері йде вулицею. Темно. Я підходжу зліва. Ви підходите справа. Я штовхаю його в лівий бік, ви штовхаєте в правий. Цей дурень спиняється і каже: «Хуліган!» — мені. «Хто хуліган?» — питаю. І ви теж питаєте, хто хуліган, і натискаєте справа. Тут я даю йому по морді... Ні, бити не можна!

— У тім-то і річ, що бити не можна! — лицемірно зітхнув Паніковський.— Бендер не дозволяє.

— Я й сам знаю... Отже, я хапаю його за руки, а ви дивитесь, чи немає в кишенях чогось зайвого. Він, як ведеться, кричить: «Міліція»,— і тут я його... Тьху, хай йому біс! Не можна бити. Зрештою, ми йдемо додому. Ну, як план?

Та Паніковський ухилявся від прямої відповіді. Він узяв з рук Балаганова різьблену курортну паличку з рогаткою замість набалдашника і, накресливши пряму лінію на піску, сказав:

— Дивіться. По-перше, чекати до вечора. По-друге...

І Паніковський повів від правого кінця прямої вгору хвилястий перпендикуляр.

— По-друге, він може сьогодні ввечері просто не вийти на вулицю, а якщо навіть і вийде, то...

Тут Паніковський з'єднав обидві лінії третьою, отож на піску з'явилося щось подібне до трикутника, і закінчив:

— Хто його знає? Можливо, він прогулюватиметься у великому гурті? Як це вам тоді?

Балаганов з повагою подивився на трикутник. Докази Паніковського здалися йому не зовсім переконливими, але в трикутнику відчувалася така правдива безнадійність, що Балаганов завагався.

Помітивши це, Паніковський не став гаятись.

— Їдьте до Києва! — сказав він несподівано. — І тоді ви зрозумієте, що моя правда. Обов'язково їдьте до Києва.

— Який там Київ! — пробурмотів Шура. — Навіщо?

— Їдьте до Києва і спитайте там, що робив Паніковський до революції. Обов'язково спитайте!

— Чого ви чіпляєтесь? — похмуро сказав Балаганов.

— Ні, ви запитайте! — вимагав Паніковський. — Поїдьте і запитайте! І вам скажуть, що до революції Паніковський був сліпим. Коли б не революція, чи пішов би я в діти лейтенанта Шмідта? Як ви гадаєте? Адже я був багатою людиною. Я мав сім'ю, і на столі вигравав нікельований самовар. А що мене годувало? Сині окуляри і ціпок.

Він витягнув з кишені картонний футляр, обклесний чорним папером, поцяцькований тьмяними срібними зірочками, і показав сині окуляри.

— Цими окулярами, — сказав він, зітхнувши, — я годувався багато років. Я виходив в окулярах і з ціпком на Хрещатик і просив якого-небудь пристойно одягненого панка допомогти бідному сліпому перейти вулицю. Панок брав мене попід руку і вів. На протилежному тротуарі він позбувався годинника, якщо у нього був годинник, або гаманця — дехто носив з собою і гаманець.

— Чому ж ви кинули це діло? — жваво запитав Балаганов.

— Революція, — відповів колишній сліпий. — Раніше я платив городовому на розі Хрещатика і Прорізної п'ять карбованців щомісяця, і мене ніхто не чіпав. Городовий навіть стежив, щоб мене не кривдили. Путня була людина! Прізвище в нього було Небаба, Семен Васильович. Я його недавно зустрів. Він тепер музичний критик. А зараз? Хіба можна зв'язуватися з міліцією? Не бачив гіршого люду. Вони стали якісь ідейні, якісь культуртрегери. Ось, Балаганов, на схилі віку довелось стати аферистом. Та для такого екстреного діла можна пустити в хід мої старі окуляри. Це куди вірніше, ніж пограбування.

За п'ять хвилин з громадської вбиральні, обсадженої пахучим тютюнцем і м'ятою, вийшов сліпий у синіх окулярах. Задержавшись підборіддя в небо і дрібно постукуючи поперед себе курортним ціпком, він прямував до виходу із саду. Слідом за ним пішов Балаганов. Паніковського не можна було впізнати. Відкинувши плечі назад і обережно ставляючи ноги на тротуар, він підходив впритул до будинків, вистукував ціпком по вітринних поручнях, наражався на перехожих і, дивлячись крізь окуляри, ішов далі. Він все це робив так сумлінно, що навіть зім'яв чималу чергу, початок якої впирався в стовп з написом: «Зупинка автобуса». Балаганов просто захоплювався, дивлячись на спритного сліпого.

Паніковський лиходіяв доти, доки з геркулесівського під'їзду не вийшов Корейко. Балаганов заметушився. Спочатку він прискочив занадто вже близько до місця дії, потім відбіг занадто далеко. І лише після всього цього обрав зручну для спостережень позицію біля фруктового кіоска. Він відчув у роті гидкий присмак, наче він півгодини ссав мідну ручку від дверей. Але глянувши на еволюції Паніковського, угамувався.

Балаганов побачив, що сліпий обернувся всім фронтом до мільйонера, зачепив його ціпком за ногу і вдарив плечем. Після цього вони, мабуть, сказали один одному кілька слів. Потім Корейко посміхнувся, взяв сліпого попід руку і допоміг йому зійти на бруківку. Для більшої правдоподібності Паніковський щосили вистукував ціпком по камінцях і задирав голову так, ніби його загнуждали. А далі дії сліпого позначилися такою чіткістю і вишуканістю, що Балаганов навіть позаздрив йому. Паніковський обняв свого супутника за талію. Його рука вже слизнула по лівому боці Корейка

і на якусь мить затрималася над парусиновою кишенею мільйонера-конторника.

— Ну-ну,— шепотів Балаганов.— Давай, старий, давай!

І в ту ж мить блиснуло скло, тривожно загула груша, задвигтіла земля, і великий білий автобус, ледь утримавшись на колесах, рвучко загальмував посеред бруківки. Водночас залунало два вигуки.

— Ідіот! Автобуса не бачиш? — вищав Паніковський, вистрибуючи з-під колеса і погрожуючи своєму поводитиреві зірваними з носа окулярами.

— Він не сліпий! — здивовано вигукнув Корейко.— Злодюга!

Усе оповив синій дим; автобус покотив далі і, коли бензинова завіса розідралася, Балаганов побачив Паніковського в оточенні натовпу. Навколо «сліпого» почалася якась метушня. Балаганов підбіг ближче. На обличчі Паніковського блукала потворна посмішка. Здавалось, він був на диво байдужий до всього, що тут діялося, хоч одне його вухо було таким рубіновим, що, мабуть, світилося б у темряві і при його світлі можна було б проявляти фотографічні негативи.

Розштовхуючи громадян, які збігалися звідусіль, Балаганов кинувся до готелю «Карлсбад».

Великий комбінатор сидів біля бамбукового столика і писав.

— Паніковського б'ють! — закричав Балаганов, картинно з'явившись у дверях.

— Уже? — діловито запитав Бендер.— Щось дуже швидко.

— Паніковського б'ють! — з відчаєм повторив рудий Шура.— Біля «Геркулесу».

— Що ви кричите, як білий ведмідь у теплу погоду? — суворо сказав Остап.— Давно б'ють?

— Хвилини п'ять.

— Так би одразу й казав. Ну й дурний старий! Ну, ходімо, помилуємось. По дорозі розкажете.

Коли великий комбінатор прибув на місце пригоди, Корейка вже не було, але навколо Паніковського гойдався величезний натовп, який перегородив вулицю. Автомобілі нетерпляче крякали, впершись у людський масив. З вікон амбулаторії визирали санітарки в білих халатах. Бігали собаки з вигнутими, як шабля, хвостами. У міському саду замовк фонтан.

Рішуче зітхнувши, Бендер протиснувся в натовп.

— Пардон,— говорив він,— іще пардон! Пробачте, мадам, це не ви загубили на розі талон на п'овидло? Біжіть швидше, він ще там лежить. Пропустіть експерта, ви, мужчини! Тобі кажуть, посунься, позбавленець!

Застосовуючи таким чином політику батога і пряника, Остап продерся до центру, де приймав муки Паніковський. Зараз уже можна було виконувати будь-які фотографічні роботи і при світлі другого вуха порушник конвенції.

Побачивши командора, Паніковський жалібно зіщулювся.

— Цей? — сухо спитав Остап, штовхаючи Паніковського в спину.

— Цей самісінький,— радісно підтвердили численні правдолюбці.— На власні очі бачили.

Остап закликав громадян до спокою, вийняв з кишені записну книжечку і, глянувши на Паніковського, владно промовив:

— Попрошу свідків вказати прізвище і адреси. Свідки, записуйтеся.

Здавалось би, громадяни, що виявили таку активність у затримці Паніковського, негайно ж допоможуть викрити злочинця своїми свідченнями. Насправді ж, почувши слово «свідки», всі правдолюбці враз посмутніли, безглуздо заметушилися і почали відходити. І в натовпі виникли лисини. Натовп танув на очах.

— Де ж свідки? — повторив Остап.

Почалася паніка. Працюючи ліктями, свідки вибиралися геть з натовпу, і за хвилину вулиця набула свого звичного вигляду. Автомобілі зірвалися з місць, вікна в амбулаторії зачинилися, собаки почали уважно оглядати тротуарні тумби, і в міському саду з нарзанним виском знову здійнявся вгору фонтанний струмінь.

Переконавшись, що вулицю очищено і що Паніковському вже не загрожує небезпека, великий комбінатор невдоволено сказав:

— Стара нездара! Позбавлений будь-якого таланту божевільний. Знайшовся ще один великий сліпий — Паніковський! Гомер, Мільтон і Паніковський! Тепла компанія! А Балаганов? Теж — матрос з розбитого корабля. Паніковського б'ють, Паніковського б'ють! А сам... Ходімо до міського саду. Я вам влаштую сцену біля фонтана.

Біля фонтана Балаганов одразу ж звернув усе на Паніковського. Оскандалений сліпий посилався на свої нерви, що розхиталися за роки лихоліття, і, до речі, заявив, що у всьому винен Балаганов,— особа, як відомо, нікчемна,

жалюгідна. Брати одразу ж почали одпихати один одного долонями. Вже почувлися одноманітні вигуки: «А ти хто такий?», уже зірвалася з очей Паніковського велика сльоза, передвісник генеральної битви, коли великий комбінатор сказав «брек» і розвів супротивників, як суддя на рингу.

— Робити вправи з боксу будете у вихідні дні,— промовив він.— Чудова пара: Балаганов — вага півня і Паніковський — вага курки! Проте, панове чемпіони, робітнички з вас — як з собачого хвоста сито. Це закінчиться кепсько. Я вас звільню, до того ж ви не становите собою ніякої соціальної цінності.

Паніковський і Балаганов, забувши про особисті чвари, почали божитися і запевняти, що сьогодні увечері вони будь-що-будь обшукають Корейка. Бендер лише посміхнувся.

— Ось побачите,— горойжився Балаганов.— Напад на вулиці під прикриттям нічної темряви... Чи не так, Михайле Самуєловичу?

— Чесне, благородне слово,— підтримав Паніковський.— Ми з Шурою... Не турбуйтеся! Ви маєте справу з Паніковським.

— Саме це мене й засмучує,— сказав Бендер.— А втім, прошу. Як ви кажете? Прикриваючись нічною темрявою? Гаразд! Думка, скажу вам, убога. Та й оформлення, напевне, буде таке ж...

Після кількох годин вартування на вулиці, нарешті, виявилися всі необхідні дані: прикриття нічної темряви і сам пацієнт, який вийшов з дівчиною з будинку, де мешкав старий ребусник. Дівчина у план не вкладалася. Поки що довелося піти слідом за гуляючими, що подалися до моря.

Розжарений уламок місяця низько висів над берегом, що вичахав після денної спеки. На скелях сиділи чорні базальтові пари, завмерши навек в обіймах. Море шепотіло про кохання до згину, про вічне щастя, про муки серця й інші неактуальні дрібниці. Зоря з зорею розмовляли азбукою Морзе, то засвічуючись, то згасаючи. Світловий тунель прожектора з'єднував береги затоки. Коли він зникав, на його місці ще довго стояв чорний стовп.

— Я стомився,— канючив Паніковський, плентаючись по скелях і урвищах за Олександром Івановичем та його кралею.— Я старий. Мені важко.— Він спотикався об ховрашкові нори і падав, хапаючись руками за висохлі коров'яки. Йому так хотілося на заїжджий двір, до домовитого Козлевича, з яким так приємно попиту чай і погомоніти про всяку всячину.

І тієї ж хвилини, коли Паніковський уже напевно вирішив повертатись додому, запропонувавши Балаганову кінчати розпочату операцію самому, спереду почулося:

— Як тепло! Ви не купаєтесь вночі, Олександрє Івановичу? Ну, тоді почекайте мене тут. Я тільки раз пірну — і назад.

Почувся шурхіт камінців, що посипалися з обриву; біле плаття зникло, і Корейко лишився сам.

— Швидше! — прошепотів Балаганов, сіпаючи Паніковського за руку.— Отже, я заходжу з лівого боку, а ви — з правого. Тільки швидше!

— Я — з лівого,— боязко сказав порушник конвенції.

— Гаразд, гаразд, ви з лівого. Я штовхаю його в лівий бік, ні, в правий, а ви тиснете з лівого.

— Чому з лівого?

— Ну, от іще! Ну, з правого. Він каже: «Хуліган»,— а ви відповідаєте: «Хто хуліган?»

— Ні, ви перший відповідаєте.

— Гаразд. Усе розкажу Бендеру. Ходімо, ходімо. Отже, ви з лівого...

І доблесні сини лейтенанта, тремтячи, наблизилися до Олександра Івановича.

План був порушений з самого початку. Замість того щоб, згідно диспозиції, зайти з правого боку і штовхнути мільйонера в правий бік, Балаганов потоптався на місці й несподівано сказав:

— Дозвольте прикурити.

— Я не курю,— холодно відповів Корейко.

— Так,— вже зовсім дурнувато промовив Шура, озираючись на Паніковського.

— А котра година, ви не знаєте?

— Годин дванадцять.

— Дванадцять,— повторив Балаганов.— Гм... І хто б міг подумати...

— Теплий вечір,— запобігливо сказав Паніковський.

Запала мовчанка; чулося, як шаленіли цвіркуни. Місяць побілів, і при його світлі можна було побачити добре розвинуті плечі Олександра Івановича. Паніковський не витримав напруження, зайшов за спину Корейка і верескливо викрикнув:

— Руки вгору!

— Що? — здивувався Корейко.

— Руки вгору! — повторив Паніковський ослабленим голосом.

У ту ж мить він дістав раптовий і дуже болісний удар у плече й упав на землю. Коли він підвівся, Корейко вже зчепився з Балагановим. Обидва тяжко дихали, наче пересували роля. Знизу линув сміх русалки і плескіт води.

— За що ж ви мене б'єте? — канючив Балаганов. — Я ж тільки запитав, котра година!..

— Я тобі покажу, котра година! — шипів Корейко, вкладаючи у свої удари одвічну ненависть багача до грабіжника.

Паніковський рачки підповз до місця битви і ззаду запустив руки до кишені геркулесівця. Корейко хвицьнув його ногою, та вже було пізно. Бляшана коробочка з-під цигарок «Кавказ» перекочувала з лівої кишені до руки Паніковського. З другої кишені на землю посипалися папірці і членські книжечки.

— Тікаймо! — крикнув Паніковський звідкілясь із темряви.

Останній удар Балаганов дістав у спину.

За кілька хвилин зім'ятий і схвильований Олександр Іванович побачив високо над собою дві освітлені місяцем голубі фігури. Вони бігли горою, прямуючи до міста.

Свіжа, пахнуча йодом Зося застала Олександра Івановича за дивним заняттям. Він стояв навколішки і, витираючи тремтячими пальцями сірники, підбирав розкидані по траві папірці.

Та перш, аніж Зося запитала, що то він робить, Корейко вже знайшов квитанцію на чемоданчик, що спокійно лежав у камері схову ручного багажу, поміж рогозовим кошиком з черешнями і байковим портпледом.

— Випала з кишені, — сказав він, роблено посміхаючись і старанно ховаючи квитанцію.

Про цигаркову коробку «Кавказ» з десятима тисячами, які він не встиг перекласти в чемодан, згадав лише, коли входив до міста.

Поки на морському березі відбувалася титанічна боротьба, Остап Бендер вирішив, що перебування в готелі на очах усього міста виходить за рамки задуманого діла і надає йому непотрібну офіційність. Прочитавши в чорноморській вечірці оголошення: «Зд. чуд. кімн. з ус. вигод. і вид. на м. од. ін. хол.» і враз збагнувши, що це означає: «Здається чудова кімната з усіма вигодами і видом на море одинаку, інтелігентному холостякові», Остап подумав: «Здається, зараз я холостий. Нещодавно старгородський загс надіслав мені повідомлення про те, що мій шлюб з громадянкою Грицацусовою припинено згідно заяви з її боку і що мені присвоюється дошлюбне

прізвище О. Бендер. Що ж, доведеться жити дошлюбним життям... Я холостяк, одинак інтелігент. Кімната, безумовно, буде моєю».

І, одягнувши білі прохолодні штани, великий комбінатор попрямував за зазначеною адресою.

РОЗДІЛ XIII

ВАСИСУАЛІЙ ЛОХАНКІН І ЙОГО РОЛЬ У РОСІЙСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Рівно о шістнадцятій годині сорок хвилин Васисуалій Лоханкін оголосив голодовку.

Він лежав на цератовій канапі, відвернувшись від усього світу, обличчям до опуклої спинки. Лежав він у підтяжках і в зелених шкарпетках, які в Чорноморську називають також карпетками.

Поголодувавши в такій позі хвилин двадцять, Лоханкін застогнав, перевернувся на другий бік і подивився на дружину. При цьому зелені карпетки описали в повітрі невеличку криву. Дружина вкидала в дорожній фарбований мішок своє добро: фігурні флакони, гумовий валик для масажу, дві сукні з хвостами і одну стару без хвоста, фетровий ківер із скляним півмісяцем, мідні патрони з губною помадою і трикотажні рейтузи.

— Варваро! — сказав Лоханкін в ніс.

Дружина мовчала, гучно дихаючи.

— Варваро! — повторив він. — Невже ти справді ідеш від мене до Птибурдукова?

— Так, — сказала дружина. — Я іду. Так треба.

— Але ж чому? Чому? — сказав Лоханкін з коров'ячою пристрасстю.

Його і так великі ніздрі у розпачі роздулися. Затремтіла фараонська борідка.

— Бо я його кохаю.

— А як же я?

— Васисуалію! Я ще вчора тебе повідомила. Я тебе більше не люблю.

— Але я! Я ж тебе люблю, Варваро!

— Це твоя приватна справа, Васисуалію. Я іду до Птибурдукова. Так треба.

— Ні! — вигукнув Лоханкін. — Так не треба! Не може одна людина піти, якщо друга її любить!

— Може,— роздратовано сказала Варвара, видивляючись у кишенькове люстерко.— І взагалі кинь дурощі, Васисуалію.

— У такому разі, я продовжую голодовку! — викрикнув бідолашний чоловік.— Я голодуватиму доти, доки ти не повернешся. День. Тиждень. Рік голодуватиму.

Лоханкін знову повернувся на другий бік і уткнув товстий ніс у слизьку холодну церату.

— Ось так і лежатиму в підтяжках,— почулося з канапи,— доки не помру. І у всьому будеш винна ти разом з інженером Птибурдуковим.

Дружина подумала, одягла на біле невипечене плече бретельку сорочки, що сповзла, і раптом заголосила:

— Ти не смієш так говорити про Птибурдукова! Він вище тебе!

Лоханкін не чекав такої образи. Він сіпнувся, немов його кризь усю довжину, від підтяжок до зелених шкарпеток, пронизав електричний заряд.

— Ти самка, Варваро,— протяжно заскиглив він.— Ти повія!

— Васисуалій, ти дурень! — спокійно відповіла дружина.

— Вовчиця ти,— продовжував Лоханкін тим же протяжним тоном,— тебе я зневажаю. До коханця ти ідеш од мене. До Птибурдукова ти ідеш. До нікчемного Птибурдукова зараз ти, мерзенна, ідеш від мене. Так от до кого ти ідеш від мене! Ти похоті віддатися хочеш з ним. Вовчиця ти стара і підла вся до того ж!

П'яніючи від свого горя, Лоханкін навіть не помічав, що говорить п'ятистопним ямбом, хоч ніколи не писав вірші і не любив їх читати.

— Васисуалій! Годі блазнювати,— сказала вовчиця, застібуючи мішок.— Глянь, на кого ти схожий! Хоч би вмився. Я іду. Прощай, Васисуалію! Твою хлібну картку я лишаю на столі.

І Варвара, вхопивши мішок, пішла до дверей. Побачивши, що заклинання не діють, Лоханкін швидко скочив з канапи, підбіг до столу і з криком: «Рятуйте!» — пошматував картку. Варвара злякалася. В її уяві враз постав чоловік, висхлий од голоду, з завмерлим пульсом, з охололими руками й ногами.

— Що ти зробив? — сказала вона.— Ти не смієш голодувати!

— Буду! — вперто заявив Лоханкін.

— Це по-дурному, Васисуалію. Це бунт індивідуальності.

— І я пишаюся цим,— відповів Лоханкін тоном, що був близьким до ямба.— Ти недооцінюєш значення індивідуальності й узагалі інтелігенції.

— Але ж громадськість тебе осудить.

— Хай осудить! — рішуче сказав Васисуалій і знову впав на канапу.

Варвара мовчки кинула мішок на підлогу, поспіхом зірвала з голови солом'яний капор і, бормочучи: «скажений самець», «тиран», «власник», швидко зробила бутерброд з баклажанною ікрою.

— Їж! — сказала вона, підносячи їжу до яскраво-червоних губ чоловіка: — Чуєш, Лоханкін? Їж! Зараз же! Ну?

— Облиш мене,— сказав він, відводячи руку дружини.

Скориставшись з того, що рот голодуючого на мить розтулився, Варвара вправно ввіпхнула бутерброд в отвір, що виник поміж фараонівською борідкою і підстриженими московськими вусиками. Але голодуючий сильним рухом язика виштовхнув їжу з рота.

— Їж, негіднику! — в нестямі крикнула Варвара, тикаючи бутербродом. — Інтелігент!

Та Лоханкін одвертав обличчя і заперечливо мукав. Через кілька хвилин розпалена, вимазана зеленою ікрою Варвара відступила. Вона сіла на свій мішок і заплакала крижаними сльозами.

Лоханкін струсив з бороди крихти хліба, які заплутались у волоссі, зиркнув на дружину насторожено, скоса і притих на своїй каналі. Йому дуже не хотілося розлучатися з Варварою. Поряд з багатьма недоліками, Варвара мала свої істотні досягнення: великі білі груди і поставу. Сам Васисуалій ніколи і ніде не служив. Праця заважала б йому думати про значення російської інтелігенції,— до соціального прошарку якої він зарахував і себе. Таким чином, багаторічні думання Лоханкіна зводилися до приємної і близької йому теми: «Васисуалій Лоханкін і його значення», «Лоханкін і трагедія російського лібералізму», «Лоханкін і його роль в російській революції». Про все це можна було легко і спокійно думати, розгулюючи по кімнаті у фетрових чобітках, куплених за Варварині гроші, і поглядаючи на улюблену шафу, де поблискували церковним золотом корінці брокгаузівського енциклопедичного словника. Васисуалій годинами вистоював перед шафою, переводячи погляд з корінця на корінець. Там стояли по ранжиру як на параді дивовижні зразки палітурного мистецтва: Велика медична енциклопедія, «Життя тварин», пудовий

том «Мужчина і жінка», а також «Земля і люди» Елізе Реклю.

«Поряд з цією скарбницею мислі,— неквапливо думав Васисуалій,— стаєш чистішим, якимось зростаєш духовно».

Прийшовши до такого висновку, він радісно зітхав, витягав з-під шафи «Родину» за 1899 рік у палітурках кольору морської хвилі з піною і бризками, розглядав картинки англо-бурської війни, повідомлення невідомої дами під назвою: «Ось як я збільшила свій бюст на шість дюймів» — і інший цікавий дріб'язок.

Коли б Варвара пішла, зникла б і матеріальна база, на якій ґрунтувалося благополуччя достойного представника мислячого людства.

Увечері прийшов Птибурдуков. Він довго не наважувався увійти до кімнати Лоханкіних і тинявся на кухні серед довгополум'яних примусів і натягнутих хрест-навхрест вірьовок, на яких висіла суха гіпсова білизна, смугаста від синьки. Квартира враз ожила. Грюкали двері, миготіли тіні, іскрились очі мешканців і десь пристрасно зітхали: прийшов мужчина.

Птибурдуков скинув картуза, сіпнув себе за інженерський вус і нарешті зважився.

— Варю,— благально сказав він, увійшовши до кімнати,— ми ж домовилися.

— Помилуйся, Сашук! — закричала Варвара, хапаючи його за руку і штовхаючи до канапи.— Ось він! Лежить! Самець! Підлий власник! Розумієш, цей кріпосник оголосив голодовку через те, що я хочу від нього піти.

Побачивши Птибурдукова, голодуючий одразу ж перейшов на п'ятистопний ямб.

— Птибурдуков, тебе я зневажаю,— заскиглив він,— дружини моєї ти не смій торкатись. Ти хам, Птибурдуков, мерзотник! Куди дружину ти ведеш від мене?

— Товаришу Лоханкін,— промовив приголомшений Птибурдуков, хапаючись за вуса.

— Іди геть, іди геть! Тебе ненавиджу! — продовжував Васисуалій, похитуючись, як старий єврей на молитві,— ти гнида підла і мерзенна ще до того ж. Не інженер ти — хам, мерзотник, наволоч, повзуча гадина і сутенер до того ж!

— Як вам не соромно, Васисуалію Андрійовичу,— сказав уже нудьгуючи Птибурдуков,— це навіть просто безглуздо. Ну, самі подумайте, що ви робите? У другому році п'ятирічки.

— Він мені насмілювався сказати, що це безглуздо! Він, він, що дружину мою викрав! Іди геть, Птибурдуков, а ні, то я тобі по шиї, тобто по зашийку вам надаю!

— Хвора людина,— сказав Птибурдуков, намагаючись не виходити з рамок пристойності.

Але для Варвари ці рамки були тісні. Вона вхопила з столу вже засохлий зелений бутерброд і посунула на голодуючого. Лоханкін захищався так запекло, ніби його мали каструвати. Птибурдуков відвернувся й дивився у вікно на кінський каштан, що цвів білими свічками. Позад себе він чув огидне мукання Лоханкіна і викрики Варвари:

— Їж, підла людино! Їж, кріпоснику!

Наступного дня Варвара, схвильована несподіваною перешкодою, не пішла на роботу. Стан голодуючого погіршав.

— От вже і різачка почалась у шлунку,— із задоволенням повідомляв він,— а там і цинга прийде на ґрунті недоїдання, почнуть випадати зуби і волосся.

Птибурдуков привів брата — військового лікаря. Птибурдуков-другий довго прикладав вухо до тулуба Лоханкіна і прислухався до функцій його організму з таким напруженням, з яким кішка прислухається до руху миші, що залізла в цукорницю. Під час огляду Васисуалій дивився на свої груди, мохнаті, як демисезонне пальто, очима, на яких брили сльози. Йому було жалко себе. Птибурдуков-другий подивився на Птибурдукова-першого і повідомив, що хворому дієта не потрібна. Можна їсти все. Наприклад, суп, котлети, компот. Можна їсти також хліб, овочі, фрукти. Навіть і рибу. Курити можна, але вміру. Пити не радить, проте для апетиту непогано було вводити до організму чарку доброго портвейну. Взагалі, лікар не зміг розібратися як слід у душевній драмі Лоханкіних. Сановито відсапуючись і постукуючи чобітьми, він пішов, заявивши на прощання, що хворому не забороняється також купатися в морі і їздити велосипедом.

Але хворий не збирався вводити до організму ні компоту, ні риби, ні котлет, ні інших ласощів. Він не пішов до моря купатись, а продовжував лежати на канапі, посилаючи на адресу присутніх лайливі ямби. Варвара відчула до нього жалість. «Через мене голодус,— міркувала вона з гордістю,— які все ж таки пристрасті! Чи здатний Сашук на таке високе почуття?» І вона занепокоєно поглядала на вдовоного Сашука, вигляд якого доводив, що любовні переживання не заважатимуть йому регулярно вводити до організму обіди й вечері. Коли Птибурдуков вийшов на хвилину

з кімнати, вона навіть назвала Васисуалія «бідненьким». При цьому біля рота голодуючого знову з'явився бутерброд, але хворий знову не прийняв його. «Ще трохи витримки,— подумав Лоханкін,— і Птибурдукову не бачити моєї Варвари».

Він із задоволенням прислухався до голосів у сусідній кімнаті.

— Він помре без мене,— казала Варвара,— нам доведеться зачекати. Ти ж бачиш, що я зараз не можу піти.

Вночі Варвара бачила страшний сон. Зсохлий від високого почуття Васисуалій гриз білі остроги на чоботях військового лікаря. Це було щось жахливе. На обличчі лікаря був покірний вираз, як у корови, яку доїть сільський злодій. Остроги брязкали, зуби клацали. Від страху Варвара прокинулася.

Жовте японське сонце світило просто у вікна, витрачаючи всю свою силу на те, аби освітити такий дріб'язок, як гранчастий корок від пляшечки одеколону «Турандот». На цератовій канапі не було нікого. Варвара повела очима і побачила Васисуалія. Він стояв біля відчинених дверцят буфета, спиною до ліжка, і смачно плямкав. Від нетерпіння і жадібності він аж нахилився, притуплював ногою у зеленій шкарпетці і, шморгаючи, посвистував носом. Спорожнивши високу банку консервів, він обережно зняв кришку з каструлі і заліз просто руками в холодний борщ, вилловлюючи звідтіля шматки м'яса. Коли б Варвара спіймала чоловіка за таким ділом навіть у кращі дні їхнього шлюбного життя, то й тоді Васисуалію було б не з медом. Тепер же його долю було вирішено.

— Лоханкін! — сказала вона страшним голосом.

З переляку голодуючий виронив з рук м'ясо, яке ляснуло знову у каструлю, здійнявши цілий фонтан з капусти і морквяних зірок. Жадібно завивши, Васисуалій кинувся на канапу, Варвара мовчки і швидко одягалася.

— Варваро! — сказав він в ніс.— Невже ти справді ідеш від мене до Птибурдукова?

Відповіді не було.

— Вовчиця ти,— якимось непевно проголосив Лоханкін,— тебе я зневажаю... До Птибурдукова ти йдеш від мене...

Та вже було пізно. Даремно Васисуалій канючив про любов і голодну смерть. Варвара пішла назавжди, волочачи за собою дорожній мішок з кольоровими рейтузами, фетровим капелюшком, фігурними флаконами й іншими предметами дамського вжитку.

І в житті Васисуалія Андрійовича настав період болісних дум і моральних страждань. Є люди, які не вміють страждати, якось у них це не виходить. А якщо вже вони й страждають, то намагаються зробити це якомога швидше і непомітно для сторонніх. Лоханкін же страждав відверто, велично, він хлебтав своє горе чайними склянками, він ніби насолоджувався ним. Велика туга давала йому можливість зайвий раз подумати про значення російської інтелігенції, а так само і про трагедію російського лібералізму.

«А може, так і треба? — міркував він.— Може, це спокутування і я вийду з нього очищеним? Чи не така доля всіх людей з тонкою конституцією, що стояли вище загалу? Галілей, Мілюков, А. Ф. Коні. Так, так, Варвара права, так треба!»

Душевна депресія не перешкодила йому, проте, дати в газету об'яву про здачу внайми однієї кімнати.

«Це все ж таки матеріально підтримає мене на якийсь час»,— вирішив Васисуалій. І знову заглибився у туманні міркування про страждання плоті і значення душі як джерела прекрасного.

Від цих занять його не могли відірвати навіть рішучі вимоги сусідів гасити після себе світло у вбиральні. Через розлад почуттів Лоханкін щоразу забував це робити, що й викликало обурення економних пожильців.

А треба сказати, що мешканці великої комунальної квартири номер три, в якій проживав Лоханкін, вважались людьми примхливими і набули собі слави на весь дім частими скандалами і великими чварами. Квартиру номер три прозвали навіть «Воронячою слобідкою». Тривале сумісне життя загартувало цих людей, і вони не знали страху. Квартирна рівновага підтримувалася блокуванням поміж окремими мешканцями. Іноді пожильці «Воронячої слобідки» об'єднувалися всі проти якогось одного квартиранта. Такому квартирантові було непереливки! Навальна сила сутяжництва підхоплювала його, затягала до канцелярій юрисконсультів, вихором проносила через прокурені судові коридори і штовкала в камери товариських і народних судів. І довго ще поневірявся непокірний квартирант у пошуках правди, добираючись аж до самого всесоюзного старости товариша Калініна. До самісінької смерті такий квартирант сипатиме всілякими юридичними слівцями, яких набрався в різних «присутствених» місцях, говоритиме не «караються», а «наказуються», «не вчинок», а «деяніє». Себе називатиме не «товариш Жуков», як йому належить називатися з дня

народження, а «потерпіла сторона». Та найчастіше за все і з особливою насолодою він вимовлятиме вислів «подати позов». І життя його, яке і раніш не текло молоком і медом, стане вже зовсім паскудним.

Ще задовго до сімейної драми Лоханкіних, льотчик Севрюгов, який, на своє нещастя, жив у квартирі номер три, вилетів за терміновим відрядженням Тсоавіахіму за Полярне коло. Весь світ, хвилюючись, стежив за польотом Севрюгова. Пропала безвісти якась іноземна експедиція, що йшла до полюса, і Севрюгов мав її відшукати. Світ жив надією на успішні дії льотчика. Перегукувались радіостанції всіх материків, метеорологи застерігали відважного Севрюгова від магнітних бур, короткохвильовики заповнювали ефір свистом, і польська газета «Кур'єр Поранни», близька до міністерства закордонних справ, уже вимагала розширення Польщі до кордонів 1772 року. Цілий місяць Севрюгов літав над крижаною пустелею і ревіння його моторів було чути в усьому світі.

Нарешті Севрюгов зробив те, що зовсім збило з пантелику газету, близьку до польського міністерства закордонних справ. Він знайшов загублену серед торосів експедицію, встиг повідомити про місце її перебування, але після цього раптом зник сам. Це повідомлення схвилювало всю земну кулю. Ім'я Севрюгова вимовлялося на триста двадцяти мовах і наріччях, зокрема, чорношкірих індіців; портрети Севрюгова у звіриних шкурах з'являлися на кожному вільному аркуші паперу. У розмові з представниками преси Габріель д'Аннунціо заявив, що він шойно закінчив новий роман і негайно вилітає на розшуки відважного росіянина.

З'явився чарльстон «Мені тепло з моєю крихіткою на полюсі». І старі московські халтурники Ушлишкін-Вертер, Леонід Трепетовський і Борис Аміаков, які давно практикували літературний демпінг і викидали на ринок свою продукцію за зниженими цінами, вже писали ревію під назвою: «А вам не холодно?» Одне слово, наша планета переживала велику сенсацію.

Але ще більшу сенсацію викликало це повідомлення в квартирі номер три будинку номер вісім на Лимонному провулку, відомій всім як «Вороняча слобідка».

— Пропав наш квартирант! — радісно казав відставний двірник Микита Пряхін, просушуючи над примусом валянок. — Пропав, сердешний. Ото не літай, не літай! Людина ходити мусить, а не літати. Ходити мусить, ходити.

І він перевертав валянок над стогнучим вогнем.

— Долітався, жовтоокий,— бурмотіла бабуся, імені-прізвища якої ніхто не знав. Жила вона на антресолях, над кухнею, і хоча вся квартира освітлювалася електрикою, бабуся палила у себе нагорі газову лампу з рефлектором. Електриці вона не довіряла.— Ось і кімната звільнилася, площа!

Бабуся першою вимовила слово, яке давно вже гнітило серця мешканців «Воронячої слобідки». Про кімнату загиблого льотчика заговорили всі: і колишній гірський князь, а тепер трудящий Сходу громадянин Гігієнішвілі, і Дуня, яка арендувала койку в кімнаті тітоньки Паші, і сама тітонька Паша — торговка і гірка п'яниця, і Олександр Дмитрович Суховейко, в минулому камергер двора його імператорської величності, якого в квартирі звали просто Митрич, і вся інша квартирна дрібнота на чолі з відповідальною квартиро-наймачкою Люцією Францівною Пферд.

— Що ж,— сказав Митрич, поправляючи золоті окуляри, коли кухню заповнили пожильці,— раз товариш зник, треба ділити. Я, наприклад, давно маю право на додаткову площу.

— Це чому ж чоловічій площу? — заперечила коєчниця Дуня.— Треба жінці. Та в мене, може, за все життя такого випадку не буде, щоб чоловічина раптом пропадав!

І вона ще довго штовхалася поміж сусідів, доводячи своє право на площу і часто вимовляючи слово «чоловічина».

У всякому разі, пожильці сходилися на тому, що кімнату треба негайно забирати.

Того ж дня світ сколихнула нова сенсація. Сміливий Севрюгов знайшовся: Нижній Нозгород, Квебек і Рейк'явік почули позивні Севрюгова. Він сидів з пом'ятим шасі на вісімдесят четвертій паралелі. Ефір вирував від повідомлень: «Сміливий росіянин відчуває себе чудово», «Севрюгов шле рапорт президії Тсоавіахіму!», «Чарльз Ліндберг вважає Севрюгова кращим льотчиком світу», «Сім криголамів вийшли на допомогу Севрюгову і знайденій ним еспедиції». У проміжках між цими повідомленнями газети друкували лише фотографії якихось криг і морських берегів. Без упину чути було слова: «Севрюгов, Нордкап, паралель, Севрюгов, Земля Франца-Йосифа, Шпіцберген, Кінгсбей, піми, пальне, Севрюгов». На зміну смутку, який викликало це повідомлення у «Воронячій слобідці», швидко прийшла спокійна впевненість. Криголам просувався дуже поволі, ледве розбиваючи крижані поля.

— Одібрати кімнату — і квит,— говорив Микита Прякін,— йому там добре сидіти на льоду, а тут, наприклад,

Дуня має всі права. До того ж згідно закону, мешканець не має права бути відсутнім більше двох місяців.

— Як вам не соромно, громадянине Пряхін! — заперечувала Варвара, тоді ще Лоханкіна, розмахуючи «Известиями». — Це ж герой. Адже він зараз на вісімдесят четвертій паралелі!

— А що це за така паралель, — сердито озвався Митрич. — А може, ніякої такої паралелі й зовсім нема. Цього ми не знаємо. У гімназіях не вчили.

Митрич сказав чистісіньку правду. У гімназії він не вчився. Він закінчив Пажеський корпус.

— Та ви зрозумійте, — гарячкувала Варвара, тикаючи під ніс камергерові газету. — Ось стаття. Бачите? «Серед торосів і айсбергів».

— Айсберги! — кепкував Митрич. — Це ми не можемо зрозуміти. Десять років немає життя. Все Айсберги, Вайсберги, Айзенберги, всякі там Рабіновичі. Правду каже Пряхін. Одібрати — і квит. Та й ще ось і Люція Францівна стверджує, що за законом...

— А речі на сходи викинути, до бісової матері, — викрикнув басовито колишній князь, а нині трудящий Сходу, громадянин Гігієнішвілі.

Варвару швидко заклали, і вона побігла скаржитись чоловікові.

— А може, так і треба, — відповів чоловік, піднімаючи фараонівську бороду, — може, вустами простого мужика Митрича говорить велика сірячна правда. Вдумайся тільки в роль російської інтелігенції, в її значення.

Того знаменного дня, коли криголами, нарешті, дійшли до намету Севрюгова, громадянин Гігієнішвілі зламав замок на севрюговських дверях і викинув у коридор усе майно героя, навіть і червоний пропелер, який висів на стіні. У кімнату вселилася Дуня, що негайно ж впустила до себе за платню шестеро косчників. На завойованій площі цілу ніч справляли бенкет. Микита Пряхін грав на гармонії, і камергер Митрич танцював «російську» разом з п'яною тіткою Пашею.

Мав би Севрюгов славу хоч трохи меншу, ніж та всесвітня, яку він здобув своїми виключними польотами над Арктикою, не бачити йому ніколи своєї кімнати, засмоктала б його навальна сила сутяжництва і до самісінької смерті називав би він себе не «відважним Севрюговим», не «льодовим героєм», а «потерпілою стороною». Але цього разу «Воронячу слобідку» присадили як слід. Кімнату повернули Севрюгову (незабаром він переїхав у новий дім), а бравий Гігієнішвілі за

СІМ КРИСОЛОМІВ
ВІДПОВІДЬ НА ДОПОМОГУ
СЕРВІТОСІ І ЗНАДЕНІМ
АНІ ЕКСТРЕМІМ

самоправство відсидів у тюрмі чотири місяці і повернувся звідтіль злий як чорт.

Саме він зробив осиротілому Лоханкіну перше попередження гасити регулярно після себе світло в убиральні. Очі його в цю мить були диявольські, рішучі. Розгублений Лоханкін недооцінив важливості демаршу громадянина Гігієнішвілі і таким чином прогавив початок конфлікту, який став причиною страшною, нечуваною навіть в житловій практиці події.

От як це все обернулося. Васисуалій Андрійович, як і раніш, забував гасити світло в місцях загального користування. Та й чи міг він пам'ятати про такі дрібниці побуту, коли від нього пішла дружина, коли він залишився без копійки, коли ще не було з'ясовано багатообразне значення російської інтелігенції? Чи міг він думати, що жалюгідне світлечко восьмисвічної лампи викличе у сусідів такі великі почуття? Спочатку його попереджали по кілька разів на день. Потім надіслали листа, складеного Митричем і підписаного всіма мешканцями квартири. І, нарешті, перестали попереджати і вже не слали листів. Лоханкін ще не міг збагнути важливості всього, що діялося, але йому все ж таки марилося, що навколо нього має зімкнутися якесь кільце.

У вівторок увечері прибігла дівчинка тітоньки Паші і враз випалила:

— Вони востаннє попереджають, щоб гасили.

Але якимось так сталося, що Васисуалій Андрійович знову забув, і лампочка злочинно випромінювала світло крізь бруд і павутину. Квартира зітхнула. За хвилину у дверях лоханкінської кімнати з'явився громадянин Гігієнішвілі. Він був у блакитних полотняних чоботях і в плоскій шапці з рудого ягняти.

— Ходімо, — сказав він, закликаючи Васисуалія пальцем.

Він щосили схопив його за руку і повів темним коридором, де Васисуалій раптом чогось занудьгував, і він навіть почав борюкатися. Але удар у спину виштовхнув його на середину кухні. Вчепившись за вірвовки для білизни, Лоханкін ще тримав рівновагу й злякано озирнувся. Тут зібралася вся квартира. У грізному мозчанні стояла Люція Францівна Пфєрд. Фіолетові хімічні зморшки лежали на владному обличчі відповідальної квартиронаймачки. Поруч з нею на плиті сиділа зажурена і п'яна тітонька Паша. Посміхаючись, поглядав на зляканого Лоханкіна босий Микита Пряхін. З антресолей персхилила голову нічийна бабуся. Дуня по-

давала якісь знаки Митричу. Колишній камергер двора посміхався, ховаючи щось за спиною.

— Що? Будуть загальні збори? — запитав Васисуалій Андрійович тоненьким голосочком.

— Будуть, будуть, — сказав Микита Пряхін, наближаючись до Лоханкіна, — все тобі буде. Кава тобі буде, какава! Лягай! — викрикнув він раптом, дихнувши на Лоханкіна чи то горілкою, чи то скипидаром.

— Тобто як це — лягай? — перепитав Васисуалій Андрійович, починаючи тремтіти.

— А що з ним розмовляти, з недоброю людиною! — сказав громадянин Гігієнішвілі. І, присівши навпочіпки, почав мацати талію Лоханкіна, відстебуючи підтяжки.

— Рятуйте! — неголосно промовив Васисуалій, кинувши божевільний погляд на Люцію Францівну.

— Світло треба було гасити, — суворо відповіла громадянка Пферд.

— Ми не буржуї, щоб електричну енергію даремно палити, — додав камергер Митрич, вмочивши щось у відрі з водою.

— Я не винен! — пискнув Лоханкін, намагаючись вирватися з рук колишнього князя, а нині трудящого Сходу.

— Усі не винні, — бурмотів Микита Пряхін, тримаючи мешканця, який тремтів.

— Я ж нічого такого не зробив.

— Усі нічого такого не зробили.

— У мене душевна депресія.

— У всіх душевна.

— Ви не смієте мене чіпати. Я малокровний.

— Усі, всі малокровні.

— Від мене пішла дружина! — надривався Васисуалій.

— У всіх дружина пішла, — відповідав Микита Пряхін.

— Давай, давай, Микито! — діловито промовив камергер Митрич, подаючи мокрі блискучі різки. — За розмовами до ранку не вправимося.

Васисуалія Андрійовича поклали черевом на підлогу. Ноги його молочно засвітилися. Гігієнішвілі розмахнувся що було сили, і різка тонко завищала у повітрі.

— Мамочко! — зойкнув Васисуалій.

— У всіх мамочка! — повчально сказав Микита, притискуючи Лоханкіна коліном.

І тут Васисуалій раптом замовк.

«А може, так і треба, — подумав він, тіпаючись від ударів і розглядаючи темні, панцирні нігті на нозі Микити. — Може, саме в цьому спокута, очищення, велика жертва...»

І поки його лупцювали, поки Дуня сором'язливо сміялася, а бабуся з антресолей покрикувала: «Так його, хворенького, так його, рідненького», — Васисуалій зосереджено думав про значення російської інтелігенції і про те, що Галілей теж потерпів за правду.

Останнім узяв різки Митрич.

— Дай-но я спробую, — сказав він, підіймаючи руку. — Надаю йому лозиною по філейним частинам.

Та Лоханкіну не довелося скуштувати камергерської лозини. У двері чорного ходу постукали. Дуня побігла відчинити. (Парадний хід «Воронячої слобідки» був давно забитий з тієї причини, що мешканці ніяк не могли вирішити, хто першим повинен мити сходи. З цієї ж причини була наглухо забита і ванна кімната).

— Васисуалію Андрійовичу, до вас незнайомий чоловік, — сказала Дуня, наче нічого й не сталося.

І всі справді побачили незнайомого чоловіка у білих джентльменських штаних.

Васисуалій Андрійович жваво підвівся, поправив свій туалет і з непотрібною посмішкою повернув обличчя до Бендера, який щойно увійшов.

— Я вам не перешкодив? — ввічливо запитав великий комбінатор, примружившись.

— Так, так, — пробелькотав Лоханкін, човгаючи ногою, — бачте, я тут був, як би вам сказати, трохи зайнятий... Але... здається, я вже звільнився?

І він запобігливо озирнувся на всі боки. Та в кухні вже нікого не було, окрім тітоньки Паші, яка під час екзекуції заснула на плиті. На дощатій підлозі валялися окремі різки і білий полотняний гудзик з двома дірочками.

— Прошу до мене, — запросив Васисуалій.

— А може, я все ж таки перешкодив? — запитав Остап, опинившись у першій кімнаті Лоханкіна. — Ні? Ну, гаразд. Так це і є ваша «Зд. чуд. кім. з ус. виг. — вид. н. м. од. ін. хол.» А вона, справді, «чуд.» і має «ус. виг.»?

— Абсолютно вірно, — пожвавився Васисуалій, — чудова кімната, з усіма вигодами. І візьму недорого. П'ятдесят карбованців за місяць.

— Торгуватись я не буду, — ввічливо сказав Остап, — але... сусіди... Як вони?

— Чудові люди, — відповів Васисуалій, — і взагалі, всі вигоди... І ціна дешева.

— Але ж вони, здається, ввели тут тілесні покарання?

— Ет,— сказав Лоханкін щиросердно,— адже, врешті-решт, хто знає? Може, саме так і треба. Може, в цьому і є велика сірячна правда?

— Сірячна? — задумливо повторив Бендер.— Вона ж полотнона, домоткана, старожитня? Так, так. Узагалі, скажіть, з якого класу гімназії вас витурили за неуспішність? З шостого?

— З п'ятого,— відповів Лоханкін.

— Золотий клас. Отже, до фізики Красвича ви не дійшли? І з тих пір жили виключно інтелектуальним життям? А втім, мені це однаково. Живіть, як хочете. Завтра я переїжджаю до вас.

— А завдаток? — запитав колишній гімназист.

— Ви не в церкві, вас не обманять,— вагомо промовив великий комбінатор.— Буде і завдаток. З часом.

РОЗДІЛ ХІV

ПЕРШЕ ПОБАЧЕННЯ

Коли Остап повернувся до готелю «Карлсбад» і, відбившись незліченну кількість разів у вестибюльних і коридорних дзеркалах, якими так люблять прикрашатись установи такого типу, увійшов у свій номер, його збентежив хаос, який він тут побачив. Червоне плюшеве крісло лежало кущими ногами догори, показуючи свій не зовсім привабливий джутовий спід. Оксамитова скатертину з позументами з'їхала зі столу. Навіть картина «Явлення Христа народу» і та висіла боком, утративши значну частину повчальності, яку вклав у неї художник. З балкона віяв свіжий пароплавний вітер, пересовуючи розкидані по ліжку гроші. Поміж них валялася бляшана коробка від цигарок «Кавказ». На килимі, вчепившись один в одного, мовчки борсалися Паніковський і Балаганов.

Великий комбінатор з огидою переступив через них і виїшов на балкон. Внизу, на бульварі, щebetала публіка, хрускотів під ногами гравій, над чорними кленами линуло злите дихання симфонічного оркестру. У темній глибині порту хизувався вогнями і гуркав залізом холодильник, який ще будували. За брекватером гув і чогось вимагав невидимий пароплав, очевидно, просився в гавань.

Повернувшись у номер, Остап побачив, що молочні брати вже сидять один проти одного на підлозі і, стомлено відштовхуючись ліктями, бурмочуть: «А ти хто такий?»

— Не поділили щось? — запитав Бендер, запинаючи порт'єру.

Паніковський і Балаганов хутко підвелися на ноги і почали розповідати. Кожний з них приписував увесь успіх собі і чорнив дії другого. Образливі для обох подробиці вони, не змовляючись, пропускали, наводячи замість них велику кількість деталей, що змальовували їхнє завзяття і спритність у вигідному освітленні.

— Ну, досить! — промовив Остап. — Не бийтеся лисинами об паркет. Картина битви мені зрозуміла. То ви говорите, з ним була дівчина? Це добре. Отже, дрібненький службовець носить собі в кишені... Ви, здається, полічили? Скільки там! Ого! Десять тисяч! Заробітна платня пана Корейка за двадцять років бездоганної служби. Видовище для богів, як пишуть дуже розумні передовики. Я вам часом не перешкодив? Ви щось тут робили, на підлозі. Ви ділили гроші? Продовжуйте, продовжуйте, я подивлюсь.

— Я хотів чесно, — сказав Балаганов, збираючи гроші з ліжка, — справедливо. Усім порівну, по дві з половиною тисячі.

І, розклавши гроші на чотири купки, він скромно відійшов убік, сказавши:

— Вам, мені, йому і Козлевичу.

— Дуже добре, — зауважив Остап. — А тепер хай ділить Паніковський, у нього, як видно, є свої міркування.

Паніковський, який мав свої міркування, взявся за справу з великим запалом. Нахилившись над ліжком, він ворушив товстими губами, слинив пальці й без упину пересовував кредитки з місця на місце, наче розкладав великий королівський пасьянс. Після всіх мудрувань на ковдрі стояло три купки: одна, велика, з чистих, новеньких купюр, друга, така ж, але з купюр уже забруднених, і третя, маленька, і зовсім брудна.

— Нам з вами по чотири тисячі, — сказав він Бендеру, — а Балаганову дві. Він і на дві не заробив.

— А Козлевичу? — запитав Балаганов, од люті затуляючи очі.

— А за що ж Козлевичу? — вискнув Паніковський. — Це грабунок! Хто такий Козлевич, щоб з ним ділитися? Я не знаю ніякого Козлевича.

— Усе? — запитав великий комбінатор.

— Усе, — відповів Паніковський, не відводячи погляду від купи з чистими купюрами. — Який може бути в даний момент Козлевич?

— А тепер ділитиму я,— по-хазяйськи сказав Остап. Він неквапливо згорнув усі купки в одну, склав гроші у бляшану коробку й засунув її в кишеню білих штанів.

— Усі ці гроші,— резюмував він,— буде зараз же повернено потерпілому, тобто громадянинуві Корейку. Вам подобається такий спосіб розподілу?

— Ні, не подобається,— вирвалось у Паніковського.

— Киньте жарти, Бендер,— невдоволено сказав Балаганов.— Треба поділити справедливо.

— Цього не буде,— стримано промовив Остап.— І взагалі в цей пізній час я жартувати з вами не збираюся.

Паніковський сплеснув старечими посинілими долонями. Він із жахом глянув на великого комбінатора, відійшов в куток і принишк. Звідтіль тільки раз по раз поблискував золотий зуб порушника конвенції.

Обличчя Балаганова зробилося враз мокре, наче яйце, що зварилося на сонці.

— Навіщо ми трудилися? — сказав він, відхедкуючись.— Так не можна. Це... поясніть.

— Вам,— ввічливо сказав Остап,— улюбленому сину лейтенанта, я можу повторити лише те, що я казав в Арбатові. Я поважаю карний кодекс. Я не нальотник, а ідейний борець за грошові знаки. До моїх чотирьохсот чесних засобів вилучення грошей пограбування не входить. Якось не вкладається, і до того ж ми прибули сюди не за десятьма тисячами. Цих тисяч мені особисто потрібно принаймні п'ятсот.

— Навіщо ж ви посілали нас? — запитав Балаганов, трохи охоловши.— Ми старалися...

— Іншими словами, ви хочете запитати, чи відомо високоповажному командору, з якою метою він провів останню операцію? На це відповідаю — так, відомо. Справа в тім...

У цю мить в кутку згас золотий зуб. Паніковський розвернувся, нахилив голову і з криком: «А ти хто такий?» — нестямно кинувся на Остапа. Не змінивши пози, навіть не повернувши голови, великий комбінатор ударом каучукового каблука повернув оскаженілого порушника конвенції на його місце і продовжував:

— Справа в тім, Шуро, що це була перевірка. У службовця з зарплатнею сорок карбованців виявились в кишені десять тисяч карбованців, що трохи дивно і дає нам великі шанси, дозволяє, як кажуть марафони і бігові жуки, сподіватися на куш. П'ятсот тисяч це, безумовно, куш. І дістанемо ми його так. Я поверну Корейку десять тисяч, і він їх візьме. Хотів би я бачити людину, яка б не взяла назад свої

гроші. І ось тут і буде йому кінець. Його доконає скнарість. І як тільки він признається у своєму багатстві, я візьму його голими руками. Людина не дурна, він зрозуміє, що частина менше, аніж ціле, і віддасть мені цю частину, щоб не втратити все. І тут, Шурочко, з'явиться ота тарілочка з голубим обідком...

— Згода! — вигукнув Балаганов.

У кутку плакав Паніковський.

— Віддайте мені мої гроші! — шепелявив він. — Я зовсім бідний. Я рік не ходив до лазні. Я старий. Мене не люблять дівчата.

— Зверніться до Всесвітньої ліги сексуальних реформ, — сказав Бендер. — Може, там допоможуть.

— Мене ніхто не любить, — продовжував, тіпаючись, Паніковський:

— А за що вас любити? Таких як ви, дівчата не люблять. Вони люблять молодих, довгоногих, політично грамотних. А ви скоро помрете. І ніхто не напише про вас у газеті: «Ще один згорів на роботі». І на могилі не сидітиме прекрасна вдова з перськими очима. І заплакані діти не питатимуть: «Тату, тату, чи ти чуєш нас?»

— Не кажіть так! — закричав переляканий Паніковський. — Я переживу всіх вас. Ви не знаєте Паніковського. Паніковський вас всіх ще продасть і купить. Віддайте мої гроші.

— Ви краще скажіть, будете служити у мене чи ні? Останній раз запитую.

— Буду, — відповів Паніковський, витираючи поспіхом старечі сльози.

Ніч, ніч, ніч огорнула всю країну.

У чорноморському порту легко поверталися крани, в глибокі трюми іноземців спускалися сталеві стропи і знову оберталися, щоб обережно, з котячою любов'ю опустити на причал соснові ящики з обладнанням для Тракторобуду. Рожевий кометний вогонь виривався з високих димарів силікатних заводів. Палали сузір'я Дніпробуду, Магнітогорська і Сталінграда. На півночі зійшла Червонопутилівська зоря, а за нею засвітилося безліч зірок першої величини. Були тут фабрики, комбінати, електростанції, новобудови. Світилася вся п'ятирічка, затьмарюючи блиском старе, набридле ще єгиптянам небо.

І молодий чоловік, що засидівся з коханою в робітничому клубі, похапливо запаливав електрифіковану карту п'ятирічки і шепотів:

— Поглянь, он червоний вогник. Там буде Сибкомбайн. Ми поїдемо туди, хочеш?

І кохана тихо сміялася, звільняючи руки.

Ніч, ніч, ніч, як уже було сказано, огорнула всю країну. Стогнав уві сні монархіст Хворобійов, якому привидівся величезний профспілчанський квиток. У поїзді, на верхній полиці хропів інженер Талмудовський — він мчав з Харкова до Ростова, куди його манила краща платня. Гойдалися на широкій атлантичній хвилі американські джентльмени, вивозячи на батьківщину рецепт чудового пшеничного самогону. Крутився на своїй канапі Васисуалій Лоханкін, потираючи рукою потерпілі місця. Старий ребусник Синицький марно палив електрику, вимучуючи для журналу «Водопровідна справа» картинку-загадку: «Де голова цих загальних зборів робітників і службовців, що зібралися на вибори місцевому насосної станції?» Він намагався робити це тихо, аби не розбудити Зося. Полихаєв лежав у постелі з Серною Михайлівною. Інші геркулесівці спали тривожним сном у різних кінцях міста. Олександр Іванович Корейко не міг заснути, змучений думками про своє багатство. Якби цього багатства не було, він би спав спокійно. Що робили Бендер, Балаганов і Паніковський — уже відомо. І тільки про Козлевича, водія і власника «Антилопи-Гну» зараз нічого не буде сказано, хоч з ним уже й скоїлося нещастя надзвичайного політичного характеру.

Раннім ранком Бендер розкрив свій акушерський саквояж, вийняв звідти міліцейський кашкет з гербом міста Києва і, поклавши його в кишеню, попрямував до Олександра Івановича Корейка. По дорозі він зачіпав молочниць, бо вже настала година цих спритних жінок, а година службовців ще не починалась, і мурмотів слова романсу «И радость первого свиданья мне не волнует больше кровь». Великий комбінатор трохи кривив душею. Перше побачення з мільйонером-конторником збуджувало його. Увійшовши в будинок номер 16 на Малій Касательній вулиці, він натягнув на себе офіційний кашкет, і, насупивши брови, постукав у двері.

Посеред кімнати стояв Олександр Іванович. Він був у сітці-безрукавці і вже встиг одягти штани дрібного службовця. Кімнату було обладнано із зразковою бідністю, притаманною сирітським притулкам і таким іншим організаціям дореволюційних часів, що перебували під покровительством імператриці Марії Федорівни. Тут було всього лише три предмети: залізне лазаретне ліжко, кухонний стіл з дверцятами, що мали дерев'яну защіпку, якою зачиняють дачні нужники,

і облізлий віденський стілець. У кутку лежали гантелі й серед них дві великі гіри, втіха важкоатлета.

Побачивши міліціонера, Олександр Іванович важко ступив наперед.

— Громадянин Корейко? — запитав Остап, променисто посміхаючись.

— Я,— відповів Олександр Іванович, теж намагаючись показати на обличчі радість з приводу зустрічі з представником влади.

— Олександр Іванович? — поцікавився далі Остап, посміхаючись ще більш променисто.

— Так, так,— ствердив Корейко, підігриваючи скільки можна і свою радість.

Після цього великому комбінатору залишалося сісти на віденський стілець і зробити на своєму обличчі надприродну посмішку. Проробивши все це, він подивився на Олександра Івановича. Та мільйонер-конторник теж спромігся відобразити на обличчі якесь казна-що: і розчулення, і захоплення, і замилювання, і навіть обожнювання. І все це з приводу щасливої зустрічі з представником влади. Це взаємне зростання почуттів і посмішок нагадувало рукопис композитора Франца Ліста, де на першій сторінці зазначено грати «швидко», на другій — «дуже швидко», на третій — «ще швидше», на четвертій — «швидко, як тільки можна» і на п'ятій — знову — «ще швидше».

Побачивши, що Корейко дійшов уже п'ятої сторінки, і подальше змагання неможливе, Остап приступив до справи.

— А я до вас з дорученням,— сказав він, роблячись серйозним.

— Будь ласка, будь ласка,— зауважив Олександр Іванович, також спохмурнівши.

— Хочемо вас порадувати.

— Цікаво знати, чим.

І з безмірним сумом Бендер поліз до кишені. Корейко стежив за його рухами вже із зовсім похоронним обличчям. На світ з'явилася бляшана коробка від цигарок «Кавказ». Однак, викрику подиву, якого чекав Остап, не було. Підпільний мільйонер дивився на коробку з цілковитою байдужістю. Остап вийняв гроші, старанно їх перелічив і, підсунувши пачку до Олександра Івановича, сказав:

— Рівно десять тисяч. Зробіть ласку написати розписку, що ви їх одержали.

— Ви помилились, товаришу,— сказав Корейко дуже тихо.— Які десять тисяч? Яка розписка?

— Як це — яка? Вас вчора пограбували?

— Мене ніхто не грабував.

— Як не грабували? — захвилювався Остап. — Учора, біля моря. І забрали десять тисяч. Грабіжників заарештовано. Пишіть розписку.

— Та їй же богу, мене ніхто не грабував, — сказав Корейко, на обличчі якого промайнув світлий зайчик. — Тут справді помилка.

Ще не збагнувши всієї глибини своєї поразки, великий комбінатор припустився непристойної метушливості, про що потім завжди згадував із соромом. Він наполягав, гнівався, совав гроші Олександрові Івановичу і взагалі, як кажуть китайці, «втратив лице». Корейко лише стенав плечима, люб'язно посміхався, але грошей не брав.

— Отже, вас не грабували?

— Ніхто мене не грабував.

— І десять тисяч у вас не брали?

— Звичайно, не брали. Ну, як ви гадаєте, звідки у мене можуть бути такі гроші?

— Правда, правда, — сказав Остап, трохи заспокоюючись. — Звідки у дрібного службовця така сила грошей. Отже, у вас усе гаразд?

— Усе! — відповів мільйонер з чарівною посмішкою.

— І з шлунком все у вас до ладу? — запитав Остап, посміхаючись ще чарівніше.

— Цілком. Ви знаєте, я зовсім здорова людина.

— І тяжкі сні вас не мучать?

— Ні, не мучать.

Щодо посмішок, то далі пішло все так, як у Ліста — швидко, дуже швидко, ще швидше, швидко, як тільки можна, і навіть ще швидше. Прощались нові знайомі так, ніби не могли один без одного жити.

— Кашкетик міліцейський не забудьте, — говорив Олександр Іванович. — Він на столі лишився.

— Не їжте на ніч сирих помідорів, — порадив Остап, — щоб не заподіяти шкоди шлункові.

— На все добре, — говорив Корейко, радісно вклоняючись і шаркаючи ніжкою.

— До побачення, до побачення, — відповідав Остап. — Ви цікава людина! Все у вас гаразд. Дивно, з таким щастям — і на волі.

І все ще не знімаючи з обличчя вже непотрібну посмішку, великий комбінатор вилетів на вулицю. Кілька кварталів він ішов дуже швидко, забувши про те, що у нього на голові

стирчить офіційний кашкет з гербом міста Києва, зовсім недоречний у місті Чорноморську. І лише опинившись у натовпі поважних старих людей, що гомоніли навпроти критої веранди ідальні нархарчу № 68, він отямився і почав спокійно зважувати шанси.

Поки він віддавався цим роздумам, неуважно швендяючи взад і вперед, поважні старі люди продовжували займатися своїми щоденними справами.

Це були дивні і смішні для нашого часу люди. Майже всі вони були в білих пікейних жилетках і в солom'яних капелюхах канотьє. Деякі носили навіть капелюхи з потемнілої панамської соломи. І, звичайно, всі були в поживклих накрохмалених комірцях, з яких стирчали волохаті курячі шиї. Тут, в ідальні № 68, де раніш містилося славнозвісне кафе «Флоріда», збиралися уламки довоєнного комерційного Чорноморська: маклери, що лишилися без своїх контор, комісіонери, що зів'яли без комісійних справ, хлібні агенти, напівбожевільні бухгалтери й інша потолоч. Колись вони тут збиралися, щоб проводити всілякі операції. Зараз їх сюди, на сонячний куточок, тягла багаторічна звичка й потреба побазікати. Вони щодня прочитували московську «Правду» — місцеву пресу вони не поважали, — і все, що б не скоїлося в світі, вони розглядали як прелюдію до оголошення Чорноморська вільним містом. Колись-то, років сто тому, Чорноморськ і справді був вільним містом і це було так весело і прибутково, що легенда про «порто-франко» досі ще осявала золотим промінням світлий ріг біля кафе «Флоріда».

— Читали про конференцію в справі роззброєння? — зверталася одна пікейна жилетка до другої пікейної жилетки, — виступ графа Бернсторфа?

— Бернсторф — це голова! — відповідала жилетка, яку запитали, таким тоном, ніби вона переконалася в цьому, будучи багато років знайома з тим графом. — А ви читали, яку промову виголосив Сноуден на зборах виборців у Бірмінгемі, цій цитаделі консерваторів?

— Ну, про що говорити... Сноуден — це голова. Слухайте, Валіадіс, — зверталася вона до третього дідугана у панамі. — Що ви скажете про Сноудена?

— Я скажу вам одверто, — відповідала панама, — Сноудену пальця в рот не клади. Я особисто свого пальця не поклав би.

І анітрохи не засмутившись тим, що Сноуден нізащо на світі не дозволив би Валіадісу лізти пальцем у свій рот, продовжував:

— Та що б ви не говорили, я вам скажу одверто: Чемберлен усе-таки теж голова.

Пікейні жилетки здвигали плечима. Вони не заперечували, що Чемберлен теж голова. Але більше всього їх тішив Бріан.

— Бріан! — казали вони із запалом. — Оце голова! Він зі своїм проектом пан-Європи...

— Скажу вам одверто, мосьє Фунт, — шепотів Валіадіс, — усе гаразд. Бенеш уже дав згоду на пан-Європу, але знаєте, на яких умовах?

Пікейні жилетки зійшлися до гурту й повитягали курячі шиї.

— З умовою, що Чорноморськ буде оголошено вільним містом. Бенеш — це голова. Адже їм потрібно збувати кому-небудь свої сільськогосподарські машини. От ми їх і купуватимемо.

Під час цього повідомлення очі у дідків загорілися. Їм уже багато років хотілося купувати і продавати.

— Бріан — це голова! — сказали вони, зітхаючи. — Бенеш — теж голова.

Коли Остап отямився від своїх думок, він побачив, що його міцно тримає за лацкан піджака незнайомий дідуган у розчавленому солом'яному капелюсі із замусолоною чорною стрічкою. Його галстук з'їхав набік, і просто на Остапа дивилася мідна запонка.

— А я вам кажу, — викрикував старий над самим вухом великого комбінатора, — що Макдональд на цю вудочку не піде. Він не клює на цю вудочку! Чуєте?

Остап відсторонив рукою розгаряченого дідка й видерся з натовпу.

— Гувер — це голова! — летіло йому навздогін. — І Гінденбург — це голова.

У цей час Остап уже розробив план дії. Він перебрав у голові всі чотириста чесних засобів вилучення грошей, і, хоч серед них були такі перли, як організація акціонерного товариства в справі підняття затонулого під час Кримської війни корабля із золотом, чи велика гулянка на масляну на користь в'язнів капіталу, чи концесія на зняття магазинних вивісок, — жоден з них для даної ситуації не годився. І Остап винайшов чотириста перший засіб.

«Взяти фортецю несподіваною атакою не пощастило, — думав він, — доведеться почати справжню облогу. Головне з'ясовано. Гроші у підзахисного є. І, судячи з того, як він, не моргнувши оком, відмовився від десяти тисяч, — гроші вели-

чезні. Отже, у зв'язку з недомовленістю сторін, засідання продовжується».

Він повернувся додому, купивши по дорозі тверду жовту папку із шнурками для черевиків.

— Ну? — запитали в один голос змучені бажаннями Балаганов і Паніковський.

Остап мовчки пішов до бамбукового столика, поклав перед собою папку і великими літерами вивів напис: «Справа Олександра Івановича Корейка. Розпочато 25 червня 1930 року. Закінчено ...го дня 193... р.»

Через плече Бендера на папку дивилися молочні брати.

— Що там усередині? — запитав допитливий Паніковський.

— О! — сказав Остап. — Там усередині є все: пальми, дівчата, голубі експresi, синє море, білий пароплав, майже новісінький смокінг, лакей-японець, власний більярд, платинові зуби, не штопані шкарпетки, обіди на чистому вершковому маслі і, головне, мої маленькі друзі, слава і влада, яку дають гроші.

І він розкрив перед враженими антилопівцями порожню папку.

РОЗДІЛ XV

РОГИ І КОПИТА

Жив на світі бідний приватник. Це був досить багатий чоловік; володар галантерейного магазину, розташованого навскоси від кіно «Капітолій». Він безтурботно торгував білизною, мереживними прошвами, галстуками, гудзиками й іншим дрібним, але прибутковим крамом. Якось увечері він повернувся додому з перекривленим обличчям. Мовчки поліз у буфет, дістав звідти ще не почату холодну курку і, ходячи по кімнаті, з'їв її всю. Зробивши це, він знову відчинив буфет, вийняв ціле кільце краківської ковбаси вагою з півкіла, сів на стілець, і, вступивши осклянілі очі в одну точку, поволеньки зжував усі півкіла. Коли він націлівся ще й на круті яйця, що лежали на столі, дружина злякано запитала:

— Що сталося, Борю?

— Нещастя! — відповів він, запихаючи в рот тверде гумове яйце. — Мене жахливо обклали податком. Ти навіть не можеш собі уявити.

— Чого ж ти так багато їси?

— Мені треба розважитись,— відповів приватник.— Мені страшно.

І ціліснічку ніч приватник ходив по своїх кімнатах, де самих шифоньєрів було аж вісім, і їв. Він з'їв усе, що було в домі. Йому було страшно.

Наступного дня він здав півмагазину під торгівлю канцелярським приладдям. Тепер в одній вітрині містилися галстуки і підтяжки, а в другій висів на двох мотузках величезний жовтий олівець.

Потім настали часи ще важчі. У магазині з'явився третій співвласник. Це був годинниковий майстер, що потіснив олівець убік і заставив піввікна бронзовим годинником з фігурою Психеї, але без стрілки, яка показує хвилини. І навпроти бідного галантерейника, який ще й зараз не переставав посміхатись, але вже іронічно, сидів, крім остогидлого канцприладника, ще й годинникар з чорною лупою в оці.

Горе-злощастя навідалося до галантерейника ще двічі. У магазині з'явився водопровідний майстер, що одразу ж запалив паяльний примус, і вже зовсім дивовижний купець, який вирішив, що саме 1930 року від різдва Христового населення Чорноморська накидеться на його крам — накрохмалені комірці.

І колись горда, спокійна вивіска галантерейника набула просто мерзенного вигляду.

ТОРГІВЛЯ
галантерейними
товарами
Галантпром
Б. КУЛЬТУРТРИГЕР

ЛАГОДЖЕННЯ
різних годинників
Б. Павел Буре
ГЛАЗІУС-ШЕНКЕР

КАНЦПРИЛАДДЯ
все для
художника
і радслужбовця
ЛЕВ СОКОЛОВСЬКИЙ

РЕМОНТ
труб, раковин
і унітазів
М. Н. ФАНАТЮК

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ
накрохмалених
комірців
З Ленінграда
КАРЛ ПАВІАЙНЕН

Покупці і замовники з острахом входили до магазину, який колись був просто духмяним. Годинникар Глазіус-Шенкер в оточенні пенсне, пружин і колішат сидів над годинниками, з яких один був величезний, знятий із башти. У магазині часто і гучно дзвонили будильники. У глибині помешкання юрмилися школярі, цікавлячись дефіцитними зошитами, Карл Павіайнен стриг свої комірці ножицями, нудьгуючи в чеканні замовників. І ввічливий Б. Культуртригер не встигав ще запитати жінку-покупця: «Що ви хочете?» — як водопровідник Фанатюк що було сили гупав молотком по іржавій трубі і сажа з паяльної лампи сідала на нижній галантерейний крам.

Зрештою, дивовижний комбінат приватників розвалився, і Карл Павіайнен виїхав візком в імлу, вивозячи свій не співзвучний добі крам. За ним пішли в небуття Галантпром і канцприладдя, за якими гналися кінні фінінспектори. Фанатюк спився. Глазіус-Шенкер пішов у годинниковий колектив «Новий час». Гофровані залізні штори з гуркотом упали. Зникла і кумедна вивіска.

Проте незабаром залізні штори знову піднялися і над колишнім ковчегом приватників з'явилась невеличка охайна табличка:

Чорноморська філія
Арбатовської контори
ПО ЗАГОТІВЛІ
РОГІВ І КОПИТ

Чорноморець, блукаючи на дозвіллі, міг зазирнути в магазин і помітити, що полиці й прилавки зникли, підлогу чисто вимито, на ній стояли жовтояєчні канцелярські столи, а на стінах висіли звичайні плакати, які висять в установах,— про години прийому і шкідливість рукостискань. У новоявленій установочці вже стояв бар'єр, виставлений проти відвідувачів, яких, проте, тут ще не було. Біля невеличкого столика, на якому жовтий самовар пускав пару й тоненько скаржився на свою самоварну долю, сидів кур'єр із золотим зубом. Перетираючи чайні кухлі, роздратовано наспівував:

Що за часи тепер настали?
Що за часи тепер настали?
У бога вірять перестали,
У бога вірять перестали.

За бар'єром вештався рудий козакуватий молодик. Вряди-годи він спинявся перед друкарською машинкою, стукотів товстим пальцем, який не згинався, по клавішу і заливався сміхом. У глибині контори, під табличкою «Начальник філії», у сьйві штепсельної лампи сидів великий комбінатор.

Готель «Карлсбад» антилопівці давно залишили. Вони всі, за винятком Козлевича, оселилися у «Воронячій слобідці» у Васисуалія Лоханкіна, який був цим дуже скандалізований. Він навіть намагався протестувати, аргументуючи свій протест тим, що він здав кімнату не трьом, а одному — інтелігентному холостяку-одинакові. «Мон дьє, Васисуалію Андрійовичу, — відповідав безтурботно Остап, — не мучте себе. Адже з усіх трьох інтелігентний я один? Отже, умову не порушено». На всі подальші ремствування господаря Бендер глибокодумно мовив: «Майн гот, дорогий Васисуалію! А може, саме в цьому велика сірячна правда». І Лоханкін ураз заспокоївся, випросивши в Остапа двадцять карбованців. Паніковський і Балаганов у «Воронячій слобідці» почували себе чудово. Їх голоси упевнено зазвучали в загальному квартирному хорі. Паніковського вже встигли навіть запідозрити в тому, що він вночі відливає гас із чужих примусів. Митрич теж спробував зробити на адресу Остапа якесь уїдливе зауваження, за що великий комбінатор мовчки штовхнув його в груди.

Контору по заготівлі рогів і копит було відкрито з багатьох причин.

— Слідство у справі Корейка, — казав Остап, — може забрати багато часу. Скільки — знає один бог. А оскільки бога нема, то не знає ніхто. Становище жахливе. Можливо, рік, а можливо, місяць. У всякому разі, нам потрібна легальність. Треба розчинитися у бадьорій масі службовців. Усе це нам дасть контора. Мене давно приваблює адміністративна діяльність. У душі я бюрократ і нехлюй. Ми будемо заготовляти щось смішне, наприклад, чайні ложки, номери для собак або шмуklerський товар. Або роги й копита. Чудово! Роги й копита для потреб мундштучної і гребінцевої промисловості. Чим не установа? До того ж у моїм чемодані є чудові бланки на всі випадки життя і кругла, так звана мастикова печатка.

Гроші, від яких Корейко відмовився і які педантичний Остап вирішив записати на баланс, було покладено в банк на поточний рахунок нової установи. Паніковський знову бунтував і вимагав поділу, за що був покараний тим, що дістав найменш оплачувану посаду кур'єра, а це принижу-

вало його волелюбну натуру. Балаганову дісталася відповідальна посада уповноваженого в справі копит з платнею дев'яносто два карбованці. На базарі купили стару друкарську машинку «Адлер», у якій не вистачало літери «і», і її довелося замінити літерою «и». Саме через те перший папірець, надісланий Остапом до магазину канцприладдя, звучав так:

Видпустить подателю цього кур'єру т. Паниковському для Чорноморського видділення на 150 карбованців (сто п'ятдесят) канцприладдя у кредит за рахунок Правління в мисти Арбатови.

ДОДАТОК: Без додатків.

— Ну й послав бог уповноваженого в справі копит! — сердився Остап. — Нічого не можна доручити. Купити машинку з турецьким акцентом! То це я начальник «видділення»? Свиня ви, Шуро, після цього!

Та навіть машинка з дивовижним прононсом не могла затьмарити світлу радість великого комбінатора. Йому дуже сподобалася нова нива діяльності. Щогодини він прибігав до контори з новими покупками. Він приносив таке складне канцелярське приладдя, що кур'єр і уповноважений лише охали. Тут були діркопробивачі, копіювальні преси, гвинтова табуретка і коштовна бронзова чорнильниця у вигляді кількох будиночків для різнокольорового чорнила. Називався цей витвір «Обличчям до села» і коштував півтораєста карбованців. Та найбільшим шедевром був чавунний залізничний компостер, що його привезли з пасажирської станції на вимогу Остапа. Нарешті Бендер припер сюди гіллясті оленячі роги. Паніковський, покректуючи і скаржачись на свою низьку ставку, прибавив роги над столом начальника. Усе йшло добре, навіть дуже добре. На планомірній роботі позначалася лише незрозуміла відсутність автомобіля і його славного водія — Адама Козлевича.

На третій день існування контори з'явився перший відвідувач. На диво всім, це був листоноша. Він приніс вісім пакетів і, погомонівши з кур'єром Паніковським про те, про се, пішов. У пакетах виявились три повістки, які терміново викликали представника контори на засідання і наради. До того ж у всіх трьох повістках зазначалося, що «явка обов'язкова». Решта папірців — це були вимоги незнайомих, але, очевидно, метких установ подати безліч усяких

**ЧОРНОМОРСЬКА ФІЛІЯ
АРЬШТОВСЬКОЇ КОНТОРИ
ПО ЗАГОТІВЦІ РОГІВ І КОПИТ**

відомостей і кошторисів у багатьох примірниках, і все це теж терміново і в обов'язковому порядку.

— Це що таке? — кричав Остап. — Ще три дні тому я був вільний орел-стерв'ятник, лопотів крильми, де хотів, а тепер маєш: явка обов'язкова! Виявляється, у цьому місті є багато людей, яким Остап Бендер конче потрібен. І хто ж вестиме всю цю переписку з друзями? Доведеться збільшити витрати і переглянути штати. Потрібна знаюча конторниця. Хай сидить над справами.

Через дві години зчинилося нове лихо. Прийшов дядько з важким мішком.

— Хто приймає роги? — запитав він, скидаючи мішок на підлогу.

Великий комбінатор скося зирнув на відвідувача і на його добро. Це були маленькі криві й брудні роги, на які Остап поглядав з огидою.

— А товар добрий? — обережно спитав начальник філії.

— А ти подивися, які ріжки! — запально сказав дядько, підносячи жовтий ріг до обличчя великого комбінатора. — Ріжки — перший сорт! Згідно з кондицією.

Кондиційний товар довелося купити. Дядько опісля ще довго пив з Паніковським чай, розповідаючи про селянське життя, що викликало в Остапа природне роздратування людини, якій довелося марно викинути п'ятнадцять карбованців.

— Якщо Паніковський упустить сюди ще одного рогоносця, — сказав Остап, коли відвідувач пішов, — не служити більше Паніковському. Звільню без виплати вихідної допомоги. І взагалі, з нас досить державної діяльності. Час займатися ділом.

Повісивши на скляні двері табличку «перерва на обід», начальник філії вийняв із шафи папку, в якій нібито знаходилося синє море і білий пароплав, і, ляснувши по ній долонею, сказав:

— Ось над чим працюватиме наша контора. Зараз у цій «справі» ще немає жодного аркуша, та ми знайдемо кінці, хоч би для цього довелося відрядити Паніковського і Балаганова по слідчі матеріали в каракумські піски чи кудись у Кременчук.

У цю хвилину ручка на дверях контори засіпалася. За склом тупцював старий у заштопаній білими нитками панамі і в широкому чесучовому піджаку, з-під якого виднілася пікейна жилетка. Старий витягував курячу шию і прикладав до скла величезне вухо.

— Зачинено, зачинено, — поспіхом викрикнув Остап. — Заготівлю копит тимчасово припинено.

Та старий продовжував робити руками якісь знаки.

Коли б Остап не впустив старого біложилетника, то, можливо, магістральна лінія роману пішла б в іншому напрямку й ніколи не сталися б ті дивовижні події, в яких довелося брати участь і великому комбінатору, і його драгівливому кур'єрові, і безтурботному уповноваженому в справі заготівлі копит, і ще багатьом людям, зокрема і одному східному мудрецеві, внучці старого ребусника, знаменитому громадському діячеві, начальникові «Геркулесу», а також великій кількості радянських і іноземних громадян.

Але Остап відчинив двері. Старий, жалібно посміхаючись, пішов за бар'єр і сів на стілець. Він заплющив очі і мовчки просидів на стільці хвилин п'ять. Чути було лише висвисти, які час від часу подавав його блідий ніс.

Коли співробітники контори вирішили, що відвідувач уже ніколи не заговорить і стали радитися, як зручніше винести його тіло на вулицю, старий розплющив коричневі повіки і ледь чутно сказав:

— Моє прізвище — Фунт. Фунт.

— І це, на ваш погляд, досить для того, щоб вриватися в установу, зачинену на обід? — весело сказав Бендер.

— От ви смієтесь, — відповів старий, — а моє прізвище — Фунт. Мені дев'яносто років.

— Що ж вам потрібно? — запитав Остап, починаючи втрачати терпіння.

Але тут громадянин Фунт знову замовк і мовчав досить-таки довго.

— У вас контора, — сказав він нарешті.

— Так, так, контора, — підбадьорив його Остап. — Далі, далі.

Але старий лише погладжував себе рукою по коліну.

— Ви бачите на мені ці штани? — промовив він після тривалого мовчання. — Це великодні штани. Раніш я їх одягав тільки на паску, а тепер ношу їх щодня.

І незважаючи на те, що Паніковський ляснув його по спині, щоб слова вилітали, не затримуючись, Фунт знову затих. Слова він вимовляв швидко, але поміж реченнями робив паузи, які тривали часом до трьох хвилин. Для людей, що не звикли до цієї особливості Фунта, розмова з ним була нестерпна. Остап уже збирався взяти Фунта за накрохмалений нашійник і показати йому дорогу, коли старий знову

розтулив рота. Подальша розмова стала такою цікавою, що Остапові довелося примиритися з манерою Фунта розмовляти.

— Вам не потрібний голова? — запитав Фунт.

— Який голова? — вигукнув Бендер.

— Офіціальний. Одне слово, головний в установі.

— Я сам тут головний.

— Отже, ви маєте намір відсиджувати самі? Так би й сказали одразу. Навіщо ж морочити мені голову цілих дві години.

Старий у великодніх штанях розсёрдився, але паузи між реченнями не зменшувалися.

— Я — Фунт,— повторив він з особливим почуттям,— мені дев'яносто років. Я все життя відсиджував за когось. Такий мій фак — страждати за інших.

— А-а... То ви підставна особа?

— Так,— сказав старий, похитуючи з почуттям власної гідності головою.— Я зіглогова. Я завжди сидів. Я сидів за часів Олександра Другого «Визволителя», сидів за Олександра Третього «Миротворця», і за Миколи Другого «Кривавого».

І старий поволі загинав пальці, перераховуючи царів.

— І в часи Керенського я теж сидів. За воєнного комунізму я, правда, не сидів зовсім. Зникла чиста комерція, не було роботи. Та зате як я сидів за непу! Як я сидів за непу! Це були кращі роки мого життя! За чотири роки я був на волі не більше трьох місяців. Я віддав заміж онучку, Голконду Овсіївну, і дав за неї концертне фортепіано, срібну пташку і вісімдесят карбованців золотими десятками. Де це все? Де приватний капітал? Де перше товариство взаємного кредиту? Де, я вас питаю, друге товариство взаємного кредиту? Де товариство на віру? Де акціонерні компанії зі змішаним капіталом? Де це все? Неподобство!

Ця коротка промова продовжувалась порівняно недовго — півгодини. Слухаючи Фунта, Паніковський розчулився. Він одвів Балаганова вбік і з повагою зашепотів:

— Одразу видно людину з колишніх часів. Таких тепер уже немає і скоро зовсім не буде.

І він люб'язно подав старому кухоль солодкого чаю.

Остап перетяг зіглогову до свого начальницького столу, наказав зачинити контору і почав терпляче розпитувати одвічного в'язня, який віддавав своє життя «за други своя». Зіглогова говорив з насолодою. Коли б він не перепочивав так довго між своїми реченнями, можна було навіть сказати, що він базікає безугавно.

— Ви не знаєте такого — Корейка Олександра Івановича? — запитав Остап, глянувши на папку із шнурками від черевиків.

— Не знаю, — відповів старий. — Такого не знаю.

— А з «Геркулесом» ви мали справи?

При слові «Геркулес» зіглогова ледь помітно засовався. Його легенького руху Остап навіть не помітив, але, коли б на його місці була перша-ліпша жилетка з кафе «Флоріда», яка знала Фунта з давніх-давен, наприклад, Валіадіс, то вона б подумала: «Фунт страшенно розлютований, він просто в нестямі».

Як Фунту не знати «Геркулесу», коли останні чотири відсидки було пов'язано саме з цією установою! Біля «Геркулесу» годувалося кілька приватних акціонерних товариств. Було, наприклад, товариство «Інтенсивник». Головувати в ньому запросили Фунта. «Інтенсивник» дістав від «Геркулесу» солідний аванс на заготовлю чогось лісового — зіглови не обов'язково було знати, чого саме. І одразу ж лопнув. Хтось загріб грошву, а Фунт сів на півроку. Після «Інтенсивника» виникло товариство на віру «Трудовий кедр», — зрозуміла річ, під головуванням благообразного Фунта. Зрозуміла річ, аванс у «Геркулесі» на поставку мореного кедра. Зрозуміла річ, несподіваний крах, хтось розбагатів, а Фунт відробляє платню голови, — сидить. Потім «Пилодопомога» — «Геркулес» — аванс — крах, — хтось щось загріб — відсидка. І знову: аванс — «Геркулес» — «Південний лісорубник» — для Фунта відсидка — комусь добрий куш.

— Кому ж? — допитувався Остап, походжаючи навколо старого. — Хто фактично керував?

Старий мовчки посмоктавав з кукля чай і ледь підіймав важкі повіки.

— А хто його знає? — сказав він розпачливо. — Від Фунта все приховували. Я мусив лише сидіти, це ж мій фах. Я сидів за часів Олександра Другого, і за часів Третього, і за Миколи Олександровича Романова, і за Олександра Федоровича Керенського, в часи непу, до чаду непу, в розпалі чаду і після чаду. А зараз я без роботи і змушений носити великодні штани.

Остап ще довго вищіджував із старого слівця. Він діяв як золотошукач, що без упину промиває тонни піску і бруду, аби знайти на дні кілька золотих крупинок. Він штовхав Фунта плечем, будив його, навіть лоскотав. Після всіх цих хитромудростей йому пощастило дізнатись, що, на думку Фунта, за всіма товариствами, які лопнули, без

сумніву, приховується якась одна особа. Що ж до «Геркулесу», то з нього видоїли не одну сотню тисяч.

— У всякому разі,— додав зіцголова,— у всякому разі, цей невідомий суб'єкт — голова. Ви знаєте Валіадіса? Валіадіс цій людині пальця в рот не поклав би.

— А Бріан? — спитав Остап з посмішкою, згадавши пікейні жилетки біля колишнього кафе «Флоріда». — Поклав би Валіадіс пальця в рот Бріану? Як ви гадаєте?

— Нізащо! — відповів Фунт. — Бріан — це голова.

Три хвилини він беззвучно ворухив губами, а потім додав:

— Гувер — це голова. І Гінденбург — голова. Гувер і Гінденбург — це дві голови.

Остапові стало лячно. Найстаріша з пікейних жилеток загрузла в трясовині високої політики. З хвилини на хвилину вона могла заговорити про пакт Келлога або ж про іспанського диктатора Прімо-де-Рівера, і тоді ніякі сили не могли б відвернути її увагу від цього поважного заняття. Уже в очах старого з'явився ідіотський блиск, уже над жовтуватим накрохмаленим комірцем заходив кадик, провіщаючи народження нового речення, коли Бендер викрутив електричну лампочку і кинув її на підлогу. Лампочка розбилася з холодним тріском рушничного пострілу. І лише ця подія відвернула увагу зіцголови від міжнародних справ. Остап одразу ж скористався з цього.

— Але з ким-небудь із «Геркулесу» ви все ж таки бачилися? — запитав він. — У справі авансів?

— Зі мною мав справу лише геркулесівський бухгалтер Берлага. Він був у них на жалуванні. А я нічого не знаю. Від мене все приховували. Я потрібен людям тільки для відсидки. Я сидів за царату, і в часи соціалізму, і за гетьмана, і за французької окупації. Бріан — це голова.

З старого не можна було нічого більше видушити. Але й те, що було сказано, давало можливість розпочати розшуки.

«Тут відчутна лапа Корейка», — подумав Остап.

Начальник Чорноморської філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит сів до столу й переніс промову зіцголови Фунта на папір. Його роздуми про взаємини Валіадіса й Бріана він не записав.

Перший аркуш підпільного слідства про підпільного мільйонера було занумеровано, проколено в належних місцях і підшито до справи.

— Ну то як, будете брати голову? — запитав старий, одягаючи заштопану панаму. — Я бачу, що вашій конторі

потрібен голова. Я беру недорого: сто двадцять карбованців щомісяця на волі і двісті сорок — у тюрмі. Сто процентів прибавки на шкідливість.

— А що ж, візьмемо,— сказав Остап.— Подайте заяву уповноваженому в справі копит.

РОЗДІЛ XVI

ЯРБУХ ФЮР ПСИХОАНАЛТИК

Робочий день у фінансово-обліковому відділі «Геркулесу» почався, як завжди, рівно о дев'ятій.

Уже Кукушкінд підняв полу піджака, щоб протерти нею скельця своїх окулярів, а заодно повідомити співробітникам про те, що працювати в банкірській конторі «Сікоморський і Цесаревич» було куди спокійніше, ніж у геркулесівському содомі: вже Тезоіменитський перекутився на своїй гвинтовій табуретці до стіни і простяг руку, щоб зірвати листок календаря, вже Лапідус-молодший роззявив рота на шматок хліба, намазаний форшмаком з оселедця, коли двері розчинились і на порозі з'явився ніхто інший, як бухгалтер Берлага.

Це несподіване антре викликала у фінобліковому залі збентеження. Тезоіменитський послизнувся на своїй гвинтовій тарілочці, і календарний листок, може, вперше за три роки, залишився не зірваним. Лапідус-молодший забув укусити бутерброд і рухав порожніми щелепами. Дрейфус, Чеважевська і Сахарков безмірно здивувалися. Корейко підвів голову і одразу ж схилив. А старий Кукушкінд мерщій одягнув окуляри, навіть не протерши їх, чого за тридцять років службової діяльності з ним не бувало ніколи. Берлага, ніби нічого й не сталося, сів за свій стіл і, не відповідаючи на ледь помітну посмішку Лапідуса-молодшого, розкрив свої книги.

— Як здоров'я? — нарешті-таки запитав Лапідус.— П'яточний нерв?

— Усе минулося,— відповів Берлага, не підводячи голови.— Я навіть не вірю, що такий нерв у людини є.

До обідньої перерви весь фіноблік не міг усидіти на своїх табуретках і подушечках; усіх мучила цікавість. І коли залунав авральний дзвінок, верхівка рахівничого світу оточила Берлагу. Але втікач майже не відповідав на запитання. Він відвів убік чотирьох найвірніших, переконавшись, що

поблизу немає нікого стороннього, розповів їм про свої незвичайні пригоди у божевільні. Свою розповідь бухгалтер-утікач супроводив великою кількістю мудрованих висловів і різноманітних вигуків, які тут не наводяться з метою збереження цільності розповіді.

*Розповідь бухгалтера Берлага,
що як велику таємницю він розказав Борисохлебському,
Дрейфусу, Сахаркову і Лapidусу-молодшому про те,
що сталося з ним у божевільні*

Як уже повідомлялось, бухгалтер Берлага втік до божевільні, побоюючись чистки. У цьому лікувальному закладі він мав намір пересидіти тривожний час і повернутися до «Геркулесу», коли грім затихне і вісім товаришів із сіреними очима перекочують до сусідньої установи.

Усе це діло облагодив йому шуряк. Він дістав книжку про звички і поведження душевнохворих і після довгих сперечань, яку саме обрати манію, вирішили спинитися на манії величі.

— Тобі нічого не доведеться робити, — товкмачив йому шуряк, — ти лише мусиш усім і кожному кричати на вухо: «Я Наполеон!», або: «Я Еміль Золя!», чи «Магомет!», якщо хочеш.

— А віце-короля Індії можна? — довірливо запитав Берлага.

— Можна, можна. Божевільному все можна. Отже — віце-король Індії?

Шуряк говорив так авторитетно, ніби він принаймні був молодшим ординатором психолікарні. Насправді ж це був скромний агент, що розповсюджував розкішні підписні видання Держвидаву, і від колишньої комерційної величі в його скриньці зберігся лише віденський капелюх-котелок на білій шовковій підкладці.

Шуряк побіг до телефону викликати карету, а новий віце-король Індії скинув товстовку, порвав на собі мадеполамову сорочку і про всяк випадок вилив на голову пляшечку кращого копірувального залізно-галусового чорнила першого сорту. Потім ліг животом на підлогу і, не чекаючи приходу санітарів, почав викрикувати:

— Я всього-на-всього віце-король Індії. Де мої вірні наїби, магараджі, мої абреки, мої кунаки, мої слони?

Слухаючи це марення величі, шуряк скурушно похитував головою. На його думку, абреки й кунаки для індійського короля не годилися. Та санітари лише витерли мокрою

хусткою обличчя бухгалтера, вимашене першосортним чорнилом, і гуртом посадовили його в карету. Лягнули лаковані дверцята, залунав тривожний медичний гудок, і автомобіль відвіз віце-короля Берлагу в його нові володіння.

По дорозі хворий розмахував руками і щось белькотів, думаючи з острахом про першу зустріч зі справжніми божевільними. Він уже побоювався, що вони його кривдитимуть, а може, навіть уб'ють.

Лікарня була зовсім не такою, як уявляв її собі Берлага. У просторому, світлому помешканні сиділи на канапах, лежали в ліжках чи просто прогулювалися люди в голубуватих халатах. Бухгалтер помітив, що божевільні один з одним майже не розмовляють. Їм ніколи розмовляти. Вони думають. Вони завжди думають. У них безліч думок, треба щось пригадати, пригадати найважливіше, від чого залежатиме їхнє щастя. А думки розвалюються, і, що найприкріше, блимнуть — і зникають. І знову треба думати, треба нарешті зрозуміти, що ж сталося, чому все зараз погано, коли раніш усе було добре.

Повз Берлагу вже кілька разів пройшов божевільний, нещасний, скуйовджений. Стиснувши пальцями підборіддя, він робив кроки по одній лінії — від вікна до дверей і від дверей до вікна і знову від вікна до дверей. У його бідній голові буяло стільки думок, що він підтримував лоб другою рукою і прискорював ходу.

— Я віце-король Індії! — крикнув Берлага, озирнувшись на санітара.

Божевільний навіть не глянув у бік бухгалтера. Болісно мружачись, він знову почав збирати свої думки, що порозбігалися від дикого викрику Берлаги. Зате до віце-короля підійшов низькорослий ідіот і, довірливо обнявши його за стан, сказав кілька слів пташиною мовою.

— Що? — запобігливо перепитав зляканий Берлага.

— Ене, бене, раба, квінтер, фінтер, жаба,— виразно промовив новий знайомий.

Сказавши «ой», Берлага відійшов якомога далі від ідіота. Зробивши цю еволюцію, він наблизився до людини з лимонною лисиною. Той одразу ж відвернувся до стіни і підозріливо глянув на бухгалтера.

— Де мої магараджі? — запитав його Берлага, відчуваючи необхідність підтримати репутацію божевільного.

Але в цю мить хворий, який сидів на ліжку в глибині палати, підвівся на тоненькі і жовті, як церковні свічки, ноги і мученицьким голосом закричав:

— На волю! На волю! У пампаси!

Як пізніше бухгалтер довідався, в пампаси просився старий учитель географії, за підручником якого юний Берлага знайомився свого часу з вулканами, мисами і перешийками. Географ збожеволів зовсім несподівано: якось він глянув на карту обох півкуль і не знайшов на ній Берінгової протоки. Цілісінький день старий учитель вдивлявся в карту. Усе було на місці: і Ньюфаундленд, і Суецький канал, і Мадагаскар, і Сандвічеві острови з головним містом Гонулулу, і навіть вулкан Попокатепетль, а Берінгової протоки не було. І тут же, біля карти, старий збожеволів*.

Це був добрий божевільний, який не робив нічого злого, та Берлага злякався. Ці викрики розривали його душу.

— На волю! — продовжував кричати географ. — У пампаси!

Він краще за всіх на світі знав, що таке воля. Він був географ, і йому були відомі такі простори, про які звичайні, заклопотані своїми нудними справами люди навіть не мають уяви. Йому хотілося на волю, хотілося мчати на спітнілому мустангу крізь зарості.

До палати увійшла молода лікарка з сумними блакитними очима і одразу до Берлага.

— Ну, як ви себе почуваете, голубчику? — запитала вона торкаючись теплою рукою пульсу бухгалтера. — Адже вам краще, правда?

— Я віце-король Індії! — відрпортував він, червоніючи. — Віддайте мені улюбленого слона!

— Це у вас марення, — лагідно сказала лікарка, — ви в лікарні, ми вас вилікуємо.

— О-о-о! Мій слон! — з викликом крикнув Берлага.

— Та ви зрозумійте, — ще лагідніше промовила лікарка, — ви не віце-король, все це марення, розумієте, марення!

— Ні, не марення, — заперечив Берлага, який знав, що перш за все треба ні з чим не погоджуватись.

— Ні, марення.

— Ні, не марення!

— Марення!

— Не марення!

* За відомостями, що їх мають автори, на карті, яка звела з розуму бідного географа, Берінгової протоки дійсно не було. Відсутність протоки була викликана головогятпством видавництва «Книга і полюс». Винні дістали заслужене покарання. Директора видавництва зняли з посади і кинули на низову роботу, решта дістали догани з попередженнями.

Бухгалтер, бачачи, що залізо гаряче, почав його кувати. Він штовхнув люб'язну лікарку й так завив, що перелякав усіх хворих, особливо низькорослого ідіота, що сів на підлогу і, пускаючи слину, сказав:

— Ен, ден, труакатр, мадмазель Журоватр.

І Берлага із задоволенням почув за своєю спиною голос лікарки, яка зверталася до санітара:

— Треба буде перевести його до тих трьох, а то він нам всю палату перелякає.

Два терпеливих санітари відвели буйного віце-короля в невелику палату для хворих з ненормальною поведінкою, де сумирно лежали троє мужчин. Лише тут бухгалтер збагнув, що таке справжні божевільні. Побачивши відвідувачів, хворі виявили надзвичайну активність. Товстун скотився з ліжка, швидко став рачки і, високо піднявши обтягнутий як мандоліна зад, почав гавкати й розгрібати паркет задніми лапами у лікарняних туфлях. Другий обгорнувся ковдрою і почав викрикувати: «І ти, Брут, продався більшовикам!» Ця людина, без сумніву, уявляла себе Каєм Юлієм Цезаром. А втім, іноді в його збаламученій голові заскакував якийсь важель, і він, плутаючись, кричав: «Я Генріх Юлій Ціммерман!»

— Відійдіть! Я гола! — кричав третій. — Не дивіться на мене. Мені соромно. Я гола жінка.

Насправді ж був одягнений і був мужчиною з вусами.

Санітари пішли. Віце-короля Індії охопив такий страх, що він вже й не думав вимагати повернення улюбленого слона, магарадж, вірних набів, а також загадкових абреків і кунаків.

«Ці враз придушать», — думав він, похоловши. І він уже пошкодував, що наскандалив у тихій палаті. Як хороше було б зараз сидіти біля ніг доброго вчителя географії і слухати ніжне белькотання маленького ідіота: «Ене, бене, раба, квінтер, фінтер, жаба». Проте нічого страшного не сталося. Людина-собака гавкнув ще кілька разів, щось бурмочучи, заліз на своє ліжко. Кай Юлій скинув із себе ковдру, відчайдушно позіхнув і потягся всім тілом. Жінка з вусами запалив люльку, і солодкий запах тютюну «Наш кепстен» заспокоїв збентежену душу Берлагі.

— Я віце-король Індії, — заявив він, осмілівши.

— Мовчи, наволоч! — лїниво відповів на це Кай Юлій. І з відвертістю римлянина додав: — Уб'ю! Душу вийму!

Це зауваження найхоробрішого з імператорів і воїнів враз бухгалтера протверезило. Він сховався під ковдру і, тяжко думаючи про своє сповнене тривою життя, задрімав.

Вранці Берлага крізь сон почув дивні слова:

— Посадили психа на нашу голову. Так було добре втрюх — і раптом... Май тепер клопіт з ним! Чого доброго, цей проклятий віце-король усіх нас перекусає.

По голосу Берлага зрозумів, що слова ці вимовив Кай Юлій Цезар. За якусь хвилину, розплющивши очі, він побачив, що на нього з надзвичайним зацікавленням дивиться людина-собака.

«Кінець, — подумав віце-король, — зараз укусить!»

Але людина-собака несподівано сплеснув руками і запитав людським голосом:

— Скажіть, ви не син Хоми Берлагі?

— Син, — відповів бухгалтер і, схаменувшись, одразу ж заволав: — Віддайте нещасному віце-королю його вірного слона!

— Погляньте на мене, — запросила людина-дворяняга. — Невже ви мене не пізнаєте?

— Михайле Олександровичу! — вигукнув бухгалтер, який ураз прозрів. — Оце так зустріч!

І віце-король щиросердо розцілувався з людиною-собакою. При цьому вони обидва з розмаху вдарилися лобами. Почувся стук, як в більярді. На очах Михайла Олександровича були сльози.

— То ви не божевільний? — запитав Берлага. — Чого ж ви дурня корчите?

— А ви чого дурня корчите? Теж! Слонів йому подавай! І потім, мушу вам сказати, друже Берлаго, віце-король для доброго божевільного — це слабувато, слабувато, слабувато.

— А мені шуряк сказав, що можна, — запечалився Берлага.

— Візьміть, наприклад, мене, — сказав Михайло Олександрович, — тонка гра. Людина-собака. Шизофренічне марення, ускладнене маніакально-депресивним психозом і до того ж майте на увазі, Берлаго, похмурий стан душі. Ви гадаєте, це мені легко далось? Я працював над першоджерелами. Ви читали книгу професора Блейлера «Аутистичне мислення»?

— Н-ні, — признався Берлага голосом віце-короля, з якого зірвали орден Підв'язки і розжалували у денщики.

— Панове! — закричав Михайло Олександрович. — Він не читав книги Блейлера! Та не бійтесь, ідіть сюди. Він такий же король, як ви — Цезар.

Двоє інших мешканців невеличкої палати для осіб з неправильним поведженням наблизилися.

— Ви не читали Блейлера? — запитав Кай Юлій здивовано. — Дозвольте, за якими ж матеріалами ви готувалися?

— Він напевне випишував німецький журнал «Ярбух фюр психоаналітик унд психопатологік», — висловив свої міркування неповноцінний вусач.

Берлага стояв як обплъований. А знавці так і сипали хитромудрими висловами з теорії і практики психоаналізу. Всі зійшлися на тому, що Берлазі буде недобре і що головний лікар Титанушкін, повернення якого з відрядження чекали з дня на день, викриє його за п'ять хвилин. Про те, що повернення Титанушкіна наганяло і на них сум, вони не вважали за потрібне говорити.

— Може, мені треба знайти іншу манію? — лякливо запитав Берлага. — А що, коли я стану Емілем Золя чи Магометом?

— Пізно, — сказав Кай Юлій. — В історії хвороби вже записано, що ви — віце-король. А божевільний не може міняти свої манії, як шкарпетки. Тепер ви все своє життя будете в ідіотському становищі короля. Ми сидимо тут уже тиждень і знаємо порядки.

За годину Берлага вже знав з усіма подробицями невідгадані історії хвороб своїх сусідів по палаті.

Поява Михайла Олександровича в божевільному домі пояснювалася ділами досить простими, житейськими. Він був відомим непманом, який випадково не доплатив сорок три тисячі прибуткового податку. Це загрожувало йому вимушеною поїздкою на північ, а справи настирливо вимагали присутності Михайла Олександровича тут, в Чорноморську. Дуванов, — так звали мужчину, який вдавав із себе жінку, був, як видно, дрібним шкідником, який не без підстав побоювався арешту. Але зовсім не схожий на них був Кай Юлій Цезар, який у паспорті значився колишнім присяжним повіреним І. М. Старохамським.

Кай Юлій Старохамський пішов до божевільні з високими ідейними міркувань.

— У Радянській Росії, — казав він, задрапувавшись у ковдру, як у тогу, — божевільня — це єдине місце, де може жити нормальна людина. Все останнє — це надбедлам. Ні, з більшовиками я жити не можу. Уже краще я поживу тут, поруч зі звичайними божевільними. В усякому разі, ці хоч не будують соціалізм. Потім, тут же годують. А там, в їхньому бедламі, треба працювати. Але я на їхній соціалізм працювати не буду. Нарешті, тут у мене є особиста свобода. Свобода совісті. Свобода слова...

Побачивши санітара, що проходив мимо, Кай Юлій Старохамський верескливо закричав:

— Хай живуть Установчі збори! Усі на форум! І ти, Брут, продався відповідальним працівникам! — І обернувшись до Берлаги, додав: — Бачили? Що хочу, те й кричу. А спробуйте на вулиці!

Весь день і майже всю ніч четверо хворих з неправильною поведінкою різалися в «шістдесят шість» без двадцяти і сорока, гру хитру, яка вимагала самовладання, кмітливості, чистоти духу і ясності мислення.

Вранці повернувся з відрядження професор Титанушкін. Він швидко оглянув усіх чотирьох і одразу ж наказав вигнати їх з лікарні. Не допомогли ані книга Блейлера, ані похмурий стан душі, ускладнений маніакально-депресивним психозом, ані «Ярбух фюр психоаналітик унд психопатологік». Професор Титанушкін не поважав симулянтів.

І вони побігли вулицею, розштовхуючи перехожих ліктями. Попереду біг Кай Юлій. За ним поспішали жінка-мужчина і людина-собака. Позад усіх плентався розвінчаний віце-король, проклинаючи шуряка і з жахом думаючи, що тепер буде?

Закінчивши цю повчальну історію, бухгалтер Берлага журно глянув спочатку на Борисохлебського, потім на Дрейфуса, потім на Сахаркова і, нарешті, на Лапідуса-молодшого, голови яких, як йому здалося, співчутливо похитувалися у півтемряві коридора.

— Ось бачите, що ви нарobili своїми фантазіями, — промовив жорстокосердий Лапідус-молодший. — Ви хотіли уникнути однієї чистки, а потрапили в іншу. Тепер вам буде зле. Якщо вас вичистили з дому для божевільних, то з «Геркулесу» вичистять і поготів.

Борисохлебський, Дрейфус і Сахарков не сказали нічого. І, нічого не сказавши, стали потроху танути в темряві.

— Друзі! — неголосно викрикнув бухгалтер. — Куди ж ви?

Але друзі вже тікали на всі заставки, і їхні сирітські штани, блимнувши в останній раз на сходах, зовсім зникли.

— Погано, Берлаго, — холодно сказав Лапідус, — даремно ви мене вплутуєте у свою брудну антирадянську плутню. Адьє!

І віце-король Індії залишився сам.

Що ж ти наробив, бухгалтер Берлага? Де були твої очі, бухгалтере? І що сказав би твій батько Хома, коли б дізнався, що син його у таких літах подався у віце-королі? Ось куди завели тебе, бухгалтере, твої підозрілі зв'язки з па-

ном Фунтом, головою багатьох акціонерних товариств зі змішаним і нечистим капіталом. Навіть страшно подумати, що сказав би старий Хома про витівки свого улюбленого сина. Та давно вже лежить Хома на другому християнському кладовищі, під кам'яним серафимом з одбитим крилом, і тільки хлопчак, що забігають сюди красти бузок, кидають іноді байдужий погляд на надгробний напис: «Скінчивсь твій шлях. Спи, бідолаха, усім нам любий Х. Берлага». А може б, і нічого не сказав старий. Ну, звичайно, нічого б не сказав, бо й сам вів життя не дуже вже й праведно. Просто порадив би поводити себе обережніше і в серйозних справах не звирятися на шуряка. Так! Чорт-зна-що ти наробив, бухгалтере Берлага!

Тяжкий роздум, який охопив экс-намісника Георга П'ятого в Індії, був порушений криками, що линули зі сходів:

— Берлага! Де він? Його хтось питає. Ага, ось він стоїть! Пройдіть, громадянине!

У коридорі з'явився уповноважений у справах копит. Погвардійському розмахуючи руками-лопатами, Балаганов підійшов до Берлаги і вручив йому повідомлення:

«Тов. Берлази. По одержанні цього пропонується негайно з'явитися для з'ясування деяких обставин.»

Папірець мав штамп Чорноморської філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит і стверджувався круглою печаткою, зміст якої розібрати було б важко, коли б навіть Берлазі і спало таке на думку. Та бідний бухгалтер був настільки пригнічений своїми бідами, що лише запитав:

— Додому подзвонити можна?

— Чого там дзвонити,— похмуро сказав завідуючий копитами.

Через дві години натоп, що стояв біля кіно «Капітолій», чекаючи першого сеансу і від байдкування лупаючи навколо очима, помітив, що з дверей контори по заготівлі рогів вийшла людина, і, тримаючись за серце, пішла геть. Це був бухгалтер Берлага. Спочатку він ледь-ледь пересував ноги, потім почав прискорювати ходу. Звернувши за ріг, бухгалтер непомітно перехрестився і побіг що було сили. Незабаром він уже сидів за своїм столом у фінобліковому залі й ошаленіло дивився у «головну книгу». Цифри зливалися і танцювали йому в очах.

Великий комбінатор закрив папку зі «справою Кореїка», подивився на Фунта, що сидів під новою табличкою: «Голова правління» — і сказав:

— Коли я був дуже молодий, дуже бідний і жив з того, що показував на Херсонській ярмарці товстого, грудастого ченця, видаючи його за жінку з бородою — незрозумілий феномен природи,— то і тоді я не опускався до таких моральних низин, як оцей пошляк Берлага.

— Жалюгідна, мізерна людина,— підтвердив Паніковський, розносячи по столиках чай: йому приємно було знати, що на світі є люди, ще дрібніші, ніж він сам.

— Берлага — це не голова,— заявив зіцголова з при-
таманною йому неквапливістю.— Макдональд — це голова.
Його ідея класового миру в промисловості...

— Досить, досить,— сказав Бендер.— Ми призначимо спеціальне засідання, щоб з'ясувати ваші погляди на Макдональда та інших буржуазних діячів. Мені зараз ніколи. Берлага — це, справді, не голова, але він нам дещо повідомив про життя і діяльність самозгоряючих акціонерних товариств.

Раптом великому комбінаторові стало весело. Усе йшло відмінно. Смердючих рогів більше ніхто не приносив. Роботу Чорноморської філії можна було вважати задовільною, хоча з черговою поштою в контору знов надійшла ціла купа нових паперів, циркулярів і вимог, і Паніковський уже двічі бігав на біржу праці по конторницю.

— Ага! — раптом викрикнув Остап.— Де Козлевич? Де «Антилопа»? Що це за установа без автомобіля? Мені треба їхати на засідання. Усі запрошують, без мене жити не можуть. Де Козлевич?

Паніковський відвів очі вбік і, зітхнувши, сказав:

— З Козлевичем погано.

— Як це — погано? П'яний він, чи що?

— Гірше,— відповів Паніковський,— ми вже боялися вам казати. Його охмурили ксьондзи.

При цьому кур'єр подивився на уповноваженого в справі копит і вони обоє з сумом похитали головами.

РОЗДІЛ XVII

БЛУДНИЙ СИН

ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДОДОМУ

Великий комбінатор не любив ксьондзів. Так само він ставився і до рабинів, далай-ламів, попів, муедзинів, шаманів і інших служителів культу.

— Я й сам маю нахил до шантажу й обману,— говорив він,— зараз, наприклад, я займаюся виманюванням солідної суми в одного впертого громадянина. Та я не супроводжую свої сумнівні діяння ні тужними співами, ні ревом органів, ні дурними заклинаннями латинською чи церковнослов'янською мовою. І взагалі я люблю працювати без ладану і астральних дзвоників.

І поки Балаганов і Паніковський, перебиваючи один одного, розповідали про злу долю, яка спіткала водія «Антилопи», мужнє серце Остапа сповнювалося гнівом і прикрістю.

Ксьондзи спіймали душу Козлевича на заїжджому дворі, де серед парокінних німецьких фургонів і молдаванських фруктових возів у гнойовій каші стояла «Антилопа». Ксьондз Кушаковський частенько заходив на заїжджий двір для моральних бесід з католиками-колоністами. Помітивши «Антилопу», служитель культу обійшов її з усіх боків і помацав пальцем шину. Він порозмовляв з Козлевичем, і дізнався, що Адам Казимирович належить до римсько-католицької церкви, але не сповідався вже років двадцять. Сказавши «недобре, недобре, пане Козлевичу», ксьондз Кушаковський пішов, притримуючи обома руками чорну спідницю і перестрибуючи через піняві пивні калюжі.

Другого дня, ні світ ні зоря, коли фургонщики вивозили на базар до містечка Кошари збуджених дрібних спекулянтів, всадовивши їх по п'ятнадцять чоловік на один фургон, ксьондз Кушаковський з'явився знову. Цього разу його супроводив ще один ксьондз Алоїзій Морошек.

Поки Кушаковський здоровкався з Адамом Казимировичем, ксьондз Морошек уважно оглядав автомобіль, і не лише доторкнувся пальцем до шини, а навіть натис на грушу, видавивши звуки матчишу. Після того ксьондзи перезирнулися, підійшли до Козлевича з обох боків і почали його охмуряти. Охмуряли вони його весь день. Як тільки замовкав Кушаковський, починав Морошек. І не встигав він зупинитись, щоб витерти піт, як за Адама знову брався Кушаковський. Іноді Кушаковський здіймав до неба жовтий вказівний палець, а Морошек в цей час перебирав чотки. Іноді ж чотки перебирав Кушаковський, а на небо вказував Морошек. Кілька разів ксьондзи починали тихо співати полатинському, і вже надвечір першого дня Адам Казимирович почав їм підтягувати. При цьому обидва патери діловито поглядали на машину.

Через якийсь час Паніковський помітив, що хазяїн «Антилопи» якимось змінився. Адам Казимирович промовляв

якісь смутні слова про царство небесне. Це стверджував і Балаганов. Потім Козлевич почав надовго зникати і на-решті зовсім виїхав із заїжджого двору.

— Чому ж ви мені не доповіли? — обурився великий комбінатор.

Вони хотіли доповісти, але вони боялися гніву коман-дора. Вони сподівалися, що Козлевич опам'ятається і по-вернеться сам. Але тепер надії втрачено. Ксьондзи охмурили його остаточно. Не далі як учора кур'єр і уповноважений у справі копит випадково зустріли Козлевича. Він сидів у ма-шині біля під'їзду костьолу. Вони не встигли до нього підійти. З костьолу вийшов ксьондз Алоїзій Морошек з хлопчиком у мереживах.

— Розумієте, Бендер,— сказав Шура,— все кодло всілося в нашу «Антилопу», бідолашний Козлевич зняв шапку, хлопчина подзвонив у дзвіночок і вони поїхали. Просто болісно дивитися на нашого Адама. Не бачити нам більше «Антилопи».

Великий комбінатор мовчки одяг свій капітанський з лакованим козирком картуз і попрямував до виходу.

— Фунт,— сказав він,— ви лишаєтесь в конторі! Рогів і копит не приймайте ні в якому разі. Якщо буде пошта, скидайте в корзину. Конторниця потім дасть лад. Зрозуміло?

Коли зігголова розтулив рота для відповіді (це сталося рівно через п'ять хвилин), осиротілі антилопівці були вже далеко. Процесію очолював, роблячи гігантські кроки, командор. Він коли-не-коли повертав голову назад і бур-мотів: «Не зберегли ніжного Козлевича, меланхоліки! Усіх дезавуюю! Ох вже мені це біле і чорне духовенство!» Борт-механік ішов мовчки, вдаючи, що ці докори адресуються не йому. Паніковський підстрибував, як мавпа, підігріваючи почуття помсти до викрадачів Козлевича, хоч на душі у ньо-го лежала велика холодна жаба. Він боявся чорних ксьонд-зів, гадаючи, що в них є безліч всілякого чародійства.

У такому порядку весь підвідділ у справі заготівлі рогів і копит прибув до підніжжя костьолу. Перед залізними ґратами, сплетеними з хрестів і спіралей, стояла порожня «Антилопа». Костьол був величезний. Він вривався в небо, колючий і гострий, як кістка риби. Він застрявав у горлі. Полірована червона цегла, черепичні схили даху, бляшані прапорці, глухі контрфорси і красиві кам'яні ідоли, що поховалися від дощу в нішах,— вся ця виструнчена сол-датська готика враз навалилася на антилопівців. Вони

відчули себе маленькими. Остап заліз в автомобіль, потяг носом повітря і з огидою сказав:

— Яка гидота! Наша «Антилопа» вже смердить свічками, карнавками на побудову храму і ксьондзівськими чобітьми. Звичайно, роз'їжджати з требами автомобілем приємніше, ніж візником. До того ж на дурничку. Та ні, дорогі батюшки, наші треби куди важливіші!

З цими словами Бендер увійшов у церковний двір і, проминувши дітей, що грали в «класи» на розмальованому крейдою асфальті, піднявся гранітними банківськими сходами до дверей храму. На товстих дверях, оббитих обручним залізом, барельєфні святі, розсажені у квадратики, послали один одному повітряні поцілунки, або показували руками в різні боки, або ж розважалися читанням товстеньких книжок, на яких сумлінний різьбяр повірівав навіть латинські літери. Великий комбінатор сіпнув за двері, та вони не піддалися його силі. Зсередини линули сумирні звуки фісгармонії.

— Охмуряють! — вигукнув Остап, сходячи вниз. — Зараз саме йде охмур! Під солодкий бренькіт мандоліни.

— Може, підємо? — запитав Паніковський, мнучи в руках капелюх. — Усе ж таки храм божий. Незручно.

Та Остап, не звертаючи на нього уваги, підійшов до «Антилопи» і почав нетерпляче тиснути на грушу. Він грав матчиш доти, поки за товстими дверима не почувся брязкіт ключів. Антилопівці задерли голови. Двері розчинилися на дві половини, і веселі святі у своїх дубових квадратиках тихо відїхали в глибіню косяголу. З темряви portalу вийшов на світлу високу паперть Адам Казимирович. Він був блідий. Його кондукторські вуса відсиріли і жалібно звисали з-під ніздрів. У руках він тримав молитовник. З обох боків його підтримували ксьондзи. Ліворуч — ксьондз Кушаковський, праворуч — ксьондз Алоїзій Морошек. Очі патерів були елейні.

— Алю, Козлевич! — крикнув Остап знизу. — Вам ще не набридло?

— Здрастуйте, Адаме Казимировичу, — розв'язно сказав Паніковський, ховаючись усе ж таки за спину командора.

Балаганов підняв руку на знак привіту і скорчив пику, що, як видно, значило: «Адаме, киньте ваші штучки!»

Тіло водія «Антилопи» зробило крок вперед, але душа, яку підстебували з обох боків убивчими поглядами Кушаковський і Морошек, рвонулася назад.

Козлевич тоскно подивився на друзів і похнюпився.

І почалася велика боротьба за безсмертну душу шофера.

— Гей, ви, херувими і серафими! — сказав Остап, викликаючи ворогів на диспут: — Бога нема!

— Ні, є,— заперечив ксьондз Алоїзій Морошек, закриваючи своїм тілом Козлевича.

— Це просто хуліганство,— забурмотів ксьондз Кушаковський.

— Нема, нема,— продовжував великий комбінатор,— і ніколи не було. Це медичний факт.

— Я вважаю цю розмову недоречною,— сердито заявив Кушаковський.

— А машину забирати — це доречно? — закричав нетактовний Балаганов.— Адаме! Вони просто хочуть забрати «Антилопу».

Почувши це, шофер підвів голову і запитливо поглянув на ксьондзів.

Ксьондзи заметушилися і, посвистуючи шовковими суганками, спробували відвести Козлевича назад. Але він уперся.

— Усе ж таки, як буде з богом? — наполягав великий комбінатор.

Ксьондзам довелося почати дискусію. Діти припинили своє скакання на одній ніжці і підійшли ближче.

— Як же ви стверджуєте, що бога немає,— почав Алоїзій Морошек задушевним голосом,— коли все живе сотворене ним!..

— Знаю, знаю,— сказав Остап.— Я сам старий католик і латиніст. Пуер, соцер, веспер, генер, лібер, мізер, аспер, тенер.

Ці латинські винятки з правил, зазубрені Остапом ще в третьому класі приватної гімназії Іліади, що й досі по-дурному застряли в його голові, справили на Козлевича магнетичну дію. Душа його з'єдналася з тілом, і в результаті цього з'єднання шофер несміливо зробив крок уперед.

— Сину мій,— сказав Кушаковський, дивлячись з ненавистю на Остапа,— ви помиляєтесь, сину мій. Чудеса господні свідчать...

— Ксьондзе! Годі теревенити! — суворо сказав великий комбінатор.— Я сам творив чудеса. Не далі, як чотири роки тому мені в одному містечку довелося кілька днів бути Ісусом Христом. І все було до ладу. Я навіть нагодував п'ятьма хлібами кілька тисяч віруючих. Нагодувати їх я таки нагодував, але яка була тиснява!

Диспут продовжувався у такому ж трохи дивному плані. Непереконливі, зате веселі докази Остапа впливали на Коз-

левича, як живлюща вода. Щоки шофера вже зарожевіли, і його вуса поступово почали підійматися вгору.

— Давай, давай! — почувлися підбадьорливі вигуки з-за хрестів і спіралей костьольних ґрат, де вже зібрався чималий натовп. — Ти їм про римського папу скажи, про хрестовий похід!

Остап сказав і про папу. Він затаврував Олександра Борджіа за погану поведінку, згадав ні з того ні з сього Серафима Саровського і особливо натиснув на інквізицію, яка переслідувала Галілея. Він так захопився, що у всіх бідах великого вченого звинуватив безпосередньо Кушаковського і Морошека. Це була остання крапля. Почувши про страшну долю Галілея, Адам Казимирович ураз поклав молитовник на приступку і впав, як у широкі ворота, в обійми Балаганова. Паніковський терся тут же, поглажуючи блудного сина по жорстких щоках. У повітрі повисли щасливі поцілунки.

— Пане Козлевичу! — застогнали ксьондзи. — Доконд пан ідзе? Опаментайсе, пан!

Але герої автопробігу вже сідали в машину.

— Ось бачите, — крикнув Остап засмученим ксьондзам, зайнявши своє командорське місце, — я ж казав вам, що бога нема. Науковий факт, прощайте, ксьондзи! До побачення, патери!

Під схвальні вигуки натовпу «Антилопа» від'їхала, і за якусь хвилину бляшані прапорці і черепичні скати костюлу зникли з очей. На radoщах антилопівці спинилися біля пивного рундука.

— От спасибі, братці, — говорив Козлевич, тримаючи в руках важкий кухоль. — Був би зовсім загинув. Охмурили мене ксьондзи. Особливо Кушаковський. Ох і хитрий же, чорт! Вірите, постити заставляв. Інакше, каже, не потраплю на небо.

— Небо! — сказав Остап. — Небо тепер запустило. Не та доба. Не той відрізок часу. Ангелам тепер хочеться на землю. На землі добре, там комунальні послуги, там є планетарій, можна подивитись на зорі у супроводі антирелігійної лекції.

Після восьмого кухля Козлевич зажадав налити ще й дев'ятий, високо підняв його над головою і, посмоктавши свій кондукторський вус, захоплено запитав:

— Немає бога?

— Немає, — відповів Остап.

— Значить, немає? Ну, будьмо здорові.

Так він по тому завжди пив, примовляючи перед кожним новим кухлем:

— Бог є? Немає? Ну, будьмо здорові.

Паніковський пив нарівні з усіма, але про бога не висловлювався. Він не хотів уплутуватися в цю спірну справу.

Після повернення блудного сина і «Антилопи» Чорноморська філія Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит набула блиску, якого їй бракувало. Біля дверей колишнього комбінату п'яти приватників тепер постійно вартувала машина. Звичайно, їй далеко було до блакитних «б'юїків» і довготелесих «лінкольнів», далеко було їй і до фордівських кареток, та все ж це була машина, автомобіль, екіпаж, котрий, як казав Остап, при всіх своїх недоліках, одначе, може іноді рухатись вулицями без допомоги коней.

Остап працював із захопленням. Коли б він скерував свою енергію на справжню заготівлю рогів чи копит, то, треба думати, мундштучне і гребінцеве виробництво було б забезпечене сировиною не менше як до кінця поточного бюджетного сторіччя. Та начальник контори займався зовсім іншим ділом.

Відірвавшись від Фунта і Берлаги, повідомлення яких були дуже цікаві, але безпосередньо до Корейка ще не вели, Остап вирішив, в інтересах справи, здружитися з Зосяю Синицькою і між двома ввічливими поцілунками у затінку нічної акації провентилювати питання щодо Олександра Івановича, і не стільки щодо нього, скільки щодо його грошових справ. Але тривалі спостереження, проведені уповноваженим у справі копит, показали, що поміж Зосяю і Корейком немає ніякої любові і що той, за висловом Шури, даремно стежку топче.

— Де немає кохання,— зітхнувши, коментував Остап,— там про гроші не говорять. Дівчину скинемо з балансу.

І в той час, коли Корейко з посмішкою згадував шахря у міліцейському кашкеті, який робив жалюгідну спробу третьосортного шантажу, начальник філії ганяв по місту в жовтому автомобілі і знаходив людей і людців, про яких конторник-мільйонер уже давно забув, але які добре пам'ятали його. Декілька разів Остап розмовляв з Москвою, викликаючи до телефону знайомого приватника, відомого доку в справі комерційних таємниць. Тепер до контори надходили листи і телеграми, які Остап негайно ж забирав із загальної пошти,— в ній, як і раніш, переважали повістки, що запрошували на наради, замовлення на роги, і догани

з приводу недостатньо енергійної заготівлі копит. Дещо з цих листів і телеграм попало до папки із шнурками від черевиків.

Наприкінці липня Остап зібрався у відрядження на Кавказ. Справа вимагала особистої присутності великого комбінатора у невеличкій виноградній республіці.

У день від'їзду начальника в конторі сталася скандальна подія. Паніковський, якого послали з тридцятьма карбованцями на пристань по квиток, повернувся за півгодини п'яний, без квитка і без грошей. Він нічого не міг сказати у своє виправдання, лише вивертав кишені, що висіли в нього як більярдні лузи, і безупинно реготав. Усе його смішило: і гнів командора, і докірливий погляд Балаганова, і довірений йому самовар, і Фунт з насунутою на ніс панамною, який дрімав за своїм столом. Коли ж Паніковський глянув на оленячі роги, гордість і прикрасу контори, його охопив такий сміх, що він впав на підлогу і швидко заснув, радісно посміхаючись фіолетовим ротом.

— Тепер у нас справжня установа,— сказав Остап,— є власний розтратник, він же швейцар-п'яниця. Обидва ці типи роблять реальними всі наші починання.

Коли Остапа в конторі не було, під її вікнами кілька разів з'являлися Алоїзій Морошек і Кушаковський. Забачивши ксьондзів, Козлевич ховався у найдалший закуток установи. Ксьондзи відчиняли двері, зазирали в контору і тихо кликали:

— Пане Козлевич! Пане Козлевич! Чи чуєш глос ойца небесного? Опаментайсе, пан!

При цих словах ксьондз Кушаковський підіймав палець до неба, а ксьондз Алоїзій Морошек перебирав чотки. Тоді назустріч служителям культу виходив Балаганов і мовчки показував їм огнистий кулак. І ксьондзи відступали, похмуро позираючи на «Антилопу».

Остап повернувся за два тижні. Його зустрічала вся установа. З високої чорної стіни пришвартованого пароплава великий комбінатор поглянув на своїх підлеглих дружньо і лагідно. Від нього пахло молодим баранцем і імеретинським вином.

У Чорноморській філії, крім конторниці, найнятої ще Остапом, сиділи двоє молодиків у чоботях. Це були студенти, прислані з тваринницького технікуму для стажування.

— От і добре,— сказав Остап кисло.— Зміна йде. Але у мене, дорогі товариші, доведеться попрацювати. Ви, звичайно, знаєте, що роги, тобто вирости, вкриті шерстю. або ж

твердим роговим нашаруванням, є ніщо інше, як придатки до черепа і зустрічаються, переважно, у ссавців?

— Це ми знаємо, — рішуче сказали студенти, — нам би пройти практику.

Щоб позбутися студентів, довелося застосувати складний і досить дорогий засіб. Великий комбінатор відрядив їх у калмицькі степи для організації заготівельних пунктів. Це коштувало конторі шістьсот карбованців, та іншого виходу не було: студенти заважали б закінчити справу, яка посувалася досить вдало.

Коли Паніковський дізнався, скільки коштували їм студенти, він відвів Балаганова вбік і роздратовано прошепотів:

— А мене у відрядження не посилають. І відпустки не дають. Мені треба їхати в Єсентуки на лікування. І вихідних днів я не маю, і спецодягу не дають. Ні, Шуро, мені ці умови не підходять. І взагалі я дізнався, що в «Геркулесі» ставки вищі. Піду до них за кур'єра. Ось тобі чесне, благородне слово — піду!

Увечері Остап знову викликав до себе Берлагу.

— На коліна! — викрикнув він голосом Миколи Першого, як тільки побачив бухгалтера.

І все ж їхня розмова мала дружній характер і тривала дві години. Після цього Остап наказав подати наступного ранку «Антилопу» до під'їзду «Геркулесу».

РОЗДІЛ ХVIII

НА СУХОДОЛІ І НА МОРІ

Товариш Скумбрієвич з'явився на пляж, тримаючи в руках іменний портфель. До портфеля було прикуто срібну візитну картку із загнутим кутом і довжелезним курсивом, з якого можна було дізнатися, що Єгор Скумбрієвич уже встиг відсвяткувати п'ятирічний ювілей служби в «Геркулесі».

Обличчя в нього було чисте, пряме, мужнє, як в англійця, що голиться на рекламному плакаті. Скумбрієвич постояв біля дошки, на якій сповіщали крейдою про температуру води, і, важко пересуваючи ноги по гарячому піску, пішов вибирати зручне місце.

Табір купальників був багатолюдний. Легенькі будівлі цього табору виникали зранку, і з заходом сонця зникали, лишаючи на піску брудні відходи міста — зів'яле лушпиння

день, шкаралупу від яєць і шматки газет, які потім на спорожнілому березі всю ніч ведуть таємниче життя, про щось шепечуться, шарудять і літають під скелями.

Скумбрієвич продерся поміж курінцями з вафельних рушників, зонтиків і простирадел, напнутих на кілки. Під ними ховалися дівчата в купальних спідничках. Мужчини теж були в костюмах, але не всі. Дехто обмежувався лише фіговими листочками, та й ті листочки прикривали якраз не біблейські місця, а носи чорноморських джентльменів. Робилося це для того, щоб з носів не лізла шкіра. Ось так прилаштувавшись, мужчини лежали у найвільніших позах. Вряди-годи, прикривши рукою біблейське місце, вони входили у воду, поринали і одразу ж поверталися на свої влечані, продавлені в піску місця, щоб не втратити жодного кубічного сантиметра цілющої сонячної ванни.

Цілковитою протилежністю скупості одягу цих громадян був джентльмен зовсім іншого вигляду. Він був у хромових черевиках на гудзиках, у візитних штанах, у піджаку, застебнутому на всі гудзики, з якого звисав годинниковий ланцюжок, при комірці і в фетровому капелюсі. Товсті вуса і віконна вата у вухах доповнювали його зовнішність. Поруч з ним стирчала, заткнута перпендикулярно в пісок, палиця із скляним набалдашником.

Спека мучила його. Комірець аж набряк від поту. Під пахвами у джентльмена було гаряче, як у домні, там можна було плавити руду, та він продовжував нерухомо лежати.

На кожному пляжі світу можна зустріти одну ось таку людину. Хто вона така, чому прийшла сюди, чому лежить у всій амуніції — нічого невідомо. Але такі люди є по одному на кожний пляж. Можливо, це члени якоїсь таємничої ліги дурнів, чи рештки колись могутнього ордену розенкрейцерів, чи збожеволілі холостяки — хтозна...

Єгор Скумбрієвич розташувався поруч із членом ліги дурнів і швидко роздягся. Голий Скумбрієвич був зовсім не схожий на Скумбрієвича одягненого. Сухувата голова англійця сиділа на білому дамському тілі з пологими плечима і дуже широким тазом. Єгор підійшов до води, попробував її ногою і завищав. Потім всунув у воду другу ногу і теж завищав. Потім він зробив кілька кроків вперед, заткнув вуха великими пальцями, а вказівними закрив очі, середнім здавив ніздрі, і з несамовитим криком пірнув чотири рази. І лише після цього всього він поплив уперед навимашки, відвертаючи голову при кожному помаху руки. І дрібна хвиля прийняла на себе Єгора Скумбрієвича — зразкового герку-

лесівця і видатного громадського працівника... Через п'ять хвилин, коли стомлений громадський діяч перевернувся на спину і його кругле глобусне пузо загойдалося на поверхні моря, з кручі над пляжем почувся антилопівський матчиш.

З машини вийшли Остап Бендер, Балаганов і бухгалтер Берлага, на обличчі якого відбивалося цілковите підкорення долі. Всі троє зійшли вниз і, безцеремонно розглядаючи обличчя пляжників, заходилися когось розшукувати.

— Це його штани, — нарешті сказав Берлага, спиняючись над одягом Скумбрієвича, котрий нічого не підозрював. — Він, напевно, далеко заплив.

— Досить! — вигукнув великий комбінатор. — Більше чекати я не маю наміру! Доводиться діяти не лише на суходолі, а й на морі.

Він скинув костюм і сорочку, під якою виявилися купальні труси і, розмахуючи руками, поліз у воду. На грудях великого комбінатора був витатуйований синім порошком Наполеон у трикутному капелюсі і з пивним кухлем у короткій руці.

— Балаганов! — крикнув Остап уже з води. — Роздягніть і приготуйте Берлагу. Можливо, він буде потрібний.

І великий комбінатор поплив боком, розсуваючи води мідним плечем і тримаючи курс на північ і на північний схід, де поблискував перламутровий живіт Єгора Скумбрієвича.

Перш ніж зануритись у морську пучину, Остапові довелося багато попрацювати на континенті. Магістральний слід завів великого комбінатора під золоті літери «Геркулесу», і він багато часу проводив у цій установі. Його вже не дивували кімнати з альковами й умивальниками, статуї і швейцар у картузі із золотим зигзагом, що любив погомоніти про вогняне поховання.

Із сумбурних пояснень одчайдушного Берлаги впливала напіввідповідальна фігура товариша Скумбрієвича. Він займав великий номер на два вікна, в якому колись спинялися закордонні капітани, приборкувачі левів або ж багаті студенти з Києва.

У кімнаті часто й дразливо дзеленчали телефони, іноді окремо, іноді обидва разом. Та ніхто не брав трубок. Ще частіше розчинялися двері, стрижена голова службовця, просунувшись у кімнату, розгублено поводи́ла очима і зникала, щоб поступитись місцем іншій голові, але вже не стриженій, а оброслій довгими патлами, або ж просто голій, ліловій, як цибуля. Але й цибульний череп ненадовго застрявав у дверній щілині. У кімнаті нікого не було.

Коли двері відчинилися, мабуть, уже в п'ятдесятій раз у цей день, до кімнати зазирнув Бендер. Він, як і всі, покрутив головою зліва направо і справа наліво, і, як усі, переконався в тому, що товариша Скумбрієвича в кімнаті немає. Зухвало виявляючи своє невдоволення, великий комбінатор поплентався по окремих відділах, секціях, секторах і кабінетах, запитуючи, чи не бачив хто товариша Скумбрієвича. І в усіх цих місцях він чув одну й ту ж відповідь: «Скумбрієвич щойно тут був» — або ж: «Скумбрієвич хвилину тому вишов».

Напіввідповідальний Єгор належав до численних екземплярів службовців, які або ж «щойно тут були», або ж «хвилину тому вишли». Деякі з них протягом усього службового дня і не можуть навіть добратися до свого кабінету. Рівно о дев'ятій годині така людина входить у вестибюль установи і, сповнена добрих намірів, заносить ніжку на першу приступку сходів. Її чекають великі діла. Вона призначила у своєму кабінеті вісім важливих рандеву, двоє поширених засідань і одне вузьке. На письмовому столі лежать стоси паперів, які вимагають негайної відповіді. Узагалі, безліч справ, не вистачить доби. І напіввідповідальний чи відповідальний громадянин бадьоро заносить ніжку на мармурову приступку. Та поставити її не так уже й легко. «Товаришу Парусинов, на одну хвилину, — чути воркітливий голос. — Якраз я хотів проробити з вами одне питаннячко». Парусинова ніжно беруть під руку і відводять у затишний куточок вестибюля. І з цього моменту відповідальний чи напіввідповідальний працівник пропав для країни — він пішов по руках. Не встигне він проробити питаннячко і пробігти три приступки, як його знову підхоплюють, відводять до вікна, чи в темний коридор, чи в якийсь пустуючий закапелок, куди нечупара завгосп накидав порожніх ящиків, і щось йому втовкмачують, чогось домагаються, на чомусь наполягають і просять щось повернути в терміновому порядку. До третьої години дня він все ж таки добирається до першої площадки сходів. До п'ятої години йому навіть щастить пробитися на площадку другого поверху. Але через те, що його кабінет на третьому поверсі, а службовий день уже закінчився, він швидко біжить вниз і залишає установу, щоб устигнути на термінову міжвідомчу нараду. А в цей час у кабінеті дзеленчать телефони, зриваються призначені рандеву, листування залишається без відповіді, а члени двох поширених засідань і одного вузького безтурботно п'ють чай і теревенять про трамвайні порядки.

У Єгора Скумбрієвича всі ці особливості були надзвичайно ускладнені громадською працею, якій він віддавався із зайвою гарячковістю. Він уміло й вигідно використовував взаємний і всебічний обман, який непомітно якось прижився в «Геркулесі» і чомусь мав назву «громадське навантаження».

Геркулесівці сиділи на зборах по три години підряд, слухаючи ганебну балаканину Скумбрієвича. Їм усім дуже хотілося вхопити Єгора за товстенькі ляжки і викинути у вікно з чималої висоти. Інколи їм навіть здавалося, що ніякої громадської діяльності взагалі не існує і ніколи не існувало, хоч вони й знали, що за стінами «Геркулесу» є якесь друге, правильне громадське життя. «Ну й скотина, — думали вони, тоскно покручуючи в руках олівці й чайні ложечки, — симулянт проклятий!» Та придертись до Скумбрієвича, викрити його було не під силу. Єгор виголошував правильні промови про радянську громадськість, про культроботу, профнавчання і про гуртки самодіяльності. Але за всіма цими запальними словами нічого не було. П'ятнадцять гуртків, політичних і музично-драматичних, ось уже два роки складали свої перспективні плани; осередки добровільних товариств, які своєю метою ставили сприяння розвиткові авіації, хімічних знань, автомобілізму, кінного спорту, дорожньої справи, а також найшвидшому знищенню великодержавного шовінізму, — існували лише в гарячковій уяві членів місцевому. А школа профнавчання, створення якої Скумбрієвич вважав своєю особливою заслугою, весь час перебувувалась, що, як відомо, свідчить про цілковиту бездіяльність. Коли б Скумбрієвич був чесною людиною, він, очевидно, сам би сказав, що вся ця робота провадиться «для міражу». Але в місцевому цей міраж перевтілювався у звіти, і у вищестоящій профінстанції існування музично-політичних гуртків уже не викликало жодних сумнівів. Школа ж профнавчання вимальовувалась там у вигляді великого кам'яного будинку, в якому стоять парти, і меткий вчитель виводить крейдою на дошці криву зростання безробітних у Сполучених Штатах, а вусаті учні політично зростають прямо на очах. З усього вулканічного кільця громадської діяльності, яким Скумбрієвич охопив «Геркулес», діяли лише дві вогнедишні точки: стінна газета «Голос голови», яка виходила раз на місяць і робилася в службовий час Скумбрієвичем і Бомзе, і фанерна дошка з написом: «Ті, що перестали пити і закликають інших», під якою не було зазначено жодного прізвища.

Гонитва за Скумбрієвичем по всіх поверхах «Геркулесу» насточортіла Бендерові. Великий комбінатор ніяк не міг наздогнати славнозвісного громадського діяча. Він вислизав з рук. Ось тут, у місцевкомі, він щойно говорив по телефону, ще була гаряча мембрана і з чорного лаку телефонної трубки ще не зійшов туман його дихання. Ось тут, на підвіконні, ще сиділа людина, з якою він хвилину тому розмовляв. Одного разу Остап навіть побачив відбиток Скумбрієвича у дзеркалі на сходах. Він кинувся вперед, але дзеркало вже очистилося і відбивало лише вікно з далекою хмаринкою.

— Матінко-заступнице, міліціє-триручнице! — вигукнув Остап, важко дихаючи. — Що за банальний, огидний всім бюрократизм! У нашій Чорноморській філії теж є свої слабкі сторони, мовляв, самі в гріхах, як свиня в реп'яхах, але такого, як у «Геркулесі»... Чи не так, Шуро?

Уповноважений у справі копит зітхнув важким насосним зітханням. Вони знову опинилися в прохолодному коридорі другого поверху, де встигли побувати за цей день разів п'ятнадцять. І знову, в п'ятнадцятий раз, вони пройшли повз дерев'яну канапу, що стояла у Полихаєвському кабінеті. На канапі зранку сидів виписаний з Німеччини за великі гроші німець-спеціаліст, інженер Генріх Марія Заузе. Він був у звичайному європейському костюмі, і лише українська сорочечка, розшита запорозьким візерунком, свідчила про те, що інженер пробув у Росії тижнів зо три і вже встиг побувати в магазині кустарних виробів. Він сидів нерухомо, відкинувши голову на дерев'яну спинку канапи і примруживши очі, як людина, яку мають голити. На перший погляд могло здатися, що він дрімає. Та молочні брати, що не раз пробігали повз нього у пошуках Скумбрієвича, встигли помітити, що кольори на нерухомому обличчі заморського гостя весь час міняються. На початок службового дня, коли інженер зайняв позицію біля дверей Полихаєва, обличчя його було нормально рум'яним. З кожною годиною воно все більше розпалювалося і до перерви на сніданок уже набуло кольору поштового сургуча. Очевидно, товариш Полихаєв до цього часу дійшов лише до другого поверху. Після перерви зміна кольорів пішла в зворотному порядку. Сургучевий колір змінився якимись скарлатиновими плямами. Потім Генріх Марія почав полотніти і до середини дня, коли начальникові «Геркулесу», очевидно, пощастило прорватися на другу площадку сходів, обличчя іноземного спеціаліста стало крохмально-білим.

— Що робиться з цією людиною? — шепнув Остап Балаганову.— Яка гама переживань!

Тільки він встиг промовити ці слова, як Генріх Марія Заузе підскочив на канапі і люто подивився на полихаєвські двері, за якими лунали холості телефонні дзвінки. «Wolokita»! — вискнув він дискантом і, кинувшись до великого комбінатора, почав з усіх сил трясти його за плечі.

— Геносе Полихаєв! — кричав він, підстрибуючи перед Остапом.— Геносе Полихаєв!

Він витягав годинника, тикав його під ніс Балаганову, стнав плечима і знову накидався на Бендера.

— Вас махен зі? — ошелешено запитав Остап, виказуючи деяке знайомство з німецькою мовою.— Вас волен зі від бідного відвідувача?

Але Генріх Марія Заузе не відставав, продовжуючи тримати ліву руку на Бендеровому плечі, правою рукою він притяг ближче до себе Балаганова і виголосив перед ними велику пристрасну промову, під час якої Остап нетерпеливо поглядав на всі боки, в надії впіймати Скумбрієвича, а уповноважений у справі копит негolosно гикав, поважно затуляючи рота рукою і бездумно дивлячись на черевики іноземця.

Інженер Генріх Марія Заузе підписав контракт на рік роботи в СРСР або, як визначав сам Генріх, який любив точність, в «концерні «Геркулес». «Глядіть, пане Заузе,— застерігав його знайомий доктор математики Бернгард Гернграсс,— за свої гроші більшовики заставляють вас попрацювати». Але Заузе пояснив, що роботи не боїться і давно вже шукає широкого поля для застосування своїх знань в галузі механізації лісового господарства.

Коли Скумбрієвич доповів Полихаєву про приїзд іноземного спеціаліста, начальник «Геркулесу» заметушився під своїми пальмами.

— Він потрібен нам до зарізу! Куди ви його поділи?

— Поки що в готель. Хай відпочине з дороги.

— Який там може бути відпочинок! — викрикнув Полихаєв.— Стільки грошей за нього заплачено, валюти! Завтра ж, рівно о десятій, він мусить бути тут.

За п'ять хвилин десята Генріх Марія Заузе, виблискуючи штаньми кольору кави, усміхнений, мріючи про широке поле діяльності, увійшов до полихаєвського кабінету. Начальника ще не було. Не було його також і через годину, і через дві. Генріх почав нудитися. Розважав його лише Скумбрієвич, який час від часу з'являвся і з невинною посмішкою запитував:

— Що, хіба генесе Полихаєв ще не приходив? Дивно. Ще через дві години Скумбрієвич спинив у коридорі снідаючого Бомзе і почав з ним перешіптуватися.

— Просто не знаю, що робити. Полихаєв призначив німцеві на десять годин ранку, а сам виїхав до Москви клопотатись за приміщення. Повернеться не раніш як за тиждень. Виручайте, Адольфе Миколайовичу! У мене громадське навантаження, профнавчання ось ніяк перебудувати не можемо. Посидьте з німцем, розважте його. Адже за нього заплачено гроші, валюта.

Бомзе востаннє понюхав свою щоденну котлетку, проковтнув її, і, струсивши крихти, пішов знайомитися з гостем.

Протягом тижня інженер Заузе під керівництвом люб'язного Адольфа Миколайовича встиг оглянути три музеї, побувати на балеті «Спляча красуня» і просидіти годин десять на урочистому засіданні, влаштованому на честь його приїзду. Після засідання відбулася неофіційна частина, під час якої геркулесівські обранці дуже веселилися, потрясали лафітничками, севастопольськими стопками і, звертаючись до Заузе, кричали: «Пий до дна!»

«Дорога Тілі,— писав інженер своїй нареченій в Аахен,— ось уже десять днів я живу в Чорноморську, але до роботи в концерні «Геркулес» ще не приступив. Боюсь, що за ці дні мені вирахують з договірних сум».

Однаке п'ятнадцятого числа артільник-касир вручив Заузе півмісячну зарплатню.

— Чи не здається вам,— сказав Генріх своєму новому другові Бомзе,— що гроші мені виплатили даремно? Я не виконую ніякої роботи.

— Облиште, колего, ці похмурі думки! — вигукнув Адольф Миколайович. — А втім, якщо хочете, можемо поставити вам спеціальний стіл у моєму кабінеті.

Після цього Заузе, сидячи за спеціальним особистим столом, писав своїй нареченій:

«Мила крихітко! Я живу дивним і незвичним життям. Я нічого не роблю, але одержую гроші пунктуально, у терміни, визначені угодою. Усе це мене дивує. Розкажи про це нашому другові, доктору Бернгарду Гернгроссу. Це його зацікавить».

Полихаєв, приїхавши з Москви і дізнавшись, що Заузе вже має стіл, зрадів:

— Ну, от і добре! — сказав він. — Хай Скумбрієвич введе німця в курс справи.

Та Скумбрієвич, який із запалом віддався організації великого гуртка гармоністів-баяністів, перекинув німця Адольфу Миколайовичу. Бомзе це не сподобалося. Німець заважав йому закушувати і взагалі ліз не в свої справи, і Бомзе здав його в експлуатаційний відділ. Але через те, що цей відділ у той час перебудовував свою роботу, що проявилось у безконечному пересовуванні столів з місця на місце, Генріха Марію сплавили у фінобліковий зал. Тут Арников, Дрейфус, Сахарков, Корейко і Борисохлебський, які не знали німецької мови, вирішили, що Заузе іноземний турист з Аргентини і цілими днями роз'яснювали йому геркулесівську систему бухгалтерії. При цьому вони користувалися азбукою для глухонімих.

Через місяць дуже збуджений Заузе спіймав Скумбрієвича в буфеті і почав кричати:

— Я не хочу одержувати гроші даром! Дайте мені роботу! Якщо так буде й далі, я скаржитимусь вашому патрону!

Кінець промови іноземного спеціаліста не сподобався Скумбрієвичу. Він викликав до себе Бомзе.

— Що з німцем? — запитав він. — Чого він казиться?

— Знаєте що, — сказав Бомзе, — по-моєму, він просто склочник. Йй-богу. Сидить людина за столом, нічого не робить, дістає тьму грошей, ще й скаржиться.

— Дійсно, склочник, — погодився Скумбрієвич. — А ще й німець. До нього треба застосувати репресії. Я скажу при нагоді Полихаєву. Той враз зігне його в баранячий ріг!

Однак Генріх Марія вирішив пробитися до Полихаєва сам. Але в зв'язку з тим, що начальник «Геркулесу» був гідним представником працівників, які «хвилину тому вийшли» чи «щойно були тут», спроба ця привела його лише до сидіння на дерев'яній канані і до вибуху, жертвою якого стали невинні діти лейтенанта Шмідта.

— Бюрократизмус! — кричав німець, в нестямі переходячи на російську мову.

Остап мовчки взяв європейського гостя за руку, підвів його до скриньки для скарг, яка висіла на стіні, і сказав, як глухому:

— Сюди! Розумієте? У скриньку. Шрайбен, шріб, гешпрібен. Писати. Розумієте? Я пишу, ти пишеш, він пише, вона, воно пише. Розумієте? Ми, ви, вони пишуть скарги і кладуть у цей ящик. Класти! Дієслово «класти». Ми, ви, вони кладуть скарги... І ніхто їх не виймає. Виймати! Я не виймаю, ти не виймаєш...

Та в цю мить комбінатор побачив у кінці коридора широкі стегна Скумбрієвича і, не закінчивши урок граматики, побіг за невловимим громадським діячем.

— Тримайся, Німеччино! — підбадьорливо крикнув німцеві Балаганов, наздоганяючи командора.

Та як Остапові не було прикро, Скумбрієвич знову зник, ніби раптом дематеріалізувався.

— Це вже містика, — сказав Бендер, покручуючи головою. — Щойно була людина — й нема її.

Молочні брати в нестямі почали відчиняти всі двері під'ряд. Але вже з третьої кімнати Балаганов вискочив як з ополонки. Лице його невралгічно скособочилось.

— Ва-ва, — сказав уповноважений у справі копит, притиснувшись до стіни. — Ва-ва-ва...

— Що з вами, дитино моя? — запитав Бендер. — Вас хтось образив?

— Там, — пробурмотів Балаганов, простягаючи тремтячу руку.

Остап відчинив двері й побачив чорну труну. Труна стояла посеред кімнати на канцелярському столі з тумбами. Остап зняв свій капітанський картуз і навшпиньки підійшов до труни. Балаганов з острахом стежив за його діями. За хвилину Остап пальцем покликав Балаганова і вказав йому на великий білий напис на чорних схилах труни:

— Ви бачите, Шуро, що тут написано? — сказав він. — «Смерть бюрократизму!» Тепер ви заспокоїлись!

Так, це була чудова агітаційна труна, яку у великі свята геркулесівці виволікали на вулицю і з піснями носили по всьому місту. Як правило, труну підтримували плечима Скумбрієвич, Бомзе, Берлага і сам Полихаєв, який був людиною демократичною і не соромився показуватися на людях разом із своїми підлеглими на різних демонстраціях і політкарнавалах. Скумбрієвич дуже поважав цю труну і надавав їй великого значення. Іноді, підв'язавшись фартухом, Єгор власноручно перефарбовував труну і поновлював антибюрократичні заклики — в ті години, коли в його кабінеті хрипли і захлиналися телефони і найрізноманітніші голови, просовуючись у двері, тоскно водили очима.

Єгор так і не знайшовся. Швейцар у картузі із зигзагом повідомив Бендера, що товариш Скумбрієвич хвилину тому був тут і щойно поїхав купатися на Комендантський пляж, що, як він сам казав, давало йому зарядку бадьорості.

Прихопивши на всякий випадок Берлагу і розбудивши поштовхами Козлевича, що дрімав за кермом, антилопівці рушили за місто.

Чи треба дивуватися тому, що роз'ятрений усім попереднім, Остап, не чекаючи й хвилини, поліз за Скумбрієвичем у воду, і трохи не засмучуючись тим, що важливу розмову про нечисті акціонерні справи доведеться вести в Чорному морі.

Балаганов точно виконав наказ командора. Він роздяг покірного Берлагу, підвів до води, притримуючи його обома руками за стан, терпляче чекав. У морі, як видно, відбувалася важка розмова. Остап кричав, як морський цар. Слів не можна було розібрати. Видно тільки було, що Скумбрієвич спробував узяти курс на берег, та Остап відрізав йому дорогу і погнав у відкрите море. Потім голоси стали різкішими; почувся окремі слова: «Інтенсивник!», «А хто брав?», «Папа римський брав?», «При чому тут я...»

Берлага давно вже переступав з ноги на ногу, вичавлюючи босими п'ятками на піску індійські сліди. Нарешті з моря почувся крик:

— Можна пускати!

Балаганов спустив у море бухгалтера, який поплив з незвичайною швидкістю, по-собачому, б'ючи по воді руками й ногами. Побачивши Берлагу, Єгор Скумбрієвич зі страху пірнув з головою.

А уповноважений у справі копит у цей час розлігся на пісочку і запалив цигарку. Ждати йому довелося хвилин двадцять. Першим повернувся Берлага. Він присів навпочіпки, вийняв з кишені штанів носовик і, витираючи обличчя, сказав:

— Признався наш Скумбрієвич. Очної ставки не витримав.

— Виказав, гадюка? — доброзичливо запитав Шура. І, скинувши з губи великим і вказівним пальцями недокурок, прицмокнув язиком. При цьому з його рота вилетів плювок, стрімкий і довгий, як торпеда.

Підстрибуючи на одній нозі і націлюючись другою ногою в колошу, Берлага туманно пояснював:

— Я це зробив не в інтересах істини, а в інтересах правди.

Другим прибув великий комбінатор. Він з розмаху ліг на живіт і, припавши щочкою до нагрітого піску, довго і багато-значно дивився на посинілого Скумбрієвича, що вилізав з води. Потім він узяв з рук Балаганова папку і, змочуючи олівець язиком, почав вписувати в справу добуті важкою працею нові відомості.

Дивна метаморфоза сталася з Єгором Скумбрієвичем. Ще півгодини тому хвиля прийняла на себе найактивнішого громадського діяча, людину, про яку навіть голова місцевого товариш Нидерландюк казав: «Хто-хто, а Скумбрієвич не підкача». А Скумбрієвич підкачав. Та ще й як підкачав! Дрібна літня хвиля прибила до берега вже не дивовижне жіноче тіло з головою англійця, що голиться, а якийсь безформний бурдюк, напханий гірчицею і хріном.

У той час, коли великий комбінатор піратствував у морі, Генріх Марія Заузе, який усе ж таки підстеріг Полихаєва і мав з ним відверту розмову, виходив з кабінету, нічого не розуміючи. Дивно посміхаючись, він пішов на поштамт і там, стоячи за конторкою, покритою скляною дошкою, написав листа нареченій в місто Аахен.

«Дорога дівчинко, спішу поділитися з тобою радісною новиною. Нарешті мій патрон Полихаєв посилає мене на виробництво. Та ось мене вражає, дорога Тілі,— в концерні «Геркулес» це називають «зігнути в баранячий ріг» («Signut w baranjatschy rih»). Мій новий друг Бомзе сказав: те, що мене посилають на виробництво, це є покарання. Чи ти можеш собі це уявити? І чи зможе це коли-небудь збагнути наш добрий математик Бернгард Гернпросс?»

РОЗДІЛ ХІХ

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ШТЕМПЕЛЬ

До дванадцятої години наступного дня по «Геркулесу» поповзла чутка про те, що начальник зачинився з якимсь відвідувачем у своєму пальмовому залі і ось уже три години не озивається ні на стукання Серни Михайлівни, ні на дзвінки внутрішнього телефону. Геркулесівці губилися в здогадах. Вони звикли до того, що Полихаєва весь день водять під ручку по коридорах, садовлять на підвіконня чи затягають попід сходи, де й вирішуються всі справи. Виникло навіть припущення: чи не відійшов начальник від категорії працівників, які «тільки що вийшли» і чи не приєднався до досить впливової групи «затворників», які, як правило, пробираються до своїх кабінетів рано-вранці, зачиняються там, знімають трубки з телефонів і, відгородившись таким чином від усього світу, творять найрізноманітніші доповіді. А між тим робота йшла, папери вимагали підписів, відповідей і резолюцій. Серна Михайлівна невдово-

лено підходила до полихаєвських дверей і прислухалася. При цьому в її великих вухах погойдувалися легенькі кульки-перли.

— Безпрецедентний факт! — глибокодумно сказала секретарка.

— Та хто ж там у нього? — запитував Бомзе, від якого несло змішаним запахом одеколону і котлет. — Може, хтось з інспекції?

— Та ні, кажу ж вам, — звичайний відвідувач.

— І Полихаєв сидить з ним уже три години?

— Безпрецедентний факт! — повторила Серна Михайлівна.

— Де ж вихід з цієї безвиході? — захвилювався Бомзе. — Мені терміново потрібна резолюція Полихаєва. У мене розширена доповідь про непридатність колишнього приміщення «Бляха й бекон» до умов роботи «Геркулесу». Я не можу без резолюції.

Серну Михайлівну з усіх боків узяли в облогу співробітники. Усі вони тримали в руках великі і малі папери. Прождавши ще годину, протягом якої шум за дверима не затихав, Серна Михайлівна всілася за свій стіл і лагідно сказала:

— Гарзд, товариші. Підходьте з вашими паперами.

Вона вийняла з шафи довгу дерев'яну поличку, на якій похитувалися тридцять шість штемпелів з товстенькими лаковими головками, і, вправно виймаючи з гнізд потрібні печатки, почала тиснути їх на термінових паперах.

Начальник «Геркулесу» вже давно не підписував папери вручну. У разі потреби він виймав з кишені жилетки печатку, любовно дмухав на неї і видавлював проти свого титулу фіолетове факсиміле. Цей трудовий процес йому дуже подобався. Він наштотхнув його навіть на думку, що деякі резолюції, які найбільше вживаються, не погано було б теж перевести на гуму.

Ось так з'явилися на світ перші каучукові афоризми:

«Не заперечую. Полихаєв».

«Згоден. Полихаєв».

«Чудова думка. Полихаєв».

«Втілити в життя. Полихаєв».

Перевіривши новий прилад на практиці, начальник «Геркулесу» прийшов до висновку, що він у значній мірі раціоналізує його трудові процеси, отже, потребує подальшого розвитку й заохочення. Незабаром було запущено в роботу

нову партію гуми. Цього разу резолюції були багатослівніші:

«Оголосити догану в наказі. Полихаєв».

«Зауважити. Полихаєв».

«Кинути на периферію. Полихаєв».

«Звільнити без вихідної допомоги. Полихаєв».

Боротьба, яку вів начальник «Геркулесу» з комунвідділом за приміщення, надихала його на нові стандартні тексти:

«Комунвідділу не підлягаю. Полихаєв».

«Що вони там, збожеволіли? Полихаєв».

«Не заважайте працювати. Полихаєв».

«Я вам не нічний сторож. Полихаєв».

«Готель належить нам — і квит. Полихаєв».

«Знаю я ваші витівки. Полихаєв».

«Ні ліжок не дам, ні умивальників. Полихаєв».

Цієї серії замовили три комплекти. Боротьба передбачала зтяжна, і далекоглядний начальник не без підстав побоювався, що одного комплекту не вистачить.

Потім було замовлено комплект резолюцій для внутрішніх геркулесівських потреб.

«Запитайте Серну Михайлівну. Полихаєв».

«Не морочте мені голову. Полихаєв».

«Тихіше їдеш — далі будеш. Полихаєв».

«Ану вас всіх! Полихаєв».

Творча думка начальника не обмежилася, звичайно, виключно адміністративним боком справи. Як людина широких поглядів, він не міг пройти осторонь питань поточної політики. І він замовив чудовий універсальний штамп, над текстом якого трудився кілька днів. Це була дивовижна гумова думка, яку Полихаєв міг пристосувати до будь-якого випадку життя. Окрім того, що вона давала можливість негайно відгукнутися на події, вона також звільняла його від необхідності щоразу болісно думати. Штамп був побудований так зручно, що досить було заповнити залишені в ньому порожні місця, щоб вийшла злободенна резолюція.

У відповідь на
ми, геркулесівці, всі, як один, відповімо:

а) підвищенням якості службової переписки;

- б) збільшенням продуктивності праці;
- в) посиленням боротьби з бюрократизмом, тяганиною, кумівством і підлабузництвом;
- г) знищенням прогулів і іменин;
- д) зменшенням накладних витрат на календарі і портрети;
- е) загальним зростанням профспілчанської активності;
- ж) відмовою від святкування різдва, паски, трійці, благовіщення, водохреца, курбан-байрама, йом-кіпура, рамазана, пуріма й інших релігійних свят;
- з) нещадною боротьбою з головогтяпством, хуліганством, п'янством, знеосібкою, безхребетністю і переверзевищиною;
- і) поголовним вступом до лав товариства «Геть рутину з оперних підмостків»;
- к) суцільним переходом на сою;
- л) суцільним переведенням діловодства на латинський алфавіт, а також усім, що може знадобитись у майбутньому.

Пунктирні місця Полихаєв заповнював особисто в міру необхідності, пристосовуючись до вимог поточного моменту.

Поступово Полихаєв, пізнавши смак штампуги, все більше й більше давав ходу своїй універсальній резолюції. Дійшов до того, що він відповідав нею на підступні вихватки, підлі вилазки, бешкети і неподобства співробітників.

Наприклад: «У відповідь на зухвале неподобство, вчинене бухгалтером Кукушкіндом, який насмівився вимагати сплати йому надурочних, ми відповімо...» Або: «У відповідь на мерзенні підступи і підлі вихватки співробітника Борисохлебського, який просив позачергову відпустку, відповімо...» — і так далі.

І на все це треба було негайно відповісти підвищенням, збільшенням, посиленням, знищенням, зменшенням, загальним зростом, відмовою від, нещадною боротьбою, суцільним переходом, суцільним переведенням, а також усім, що може знадобитись у майбутньому.

І, лише відчитавши таким чином Кукушкінда і Борисохлебського, начальник пускав у діло коротеньку гумову резолюцію: «Зауважити. Полихаєв», — або: «Кинути на периферію. Полихаєв».

При першому знайомстві з гумовою резолюцією дехто з геркулесівців засумував. Їх лякала велика кількість пунктів. Особливо бентежив пункт про латинський алфавіт і поголовний вступ до товариства «Геть рутину з оперних підмостків». Однак все закінчилося мирно. Скумбрієвич,

правда, розмахнувся і організував, крім згаданого товариства, ще й гурток «Геть Хованщину», але цим усе і обмежалося.

І поки за полихаєвськими дверима чувся вентиляторний шум голосів, Серна Михайлівна жваво працювала. Поличка із штемпелями, розставленими за ростом — від найменшого: «Не заперечую. Полихаєв», — до найбільшого — універсального, нагадувала хитромудрий цирковий інструмент, на якому білий клоун з сонцем нижче спини грає паличками серенаду Брага. Секретарка вибирала приблизно відповідний до змісту штемпель і таврувала ним папери. Більш усього вона налягала на обережну гумку: «Тихіше ідеш — далі будеш», пам'ятаючи, що це була найулюбленіша резолюція начальника.

Робота йшла без затримки. Гума прекрасно замінила людину. Гумовий Полихаєв анітрохи не поступався перед Полихаєвим живим.

Уже спорожнів «Геркулес» і босоногі прибиральниці ходили по коридору з брудними відрами, вже пішла остання друкарка, яка затрималася на годину, щоб переддрукувати особисто для себе рядки Єсеніна: «Влача стихов злаченные рогожи, мне хочется вам нежное сказать», вже Серна Михайлівна, якій набридло чекати, підвелася і, перед тим як вийти на вулицю, почала масажувати повіки холодними пальцями, — коли двері полихаєвського кабінету затремтіли, відчинилися, і звідтіль ліниво вийшов Остап Бендер. Він сонно подивився на Серну Михайлівну і пішов собі, розмахуючи жовтою папкою із шнурками від черевиків. Услід за ним з-під живлющої тіні пальм і сикомор виринув Полихаєв. Серна глянула на свого високого друга і як зацікавлена опустилася на квадратний матрасик, який пом'якшував жорсткість її стільця. Як добре, що співробітники вже розійшлися і в цю хвилину не могли бачити свого начальника! На його вусах, як пташка на гілці, сиділа алмазна сльоза. Полихаєв на диво швидко моргав очима і так енергійно тер руки, ніби хотів цим тертям добути вогонь засобом дикунів Океанії. Він побіг услід за Остапом, жалюгідно посміхаючись і вигинаючи стан.

— Що ж буде? — бурмотів він, забігаючи то з одного боку, то з другого. — Я не загину? Ну, скажіть же, золотий мій, срібний, я не загину? Я можу бути спокійний?

Йому хотілося додати, що в нього дружина, діти, Серна, діти від Серни і ще однієї жінки, яка живе в Ростові-на-Дону, але в горлі щось само по собі писнуло, і він промовчав.

Скиглячи і підвиваючи, він супроводив Остапа, до самісного вестибюля. У спорожнілому залі вони зустріли лише двох людей. У кінці коридора стояв Єгор Скумбрієвич. Побачивши великого комбінатора, він вхопився за щелепу і відступив у нішу. Внизу, на сходах, з-за мармурової дівчини з електричним факелом виглядав бухгалтер Берлага. Він раболіпно вклонився Остапові і навіть промовив: «Здрастуйте!», — але Остап не відповів на вітання віце-короля.

Біля виходу Полихаєв ухопив Остапа за рукав і пробулькотів:

— Я нічого не приховав. Слово честі! Я можу бути спокійний? Правда?

— Цілковитий спокій людині може дати лише страховий поліс, — відповів Остап, не притишуючи ходи. — Так вам скаже перший-ліпший агент по страхуванню життя. Мені особисто ви більше не потрібні. А держава, вона, напевне, незабаром вами зацікавиться.

РОЗДІЛ XX

КОМАНДОР ТАНЦЮЄ ТАНГО

У маленькому буфеті штучних мінеральних вод, на вивісці якого було намальовано сині сифони, за білим столиком сиділи Балаганов і Паніковський. Уповноважений у справі копит жував тістечко-трубочку, стежачи за тим, щоб крем не виліз з протилежного боку. Цей харч богів він запивав зельтерською водою із зеленим сиропом «Свіже сіно». Кур'єр пив цілющий кефір. Перед ним стояли вже шість порожніх пляшечок. Із сьомої Паніковський дбайливо витрушував у склянку густу рідину. Сьогодні в конторі нова дівчина-діловод видавала зарплатню по відомості, підписаній Бендером, і друзі насолоджувалися прохолодою, яка йшла від італійських кам'яних плит буфета, від вогнетривкої шафи-холодильника, де зберігалася мокра бринза, від потемнілих циліндричних балонів із шипучою водою і від мармурового прилавка. Шматок льоду вислизнув із шафи і лежав на підлозі, стікаючи водою. На нього приємно було глянути після втомливої вулиці з кущими тінями і пригніченими спекою перехожими, з очманілими від спраги псами.

— Чудове місто Чорноморськ! — сказав Паніковський, облизуючись. — Кефір допомагає від серця.

Це повідомлення чомусь розсміщило Балаганова. Він необережно придавив своє тістечко-трубочку і з нього вичавилася товста ковбаска крему, яку уповноважений ледь встиг підхопити на льоту.

— Знаєте, Шуро,— продовжував Паніковський,— я чомусь перестав довіряти Бендерові. Він щось не те робить.

— Ну, ну! — погрозово сказав Балаганов.— Тебе не спиталися.

— Ні, серйозно. Я дуже поважаю Остапа Ібрагімовича: це така людина!.. Навіть Фунт,— ви знаєте, як я поважаю Фунта,— сказав про Бендера, що це голова. Та я вам скажу, Шуро: Фунт — вісюк! Йй-богу, це такий дурень. Жалюгідна, мізерна особа! А проти Бендера я не заперечую. Але мені дещо не подобається. Вам, Шуро, я все розкажу, як рідному.

З часів останньої бесіди з субінспектором карного розшуку до Балаганова ніхто не звертався як до рідного, через те він з таким задоволенням вислухав слова кур'єра і, злегковаживши, дозволив йому продовжувати.

— Ви знаєте, Шуро,— зашепотів Паніковський,— я дуже поважаю Бендера, та я вам мушу сказати: Бендер вісюк! Йй-богу, жалюгідна, мізерна особа!

— Ну, ну! — застерігаючи, сказав Балаганов.

— До чого тут — ну, ну? Ви лише подумайте, на що він витрачає наші гроші? Ви лише пригадайте! Навіщо нам ця дурна контора? Скільки витрат! Одному Фунтові ми платимо сто двадцять. А конторниця. Тепер ще якихось двох прислали, я бачив, вони одержували по відомості зарплатню. Бронепідлітки! Навіщо це все? Він каже — для легальності. Плював я на легальність, якщо вона коштує такі гроші! А оленячі роги за шістдесят п'ять карбованців! А чорнильниця! А всі ці діркозшивачі!

Паніковський розстебнув піджак, і дешева копійчана манішка, пристебнута до шиї порушника конвенції, здійнялася вгору, скрутившись як сувій пергаменту. Але Паніковський так розпалився, що не звернув на це уваги.

— Так, Шуро. Ми з вами одержуємо мізерні оклади, а він купається в розкошах. І навіщо, я вас питаю, їздив він на Кавказ? Він каже — відрядження. Не вірю! Паніковський не зобов'язаний усьому вірити! І ще я бігав для нього на пристань по квиток. Зважте, по квиток першого класу. Цей невський франт не може, бачте, їздити другим! Ось куди йдуть наші десять тисяч! Він розмовляє по міжнародному телефону, розсилає по всьому світу телеграм-блискавки. Ви знаєте, скільки коштує блискавка? Сорок

копійок слово. А я змушений відмовляти собі навіть у кефірі, який потрібен мені для здоров'я. Я стара, хвора людина. Скажу вам одверто: Бендер — це не голова.

— Ви все-таки не дуже,— зауважив Балаганов, відчуваючи, що його віра в Бендера похитується.— Адже Бендер зробив з вас людину. Згадайте, як в Арбатові ви тікали з гускою. А тепер ви на службі, маєте ставку, ви член суспільства.

— Я не хочу бути членом суспільства! — раптом заявив Паніковський і, притишивши голос, додав:— Ваш Бендер — ідіот. Затіяв ці дурні розшуки, коли гроші можна взяти сьогодні голими руками.

Тут уповноважений у справі копит, не роздумуючи більше про улюбленого начальника, присунувся до Паніковського. І той, весь час відгинаючи вниз непокірну манишку, розповів йому про дуже серйозний дослід, який він проробив на свій страх і ризик.

Того дня, коли великий комбінатор і Балаганов ганялися за Скумбрієвичем, Паніковський самовільно залишив контору на старого Фунта, потай пробрався до кімнати Корейка і, користуючись відсутністю господаря, провів там старанний огляд. Звичайно, ніяких грошей він у кімнаті не знайшов, але виявив дещо краще — гирі, дуже великі, чорні гирі, пудів з півтора кожна.

— Вам, Шуро, я скажу як рідному. Я розкрив секрет цих гир.

Паніковський нарешті впіймав жвавий хвостик своєї манишки, пристебнув її до гудзика на штанях і урочисто глянув на Балаганова.

— Який же може бути секрет? — розчаровано промовив уповноважений у справі копит.— Звичайні гирі для гімнастики.

— Ви знаєте, Шуро, як я вас поважаю,— загарячував Паніковський,— але ви віслюк. Це золоті гирі! Розумієте? Гирі з чистого золота! Кожна гиря по півтора пуда. Три пуди чистого золота! Це я одразу збагнув, мене прямо як ударило! Я став перед цими гирями і сказано реготав. Яка ж падлюка цей Корейко! Відлив собі золоті гирі, замалював їх чорною фарбою і думає, що ніхто не визнає! Вам, Шуро, я скажу як рідному,— невже я розказав би вам цей секрет, якби міг винести гирі сам? Але я стара, хвора людина, а гирі важкі. І я вас запрошуюю як рідного. Я не Бендер. Я чесний!

— А раптом вони не золоті? — запитав улюблений син

лейтената, якому дуже хотілося, щоб Паніковський якомога швидше розвіяв його сумніви.

— А які ж вони, по-вашому? — іронічно запитав порушник конвенції.

— Так, — сказав Балаганов, моргаючи рудими віями, — тепер усе ясно. Ти диви, старий — і все розкрив! А Бендер справді робить щось не те: пише папірці, їздить... Ми все ж таки дамо йому частину, по справедливості, га?

— З якої речі? — заперечив Паніковський. — Усе нам! Тепер ми почнемо чудове життя, Шуро! Я вставлю собі золоті зуби і одружусь, їй-богу, одружусь! Чесне, благородне слово!

Цінні гирі вирішили вилучити негайно.

— Заплатить за кефір, Шуро, — сказав Паніковський, — потім розрачуємось.

Змовники вийшли з буфету і, засліплені сонцем, почали кружляти по місту. Їх мучило нетерпіння. Вони довго простоювали на міських мостах і, налягаючи животами на парапети, байдуже дивилися вниз, на дахи будинків, на вулиці, що спускалися до гавані, по яких обережно, мов коні, з'їжджали вантажні машини. Жирні портові горобці довбали дзьобами бруківку, в той час як з усіх підворіть за ними стежили брудні коти. За іржавими дахами, за вікнами-ліхтарями горищ і за антенами виднілася просинь води, невеличкий катер, що мчав щодуху, і жовта труба пароплава з великою червоною літерою.

Час від часу Паніковський підводив голову і починав рахувати. Він переводив пуди у кілограми, кілограми — у старозавітні золотники і щоразу у нього виходила така манлива цифра, що порушник конвенції навіть тихенько повискував.

Об одинадцятій годині вечора молочні брати, згинаючись від двох важких гир, ішли у напрямку контори у справі заготовлі рогів і копит. Паніковський ніс свою пайку обома руками, випинаючи живіт і радісно пихкаючи. Він часто спинявся, ставив гирю на тротуар і бурмотів: «Одружусь! Чесне, благородне слово, одружусь!» Здоровань Балаганов тримав гирю на плечах. Іноді Паніковський ніяк не міг звернути за ріг вулиці, бо гиря по інерції продовжувала тягти його вперед. Тоді Балаганов вільною рукою притримував Паніковського за комір і надавав його тілу потрібного напрямку.

Біля дверей контори вони спинилися.

— Зараз ми одпиляємо по шматочку, — діловито сказав Паніковський, — а завтра вранці продамо. Я маю знайомого годинникаря, пана Біберхама. Він дасть справжню ціну. Не те що в Чорноторзі, де справжньої ціни не дадуть.

Але в цю мить змовники помітили, що з-під зелених конторських завісок пробивається світло.

— Хто ж там може бути у таку пору? — здивувався Балаганов, нагинаючись до замкової шпарки.

За письмовим столом, освітлений бічним світлом яскравої штепсельної лампи, сидів Остап Бендер і щось швидко писав.

— Письменник! — сказав Балаганов, заливаючись сміхом, і поступився місцем біля замкової шпарки Паніковському.

— Звичайно, — зауважив Паніковський, надивившись досхочу, — знову пише. Йй-богу, ця жалюгідна людина мене смішить. Але ж де ми пилятимемо?

І, пристрасно радячись про необхідність завтра ж уранці продати два шматочки золота годинникареві, молочні брати підняли свої ноші і зникли в темряві.

А в цей час великий комбінатор закінчував життєпис Олександра Івановича Корейка. З усіх п'яти хаток, з яких складалася чорнильниця «Обличчям до села», були зняті бронзові кришечки. Остап вмочав перо, куди потрапить рука, совався на стільці і човгав під столом ногами. Обличчя його було зморене, як у картяра, що всю ніч програвав і лише над ранок йому пощастило. Усю ніч не в'язалися банки і не йшла карта. Картяр міняв столи, намагався ошукати долю і знайти везуче місце. Але карта вперто не йшла. Він уже почав «видушувати», тобто, глянувши першу карту, повільно висовувати з-за її «сорочки» іншу, він уже клав карту на край стола і дивився на неї знизу, вже складав обидві карти сорочками наверх і розгортав їх, як книгу, — одно слово, проробляв усе те, що проробляють люди, коли їм не щастить в дев'ятку. Але це не допомагало. До рук потрапляли здебільшого самі картинки: валети з вірвовочними вусиками, дами, які нюхали паперові квіти, і королі з бородами двірників. Дуже часто приходили чорні й рожеві десятки. Одно слово, йшла та гидота, яку офіційно називають «бакара», а неофіційно — «бак» або «жир». І тільки тоді, коли люстри жовтіють і гаснуть, коли під плакатами «спати заборонено» хропуть і захлинаються на стільцях невдахи у поношених комірцях, настає чудо. Банки раптом починають в'язатися, огидні фігури і десятки

зникають, приходять вісімки й дев'ятки. Картяр уже не метається по залу, не витискує карту, не зазирає на неї знизу. Він відчув свою щасливу талію. І вже марафони товпляться позаду щасливця, сіпають його за плечі й по-підлабузницькому шепочуть: «Дядю Юро, дайте три карбованці». А він, блідий і гордий, зухвало перевертає карти і під вигуки: «Звільняється місце за дев'ятим столом!» і «Аматорські, надішліть по полтиннику!» — потрошить своїх партнерів. І зелений стіл, розграфлений білими лініями і дугами, стає для нього веселим і радісним, як футбольне поле.

Остап уже не мав сумнівів. У грі стався злам. Усе неясне стало ясним. Велика кількісь людей з вірвовочними вусиками і королівськими бородами, з якими довелося здибатися Остапу і які лишили слід у жовтій папці із шнурками від черевиків, раптом відійшли вбік і на передній план, знищуючи все і вся, висунулося білооке свиняче рило з пшеничними бровами і глибокими ефрейторськими зморшками на щоках.

Остап поставив крапку, промокнув життєпис пресом із срібним ведмедиком замість ручки і почав підшивати документи. Він любив тримати справи в порядку. Востаннє помилювався він добре розгладженими свідченнями, телеграмами і різними довідками. У папці були навіть фотографії і виписки з бухгалтерських книг. Усе життя Олександра Івановича Корейка лежало у папці, а разом з ним там були пальми, дівчата, синє море, білий пароплав, голубі експреси, дзеркальний автомобіль і Ріо-де-Жанейро, чарівне місто в глибині бухти, де живуть добрі мулати і де переважна більшість громадян ходить у білих штанах. Нарешті великий комбінатор натрапив на того індивідуума, про якого мріяв усе життя.

— І навіть нікому оцінити мій титанічний труд, — тоскно сказав Остап, підводячись і зашнуровуючи товсту папку. — Балаганов дуже милий, але дурень. Паніковський — просто сварливий дід. А Козлевич — ангел безкрилий. Він зараз не має сумнівів у тому, що ми заготовляємо роги для потреб мундштучної промисловості. Де ж мої друзі, мої дружини, мої діти? Одна надія, що шановний Олександр Іванович оцінить мій великий труд і видасть мені на бідність тисяч п'ятсот. А втім, ні! Менше мільйона тепер не візьму, інакше добрі мулати просто не будуть мене поважати.

Остап вийшов з-за столу, взяв свою заповітну папку і почав замрійливо походжати у порожній конторі, обходячи машинку з турецьким акцентом, залізничний компостер і майже торкаючись головою оленячих рогів. Білий шрам на

горлі Остапа порожевів. Поступово рухи великого комбінатора уповільнювались, і його ноги у червоних черевиках, придбаних випадково в грецького матроса, почали безшумно пливати по підлозі. Не помітив, як і сам почав рухатись боком. Правою рукою він ніжно, як дівчину, притис до грудей папку, а ліву руку витяг уперед. Над містом досить виразно залунало каніфольне скрипіння колеса Фортуни. Це був тонкий музикальний звук, який раптом перейшов у легенький скрипичний унісон... І давно забута мелодія, що брала за серце, примусила звучати всі предмети, які були зараз у Чорноморській філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит.

Першим почав самовар. З нього несподівано випала на тацю охоплена полум'ям вуглина. І самовар заспівав:

Десь у далекій Аргентині,
Де небеса пекельно сині...

Великий комбінатор танцював танго. Його медальне обличчя було повернуте в профіль. Він ставав на одно коліно, швидко підводився, обертався і, легенько переступаючи ногами, знову плив уперед. Невидимі пари у фраках розліталися фалдами при несподіваних поворотах.

А мелодію вже перехопила друкарська машинка з турецьким акцентом.

Де небеса пекельно сині,
И де жінки мов на картині...

І незграбний, бувалий в бувальцях чавунний компостер приглушено зітхав, згадуючи часи, яким уже нема вороття:

І де жінки мов на картині,
Танцюють всі танго...

Остап танцював класичне провінціальне танго, яке виконували в театрах мініатюр двадцять років тому, коли бухгалтер Берлага носив свій перший котелок, Скумбрієвич служив у канцелярії градоначальника, Полихаєв складав іспит на перший чин табеля про ранги, а зіцголова Фунт був ще бадьорою сімдесятирічною людиною і разом з іншими пікейними жилетками сидів у кафе «Флоріда», обмірковуючи жахливий факт закриття Дарданелл у зв'язку з італо-турецькою війною. І пікейні жилетки, на ті часи ще

рум'яні й гладенькі, перебирали по кісточках політичних діячів тієї доби. «Енвер-бей — це голова, Юан-Ші-кай — це голова, Пуришкевич — усе-таки теж голова!» — говорили вони. І вони вже тоді стверджували, що Бріан — це голова, тому що він і тоді був міністром.

Остап танцював. Над його головою поскрипували пальми і пролітали райдужні пташки. Океанські пароплави терлись бортами об причали Ріо-де-Жанейро. Кмітливі бразильські купці на очах у всіх займалися кофейним демпінгом і у відкритих ресторанах місцеві молодики розважалися спиртними напоями.

— Командувати парадом буду я! — викрикнув великий комбінатор.

Погасивши світло, він вийшов з кімнати і попрямував найкоротшим шляхом на Малу Касательну вулицю. Бліді циркульні ноги прожекторів розходилися по небу, спускалися вниз, раптом зрізали шматок будинку, відчиняючи балкон чи скляну арнаутську галерею з остовпільою від несподіванки парочкою. З-за рогу назустріч Остапу, похитуючись і стукаючи гусеничними стрічками, виїхали два невеличких танки з круглими грибами-верхівками. Кавалерист, перегнувшись з сідла, розпитував пішохода, як ближче проїхати до старого базару. В одному місці Остапові перегородила шлях артилерія. Він перейшов через дорогу в інтервалі між двома батареями. В іншому місці міліціонери поспіхом прибивали до воріт дошку з чорним написом: «Газосховище». Остап поспішав. Його підганяло аргентинське танго. Не звертаючи уваги на все, що коїлося навколо нього, він увійшов у дім Корейка і постукав у знайомі двері.

— Хто там? — почувся голос підпільного мільйонера.

— Телеграма! — відповів великий комбінатор, підморгнувши в темряві.

Двері відчинилися, і він увійшов, зачепившись папкою за дверну лутку.

На світанку далеко за містом, у канаві сиділи уповноважений і кур'єр.

Вони розпилювали гирі. Носи їхні були забруднені чавунним пилом. Поруч із Паніковським на траві лежала манийка. Він її зняв, вона заважала працювати. Передбачливий порушник конвенції простелив під гирі газету, щоб жодна пилинка дорогоцінного металу не пропала даремно. Молочні брати час від часу важко презиралися і знову продовжували

**ОДРУЖУСЬ! Честе,
благородне
слово, ОДРУЖУСЬ!**

пиляти. У ранковій тиші чути було лише посвистування ховрахів і скрегіт перегрітих ножівок.

— Що таке! — сказав раптом Балаганов, припиняючи пиляння.— Три години пиляю, а воно все ще не золоте.

Паніковський не відповів. Він уже все зрозумів і останні півгодини лише водив ножівкою, вдаючи, ніби пиляє.

— Що ж, попиляймо ще,— бадьоро сказав рудоволосий Шура.

— Звичайно, треба пиляти,— зауважив Паніковський, намагаючись відтягти страшну хвилину розплати.

Він затулив обличчя долонею і крізь розчепірені пальці дивився на широку спину Балаганова, яка ритмічно рухалася.

— Нічого не розумію! — сказав Шура, допилявши до кінця і розділивши гірю як яблуко, на дві половини.— Це не золото!

— Пиляйте, пиляйте,— пробелькотав Паніковський.

Та Балаганов, тримаючи в кожній руці по чавунній півкулі, загрозливо і поволі посунув на порушника конвенції.

— Не підходьте до мене з цим залізом! — завищав Паніковський, відступаючи вбік.— Я вас зневажаю!

Але Шура розмахнувся і, застогнавши від напруги, метнув в інтригана шматок гірі. Почувши над своєю головою свист снаряда, інтриган ліг на землю.

Бійка уповноваженого і кур'єра не довго тривала. Розлючений Балаганов спочатку з насолодою топтав ногами манишку, потім заходився біля її власника. Завдаючи ударів Паніковському, Шура промовляв:

— Хто вигадав ці гірі? Хто розтратив казенні гроші? Хто лаяв Бендера? — Крім того, первісток лейтенанта згадав порушення сухарєвської конвенції, що коштувало Паніковському ще кількох зайвих стусанів.

— За манишку я притягну вас до відповідальності! — люто закричав Паніковський, затуляючи обличчя ліктями.— Майте на увазі, манишку я вам ніколи не пробачу! Тепер таких манишок немає в продажу!

На завершення всього Балаганов відібрав у супротивника старенький гаманець, у якому було тридцять вісім карбованців.

— Це за твій кефір, гадюко! — сказав він при цьому.

До міста поверталися невеселі.

Попереду йшов розгніваний Шура, а за ним, накульгуючи на одну ногу і голосно плачучи, плентався Паніковський.

— Я бідна, нещасна, стара людина! — схлипнув він. — Я вас притягну до відповідальності за манишку. Поверніть мені мої гроші.

— Я тобі поверну! — говорив Шура, не обертаючись. — Усе розкажу Бендерові. Авантюрист!

РОЗДІЛ XXI

КІНЕЦЬ «ВОРОНЯЧОЇ СЛОБІДКИ»

Варвара Птибурдукова була щаслива. Сидячи за круглим столом, вона оглядала своє господарство. У кімнаті Птибурдукових стояло багато меблів, так що вільного місця майже не було. Але і тієї площі, яка лишалася, було досить для щастя. Лампа кидала світло на вікно, де тремтіла, як дамська брошка, маленька зелена гілочка. На столі лежали цукерки, печиво і маринований судак у круглій бляшаній коробочці. Штепсельний чайник зібрав у своїй кривій поверхні весь затишок птибурдуківського гнізда: в ньому віддзеркалювалися і ліжка, і білі завіски, і нічна тумбочка. Віддзеркалився і сам Птибурдуков, що сидів навпроти дружини у синій піжамі із шнурками. Він теж був щасливий. Пускаючи крізь вуса цигарковий дим, він випилював любзиком з фанери іграшковий дачний нужник. Робота була забарна. Треба було випилити стінки, покрити їх навскісним дахом, зробити внутрішнє обладнання, заскрити віконце і приладнати до дверей мікроскопічну защіпку. Птибурдуков працював із запалом; він вважав випилювання по дереву найкращим відпочинком.

Закінчивши роботу, інженер радісно засміявся, поплескав дружину по товстій теплій спині і присунув до себе коробочку з судаком. Та в цю мить настирливо постукали в двері, забликала лампа, і чайник зсунувся з дротяної підставки.

— Хто б це так пізно? — промовив Птибурдуков, відчиняючи двері.

На сходах стояв Васисуалій Лоханкін. Він по саму бороду був закутаний у білу марселеву ковдру, з-під якої видніли волохаті ноги. До грудей він притискував книгу «Мужчина і жінка», товсту і роззолочену, як ікона. Очі Васисуалія бігали сюди-туди.

— Ласкаво просимо, — сказав ошелешений інженер, ступивши крок назад. — Варваро, що це?

— Я прийшов до вас навіки оселитися,— відповів Лоханкін гробовим ямбом,— сподіваюсь тут знайти у вас притулок.

— Який притулок? — сказав Птибурдуков, багровіючи.— Що вам треба, Васисуалію Андрійовичу?

На сходи вибігла Варвара.

— Сашук! Поглянь, він голий! — закричала вона.— Що сталося? Васисуалію? Та увійди ж, увійдіть.

Лоханкін переступив поріг босими ногами і, бурмочучи «нещастя», «нещастя», почав метатися по кімнаті. Краєм ковдри він враз скинув напідлогу тонку теслярську роботу Птибурдукова. Інженер відійшов у куток, відчуваючи, що добра від цього візиту не жди.

— Яке нещастя? — допитувалася Варвара.— Чому ти в самій ковдрі?

— Я прийшов до вас навіки оселитись,— повторив Лоханкін коров'ячим голосом.

Його жовта барабанна п'ятка вибивала на чистій восковій підлозі тривожний дріб.

— Що ти мелеш дурниці? — накинулася Варвара на колишнього чоловіка.— Іди додому і проспись. Іди звідсіль! Іди, іди додому!

— Немає вже дому,— сказав Васисуалій, продовжуючи тремтіти.— Згоріло все. Пожежа, так, пожежа мене сюди погнала. Я врятувати встиг лише цю ковдру й книгу, улюблену до того ж. Та як до мене ви такі жорстокосерді, піду я звідсіль геть і прокляну до того ж.

Васисуалій, похитуючись від свого горя, пішов до дверей. Але Варвара і її чоловік затримали його. Вони просили пробачення, говорили, що не збагнули одразу, в чому справа, і взагалі, почали турбуватися. Звідкілясь витягли новий піджачний костюм Птибурдукова, білизну, черевики.

Поки Лоханкін одягався, подружжя в коридорі раділося.

— Куди його прилаштувати? — шепотіла Варвара.— Не може ж він у нас ночувати, у нас одна кімната.

— Ти мене дивуєш,— сказав добрий інженер,— у людини нещастя, а ти думаєш про особисте благополуччя.

Коли подружжя повернулося до кімнати, погорілець уже сидів за столом і вминав маринованого судака просто з коробки. Крім того, з полиці були скинуті два томи «Опору матеріалів» і їхнє місце зайняла роззолочена «Мужчина і жінка».

— Невже весь будинок згорів? — співчуваючи, запитав Птибурдуков.— Який жах!

— А я думаю, що, може, так і треба,— сказав Васисуалій, прикінчуючи хазяйську вечерю,— можливо, я вийду з полум'я оновлений? Га?

Але він не оновився.

Коли про все переговорили, Птибурдукови почали влаштуватися на ніч. Васисуалію постелили матрацик на тому самому шматочку площі, яка ще годину тому робила їхнє гніздечко щасливим. Вікно зачинили, погасили світло, і до кімнати ввійшла ніч. Хвилин двадцять усі лежали мовчки, час від часу перевертаючись з боку на бік і тяжко зітхаючи. Потім з підлоги почувся тягучий шепіт Лоханкіна:

— Варваро! Варваро! Слухай, Варваро!

— Чого тобі? — обурено запитала колишня дружина.

— Чого ти від мене пішла, Варваро?

Не дочекавшись відповіді на це принципове питання, Васисуалій заканючив;

— Ти самка, Варваро! Ти вовчиця! Вовчиця ти, тебе я зневажаю...

Інженер нерухомо лежав у постелі, задихаючись від люті і стискуючи кулаки.

«Вороняча слобідка» загорілася о дванадцятій годині вечора, саме в той час, коли Остап Бендер танцював у порожній конторі танго, а молочні брати Балаганов і Паніковський виходили з міста, згинаючись під золотими гирями.

У довгому ланцюгу лихих пригод, які передували пожежі, в квартирі номер три першим кільцем була нічийна бабуся. Як відомо, вона палила на своїх антресолях гас, бо не довіряла електриці. Після езекуції над Васисуалієм Андрійовичем у квартирі вже давно не виникало ніяких цікавих подій, і неспокійна голова камергера Митрича мучилася від вимушеної бездіяльності. Обміркувавши як слід бабині звички, він затривожився.

— Спалить, стара, всю квартиру! — бурмотів він. — Їй — що? А в мене рояль коштує, може, дві тисячі.

Прийшовши до такого висновку, Митрич застрахував від вогню все своє рухоме майно. Тепер він міг спокійно і зовсім байдуже дивитися, як баба несла до себе на гору бутель з гасом, тримаючи його на руках, як дитину. Першим про застережливий вчинок Митрича дізнався громадянин Гігієнішвілі й одразу ж витлумачив це по-своєму. Він підступив у коридорі до Митрича, вхопив його за барки і загрозливо промовив:

— Підпалити всю квартиру хочеш? Страховку одержати хочеш? Ти гадаєш, Гігієнішвілі дурень? Гігієнішвілі все розуміє.

І пристрасний квартирант того ж дня застрахувався на велику суму. Усе це стало відомо всій «Воронячій слобідці». Усіх її мешканців охопив жах. Люція Францівна Пферд прибігла на кухню, вирячивши очі:

— Вони сплять нас, негідники! Ви як хочете, громадяни, а я теж зараз же піду застрахуюсь. Усе одно горіти будемо. Хоч страховку одержу. Я через них іти з торбою по світу не хочу.

На другий день застрахувалася вся квартира за винятком Лоханкіна і нічійної бабусі. Лоханкін читав «Родину» і нічого не помічав, а бабуся не вірила в страховку так само, як і в електрику. Микита Пряхін приніс додому страховий поліс з фіолетовою каймою і довго розглядав проти світла водяні знаки.

— Це, виходить, держава назустріч іде? — сказав він похмуро. — Допмагає пожилцям? Ну, спасибі. Тепер, значить, як захочемо, так і зробимо.

І, сховавши поліс під сорочку, Пряхін пішов до своєї кімнати. Його слова викликали такий жах, що цю ніч у «Воронячій слобідці» ніхто не заснув. Дуня зв'язувала речі у вузли, а решта коєчників розбрелася ночувати до знайомих. Удень всі стежили один за одним і по частинах виносили майно з дому.

Усе було ясно. Будинок був приречений. Він не міг не згоріти. І дійсно, о дванадцятій годині ночі він запалав, підпалений одразу з шести кінців.

Останнім з дому, коли він уже задимів самоварним димом з вогняними прожилками, вискочив Лоханкін, прикриваючись білою ковдрою. Він що було духу кричав: «Пожежа, пожежа!», хоч нікого не міг здивувати цією новиною. Усі мешканці «Воронячої слобідки» були в зборі. П'яний Пряхін сидів на своїй скрині з кованими вуглами. Він бездумно дивився на вікна, в яких миготіли вогні, примовляючи: «Як захочемо, так і зробимо». Гігієнішвіці з огидою нюхав свої руки, які смерділи гасом, і витирав їх об штани. Спіраль вогню вирвалася з кватирки і, розсипаючи іскри, розвернулася під дерев'яним карнизом. Тріснуло і з дзвоном вивалилося перше скло. Нічійна бабуся дико завилала.

— Сорок років стояв дім, — солідно пояснив Митрич, походжаючи по натовпу, — при всіх владах стояв, добрий був дім. А при Радянській згорів. Такий прикрий факт, громадяни.

Жіноча частина «Воронячої слобідки» стояла окремим гуртом і не зводила очей з вогню. Гарматне полум'я

виривалося вже з усіх вікон. Іноді вогонь зникав, і тоді чорний будинок, здавалося, відстрибував назад, як тіло гармати після пострілу. І знову зсередини злітала червоно-жовта хмаринка, урочисто освітлюючи Лимонний провулок. Стало жарко. Біля будинку вже не можна було стояти, і воронянці перекочували на протилежний тротуар. Лише Микита Пряхін дрімав на скрині посеред вулиці. Раптом він скочив, босий і страшний.

— Православні! — закричав він, шматуючи на собі сорочку. — Громадяни!

Він побіг боком подалі від вогню, вривався в натовп і, викрикуючи незрозумілі слова, показував рукою на палаючий будинок. У натовпі зчинився переполох.

— Дитину забули, — впевнено сказала жінка в солом'яному капелюшку.

Микиту оточили. Він відпихався руками і поривався до будинку.

— У ліжку! — в нестямі кричав Пряхін. — Пусти, кажу!

По його обличчю котилися вогненні сльози. Він вдарив по голові Гігієнішвілі, який став йому на дорозі, й кинувся у двір. За хвилину він вибіг звідтіль, тримаючи в руках драбину.

— Спиніть його! — закричала жінка в солом'яному капелюшку. — Він згорить!

— Відійди, кажу! — волав Микита Пряхін, приставляючи драбину до стінки і відштовхуючи молодиків з натовпу, які хапали його за ноги. — Не дам їй пропасти. Душа горить.

Він відбивався ногами і ліз угору, до палаючого вікна другого поверху.

— Назад! — гукали з натовпу. — Чого поліз? Згориш!

— У ліжку! — продовжував викрикувати Микита. — Ціла гуска лежить і кварта горілки. Не пропадати ж їй, православні громадяни?

З несподіваною спритністю Пряхін вхопився за бляху, прибиту до підвіконня від дощу, і враз зник, втягнутий у палаючий будинок повітряною течією. Його останні слова були: «Як захочемо, так і зробимо...» У провулку запала тиша, яку порушили лише дзвони і трубні сигнали пожежної команди. У двір вбігли пожежники-сокирники в брезентових костюмах, які ніщо не могло зігнути, з широкими синіми поясами.

Через хвилину після того, як Микита Пряхін зробив єдиний у своєму житті героїчний вчинок, з будинку випала і вдарилась об землю палаюча колода. Дах затріщав, розсунувся

і впав в середину будинку. У небо здійнявся сяючий стовп, наче з будинку випустили на місяць ядро.

Так загинула квартира номер три, відома більше під назвою «Вороняча слобідка».

Раптом у провулку почувся передзвін копит. У сяйві пожежі промчався візником інженер Талмудовський. На його колінах лежав обклеєний ярликами чемодан. Підстрибуючи на сидінні, інженер нахилився до візника і кричав:

— Ноги моєї тут не буде при такій платні! Нумо, швидше!

І в ту ж мить його жирна, освітлена пожежними смолоскипами спина зникла за поворотом.

РОЗДІЛ XXII

КОМАНДУВАТИ ПАРАДОМ БУДУ Я

— Я помираю з нудьги,— сказав Остап,— ми з вами розмовляємо лише дві години, а ви вже набридли мені так, ніби я знав вас усе життя. З таким норовистим характером добре бути мільйонером в Америці. У нас мільйонер мусить бути більш лагідним.

— Ви божевільні! — відповів Олександр Іванович.

— Не ображайте мене,— смиренно зауважив Бендер,— я син турецького підданого і, зрозуміло, потомок яничарів. Я вам не дам пощади, якщо ви будете мене кривдити. Яничари не знають жалю ні до жінок, ні до дітей, ні до підпільних радянських мільйонерів.

— Ідіть, громадянине! — сказав Корейко голосом геркулесівського бюрократа.— Уже третя година ночі, я хочу спати, мені рано на службу йти.

— То правда, я й забув! — вигукнув Остап.— Вам не можна запізнюватись на службу. Можуть звільнити без вихідної допомоги. Все ж таки двотижневий оклад — двадцять три карбованці! Така економна людина, як ви, може прожити півроку.

— Не ваше діло... Дайте мені спокій. Чуте? Ідіть геть!

— Але ця економія вас погубить. Вам, звичайно, небезпечно показувати свої мільйони. Одначе ви занадто вже стараєтесь. Ви подумали над тим, що з вами станеться, якщо ви нарешті зможете тратити гроші? Постування — річ небезпечна. Моя знайома, вчителька французької мови Ернестина Йосипівна Пуанкаре, ніколи в житті не пила вина.

І що ж? На якійсь вечірці її пригостили чаркою коньяку. Це їй так сподобалося, що вона випила цілу пляшку і тут же, на вечірці, збожеволіла. І на світі стало менше на одну вчительку французької мови. Таке може статися з вами.

— Чого ви, хай вам чорт, хочете від мене?

— Того, чого хотів друг мого дитинства Коля Остен-Бакен від подружки мого ж таки дитинства, польської красуні Інги Зайонц,— любові. Я теж хочу любові. Я хочу, щоб мене полюбили ви, громадянине Корейко, і, як вияв цієї любові, видали мені один мільйон карбованців.

— Геть! — неголосно сказав Корейко.

— Ну от, ви знову забули, що я потомок яничарів.

З цими словами Остап підвівся із свого місця. Тепер співбесідники стояли один проти одного. У Корейка було штормове обличчя, в очах виблискували білі баранці. Великий комбінатор щиро посміхався, показуючи білі кукурудзяні зуби. Вороги підійшли ближче до настільної лампочки, і на стіні пролягли їхні велетенські тіні.

— Я вам тисячу разів повторюю,— промовив, стримуючись, Корейко,— що ніяких мільйонів у мене немає і не було. Зрозуміли? Зрозуміли? Ну й забирайтесь! Я на вас скаржитимусь.

— Скаржитись на мене ви ніколи не будете,— багатозначно сказав Остап,— а піти я можу, але не встигну я ще вийти на вашу Малу Касательну вулицю, як ви з плачем побіжите за мною і лизатимете мої яничарські п'ятки, благаючи, щоб я повернувся.

— Чого це я буду вас благодіяти?

— Будете. Так треба, як любив висловлюватися мій друг Васисуалій Лоханкін, саме в цьому сірячна правда. Ось вона!

Великий комбінатор поклав на стіл папку, і, неквапно розв'язуючи її черевичні шнурки, продовжував:

— Але давайте домовимося: ніяких ексцесів! Ви не будете мене душити, не будете викидатися з вікна і, найголовніше, не вмиряйте від удару. Якщо ви надумаетесь враз нагло сконати, то поставите мене цим у дурне становище. Загине плід тривалої добросовісної праці. Взагалі, давайте побесідуємо. Вже не секрет, що ви мене не любите. Ніколи я не доб'юся того, чого Коля Остен-Бакен добився в Інги Зайонц, подружки мого дитинства. Тому я не почну марно зітхати, не хапатиму вас за талію. Вважайте, що серенаду закінчено. Замовкли балалайки, гуслі і позолочені арфи. Я прийшов до вас, як юридична особа до юридичної особи. Ось папка вагою в три-чотири кіло. Вона продається і кош-

тує мільйон, який ви через свою скупість не хочете мені подарувати. Купіть!

Корейко нахилився над столом і прочитав на папці: «Справа Олександра Івановича Корейка. Почато 25 червня 1930 р. Закінчено 10 серпня 1930 р.»

— Яка дурниця! — сказав він, розводячи руками. — Що це за нещастя на мою голову! То ви приходили до мене з якимись грішми, тепер вигадали якусь справу. Просто смішно.

— Ну то як, торг відбудеться? — наполягав великий комбінатор. — Ціна невелика. За кіло дуже цікавих відомостей з галузі підземної комерції беру всього-на-всього по триста тисяч.

— Які ще там відомості? — грубо запитав Корейко, простягаючи руки до папки.

— Дуже цікаві, — відповів Остап, звічливо відводячи його руку. — Відомості про ваше друге і головне життя, яке зовсім несхоже на ваше перше, сорокашестикарбованцеве, геркулесівське. Перше ваше життя всім відоме. Від десяти до чотирьох ви за Радянську владу. А от про ваше друге життя, від чотирьох до десяти, знаю лише я. Ви оцінили ситуацію?

Корейко не відповів. Тінь лягла на сфрейторські складки його обличчя.

— Ні, — рішуче сказав великий комбінатор, — ви походите не від мавпи, як усі громадяни, а від корови. Ви тутодум, як всі парнокопитні ссавці. Це я вам кажу як спеціаліст по рогах і копитах. Отже, ще раз. У вас, за моїми відомостями, мільйонів сім-вісім. Папка продається за мільйон. Якщо ви її не купите, я зараз же віднесу її в інше місце. Там за неї мені не дадуть ні копійки. Але ви загинете. Це я вам кажу як юридична особа юридичній особі. Я залишусь таким же бідним поетом і багатоженцем, як і був, та до самої смерті мене тішитиме думка про те, що я допоміг громадськості позбутись великого скупердяги.

— Покажіть справу, — сказав Корейко, замислившись.

— Не метушіться, — зауважив Остап, розкриваючи папку, — командувати парадом буду я. Свого часу вас повідомили про це телеграфом. Так ось парад почався, і, як ви бачите, ним команду я.

Олександр Іванович глянув на першу сторінку справи, і, побачивши наклеєну на ній власну фотокартку, неприємно посміхнувся, і сказав:

— Щось я ніяк не збагну, що ви од мене хочете. Гляну лише заради цікавості.

— Я теж заради цікавості,— заявив великий комбінатор.— Ну що ж, давайте почнемо задовольняти це наше, зрештою, невинне почуття. Панове присяжні засідателі, Олександр Іванович Корейко народився... А втім, щасливе дитинство можна не чіпати. У той голубий час Саша ще не займався комерційним грабунком. Далі йдуть рожеві хлоп'ячі роки. Перегорнемо й цю сторінку. А от і юність, початок життя. Тут уже можна зупинитися. Заради цікавості. Шоста сторінка.

Остап перегорнув шосту сторінку і розповів зміст сторінок сьомої, восьмої і далі, аж до дванадцятої включно.

— І от, панове присяжні засідателі, перед вами пройшли перші значні дільця мого підзахисного, це: торгівля казенними медикаментами під час голоду і тифу, а також праця по постачанню, в результаті якої зник залізничний ешелон з продуктами, який ішов маршрутом для голодуючих Поволжя. Усі ці факти, панове присяжні засідателі, я згадую з точки зору звичайнісінької цікавості.

Остап говорив у поганій манері дореволюційного присяжного повіреного, який, ухопившись за якесь слівце, вже не випускає його з зубів і тягне за собою протягом усіх десяти днів великого процесу.

— Не позбавлена також деякого інтересу поява мого підзахисного у Москві 1922 року...

Обличчя Олександра Івановича ще намагалося тримати нейтральність, та руки його вже безцільно совалися по столу, як у сліпого.

— Дозвольте, панове присяжні засідателі, подати вам одне питання. Звичайно, теж заради цікавості. Який прибуток можуть дати людині дві звичайні бочки, наляті водопровідною водрю? Двадцять карбованців? Три карбованці? Вісім копійок? Ні, панове присяжні засідателі! Олександр Івановичу Корейку вони принесли чотириста тисяч золотих карбованців нуль-нуль копійок. Правда, ці бочки мали багатозначну назву: «Промислова артіль хімічних продуктів «Реванш». Одначе підемо далі. Сторінки сорок друга — п'ятдесят третя. Місце дії — маленька довірлива республіка. Синє небо, верблюди, оазиси і піжони в золотих тюбетейках. Мій підзахисний допомагає будувати електростанцію. Підкреслюю — допомагає. Погляньте на його обличчя, панове присяжні засідателі..

Захопившись, Остап повернувся до Олександра Івановича і вказав на нього пальцем. Та зробити ефектно рукою повільну криву, як це роблять присяжні повірені,

йому не пощастило. Підзахисний несподівано ухопив його руку на льоту і мовчки почав її викручувати. У той же час підзахисний другою рукою надумався вчепитися панові присяжному повіреному в горло. З півхвилини супротивники ламали один одного і тремтіли від напруги. Сорочка в Остапа розстебнулася, блиснула татуїровка. Наполеон все так само тримав пивний кухоль, але зараз був такий червоний, ніби вже встиг добре нализатися.

— Не давіть на мою психіку! — сказав Остап, відірвавши від себе Корейка. Він важко дихав. — Так працювати не можна!

— Негідник! Негідник! — шепотів Олександр Іванович. — Ну й негідник же!

Він сів на підлогу, кривлячись від болю, якого завдав йому потімок яничарів.

— Засідання продовжується! — промовив Остап, наче нічого не сталося. — І, як ви бачите, панове присяжні засідателі, крига скресла! Підзахисний намагався мене вбити. Звичайно, заради дитячої цікавості. Він хотів дізнатись, що у мене всередині. Поспішаю задовольнити його цікавість. Там, всередині, — благородне й дуже здорове серце, чудові легені й печінка ще без каміння. Прошу занести цей факт до протоколу. А тепер продовжимо нашу гру, як казав редактор гумористичного журналу, розпочинаючи чергове засідання і суворо поглядаючи на своїх співробітників.

Гра дуже не сподобалася Олександрові Івановичу. Відрадження, з якого повернувся Остап, дихаючи вином і бараниною, лишило в справі відчутні сліди. Тут була копія заочного вироку, зняті на кальку плани благодійного комбінату, виписка з «Рахунку прибутків і видатків», а також фотографії електричної ущелини і кінокоролів.

— І нарешті, панове присяжні засідателі, третій етап діяльності мого неспокійного підзахисного — скромна конторська робота в «Геркулесі» — для суспільства і посилена торгово-підземна діяльність — для душі. Просто заради цікавості зазначимо спекуляцію валютою, хутром, камінцями й іншими компактними предметами першої необхідності. І нарешті спинимось на серії самовибухаючих акціонерних товариств, під яскравими нахабно-кооперативними назвами: «Інтенсивник», «Трудовий кедр», «Пилодопомога» і «Південний лісоруб». І всім цим заправляв не пан Фунт, в'язень приватного капіталу, а мій підзахисний друг.

При цьому великий комбінатор знову вказав рукою на Корейка і таки зробив цю давно задуману ефективну криву.

Потім Остап пишномовними висловами попросив в уявно-го суду дозволу поставити підсудному кілька запитань, і, зробивши потрібну в таких випадках паузу, почав:

— Чи не мав підсудний яких позаслужбових справ з геркулесівцем Берлагою? Не мав. Правильно! А з геркулесівцем Скумбрієвичем? Теж ні. Чудово! А з геркулесівцем Полихаєвим?

Мільйонер-конторник мовчав.

— Запитань більше не маю. Ху! Я стомився і хочу їсти. Скажіть, Олександрє Івановичу, чи немає у вас холодної котлети за пазухою? Нема? Дивовижна бідність, особливо коли взяти до уваги ті суми, які ви за допомогою Полихаєва викачали з доброго «Геркулесу». Ось власноручне пояснення Полихаєва, єдиного геркулесівця, який знав, хто приховується за маскою сорокашестикарбованцевого конторника. Та й він по-справжньому не розуміє, хто ви такий. Зате це знаю я... Так, панове присяжні засідателі, мій підзахисний грішний. Це доведено. Та все ж таки я дозволю собі просити полегшити ваш вирок, звичайно, при умові, що підзахисний купить у мене папку. Я закінчив.

Наприкінці промови великого комбінатора Олександр Іванович заспокоївся. Заклавши руки в кишені легеньких штанів, він підійшов до вікна. Молодий день шумів по місту трамвайними бубонцями. За палісадником ішли тсоавіахімівці, тримаючи в руках косо-криво гвинтівки, наче сапи. На цинковому карнизі гуляли голуби, постукуючи червоними вербовими ніжками. Вони весь час зривалися з карниза. Олександр Іванович, привчивши себе до економії, погасив настільну лампу і сказав:

— То це ви посилали мені оті дурні телеграми?

— Я, — відловив Остап. — «Вантажте апельсини в бочках брата Карамазови». Хіба погано?

— Недотепно.

— А жебрак-напівідіот? — запитав Остап, відчуваючи, що парад пройшов добре. — Погано?

— Хлопчача вигадка! І книга про мільйонерів — теж. А коли ви прийшли під виглядом київського міліціонера, я одразу подумав, що ви дрібний шахрай. На жаль, помилився. Інакше б чорта пухлого ви мене знайшли.

— Так, ви помилилися. Кінь на чотирьох ногах, та й то спотикається, як сказала польська красуня Інґа Зайонц через місяць після весілля з другом мого дитинства Колею Остен-Бакеном.

— Ну, пограбування — це ще зрозуміло, але гирі! Нащо ви викрали в мене гирі?

— Які гирі! Ніяких гир я не крав.

— Вам просто соромно признатися. І взагалі ви нарobili безліч дурниць.

— Можливо,— погодився Остап.— Я не ангел. У мене є недоліки. Одначе я з вами заговорився. На мене чекають мулати. Накажете одержати гроші?

— Так, так, гроші! — сказав Корейко.— З грішми почекайте. Папка непогана, що й казати, купити можна, але, підраховуючи мої прибутки, ви не врахували мої витрати і прямі збитки. Мільйон — цифра нереальна.

— До побачення,— холодно промовив Остап,— і, прошу вас, побудьте вдома півгодини. По вас прийдуть у чудовій кареті з ґратами.

— Так діло не роблять,— сказав Корейко, посміхаючись купецькою посмішкою.

— Можливо,— зітхнув Остап,— але я, знаєте, не фінансист. Я — вільний художник і холодний філософ.

— За що ж ви хочете одержати гроші? Я їх заробив, а ви...

— Я не лише трудився. Я навіть постраждав. Після розмови з Берлагою, Скумбрієвичем і Полихаєвим я втратив віру в людство. Хіба віра в людство не варта мільйона карбованців?

— Варта, варта,— заспокоїв Олександр Іванович.

— То що, підемо до засіка? — запитав Остап.— До речі, де ви тримаєте свою готівку? Я так думаю, не в ощадкасі?

— Ходімо! — відповів Корейко.— Там побачите.

— Може, далеко? — заметушився Остап.— Я можу гукнути машину.

Та мільйонер від машини відмовився і заявив, що йти недалеко і що взагалі не потрібно ніякого зайвого шику. Він чемно пропустив Бендера вперед і вийшов, прихопивши з собою невеличкий пакуночок, загорнутий в газету.

Спускаючись зі сходів, Остап наспівував: «Десь у далекій Аргентині...»

РОЗДІЛ XXIII

СЕРЦЕ ШОФЕРА

На вулиці Остап узяв Олександра Івановича під руку, і обидва комбінатори швидко пішли в напрямку до вокзалу.

— А ви крадій, ніж я думав,— дружелюбно сказав Бендер.— І правильно. З грішми треба розставатися легко, без стогонів.

— Для хорошої людини і мільйона не жалко, — відповів копторник, навіщось прислухаючись.

Коли вони повернули на вулицю Мерінга, над містом пролунало виття сирени. Виття було тривале, хвилясте і тоскне. Від таких звуків морякам у туманну ніч стає якось моторошно, хвчється чомусь просити надбавки до зарплатні з причин небезпечної служби. Сирена продовжувала надриватися. До неї приєдналися суходольні гудки заводів і інші сирени, більш далекі і ще більш сумні. Перехожі раптом заметушилися, ніби їх погнала злива. При цьому всі посміхалися і поглядали на небо. Опасисті бабусі-перекупки, що торгували насінням, бігли, гойдаючи своїми животами, і в їхніх очеретяних кошиках серед сипучого краму підскакували склянки. Через вулицю навскіс пробіг Адольф Миколайович Бомзе. Він благополучно встиг ускочити в скляні двері-вертушку «Геркулесу». Промчав галопом на різномасних конях підрозділ кінного резерву міліції. Блмнув автомобіль з червоним хрестом. Вулиця враз спорожніла. Остап помітив, що далеко попереду біля колишнього кафе «Флоріда» гайнув табунчик пікейних жилеток. Розмахуючи газетами, канотьє і панамськими капелюхами, дідки затрусили по бруківці. Та не встигли вони добігти до рогу, як залунав приголомшуючий тріскучий гарматний постріл, пікейні жилетки пригнули голови, спинилися і одразу ж побігли назад. Поли їх чесучевих піджаків роздувалися.

Поведінка пікейних жилеток розсмішила Остапа. Поки він милувався їхніми дивовижними рухами і стрибками, Олександр Іванович встиг розгорнути взятий з дому пакуночок.

— Скабрезні старики! Опереткові коміки! — сказав Остап, обертаючись до Корейка.

Та Корейка не було. Замість нього на великого комбінатора дивилася огидна пика із скляними водолазними очима й гумовим хоботом, у кінці якого теліпався бляшаний циліндр кольору хакі. Остап так здивувався, що навіть підстрибнув.

— Це що за жарти? — грізно викрикнув він, простягаючи руки до протигаза. — Громадянин підзахисний! Закликаю вас до порядку.

Цієї ж миті набігла група людей у таких самісіньких протигазах і серед десятків однакових гумових пик вже не можна було знайти Корейка. Притримуючи свою папку, Остап одразу ж почав дивитися на ноги чудовиськ, та як тільки йому здалося, що він побачив вдовині штани Олек-

сандра Івановича, як його схопили під руки і молодечий голос сказав:

— Товаришу! Ви отруєні!

— Хто отруєний?! — закричав Остап, вириваючись. — Пустіть!

— Товаришу, ви отруєні газом! — радісно повторив санітар. — Ви потрапили в отруєну зону. Бачите — газова бомба.

На бруківці справді лежав ящикок, з якого швидко виходив густий дим. Вдовині штани були вже далеко. Востаннє вони блиснули поміж двох клубів диму і зникли. Остап мовчки і люто борюкався: його вже тримали шість масок.

— До того ж, товаришу, вас поранено осколком в руку. Не гнівайтесь, товаришу! Будьте свідомі. Ви ж знаєте, що йдуть маневри. Зараз ми вас перев'яжемо і віднесемо до газосховища.

Беликий комбінатор ніяк не міг збагнути, що чинити опір безнадійно.

Картяр, що вранці вхопив свою щасливу талію і дивував весь стіл, несподівано за десять хвилин спустив все якомусь молодикові, що випадково сюди забрів. І вже не сидить він блідий від перемоги, торжествуючий, і вже не товпляться навколо нього марафони, випрохуючи копійки на щастя. Додому він піде пішки...

До Остапа підбігла комсомолка з червоним хрестом на фартушку. Вона витягла з брезентової сумки бинти і вату і, хмурячи брови, щоб не засміятися, обмотала руку великого комбінатора поверх рукава. Закінчивши акт милосердя, дівчина засміялася і побігла до другого пораненого, який покірно віддав їй свою ногу. Остапа поволокли до нош.

Там виникла нова сутичка, під час якої гоїдалися хоботи, а перший санітар-розпорядник голосно, лекторським тоном продовжував закликати Остапа до свідомості й до іншої громадської доблесті.

— Братці! — бурмотів великий комбінатор, в той час, коли його пристебували до нош пасками, — повідомте, братці, мого померлого батька, турецького підданого, що улюблений син його, колишній спеціаліст по рогах і копитах, загинув смертю хоробрих на полі битви.

Останні слова потерпілого на полі битви були:

— Спіть, орли бойові! Соловей, соловей, пташечка...

Після цього Остапа понесли, і він замовк, дивлячись у небо, в якому творилось бозна-що. Котилися густі, як серця, клуби диму. На значній височині нерівним кутом летіли прозорі целулоїдні літаки. Від них ішло дзвінке трем-

тіння, ніби всі вони були зв'язані поміж собою залізними нитками. У коротких паузах поміж гарматними ударами продовжували завивати сирени.

Остапові довелося витримати ще одне приниження. Його несли повз «Геркулес». З вікон чотирьох поверхів лісоустанови визирали службовці. Весь фіноблік стояв на підвіконні. Лапідус-молодший лякав Кукушкінда, вдаючи, ніби хоче штовхнути його вниз. Берлага зробив великі очі і вклонився ношам. У вікні другого поверху на фоні пальм стояли, обнявшись, Полихаєв і Скумбрієвич. Помітивши зв'язаного Остапа, вони зашепотіли і швидко зачинили вікно.

Перед вивіскою «Газосховище № 32» ноші спинилися, Остапові допомогли підвестись, а через те, що він знову спробував вирватись на волю, санітарові-розпоряднику довелося знову закликати його до свідомості.

Газосховище розташувалося в домовому клубі. Це був довгий і світлий напівпідвал з ребристою стелею, до якої на дротах було підвішено моделі військових і поштових літаків. У глибині клубу містилася невеличка сцена, на заднику якої було намальовано два синіх вікна з місяцем і зорями і коричневі двері. Під стіною з написом: «Війни не хочемо, але до опору готові», — тинялися пікейні жилетки, яких загнали сюди всім табуном. По сцені походжав лектор у зеленому френчі і, невдоволено позираючи на двері, які з шумом пропускали нові групи отруєних, з військовою чіткістю говорив:

— За характером дії бойові отруйні речовини поділяються на: задушливі, сльозоточиві, загальноотруйні, наливні, подразнюючі і таке інше. У числі сльозоточивих отруйних речовин можемо відзначити хлор-пікрін, бромистий бензол, бром-ацетон, хлор-ацетофенон...

Остап перевів похмурий погляд з лектора на слухачів. Молоді люди дивилися оратору в рот або ж записували лекцію в книжечку, або ж марудилися біля щита з гвинтовочними частинами. У другому ряді самотньо сиділа дівчина спортивного вигляду, мрійно дивлячись на театральний місяць.

«Хороша дівчина, — вирішив Остап, — шкода, немає часу. Про що вона думає? Напевне ж, не про бромистий бензол. Ай-яй-яй! Ще сьогодні вранці я міг пробитися ось з такою дівчиною кудись в Океанію, на Фіджі, чи ще на якийсь острів Житлотовариства, або і в Ріо-де-Жанейро».

Згадавши втрачене Ріо, Остап заметався по газосховищу.

Пікейні жилетки — їх було тут понад сорок — уже отямилися від струсу, підкрутили свої накрохмалені комірці і запально сперечалися про пан-Європу, морську конференцію трьох держав і про гандизм.

— Чули? — говорила одна жилетка другій. — Ганді приїхав у Данді.

— Ганді — це голова! — зітхнув той. — І Данді — це голова.

Почалася суперечка. Одні жилетки стверджували, що Данді — це місто, і головою бути не може, інші з божевільною впертістю доводили протилежне. Зрештою всі зійшлися на тому, що Чорноморськ буде оголошено вільним містом у найближчі дні.

Лектор знову зморщився, бо двері відчинились і в приміщення прибули з шумом нові пожилці — Балаганов і Паніковський. Газова атака спіткала їх після повернення з нічної експедиції. Після роботи з гирями вони були такі брудні, як шкодливі коти. Побачивши командора, молочні брати похнюпилися.

— Ви що, на іменинах в архієрея були? — похмуро запитав Остап.

Він боявся, що його почнуть розпитувати про хід справи Корейка, і тому сердито насупивши брови, перейшов у наступ.

— Ну, гуси-лебеді, що поробляєте?

— Йй-богу, — сказав Балаганов, прикладаючи руки до грудей. — Це все Паніковський затіяв.

— Паніковський! — суворо сказав командор.

— Чесне, благородне слово! — викрикнув порушник конвенції. — Ви ж знаєте, Бендер, як я вас поважаю! Це балагановські шутки.

— Шуро! — ще суворіше промовив Остап.

— І ви йому повірили! — з докором сказав уповноважений у справі копит. — Ну, як ви гадаєте. хіба я без вашого дозволу взяв би ці гирі?

— То це ви взяли гирі?! — закричав Остап. — Навіщо?

— Паніковський сказав, що вони золоті.

Остап подивився на Паніковського. Тільки зараз він помітив, що під його піджаком уже немає п'ятдесятикопієчної манишки, і він звідтіль світить на світ божий голими грудьми. Не кажучи ні слова, великий комбінатор упав на стілець. Він весь затрусився, хапаючи повітря руками. Потім з його горла вирвався вулканічний гуркіт, з очей побігли сльози, і сміх, у якому відчувалася вся втома ночі, все розчару-

вання у боротьбі з Корейком, так жалюгідно пародійованої молочними братами,— жакливий сміх залунав у газосховищі.

Пікейні жилетки здригнулися, а лектор ще голосніше і виразніше заговорив про бойові отруйні речовини.

Сміх ще поколював Остапа тисячею нарзанних голок, а він уже почував себе освіженим, помолоділим, як людина, що пройшла всі перукарські інстанції, і дружбу з бритвою, і знайомство з ножицями, і одеколонний дощик, і навіть причісування брів спеціальною щіточкою. Лакова океанська хвиля вже хлюпнула в його серце, і на запитання Балаганова про справи, він відповів, що все йде чудово, якщо не зважати на несподівану втечу мільйонера у невідомому напрямку.

Молочні брати не звернули на Остапові слова належної уваги. Вони раділи, що справа з гирями минулася їм так легко.

— Гляньте, Бендер,— сказав уповноважений у справі копит,— он сидить баришня. Це з нею завжди гуляв Корейко.

— Отже, це і є Зося Синицька? — з натиском промовив Остап.— Це вже справді, «серед шумного бала, slučajно»...

Остап протовпився до сцени, ввічливо спинив оратора і, дізнавшись, що газовий полон триватиме ще півтори-дві години, подякував і присів тут же, біля сцени, поруч із Зосяю. Минув якийсь час, і дівчина вже не дивилася на розмальоване вікно. Непростойно голосно сміючись, вона видирала свій гребінець з Остапових рук. Що ж до великого комбінатора, то він, судячи по рухові його губ, говорив не зупиняючись.

До газосховища приволокли інженера Талмудовського. Він одбивався двома чемоданами. Його рум'яне чоло було вологе від поту і виблискувало, як млинець.

— Нічого не можу вдіяти, товаришу! — говорив розпорядник.— Маневри! Ви попали в отруєну зону.

— Але ж я їхав візником! — гарячкував інженер.— Візником! Я поспішаю на вокзал у службових справах. Уночі я спізнився на поїзд. Що ж, і зараз спізнитись?

— Товаришу, закликаю вас до свідомості!

— Чому ж я мушу бути свідомим, коли я їхав візником? — обурювався Талмудовський.

Він так натискував на цю обставину, начебто їзда візником робила сідока невразливим і позбавляла хлор-пікрин, бром-ацетон і бромистий бензол їхніх згубних отруйних

якостей. Невідомо, скільки б часу Талмудовський ще лаявся з тсоавіахімівцями, коли б до газосховища не увійшов ще один отруєний, і, судячи, по замотаній марлею голові, ще й поранений громадянин. Побачивши нового гостя, Талмудовський замовк і спритно пірнув у натовп пікейних жилеток. Але людина в марлі зразу ж побачила корпусну постать інженера і попрямувала до нього.

— Нарешті я таки вас упіймав, інженере Талмудовський! — сказав він лиховісно. — На яких підставах ви залишили завод?

Талмудовський забігав на всі боки малесенькими кабанячими очима. Переконавшись, що тікати нікуди, він сів на свої чемодани і запалив цигарку.

— Приїжджаю до нього в готель — кажуть, вибув. Як це, запитую, вибув, якщо він тільки вчора прибув і, згідно контракту, має проробити рік? Вибув, кажуть, з чемоданами до Казані. Уже думав — кінець, знову доведеться нам шукати спеціаліста, аж ось упіймав. Сидить, бачте, покурює... Ви літун, інженере Талмудовський! Ви руйнуєте виробництво!

Інженер підскочив на своїх чемоданах і з криком: «Це ви руйнуєте виробництво!» — вхопив свого викривача за стан, одвів його в куток і задзижчав над ним, як велика муха. З кутка почулися окремі слова: «При такій зарплатні...», «Ідіть, пошукайте», «А командировочні?». Людина в марлі тоскно дивилася на інженера.

Уже лектор закінчив свої повчання, показавши під кінець, як треба користатися протигазом, уже розчинилися двері газосховища і пікейні жилетки, тримаючись один за одного, побігли до «Флоріди», вже Талмудовський, відштовхнувши свого переслідувача, вирвався на волю і кликав на все горло візника, а великий комбінатор все ще теревенив із Зосою.

— Яка феміна! — ревниво сказав Паніковський, виходячи з Балагановим на вулицю. — Ех, коли б гирі були золоті! Чесне, благородне слово, я б на ній женився!

При згадці слова «гирі» Балаганов боляче штовхнув Паніковського ліктем. Це було якраз своєчасно. У дверях газосховища з'явився Остап з феміною попід руку. Він довго прощався із Зосою, млосно дивлячись на неї. Зося востаннє посміхнулась і пішла.

— Про що ви з нею говорили? — підозріло запитав Паніковський.

— Так, ні про що... Теревені, — відповів Остап. — Ну, золота рота, за діло! Треба знайти підзахисного.

Паніковського він послав до «Геркулесу», Балаганова — на квартиру Олександра Івановича. Сам Остап кинувся на вокзали. Та мільйонер-конторник зник. У «Геркулесі» його марка висіла на табельній дошці, її не знімали; на квартиру він не повертався, а за час газової атаки з вокзалів відійшло вісім поїздів далекого прямування. Та Остап і не чекав іншого.

— Зрештою, — сказав він невесело, — нічого страшного нема. — Ось у Китаї розшукати потрібну людину важкувато: там живе понад чотириста мільйонів людей. А в нас це дуже легко: у нас всього лише сто шістдесят мільйонів. Утричі легше, ніж у Китаї. Були б тільки гроші. А вони в нас є.

Одначе з банку Остап вийшов, тримаючи в руках тридцять чотири карбованці.

— Це все, що лишилося від десяти тисяч, — сказав він з невимовною тугою. — А я гадав, що на поточному рахунку є ще тисяч шість-сім... Як же це вийшло? Усе було так весело, ми заготовляли роги й копита, життя було таким чарівним, земна куля крутилася спеціально для нас — і раптом... Розумію! Накладні витрати! Апарат з'їв усі гроші!

І він з докором подивився на молочних братів. Паніковський стелав плечима, ніби кажучи: «Ви знаєте, Бендер, я вас поважаю! Я завжди казав, що ви оселі!» Балаганов ошелешено погладив свої кучері і запитав:

— Що ж ми будемо робити?

— Як що! — вигукнув Остап. — А контора по заготівлі рогів і копит? А інвентар? За саму чорнильницю «Обличчям до села» перша-ліпша установа з радістю дасть сто карбованців! А друкарська машинка? А діркопробивач, оленячі роги, столи, бар'єр, самовар? Усе це можна продати. Нарешті, у нас у запасі є золотий зуб Паніковського. Звичайно, він менший за гирі, а все ж таки це молекула золота, благородний метал.

Біля контори друзі спинилися. З відчинених дверей чути було молоді голоси студентів тваринницького технікуму, що повернулися з відрядження, сонне бубоніння Фунта і ще якісь незнайомі басы і баритони явно агрономічного тембру.

— Це злочин! — кричали люті, як леви, практиканти. — Ми ще тоді дивувалися. За всю компанію заготовлено лише дванадцять кілограмів низькосортних копит.

— Вас судитимуть! — закричали басы і баритони. — Де начальник філії? Де уповноважений у справі копит?

Балаганов затремтів.

— Контора померла,— прошепотів Остап.— І ми тут більше не потрібні. Ми підемо дорогою, заллятою сонцем, а Фунта відведуть у дім з червоної цегли, до вікон якого з дивної примхи архітектора прикручено залізні ґрати.

Екс-начальник відділення не помилився. Не встигли повержені ангели відійти від контори на три квартали, як почули позад себе потріскування екіпажа. У ньому їхав Фунт. Він був би зовсім схожий на доброго дідуся, який після довгих готувань їхав у гості до внука, коли б не міліціонер, який, стоячи на підніжжі, притримував старого за колючу спину.

— Фунт завжди сидів,— почули антилопівці низький глухий голос старого, коли візник проїздив мимо.— Фунт сидів за царя Олександра Другого, «Визволителя», за Олександра Третього, «Миротворця», за Миколи Другого, «Кривавого» і за Олександра Федоровича Керенського...

І, перераховуючи царів і присяжних повірених, Фунт щоразу загинав палець.

— А тепер що ми робитимемо? — запитав Балаганов.

— Прошу не забувати, що ви живете в одній добі з Остапом Бендером,— зітхнувши, сказав великий комбінатор.— Прошу пам'ятати, що в нього є чудодійний саквояж, у якому зберігається все потрібне для добування дрібних грошей. Ходімо додому, до Лоханкіна.

У Лимонному провулку їх чекав новий удар.

— Де ж будинок?! — викрикнув Остап.— Адже тут ще вчора стояв будинок?

Та будинку не було, не було «Воронячої слобідки». По обгорілих балках лише ходив страховий інспектор. Знайшовши на задньому дворі бідон з-під гасу, він понюхав його і з сумнівом похитав головою.

— Ну, а тепер що? — запитав Балаганов, злякано посміхаючись.

Великий комбінатор не відповів. Його вразила втрата саквояжа. Згорів чарівний мішок, у якому була індуська чалма, була афіша «Приїхав жрець», був лікарський халат, стетоскоп. Чого тільки там не було!

— Ну от,— нарешті промовив Остап,— доля грає людиною, а людина грає на трубі.

Вони попленталися вулицями, бліді, розчаровані, приголомшені горем. Їх штовхали перехожі, та вони навіть не огризалися. Паніковський, який підняв плечі ще після невдачі в банку, так і не опускав їх. Балаганов куйовдив свої червоні кучері і засмучено зітхав. Бендер ішов позаду

всіх, схиливши голову і мимоволі мугикав: «Кончен, кончен день забав, стреляй, мой маленький зуав». У такому стані вони причвалали на заїжджий двір. У глибині, у піддашку, жовтіла «Антилопа». На трактирному ганку сидів Козлевич. З насолодою віддуваючись, він сьорбав з блюдечка гарячий чай. Обличчя його нагадувало червоний горщик. Він блаженствував.

— Адаме! — сказав великий комбінатор, спиняючись перед шофером. — У нас нічого не лишилось. Ми жебраки, Адаме! Прийміть нас! Ми гинемо.

Козлевич підвівся. Командор, принижений і бідний, стояв перед ним без шапки. На світлих польських очах Адама Казимировича блиснули сльози. Він зійшов з ганку і по черзі обняв усіх антилопівців.

— Таксі вільне! — сказав він, ковтаючи сльози співчуття. — Прощу сідати.

— Але ж... можливо, нам доведеться їхати далеко, дуже далеко, — промовив Остап, — можливо, на край землі, а може, ще й далі. Подумайте!

— Куди хочете! — відповів вірний Козлевич. — Таксі вільне!

Паніковський плакав затуливши очі кулачками, і шепотів:

— Яке серце! Чесне, благородне слово! Яке серце!

РОЗДІЛ XXIV

ПОГОДА СПРИЯЛА КОХАННЮ

Про все, що великий комбінатор зробив у наступні після переселення на заїжджий двір дні, Паніковський відзивався дуже несхвально.

— Бендер божеволіє! — казав він Балаганову. — Він нас зовсім погубить.

Бо й справді, замість того щоб розтягти якомога на довше останні тридцять чотири карбованці, використавши їх винятково на закупку харчів, Остап пішов у квітковий магазин і купив за тридцять п'ять карбованців великий, як клумба, букет троянд, що наче аж ворушився. Карбованця, якого не вистачало, він взяв у Балаганова. Поміж квітами він вклав записку: «Чи ви чуєте, як б'ється моє велике серце?» Балаганову було наказано віднести квіти Зосі Синицькій.

— Що ви робите? — сказав Балаганов, змахнувши букетом. — На біса цей шик?

— Потрібно, Шуро, потрібно, — відповів Остап. — Нічого не вдієш! У мене велике серце. Як у теляти. А потім це все одно не гроші. Важлива ідея.

Потім Остап сів в «Антилопу» і попросив Козлевича вивезти його куди-небудь за місто.

— Мені необхідно, — сказав він, — пофілософствувати на самоті про все, що сталося, і зробити необхідні прогнози на майбутнє.

Весь день вірний Адам катав великого комбінатора білими приморськими дорогами, мимо будинків відпочинку і санаторій, де відпочиваючі шльопали пантофлями, били молотками по крокетних кулях або ж підстрибували біля волейбольних сіток. Телеграфні дроти дзвеніли віолончелями. Дачниці носили в килимних кошиках сині баклажани і дині. Молоді люди з носовичками на мокрому після купання волоссі зухвало зазирали в очі жінкам і кидали в їхній бік люб'язні слова, повний набір яких мав кожний чорноморець віком до двадцяти п'яти років. Якщо ішли дві дачниці, молоді чорноморці казали їм услід: «Ох, яка гарненька та, що скраю!» При цьому від душі реготали. Їх смішило те, що дачниці ніяк не зможуть з'ясувати, якій з них адресовано комплімент. Коли ж назустріч ішла одна дачниця, то дотепники спинялися, як вражені громом, і довго причмокували губами, виражаючи цим любовну знемогу. Молода дачниця червоніла і перебігала через дорогу, гублячи сині баклажани, що викликало у ловеласів гомеричний сміх.

Остап, напівлежачи на твердих антилопівських подушках, думав.

Вирвати гроші у Поликаєва чи у Скумбрієвича не пощастило — геркулесівці виїхали у відпустку. Божевільного бухгалтера Берлагу брати до уваги не доводилося: з нього не можна було що-небудь видіти. А між тим плани Остапа і його велике серце вимагали перебування у Чорноморську. Термін цього перебування зараз не міг знати і він сам. Почувши знайомий замогильний голос, Остап глянув на тротуар.

За шпалерою тополь йшла під руку немолода вже пара. Подружжя, очевидно, прямувало до берега. Позаду плентався Лоханкін. Він ніс у руках жіночу парасольку і кошик, з якого визирав термос і звіщувалось купальне простирало.

— Варваро, — канючив він, — слухай, Варваро!

— Чого тобі, горе моє? — запитала Птибурдукова, не обертаючись.

— Я володіть тобою хочу, о Варваро!

— Ну який же мерзотник! — зауважив Птибурдуков, теж не обертаючись.

І дивна сім'я зникла в антилопівській пилюці.

Коли пилюка уляглася на землі, Бендер побачив на фоні моря і квіткового партера велике скляне ательє.

Гіпсові леви з вимазаними мордами сиділи біля підніжжя широких сходів. З ательє бив дразливий запах грушевої есенції. Остап понюхав повітря і попросив Козлевича спинитися. Він вийшов з машини і знову почав вдихати ніздрями живлющий аромат есенції.

— І як мені одразу не спало на думку! — пробурмотів він, заметушившись біля під'їзду.

Він устроїв свій погляд у вивіску: «1-а Чорноморська кінофабрика», погладив по теплому загрівку лева на сходах, і, промовивши: «Голконда», швидко повернувся на заїжджий двір.

Усю ніч він сидів біля підвіконня і писав при світлі гасової лампочки. Вітер, що забігав у вікно, перегортав списані аркуші. Перед «автором» одкривався не зовсім привабливий пейзаж. Делікатний місяць освітлював не такі вже й розкішні хорони. Заїжджий двір ворушився, дихав і хрипів уві сні. Невидимі у темних закутках, гарцювали коні. Дрібні спекуланти спали на підводах, підклавши під голови свій жалюгідний товар. У дворі блукала відв'язана коняка, обережно переступаючи через голоблі, велочачи за собою недсуздок, і совала морду в чужі підводи, шукаючи ячменю. Вона підійшла і до вікна «автора», поклавши голову на підвіконня, сумно подивилася на Остапа.

— Іди, іди, коняко, — зауважив великий комбінатор. — Це не твоїм розумом робити.

На світанку, коли заїжджий двір почав оживати і між підводами вже вештався хлопчик з відром води, тоненько викрикуючи: «Кому коні напувати?», Остап закінчив свій труд, витяг із справи Корейка чистий аркуш паперу і вивів на ньому назву:

«ШИЯ»

Багатометражний фільм

Сценарій О. Бендера

На 1-й Чорноморській кінофабриці був шарварок, який бував лише на кінських ярмарках і саме в ту хвилину, коли вся ярмарка ловить кишенькового злодія.

У під'їзді сидів комендант. У всіх, хто входив, він суворо вимагав перепустку, але, якщо йому перепустки не давали, він впускав і так. Люди в синіх беретах наштовхувалися на людей у синіх робочих комбінезонах, розбігалися по численних сходах і негайно цими ж сходами бігли вниз. У вестибюлі вони робили коло, на мить спинялися, остовпіло дивилися поперед себе і знову бігли нагору так прудко, наче їх ззаду підстьобували мокрим ліньком. Стрімголов пробігали асистенти, консультанти, експерти, адміністратори, режисери зі своїми ад'ютантшами, освітлювачі, редактори-монтажери, літні сценаристки, завідуючі комами і хранителі великої чавунної печатки.

Остап почав ходити по фабриці своїми звичайними кроками, але враз помітив, що він чужорідне тіло в цьому метушливому світі. Ніхто не відповідав на його запитання, ніхто не спинявся. Усе було в русі.

— Що ж, треба буде пристосуватися до особливостей супротивника, — сказав Остап.

Він тихенько побіг і одразу ж відчув полегшення. Йому пощастило навіть перекинутися двома словами з якоюсь ад'ютантшею. Тоді великий комбінатор побіг ще з більшою швидкістю і незабаром відчув, що він уключився в загальний темп. Тепер він біг ніздря в ніздрю із завідуючим літературною частиною.

— Сценарій! — викрикнув Остап.

— Який? — запитав завіт, відбиваючи чітку рись.

— Гарний! — відповів Остап, висуваючись на півкорпуса вперед.

— Я вас запитую, який? Німий чи звуковий?

— Німий.

Легко викидаючи ноги в грубих шкарпетках, завіт перегнав Остапа на повороті і крикнув:

— Не треба!

— Тобто як — не треба? — запитав великий комбінатор, починаючи тяжко переступати.

— А так! Німого кіно вже немає. Звертайтеся до звуковиків.

Обидва вони на мить спинилися, остовпіло подивилися один на одного і розбіглися в різні сторони. За п'ять хвилин Бендер, розмахуючи рукописом, знову біг у підходящому товаристві між двома рисистими консультантами.

— Сценарій! — повідомив Остап, важко дихаючи.

Консультанти, дружно перебираючи важелями, обернулися до Остапа:

— Який сценарій?

— Звуковий.

— Не треба,— відповіли консультанти, надавши ходи. Великий комбінатор знову збився з ніг і ганебно заскакав.

— Як це — не треба?

— Ось так і не треба. Звукового кіно ще нема.

Протягом півгодинної добросовісної риси Бендер з'ясував для себе трагікомічне становище на 1-й Чорноморській кінофабриці. Уся трагікомічність була в тому, що німе кіно вже не працювало в зв'язку з настанням ери звукового кіно, а звукове кіно ще не працювало з причин організаційних незгод, пов'язаних з ліквідацією ери німого кіно.

У розпалі робочого дня, коли галоп асистентів, адміністраторів, експертів, режисерів, ад'ютантш, освітлювачів, сценаристів і хранителів великої чавунної печатки досяг швидкості знаменитого в свій час «Крепыша», пішла чутка, що десь в якійсь кімнаті сидить людина, яка в терміновому порядку конструє звукове кіно. Остап з усього ходу скочив до великого кабінету і спинився, вражений тишею. За столом сиділа маленька на зріст людина з бедуїнською борідкою, в золотому пенсне із шнурком. Нахилившись, вона намагалася стягти з ноги черевика.

— Здрастуйте, товаришу! — голосно сказав великий комбінатор.

Але людина не відповіла. Вона зняла черевик і почала витрушувати з нього пісок.

— Здрастуйте,— повторив Остап.— Я приніс сценарій.

Людина з бедуїнською борідкою не поспішаючи взула черевик і мовчки почала його зашнуровувати. Закінчивши це діло, вона заглибилася у свої папери і, заплющивши одне око, почала виводити бісерні каракулі.

— Що ж ви мовчите?! — викрикнув Бендер з такою силою, що на столі кінодіяча задзеленчала телефонна трубка.

Тільки тоді кінодіяч підвів голову, глянув на Остапа:

— Будь ласка, говоріть голосніше. Я не чую.

— Пишіть йому записки,— повторив консультант у картатій жилетці, який пробігав мимо,— він глухий.

Остап підсів до столу і написав на клаптику паперу: «Ви звуковик?»

— Так,— відповів глухий.

«Приніс звуковий сценарій. Назва «Шия», народна трагедія на шість частин»,— швидко написав Остап.

Глухий поглянув на записку крізь золоте пенсне і сказав: — Чудово! Ми зараз же втягнемо вас у роботу. Нам потрібні свіжі сили.

«Радий допомогти. Як з авансом?» — написав Бендер.

— «Шия» — це якраз те, що нам потрібно! — сказав глухий. — Посидьте тут, я зараз прийду. Тільки нікуди не ходіть. Одну хвилину.

Глухий забрав із собою сценарій багатометражного фільму «Шия» і вислизнув з кімнати.

— Ми вас втягнемо у звукову групу! — крикнув він, зникаючи за дверима. — За хвилину я повернусь.

Після цього Остап просидів в кабінеті півтори години, але глухий не повертався. Лише коли Остап вийшов з кімнати на сходи і включився в темп, він дізнався, що глухий вже давно виїхав на машині і сьогодні не повернеться. І взагалі ніколи більше сюди не повернеться, бо його раптово перекинули в Умань для проведення культроботи серед візників-биндюжників. Та найжахливіше було те, що глухий завіз з собою і сценарій багатометражного фільму «Шия». Великий комбінатор вибрався з кола тих, що бігали, важко сів на лавці, схиливши голову на плече швейцара, що сидів тут же.

— Ось, наприклад, я! — раптом заговорив швейцар, очевидно, розвиваючи думку, яка давно мучила його. — Сказав мені помреж Терентьев — відрости бороду. Навуходоносора, каже, гратимеш, або ж Валтасара у фільмі — не пригадую назви. Я й відростив. Глянь, яка борода! Патріарша! А тепер що з нею робити, з бородою? Помреж каже: не буде більше німого фільму, в звуковому, каже, тобі грати не можна, голос у тебе неприємний. От сиджу з бородою, тьху, як цап! Голити шкода, а носити совісно. Так і живу.

— А зйомки у вас бувають? — запитав Бендер, поступово отямлюючись.

— Які можуть бути зйомки? — поважно відповів бородатий швейцар. — Торік зняли німий фільм з римського життя. Досі розплутатися з судами не можуть. Потому — карна справа...

— А чого вони всі бігають? — поцікавився великий комбінатор, показуючи на сходи.

— У нас не всі бігають, — зауважив швейцар. — Ось товариш Супругов не бігає. Ділова людина. Все збираюся до нього піти, запитати про бороду. Як за бороду платитимуть? По відомості чи окремий ордер...

Почувши слово «ордер», Остап пішов до Супругова. Швейцар не збрехав. Супругов не бігав по поверхах, не носив альпійського беретта, не ходив навіть у закордонних приставських штанях-гольфах. На ньому приємно відпочивало око.

Великого комбінатора він зустрів дуже стримано.

— Я зайнятий, — сказав він павичевим голосом. — Вам я можу приділити всього дві хвилини.

— Цього досить, — почав Остап. — Мій сценарій «Шия»...

— Коротше, — сказав Супругов.

— Сценарій «Шия»...

— Ви кажіть ясно, що вам треба?

— «Шия»...

— Коротше. Скільки вам належить?

— Якийсь глухий у мене...

— Товаришу! Якщо ви зараз же не скажете, скільки вам належить, то я попрошу вас вийти! Мені ніколи.

— Дев'ятсот карбованців, — пробурмотів великий комбінатор.

— Триста! — категорично заявив Супругов. — Одержуйте і ідіть. І майте на увазі, ви вкрали в мене зайвих півхвилини.

Супругов розмашистим почерком накатав записку в бухгалтерію, вручив її Остапові і вхопився за телефонну трубку.

Вийшовши з бухгалтерії, Остап засунув гроші в кишеню і сказав:

— Навуходоносор казав правду. Тут одна ділова людина — і той Супругов.

Між тим бігання по сходах, метушня, вищання і клекіт на 1-й Чорноморській кінофабриці досягли свого апогею. Ад'ютантші шкірили зуби. Помрежі вели чорного цапа, захоплюючись його фотогенічністю. Консультанти, експерти і хранителі чавунової печатки налітали один на одного і хрипло реготали. Промчала якась кур'єрша з помелом. Великому комбінаторові здалося, що якийсь з асистентів-аспірантів у блакитних панталонах злетів над натовпом і, пропливши над люстрою, всівся на карнизі.

І в ту ж хвилину почав бити вестибюльний годинник.

«Бам-м», — ударив годинник.

Зойки і клекіт потрясли скляне ательє. Асистенти, консультанти, експерти і редактори-монтажери котилися вниз по сходах. У вихідних дверях зчинилася бійка.

«Бам-мі! Бам-мі!» — вибивав годинник.

Тиша виходила із закутків. Зникли хранителі великої печатки, завідуючі комами, адміністратори і ад'ютантші. Востаннє блимнуло помело кур'єрші. З кутків виходила тиша.

«Бам-мі!» — ударив годинник учетверте.

В ательє вже нікого не було. І тільки в дверях, зачепившись за мідну ручку кишенею піджака, борсався, жалібно повискував і довбав копитцями мармурову підлогу асистент-аспірант у блакитних панталонах.

Службовий день закінчився.

З берега, з рибальського селища, линула півняча пісня.

Коли до каси антилопівців надійшли кіногроші, авторитет командора, який трохи збляк після втечі Корейка, знову зміцнів. Паніковському було видано невелику суму на кефір; до того ж йому пообіцяли золоті щелепи. Балаганову Остап купив піджак і в додачу до нього скрипучий, як сідло, шкіряний гаманець. Хоч гаманець був порожній, Шура часто виймав його і зазірав усередину. Козлевичу було видано п'ятдесят карбованців на купівлю бензину.

Антилопівці жили морально-чистим, майже селянським життям. Вони допомагали завідуючому заїжджим двором наводити лад і чистоту, їм довелося взнати ціни на ячмінь і сметану. Паніковський часом виходив у двір, клопітливо рознімав рота якій-небудь коняці, оглядав її зуби і бурмотів: «Добрий жеребець», — хоч перед ним стояла добра кобила. Лише командор блукав десь цілими днями, а коли з'являвся на заїжджому дворі, то мав трохи розгублений, але веселий вигляд. Він підсідав до друзів, які пили чай у брудній скляній галереї, клав на коліно могутню ногу в червоному черевиці і приязно казав:

— Чи справді життя прекрасне, Паніковський, чи мені це лише здається?

— Де це ви безумствуєте? — ревниво запитував порушник конвенції.

— Старий! Ця дівчина не для вас, — відповідав Остап.

Слухаючи це, Балаганов співчутливо реготав і зазірав у новий гаманець, а Козлевич посміхався у свої конструкторські вуса. Він уже не раз катав командора і Зосю по приморському шосе.

Погода сприяла коханню. Пікейні жилетки стверджували, що такого серпня ще не було з часів порто-франко. Ніч радувала чистим телескопічним небом, а день котив до міста освіжаючи морську хвилю. Двірники у своїх підворіттях торгували смугастими монастирськими кавунами, і громадяни,

надриваючись, стискували ті кавуни з полюсів, припадали до них вухом, щоб почути бажаний тріск. Увечері зі спортивних полів поверталися спітнілі щасливі футболісти. Слідом за ними, здіймаючи пилюку, бігли хлопчакі. Вони вказували пальцем на знаменитого голкіпера, а інколи навіть підіймали його за плечі і з повагою несли.

Якось увечері командор попередив екіпаж «Антилопи», що завтра відбудеться розважальна подорож за місто з роздачею гостинців.

— У зв'язку з тим, що наш дитячий ранок відвідає одна дівчина,— сказав значуще Остап,— я б просив панів добровольців помити обличчя, почиститись, а головне, не вживати лайливих висловів.

Паніковський дуже захвилювався, випросив у командора три карбованці, сховався у лазню і потім усю ніч чистився, шкріб себе, як солдат перед парадом. Він устав раніше за всіх і дуже підганяв Козлевича. Антилопівці дивилися на Паніковського з подивом. Він був чисто виголений і такий напудрений, що скидався на відставного конферансьє. Щохвилини він обсмикував на собі піджак і ледь повертав шию в оскар-уайльдівському комірці.

Під час прогулянки Паніковський тримав себе дуже добропристойно. Коли його знайомили із Зосею, він елегантно зігнув стан, але при цьому так засоромився, що на його щоках почервоніла навіть пудра. Сидячи в автомобілі, він підібгав ліву ногу, приховуючи дірявий черевик, з якого вилазив великий палець. Зося була в білій сукні, облямованій червоною ниткою. Антилопівці їй дуже сподобалися. Її звеселяв грубий Шура Балаганов, який усю дорогу причісувався гребінцем «Собінов». Іноді ж він прочищав пальцем ніс, після чого обов'язково виймав носовичок і манірно ним обвіювався. Адам Казимирович учив Зосяю правити «Антилопою», чим теж завоював її прихильність.

Трохи бентежив її Паніковський. Вона думала, що він не розмовляє з нею, гордюючи. Та найчастіше вона спиняла свій погляд на медальному обличчі командора.

Перед заходом сонця Остап роздав обіцяні гостинці. Козлевичу дістався брелок у вигляді компаса, який дуже пасував до його товстого срібного годинника. Балаганову подаровано «Читця-декламатора» у дерматиновій обкладинці, а Паніковському — рожевий галстук із синіми квітками.

— А тепер, друзі мої,— сказав Бендер, коли «Антилопа» повернулася до міста,— ми із Зосею Вікторівною трохи погуляємо, а вам час на заїжджий двір, бай-бай.

Уже заїжджий двір поснув і Балаганов з Козлевичем виводили носами арпеджіо, а Паніковський з новим галстуком на шиї блукав серед підвід, заламуючи руки в німій тузі.

— Яка феміна! — шепотів він. — Я люблю її, як дочку!

Остап сидів із Зосею на приступках музею старовини. На площі, викладеній базальтом, прогулювалися, сміючись, молоді пари. За шеренгою платанів світилися вікна міжнародного клубу моряків. Іноземні матроси у м'яких капелюхах проходили по два й по три, кидаючи один одному незрозумілі зауваження.

— Чому ви мене покохали? — запитала Зося, торкаючись Остапової руки.

— Ви ніжна... Ви чудова, — відповів командор, — ви краща за всіх на світі.

Вони довго сиділи мовчки у темному затінку музейних колон, думаючи про своє маленьке щастя. Було тепло і темно, як між долонями.

— Пригадуєте, я вам розповідала про Корейка? — раптом сказала Зося. — Про того, що освідчувався мені.

— Так, — сказав Остап мимохіть.

— Це дуже кумедна людина, — продовжувала Зося, — пригадуєте, я вам розповідала, як він несподівано виїхав?

— Так, — сказав Остап, слухаючи вже уважніше, — дуже кумедна.

— Уявіть собі, сьогодні я одержала від нього листа, дуже дивного.

— Що? — вигукнув закоханий, підводячись з місця.

— Ви ревнуєте? — лукаво запитала Зося.

— Гм... Трохи... Що ж вам пише цей пошляк?

— Він зовсім не пошляк. Він просто нещасна і бідна людина. Сідайте, Остапе. Чому ви встали? Кажу серйозно, я зовсім його не люблю. Він просить мене приїхати до нього.

— Куди? Куди приїхати? — викрикнув Остап. — Де він?

— Ні-і, я вам не скажу. Ви ревнивий. Ви ще його вб'єте.

— Та що ви, Зосю! — обережно сказав командор. — Просто цікаво знати, де люди влаштовуються.

— О, він далеко, дуже далеко! Пише, що знайшов дуже вигідну службу; тут йому мало платили. Він тепер на будівництві Східної магістралі.

— Де саме?

— Слово честі, ви занадто ним цікавитесь! Не можна бути таким Отелло!

— Йй-богу, Зосю, ви мене смішите. Хіба я схожий на старого дурнуватога мавра? Просто хотілося знати, на якій ділянці Східної магістралі люди влаштовуються.

— Якщо ви так хочете, я скажу. Він працює табельником в Північному укладальному містечку,— лагідно сказала дівчина,— та це лише так зветься — містечко. Насправді це поїзд. Олександр Іванович мені дуже цікаво описав. Цей поїзд укладає рейки. Розумієте? І сам по них їде. А назустріч йому, з півдня, йде друге таке ж «містечко». Скоро вони зустрінуться. Тоді буде урочиста змичка. Усе це в пустелі, пише він, верблюди... Правда, цікаво?

— Надзвичайно цікаво,— сказав великий комбінатор, заметушившись під колонами.— Знаєте що, Зосю, вже треба йти. Уже пізно. І холодно. І, взагалі, ходімо!

Він допоміг Зосі підвестись зі сходів, вивів її на площу, і тут знову засмикався.

— Хіба ви не проведете мене додому? — занепокоєно запитала дівчина.

— Що? — сказав Остап.— А-а, додому... Бачте, Зосю, я...

— Гаразд,— сухо промовила Зося,— до побачення. І не приходьте більше до мене. Чуєте?

Та великий комбінатор уже нічого не чув. Лише пробігши квартал, він зупинився.

— Ніжна і чудова! — пробурмотів він.

Остап повернувся назад, пішов услід за коханою. Хвилини зо дві він біг за нею під чорними деревами. Потім знову зупинився, зняв капітанський картуз і затупотів на місці.

— Ні, це не Ріо-де-Жанейро! — сказав він нарешті.

Зробив ще два нерішучих кроки, знову спинився, насунув кашкета на лоба і, вже не вагаючись, побіг на заїжджий двір.

Тієї ж ночі з воріт заїжджого двору, тьмяно поблискуючи фарами, виїхала «Антилопа». Заспаний Козлевич, напружуючись, вертів рулевим колесом. Під час коротких зборів Балаганов уже встиг заснути в машині, Паніковський тужно поводив очима, здригаючись від нічної прохолоди. На його обличчі ще виднілися залишки святкової пудри.

— Карнавал скінчився! — викрикнув командор, коли «Антилопа» з гуркотом проїздила під залізничним мостом.— Починаються суворі будні.

А в кімнаті старого ребусника біля букета засохлих троянд плакала ніжна і чудова.

«Антилопа» почувала себе кепсько. Вона спинялася навіть на невеликих узвозах і поза своєю волею котилася назад. У моторі чути було якісь сторонні шуми і хрипіння, наче під жовтим капотом автомобіля когось душили. Машина була перевантажена. Окрім екіпажу, вона несла на собі великий запас пального. У бідонах і бутлях, які заповнювали усі вільні місця, булькав бензин. Козлевич похитував головою, піддавав газу і засмучено дивився на Остапа.

— Адаме,— говорив командор,— ви наш батько, ми ваші діти. Курс на схід! У вас є чудовий навігаційний прилад — компас-брелок. Не збийтеся з дороги!

Антилопівці котили вже третій день, та, окрім Остапа, ніхто не знав кінцевої мети нової мандрівки. Паніковський тужно дивився на лахматі кукурудзяні лани і несміливо шепелявив:

— Чого ми знову ідемо? Навіщо це все? Там добре було в Чорноморську.

І, згадуючи чарівну феміну, він, судомлячись, зітхав. До того ж йому хотілося їсти, а їсти не було чого: гроші скінчились.

— Уперед! — відповів Остап.— Не скигліть, старина. На вас чекають золоті щелепи, товстенька вдова і цілий басейн кефіру. Балаганову я куплю матроський костюмчик і віддам його до школи першого ступеня. Там він навчиться читати і писати, що в його літа конче необхідно, а Козлевич, наш вірний Адам, матиме нову машину. Яку ви хочете, Адаме Казимировичу? «Студебекер»? «Лінкольн»? «Ройс»? «Іспано-сьюза»?

— «Ізотта-фраскіні»,— сказав Козлевич, зашарівшись.

— Гаразд. Ви її матимете. Вона зватиметься «Антилопа Друга» або «Дочка Антилопи». На ваш вибір. А зараз нема чого киснути. Харчами я вас забезпечу. Правда, мій саквояж згорів, та лишилися вогнетривкі ідеї. Якщо вже зовсім прикрутить, ми спинимось в якомусь щасливому містечку і влаштуємо там севільський бій биків. Паніковський буде пікадором. Уже це одне викличе хворобливу зацікавленість публіки, а отже, і великі прибутки.

Машина просувалася широкою дорогою, позначеною слідами тракторних шпорів. Шофер несподівано загальмував.

— Куди їхати? — запитав він.— Три дороги.

Пасажири вилізли з машини і, розминаючи отерпілі ноги, трохи пройшли вперед. На роздоріжжі стояв похилений кам'яний стовп, на якому сиділа товста ворона. Приплющене сонце сідало за кукурудзяні патли, вузька тінь Балаганова простяглася до обрію. Землю вже огортали темні фарби, і перша ударна зірка своєчасно сигналізувала настання ночі.

Три дороги лежали перед антилопівцями: асфальтова, шосейна і ґрунтова. Асфальт ще жовтів від сонця, блакитна пара стояла над шосе, ґрунтова була зовсім темна і губилася в полі одразу ж за стовпом. Остап крикнув на ворону, яка дуже злякалася, але не полетіла, поблукав у роздумі на роздоріжжі і сказав:

— Оголошую конференцію російських богатирів відкритою! Сюди прибули: Ілля Муромець — Остап Бендер, Добриня Микитич — Балаганов і Альоша Попович — всіма нами шанований Михайло Паніковський.

Козлевич, скориставшись зупинкою, заліз під «Антилопу» з французьким ключем, отож до числа богатирів не потрапив.

— Дорогий Добриня, — розпорядився Остап, — станьте, будь ласка, праворуч! Мосьє Попович, займіть ваше місце з лівого боку! Прикладіть долоні до лобів і дивіться вперед.

— Це що за вигадки? — обурився Альоша Попович. — Я голодний. Їдьмо швидше куди-небудь!

— Посоромтесь, Альошенько, — сказав Остап, — станьте, як належить древньому витязеві. І поміркуйте. Подивіться, як поводить себе Добриня. З нього можна хоч зараз писати билину. Отже, богатири, якою дорогою їхати? На якій з них валяються гроші, необхідні нам для поточних витрат? Я знаю, Козлевич поїхав би асфальтом, шофери полюбляють гарні дороги. Адам — чесна людина, він погано знає життя. Витязям асфальт ні до чого. Він приведе нас, напевне, до зернового гіганта. Ми там загубимося в шумі машин. Нас там ще придушить якийсь «катерпілер» чи комбайн. Вмирати під комбайном — це нудно. Ні, богатири, не їхати нам асфальтовою дорогою. Тепер — шосе. Козлевич, звичайно, теж від нього не відмовився б. Та повірте Іллі Муромцю, — шосе нам не підходить. Хай закидають, що ми відсталі, але ми не поїдемо цією дорогою. Чуття підказує мені зустріч з нетактовними колгоспниками та іншими зразковими громадянами. Окрім того, їм не до нас. По їхніх успішних угоддях зараз мандрують численні літературні і музичні бригади, збираючи матеріали для агропоем і городніх кантат. Лишається ґрунтова, громадяни богатири! Ось

він, древній казковий шлях, по якому рушить «Антилопа». Тут руський дух! Тут Руссю пахне! Тут ще літає догоряюча жар-птиця, і людям нашого фаху перепадає золоте пір'ячко. Тут ще сидить на своїх скринях куркуль Кошій, що сотні років вважав себе безсмертним, а тепер з жахом переконався, що йому настає кінець. Та нам з вами, богатири, децю від нього перепаде, особливо коли ми відрекомендуємося йому як мандрівні ченці. З погляду дорожньої техніки цей казковий шлях огидний. Та для нас іншої дороги немає. Адаме! Ми їдемо!

Козлевич, зажурившись, вивів на ґрунтовий шлях машину, де вона одразу ж почала виписувати кренделі, давати крен і підкидати вгору пасажирів. Антилопівці хапалися один за одного, нишком лаялися і билися коліними об тверді бідони.

— Я хочу їсти! — стогнав Паніковський. — Я хочу гуски! Навіщо ми виїхали з Чорноморська?

Машина вищала, виповзаючи з глибокої вибоїни і знову ж провалювалася в неї.

— Тримайтесь, Адаме! — кричав Бендер. — Будь-що, тримайтесь! Хай лише «Антилопа» доведе нас до Східної магістралі — і ми нагородимо її золотими шинами з мечами й бантами.

Козлевич не слухав. Від скаженого підкидання кермо вислизало з його рук. Паніковський продовжував мучитись.

— Бендер, — раптом захрипів він. — Ви знаєте, як я вас поважаю. Але ви нічого не розумієте. Ви не знаєте, що таке гуска! Ох, як я люблю цю птицю! Це дивовижно жирна птиця, чесне благородне слово. Гуска! Бендер! Крильце! Шийка! Ніжка! Ви знаєте, Бендер, як я ловлю гуску? Я вбиваю її, як тореадор — з одного маху. Коли я йду на гуску — це опера! «Кармен»!

— Знаємо, — сказав командор, — бачили в Арбатові. Удруте не раджу.

Паніковський замовк, але вже через хвилину, коли новий поштовх кинув його на Бендера, знову стало чути його гарячковий шепіт.

— Бендер! Вона гуляє на дорозі! Гуска! Ця дивовижна птиця гуляє, а я стою і вдаю, ніби це мене й не цікавить. Вона підходить. Зараз вона зашипить на мене. Ці птахи гадають, що вони дужчі за всіх, і в цьому їхня слабкість. Бендер! У цьому їхня слабкість... — Тепер порушник конвенції вже просто співав: — Вона йде на мене і шипить, як грамофон. Та я не з лякливих, Бендер. Інший би на моєму місці втік, а я стою й чекаю. Ось вона підходить і простягає білу гусячу

шию із жовтим дзьобом. Вона хоче мене вкусити. Зважте, Бендер, моральна перевага на моєму боці. Не я нападаю на неї: вона на мене нападає. І тут, звісна річ, для самозахисту, я хапаю її за...

Та Паніковський не встиг закінчити свою промову. Залунав жажливий нудотний тріск, і антилопівці вмить опинилися на дорозі в найрізноманітніших позах. Ноги Балаганова стирчали з канави. На животі великого комбінатора лежав бідон з бензином. Паніковський стогнав, трохи придавлений ресорою. Козлевич підвівся на ноги, похитуючись, зробив кілька кроків.

«Антилопи» не було. На дорозі лежала огидна купа уламків: поршні, подушки, ресори. Мідні кишки машини виблискували проти місяця. Розвернутий кузов перекинувся у канаву і лежав поруч з Балагановим, що вже опритомнював. Ланцюг сповзав у колію, як гадюка. З тиші, яка раптом запала, долинув тоненький передзвін, і звідкілясь з пагорка прикотилося колесо, мабуть, відкинуте далеко ударом. Колесо зробило дугу і м'яко лягло біля Козлевичевих ніг. І лише тепер шофер зрозумів, що все скінчилось. «Антилопа» загинула. Адам Казимирович сів на землю і охопив голову руками. За кілька хвилин командор торкнувся його плеча і сказав голосом, якого і сам не міг упізнати:

— Адаме, треба йти.

Козлевич підвівся і одразу ж знову сів на те самісіньке місце.

— Треба йти, — повторив Остап. — «Антилопа» була така машина, що не підводила, але на світі є ще багато машин. Скоро ми зможемо вибрати, яку захочемо. Ходімо, нам треба поспішати. Треба десь переночувати, попоїсти, роздобути грошей на квитки. Їхати доведеться далеко. Ходімо, ходімо, Козлевич! Життя чудове, незважаючи на недоліки. Де Паніковський? Де цей гускокрад? Шуро! Ведіть Адама!

Козлевича потягли під руки. Він почував себе кавалеристом, у якого через його недогляд загинув кінь. Йому здавалося, що тепер з нього сміятимуться всі перехожі.

Після загибелі «Антилопи» життя одразу ж ускладнилося. Ночувати довелося в полі.

Гнівний Остап заснув одразу ж, заснули і Балаганов з Козлевичем, а Паніковський усю ніч сидів біля вогнища і тремтів.

Антилопівці підвелися дуже рано, але дійти до найближчого села змогли лише на четверту годину дня. Усю дорогу Паніковський плентався позаду всіх. Він накульгував. Від

голоду його очі виблискували по-котячому, і він усе скаржився на долю і на командора.

У селі Остап наказав екіпажеві чекати на Третій вулиці і нікуди не розходитись, а сам пішов на Першу до сільради. Звідтіль він повернувся дуже швидко.

— Усе влаштовано,— сказав він повеселілим голосом,— зараз нас поставлять на квартиру і дадуть пообідати. Після обіду ми матимемо насолоду поніжитись на сіні. Пригадуйте — молоко і сіно. А ввечері ми даємо виставу. Я вже продав її за п'ятнадцять карбованців. Гроші одержав. Шуро! Вам доведеться що-небудь продекламувати з «Читця декламатора», я показуватиму антирелігійні фокуси на картах, а Паніковський... Де ж Паніковський? Куди він подівся?

— Він щойно був тут,— сказав Козлевич.

Та цієї ж миті за парканом, біля якого стояли антилопівці, почувся гусячий крик і баб'ячий виск; пролетіло біле пір'я, і на вулицю вибіг Паніковський. Очевидно, рука зрадила тореадорові, і він, зрозуміла річ, для самозахисту не зміг поцілити у птаха. За ним гналася хазяйка, розмахуючи поліном.

— Жалюгідна, нікчемна жінка! — кричав Паніковський, тікаючи геть із села.

— Ну й тріпло! — викрикнув Остап, не приховуючи розчарування.— Цей негідник зірвав нам виставу. Тікаймо, поки не відібрали п'ятнадцять карбованців.

А в цей час розлютована хазяйка наздогнала Паніковського, прицілилася і огріла його поліном по хребту. Порушник конвенції упав на землю, але одразу ж підвівся й побіг неприродно швидко. Виконавши цей акт помсти, хазяйка, радіючи, поверталася додому. Ідучи повз антилопівців, вона їм погрозила поліном.

— Тепер наша артистична кар'єра закінчилася,— сказав Остап, чимдуж втікаючи з села.— Обід, відпочинок — усе пропало.

Паніковського вони наздогнали лише кілометрів за три. Він лежав біля дороги в канаві і стогнав. Від втоми, страху і болю він зблід, і старечі рум'янци зійшли з його обличчя. Він мав такий жалюгідний вигляд, що командор скасував розправу, яку мав намір над ним учинити.

— Ляснули Альошу Поповича та по могутній спиначці,— сказав Остап, проходячи мимо.

Усі глянули на Паніковського з огидою. І він знову полентався в кінці колони, канючачи:

— Почекайте мене, не поспішайте. Я старий, я хворий... Мені недобре... Гуска! Ніжка! Шийка! Феміна!.. Жалюгідні, мізерні люди!..

Та антилопівці звикли до цього старечого скиглення і не звертали на нього уваги. Голод гнав їх уперед. Ніколи ще їм не було так тісно і незатишно на світі. Дорога тяглась безконечно, і Паніковський відставав усе більше й більше. Друзі вже зайшли у невеличкий жовтий вибалок, а порушник конвенції все ще маячив чорною цяткою на пагорку у присмерку зеленуватого неба.

— Старий став неможливий,— сказав голодний Бендер.— Доведеться його звільнити. Ідїть, Шуро, приведіть цього симулянта!

Невдоволений Балаганов пішов виконувати доручення. Поки він вибрався на пагорок, постать Паніковського зникла.

— Щось сталося,— сказав через якусь хвилину Козлевич, дивлячись на пагорок, звідкіль Балаганов семафорив руками.

Шофер і командор пішли і собі на пагорок.

Порушник конвенції лежав посеред дороги нерухомо, як лялька. Рожева стрічка галстука лягла навкис через його груди. Одна рука була підвернута під спину. Счі з викликом дивилися на небо. Паніковський був мертвий.

— Параліч серця,— сказав Остап, щоб хоч що-небудь сказати.— Можу констатувати і без стетоскопа. Бідний старий!

Він одвернувся. Балаганов не міг відвести погляду від небіжчика.

Раптом він скривився і через силу видавив:

— А я його бив за гирі. І ще раніш бився з ним.

Козлевич, згадавши «Антилопу», з жахом глянув на Паніковського і почав співати латинську молитву.

— Киньте, Адаме! — сказав великий комбінатор.— Я знаю все, що ви маєте зробити. Після псалма ви скажете: «Бог дав, бог і взяв»,— потім: «Усі під богом ходимо»,— а потім щось зовсім незрозуміле, скажімо: «Йому тепер усе ж таки краще, як нам». Нічого цього не потрібно, Адаме Казимировичу. Перед нами просте завдання: тіло треба віддати землі.

Уже зовсім споночіло, коли порушник конвенції знайшов останнє пристановище. Це була звичайна яма, вимита дощами біля підніжжя кам'яної, перпендикулярно поставленої плити. Ця плита, очевидно, стояла давно біля шляху.

Може, колись вона пишалася написом: «Володіння поміщика майора у відставці Георгія Опанасовича Вовк-Лисицького», — а може, це був просто межовий знак з часів Потьомкіна. Та це не так важливо. Паніковського поклали в яму, накопали паліччям землі і засипали. Потім антилопівці налягли плечима на плиту, яка вже хиталася, і скинули її вниз. Тепер могила була готова. При світлі сірників великий комбінатор написав шматком цеглини на плиті епітафію:

Тут лежить
МИХАЙЛО САМУЕЛЬОВИЧ
ПАНІКОВСЬКИЙ,
людина без паспорта.

Остап скинув свій капітанський картуз і сказав:

— Я часом був несправедливий до небіжчика. Але чи був він морально чистою людиною? Ні, він не був морально чистою людиною. Це був колишній сліпий, самозванець і гускокрад. Усі свої сили він віддав на те, щоб жити за рахунок суспільства. Але суспільство не хотіло, щоб він жив за його рахунок. А примиритися з цими суперечностями у поглядах Михайло Самуельович не міг, бо він мав запальний характер. Через те він і помер. Усе!

Козлевич і Балаганов були незадоволені Остаповим надгробним словом. Вони вважали, що було куди доречніше сказати про все добре, що зробив небіжчик суспільству, про його допомогу бідним, любов до дітей, згадати чутливу душу небіжчика, взагалі, сказати все те, що говорять про кожного померлого. Балаганов навіть підійшов до могили, щоб сказати все це самому, але командор уже одяг картуза і швидко відходив.

Коли рештки антилопівської армії перейшли вибалок і подолали ще один пагорок, вони одразу ж побачили невеличку залізничну станцію.

— Ну от і цивілізація, — сказав Остап. — Можливо, буфет, їжа. Поспимо на ослонах. Уранці рушимо на схід. Що ви скажете?

Шофер і бортмеханік мовчали.

— Що ж ви мовчите, як наречені?

— Знаєте, Бендер, — нарешті сказав Балаганов, — я не поїду. Ви не ображайтесь, але я вам не вірю. Я не знаю, куди треба їхати. Ми там усі пропадемо. Я лишаюсь.

— Я хотів сказати вам те саме, — підтримав Козлевич.

— Як хочете, — промовив Остап з несподіваною сухістю.

Буфету на станції не було. Горіла газова лампа-блискавка. У пасажирському залі куняли на мішках дві баби. Весь залізничний персонал блукав на дощатому пероні, тривожно вглядаючись в передранкову темряву за семафором.

— Який поїзд? — запитав Остап.

— Літерний, — нервово відповів начальник станції, поправляючи червоний картуз із срібними позументами. — Особливого призначення. Затриманий на дві хвилини. Роз'їзд не дає пропуску.

Загули, затремтіли дроти, з гуркоту вилупилися вовчі очі, і блискучий поїзд у кілька вагонів з розгону влетів на станцію. Засяяло широке скло м'яких вагонів, під самісіньким носом антилопівців промчали букети і пляшки з вагона-ресторану, на ходу зіскочили провідники з ліхтарями, і на пероні враз почулися весела російська мова й іноземна. Уздовж вагонів звисали хвойні гірлянди-дуги і гасла: «Привіт героям — будівникам Східної магістралі!»

Літерний поїзд з гостями йшов на відкриття дороги.

Великий комбінатор зник. Через півхвилини він знову з'явився і зашепотів:

— Я їду! Як їду — не знаю, але їду! Хочете зі мною? Востанне запитую.

— Ні, — сказав Балаганов.

— Не поїду, — сказав Козлевич, — не можу більше.

— Що ж ви робитимете?

— А що мені робити? — відповів Шура. — Піду в діти лейтенанта Шмідта — і все.

— «Антилопу» думаю зібрати, — жалібно промовив Адам Казимирович, — піду до неї, погляну, дам їй ремонт.

Остап хотів щось сказати, але протяжний свисток не дав йому розкрити рота. Він притиснув до себе Балаганова, погладив його по спині, розцілувався з Козлевичем, махнув рукою і побіг до поїзда, вагони якого вже здригнулися від першого паровозного поштовху. Та вмить повернувся, сунув Козлевичеві в руку п'ятнадцять карбованців, які одержав за продану виставу, і вистрибнув на підніжку поїзда, що вже рушив.

Обернувшись, він побачив у фіалковій імлі дві маленькі постаті, що сходили на залізничний насип. Балаганов повертався в неспокійне коло дітей лейтенанта Шмідта, Козлевич йшов до останків «Антилопи».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПРИВАТНА ОСОБА

РОЗДІЛ ХХVІ

ПАСАЖИР ЛІТЕРНОГО ПОЇЗДА

Біля асфальтової пристані Рязанського вокзалу в Москві стояв куций літерний поїзд. Він мав усього лише шість вагонів: багажний, де, попри всі правила, містився не багаж, а зберігалися на льоду запаси їжі, вагон-ресторан, з якого визирав білий кухар, і урядовий салон. Решта вагонів були пасажирські і на їхніх канапах, покритих суворими смугастими чохлами, мали розміститися делегації робітників-ударників, а також іноземні та радянські кореспонденти. Поїзд готувався вийти на змичку рейок Східної магістралі. Подорож мала бути тривалою. Ударники запихали у вагонний тамбур дорожні корзини з чорними замочками, що погойдувалися на залізному пруті. Радянська преса метушилася на пероні, вимахуючи лакованими фанерними саквояжами.

Іноземці стежили за носильниками, що переносили їхні товсті шкіряні чемодани, кофри і картонки з кольоровими наклейками туристських бюро і пароплавних компаній.

Пасажири встигли заpastися книжкою «Східна магістраль», на обкладинці якої було намальовано верблюда, що нюхав рейку. Книжку продавали тут же, з багажного візка. Автор книжки журналіст Паламидов уже кілька разів проходив повз візок, ревно поглядаючи на покупців. Його вважали знавцем магістралі, і він їхав туди вже втретє.

Наближався час від'їзду, але прощальна сцена нічим не нагадувала відхід звичайного пасажирського поїзда. На пероні не було стареньких бабусь, ніхто не висовував з вікна немовлятко, що мало востаннє глянути на свого дідуся. Зрозуміло, не було й дідуся, у вицвілих очах якого завжди відбивається страх перед залізничними протягами. І, ясна річ, ніхто не цілувався. Делегацію робітників-ударників на вокзал привезли профспілчанські діячі, які ще не встигли опрацювати питання про прощальні поцілунок. Московських кореспондентів проводжали редакційні працівники, які в

таких випадках намагалися відбутися рукостисканнями. Іноземні ж кореспонденти, — їх було понад тридцять чоловік, — їхали на відкриття магістралі у повному складі, з дружинами і грамофонами, отож проваджати їх було нікому.

Учасники експедиції, відповідно до обставин, розмовляли голосніше, ніж завжди, без потреби хапалися за блокноти і картали тих, котрі проваджали, що вони не їдуть разом з ними у таку цікаву подорож. Особливо репетував журналіст Лавуазьян. Він був молодий душею, але в його кучерях, як місяць у джунглях, світилася лисина.

— Гидко на вас дивитися! — кричав він на тих, що проваджали. — Хіба ви не можете зрозуміти, що таке Східна магістраль?!

Коли б у руках запального Лавуазьяна не було друкарської машинки в цератовому кучерському чохлі, то він, можливо, навіть побив би когось із друзів — стільки було в ньому пристрасті і так він був відданий справі газетної інформації. Йому вже зараз хотілося послати до своєї редакції телеграму-блискавку, але не було про що.

Співробітник профспілчанського органу Ухудшанський, що прибув на вокзал раніше за всіх, походжав неквапно вздовж поїзда. Він ніс із собою «Туркестанский край, полное географическое описание нашего отечества, настольная и дорожная книга для русских людей», твір Семенова-Тянь-Шанського, виданий 1903 року. Він спинявся біля груп тих, що від'їжджали, і тих, що проваджали, і з якоюсь сатиричною нотою в голосі казав:

— Виїжджаєте? Ну, ну!

Або:

— Залишаєтесь? Ну, ну!

Так він пройшов весь поїзд аж до паровоза, довго, задерши голову, дивився на паровоз і нарешті сказав машиністові:

— Працюєте? Ну, ну!

Аж потім журналіст Ухудшанський зайшов до купе, розгорнув останній номер свого профоргану і заглибився в читання власної статті під назвою: «Поліпшити роботу крамничних комісій» з підзаголовком: «Комісії перебудовуються недостатньо». Стаття являла собою звіт про якесь засідання, отож ставлення автора до описаної ним події можна було визначити одним реченням: «Засідаєте? Ну, ну!» Ухудшанський читав до самого від'їзду.

Один з тих, що проваджали, людина з рожевим плюшевим носом і бархатними бачками на скронях, сказав кілька пророчих слів, які всіх страшенно налякали.

— Я знаю такі поїздки,— заявив він,— сам їздив. Ваше майбутнє мені відоме. Тут вас чоловік сто. Їздити ви будете загалом цілий місяць. Двоє з вас відстануть від поїзда на маленькій глухій станції без грошей і документів і наздоженуть вас лише через тиждень, голодні й обірвані. У когось обов'язково украдуть чемодан. Можливо, у Паламидова, або в Лавуазьяна, чи в Навроцького. І потерпілий скиглитиме цілу дорогу і проситиме у сусідів щіточку поголитись. Щіточку він повертатиме непомитою, а мисочку згубить. Один з мандрівників, звичайно, помре, і друзі померлого, замість того щоб їхати на змичку, змушені будуть везти дорогий прах до Москви. Це дуже нудно й огидно — возити прах. Крім того, в дорозі почнуться чвари. Повірте мені! Хто-небудь, хоч би той Паламидов чи Ухудшанський, зробить якийсь антисупільний вчинок, і ви будете довго і нудно його судити, а він з виском і стогонами відмежовуватиметься. Мені все відомо. Ідете ви зараз у капелюхах і кепках, а назад повернетесь у тюбетейках. Найдурніший з вас купить усі атрибути бухарського єврея: бархатну шапку, облямовану шакалом, і товсту ватяну ковдру, зшиту як халат. І, без сумніву, всі ви щовечора співатимете у вагоні «Стеньку Разіна», будете несамовито волати: «И за борт ее бросает в набежавшую волну». Цього ще замало, співатимуть навіть іноземці: «Вниз по матушке по Волге», «сюр нотр мер Вольга, по нашей матери Волге».

Лавуазьян розлютився і замахнувся на пророка друкарською машинкою.

— Ви нам задрите! — сказав він. — Ми не співатимемо.

— Заспіваете, голубчики. Це неминуче. Мені все відомо.

— Не будемо співати.

— Будете. І якщо ви чесні люди, то негайно ж напишіть мені про це в листівці.

У цю мить почувся стриманий крик. З даху багажного вагона впав фоторепортер Меншов. Він видерся туди, щоб зняти моменти від'їзду. Кілька секунд Меншов лежав на пероні, тримаючи над головою апарат. Потім він підвівся, занепокоєно перевірів апарат і знову поліз на дах.

— Падаєте? — запитав Ухудшанський, висовуючись із вікна з газетою в руках.

— Хіба це падіння! — зневажливо сказав фоторепортер. — От коли б ви бачили, як я падав із спірального спуску в Парку культури й відпочинку!

— Ну, ну! — зауважив представник профоргану і зник у вікні.

Видершись на дах і припавши на одне коліно, Меншов продовжував роботу. На нього з виразом виняткового задоволення дивився норвезький письменник, що вже розмістив свої речі в купе й вийшов на перон прогулятися. У письменника було світле дитяче волосся і великий варязький ніс. Норвежець був так захоплений фотомолодечтвом Меншова, що відчув потребу поділитися з кимсь своїми почуттями. Швидкою ходою він підійшов до дідуся — ударника з Трьохгорки, приставив свій вказівний палець до його грудей і верескливо вигукнув:

— Ви!!

Потім вказав на власні груди і так само верескливо викрикнув:

— Я!!

Вичерпавши ось так усі відомі йому російські слова, письменник привітно усміхнувся й побіг до свого вагона, оскільки вже пролунав другий дзвінок. Ударник і собі побіг до свого вагона. Меншов зліз на землю. Закивали голови, з'явилися останні усмішки, майнув фейлетоніст у пальті з чорним бархатним коміром. Коли хвіст поїзда вихляв на вихідній стрільці, з буфетного залу вискочили два брати-кореспонденти — Лев Рубашкін і Ян Скамейкін. У зубах Скамейкіна застряв шніцель по-віденськи. Брати, плигаючи, як молоді собаки, промчали уздовж перону, зіскочили на землю у нафтових плямах і тільки тут, серед шпал, зрозуміли, що поїзда їм не наздогнати.

А поїзд, вибігаючи з Москви у риштованнях, уже завів свою приголомшливу пісню. Він бив колесами, реготав пекельним реготом під мостами і, лише врившись у глибину дачних лісів, трохи заспокоївся і розвинув велику швидкість. Він мав викреслити на глобусі чималу криву, змінити кілька кліматичних провінцій, переміститися з центральної прохолоди у гарячу пустелю, проминути багато великих і малих міст і обігнати московський час на чотири години.

Увечері першого ж дня у вагоні радянських кореспондентів з'явилися двоє вісників капіталістичного світу: представник вільнодумної австрійської газети пан Гейнріх і американець Хірам Бурман. Вони прийшли знайомитися. Пан Гейнріх був невисокого зросту. Містер Хірам прийшов у м'якому капелюсі з підкрученими крисами. Обидва говорили по-російськи досить добре і правильно. Якийсь час усі мовчки стояли в коридорі, із зацікавленням розглядаючи один од-

ного. Для розгону заговорили про Художній театр. Гейнріх театр похвалив, а містер Бурман від дискусії ухилився, зауваживши, що його, як сіоніста, більш за все цікавить в СРСР єврейське питання.

— У нас такого питання вже немає,— сказав Паламидов.

— Як може не бути єврейського питання? — здивувався Хірам.

— Нема. Не існує.

Містер Бурман захвилювався. Усе життя він писав у своїй газеті статті про єврейське питання, і розставатися з цим питанням йому було б боляче.

— Але ж в Росії є євреї? — сказав він обережно.

— Є,— відповів Паламидов.

— Отже, є й питання.

— Ні. Євреї є, а питання немає.

Електрика, якої у вагонному коридорі стало забагато, трохи розрядилася з появою Ухудшанського. Він ішов до умивальника з рушником на шії.

— Розмовляєте? — сказав він, похитуючись від швидкого руху поїзда.— Ну, ну!

Коли він повертвся назад, чистий і бадьорий, з краплями води на скронях, дискусія охопила вже весь коридор. З купе вийшли раджурналісти, з сусіднього вагона з'явилося кілька ударників, прийшли ще два іноземці — італійський кореспондент з фашистським жетоном, — лікторськими різками і сокирою, і німецький професор-сходознавець, що їхав на свято на запрошення ВТКЗ *. Фронт дискусії був досить широкий — від будівництва соціалізму в СРСР до чоловічих беретів, що входили в моду на Заході. І з усіх пунктів питань, які б вони не були, виникали суперечки.

— Сперечаєтесь? Ну, ну! — сказав Ухудшанський, ідучи в своє купе.

У загальному гаморі можна було почути лише окремі вигуки.

— Якщо так,— говорив пан Гейнріх, хапаючи путівця Суворова за косоворотку,— то чого ж ви тринадцять років тільки базикаєте? Чому ви не робите світову революцію, про яку стільки говорите? Отже, не можете? Тоді годі базикати.

— А ми й не будемо робити у вас революцій! Самі зробіте.

* Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном. (1925—1958).— *Ред.*

— Я? Ні, я не робитиму революції.

— Ну без вас зроблять, і вас не питають.

Містер Хірам Бурман стояв, притулившись до тисненого шкіряного простінку і байдуже дивився на сперечальників. Єврейське питання провалилося в якусь дискусійну тріщину на самому початку розмови, а інші теми не викликали в його душі ніяких емоцій. Від групи, в якій німецький професор схвально висловився про переваги радянського шлюбу над церковним, відійшов фейлетоніст-віршувальник, який підписувався псевдонімом Гаргантюа. Він став біля замріяного Хірама і почав йому щось гарячково пояснювати.

Хірам слухав, та швидко переконався, що не зможе нічого розібрати. Гаргантюа весь час поправляв щось у туалеті Хірама, підв'язував йому галстук або ж знімав з нього пушинку чи застебував і знову розстебував гудзика; говорив голосно і, як йому здавалося, навіть виразно. Та в його вимові був якийсь неловимий дефект, що перетворював слова на потрух. Цю свою біду Гаргантюа збільшував ще й тим, що після кожного речення, замиловуючись розмовою, вимагав від співбесідника згоди чи підтвердження.

— Адже так? — говорив він, похитуючи головою, ніби збирався своїм великим носом клюнути якийсь харч. — Хіба не так?

Лише ці слова й були зрозумілі з усієї розмови Гаргантюа. Усе інше зливалося в один дивовижний настирливий рокіт. Містер Бурман з чемністю погоджувався і швидко втік. З Гаргантюа погоджувалися всі, і він вважав себе за людину, яка здатна переконати будь у чому будь-кого.

— Ось бачите, — сказав він Паламидову, — ви не змієте розмовляти з людьми. А я його переконав. Я щойно йому довів, і він зі мною погодився, що ніякого єврейського питання у нас уже не існує. Адже правильно?

Паламидов нічого не розібрав і, кивнувши головою, почав прислухатися до розмови, що відбувалася поміж німецьким схозознавцем і провідником вагона. Провідник давно поривався втрутитись у розмову і лише зараз знайшов вільного співбесідника, собі рівню. Дізнавшись спочатку про знання опонента, а також запитавши ім'я та прізвище співбесідника, провідник відклав убік віник і поволі почав:

— Ви, мабуть, не чули, громадянине професор, що в Середній Азії є така тварина, зветься верблюд. У нього на спині є дві купини. І був у мене знайомий залізничник, ви, мабуть, чули, товариш Должностюк, багажний роздавальник. Сів на цього верблюда поміж купин і вдарив його лози-

ною. Верблюд був лютий і почав його отими своїми купинами давити. Трохи на смерть не задавив. Должностюк, проте, встиг зіскочити. Бойовий був паруб'яга, ви, мабуть, чули? Ну, верблюд йому весь кітель обплював, а кітель щойно з пральні...

Вечірня бесіда вже вичерпалася. Зіткнення двох світів закінчилося благополучно. Сварки якось не виникло. Співіснування двох систем — капіталістичної і соціалістичної — в літерному поїзді хоч-не-хоч мало продовжуватись щось близько місяця. Ворог світової революції, пан Гейнріх, розповів старий дорожній анекдот, після чого всі пішли до ресторану вечеряти, переходячи з вагона у вагон хисткими залізними щитами і мружачи очі від пронизливого вітру. Та в ресторані населення поїзда розсілося нарізно. Тут же, під час вечері, відбулися оглядини. Закордон, репрезентований кореспондентами найбільших газет і телеграфних агентств усього світу, добропристойно налягав на горілку і з жахом, але ввічливо поглядав на ударників у чоботях і на радянських журналістів, які заявилися сюди по-домашньому, в нічних пантофлях і з самими запонками замість галстуків.

Усякі люди сиділи у вагоні-ресторані: і провінціал з Нью-Йорка містер Бурман, і канадська дівчина, що прибула з-за океану лише за годину до відходу літерного поїзда і через те ще як очманіла крутила головою над котлетою в продовгуватій металевій тарілочці, і японський дипломат, і ще один японець, трохи молодший, і пан Гейнріх, жовті очі якого чомусь посміхалися, і молодий англійський дипломат з тонкою тенісною талією, і німець-сходознавець, що терпляче слухав розповідь провідника про існування дивовижної тварини з двома купинами на спині, і американський економіст, і чехословак, і поляк, і четверо американських кореспондентів, зокрема і пастор, що пише для газети спілки християнської молоді, і стопроцентна американка з древньої піонерської родини з голландським прізвиськом, яка уславилася тим, що минулого року відстала в Мінеральних Водах від поїзда і з метою реклами якийсь час переховувалась у станційному буфеті (ця подія викликала в американській пресі великий переполох. Три дні друкувалися статті під інтригуючими заголовками: «Дівчина із старовинної сім'ї в лабетах кавказьких горців-дикунів» і «Смерть або викуп» і багато інших). Одні ставилися до всього радянського вороже, другі мали надію в найкоротший термін розгадати загадкові душі азіатів, треті ж

намагалися добросовісно зрозуміти, що ж врешті-решт діється в Країні Рад.

Радянська сторона гомоніла за своїми столиками. Ударники принесли з собою їжу в паперових кульках і налягали на чай у підстаканниках з білого крупнівського металу. Грошовитіші журналісти замовляли шніцелі, а Лавуазьян, якого раптом охопив приступ слов'янізму, вирішив похизуватися перед іноземцями і замовив нирки-соте. Нирок він не з'їв, бо не любив їх змалку, та все ж поглядав гордо й бундючно на іноземців. І на радянській стороні були різні люди. Був тут сормовський робітник, посланий у цю подорож загальними зборами, і будівельник із Сталінградського тракторного заводу, який десять років тому лежав в окопах проти Врангеля на тому ж полі, де зараз стоїть тракторний гігант, і ткач із Серпухова, якого цікавила Східна магістраль, бо вона мала прискорити доставку бавовни в текстильні райони.

Сиділи тут і металісти з Ленінграда, і шахтарі з Донбасу, і машиніст з України, і керівник делегації у білій російській сорочці з великою бухарською зіркою, одержаною за боротьбу з еміром. Як би здивувався дипломат з тенісною талією, коли б дізнався, що маленький ввічливий віршотворець Гаргантюа вісім разів побував у полоні у різних гайдамацьких отаманів і був навіть розстріляний махновцями, про що він не любив розповідати, бо це викликало дуже неприємні спогади про могилу, з якої йому довелося вибиратися з простреленим плечем.

Можливо, що і представник християнської молоді схопився б за серце, з'ясувавши, що веселий Паламидов був головою армійського трибуналу, а Лавуазьян заради газетної інформації переодягся жінкою і пробрався на збори баптисток, про що і написав велику антирелігійну кореспонденцію, що жоден з присутніх тут радянських громадян не хрестив своїх дітей і що серед цього кожда є навіть четверо письменників.

Різні люди сиділи у вагоні-ресторані.

Другого дня збулися слова плюшевого пророка. Коли поїзд, гуркочучи і ухкаючи, переходив Сизранським мостом Волгу, літерні пасажири неприємними міськими голосами затягли пісню про волзького богатиря. Співаючи, вони намагалися не дивитися один одному в вічі. У сусідньому вагоні іноземці, яким не було добре відомо, де і що належить співати, із захопленням виконували: «Ех, полным полна коробочка», прилучивши до неї дивний приспів: «Ей, юхнем».

Листівки людині з плюшевим носом ніхто не надіслав, було совісно. Один лише Ухудшанський стримував себе, не співав разом з усіма. Тоді як пісенний розпал охопив увесь поїзд, лише один він мовчав, зціпивши зуби і вдаючи, що читає «*Полное географическое описание нашего отечества*». Він був суворо покараний. Музичний пароксизм стався з ним вночі, далеко за Самарою. Опівночі, коли цей незвичайний поїзд уже спав, з купе Ухудшанського долинув хиткий голос: «*Есть на Волге утес, диким мохом порос*». Подорож узяла своє.

А ще пізніше, коли заснув і Ухудшанський, двері на площадці відчинилися, на мить долинув вільний гуркіт коліс, і в порожній розкішний коридор, озираючись, увійшов Остап Бендер. Якусь мить він вагався, а потім сонно зробив помах рукою і відчинив перші ж двері купе. При світлі синьої нічної лампочки спали Гаргантюа, Ухудшанський і фотограф Меншов. Четвертий, верхній диванчик був вільний. Великий комбінатор недовго роздумував. Відчуваючи втому в ногах після тяжких поневірянь, безповоротних втрат і двогодинного стояння на підніжжі вагона, він поліз нагору. Звідтіля він уздрів дивовижне видіння: біля вікна на столику, задерши ніжки вгору, як голоблі, лежала білотіла варена курка.

— Я йду непевною стежкою Паніковського, — прошепотів Остап.

Сказавши це, він потяг курку до себе і з'їв її без хліба і солі. Кістки він засунув під твердий полотняний валик. Він заснув щасливий під скрипіння перебірок, вдихаючи неповторний залізничний запах фарби.

РОЗДІЛ XXVII

«ДОЗВОЛЬТЕ УВІЙТИ НАЙМАНЦЕВИ КАПІТАЛУ»

Уночі Остапові наснилося засмучене, як у тумані, обличчя Зосі, а потім привидівся Паніковський. Порушник конвенції був у кучерському капелюсі з пером і, заламуючи руки, казав: «Бендере! Бендере! Ви не знаєте, що таке курка! Це дивовижний жирний птах, курка!» Остап не розумів і сердився: «Яка курка? Адже ваш фах — гуска!» Та Паніковський наполягав на своєму: «Курка, курка, курка!»

Бендер проснувся. Низько над головою він побачив стелю, вигнуту, як віко бабусиної скрині. Біля самісінького носа великого комбінатора ворушилася багажна сітка. У купе було дуже багато світла. Крізь напівопущене вікно вривалося гаряче повітря Оренбурзького степу.

— Курка! — долинуло знизу. — Куди ж могла подітися моя курка? Окрім нас, в купе нікого нема. Адже правда, немає? Дозвольте, а це чії ноги?

Остап затулив очі рукою і одразу згадав, що так робив і Паніковський, коли йому загрожувала біда. Віднявши руку, великий комбінатор побачив голови, які з'явилися на рівні його полиці.

— Спите? Ну, ну! — сказала перша голова.

— Скажіть, шановний, — доброзичливо промовила друга, — це ви з'їли мою курку? Адже правда? Хіба не так?

Фоторепортер Меншов сидів унизу, засунувши обидві руки по лікті в чорний фотографічний мішок. Він перезаряджував касети.

— Так, — стримано сказав Остап. — Я з'їв її.

— От спасибі! — несподівано вигукнув Гаргантюа. — А я вже не знав, що мені з нею робити. Адже спека, курка могла зіпсуватися. Добре! Викидати шкода! Хіба не так?

— Звісно, — сказав обережно Остап, — я дуже радий, що міг зробити вам цю невеличку послугу.

— Ви з якої газети? — запитав фоторепортер, продовжуючи з млосною посмішкою шарудіти у мішку. — Ви не в Москві сіли?

— Ви, я бачу, фотограф, — сказав Остап, ухмляючись від прямої відповіді, — я знав одного провінціального фотографа, який навіть консерви відкривав тільки при червоному світлі, боявся, що інакше вони зіпсуються.

Меншов засміявся. Дотеп нового пасажера був йому до смаку. І цього ранку більш ніхто не ставив великому комбінаторові слизьких запитань. Він сплигнув з канапи і, погладивши свої щоки, на яких за три дні виросла розбійницька щетина, допитливо глянув на доброго Гаргантюа. Фейлетоніст-віршувальник розпакував чемодан, вийняв звідтіль приладдя для гоління і, подаючи його Остапові, довго щось пояснював, ключучи невидимий харч і щохвилини вимагаючи підтвердження своїх слів.

Поки Остап голився, мився й чистився, Меншов, оперезаний фотографічними пасками, поширював по всьому вагону звістку, що в їхньому купе їде новий провінціальний кореспондент, що наздогнав поїзд вночі літаком і з'їв

курку Гаргантюа. Розповідь про курку викликала велике пожвавлення. Майже всі кореспонденти прихопили з собою в дорогу домашній харч: коржики, січені котлети, батони і круті яйця. Цей харч ніхто не їв. Кореспонденти віддавали перевагу ресторанові.

І не встиг Бендер закінчити свій туалет, як у купе заявився товстун-письменник у м'якій дитячій курточці. Він поклав перед Остапом дванадцять яєць і сказав:

— З'їжте. Це яйця. Оскільки яйця існують, хтось же мусить їх їсти?

Потім письменник визирнув у вікно, поглянув на бородавчатий степ і з прикрістю сказав:

— Пустеля — це бездарно. Але вона існує. І з цим треба рахуватись.

Він був філософ. Вислухавши подяку Остапа, письменник струснув головою і пішов до свого купе дописувати оповідання. Як людина пунктуальна, він будь-що вирішив щодня писати оповідання. І це він виконував із старанністю кращого учня. Очевидно, його надихала думка про те, що, оскільки існує папір, то мусить же хтось на ньому писати.

Приклад філософа наслідували й інші пасажири. Навроцький приніс у банці фарширований перець. Лавуазьян — котлети, на які налипли газетні рядки, Сапегін — оселедця і коржики, а Дністров — склянку яблучного повидла. Приходили й інші, та Остап припинив прийом.

— Не можу, не можу, друзі мої, — казав він, — зроби одному послугу, як уже всі насядуть.

Кореспонденти йому дуже сподобалися. Остап ладен був розчулитися, але він так наївся, що не мав змоги віддатися ніяким почуттям. Він ледве заліз на свою полицю і проспав майже цілий день.

Минала третя доба подорожі. Чекаючи подій, літерний поїзд нудився. До Магістралі було ще далеко, нічого вартого уваги не сталося, і все ж таки московські кореспонденти, змучені бездіяльністю, скося поглядали один на одного.

«А що, коли хто-небудь щось знає і послав про це блискавку до своєї редакції?»

Нарешті Лавуазьян не витримав і послав телеграфне повідомлення: «Проїхали Оренбург крпк труби паровоза валить дим крпк настрій бадьорий кома делегатських вагонах розмови лише Східну магістраль крпк шліть інструкції блискавкою Аральське море Лавуазьян».

Тасмницю швидко було розкрито, і на наступній же станції біля телеграфного віконця стала черга. Усі послали повідомлення про бадьорий настрій і про паровозну трубу, з якої валує дим.

Для іноземців широке поле діяльності відкрилося одразу ж за Оренбургом, коли вони побачили першого верблюда, першу юрту і першого казаха у гостроверхій хутовій шапці і з батоном у руці. На полустанку, де випадково зупинився поїзд, принаймні двадцять фотоапаратів націлилися на верблюда морду. Почалася екзотика, кораблі пустелі, волелюбні сини степів та інше романтичне тягло.

Американка із старовинної сім'ї в круглих окулярах з темними скельцями вийшла з вагона. Від сонячного світла її захищав також зелений зонтик. У цьому вигляді її довго знімав ручною кінокамерою «Аймо» сивий американець. Спочатку вона стояла поряд з верблюдом, потім попереду нього і нарешті на ньому, примостившись поміж купинами, про які так зворушливо розповідав провідник. Маленький і злий Гейнріх вештався у натовпі й усім казав:

— Ви за нею стежите, а то вона випадково застрягне на станції і знову в американській пресі буде сенсація: «Відважна кореспондентка в лабетах оскаженілого верблюда».

Японський дипломат стояв за два кроки від казаха. Обидва мовчки дивилися один на одного. У них були однакові трохи сплюснуті обличчя, жорсткі вуса, жовта лакогана шкіра і припухлі, вузькі очі. Їх би вважали за близнят, коли б казах був не в баранячому кожусі, підірезаному ситцевим очкурором, а японець — в сірому костюмі з Лондона, коли б казах не почав читати лише минулого року, а японець не скінчив двадцять років тому два університети — в Токіо і в Парижі. Дипломат відійшов на крок, прихилив голову до дзеркальця і клацнув фотоапаратом. Казах засміявся, сів на свого кошлатого коника і рушив у степ.

Та вже на наступній станції в романтичну повість увійшли нові елементи. За станційним приміщенням лежали червоні циліндричні бочки — залізна тара для пального, жовтів новий дерев'яний будинок і перед ним, важко вгрузаючи в землю гусеницями, тяглася тракторна шеренга: на стосі шпал, укладених як ґрати, стояла дівчина-трактористка в чорних робочих штанах і у валянках. Тут радянські кореспонденти взяли реванш. Тримавши фотоапарати на рівні

очей, вони пішли в атаку на дівчину. Попереду всіх піджався Меншов.

У зубах він тримав алюмінієву касету і своїми рухами нагадував стрільця, що робить перебіжку в цепу. Та, якщо верблюд фотографувався, розуміючи своє незаперечне право на славу, то трактористка виявилася значно скромнішою. Знімків п'ять вона трималася спокійно, а потім почервоніла і пішла. Фотографи переключилися на трактори. До речі, на обрії, позаду машин, з'явився ланцюжок верблюдів. Усе це — трактори і верблюди — чудово вкладалося в рамки кадру під назвою «Старе і нове», або ж «Хто кого?»

Остап проснувся перед заходом сонця. Поїзд продовжував бігти пустелею. Коридором блукав Лавуазьян, підбиваючи товаришів на видання спеціальної поїзної газети. Він навіть вже придумав назву: «На всіх парах».

— Хіба це назва? — сказав Остап. — Ось я бачив стінгазету в одній пожежній команді. Вона звалася «З вогню та в полум'я». Це була назва!

— Ви — професіонал пера! — закричав Лавуазьян. — Признайтесь, що ви просто лінуєтесь писати для рупора поїзної громадськості.

Великий комбінатор не заперечував, що він — професіонал пера. У разі потреби він міг, не моргнувши й оком, пояснити, що він репрезентує собою в цьому поїзді «Чорноморську газету». А втім, потреби в цьому не було, бо поїзд був спеціальний і його не навідували сердиті контролери з нікелевими щипцями. Та Лавуазьян уже сидів із своєю друкарською машинкою у вагоні ударників, де його пропозиція викликала метушню. Старик із Трьохгорки вже писав хімічним олівцем допис про необхідність влаштувати в поїзді вечір обміну досвідом і літературні читання, вже підшукували карикатуриста і мобілізували Навроцького збирати анкети про те, які підприємства з числа представлених делегатами краще виконали свій промфінплан.

Увечері в купе Гаргантюа, Меншова, Ухудшанського і Бендера зібралось багато газетного люду. Сиділи тісно, по шість чоловік на канапі. Згори звисали голови і ноги. Холод ночі відчутно освіжив журналістів, яких цілий день мучила спека, а довгі такти коліс, що не змовкали вже три дні, настроювали на дружбу. Говорили про Східну магістраль, згадували своїх редакторів і секретарів, розповідали про смішні газетні ляпсуси і гуртом докоряли Ухудшанському за відсутність у його характері журналістської жилки.

Ухудшанський високо задирав голову і з почуттям своєї зверхності відповідав:

— Базікасте? Ну, ну!

У розпалі веселих розмов з'явився пан Гейнріх.

— Дозвольте ввійти найманцеві капіталу, — швидко проказав він.

Гейнріх прилаштувався на колінах товстуна-письменника, від чого письменник закректав і стоїчно подумав: «Якщо у мене є коліна, то мусить же на них хтось сидіти? Ну, от він і сидить».

— Ну, як будеється соціалізм? — нахабно запитав представник вільнолюбної газети.

Якось так склалося, що до всіх поїзних іноземців зверталися чемно, додаючи до їхніх прізвищ ще й «містер», «гер», чи «сеньйор», а кореспондента вільнолюбної газети називали просто Гейнріх, вважали базікалом, ставились до нього несерйозно. Тому на поставлене руба питання Паламидов відповів:

— Гейнріх! Ви даремно клопочетеся. Зараз ви знову лятимете Радянську владу, це нудно і нецікаво. До того ж ми це можемо почути від злої баби в черзі.

— Зовсім не те, — сказав Гейнріх, — я хочу розказати біблейську історію про Адама і Єву. Ви дозволите?

— Слухайте, Гейнріх, чому ви так добре розмовляєте російською мовою? — запитав Сапегін.

— Навчився в Одесі, коли в тисяча дев'ятсот вісімнадцятому році з армією генерала фон Бельца окупував це чудове місто. Я тоді був у чині лейтенанта. Ви, напевне, чули про фон Бельца?

— Не тільки чули, — сказав Паламидов, — а й бачили. Ваш фон Бельц лежав у своєму золотому кабінеті в палаці командуючого Одеським військовим округом з простреленою головою. Він застрелився, дізнавшись, що у вашій країні вибухнула революція.

Почувши слово «революція», пан Гейнріх офіційно посміхнувся і сказав:

— Генерал лишився вірним присязі.

— А ви чому не застрелилися, Гейнріх? — запитали з горішньої полиці. — Як у вас вийшло з присягою?

— Ну, то будете слухати біблейську історію? — роздратовано запитав представник вільнолюбної газети.

Однак його ще якийсь час розпікали запитаннями про присягу і лише тоді, коли він уже зовсім образився і збирався йти, погодилися слухати історію.

*Розповідь пана Гейнріха
про Адама та Єву*

— Жив, панове, у Москві молодий чоловік, комсомолец. Звали його Адам. І була в тому ж місті молода дівчина, комсомолка Єва. І от ці молоді люди пішли якось погуляти до московського раю — в Парк культури і відпочинку. Не знаю, про що вони там розмовляли. У нас молоді люди здебільшого розмовляють про любов. Та ваші Адам і Єва були марксистами і, можливо, говорили про світову революцію. В усякому разі, сталося так, що, прогулюючись колишнім Нескучним садом, вони присіли на траву під дерево. Не знаю, яке це було дерево. Можливо, це було древо пізнання добра і зла. Та марксисты, як вам відомо, не люблять містики. Їм, очевидно, здалося, що це звичайнісінька горобина. Продовжуючи розмову, Єва зірвала з дерева гілку і подарувала її Адамові. Та в цю мить з'явилася людина, яку позбавлені фантазії молоді марксисты сприйняли за садового сторожа. А це був, очевидно, ангел із вогненним мечем. Невдоволений ангел, лаючись, повів Адама і Єву до контори для складання протоколу за шкоду, вчинену садовому господарству. Ця незначна побутова подія відвернула увагу молодих людей від високої політики, і Адам помітив, що перед ним стоїть ніжна Єва, а Єва помітила, що перед нею стоїть мужній Адам. І молоді люди покохали одне одного. Через три роки в них уже було два сини.

Дійшовши до цього місця, пан Гейнріх несподівано замовк, запихуючи в рукава м'якенькі смугасті манжети.

— Ну й що? — запитав Лавуазьян.

— А те, — гордо сказав Гейнріх, — що одного сина звать Каїн, а другого — Авель і що за певний час Каїн уб'є Авеля, Авраам народить Ісаака, Ісаак народить Іакова, і взагалі вся біблейська історія почнеться спочатку, і ніякий марксизм перешкодити цьому не зможе. Усе повторюється. Буде й потоп, буде і Ной з трьома синами, і Хам образить Ноя, буде і Вавилонська башта, яку ніколи не добудують, панове. І так далі. І нічого нового на світі не станеться. Так що ви даремно гарячкували з приводу нового життя.

І Гейнріх задоволено відкинувся назад, придавивши вузенькою, як в оселедця, спиною добродушного товстуна-письменника.

— Усе це було б чудово, — сказав Паламидов, — коли б було підтверджено доказами. Та доказів у вас немає. Вам

просто хочеться, щоб було так. Забороняти вам вірити в чудо немає потреби. Вірте, моліться.

— А у вас є докази, що буде інакше? — вигукнув представник вільнолюбної газети.

— Є,— відповів Паламидов,— один з них ви побачите післязавтра, на змищі Східної магістралі.

— Ну-у, починається! — забурчав Гейнріх.— Будівництво! Заводи! П'ятирічка! Що ви мені тикаєте в очі це залізо? Найважливіше — дух! Усе повториться! Буде й тридцятилітня війна, і столітня! І знову спалюватимуть людей, які насміляться сказати, що земля кругла. І знову дуритимуть бідного Іакова, примусять його працювати задарма сім років і підсунуть йому некрасиву короткозору дружину Лію замість пишногогрудої Рахілі. Усе, все повториться. І Вічний Жид, як і колись, мандруватиме по землі...

— Вічний Жид ніколи більше не мандруватиме! — раптом сказав великий комбінатор, оглянувши присутніх веселим поглядом.

— І це ви теж можете довести фактами протягом двох днів?! — заволав Гейнріх.

— Хоч зараз,— увічливо відповів Остап.— Якщо присутні дозволять, я розкажу про те, що сталося з так званим Вічним Жидом.

Товариство охоче дозволило. Усі приготувалися слухати розповідь нового пасажира, а Ухудшанський навіть промовив: «Розповідаєте? Ну, ну».

І великий комбінатор почав.

Розповідь Остапа Бендера про Вічного Жида

— Не буду нагадувати вам довгої і нудної історії Вічного єврея. Скажу лише, що близько двох тисяч років цей пошлий дідуган швендяв по всьому світу, не прописуючись у готелях, набридаючи громадянам своїми скаргами на високі залізничні тарифи, через які йому доводилося ходити пішки. Його бачили багато разів. Він був присутній на історичному засіданні, де Колумбу так і не пощастило звітувати за авансові суми, взяті ним на відкриття Америки. Ще зовсім юнаком йому довелося бачити римську пожежу. Років півторасти він прожив в Індії, викликаючи велике здивування йогоїв своєю живучістю і сварливим характером. Одно слово, старий міг би розповісти багато цікавого,

якби наприкінці кожного сторіччя писав мемуари. Але Вічний Жид був неписьменний і до того ж мав діряву пам'ять.

Не так давно старий проживав у прекрасному місті Ріо-де-Жанейро, пив прохолодні напої, дивився на океанські пароплави і разгулював під пальмами в білих штанях. Штани ці він придбав принагідно вісімсот років тому в Палестині у якогось лицаря, що відвоював гроб господній, і вони були ще зовсім як нові. І раптом старий занепокоївся. Захотілося йому в Росію, на Дніпро. Він бував усюди — і на Рейні, і на Гангу, і на Міссісіпі, і на Ян-Цзи, і на Нігері, і на Волзі. Не був він тільки на Дніпрі. Заманулося йому, бачте, глянути на цю широку ріку.

Якраз 1919 року Вічний Жид у своїх лицарських штанях нелегально перейшов румунський кордон. Чи варто говорити про те, що на животі він ніс вісім пар шовкових панчіх і пляшечку паризьких парфумів, які одна кишинівська дама просила передати київським родичам. У той бурхливий час переправу контрабанди через кордон на животі називали «носити в припарку». Цьому ділу старого швидко навчили в Кишиневі. Коли Вічний Жид, виконавши доручення, стояв на березі Дніпра, звівши неохайну зелену бороду, до нього підійшла людина із жовто-блакитними лампасами і петлюрівськими личками і суворо запитала:

— Жид?

— Жид, — відповів старий.

— Ну, ходімо, — запросив суб'єкт з лампасами.

І повів його до курінного отамана.

— Жида спіймали, — доповів він, підштовхуючи старого коліном.

— Жид? — запитав отаман з веселим подивом.

— Жид, — відповів мандрівник.

— А ось поставте його до стінки, — лагідно сказав курінний.

— Але ж я Вічний! — заволав старий.

Дві тисячі років він пожадливо чекав смерті, а зараз йому раптом захотілося жити.

— Мовчи, жидівська морда! — радісно викрикнув губатий отаман. — Рубай його, хлопці-молодці!

І Вічного мандрівника не стало.

— От і все, — закінчив Остап.

— Думаю, що вам, пане Гейнріх, як колишньому лейтенанту австрійської армії, відомі звички ваших друзів петлюрівців? — сказав Паламидов.

Гейнріх нічого не відповів і одразу ж пішов. Спочатку всі думали, що він образився, та вже наступного дня з'ясувалося, що кореспондент вільнолюбної газети з радянського вагона пішов прямісінько до містера Хірама Бурмана, якому і продав історію про Вічного Жида за сорок доларів. І Хірам з першої ж станції передав розповідь Остапа Бендера телеграфом до своєї газети.

РОЗДІЛ XXVIII

ПІТНИЙ ВАЛ НАТХНЕННЯ

На ранок четвертого дня путі поїзд узяв напрямок на схід. Мимо снігових пасом Гімалаїв, пролітаючи з гуркотом штучні споруди (містки, тунелі, труби для проходження паводкових вод і таке інше), кидаючи трепетну тінь на гірські струмки, літерний поїзд проскочив містечко під тополями і довго вихляв під самісіньким боком великої снігової гори. Не маючи сили подолати перевал одразу, літерний підсакував угору то справа, то зліва, повертався назад, пихтів, знову повертався, терся об гору своїми сірими від пилюки боками, хитрував, мудрував — і таки видерся на волю. Вправно попрацювавши колесами, поїзд хвацько зупинився на останній станції перед початком Східної магістралі.

У клубках дивовижного сонячного світла, на фоні алюмінієвих гір, стояв паровоз кольору молодої трави. Це був подарунок станційних робітників новій залізниці.

Протягом досить значного часу по лінії подарунків до свят і річниць у нас було не все гаразд. Здебільшого дарували або ж невеличку, завбільшки з кішку, модель паровоза, або ж, навпаки, зубило, розміром з телеграфний стовп. Таке нестерпне перетворення маленьких предметів у великі і навпаки відбирало багато часу і грошей. Нікчемні паровозики припадали пилом на канцелярських шафах, а титанічне зубило, перевезене на двох фургонах, безглуздо і дико іржавіло у дворі ювілейної установи.

Та паровоз ОВ, ударно випущений з капітального ремонту, був зовсім нормальний, і по всьому видно було, що зубило, яким без сумніву його ремонтували, теж було звичайного розміру. Красивий подарунок негайно ж упрягли в поїзд, і «овечка», як звикли називати в смузі відчуження паровози

серії ОВ, несучи на своєму передку плакат «Дайош змичку!», покотив до південного верхів'я магістралі — станції Горної.

Рівно два роки тому тут пролягла на землі перша чорносиня рейка, відлита на уральському заводі. З того часу з прокатних станів заводу безперервно вилітали вогненні штаби рейок. Магістраль вимагала їх усе більше й більше. Укладальні «містечка», які йшли назустріч одне одному, на довершення всього викликали одне одного на змагання і взяли такий темп, що всі постачальники матеріалів потрапили в скрутне становище.

Вечір на станції Горній, освітлений рожевими і зеленими ракетами, був такий чудовий, що старожили, якби вони тут були, звичайно, сказали б, що такого вечора вони не пам'ятають. На щастя, старожилів у Горній не було. Ще 1928 року тут не було не тільки старожилів, а навіть будинків і станційних приміщень, ні залізничної колії, ні дерев'яної тріумфальної арки із закликami і прапорами, що лопотіли на вітрі. Саме поблизу неї спинився літерний поїзд.

Поки під гасово-жаровими ліхтарями відбувався мітинг і все населення скупчилося біля трибуни, фоторепортер Меншов з двома апаратами, штативом і машинкою для магнію кружляв навколо арки. Арка здавалася фотографу цілком придатною, вона б вийшла на знімку чудово. Але поїзд, що стояв кроків за двадцять від неї, вийшов би замалім. Якщо ж знімати з боку поїзда, то маленькою вийшла б арка. У таких випадках Магомет, як відомо, йшов до гори, прекрасно розуміючи, що гора до нього не піде. Та Меншов зробив те, що здалося йому найпростішим. Легким тоном, яким у трамваї просять трохи посунутись, він попросив подати поїзд під арку. Окрім того, він наполягав на тому, щоб з труби паровоза повалила густа біла пара. Він ще вимагав, щоб машиніст безстрашно дивився з віконця в простір, тримаючи долоню козирком над очима. Залізничники розгубилися і, гадаючи, що це саме так і треба, прохання задовольнили. Поїзд з брязкотом підтягся до арки, з труби валила потрібна фотографові пара, і машиніст, висунувшись з віконця, зробив звіряче обличчя. Тоді Меншов запалив стільки магнію, що затремтіла земля і на сто кілометрів навколо загавкали собаки. Зробивши знімок, фотограф стримано подякував залізничний персонал і поспіхом пішов до свого купе.

Пізно вночі літерний поїзд уже йшов по Східній магістралі. Коли населення поїзда лягало спати, в коридор вагона

вийшов фотограф Меншов і, ні до кого не звертаючись, журно сказав:

— Дивовижний випадок! Виявилось, що цю прокляту арку я знімав на порожню касету! Так що нічого не вийшло.

— Не біда,— заспокоїв його Лавуазьян,— дрібниця. Попросите машиніста, і він враз дасть задній хід. За якихось три години ви знову будете в Горній і повторите свій знімок. А змичку можна буде на день відкласти.

— Чорта пухлого тепер знімеш! — тужно промовив фоторепортер.— У мене вийшов весь магній, а то, звичайно, довелось би повернутись.

Подорож по Східній магістралі приносила великому комбінаторові багато радощів. Кожна година наближала його до Північного укладального містечка, де перебував Корейко. Подобались Остапові й літерні пасажири. Це були молоді веселі люди, без бюрократичних божевільностей, якими відзначалися його геркулесівські знайомі. Для повного щастя не вистачало грошей. Подаровану провізію він з'їв, а вагон-ресторан вимагав готівку. Спочатку Остап, коли нові друзі кликали його обідати, казав, що не має апетиту, та швидко зрозумів, що так жити не можна. Якийсь час він придивлявся до Ухудшанського, який цілий день просиджував біля вікна в коридорі, дивлячись на телеграфні стовпи і на пташок, що злітали з дротів. При цьому ледь помітна сатирична посмішка торкалася губи Ухудшанського. Він відкидав назад голову і шепотів птахам: «Пурхаєте! Ну, ну!» Остап настільки зацікавився Ухудшанським, що навіть познайомився з його статтею «Поліпшити роботу крамничних комісій». Після цього Бендер ще оглянув дивовижного журналіста з ніг до голови, недобре посміхнувся і, відчувши знайоме хвилювання стрільця-мисливця, зачинився в купе. Звідтіль він вийшов лише через три години, тримаючи в руках великий розграфлений, як відомість, аркуш паперу.

— Пишете? — мляво запитав Ухудшанський.

— Спеціально для вас,— відповів великий комбінатор.— Ви, я помічаю, весь час терзаетесь муками творчості. Писати, звичайно, це нелегка річ. Як старий майстер передових, ваш побратим по перу, я можу це засвідчити. Але я винайшов таку штуковину, яка позбавляє необхідності чекати, поки на вас нахлине пінний вал натхнення. Ось. Можете глянути.

І Остап поклав перед Ухудшанським аркуш, на якому було написано:

**УРОЧИСТИЙ КОМПЛЕКТ
НЕЗАМІННИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ НАПИСАННЯ
ЮВІЛЕЙНИХ СТАТЕЙ, ТАБЕЛЬНИХ ФЕЙЛЕТОНІВ,
А ТАКОЖ СВЯТКОВИХ ВІРШІВ, ОД І ТРОПАРІВ.**

РОЗДІЛ 1-Й. СЛОВНИК

Іменники

1. Вигуки.
2. Трудящі.
3. Зоря.
4. Життя.
5. Маяк.
6. Помилки.
7. Стяг (прапор).
8. Ваал.
9. Молох.
10. Прислужник.
11. Час.
12. Ворог.
13. Поступ.
14. Вал.
15. Піски.
16. Стрибок.
17. Кінь.
18. Серце.
19. Минуле.

Прикметники

1. Імперіалістичний.
2. Капіталістичний.
3. Історичний.
4. Останній.
5. Індустріальний.
6. Сталевий.
7. Залізний.

Дієслова

1. Полум'яніти.
2. Здіймати (ся.).
3. Викривати.
4. Червоніти.
5. Злітати (ся.).
6. Вершити (ся.).
7. Співати.
8. Обмовляти.
9. Скреготати.
10. Загрожувати.

Художні епітети

1. Злісний.
2. зубовний.

Інші частини мови

1. Дев'ятий.
2. Дванадцятий.
3. Хай!
4. Нехай!
5. Вперед!

(вигуки, прийменники, сполучники, коми, три крапки, знаки оклику, лапки і таке інше).

Примітка: Коми ставити перед «що», «котрий» і «якщо». Три крапки, знаки оклику і лапки — де тільки є можливість.

РОЗДІЛ II. ТВОРЧА ЧАСТИНА

(Складається виключно із слів 1-го розділу)

§1. ПЕРЕДОВА СТАТТЯ

Дев'ятий вал

Східна магістраль — це залізний кінь, який, здіймаючи сталевими стрибками піски минулого, вершить поступ історії, викликаючи черговий зубовний скрегіт ворога, викриваючи його наклепи. На нього вже здійнявся дев'ятий вал, що загрожує дванадцятою годиною, останньою годиною прислужникам імперіалістичного Молоха, цього капіталістичного Ваала та, незважаючи на помилки, хай червоніють і нехай майорять стяги на маяку індустріалізації, що палає під вигуки трудящих, яким під пісню сердець виявляється зоря нового життя; вперед!

§ 2. ХУДОЖНІЙ НАРИС-ФЕЙЛЕТОН

Хай!

— Уперед!

Він палає під вигуки трудящих...

Він виявляє зорю нового життя...

— Маяк!

Індустріалізації!

Хай окремі помилки. Хай! Та зате як червоніють... Як зоріють... як злітають, як здіймаються стяги. Ці прапори!

Хай — Ваал капіталізму! Хай — Молох імперіалізму! Хай!

Та на прислужників уже здіймається:

— Останній вал!

— Дев'ята година!

— Дванадцятий Ваал!

Хай обмовляють! Хай скрегоцуть. Хай виявляє себе злісний ворог! Звершується історичний поступ. Піски минулого злітають стрибками сталі.

Це — «залізний» «кінь»...

Це:

— Східна!

— Магістраль!

«Співають серця»...

§ 3. ХУДОЖНИЙ ВІРШ

А) Тринадцятий Ваал

Серця співають поступ днів,
Маяк життя зоріє.
І хай тремтять всі вороги
Від громів індустрії.
Залізний кінь несе вперед.
Історій скік ламає,
Сім'ю трудящих він несе,
Помилки виявляє.
Здіймається останній час,
Зачервонів дев'ятий вал,
Вже йде дванадцята для вас
Тобі, Молох — Ваал!

Б) Східний варіант

Цвіте урюк під гамір днів,
Зоря осяяла кишлак.
А між ариків і полів
Поважно походжа ішак.

Азіатський орнамент

1. УРЮК (абрикоси).
 2. АРИК (канал).
 3. ШАК (осел).
 4. ПЛОВ (страва).
 5. БАЙ (недобра людина).
 6. БАСМАЧ (недобра людина).
 7. ШАКАЛ (тварина).
 8. КИШЛАК (село).
 9. ПІЛА (чашка).
 10. МЕДРЕСЕ (духовне училище).
 11. ІЧИГИ (взуття).
 12. ШАЙТАН (чорт).
 13. АРБА (віз).
 14. ШАЙТАН-АРБА (Середньоазіатська залізниця).
 15. ТВОЯ — МОЯ НЕ РОЗУМІЙ
 16. МАЛА-МАЛА
- } вислови

Додаток

За допомогою матеріалів 1-го методом розподілу 2-го пишуться також: романи, повісті, поеми в прозі, оповідання, побутові зарисовки, художні репортажі, хроніка, епоси, п'єси, політогляди, гра в політфанти, радіоораторії і т. ін.

Коли Ухудшанський ознайомився зі змістом документа, його очі, досі мутні, загорілися. Перед горе-журналістом, який перебивався на звітах про засідання, раптом відкрилися іскристі стилістичні високощі.

— І за все — двадцять п'ять тугриків, двадцять п'ять монгольських карбованців, — нетерпляче сказав великий комбінатор, страждаючи від голоду.

— У мене немає монгольських, — промовив співробітник профоргану, не випускаючи з рук «Урочистий комплект».

Остап погодився взяти звичайними карбованцями, запросив Гаргантюа, якого вже називав «кумом та благодійником», і разом з ним пішов до вагона-ресторану. Йому принесли карафку горілки, яка поблискувала кригою і ртуттю, салат і величезну, як підкова, котлету. Після горілки, від якої він відчув приємне запаморочення, великий комбінатор таємниче розповів кумові і благодійнику, що в Північному укладальному містечку він має надію розшукати людину, яка винна йому невелику суму. Тоді він покличе всіх кореспондентів на банкет. На це Гаргантюа відповів багатослівною переконливою промовою, з якої, як завжди, не можна було розібрати жодного слова. Остап підкликав буфетника і розпитав, чи той везе шампанське, і скільки пляшок, і що є ще з делікатесів, і в якій кількості. Він пояснив, що всі ці відомості йому потрібні, бо за два дні він має намір дати банкет своїм товаришам по перу. Буфетник заявив, що буде зроблено все, що можна зробити.

— Згідно із законами гостинності, — додав він чомусь.

Чим ближче було до місця змички, кочівників ставало все більше й більше. Вони спускалися з гір напереріз поїзду, в шапках, схожих на китайські пагоди. Літерний з гуркотом ішов далі крізь скелясті порфірні виїмки, пройшов уже новий трипролітний міст, останню ферму якого було поставлено ще тільки вчора, почав штурмувати знаменитий Кришталевий перевал. Знаменитим зробили його будівники магістралі, виконавши всі підривні й укладальні роботи за три місяці, замість восьми, зазначених у плані.

Поїзд поступово обростав побутом. Іноземці, які виїхали з Москви у твердих, наче зроблених з аптекарської порцеляни комірцях, у важких шовкових галстуках і суконних костюмах, почали розсупонюватися. Доконала спека. Першим порушив форму одягу хтось з американців. Сором'язливо посміхаючись, він вийшов із свого вагона

в дивовижному убранні. На ньому були грубі жовті черевики, панчохи і штани-гольф, рогові окуляри і російська косоворотка, вишита хрестиком, які носять хлібзаготівельники. І що більшала спека, то все менше лишалося іноземців, вірних ідеям європейського костюма. Косоворотки, апашки, гейші, сорочки-фантазі, толстовки, псевдотолстовки і напівтолстовки, одеські сандалії і капці зовсім змінили зовнішній вигляд робітників преси капіталістичного світу. Вони стали дуже схожими на старовинних радянських службовців, і їх до нестями хотілося чистити, випитувати, що вони робили до 1917 року, чи вони не бюрократи, чи не головотяпи, чи благополучно у них з родичами.

Старанна «овечка», обвішана прапорами і гірляндами, пізно вночі втягла літерний поїзд на станцію Гремячий Ключ, місце змички. Кінооператори палили римські свічки. У їхньому різкому білому світлі стояв начальник будівництва, схвильовано дивлячись на поїзд. Вогнів у вагонах не було. Усі спали. І тільки урядовий салон світився великими квадратними вікнами. Двері його швидко відчинилися, і на низьку землю сплигнув член уряду.

Начальник магістралі зробив крок уперед, узяв під козирок і виголосив рапорт, якого чекала вся країна. Східну магістраль, що з'єднувала прямою дорогою Сибір і Середню Азію, було прокладено на рік раніше строку.

Коли формальності було закінчено, рапорт віддано і прийнято, двоє немолодих і несентиментальних людей поцілувалися.

Усі кореспонденти, як радянські, так і іноземні, і Лавуазьян, який посилав телеграму про дим, що йшов з паровозної труби, і канадська дівчина, яка стрімголов мчала сюди з-за океану, — всі спали. Лише один Паламидов метушився на свіжому насипу, розшукуючи телеграф. Він розрахував, що коли пошле блискавку негайно, то вона з'явиться ще в ранковому номері. І в чорній пустелі він знайшов наспіх збитий будиночок телеграфу.

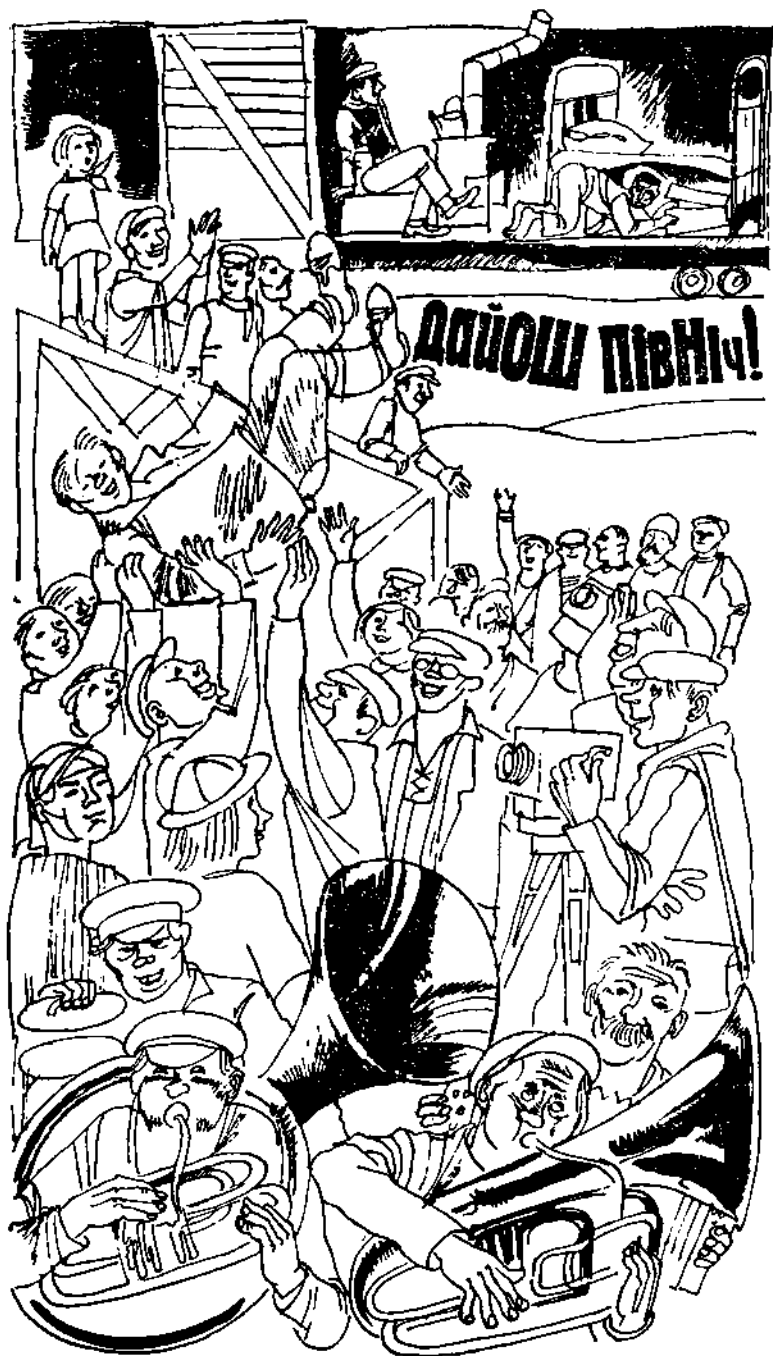
«Виблиску зірок, — писав він, лютуючи на олівець, — віддано рапорт закінчення магістралі крпк був присутнім історичному поцілунку начальника магістралі членом уряду Паламидов».

Першу частину телеграми редакція надрукувала, а поцілунок викинула. Редактор сказав, що членові уряду цілуватися не личить.

Сонце підвелось над пустелею о 5-й годині 02 хвилини 46 секунд. Остап прокинувся на хвилину пізніше. Фоторепортер Меншов уже обвішував себе сумками і ремінцями. Картуз одягнув задом наперед, щоб козирок не заважав йому дивитися у видошукач. Фотограф готувався до знаменного дня. Остап теж мав свої надії на цей знаменний день і, навіть не змившись, вистрибнув з вагона. Жовту папку він прихопив із собою. З поїздів, які прибули сюди з гостями з Москви, Сибіру і Середньої Азії, утворилися вулиці і перевулки. З усіх боків ешелони підступали до трибуни, шипіли паровози, біла пара затримувалася на довгому полотняному плакаті: «Магістраль — первісток п'ятирічки».

Ще всі спали і свіжий вітер лопотів прапорами на порожній трибуні, коли Остап побачив, що на чистому обрії пересіченої місцевості раптом з'явилися клуби пилу. З усіх сторін з-за барханів висовувалися гостроверхі шапки. Тисячі вершників, сидячи в дерев'яних сідлах, гнали волохатих конячок, поспішаючи до дерев'яної стріли, що височіла в самому центрі, де два роки тому і домовилися здійснити майбутню змичку.

Кочівники їхали цілими аулами. Батьки родин їхали верхи. Верхи, як і чоловіки, їхали дружини, діти сиділи по троє на одній коняці, навіть злі тещі гнали вперед своїх вірних конячок, б'ючи їх каблуками в живіт. Кінні групи гасали з пилу, гарцювали з червоними прапорами по полю, ставали на стремена і, повернувшись боком, з цікавістю оглядали диво. Чудес було багато — поїзди, колія, молодики-кінооператори, ідальня з ґратчастими вікнами, що несподівано виросла на голому місці, і радіорепродуктори, з яких лунав свіжий голос: «Раз, два, три, чотири, п'ять, шість», — перевірялась готовність радіоустановки. Два укладальних «містечка»; два будівельних підприємства на колесах, із складами, ідальнями, канцеляріями, лазнями і житлом для робітників стояли один проти одного перед трибуною, розділені лише двадцятьма метрами шпал, ще не прошитих рейками. У цьому місці ляже остання рейка і буде забитий останній костиль. У голові Південного містечка висів плакат: «Дайош Північ!», у голові Північного: «Дайош Південь».

Робітники обох містечок змішалися в одну кучу. Вони зустрілися вперше, хоч знали і пам'ятали один про одного з самого початку будівництва, коли їх ще розділяли півтори тисячі кілометрів пустелі, скель, рік і озер. Змагання в роботі прискорило побачення на рік. Останній місяць рейки вкладалися бігом. І Північ, і Південь намагалися випередити один одного і першими прийти до Гремячого Ключа. Перемогла Північ. Тепер начальники обох містечок, один у графітній толстовці, а другий у білій косоворотці, мирно розмовляли біля стріли, причому на обличчі начальника Півночі мимохіть час від часу з'являлася зміїна посмішка. Він спішив її зігнати з вуст і вихваляв Південь, та посмішка знову підіймала його вицвілі на сонці вуса.

Остап підбіг до вагонів Північного містечка, але там нікого не було. Всі його мешканці пішли до трибуни, перед якою вже сиділи музиканти. Обпікаючи об гарячі металеві мундштуки губи, вони грали увертюру.

Радянські журналісти зайняли ліве крило трибуни. Лавуазьян, перехилившись униз, благав Меншова зняти його при виконанні службових обов'язків. Та Меншову було не до Лавуазьяна. Він знімав ударників Магістралі групами і поодиноці, заставляючи костильників розмахувати молотами, а грабарів — спиратися на лопати. На правому крилі сиділи іноземці. Біля входу на трибуни червоноармійці перевіряли запрошення. Остап запрошення не мав. Комендант поїзда видавав їх за списком, в якому представник «Чорноморської газети» О. Бендер не значився. Даремно Гаргантюа кликав великого комбінатора на трибуну, викрикуючи: «Адже вірно? Адже правильно?» — Остап мотав головою, оглядаючи трибуну, на якій містилися герої і гості.

У першому ряду спокійно сидів табельник Північного укладального містечка Олександр Корейко. Щоб захистити голову від сонця, він прикрився треуголкою, зробивши її з газети. Він трохи висунув вухо, щоб краще чути першого промовця, що вже пробирався до мікрофона.

— Олександрє Івановичу! — крикнув Остап, склавши руки трубою.

Корейко глянув униз і підвівся. Музиканти заграли «Інтернаціонал», але багатий табельник слухав гімн не уважно. Безглузда постать великого комбінатора, який бігав по площадці, розчищеній для укладання останніх рейок, одразу ж позбавила його душевного спокою. Він подивився через голови людей, міркуючи, куди б утекти. Але навколо була пустеля.

П'ятнадцять тисяч вершників безперервно гасали вперед-назад, десятки разів перебрели холодну річку і лише перед початком мітингу скупчилися кінним строем позаду трибуни. А дехто, з гордощів чи, може, зі скромності, так і промаячив цілий день на схилах барханів, не наважуючись під'їхати ближче до мітингу, що гув і нуртував.

Будівники Магістралі святкували свою перемогу бучно, весело, з викриками, музикою, підкидаючи високо в повітря своїх улюбленців і героїв. На полотно з передзвоном упали рейки. За хвилину їх уклали, і робітники-укладальники, що забили мільйони костилів, поступилися правом останніх ударів своїм керівникам.

— Згідно із законом гостинності,— сказав буфетник, що сидів з кухарями на даху вагона-ресторану.

Інженер-червонопрапорник зсунув на потилицю великий фетровий капелюх, ухопив молот з довгим держакон і, зробивши плаксиве обличчя, ударив по землі, викликавши незлостивий сміх костильників. Серед них були силачі, які забивали костиль з одного удару. Проте м'які удари в землю пішли вже впереміжку з передзвоном і свідчили про те, що молот часом б'є і по костилю. Молотами розмахували секретар крайкому, члени уряду, начальник Півночі і Півдня та гості. Останній костиль загатив у шпалу за якихось півгодина начальник будівництва.

Почалися промови. Їх проголошували двічі: казахською і російською мовами.

— Товариші,— поспішаючи, сказав ударник-костильник, намагаючись не дивитися на орден Червоного Прапора, щойно приколотий до його сорочки,— що зроблено, те зроблено, і говорити тут багато нічого. А від усього нашого укладального колективу прохання урядові — негайно послати нас на нове будівництво. Ми добре разом спрацювалися і за останні місяці уклали по п'ять кілометрів рейок на день. Беремо забор'язання цю норму утримати і збільшити. І хай живе наша світова революція! Я ще хотів, товариші, сказати, що багато шпал нам прислали бракованих, доводилося викидати. Цю справу треба поставити на висоту.

Кореспонденти вже не могли скаржитися на брак подій. Записувались промови. Інженерів хапали за талії і вимагали від них відомостей з точними цифровими даними. Стало жарко, курно і діловито. Мітинг у пустелі задимівся, як величезне вогнище. Лавуаз'ян, нашкрябавши десять рядків, біг на телеграф, посилав блискавку і знову починав записувати. Ухудшанський не записував нічого і телеграм не

посилав. У його кишені лежав «Урочистий комплект», який давав можливість за п'ять хвилин скласти чудову кореспонденцію з азіатським орнаментом. Майбутнє Ухудшанського було забезпечене. І через те він з більшою аніж коли сатиричною нотою в голосі, говорив своїм братам по перу:

— Стараєтесь? Ну, ну!

Несподівано в ложі радянських журналістів з'явилися Лев Рубашкін і Ян Скамейкін, які відстали у Москві. Їх підібрав літак, що прилетів на змичку вранці. Він приземлився за десять кілометрів від Гремячого Ключа, за далеким барханом, на природному аеродромі, і брати-кореспонденти тільки зараз добрали сюди пішки. Лець привітавшись, Лев Рубашкін і Ян Скамейкін вихопили з кишень блокноти і почали надолжувати втрачений час.

Фотоапарати іноземців цокали безперервно. Горлянки поперешихали від промов і спеки. Учасники мітингу все частіше позирали вниз, на прохолодну річку, на їдальню, де смугасті тіні навісу лягли на довжелезні банкетні столи, заставлені зеленими нарзанними пляшками. Поруч розташувалися кіоски, куди час від часу забігали учасники мітингу випити води. Корейка мучила спрага, та він тримався, сидячи під своєю дитячою трикуткою. Великий комбінатор здаля дратував його, підіймаючи над головою пляшку лимонаду і жовту папку із шнурками для черевиків.

На стіл, поряд з графіном і мікрофоном, поставили дівчинку-піонерку.

— Ну, дівчинко,— весело сказав начальник будівництва,— скажи, що ти думаєш про Східну магістраль?

Нікого б не здивувало, якби дівчинка раптом затупотіла ніжкою і почала: «Товариші! Дозвольте мені зробити підсумок тим досягненням, які...» — і так далі, бо у нас трапляються такі зразкові діти, які з сумною старанністю виголошують двогодинні промови.

Та піонерка з Гремячого Ключа своїми маленькими ручками зразу вхопила бика за роги і тоненьким смішним голосочком закричала:

— Хай живе п'ятирічка!

Паламидов підійшов до іноземного професора-економіста з наміром одержати від нього інтерв'ю.

— Я захоплений,— сказав професор,— усе будівництво, яке я бачив в СРСР, грандіозне. Я не маю сумнівів, що п'ятирічка буде виконана. Я про це писатиму.

І про це він справді через півроку написав книгу, в якій на двохстах сторінках доводив, що п'ятирічка буде виконана

в зазначені строки і що СРСР стане однією з могутніх індустриальних країн. А на двісті першій сторінці професор заявив, що саме з цих причин Країну Рад треба якомога швидше знищити, інакше вона принесе законсмірну загибель капіталістичному суспільству. Професор виявився значно діловитішою людиною, ніж базика Гейнріх.

З-за пагорба злетів білий літак. Казахи кинулися врозтіч хто куди. Велика тінь літака накрила трибуну і, вигинаючись, побігла далі в пустелю. Казахи з вигуками, цьвохкаючи батогами, погналися за тінню. Кінооператори затривожилися і завертіли свої машинки. Стало ще безладніше, і знялася ще більша курява. Мітинг закінчився.

— Ось що, товариші, — говорив Паламидов, поспішаючи разом із своїми друзями по перу до їдальні, — якби ми домовились: пошлех речей не писати.

— Пошлість огидна! — підтримав Лавуазьян. — Вона жахлива!

І дорогою до їдальні кореспонденти одноголосно домовилися не писати про Узун-Кулак, що означає Довге Вухо, або степовий телеграф. Про це писали вже всі, хто побував на Сході, і про це вже нудно було читати. Не писати нарисів під назвою «Легенда озера Іссик-Куль». Досить такого пошлого смакування!

На спорожнілій трибуні серед недокурків, розірваних записок і піску, нанесеного з пустелі, сидів лише Корейко. Він ніяк не наважувався зійти вниз.

— Зійдіть, Олександрє Івановичу! — кричав Остап. — Пожалійте себе! Ковток холодного нарзану! Га? Не хочете? Ну, тоді пожалійте мене! Я хочу їсти! Адже я все одно не піду. А може, ви хочете, щоб я проспівав вам серенаду Шуберта «Легкою ходою ти прийди, друже мій»? Я можу!

Та Корейко не став чекати. Йому й без серенади було ясно, що гроші доведеться віддати. Пригнувшись, спиняючись на кожній приступці, він почав сходити вниз.

— На вас трикутний капелюх? — грався із своєю жертвою Остап. — А де ж сірий похідний піджак? Ви не можете собі уявити, як я нудьгував без вас. Ну, здрастуйте, здрастуйте! Може, поцілуємося? Чи підемо одразу до засіка, у печеру Лейхтвейса, де ви зберігаєте свої тугрики?

— Спочатку пообідаємо, — сказав Корейко; його язик пересох від спраги і був шорсткий, як рапшпіль.

— Можна й пообідати. Тільки цього разу без дурощів. А втім, у вас ніяких шансів. За барханами залягли мої хлопці, — збрехав про всяк випадок Остап.

І, згадавши хлопців, він зітхнув.

Обід для будівельників і гостей був влаштований з євразійським смаком. Казахи розташувалися на килимах, підігравши ноги під себе, як це роблять на Сході всі, а на Заході лише кравці. Казахи їли плов з білих мисочок, запиваючи його лимонадом. Європейці сіли за столи.

Багато трудів, хвилювань і турбот довелося зазнати будівельникам магістралі за два роки роботи. Та не менше турбот викликала у них організація парадного обіду в центрі пустелі. Довго обмірковувалось меню, азіатське і європейське. Велику і тривалу дискусію викликало питання спиртних напоїв. У ці дні управління будівництвом нагадувало Сполучені Штати перед виборами президента. Прихильники сухої і мокрої проблеми розпочали двобій. Нарешті осередок висловився проти спиртного. Тоді впливла інша обставина — а як же іноземці, дипломати, москвичі? Як нагодувати їх хоча б найделікатніше? Все ж таки вони там, у себе, в Лондонах і Нью-Йорках, звикли до різних кулінарних ексцесів. Ну і виписали з Ташкента старого фахівця Івана Йосиповича. Колись він був метрдотелем у Москві у відомого Мартяновича і тепер доживав свої дні завідуючим нархарчівською їдальнею біля Курячого базару.

— Ви ж дивіться, Іване Йосиповичу, — казали йому в управлінні, — не підкачайте. Іноземці будуть. Треба зробити щось таке фасонисте, виняткове.

— Повірте мені, — бурмотів старий із сльозами на очах, — я таких людей годував! Принца Вюртембергського годував! Мені і грошей не треба платити. Якже мені наприкінці життя людей не погодувати? Погодую — тоді й помру!

Іван Йосипович хвилювався страшенно. Дізнавшись про остаточну заборону спиртних, він трохи не захворів, та полишати Європу без обіду не насмілився. Складений ним кошторис дуже підрізали і старий, промугикавши собі під ніс: «Нагодую і помру», — додав шістдесят карбованців з власних заощаджень. У день обіду він прийшов у нафталіновому фракці. Поки відбувався мітинг, він нервував, поглядав на сонце й покрикував на кочівників, що заради інтересу намагалися в'їхати до їдальні верхи. Старий махав на ніх серветкою і бубонів:

— Відійди, Мамай, не бачиш, що робиться! Ох господи! Соус пікан перестоїть. І консоме з пашотом ще не готове!

На столі вже стояли закуски. Все було сервіровано дуже гарно і з великою майстерністю. Сторчма стояли тверді серветки, на скляних тарілочках лежало масло з льодом, скру-

чене в бутони; оселедці тримали в роті серсо з цибулі і маслин; були квіти і навіть звичайнісінький сирій хліб виглядав дуже презентабельно.

Нарешті гості повсідалися за стіл. Усі припали пилюкою, всі були червоні від спеки, і всі були дуже голодні. Ніхто з них не був схожий на принца Вюртембергського. Іван Йосипович раптом відчув біду.

— Прощу гостей пробачити, — сказав він запобігливо, — ще п'ять хвилиночок і почнемо обідати. Я маю до вас особисте прохання: не чіпайте на столі нічого до початку обіду, щоб усе було як належить.

На хвилину він вийшов у кухню, пританцьовуючи по-світському, а коли повернувся, несучи на таці якусь парадну рибу, то побачив жакливу картину. Стіл був пограбований. Це так було не схоже на розроблений Іваном Йосиповичем церемоніал споживання їжі, що він аж остовпів. Англієць з тенісною талією безтурботно уминав хліб з маслом, а Гейнріх, перекинувшись через стіл, витягав пальцями маслину з оселедцевого рота. На столі все перемішалось. Гості, задовольняючи перший голод, весело ділилися враженнями.

— Та що ж це таке? — запитав старий ослабленим голосом.

— А де ж суп, папаша? — закричав Гейнріх з набитим ротом.

Іван Йосипович не відповів нічого. Він лише зробив помах серветкою і пішов геть. Усі подальші турботи про стіл він передав своїм підлеглим.

Коли комбінатори продерлися до столу, товстун з обвислим, як банан, носом виголошував першу застольну промову. Остап дуже здивувався, пізнавши в цьому товстунові інженера Талмудовського.

— Так! Ми герої! — вигукнув Талмудовський, простягаючи у простір склянку з нарзаном. — Привіт нам, будівельникам магістралі! Але які в нас умови праці, громадяни! Скажу, наприклад, про зарплатню. Не заперечую, на магістралі оклади кращі, аніж в інших місцях, але ж культурні незручності! Театру немає! Пустеля! Каналізації ніякої!.. Ні, я так працювати не можу!

— Хто це такий? — перепитували один одного будівельники. — Ви не знаєте?

А тим часом Талмудовський уже витяг з-під столу чемодани.

— Плював я на угоду! — кричав він, прямуючи до виходу. — Що? Повернути підйомні? Тільки через суд! Тільки через суд!

І навіть штовхаючи чемоданами тих, що обідали, він замість «пардон» люто вигукував: «Тільки через суд!»

Пізно вночі він вже мчав моторною дрезиною, приєднавшись до дорожніх майстрів, що їхали у справах до південної частини магістралі. Талмудовський сидів верхи на чемоданах і роз'яснював майстрам причини, через які чесний спеціаліст не може працювати в цій дірі. З ним їхав додому і метрдотель Іван Йосипович. З горя він не встиг навіть зняти фрака. Він був дуже п'яний.

— Варвари! — кричав він, висовуючись на зустрічний вітер і погрожуючи кулаком у бік Гремячого Ключа.— Всю сервіровку ік свиням собачим!.. Антона Павловича годував! Принца Вюртембергського!.. Приїду додому і помру! Згадають тоді Івана Йосиповича. Сервіруй, скажуть, банкетний стіл на вісімдесят чотири персони, ік свиням собачим! І не буде кому! Немає Івана Йосиповича Трикартова! Помер! Відійшов у кращий світ, іде же несть ні болезні, ні печалі, ні воздыханія, но жизнь безконечная!.. Ві-і-ічная па-а-м'ять...

І поки старий правив сам над собою панахиду, хвості його фрака лопотіли на вітрі, як вимпели.

Остап не дав Корейкові доїсти компот, витяг його з-за столу і повів рєзрахуватись. Приставною драбиною комбінатори влізли в товарний вагон, де містилася канцелярія Північної укладки і стояло полотняне ліжко табельника. Тут вони замкнулися.

Після обіду, коли літерні пасажири відпочивали, набираючись сил і снаги для участі у вечірній гулянці, фейлетоніст Гаргантюа спіймав братів-кореспондентів за недозволеним заняттям. Лев Рубашкін і Ян Скамейкін несли на телеграф два папірці. На одному з них було стисле повідомлення:

«Термінова Москва степовий телеграф тире Узун-Кулак лапки довге вухо кома розніс аулам звістку змичку яка відбулася магістралі Рубашкін».

Другий папірець був списаний згори донизу. Ось що було в ньому:

ЛЕГЕНДА ОЗЕРА ІССИК-КУЛЬ

Старий каракалпак Ухум Бухсев розповів мені цю легенду, овіяну диханням віків. Двісті тисяч чотиреста вісімдесят п'ять місяців тому молода, швидконога, як джайран (гірський баран), дружина хана красуня Сумбурун палко покохала молодого нукера Ай-Булака. Велике горе спіткало старого хана, коли він дізнався про зраду дружини, яку він палко любив. Дванадцять місяців старий молився, а потім зі сльозами на очах посадив красуню

в бочку і, прив'язавши до неї злиток чистого золота вагою сім джасасин (18 кіло), кинув дорогоцінну бочку в гірське озеро. З того часу озеро й дістало назву — Іссик-Куль, що означає: «Серце красуні здатне на зраду...»

Ян Скамейкін-Сарматський (Поршень)

— Хіба не так? — запитував Гаргантюа, показуючи відібрані у братів папірці. — Адже правильно?

— Ясна річ, обурливо! — відповідав Паламидов. — Як ви насмілилися написати легенду після всього, що було сказано? По-вашому, Іссик-Куль перекладається як «Серце красуні здатне на зраду?» Ой, чи так? Чи не набрехав вам липовий каракалпак Ухум Бухесв? Чи не звучить ця назва ось у такий спосіб: «Не кидайте молодих красунь в озеро, а кидайте в озеро легковажних кореспондентів, які підпадають під вплив згубної екзотики?»

Письменник у дитячій курточці почервонів. У його записній книжці вже значилися і Узун-Кулак, і дві запашні легенди, приправлені східним орнаментом.

— А на мій погляд, — сказав він, — у цьому немає нічого страшного. Якщо Узун-Кулак існує, мусить же хтось про нього писати?

— Але ж писали вже тисячу разів! — сказав Лавуазьян.

— Узун-Кулак існує, — зітхнув письменник, — і на це доводиться зважати.

РОЗДІЛ XXX

ОЛЕКСАНДР ІБН-ІВАНОВИЧ

У нагрітому і темному товарному вагоні повітря було густе, застоєне, як у старому черевикові. Пахло шкірою і ногами. Корейко запалив кондукторський ліхтар і поліз під ліжку. Остап у задумі дивився на нього, сидячи на порожньому ящику з-під макаронів. Обидва комбінатори стомилися від боротьби і ставилися до події, якої Корейко так страшенно боявся, а Бендер чекав усе своє життя, з якимсь казенним заспокоєнням. Могло навіть здатися, що справа діється в кооперативному магазині: покупець вимагає продати йому щось на голову, а продавець ліньки викидає на прилавок лахмату кепку кольору дикого каменя. Йому однаково — візьме покупець кепку чи не візьме. Та й сам покупець не дуже-то хвилюється, запитуючи лише для заспокоєння совісті: «А може, є інші?» — на що завжди почує відповідь: «Беріть, беріть, бо й цього не буде». І обидва дивляться один

на одного зовсім байдуже. Корейко довго марудився під ліжком, очевидно, відстебуючи кришку чемодана, копірився в ньому, беручи щось навмання.

— Гей, там, на шхуні! — стомлено крикнув Остап. — Яке щастя, що ви не палите! Просити цигарку у такого скнари, як ви, було б просто мукою, ви б ніколи не простягли портсигара, побоюючись, що у вас замість однієї цигарки заберуть три. Ви довго копірився б у кишені, намагаючись розкрити коробку і витягли б звідти мізерну, ламану цигарку. Ви недобра людина. Ну, чого б вам не витягти весь чемодан!

— Ще чого! — буркнув Корейко, важко дихаючи під ліжком.

Порівняння із скнарою-курцем було йому неприємне. Саме в цю мить він витягав з чемодана грубенькі пачки. Нікелевий язичок замка дряпав йому оголені до ліктів руки. Для зручності він ліг на спину і продовжував працювати, як шахтар у забої. Із сінника в очі мільйонерів сипалася полова й інший солом'яний мотлох, якийсь порошок і хлібні устюки.

«Ох, як погано, — думав Олександр Іванович, — погано і страшно! А раптом він мене тут задушить і забере всі гроші? Дуже просто. Розріже на частини і відправить малою швидкістю в різні міста. А голову заквасить у бочці з капустою».

Корейка всього пройняло погрібною сирістю. Він злякано визирнув з-під ліжка. Бендер дрімав на своєму ящику, схиливши голову до залізничного ліхтаря.

«А може, його... малою швидкістю? — подумав Олександр Іванович, продовжуючи витягати пачки. — У різні міста? — Він аж жажнувся. — Суворо конфіденційно? Га?»

Він знову визирнув. Великий комбінатор потягнувся і відчайдушно позіхнув, як дог. Потім він узяв кондукторський ліхтар і почав ним розмахувати, викрикуючи:

— Станція Хацепетовка! Виходьте, громадянине! Приїхали! До речі, зовсім забув вам сказати: може, ви маєте намір мене зарізати? То знайте — я проти. І потім мене вже один раз убивали. Був такий навіжений старик з порядної сім'ї, колишній предводитель дворянства, він же реєстратор загсу, Киса Вороб'янінов. Ми з ним на паях шукали щастя на суму сто п'ятдесят тисяч карбованців. І от перед самим розмежуванням здобутих грошей, дурноголовий предводитель полоснув мене бритвою по шиї. Ох, як це було пошло, Корейко!

Пошло і боляче! Хірурги ледь-ледь врятували моє молоде життя, за що я їм глибоко вдячний.

Нарешті Корейко виліз з-під ліжка, підсунувши до Остапових ніг пачки з грішми. Кожна пачка була акуратно заклеєна в білий папір і перев'язана мотузком.

— Дев'яносто дев'ять пачок, — сказав Корейко тоскно, — по десять тисяч у кожній. Купюрамаи по двадцять п'ять червінців. Можете не перевіряти: у мене — як у банку.

— А де ж сота пачка? — запитав захоплено Остап.

— Десять тисяч я вирахував. Ви пограбували їх у мене на березі моря.

— Ну, це вже свинство. Гроші витрачені на вас же. Не будьте формалістом.

Корейко, зітхаючи, додав ще одну пачку, замість чого одержав свій життєпис у жовтій папці із шнурками від черевиків. Життєпис він одразу ж спалив у залізній грубці, труба якої виходила крізь вагонний дах. Остап у цей час взяв на пробу одну з пачок, зірвав обгортку і, переконавшись, що Корейко не обманює, засунув її до кишені.

— А де ж валюта? — прискіпливо запитав великий комбінатор. — Де мексиканські долари, турецькі ліри, де фунти, рупії, пезети, центавоси, румунські леї, де лімітрофні лати і злоті? Дайте хоч частину валютою!

— Беріть, беріть, що є, — відповів Корейко, сидячи перед грубкою і дивлячись на документи, що судомилися в огні, — беріть, бо й цього скоро не буде. Валюти не тримаю.

— От я й мільйонер! — вигукнув Остап з веселим подивом. — Здійснилися мрії ідіота!

І Остап враз відчув якусь розчарованість. Його вразила буденність усього, що сталося; його здивувало те, що світ не змінився в цю ж хвилину, і що нічого, ну зовсім нічого не сталось навколо нього. І хоч він знав, що ніякі таємничі печери, бочки із золотом і лампочки Аладіна в наш суворий час не типові, все ж йому чогось було жаль. Йому стало навіть трохи скучно, як Роальду Амундсену, коли він, пролітаючи дирижаблем «Норге» над Північним полюсом, до якого добирався все життя, без захоплення сказав своїм супутникам: «Ну, от ми і прилетіли». Внизу була бита крига, тріщини, холод, порожнеча. Таємницю розкрито, мети досягнуто, робити далі нічого, і треба міняти професію. Але печаль хвилинна; бо попереду слава, пошана, — звучать хори, стоять шпалерами гімназистки в білих пелеринах, плачуть старенькі матері полярних дослідників, з'їдених товаришами

по експедиції, виконуються національні гімни, спалахують ракети, і старий король притискає дослідника до своїх колючих орденів і зірок.

Хвилиanne розчарування швидко минуло. Остап повкидав пачки в мішечок, люб'язно запропонований Олександром Івановичем, взяв його під руку і відкотив важкі двері товарного вагона.

Свято закінчувалося. Ракети золотими вудками закидалися в небо, виловлюючи звідтіть червоні і зелені рибки, холодний вогонь бризкав у вічі, крутилися піротехнічні сонця. За халупою, де містився телеграф, на дерев'яній сцені йшла вистава для кочівників. Деякі з них сиділи на лавах, інші дивилися виставу просто із своїх сідел. Часто іржали коні, літерний поїзд був освітлений з хвоста до голови.

— Ага! — вигукнув Остап. — Банкет у вагоні-ресторані! Я й забув! Яка радість! Ходімо, Корейко, я вас пригощаю, я всіх пригощаю! Згідно із законом гостинності! Коньяк з лимончиком, кльоцки з дичини, фрікандо з шампіньйонами, старе угорське, нове угорське вино, шампанське!

— Фрікандо, фрікандо! — сказав люто Корейко. — А потім посадять. Я не хочу себе афішувати!

— Я обіцяю вам райську вечерю на білій скатертині, — наполягав Остап. — Ходімо, ходімо! І взагалі скиньте схиму, годі бути відлюдником! Поспішайте випити вашу порцію спиртних напоїв, з'їсти свої двадцять тисяч котлет. — А ні — то налетять сторонні суб'єкти і зжеруть вашу пайку. Я влаштую вас у літерному поїзді, я там своя людина, — і вже завтра ми будемо порівняно в культурному центрі. А там з вашими мільйонами... Олександр Івановичу!..

Великому комбінаторові зараз хотілося робити всім щось добре, хотілося, щоб усім було весело. Почорніле Корейкове обличчя гнітило його, і він почав умовляти Олександра Івановича. Він погоджувався з тим, що афішуватись не слід, але ж не варто і морити себе голодом. Остап і сам не розумів, навіщо потрібен йому цей веселий табельник, та, щось почавши, він уже не міг спинитися. Під кінець він навіть почав погрожувати.

— Ось будете сидіти на своєму чемодані, а якогось погожого дня зявиться до вас костюмаха — і косою по шії. Ну? Уявляєте собі атракціон? Поспішайте, Олександр Івановичу, котлети ще на столі. Не будьте твердолобим.

Після втрати мільйона Корейко став ще м'якшим і податливішим.

— Може, й справді провітритись? — сказав він ще не зовсім певним голосом. — Прокотитись до центру? Звичайно, без всяких шиків, без цього гусарства.

— Яке вже тут гусарство! Просто два лікарі, громадські діячі, їдуть до Москви, щоб відвідати Художній театр і на власні очі побачити мумію в Музеї витончених мистецтв. Беріть чемодан.

Мільйонери пішли до поїзда. Остап зневажливо помахував своїм мішком, мов кадилом. Олександр Іванович посміхався ідіотською посмішкою. Літерні пасажири прогулювалися, намагаючись триматися ближче до вагонів, тому що вже чіпляли паровоз. У темряві блимали білі штани кореспондентів.

У купе на горішній полиці Остапа лежала якась незнайома йому людина і читала газету.

— Ну, злазьте, — по-дружньому сказав Остап, — прийшов казаяїн.

— Це місце моє, товаришу, — зауважив незнайомий. — Я Лев Рубашкін.

— Знаєте, Лев Рубашкін, не розбуджуйте в мені звіра, ідіть звідсіль.

Великого комбінатора штовхав на сварку безтямний погляд Олександра Івановича.

— На тобі! Новина! — сказав задирливо кореспондент. — Хто ви такий?

— Не ваше собаче діло! Кажуть вам — злазьте! І злазьте!

— Кожний п'яний, — завищав Рубашкін, — буде тут хуліганити.

Остап мовчки схопив кореспондента за голу ногу. На крики Рубашкіна збігся весь вагон. Корейко про всяк випадок відійшов на площадку.

— Б'єтесь? — запитав Ухудшанський. — Ну, ну!

Остапа, який уже встиг уперіщити Рубашкіна мішком по голові, тримали за руки Гаргантюа і письменник-товстун у дитячій курточці.

— Хай він покаже квиток! — надрирався великий комбінатор. — Хай покаже плацкарту!

Рубашкін, зовсім голий, переплигував з полиці на полицю і вимагав коменданта. Відірвавшись від дійсності, Остап теж наполягав викликати начальство. Скандал закінчився великою неприємністю. Рубашкін пред'явив і квиток, і плацкарту, після чого трагічним голосом почав вимагати, щоб показав свій квиток Бендер.

— А я не покажу! Принципово! — заявив великий комбінатор, поспішно залишаючи місце скандалу. — У мене такі принципи!

— Заєць! — завищав Лев Рубашкін, вискочивши в коридор голий. — Звертаю вашу увагу, товаришу комендант, тут їхав заєць!

— Де заєць? — вигукнув комендант, і в його очах засвітився гончий блиск.

Олександр Іванович, боязко причаївшись за причілком трибуни, вглядався в темряву, але нічого не міг побачити. Біля поїзда хиталися якісь постаті, підстрибували цигаркові вогники і чути було: «Прошу пред'явити!» — «А я вам кажу, що я принципово...» — «Хуліганство!» — «Хіба не так? Адже правильно?» — «Мусить же хтось їхати без квитка?» Стукнули буферні тарілки, над самою землею прошипіло гальмове повітря, і світлі вікна вагонів рушили з місця. Остап ще горойжився, та повз нього вже їхали смугасті канапи, багажні сітки, провідники з ліхтарями, букети і пропелери у стелі вагона-ресторану. Залишався банкет з шампанським, із старим і новим угорським вином. З рук вирвалися кльоцки з дичини і помчали у ніч. Фрікандо, ніжне фрікандо, про яке так захоплено розповідав Остап, залишило Гремячий Ключ.

Олександр Іванович підійшов.

— Я цього так не залишу, — бурмотів Остап. — Кинути серед пустелі кореспондента радянської преси! Я підійму всю громадськість! Корейко! Ми виїжджаємо першим же кур'єрським поїздом! Закупимо всі місця в міжнародному вагоні!

— Що ви, — сказав Корейко, — який там кур'єрський! Звідсіля ніякі поїзди не ходять. За планом екскурсія почнеться лише через два місяці.

Остап підвів голову. Він побачив чорне абіссінське небо, дикі зорі і все зрозумів. Та обережне нагадування Корейка про банкет надало йому нових сил.

— За горбом стоїть літак, — сказав Бендер, — той, що прибув на урочисте свято. Він полетить уранці. Ми встигнемо.

Для того щоб встигнути, мільйонери пішли широкими дромадерськими кроками. Їхні ноги грузли у піску. Горіли вогнища кочівників; нести чемодан і мішок було не так щоб важко, але дуже огидно. Поки вони видиралися на пагорб з боку Гремячого Ключа, з протилежного боку на пагорб у шумі пропелерів насував ранок. Униз з пагорба Бендер і Корейко вже бігли, побоюючись, щоб літак не полетів без них.

Під високими, як дах, рифленими крилами літака ходили малесенькі механіки в шкіряних пальтах. Три пропелери поволі крутилися, вентилюючи пустелю. На квадратних вікнах пасажирської кабіни хиталися завіски з плюшевими кúльками. Пілот, притулившись спиною до алюмінієвих сходів, їв піріжок, запиваючи його нарзаном з пляшки.

— Ми пасажири! — викрикнув Остап, важко дихаючи. — Два квитки першого класу!

Йому ніхто не відповів. Пілот кинув пляшку і почав одягати рукавиці з розтрубами.

— Є місця? — повторив Остап, хапаючи пілота за руку.

— Пасажирів не беремо, — сказав пілот, взявшись за поручні сходів. — Це спеціальний рейс.

— Я купую літак! — вигукнув великий комбінатор. — Загорніть у папір!

— З дороги! — крикнув механік, підіймаючись услід за пілотом.

Пропелери зникли в коловороті швидкого руху. Здрігаючись і похитуючись, літак почав робити розворот, стаючи проти вітру. Повітряний вихор відштовхнув мільйонера назад до горба. З Остапа злетів капітанський картуз і покотився в бік Індії з такою швидкістю, що його прибуття в Калькутту можна було чекати не пізніше, як за три години. Так би він і вкотився на головну вулицю Калькутти, викликаючи своєю загадковою появою увагу кіл, близьких до Інтелліндженс-Сервіс, коли б літак не полетів і буря не припинилася. Літак ще блиснув у повітрі ребрами і зник у сонячному світлі. Остап збігав по картузу, який повис на куці саксаулу, і промовив:

— Транспорт відбився від рук. Із залізницею ми пошварилися. Повітряні шляхи сполучення для нас закриті. Пішки? Чотириста кілометрів. Це не викликає натхнення. Лишається одне — прийняти іслам і рухатись на верблюдах.

Щодо ісламу, то Корейко промовчав, але думка про верблюдів йому сподобалася. Манливий вигляд вагона-ресторану збудив у ньому бажання здійснити розважальну подорож лікаря — громадського діяча, звичайно, без гусарства, але й не позбавлену деякої пиhi.

Аули, які прибули на змичку, ще не роз'їхалися, і верблюдів пощастило купити недалеко від Гремячого Ключа. Кораблі пустелі обійшлися по сто вісімдесят карбованців.

— Як дешево! — прошепотів Остап. — Давайте купимо п'ятдесят верблюдів. Або сто!

— Це гусарство, — похмуро сказав Олександр Іванович. — Що з ними робити? Вистачить і двох.

Казахи з вигуками посадили мандрівників поміж горбами, допомогли прив'язати чемодан, мішок і харчі на дорогу — бурдюк з кумисом і двох баранів. Верблюди підвелися спочатку на задні ноги, від чого мільйонери низько вклонилися, а потім на передні ноги і пішли уздовж полотна Східної магістралі. Барани, прив'язані мотузками, трусилися позаду, час від часу лишаючи за собою кúльки і наповнюючи повітря несамовитим меканням.

— Гей, шейх Корейко! — вигукнув Остап. — Олександр Ібн-Іванович! Життя чудове?

Шейх нічого не відповів. Йому дістався ледачий верблюд, і він люто бив його по плішивому заду саксауловою палицею.

РОЗДІЛ XXXI

БАГДАД

Сім днів верблюди з новоявленими шейхами тяглися пустелею.

На початку подорожі в Остапа був дуже веселий настрій. Усе його тішило: і Олександр Ібн-Іванович, що смішно борсався поміж верблужими горбами, і ледачий корабель пустелі, який намагався ухилитися від своїх обов'язків, і мішок з мільйоном — ним великий комбінатор підганяв непокірних баранів. Себе Остап називав полковником Лоуренсом.

— Я — емір-динаміт! — викрикував він, погойдуючись на верблужому хребті. — Якщо через два дні ми не дістанемо пристойних харчів, я здійму заколот якогось племені. Слово честі! Призначу себе уповноваженим пророка і оголошу свящешну війну, джихад. Наприклад, Данії. Навіщо датчани замучили свого принца Гамлета? У сучасному політичному становищі навіть Лігу націй задовольнив би такий привід для війни. Йй-богу, куплю в англійців на мільйон гвинтівок — вони люблять продавати вогнепальну зброю племенам, — і марш-марш на Данію. Німеччина пропустить — в рахунок репарацій. Уявляєте собі вторгнення племен у Копенгаген? Попереду всіх — я на білому верблюді. Ех, немає Паніковського! Йому б датську гуску!..

Та через кілька днів, коли від баранів лишилися лише мотузки, а кумис весь випили, навіть емір-динаміт засмутився і лише меланхолійно бурмотів:

— «В песчаных степях аравийской земли три гордые пальмы зачем-то росли».

Обидва шейхи дуже схудли, обідралися, обросли бородами і стали схожими на дерев'яні з небагатої парафії.

— Ще трохи терпіння, Ібн-Корейко,— і ми приїдемо до містечка, яке не поступиться перед Багдадом. Плоскі дахи, тубільні оркестри, східні ресторанчики, солодкі вина, легендарні дівчата і сорок тисяч шашликів, карських, турецьких, татарських, месопотамських і одеських. І нарешті — залізниця.

На восьмий день мандрівники під'їхали до старовинного кладовища. До самого обрію закам'янілими хвилями простяглися ряди напівциркульних гробниць. Небіжчиків тут не закопували. Їх клали на землю, обмуровуючи камінними ковпаками. Над попільним містом мертвих виблискувало страшне сонце. Древній Схід лежав у своїх гарячих трунах.

Комбінатори шмагнули верблюдів і незабаром в'їхали в оазис. Зелені факели тополь далеко навколо осявали місто, віддзеркалюючись у залитих водою квадратних рисових полях. Самотньо стояли карагачі, які відтворювали форму гігантського глобуса на дерев'яній ніжці. Почали зустрічатися ішаки, на яких їхали верхи товстуні в халатах, з в'язками конюшини.

Корейко і Бендер їхали повз крамнички, які торгували зеленим тютюном у порошок і смердючим милом, конусна форма якого нагадувала головки шрапнелі. Ремісники з білими серпанковими бородами морочилися над мідними листами, скручуючи з них тази і вузькогорлі глечики... Шевці сушили на сонці маленькі шкурки, пофарбовані чорнилом. Темно-сині, жовті і блакитні кахлі мечетей виблискували ріденьким скляним світлом.

Решту дня і всю ніч мільйонери як убиті проспали в готелі, а вранці, викупавшись у білих ваннах, поголилися і пішли до міста.

Безхмарний настрій шейхам псувала необхідність волочити за собою чемодан і мішок.

— Я вважаю своїм першим обов'язком,— сказав хвалькувато Бендер,— познайомити вас з чарівним погрібцем: зветься він «Під місяцем». Я тут бував років п'ять тому, читав лекції про боротьбу з абортами. Який погрібець! Нижній присмерк, прохолода, хазяїн — з Тифліса, місцевий оркестр, холодна горілка, танцівниці з бубонами і кімвалами. Заліземо туди на цілий день. Адже в лікаря — громадського діяча можуть бути свої мініатюрні слабкості? Я пригощаю. Золоте теля відповідає за все.

І великий комбінатор потряс своїм мішком.

Проте погрібка «Під місяцем» уже не було. Остап аж здивувався, дізнавшись, що не було і тієї вулиці, на якій дзвеніли бубони і кімвали. Тут ішла пряма європейська вулиця, яка забудовувалася одразу на всю свою довжину. Стояли парканни, нависла алебастрова пилюка і вантажні машини підігрівали і так пекуче повітря. Подивившись якусь мить на фасади з сірої цегли з довгастими вікнами, Остап штовхнув Корейка і, промовивши: «Є ще одне місечко, його держить один з Баку»,— повів його на протилежний кінець міста. Але на «місечку» вже не було віршованої вивіски, яку складав сам духанщик з Баку:

*ПОВАЖАЙ СЕБЕ,
ПОВАЖАЙ НАС,
ПОВАЖАЙ КАВКАЗ,
ЗАВІТАЙ ДО НАС*

Замість цього перед очима шейхів виріс картонний плакат з арабськими і російськими літерами:

МІСЬКИЙ МУЗЕЙ ВИТОНЧЕНИХ МИСТЕЦТВ

— Зайдімо,— сумно сказав Остап,— там хоч не так жарко. До того ж відвідування музеїв входить до програми мандруючих лікарів — громадських діячів.

Вони ввійшли до великої, вибіленої крейдою кімнати, поклали на підлогу свої мільйони і довго витирали рукавами спітнілі лоби. У музеї було лише вісім експонатів: зуб мамонта, подарований молодому музеєві містом Ташкентом, картина олією «Сутичка з басмачами», два емірських халати, золота рибка в акваріумі, вітрина із засушеною сараною, фарфорова статуетка фабрики Кузнецова і, нарешті, макетobelіска, який місто збиралося встановити на головній площі. Тут же, біля підніжжя проекту лежав великий бляшаний вінок із стрічками. Його нещодавно привезла спеціальна делегація з сусідньої республіки, але через те, щоobelіска ще не було (асигновані на нього кошти витратили на збудування лазні, в якій тут була більша потреба), делегація, виголосивши відповідні промови, поклала вінок на проект.

До відвідувачів одразу ж підійшов юнак у бухарській килимовій тубетейці на голеній голові і, хвилюючись, як автор, запитав:

- Ваші враження, товариші?
- Нічого собі,— сказав Остап.

Молодик завідував музеєм. Він негайно ж почав скаржитись на труднощі, які переживає його дітище. Кредити занижено. Ташкент відкараскався одним зубом, а своїх цінностей, як художніх так і історичних, збирати нікому. Фахівців не присилають.

— Мені б триста карбованців! — викрикнув завідувачий. — Я б тут зробив Лувр!

— Скажіть, ви добре знаєте місто? — запитав Остап, підморгнувши Олександрю Івановичу. — Чи не могли б ви показати нам кілька визначних місць? Я знав ваше місто, але воно якось змінилося.

Завідувачий дуже зрадив. Викрикуючи, що все покаже сам, він замкнув музей і повів мільйонерів на ту ж вулицю, де вони півгодини тому шукали погрібок «Під місяцем».

— Проспект імені Соціалізму! — сказав він, задоволено втягуючи в себе алебастрову пилюку. — Ах! Яке чудове повітря! Що тут буде через рік! Асфальт! Автобус! Інститут по іригації! Тропічний інститут! Ну, якщо Ташкент і цього разу не дасть наукових сил! Ви знаєте, вони мають стільки кісток мамонта, а мені прислали лише один зуб, в той час, коли в нашій республіці такий потяг до природознавства.

— Ось як? — зауважив Корейко, дивлячись з докором на Остапа.

— І ви знаєте, — зашепотів ентузіаст, — у мене є підозра, що це не зуб мамонта. Вони підсунули слоновий!

— А як у вас з такими... ну, так би мовити... з шинками... такими, азіатськими... знаєте, з тимпанами і флейтами? — нетерпляче запитав великий комбінатор.

— Викорінили, — байдуже відповів юнак, — давно вже треба було знищити цю заразу, розплідник епідемій. Навесні якраз останній вертеп придушили. Називався «Під місяцем».

— Придушили? — ахнув Корейко.

— Слово честі! Але ж зате відкрили фабрику-кухню. Європейське меню. Тарілки миють і сушать з допомогою електрики. Крива шлункових захворювань різко пішла вниз.

— Що діється! — вигукнув великий комбінатор, затуляючи обличчя руками.

— Ви ще нічого не бачили, — сказав завідувачий музеєм, сором'язливо посміхаючись. — Ідмо на фабрику-кухню обідати.

Вони всілися на лінійку під полотняним балдахіном з фестонами, обшитими синьою каймою, і поїхали. По дорозі люб'язний провідник щохвилини примушував мільйонерів

висовуватися з-під балдахіна — і показував їм будівлі, вже збудовані, і ті, що тільки будуються, і місця, на яких вони ще мають будуватися. Корейко поглядав на Остапа лютими очима. Остап одвертався і казав:

— Який чудовий тубільський базар! Багдад!

— Сімнадцятого почнемо зносити, — сказав молодий гід, — тут буде лікарня і коопцентр.

— І вам не жаль цієї екзотики? Це ж Багдад!

— Дуже красиво! — зітхнув Корейко.

Юнак розсердився:

— Це для вас красиво, для приїжджих, а нам тут жити треба.

У просторому залі фабрики-кухні, серед кахельних стін, під стрічками-мухоморами, які звисали зі стелі, мандрівники їли перловий суп і маленькі коричневі биточки. Остап поцікавився, чи немає тут вина, але дістав захоплюючу відповідь, що недавно поблизу міста знайдено джерело мінеральної води, яка щодо смаку переверщує уславлений нарзан. Як доказ було подано пляшку нової води, яку тут же і розпили при цвинтарній тиші.

— А як крива проституції? — з надією запитав Олександр Ібн-Іванович.

— Різко пішла на зниження, — відповів невмолимий юнак.

— Ай, що робиться! — сказав Остап, фальшиво усміхаючись.

Та він справді не знав, що робиться. Коли підвелися з-за столу, з'ясувалося, що юнак устиг заплатити за всіх. Він нізачо не погоджувався взяти гроші у мільйонерів, запевняючи, що післязавтра він одержує зарплату, а до того часу якось перекрутиться.

— Ну, а сміх? Як місто розважається? — вже без екстазу запитував Остап. — Тимпани, кімвали?

— Хіба ви не знаєте? — здивувався завідуючий музеєм. — Минулого тижня у нас відкрилася міська філармонія. Великий симфонічний квартет імені Бебеля і Паганіні. Ідемо зараз же. І як це я не згадав одразу!

Після того, як він заплатив за обід, відмовлятися відвідати філармонію було нетактовно навіть з етичних міркувань.

Виходячи з філармонії, Олександр Ібн-Іванович сказав голосом двірника:

— Міська фісгармонія!

Великий комбінатор почервонів.

По дорозі в готель юнак несподівано зупинив візника, висадив мільйонерів, взяв їх за руки і, йдучи навшипиньках

від захоплення, що аж розпирало його, підвів до невеличкого каменя, огороженого ґратами.

— Тут стоятимеobelіск! — сказав він значуще. — Колона марксизму!

Прощаючись, юнак просив приїжджати частіше. Добродушний Остап пообіцяв обов'язково приїхати, бо він ніколи ще не мав такого радісного дня, як сьогодні.

— Я — на вокзалі — сказав Корейко, залишившись наодинці з Бендером.

— Поїдемо гульнемо в інше місто? — запитав Остап. — У Ташкенті можна провести чудово днів зо три.

— З мене досить, — відповів Олександр Іванович, — я поїду на вокзал здавати чемодан на схов, служитиму десь тут конторником. Підожду капіталізму. Тоді і погуляю.

— Ну й ждїть, — сказав Остап досить грубо, — а я поїду. Сьогоднішній день — це прикре непорозуміння. На місцях перегнули... Золоте телятко в нашій країні ще має якусь владу!

На вокзальній площі вони побачили юрму літерних кореспондентів, які після змички робили екскурсійну подорож по Середній Азії. Вони оточили Ухудшанського. Владар урочистого комплекта самовдоволено обертався на всі боки, вихваляючись своїми покупками. На ньому була бархатна шапка, облямована хвостом шакала, і халат, викроєний з ватної ковдри.

Віщування плюшевого пророка здійснювались і далі.

РОЗДІЛ XXXII

БРАМА ВЕЛИКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Того сумного і світлого осіннього дня, коли в московських скверах садівники зрізають квіти і роздають їх дітям, головний син лейтенанта Шмідта Шура Балаганов спав на лаві в пасажирському залі Рязанського вокзалу. Він лежав, поклавши голову на дерев'яний поручень. Зім'ята кепка була насунута на ніс. Видно було по всьому, що бортмеханік «Антилопи» і уповноважений у справі когит не здобув щастя. Він жебрак. До його негоденої щоки прилипла роздроблена яєчна шкаралупа. Парусинові черевики втратили як форму, так і колір і нагадували швидше молдаванські столи. Ластівки літали під високою стелею залу на дві лампи.

За великими немитими вікнами видно було блокування, семафори та інші предмети, потрібні в залізничному господарстві. Побігли носильники, і незабаром через зал попливло населення поїзда, який щойно прибув на станцію. Останнім з перону ввійшов пасажир у чистому одязі. З-під розстебнутого легкого макінтоша виглядав костюм у найдрібнішу калейдоскопічну клітку. Штани спадали водоспадом на лаковані туфлі. Закордонний вигляд пасажира доповнював м'який капелюх, трохи скособочений. Послугами носильника він не скористався і ніс свій чемодан сам. Пасажир ліниво йшов спорожнілим залом і, без сумніву, увійшов би у вестибюль, якби раптом не помітив жалюгідну постать Балаганова. Він примружив око, підійшов ближче і якусь мить розглядав сонного. Потім обережно, двома пальцями в рукавичці зсунув кепку з обличчя бортмеханіка і посміхнувся.

— Вставайте, графе, вас кличуть з підземелля! — сказав він, штовхаючи Балаганова.

Шура сів, потер обличчя рукою і тільки тоді признав пасажиром.

— Командор! — викрикнув він.

— Ні, ні, — зауважив Бендер, захищаючись долонею, — не обнімайте мене. Я тепер гордий.

Балаганов закрутився навколо командора. Він не впізнавав його. Змівся не лише костюм. Остап схуд, в очах з'явилася розгубленість, обличчя було колоніально засмагле.

— Став бурий, бурий! — радісно вигукнув Балаганов. — Ну й бурий!

— Так, я став бурий, — повідомив Бендер з почуттям власної гідності. — Погляньте на мої штани. Європа — «А»! А це бачили? На підмізинному пальці моєї лівої руки діамантовий перстень. Чотири карати. Ну, а які у вас досягнення? Все ще в синах?

— Та так, — запнувся Шура, — більше по дрібничках.

У буфеті Остап наказав подати білого вина і бісквітів для себе і пива з бутербродами для бортмеханіка.

— Скажіть, Шура, чесно, скільки вам потрібно грошей для щастя? — запитав Остап. — Але підрахуйте все.

— Сто карбованців, — відповів Балаганов, з жалем відриваючись на мить від хліба з ковбасою.

— Та ні, ви мене не зрозуміли. Не на один день, а взагалі. Для щастя. Ясно? Щоб вам було добре на світі.

Балаганов довго думав, несміливо посміхнувся і нарешті оголосив, що для абсолютного щастя йому потрібно шість

тисяч чотириста карбованців і що з такими грошима йому буде на світі дуже добре.

— Гаразд, — сказав Остап. — Одержуйте п'ятдесят тисяч.

Він розстібнув на колінах квадратний саквояж і сунув до рук Балаганову п'ять білих пачок, перев'язаних мотузками. У бортмеханіка одразу ж зник апетит. Він перестав їсти, заховав гроші у кишені і вже не виймав з кишень рук.

— Невже тарілочка? — запитав він захоплено.

— Так, так, тарілочка, — відповів Остап зовсім байдуже. — З голубою каймою. Підзахисний приніс у зубах. Довго махав хвостом, перш ніж я погодився взяти її. Тепер я командую парадом! Почуваю себе чудово.

Останні слова він промовив невпевнено.

Парад, треба сказати правду, не налагоджувався, і великий комбінатор брехав, стверджуючи, ніби він почуває себе чудово.

Правдивіше було б сказати, що він відчуває якусь незручність, у чому, одначе, він не хоче признатися навіть сам собі.

З того часу, як він розлучився з Олександром Івановичем біля камери схову ручного багажу, куди підпільний мільйонер здав свій чемодан, мпнув місяць.

У першому ж місті, в яке Остап в'їхав з гордістю завойовника, він не зміг дістати номера в готелі.

— Я заплачу скільки завгодно! — гоноровито сказав великий комбінатор.

— Нічого не вийде, громадянине, — відповів портъє, — конгрес грунтознавців приїхав у повному складі оглядати дослідну станцію. Заброньовано за представниками науки.

І ввічливе обличчя портъє являло собою закінчену повагу перед конгресом. Остапові забажалося закричати, що він головний, що його треба поважати, ставитись до нього з пошаною, що в нього в мішку мільйон, але він вирішив за краще стриматися і вийшов на вулицю дуже роздратований.

Весь день він їздив візником по місту. У кращому ресторані він півтори години страждав, чекаючи, поки грунтознавці, які обідали всім конгресом, не звільнять столи. У театрі в цей день показували виставу для грунтознавців, і квитків для іншої публіки не продавали. До того ж Остапа не впустили б до залу з мішком у руках, а подіти його нікуди. Щоб не ночувати заради науки на вулиці, мільйонер того ж вечора вийхав. Відіспався він у міжнародному вагоні.

Вранці Бендер зійшов у великому волзькому місті. З дерев, кружляючи, злітало жовте прозоре листя. Волга дихала вітром. Номерів не було в жодному готелі.

— Може, тільки через місяць, — із сумнівом говорили завідувачі з борідками і без борідок, вусаті і зовсім голені, — поки на електроцентралі не змонтують третій агрегат, — на номер і не сподівайтесь. Усе віддано спеціалістам. А потім окружний з'їзд комсомолу. Нічого не можемо вдіяти.

Поки великий комбінатор стирчав біля високих конторок портъє, сходами готелів поспішали інженери, техніки, іноземні спеціалісти і комсомольці — делегати з'їзду. І знову Остапові довелося провести день на візникові, з нетерпінням чекаючи кур'єрського поїзда, де можна було вмитись, відпочити і почитати газетку.

Великий комбінатор провів п'ятнадцять ночей у різних поїздах, переїжджаючи з міста до міста, бо ніде не було номерів. В одному місті будували домну, в другому — холодильник, в третьому — цинковий завод. Усе було переповнено діловими людьми. У четвертому місті Остапові поперек дороги став піонерський зліт, і в номері, де мільйонер міг би непогано провести вечір з подругою, галасували діти. У дорозі він обжився, придбав чемодан для мільйона, дорожні речі й екіпірувався. Остап уже обмірковував тривалу і спокійну подорож до Владивостока, розрахувавши, що поїздка туди й назад забере тижнів зо три, як раптом відчув, що коли він зараз же не осяде на твердій землі, то помре від якоїсь загадкової залізничної хвороби. І він зробив те, що робив завжди, коли в його кишенях було порожньо. Він почав видавати себе за когось іншого, телеграфуючи наперед, що, мовляв, їде інженер, чи лікар — громадський діяч, або ж відомий тенор чи письменник. Він дивувався: всім людям, які приїздили у справі, номери давали; Остап трохи відпочив від поїзної качки. Одного разу, для того щоб дістати номер, йому довелося видати себе за сина лейтенанта Шмідта. Після цього епізоду великий комбінатор віддався тривалим і не зовсім веселим роздумам.

«І це плях мільйонера! — думав він у розпачі. — Де ж повага? Де пошана? Де слава? Де влада?»

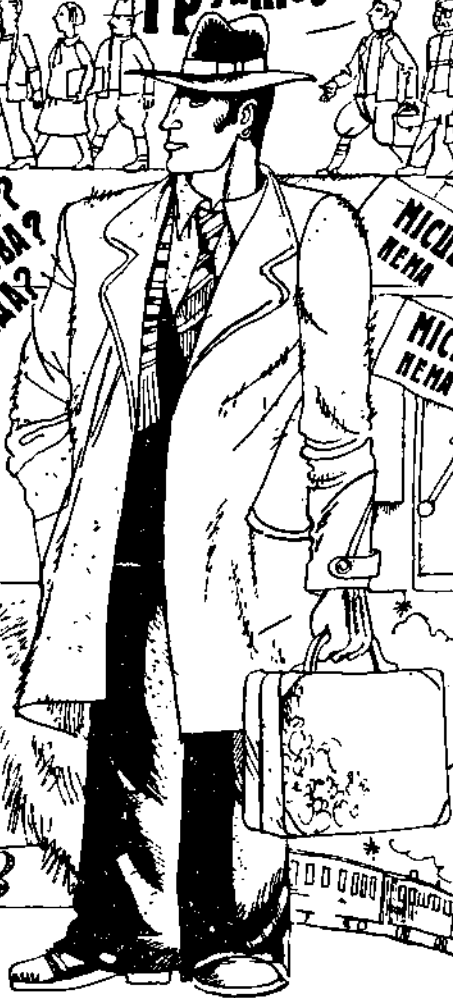
Навіть Європа — «А», якою Остап хизувався перед Балагановим — костюм, черевики і капелюх — були придбані в комісійному магазині і, попри всі свої виключні якості, — мали істотний недолік: це були речі не свої, не рідні, з чужого плеча. Їх уже хтось носив, може, недовго, годину, хвилину, а все ж таки носив хтось чужий. Прикро було й те, що уряд не звертає ніякої уваги на скрутне становище мільйонерів і розподіляє блага в плановому порядку. І взагалі все було погано. Начальник станції не брав під козирок, що

Де ж повага?
Де пошана?
Де слава?
Де влада?

Місць
нема

Місць
нема

раніш він робив перед першим-ліпшим купчиком з капітал-цем в п'ятдесят тисяч, батьки міста не приїжджали в готель з візитом, преса не поспішала брати інтерв'ю і замість фотографій мільйонерів друкувала портрети якихось ударників, що заробляли сто двадцять карбованців за місяць.

Остап щодня перецупував свій мільйон — і все був мільйон без якоїсь там дрібниці. Він докладав усіх зусиль, обідав по кілька разів на день, пив колекційні вина, давав всюди і по багато на чай, купив перстень, японську вазу і шубу на тхорячому хутрі. Шубу й вазу довелося подарувати номерному, тому що Остап не любив возитися з громіздкими речами. У разі потреби він міг накупити безліч ось таких шуб і ваз. І все ж за місяць він зміг витратити лише шість тисяч.

Ні! Парад, було зрозуміло, не вийшов, хоч усе було на місці. Своєчасно вислано лінійних, у визначені строки прибули частини, грав оркестр. Та полки дивились не на нього, не йому кричали «ура», не для нього вимахував руками капельмейстер. Проте Остап не відступав. Він покладав великі надії на Москву.

— А як Ріо-де-Жанейро? — збуджено запитав Балаганов.— Поїдемо?

— Ну його к бісу! — з несподіваною люттю відказав Остап.— Усе це вигадки, немає ніякого Ріо-де-Жанейро, і Америки немає, і Європи немає, нічого нема. І взагалі останнє місто — це Шепетівка, об яку розбиваються хвилі Атлантичного океану.

— Оце так! — зітхнув Балаганов.

— Мені один лікар усе пояснив, — продовжував Остап, — закордон — це міф про загробне життя. Хто туди потрапить, той назад не повернеться.

— Ну просто цирк! — викрикнув Шура, нічого не зрозумівши.— Ух, як я тепер заживу! Бідний Паніковський! Звичайно, він порушив конвенцію, та бог з ним! От би зрадів старий!

— Пропоную вшанувати пам'ять померлого вставанням, — сказав Бендер.

Молочні брати підвелися і хвилину постояли мовчки, дивлячись униз, на поламані бісквіти і нез'їдені бутерброди.

Тяжке мовчання порушив Балаганов.

— Знаєте, що з Козлевичем? — сказав він.— Просто цирк! Він все ж таки зібрав «Антилопу» і працює в Чорноморську. Листа прислав. Ось...

Бортмеханік вийняв з кепки листа.

«Здрастуйте, Шура, — писав водій «Антилопи», — як живете? Ви все ще син л. Ш.? Мені живеться добре, тільки не-

має грошей, а машина після ремонту щось капризує і працює лише одну годину на день. Весь час її лагоджу, просто не вистачає сили. Пасажири ремствують. Може, ви, дорогий Шуро, надішлете мені мастилопровідний шланг, хоч би не новий. Тут на базарі не можна дістати. Пошукайте на Смоленському ринку, там, де продають старі замки і ключі. А якщо вам недобре, то приїздіть, якимсь переб'ємося. Я стою на розі вулиці Мерінга, на біржі. Де тепер О. Б.? Ваш з повагою Адам Козлевич. Забув написати: до мене на біржу приходили ксьондзи, Кушаковський і Морошек. Був скандал. А. К.»

— Зараз побіжу шукати шланг,— діловито сказав Балаганов.

— Не треба,— відповів Остап,— я йому нову машину куплю. Ідемо в «Гранд-Отель», я забронював по телеграфу номер для диригента симфонічного оркестру. А вас треба пристойніше одягти, помити, дати вам капітальний ремонт. Перед вами, Шуро, відкривається брама великих можливостей.

Вони вийшли на Каланчівську площу. Таксі не було. Їхати візником Остап відмовився.

— Це карета минулого,— сказав він гидливо,— нею далеко не поїдеш. Та й ще там, у підкладці, живуть маленькі миші.

Довелося сісти в трамвай. Вагон був переповнений. Це був один з тих заражених сварками вагонів, які часто циркулюють по столиці. Починає яка-небудь мстива бабуса в ранкові години передслужбової давки. Поступово в сварку втягуються всі пасажири вагона, навіть ті, що потрапили туди вже через півгодини після початку інциденту. Люта бабуса вже давно зійшла, забулася вже й причина сварки, а крики і взаємні образи ще тривають, і до лайки залучаються нові кадри пасажирів. І в такому вагоні до пізньої ночі не затихає лайка.

Схвильовані, нервові пасажири швидко відтиснули Балаганова від Остапа і за хвилину молочні брати вже гойдалися в різних кінцях вагона, стиснуті чиймись грудьми і кошиками. Остап висів на паску, щосили видираючи чемодан, який увесь час несла течія.

Раптом, перекриваючи звичайну трамвайну лайку, з боку, де гойдався Балаганов, долинув жіночий зойк:

— Украли! Держіть! Та ось же він стоїть!

Усі повернули голови. До місця події, аж захлинаючись від цікавості, поспішали любителі таких справ. Остап

побачив збентежене обличчя Балаганова. Бортмеханік ще й сам не розумів, що трапилось, як його вже схопили за руку, в якій була міцно затиснута копійчана жіноча сумочка з тоненьким бронзовим ланцюжком.

— Бандит! — кричала жінка. — Тільки одвернулася, а він...

Володар п'ятдесяти тисяч викрав сумочку, в якій була черепахова пудрениця, профспілчанський квиток і один карбованець сімдесят копійок грошей. Вагон спинився. Любителі потягли Балаганова до виходу. Проходячи повз Остапа, Шура тужно прошепотів:

— Що ж це таке? Я ж машинально...

— Я тобі покажу машинально! — сказав любитель в пенсне і з портфелем і з насолодою зацідив бортмеханіка по шиї.

Остап бачив у вікно, як до групи швидкими кроками підійшов міліціонер, як він повів злочинця бруківкою.

Великий комбінатор відвернувся.

РОЗДІЛ ХХХІІІ

ІНДІЙСЬКИЙ ГІСТЬ

У чотирикутному закритому дворі «Гранд-Отеля» чути було кухонні шуми, шипіння пари і вигуки: «Два чайних комплекти в шістнадцятий!», а в білих коридорах було тихо і світло, як в розподільному залі електростанції. У ста п'ятдесяти номерах спав конгрес грунтознавців, повернувшись з поїздки; тридцять номерів було відведено для закордонних комерсантів, які з'ясовували наболіле питання, чи можна, зрештою, вигідно торгувати з Радянським Союзом, кращий апартамент з чотирьох кімнат займав славнозвісний індуський поет і філософ, а в маленькому номері, відведеному диригентові симфонічного оркестру, спав Остап Бендер.

Він лежав на плюшевій ковдрі, в одежі, притискуючи до грудей чемодан з мільйоном. За ніч великий комбінатор вдихнув у себе весь кисень, який був в кімнаті, а всі інші хімічні елементи, які тут в ній лишилися, можна було назвати азотом лише із ввічливості. Пахло прокислим вином, пекельними котлетами і ще чимсь невимовно гідким. Остап застогнав і поворухнувся. Чемодан упав на підлогу. Остап ураз розплющив очі.

— Що ж це було? — пробурмотів він, роблячи гримаси. — Гусарство в ресторанному залі I, здається, навіть кавалергардство! Тьху! Вів себе як купець другої гільдії. Боже мій!

А чи не образив я кого з присутніх? Там якийсь дурень кричав: «Грунтознавці! Встаньте!», — а потім плакав і присягався, що в душі він сам грунтознавець. Звичайно, це був я! Так, але ж з якого це приводу?

І він згадав, що вчора, вирішивши почати життя, яке йому личить, він ухвалив збудувати собі особняк у мавританському стилі. Ранок він провів у грандіозних мріях. Він уявляв собі дім з мінаретами, швейцара з обличчям пам'ятника, більярдну, малу вітальню і якийсь конференц-зал. У земельному відділі Рад великому комбінаторові пояснили, що ділянку одержати можна. Але вже в будівельній конторі все пропало. Впав швейцар, загримів кам'яною мордою, захитався золотий конференц-зал і розвалилися мінарети.

— Ви приватна особа? — запитали мільйонера в конторі.

— Так, — відповів Остап, — яскраво виражена індивідуальність.

— На жаль, будуємо лише для колективів і організацій.

— Кооперативних, громадських і господарчих? — перепитав Остап з гіркотою.

— Так, для них.

— А я?

— А ви будуйте самі.

— Так, але ж... де я дістану камінь, шпінгалети? Зрештою, плінтуси?

— Добудьте якимось. Хоч це важко. Контингенти вже розподілено за заявками промисловості і кооперації.

Очевидно, це й було причиною його гусарства, нічного неподобства.

Остап, лежачи, вийняв записну книжечку і почав підраховувати витрати з часів одержання мільйона. На першій сторінці читав запис:

Верблюди	180 крб.
Барани	30 крб.
Кумис	1 крб. 75 к.
<hr/>	
Разом	211 крб. 75 к.

Далі було не краще. Шуба, соус, залізничний квиток, знову соус, знову квиток, три чалми, придбані про чорний день, візники, ваза і всякі дрібниці. Якщо не рахувати п'ятдесяти тисяч Балаганову, які не принесли йому щастя, мільйон був на місці.

«Не дають робити капіталовкладення! — обурювався Остап. — Не дають! Може, зажити інтелектуальним життям,

як мій друг Лоханкін? Зрештою, матеріальні цінності я вже маю, треба потроху подбати про цінності духовні. Треба негайно з'ясувати, в чому сенс життя?

Він згадав, що у вестибюлі готелю цілий день товпляться дівчата, які марять порозмовляти з приїжджим індузьким філософом про душу.

«Піду до індуса,— вирішив він,— і дізнаюся нарешті, в чому справа. Звичайно, це піжонство, та іншого виходу немає».

Не розлучаючись із чемоданом, Бендер, як був, у зім'ятому костюмі, зійшов у бельетаж і постукав у двері кімнати великої людини. Йому відчинив перекладач.

— Філософ приймає? — запитав Остап.

— Дивлячись кого,— відповів перекладач увічливо.— Ви приватна особа?

— Ні, ні,— злякано сказав великий комбінатор,— я від однієї кооперативної організації.

— Ви з групою? Скільки вас? Бо вчителів, знаєте, важко приймати людей окремо. Він віддає перевагу бесідам...

— З колективом? — підхопив Остап.— Якраз мене колектив уповноважив розв'язати одне дуже складне принципове питання: в чому сенс життя?

Перекладач пішов і за п'ять хвилин повернувся. Він розсунув порт'єру і бундючно сказав:

— Хай увійде кооперативна організація, яка має бажання дізнатися, в чому є сенс життя.

У кріслі з високою і незручною різьбленою спинкою сидів великий філософ і поет у коричневій бархатній рясі і в такому ж ковпаку. Обличчя його було смугляве і ніжне, а очі чорні, як у підпоручика. Борода біла й широка, наче фрачна манишка, закривала груди. Біля його ніг сиділа стенографістка. Два перекладачі, індус і англієць, сиділи з боків.

Побачивши Остапа з чемоданом, філософ засовався у кріслі і щось стривожено зашепотів перекладачеві, стенографістка почала поспіхом записувати, а перекладач звернувся до великого комбінатора:

— Вчитель хоче знати, чи не містить чемодан прибулого пісень і саг і чи не має намір прибулий прочитати їх уголос, оскільки вчителів вже багато прочитали пісень і саг і більше він не може їх чути.

— Скажіть вчителіві, що саг немає,— з повагою відповів Остап.

Чорноокий старий ще дужче занепокоївся і, жваво розмовляючи, почав з острахом показувати на чемодан.

— Вчитель запитує,— почав перекладач,— чи не має наміру прибулий оселитися у нього в номері, бо до нього на прийом ще ніхто не приходив з чемоданом.

І лише після того, як Остап заспокоїв перекладача, а перекладач філософа, напруження спало і почалася бесіда.

— Перш ніж дати відповідь на ваше запитання, в чому сенс життя,— сказав перекладач,— учитель хоче сказати кілька слів про народну освіту в Індії.

— Передайте вчителю,— відповів Остап,— що проблема народної освіти хвилює мене з дитинства.

Філософ заплющив очі і почав неквапно говорити. Першу годину він говорив англійською мовою, а другу — по-бенгальськи. Іноді він починав співати тихим приємним голосом, а то якось навіть підвівся і, ледь піднявши рясу, зробив кілька танцювальних рухів, показуючи, очевидно, якусь з ігор школярів Пенджаба. Аж тоді він сів і знову заплющив очі, а Остап довго слухав переклад. Спочатку Остап увічливо кивав головою, потім сонно дивився у вікно, і, нарешті, почав розважатися — перебирав пальцями в кишені дрібні гроші, милувався перснем і навіть досить недвозначно моргнув гарненькій стенографістці, після чого вона ще швидше забігала олівцем.

— А як же все ж таки буде з сенсом життя? — запитав мільйонер, знайшовши зручну хвилину.

— Вчитель має бажання,— пояснив перекладач,— спочатку познайомити прибулого з великим матеріалом, який він зібрав для ознайомлення зі станом справи народної освіти в СРСР.

— Передайте його благородію,— відповів Остап,— що прибулий не заперечує.

І машина знову запрацювала. Вчитель говорив, співав піонерські пісні, показував стінгазету, яку йому піднесли діти сто сорок шостої трудової школи, і раз навіть заплакав. Перекладачі бубоніли у два голоси, стенографістка записувала, а Остап неухважно чистив нігті.

Нарешті Остап голосно кашлянув.

— Знаєте,— сказав він,— перекладати більше не треба. Я став якось розуміти по-бенгальському. Ось коли почнеться про сенс життя, тоді прошу, перекладайте.

Коли філософу переклали настирливе бажання Остапа, чорноокий старий захвилювався.

— Вчитель каже,— заявив перекладач,— що він сам приїхав до вашої великої країни, щоб дізнатися, в чому сенс життя. Тільки там, де народну освіту поставлено на таку височінь, як у вас, життя стає осмисленим. Колектив...

— До побачення, — обірвав великий комбінатор, — передайте вчителів, що прибулий просить дозволу негайно вийти.

Та філософ уже співав ніжним голосом «Марш Будьонного», якому його навчили радянські діти. І Остап вийшов без дозволу.

— Кришна! — кричав великий комбінатор, бігаючи по своєму номеру. — Вішну! Що діється на світі? Де сірячна правда? А може, я дурень і нічого не розумію і життя проминуло по-дурному, безсистемно? Справжній індус, бачте, знає все про нашу неосяжну країну, а я, як оперний індійський гість, товчу одне і те ж: «Не счесть алмазов пламенных в лабазах каменных». Гидко!

Цього дня Остап обідав без горілки і вперше залишив чемодан у номері. Потім він сумирно сидів на підвіконні і зацікавлено розглядав звичайних перехожих, які плигали в автобус, як білки.

Вночі великий комбінатор раптом проснувся і сів на ліжку. Було тихо і лише з ресторану крізь замкову шпарку пробивався меланхолійний бостон.

— Як же я міг забути! — сказав він сердито.

Потім він засміявся, увімкнув світло і швидко написав телеграму.

«Чорноморськ Зосі Синицькій У зв'язку з помилкою життя можу летіти Чорноморськ крилах кохання відповідь блискавкою Москва Гранд-Отель Бендер».

Він подзвонив і наказав, щоб телеграма була відправлена негайно блискавкою.

Зося не відповіла. Не було відповіді і на інші телеграми, написані у тому ж відчайдушному і ліричному тоні.

РОЗДІЛ ХХХІV

ДРУЖБА З ЮНІСТІЮ

Поїзд ішов до Чорноморська.

Перший пасажир скинув піджак, повісив його на мідний завіток багажника, потім стягнув черевики, по черзі підніс товсті ноги майже до обличчя і озув пантофлі з язичками.

— Ви чули історію, яка сталася з одним воронезьким землеміром, що виявився родичем японського мікадо? — запитав він, наперед посміхаючись.

Другий і третій пасажери присунулись ближче. Четвертий пасажир уже лежав на горішній полиці під колючою малино-

вою ковдрою, невдоволено проглядаючи іпострований журнал.

— Невже не чули? Один час про це багато говорили. Це був звичайнісінький землемір — дружина, одна кімната, сто двадцять карбованців платні. Прізвище Бігусов. Звичайна, ну, зовсім нічим непримітна людина, навіть, коли хочете знати, між нами кажучи, хам. Приходить він якось зі служби, а в нього в кімнаті сидить японець у такому, між нами кажучи, пречудовому костюмі, в окулярах, і, коли хочете знати, в черевиках зі зміїної шкіри, останній шик моди. «Ваше прізвище Бігусов?» — запитує японець. «Так», — каже Бігусов. «А ім'я та по батькові?» — «Такето», — відповідає. «Правильно», — каже японець, — у такому разі, чи не будете ви ласкаві і чи не скинете толстовку — мені треба оглянути вас голого». — «Будь ласка», — каже. Ну, між нами кажучи, якщо хочете знати, японець тулуб навіть не розглядав, а зразу ж кинувся до рідимої плями. Була у Бігусова така пляма на боці. Подивився на неї японець крізь лупу, сплотнів і каже: «Поздоровляю вас, громадянине Бігусов, і дозвольте вручити вам пакунок і пакет». Дружина, зрозуміло, розпаковує... А там, коли хочете знати, лежить у стружках японський меч, гострий з обох боків. «Навіщо ж мені меч?» — запитав землемір. «А ви, — каже, — прочитайте лист. Там усе написано. Ви самурай!» Воронеж, якщо хочете знати, не дуже великий центр. Між нами кажучи, яке може бути ставлення до самураїв? Найнегативніше. Ну, робити нічого. Бігусов бере лист, знімає чотирнадцять воскових печатей і читає його. Що ж ви думаєте? виявляється, що рівно тридцять шість років тому через Воронежську губернію проїздив якийсь японський напівпринц — інкогніто. Ну, звичайно, між нами кажучи, його високість спутався з якоюсь воронезькою дівчиною, прижив інкогніто дитину. І навіть мав намір одружитися, але мікадо шифрованою телеграмою заборонив. Напівпринцеві довелося виїхати, а дитя лишилося незаконним. Це й був Бігусов. І от через багато років напівпринц став помирати, а тут, як на зло, законних дітей немає, нікому передати спадщину. І до того ж згасає знаменитий рід, що для японця найгірше за все. Ну, довелося згадати про Бігусова. І спало ж на долю людині таке щастя! Зараз, кажуть, він уже в Японії. Старий помер. А Бігусов тепер принц, родич мікадо і до того ще, між нами кажучи, одержав готівкою мільйон ієн. Мільйон! Такому дурневі!

— Дали б мені мільйон, — сказав другий пасажир, совгаючи ногами, — я б їм показав, що робити з мільйоном!

У прогоні між горішніми полицями з'явилася голова четвертого пасажира. Він уважно поглядав на людину, яка так упевнено знала, що можна зробити з мільйоном, і нічого не сказавши, знову запнувся журналом.

— Це — так, — сказав третій пасажир, розриваючи залізничний пакетик з двома індивідуальними сухарями, — бувають різні факти в галузі обігу грошей. В однієї московської дівчиці помер у Варшаві дядько і лишив їй у спадщину мільйон, а вона навіть не знала. Але там, за кордоном, пронюхали, і вже через місяць у Москву заявився досить пристойний іноземець. Цей голубчик вирішив одружитися з дівчиною, поки вона не дізналася про спадщину. А в неї в Москві був жених, теж досить пристойний молодий чоловік з Палати мір і ваги. Вона його дуже любила, і, природно, не хотіла виходити заміж за іншого. А той, іноземець, просто божеволіє, шле їй букети, цукерки, фільдеперсові панчохи. Виявляється, іноземний голубчик приїхав не сам від себе, а від акціонерного товариства, яке організувалося спеціально для експлуатації дядькової спадщини. У них навіть був основний капітал на вісімнадцять тисяч злотих. Цей їхній уповноважений мав щоб там не було одружитися з дівчиною і вивезти її за кордон! Дуже романтична історія! Уявляєте собі становище уповноваженого! Яка відповідальність! Адже він узяв аванс і не може його виправдати через отого радянського жениха! А там, у Варшаві, кошмар! Акціонери чекають, хвилюються, акції падають. Одно слово, все закінчилося крахом. Дівчина вийшла заміж за свого, за радянського. Так вона ні про що і не дізналася.

— Ну й дурепа! — сказав другий пасажир. — Дали б мені цей мільйон!

І, розхвилювавшись, він навіть ухопив з рук сусіда сухар і з'їв його.

Мешканець на горішній полиці придириливо закашляв. Очевидно, розмови заважали йому спати.

Внизу заговорили тихіше. Тепер пасажири сиділи тісно, голова до голови, і, заклинаючись, шепотіли:

— Нещодавно міжнародна організація Червоного Хреста давала об'яву в газетах про те, що розшукують нащадків американського селдата Гаррі Ковальчука, який загинув у тисяча дев'яност вісімнадцятому році на війні. Спадщина — мільйон! Цебто було менше мільйона, але нарости проценти... І от у глухому селі на Волині...

На горішній полиці метлялася малинова ковдра. Бендерові було погано. Йому набридли вагони, горішні і нижні канапи, весь цей вічно рухливий світ мандрів. Він з радістю

віддав би півмільйона, аби лише заснути, та шепіт внизу не припинявся.

— ...Розумієте, в один житлокооп заявила бабуся і каже: «Я,— каже,— у себе в підвалі знайшла горщечок, не знаю, що в горщечку, ви вже зробіть ласку, подивіться самі». Заглянуло правління житлокоопу в той горщечок — а там золоті індійські рупії, мільйон рупій...

— Ну й дурепа! Знайшла кому казати!.. Дали б мені цей мільйончик... от я б...

— Між нами кажучи, якщо хочете знати,— гроші — це все.

— А в якійсь печері під Можайськом...

Згори долинав стогін, гучний, повноцінний стогін загибаючого індивідуума.

Співрозмовники на мить засмутилися, але зачарування несподіваними багатствами, що ллються з кишень японських принців, варшавських родичів чи американських солдатів, було таке велике, що вони знову почали хапати один одного за коліна, бурмочучи:

— І коли розкрили мощі, там, між нами кажучи, знайшли на мільйон.

Вранці, ще не зовсім прокинувшись від сну, Остап почув шарудіння штори і голос:

— Мільйон! Розумієте, цілий мільйон...

Це вже було занадто. Великий комбінатор гнівно зирнув вниз. Та вчорашніх пасажирів уже не було. Вони зійшли на світанку в Харкові, лишивши по собі зім'яті постелі, просалений аркушик арифметичного паперу, залишки котлет, крихти хліба, а також мотузку. Новий пасажир, що стояв біля вікна, байдуже глянув на Остапа і, звертаючись до своїх супутників, продовжував:

— Мільйон тонн чавуну. До кінця року. Комісія вважає, що об'єднання може це дати. І що найсмішніше — Харків затвердив!

Остап не бачив у цих словах нічого смішного. Та нові пасажирі почали всі разом реготати. При цьому на всіх трьох зарипіли гумові пальта, яких вони ще не встигли зняти.

— А як же Бубешко, Іван Миколайович? — запитав наймолодший з пасажирів з азартом.— Напевне, землю носом риє?

— Уже не риє. Попав в ідіотське становище. Але що було! Спочатку він поліз у бійку... ви знаєте, Іван Миколайович — характер... Вісімсот двадцять п'ять тисяч тонн — і ні одної тонни більше. Тут почалося серйозне діло. Применшення

можливостей... Факт! Рівняння на вузькі місця — факт! Людині треба було одразу ж визнати свою помилку. Так ні ж! Амбіція! Подумаєш — благородне дворянство! Визнати — і все. А він почав по частинах. Вирішив авторитет зберегти. І от почалася музика, достоевщина: «З одного боку визнаю, але, з другого, підкреслюю». А що там підкреслювати, що за безхребетне вихляння! Довелося нашому Бубешку писати знову другий лист.

Пасажири знову засміялися.

— Але й там про свій опортунізм він не сказав жодного слова. І пішла писанина. Щодня новий лист. Хочуть для нього спеціальний відділ завести: «Поправки і відмежування». І він сам знає, що зашився, хоче якось видертися, але таке сам наговорив, що не може. Він до того дійшов, що востаннє навіть написав: «Так, — мовляв, — і так ...помилку визнаю, а цей лист вважаю недостатнім...»

Остап уже давно пішов умиватися, а нові пасажири все ще посміхалися. Коли він повернувся, купе було підметено, канали спущені і виходив провідник, підтримуючи підборіддям купу ковдр і простирадл.

Молоді люди, не боячись протягу, відчинили вікно, і по купе, як морська хвиля, замкнута в ящик, заскакав і зав'юнив осінній вітер.

Остап закинув чемодан з мільйоном у сітку і всівся внизу, доброзичливо поглядаючи на нових сусідів, які якось особливо завзято обживалися з побутом міжнародного вагона, — часто зазирали у дзеркало в дверях, підстрибували на канапі, випробовуючи його пружини і федеркант, схвально говорили про якість полірованої червоної обшивки і натискували на кнопки. Час від часу один з них зникав на кілька хвилин і, повернувшись, шепотівся з товаришами. Нарешті у дверях з'явилася дівчина в бобриковому чоловічому пальті і гімнастичних туфлях із шнурками, обмотаними навколо ніг, як у древніх греків.

— Товариші! — сказала вона рішуче. — Це свинство. Ми теж хочемо їхати в розкошах. На першій же станції ми поміняємось місцями.

Бендерові попутники, протестуючи, загаласували.

— Нічого, нічого. Усі мають такі ж права, як і ви, — наполягала дівчина.

— Ми вже кинули жеребки. Випало Тарасову, Паровицькому і мені. Вимітайтесь у третій клас.

З гамору, який виник, Остап зрозумів, що в поїзді їде велика група студентів політехнікуму, яка повертається

з літньої заводської практики в Чорноморськ. У твердому вагоні на всіх не вистачало місць, і три квитки довелося купити в міжнародний, розкинувши різницю на всю компанію.

У результаті дівчина лишилася в купе, а троє перших пішли з почуттям власної гідності, яке трохи запізнило. На їхні місця зразу ж з'явилися Тарасов и Паровицький. Вони теж негайно почали підстрибувати на канапах і натискувати на кнопки. Дівчина метушилася разом з ними. Не минуло й півгодини, як у купе заявила перша трійка. Її пригнав назад жаль за втраченою розкішшю. А вслід за трьома, соромливо посміхаючись, з'явилося ще двоє, а потім ще один вусатий. Вусатому припала черга їхати у цій розкоші на другий день, та він не міг витерпіти. Його поява викликала особливо збуджені викрики, на які негайно ж з'явився провідник.

— Що ж це, громадяни,— сказав він казенним голо- сом,— ціла шайка-ряжка зібралася. Котрі з третього класу, виходьте. Бо піду до головного.

Шайка-ряжка сторопіла.

— Це гості,— сказала дівчина, засмутившись.— Вони прийшли тільки посидіти.

— У правилах заборонено,— заявив провідник,— ви- ходьте.

Вусатий теж посунув до виходу, але тут у конфлікт утрутився великий комбінатор.

— Що ж це ви, папаша,— сказав він провідникові,— пасажирів не треба лінчувати без особливої потреби. На- віщо так суворо дотримуватися букви закону? Треба бути гостинним. Знаєте, як на Сході! Ходімо, я вам усе поясню.

Поговоривши з Остапом у коридорі, провідник настільки збагнув усю гостинність Сходу, що вже і на думці не мав виганяти шайку-ряжку, навпаки, приніс їй дев'ять склянок чаю у важких підстаканниках і весь запас індивідуальних сухарів. Він навіть не взяв грошей.

— За східним звичаєм,— сказав Остап товариству,— згідно із законами гостинності, як казав один робітник кулі- нарного сектору.

Цю послугу було зроблено з такою легкістю і простотою, що відмовитись від неї не можна було. Тріщали розірвані сухарні пакетики. Остап, як господар, роздавав чай і враз подружив зі всіма вісьмома студентами і однією студенткою.

— Мене давно цікавила проблема загального, рівного і таємного навчання,— белькотав він радісно,— нещодавно я навіть бесідував з цього приводу з індуським філософом-

аматором. Людина безмірно вчена. І тому все, що б він не сказав, зараз же записується на грамофонну пластинку. А так як старий любить поговорити,— є за ним такий грішок,— то пластинок набралось вже вісімсот вагонів і тепер з них роблять гудзики.

Почавши з цієї вільної імпровізації, великий комбінатор узяв у руки сухарик.

— Цьому сухарикові,— сказав він,— один крок до точильного каменя. І цей крок уже зроблено.

Дружба, підігріта дотепами подібного гатунку, розвивалась дуже швидко, і незабаром вся шайка-ряжка під диригування Остапа виспівувала частівку:

У Петра Великого
Родичів анікого.
Лиш кобила та змія,
От і вся його сім'я.

До вечора Остап знав, як звати студентів, а де з ким уже був на «ти». Але багато з того, про що говорили молоді люди, він не розумів. Раптом він сам собі здався дуже старим. Перед ним сиділа юність, трохи груба, прямолінійна, якась до болю нехитра. Він у свої двадцять літ був зовсім іншим. Він сам признавався собі, що у свої двадцять літ він був різнобічніший і гірший. Він тоді не сміявся, а лише посміхався. А ці безугавно реготали.

«Чому так радіє ця товстопика юнь? — подумав він з несподіваною роздратованістю.— Слово честі, я починаю задрити».

І хоч Остап, без сумніву, був у центрі уваги всього купе і його слова лилися без упину і всі ставилися до нього дуже добре, він не відчував тут ні балагановського обожнювання, ні боязкого запобігання Паніковського, ні відданої любові Козлевича. У студентів почувалася зверхність глядачів над конференсьє. Глядачі слухають громадянина у фракку, іноді посміхаються, ліньки аплодують йому, та, зрештою, йдуть додому, і немає їм більше ніякого діла до конференсьє. А конференсьє після вистави приходиться в артистичний клуб, сидить засмучений над котлетою і скаржиться дружкові по Робмису — оперетковому комікові, що публіка його не розуміє, а уряд не цінує. Комік п'є горілку і теж скаржиться, що не розуміють його. А що там не розуміти? Дотепи старі і прийоми старі, а переучуватися пізно. Здається, все ясно.

Історію з Бубешком, що применшив плани, було розказано вдруге, цього разу зумисне для Остапа. Він ходив із своїми

друзями в твердий вагон переконати студентку Ліду Писаревську прийти до них у гості, і при цьому так теревенив, що сором'язлива і скромна Ліда таки прийшла і взяла участь в загальному гаморі. Раптове довір'я зросло до таких розмірів, що, прогулюючись на пероні великої вузлової станції з дівчиною у чоловічому пальті, великий комбінатор підвів її майже до вихідного семафора і тут, несподівано для себе, вилив перед нею всю душу в досить пошлій формі.

— Розумієте,— втовкмачував він,— світив місяць, король ландшафту. Ми сиділи на приступках музею древностей, і раптом я відчув, що я її люблю. Але того ж вечора мені довелося виїхати, так усе і розладналося. Вона, здається, образилася. Навіть без сумніву образилася.

— Вас послали у відрядження? — запитала дівчина.

— Хм... Наче відрядження. Тобто не зовсім щоб відрядження, але термінова справа. А тепер я страждаю. Гордо і по-дурному страждаю.

— Це не страшно,— сказала, дівчина,— переключіть зайвину вашої енергії на виконання якогось трудового процесу. Наприклад, ріжте дрова. Зараз є така течія.

Остап пообіцяв переключитися і, хоч не уявляв собі, як це він замінить собі Зосю різанням дров, усе-таки відчув велике полегшення. Вони повернулися до вагона з таємничим виглядом і потім кілька разів виходили в коридор і шепотіли про нерозділене кохання й про нові течії в цій галузі.

У купе Остап, як і раніше, з шкіри ліз, щоб сподобатися компанії. І він цього досяг: студенти почали вважати його за свого. А грубіян Паровицький щосили ляснув Остапа по плечу і викрикнув:

— Іди до нас, в політехнікум. Йй-богу! Дістанеш стипендію, сімдесят п'ять карбованців. Житимеш як бог. У нас — їдальня, щодня м'ясо. Потім на Урал поїдемо на практику.

— Я вже закінчив один гуманітарний вуз,— поспішно сказав великий комбінатор.

— А що ж ти зараз робиш? — запитав Паровицький.

— Та так... по фінансовій лінії...

— Служиш у банку?

Остап раптом саркастично поглянув на студента і сказав:

— Ні, не служу. Я мільйонер.

Звичайно, ця заява ні до чого Остапа не зобов'язувала і все це можна було перетворити на жарт, але Паровицький засміявся так глузливо, що великому комбінаторові стало прикро. Його охопило бажання приголомшити своїх супутників, викликати в них ще більший подив і захоплення.

— Скільки ж у вас мільйонів? — запитала дівчина в гімнастичних туфлях, підбиваючи його на веселу відповідь.

— Один,— сказав Остап, блідий від гордості.

— Щось малувато,— заявив вусатий.

— Мало, мало,— закричали всі.

— З мене досить,— сказав Бендер урочисто.

І з цими словами він узяв свій чемодан, клацнув нікелевими защіпками і висипав на диван усе, що в ньому було. Паперові брусочки лягли гіркою, сповзаючи вниз. Остап зігнув одну пачку, обгортка розірвалася, почувся карточний тріск.

— У кожній пачці по десять тисяч. Вам мало? Мільйон без чогось там... і ніякісінького фальшу: підписи, паркетна сітка і водяні знаки.

Запала тиша. Остап згріб гроші знову у чемодан і закинув його, як йому здалося, царським жестом у багажник. І знову сів на канапу, розвалився на ній, широко розставив ноги і поглянув на шайку-ряжку.

— Як бачите, гуманітарні науки теж приносять свої плоди,— сказав мільйонер, запрошуючи студентів повеселитися з ним.

Студенти мовчали, розглядаючи різні кнопки і защіпки на орнаментованих стінах купе.

— Живу, як бог,— продовжував Остап,— вірніше, як півбог, що зрештою одне й те ж.

Трохи почекавши, великий комбінатор занепокоєно засовався і викрикнув товариським тоном:

— «Что ж вы, черти, приуныли?»

— Ну, я пішов,— сказав усатий, подумавши.— Піду до своїх, погляну, як там і що.

І він вискочив з купе.

— Дивна річ, просто незвичайна річ,— зауважив Остап,— ще тільки сьогодні вранці ми не були навіть знайомі, а зараз відчуваємо себе так, ніби знаємо один одного десять років. Що це, флюїди діють?

— Скільки з нас за чай? — запитав Паровицький.— Скільки ми випили, товариші? Дев'ять склянок чи десять? Треба запитати провідника. Зараз я прийду.

За ним зірвалося ще четверо, загорівшись бажанням допомогти Паровицькому розраховуватися з провідником.

— Може, щось заспіваємо? — запропонував Остап.— Що-небудь залізне. Наприклад: «Сергій піп, Сергій піп!» Хочете? У мене чудовий волзький бас.— І, не чекаючи відповіді, великий комбінатор похапливо заспівав: «Вдоль да

по річці, вдоволь да по Казанке, сизий селезень плывет». Коли треба було підхопити приспів хором, Остап покапельмейстерському зробив помах руками і притупнув ногою, але грізного й дружного хорového викрику не почулося. Лише Ліда Писаревська соромливо пискнула: «Сергій піп, Сергій піп, Сергій піп!» — та одразу ж осіклася і вибігла.

Дружба гинула на очах. За якусь хвилину в купе лишилася тільки добра і чуйна дівчина у гімнастичних туфлях.

— Куди ж це всі побігли? — запитав Бендер.

— Справді, — прошепотіла дівчина, — треба взнати.

Вона спритно кинулася до дверей, але нещасний мільйонер схопив її за руку.

— Я пожартував, — забурмотів він, — я трудящий. Я диригент симфонічного оркестру!.. Я син лейтенанта Шмідта!.. Мій батько турецький підданий. Повірте мені!..

— Пустіть! — шепотіла дівчина.

Купе тряслось і скрипіло. Ложечки ворушилися в порожніх склянках, і вся чайна отара тихенько сунулася на край столика. У дверях з'явився провідник, притримуючи підборіддям купу ковдр і простиралл.

РОЗДІЛ XXXV

**ЙОГО ЛЮБИЛИ ХАТНІ ГОСПОДАРКИ,
ДОМРОБІТНИЦІ, ВДОВИ І НАВІТЬ
ОДНА ЖІНКА — ЗУБНИЙ ТЕХНІК**

У Чорноморську гуркотіли дахи і вулицями гули протяги. Силою північно-східного вітру, який несподівано налетів на місто, ніжне бабине літо було загнане до смітєвих ящиків, на ринви і карнизи будинків. Там воно й помирало серед почорнілого кленового листя і розірваних трамвайних квітків. Холодні хризантеми тонули в мисках квіткарка. Грюкали зелені віконниці зачнених будок, що торгували квасом. Голуби промовляли: «Помру, помру». Горобці грілися, клюючи гарячі кізяки. Чорноморці брели проти вітру, понуривши голови, як бики. Найгірше було пікейним жилеткам. Вітер зривав з них канотьє і панамські капелюхи і котив їх паркетним бруком вниз аж до бульвару. Обурені дідки бігли навздогін за ними, важко дихаючи. Тротуарні вихори гнали й тих, що переслідували, з такою силою, що вони інколи переганяли свої капелюхи, отямлюючись лише біля мокрих ніг бронзової фігури скатирининського вельможі, що стояв посеред площі.

«Антилопа» на своїй стоянці поскрипувала корабельним скрипом. Якщо раніш машина Козлевича викликала веселий подив, то зараз на неї не можна було дивитися без жалю: ліве заднє крило було підв'язане кодолою, значну частину вітрового скла замінено фанерою і замість загубленої під час катастрофи гумової груші з матчишем висів на мотузці нікельований засідательський дзвіночок.

Навіть кермове колесо, на якому покоїлися чесні руки Адама Казимировича, трохи перехнябилося вбік. На тротуарі, поряд з «Антилопою», стояв великий комбінатор. Спершись ліктем на борт машини, він казав:

— Я обдурив вас, Адаме. Я не можу подарувати вам ні «ізотта-фраскіні», ні «лінкольна», ні «б'юїка», ні навіть «форда». Я не можу купити вам нової машини. Держава не вважає мене за покупця. Я приватна особа. Єдине, що можна було придбати за газетною об'явою, це такий же мотлох, як наша «Антилопа».

— Чому ж,— заперечив Козлевич,— мій «лорен-дітріх» — добра машина. От коли б ще старенький мастило-провідний шланг, не треба тоді мені ніяких «б'юїків».

— Шланг я вам привіз,— сказав Остап,— ось він. І це єдине, дорогий Адаме, чим я можу допомогти вам у справі механізації транспорту.

Козлевич дуже зрадів, побачивши шланг, довго крутив у руках і одразу почав його приладнувати. Остап штовхнув дзвіночок, який задзвенів засідательським дзвоном, і палко сказав:

— Ви знаєте, Адаме, новину — на кожного громадянина тисне стовп повітря силою двісті чотирнадцять кіло!

— Ні,— сказав Козлевич,— а що?

— Як що!.. Це науково-медичний факт. І мені з деякого часу стало важко. Ви тільки подумайте. Двісті чотирнадцять кіло! Тиснуть щодоби, особливо вночі. Я погано сплю. Що?

— Нічого, я слухаю,— ласкаво відповів Козлевич.

— Мені дуже зле, Адаме. У мене занадто велике серце.

Водій «Антилопи» гмукнув. Остап продовжував теревенити:

— Учора до мене на вулиці підійшла бабуся й запропонувала купити вічну голку для примуса. Ви знаєте, Адаме, я не купив. Мені не потрібна вічна голка, я не хочу жити вічно. Я хочу померти. Я помічаю в собі наявність усіх пошлких ознак закоханості: відсутність апетиту, безсоння і маніакальне бажання писати вірші. Послухайте, що я зліпив учора вночі при миготінні електричної лампи: «Я помню чудное мгновеньє, передо мной явилась ты, как

мимолетное виденье, как гений чистой красоты». Правда ж, добре? Талановито? І лише на світанку, коли були дописані останні рядки, я згадав, що цей вірш уже написав О. Пушкін. Такий удар від класика! Га?

— Ні, ні, продовжуйте,— сказав співчуваючи Козлевич.

— Ось так і живу,— продовжував Остап тремтячим голо-
сом.— Тіло моє прописане в готелі «Каїр», а душа ман-
кірує, їй навіть у Ріо-де-Жанейро не хочеться. А тут ще
атмосферний стовп душить.

— А ви були в неї? — запитав прямолінійний Коз-
левич.— У Зосі Вікторівни?

— Не піду,— сказав Остап,— з причин гордої соромли-
вості. У мені прокинулися яничари. Я цій негідниці послав
з Москви на триста п'ятдесят карбованців телеграм — і не
одержав відповіді навіть на п'ятдесят копійок. І це я, якого лю-
били хатні господарки, домробітниці, вдови і навіть одна жін-
ка — зубний технік. Ні, Адаме, я туди не піду. До побачення!

Великий комбінатор пішов у готель, витяг з-під ліжка
чемодан з мільйоном, що валявся поруч з поношеними
черевиками. Якийсь час він дивився на нього тупо, бездумно,
потім узяв його за ручку і пішов на вулицю. Вітер підхопив
Остапа за плечі й поволік до Приморського бульвару.
Тут було безлюдно, ніхто не сидів на білих лавочках з вирі-
заними влітку любовними написами. На закордонний рейд,
повз маяк виходив приземкуватий вантажник з грубими
прямими щоглами.

— Досить,— сказав Остап,— золоте теля не для мене.
Хай бере хто хоче. Хай мільйонерствує на просторі!

Він озирнувся і, переконавшись, що навколо нікого немає,
жбурнув чемодан у гравій.

— Будь ласка,— промовив він, звертаючись до чорних
кленів, і навіть зробив реверанс.

Він пішов алесю не озираючись. Спочатку йшов поволі,
не поспішаючи, наче на прогулянці. Потім заклав руки
в кишені, бо вони раптом почали йому заважати, пішов
швидше, щоб перебороти вагання. Він примусив себе
звернути за риг, навіть замуликав якусь пісеньку, та тієї
ж хвилини побіг назад. Чемодан лежав на тому ж місці.
Одначе з протилежного боку до нього вже, нагинаючись
і простягаючи руки, поспішав літній громадянин, звичай-
нісінький на вигляд.

— Ти куди? — закричав Остап ще здалеку.— Я тобі
покажу, як хапати чужі чемодани! Не можна залишити
навіть на хвилину! Неподобство!

Громадянин невдоволено стенив плечима і відступив. А Бендер знову поплентався із золотим телям у руках.

«Що ж тепер робити? — міркував він. — Як розпорядитися цим проклятим мільйоном, який збагачує мене лише моральними муками? Спалити його, чи що?»

На цій думці великий комбінатор зупинився із задоволенням.

«Якраз у моєму номері є камін. Спалити його в каміні! Це велично! Вчинок Клеопатри! У вогонь! Пачку за пачкою! Чого мені з ним возитися? А втім, ні, дурість... Палити гроші — піжонство. Гусарство! А що я можу на них зробити, крім непманського жрання? Ідіотське становище! Музейний завідуючий збирається за триста карбованців Лувр створити, перший-ліпший колектив яких-небудь водників чи кооперативна корпорація драмписьменників за мільйон може збудувати напівхмарочос з плоским дахом для лекцій на свіжому повітрі. А Остап Бендер, потомок яничарів, нічого не може зробити! Чортзна-що! Ну ж і навалився класгегемон на мільйонера-одинака!»

Міркуючи про те, що йому зробити з мільйоном, великий комбінатор бігав алеями, сів на цементний парапет і сердито дивився на пароплав, який погойдувався за хвилерізом.

«Ні, від пожежі доведеться відмовитися. Палити гроші — це не граціозно. Прояв боягузтва. Треба вигадати якийсь ефектний жест. А може, заснувати стипендію імені Балаганова для учнів-заочників радіотехнікуму? Чи купити п'ятдесят тисяч срібних ложечок, вилити з них статую Паніковського на коні й поставити на могилі? Інкрустувати перламутром «Антилопу?» А може...

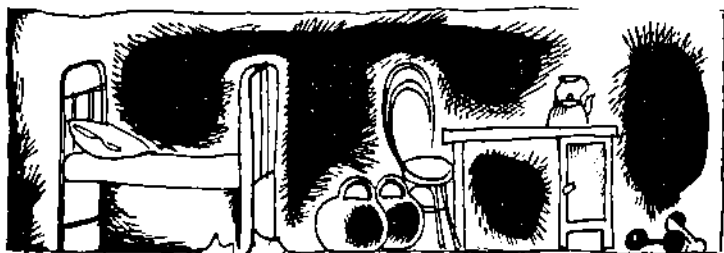
Великий комбінатор сплигнув з парапету, осяяний новою думкою. Не гаючи ні хвилини, він лишив бульвар і, мужньо витримуючи натиск фронтальних і бічних вітрів, попрямував до поштамту.

Там на його прохання чемодан зашили в рогожу і навхрест перев'язали мотузком. Вийшов зовсім простенький на вигляд пакунок, які поштамт приймає щодня тисячами і в яких громадяни посилають своїм родичам сало, варення чи яблука.

Остап узяв хімічний олівець і, збуджено змахнувши ним у повітрі, написав:

ЦІННА

*Народному комісарові фінансів
Москва*

І пакунок, кинутий рукою кременезного поштовика, звалився у загальну купу різних ящиків, овальних тюків і торбинок. Засовуючи квитанцію в кишеню, Остап побачив, як його мільйон разом з іншим вантажем якийсь дідок з білими блискавками-зигзагами на петлицях ліньки вивозив візком уже до сусіднього залу.

— Засідання продовжується,— сказав великий комбінатор,— цього разу без участі депутата божевільних аграріїв О. Бендера.

Він ще довго стояв під аркою поштамту, то схвалюючи свій вчинок, то засуджуючи його. Вітер пробрався під макінтош Остапа. Йому стало холодно, і він з гіркотою згадав, що так і не купив другої шуби.

Прямо перед ним на мить спинилася дівчина. Задержавши голову, вона поглянула на блискучий циферблат поштамтівського годинника і пішла далі. На ній було кошлате пальто, коротше за плаття, і синій берет з дитячим помпоном. Правою рукою вона притримувала полу пальта, яку задирав вітер. Серце великого комбінатора стрепенулося ще раніш, ніж він пізнав Зося, і він попрямував слідом за нею мокрими тротуарними плитами, мимохіть тримаючись на певній дистанції... Іноді дівчину заслоняли перехожі, і тоді Остап сховався за бруку, зазираючи на Зося збоку і продумуючи тези розмови, що зараз відбудеться.

На розі Зося спинилася перед галантерейним кіоском і почала розглядати коричневі чоловічі шкарпетки, які погойдувалися на вірвовці.

Остап став патрулювати поблизу.

Біля самого краю тротуару запально розмовляли двоє з портфелями. Обидва були в демісезонних пальтах, з-під яких видно було білі штани.

— Ви своєчасно пішли з «Геркулесу», Іване Павловичу,— казав один, притискуючи до грудей портфель,— там зараз розгром, чистять, як звірі.

— Усе місто говорить,— зітхнув другий.

— Вчора чистили Скумбрівича,— любострасно сказав перший,— протиснутись не можна було. Спочатку все йшло дуже культурно. Скумбрівич так розповів свою біографію, що йому аплодували. «Я,— каже,— народився поміж молотом і кувадлом». Цим він хотів підкреслити, що його батьки були ковалі. А потім з публіки хтось запитав: «Скажіть, ви не пригадуєте, був такий торговий дім «Скумбрівич і син, залізний крам»? Ви часом не той Скумбрівич?» І тут цей дурень візьми та й ляпни: «Я не Скумбрівич, я син».

Уявляєте, що тепер з ним буде? Перша категорія забезпечена.

— Це так, товаришу Вайнторг, такі суворі порядки. А сьогодні кого чистять?

— Сьогодні великий день! Сьогодні Берлага, той самий, який рятував себе в домі для божевільних. Потім сам Полихаєв і ця гадюка, Серна Михайлівна, його морганатична дружина. Вона в «Геркулесі» нікому дихати не давала. Прийду сьогодні годин за дві до початку, бо потім не протопишся. Крім того, Бомзе...

Зося пішла вперед, і Остап так і не дізнався, що сталося з Адольфом Миколайовичем Бомзе. Та це його аж ніяк не схвилювало. Перші слова розмови були вже готові. Командор швидко наздогнав дівчину.

— Зосю,— сказав він,— я приїхав, і відмахнутись від цього факту неможливо.

Слова ці були вимовлені з жахливою розв'язністю. Дівчина аж відсахнулася, і великий комбінатор зрозумів, що взяв фальшивий тон. Він змінив інтонацію, говорив багато і швидко, скаржився на обставини, сказав про те, що молодість проминула зовсім не так, як мріялося у дитячі роки, що життя виявилось жорстоким і низьким, як басовий ключ.

— Ви знаєте, Зосю,— сказав він нарешті,— на кожну людину, навіть на партійну, тисне атмосферний стовп вагою в двісті чотирнадцять кіло. Ви цього не помічали?

Зося не відповіла. У цей час вони проходили біля кіно «Капітолій». Остап на мить глянув навскіс, у той бік, де влітку містилася заснована ним контора, і тихо зойкнув. Через весь будинок простяглася широка вивіска:

ДЕРЖОВ'ЄДНАННЯ РОГИ І КОПИТА

У всіх вікнах виднілися друкарські машинки і портрети державних діячів. Біля входу стояв, переможно посміхаючись, джеджуристий кур'єр — куди там Паніковському. У розчинені ворота з табличкою: «Базисний склад» в'їздили тритонні машини, завантажені кондиційними рогами і копитами. З усього видно, що Остапове дітище повернуло на правильну путь.

— Ну ж і навалився клас-гегемон,— сумно сказав Остап.— Навіть мою легковажну ідею — і ту використав у своїх інтересах. А мене відтерли, Зосю. Чуєте, мене відтерли. Я нещасний.

— Сумний закоханий,— вимовила Зося, нарешті обернувшись до Остапа.

— Так,— відловив Остап,— я типовий Євгеній Онєгін, він же лицар, позбавлений спадщини Радянською владою.

— Ну, який там лицар!

— Не гнівайтесь, Зосю. Зважте на атмосферний стовп. Мені здається, що на мене він тисне ще з більшою силою, аніж на інших громадян. Це через кохання до вас. І до того ж я не член профспілки. Від цього також.

— Крім того, ще й тому, що ви брешете більш, аніж інші громадяни.

— Це не брехня. Це закон фізики. А може, справді, ніякого стовпа немає і це одна моя фантазія?

Зося спинилася і почала стягати з руки рукавичку сіропанчішного кольору.

— Мені тридцять три роки,— поспіхом сказав Остап,— літа Ісуса Христа. А що я зробив досі? Учення я не створив, учнів розбазарив, мертвого Паніковського не воскресив і тільки ви...

— Ну, до побачення,— сказала Зося,— мені в їдальню.

— Я теж пообідаю,— заявив великий комбінатор, глянувши на вивіску: «Учбово-показовий харчовий комбінат ФЗУ при Чорноморській державній академії просторових мистецтв»,— з'їм який-небудь чергово-показовий борщ при цій академії. Може, стане легше.

— Тут тільки для членів профспілок,— попередила Зося.

— Тоді я так посиджу.

Вони зійшли вниз по трьох приступках. У глибині учбово-показового комбінату під зеленим дахом з пальм сидів чорноокий молодий чоловік і з почуттям власної гідності дивився на меню.

— Перікл! — ще здалеку гукнула Зося.— Я купила тобі шкарпетки з подвійною п'яткою. Познайомтесь. Це Феміді.

— Феміді! — сказав молодий чоловік, сердечно потискуючи Остапову руку.

— Бендер-Задунайський,— грубо відповів великий комбінатор, враз збагнувши, що він спізнився на свято кохання і що шкарпетки з подвійною п'яткою— це не просто продукція якоїсь там кооперативної артілі псевдоінвалідів, а певний символ щасливого шлюбу, узаконеного загсом.

— Як! Хіба ви ще й Задунайський? — весело запитала Зося.

— Так. Задунайський. Адже ви теж уже не лише Синицька? Суд чи по шкарпетках...

— Я — Синицька-Феміді.

— Уже двадцять сім днів,— зауважив молодий чоловік, потираючи руки.

— Мені подобається ваш чоловік,— сказав лицар, у якого відняли спадщину.

— Мені самій подобається,— запально відповіла Зося.

Поки молоде подружжя їло флотський борщ, високо підносячи ложки і презираючись, Остап невдоволено, скося поглядав на культплакати, розвішані по стінах. На одному було написано: «Не займайтесь під час їди розмовами. Це заважає природному виділенню шлункового соку». Другий плакат був написаний віршем: «Фруктові води несуть нам вуглеводи». Робити було нічого. Треба було йти, але заважала якась несподівана соромливість, яка прийшла бозна-звідкіль.

— У цьому флотському борщі,— напружено промовив Остап,— плавають уламки розбитих кораблів.

Подружжя Феміді добродушно засміялося.

— А ви, власне, по якій лінії працюєте? — запитав молодого чоловіка Остап.

— А я, власне, секретар ізоколективу залізничних художників,— відповів Феміді.

Великий комбінатор поволі підводився.

— Ах, представник колективу! Цього й треба було чекати! Проте не буду займати вас розмовами. Це заважатиме природному виділенню шлункового соку, такого необхідного для здоров'я.

Він пішов, не попрощавшись, просуваючись до виходу навпростець.

— Викрали дівчину! — бурмотів він на вулиці.— Прямо із стійла вивели. Феміді! Немезіді! Представник колективу Феміді викрав у одноосібника-мільйонера!

І тут з приголомшливою ясністю і чистотою Бендер згадав, що ніякого мільйона в нього уже немає. Цю страшну думку він уже додумував біжучи, розгортаючи руками перехожих, як плавець воду, змагаючись за побиття світового рекорду.

— Теж мені, апостол Павло знайшовся,— шепотів він, переплигуючи через клумби міського саду.— Безсрібник, с-сучий син! Меноніт проклятий, адвентист сьомого дня! Дурень! Йолопі! Якщо вони вже відправили пакунок — повішусь! Убивати таких толстовців!

Послизнувшись двічі на кахельній підлозі поштамту, великий комбінатор підбіг до віконця. Тут стояла невелика, але сувора і мовчазна черга. Остап зопалу просунув голову у віконце, та громадянин, що стояв першим у черзі, нервово

підняв гострі лікті й відтиснув нахабу назад. Другий громадянин, як заводний, теж підняв лікті, і великий комбінатор опинився трохи ще далі від завітного віконця. Лікті при абсолютній тиші піднімалися доти, поки зухвалий не опинився на своєму законному місці — у хвості черги.

— Мені лише...— почав Остап.

Та далі він не продовжував. Це нічого б не дало. Черга, сіра, камінна, була незламна, як грецька фаланга. Кожний знав своє місце і готовий був померти за свої малесенькі права.

Лише через сорок п'ять хвилин Остап зміг просунути голову у поштове віконце. Він азартно почав вимагати свій пакунок назад. Службовець байдуже повернув Остапові квитанцію.

— Товаришу, ми пакунків не повертаємо.

— Як! Уже відправили? — запитав великий комбінатор тремтячим голосом. — Я лише годину тому здав!

— Товаришу, ми пакунків назад не повертаємо,— повторив поштовий службовець.

— Але ж це мій пакунок,— сказав Остап запобігливо,— розумієте, мій. Я його відправив, я його хочу повернути назад. Розумієте, забув укласти банку варення... З райських яблук. Дуже вас прошу. Дядя страшенно образиться. Розумієте...

— Товаришу, ми пакунків назад не повертаємо.

Остап озирнувся, шукаючи допомоги, підтримки. Позад нього стояла черга, мовчазна і сувора, яка знала всі правила, зокрема і те, що пакунки назад не видаються.

— Укласти баночку,— белькотав Остап,— райські яблука.

— Товаришу, баночку відправте окремим пакунком,— порадив службовець трохи ласкавіше.— Нічого з вашим дядьком не станеться.

— Ви не знаєте мого дядька! — запально сказав Остап.— І потім, я бідний студент, у мене немає грошей. Прошу вас як людину...

— Ось бачте, товаришу,— сказав поштовик плаксиво,— там лежать три тонни пакунків. Де його шукати?

Але тут великий комбінатор почав верзти таку жалібну нісенітницю, що робітник зв'язку пішов до другого залу шукати пакунок бідного студента. Черга, яка до цього часу мовчала, зняла галас. Великого комбінатора розносили за його незнання поштових законів, а одна громадянка в запалі навіть ущипнула його.

— Більше ніколи такого не робить,— суворо сказав поштовик, викидаючи Бендерові його чемоданчик.

— Ніколи не зроблю! — заявив командор.— Слово честі студента!

Від вітру стугоніли дахи, гойдалися ліхтарі, тіні сновигали по землі і дощ розсікав проекційне проміння автомобільних прожекторів.

— Досить психологічних ексцесів,— радісно сказав Бендер,— досить переживань і самокатування. Час починати трудове буржуазне життя. До Ріо-де-Жанейро! Куплю плантацію і випишу собі Балаганова на посаду мавпи. Хай зриває для мене банани!

РОЗДІЛ XXXVI

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЗОЛОТОГО РУНА

Дивна людина йшла вночі придністровськими плавнями. Вона була кремезна і непомірно товста. На ній був щільно одягнений брезентовий балахон з піднятим капюшоном. Через зарості очерету під розкаряченими деревами людина йшла навшпиньках, як у спальні. Іноді вона спинялася і тяжко дихала. Тоді всередині під балахоном чувся брязкіт, який утворюють металеві предмети, стикаючись з іншими металевими предметами. І щораз після цього у повітрі повисав тонкий і дуже делікатний дзвін. Одного разу дивна людина зачепилася за мокре коріння і впала на живіт. І тоді пролунав такий гучний дзвін, наче на паркет упали лицарські лати. І довго ще дивна людина не підводилася із землі, вдивляючись у темряву.

Шуміла березнева ніч. З дерев спадали і розбивалися об землю ваговиті аптекарські краплі.

— Проклята таріль,— прошепотіла людина.

Вона підвелася і до самісінького Дністра дійшла без перешкод. Людина підтикала поли, сповзла з берега і, втративши рівновагу на розкислій кризі, побігла в Румунію.

Великий комбінатор готувався всю зиму. Він скуповував північноамериканські долари з портретами президента в білих буклях, золоті годинники і портсигари, шлюбні персні, діаманти й інші дорогоцінні речі. Зараз він ніс на собі сімнадцять ваговитих портсигарів з монограмами, орлом і гравірованими написами:

«Директорові Русько-Карпатського банку і благодійникові Євсею Рудольфовичу Полуфабриканту в день його срібного весілля від вдячних співробітників».

«Таємному радникові М. І. Святогацькому після закінчення сенаторської ревізії від чинів чорноморського градоначальства».

Та найважчий за всі був портсигар з присвятою:

«Панові приставу Олексіївської діляниці від вдячних євреїв купецького звання». Під написом було ще й палаюче емалеве серце, пробите стрілою, що, звичайно, мало символізувати любов євреїв купецького звання до пана пристава.

По кишнях були розсовані, як низки бубликів, золоті обручки, персні і браслетки. На спині у три ряди висіли на міцних мотузках двадцять пар золотих годинників. Деякі з них дратували цоканням, і Бендерові здавалося, що по його спині повзають комахи чи паразити. Серед годинників були й даровані, про що свідчили написи на кришках: *«Улюбленому синові Серьозі Кастракі в день здачі іспитів на атестат зрілості»*; над словом «зрілості» шпилькою було надряпано: «статевої». Зроблено це було, очевидно, приятелями молодого Кастракі, такими ж двієчниками, як і він сам. Остап довго вагався, чи купувати цей непристойний годинник, та зрештою купив; адже він твердо вирішив укласти весь мільйон у цінності.

Узагалі довелося попрацювати всю зиму. Діамантів великий комбінатор дістав лише на чотириста тисяч; валюти, у тому числі якихось сумнівних польських і балканських грошей, пощастило здобути лише на п'ятдесят тисяч. На решту довелося накупити важких речей. Іти найбільше заважала золота таріль, яку він ніс на животі. Таріль була велика, овальна, як щит африканського вождя і важила двадцять фунтів. Кремезна шия командора згиналася під важким архієрейським нагрудним хрестом з написом: *«Во ім'я отця, і сина, і святого духа»*, який він придбав у колишнього іподіякона кафедрального собору громадянина Самообложенського. Поверх хреста на чудовій стрічці висів орден Золотого Руна — литий баранчик.

Цей орден Остап виторгував у дивовижного дідуся, який, можливо, був навіть великим князем, а можливо, і камердинером великого князя. Старий заправив непомірно високу суму, посилаючись на те, що такий орден є у світі лише у кількох людей, та й то здебільшого у коронованих осіб.

— Золоте Руно, — бурмотів старий, — дається за найвищу доблесть!

— А в мене якраз найвища, — відповідав Остап, — до того ж я купую баранця лише як золотий брухт.

Але командор кривив душею. Орден йому одразу ж сподобався і він вирішив залишити його собі назавжди, як орден Золотого Теляти.

Остапа підганяв страх і чекання гвинтівочного пострілу. Він добіг до середини ріки і спинився. Муляло золото — таріль, хрест, браслети. Спина свербіла під розвішаними на ній годинниками. Поли балахона намокли і важили кілька пудів. Остап, стогнучи, зірвав із себе балахон, кинув на лід і попрямував далі. Він лишився в шубі, широченній, просто незвичайній шубі — це була чи не найкоштовніша річ в Остаповому туалеті. Він «будував» її чотири місяці, будував, як дім, виготовляючи рисунки, плани, звозячи матеріали. Шуба була подвійна — підбита унікальними чорно-бурими лисицями, а покрита справжніми котиками. Комір був пошитий із соболів. Дивовижна була ця шуба! Супершуба з шиншиловими кишеньками, набитими медалями за рятування потопакучих, натільними хрестиками і золотими щелепами і мостами — останнім досягненням зуболікарської техніки. На голові великого комбінатора красувалася шапка. Не шапка, а боброва тіара.

Весь цей дивовижний вантаж мав забезпечити командорові легке й безтурботне життя на березі теплого океану, у вимріяному ним місті дитинства серед балконних пальм і фікусів Ріо-де-Жанейро.

О третій годині норовистий потомок яничарів ступив на чужий закордонний берег. Тут теж було тихо, темно, тут теж була весна, і з гілок зривалися краплі. Великий комбінатор посміхнувся.

— Тепер кілька формальностей з чутливими румунськими боярами — і шлях вільний. Я гадаю, що дві-три медалі за рятування потопакучих зроблять їхнє сіре прикордонне життя більш привабливим.

Він повернувся до радянської сторони і, простягнувши в імлу товсту котикову руку, промовив:

— Усе треба робити за формою. Форма номер п'ять — прощання з батьківщиною. Ну що ж, адью, велика країно. Я не люблю бути першим учнем і діставати добрі оцінки за увагу, старання і поведінку. Я приватна особа і не зобов'язаний цікавитися силосними ямами, траншеями і баштами. Мене якось мало цікавить проблема соціалістичного перетворення людини в ангела і вкладника оцадкаси. Назпаки. Цікавлять мене наболілі питання дбайливого ставлення до осіб самотніх мільйонерів.

Прощання з вітчизною за формою номер п'ять було порушено появою кількох озброєних фігур, в яких Бендер вгадав румунських прикордонників.

Великий комбінатор гречно вклонився і виразно промовив зумисне завчені слова:

— Траяску Романія Марє!

Він лагідно зазирнув в обличчя прикордонників, що їх ледь було видно у темряві. Йому здалося, що прикордонники посміхаються.

— Хай живе велика Румунія! — повторив Остап уже не по-румунському.

— Я старий професор, що втік з московської Чека! Йй-богу, ледь видерся! Вітаю у вашій особі...

Один з прикордонників підійшов до Остапа впритул і мовчки зняв з нього хутрову тіару. Остап хотів забрати назад свій головний убір, але прикордонник так само мовчки відіпхнув його руку.

— Ну! — сказав командор добродушно. — Ну, ну! Без рук! Я буду на вас скаржитись у Сфатул-Церій, у Великий Хурулдан!

У цей час інший прикордонник швидко, з вправністю досвідченого полубовника, почав розстебувати на Остапові його величезну, майже неймовірну шубу. Командор рвонувся. При цьому з якоїсь кишені випала велика жіноча браслетка і покотилася по землі.

— Бранзулетка! — аж вискнув прикордонний офіцер у кудому пальті із собачим коміром і великими металевими гудзиками на товстому заду.

— Бранзулетка! — закричали й інші, накидаючись на Остапа.

Заплутавшись у шубі, великий комбінатор упав і одразу ж відчув, як у нього з штанів витягають дорогоцінну таріль. Коли він підвівся, то побачив, що офіцер, не по-людському посміхаючись, зважає таріль на руках. Остап учепився у свою власність і видер її з рук офіцера, після чого одразу ж дістав осліплюючий удар в обличчя. Подальші події розгорталися з військовою блискавичністю. Великому комбінаторові заважала шуба, і він якийсь час бився з ворогом, стоячи на колінах, метаючи в них медалі за рятування потоплюючих. Потім він відчув невимовне полегшення, яке дало йому можливість завдати супротивникові кілька блискучих ударів. Виявилось, що з нього встигли стягти стотисячну шубу.

— Ах, таке ставлення! — верескливо заспівав Остап, люто озираючись.

Була хвилина, коли він стояв, притулившись до дерева, і лупав блискучою золотою таріллю по головах тих, що нападали. Була хвилина, коли з його шиї зривали орден Золотого Руна і командор по-конячому мотав головою. Була також хвилина, коли він, високо піднявши архієрейський хрест з написом: «Во ім'я отця, і сина, і святого духа», істерично вигукував: — Експлуататори трудового люду! Павуки! Полигачі капіталу! Гади!

При цьому з його рота текла рожева слина. Остап борювся за свій мільйон як гладіатор. Він скидав із себе ворогів і підводився з землі, дивлячись поперед себе затуманеними очима.

Він опритомнів лише на льоду, із заюшеною мордою, в одному чоботі, без шуби, без портсигарів, прикрашених написами, без колекції годинників, без тарілі, без валюти, без хреста і діамантів, без мільйона. На високому березі стояв офіцер із собачим коміром і дивився вниз на Остапа.

— Сигуранца проклята! — закричав Остап, обмацуючи босу ногу. — Паразити!

Офіцер мовчки вийняв пістолет і мовчки націлив його на Бендера.

Великий комбінатор зрозумів, що інтерв'ю закінчилося. Пригинаючись, він закульгав назад, до радянського берега.

Білий цигарковий туман ішов від руки. Розціпивши руку, Бендер побачив на долоні мідного гудзика, пасмо чийогось шкарубкого чорного волосся і чудом вцілілий під час битви орден Золотого Руна.

Великий комбінатор бездумно подивився на трофеї і рештки свого багатства і продовжував іти далі, сковзуючись по крижаних ямках і кривлячись від болю.

Могутній і тривалий гарматної сили удар викликав коливання крижаної поверхні. Шалено дув теплий вітер. Бендер глянув під ноги і побачив на кризі велику зелену тріщину. Крижина, на якій він стояв, похитнулася і почала занурюватися краєм у воду.

— Крига скресла! — вжахнувшись, викрикнув великий комбінатор. — Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Він почав переплигувати з крижини на крижину, що було сили поспішаючи в країну, з якою він так зневажливо годину тому прощався. Туман підіймався важко і поволі, відкриваючи голі плавні.

Хвилини за десять на радянський берег вийшла дивна людина без шапки, в одному чоботі. Ні до кого не звертаючись, вона голосно сказала:

— Не треба овацій! Графа Монте-Крісто з мене не вийшло. Доведеться перекваліфікуватись на кербуда.

З М І С Т

ДВАНАДЦЯТЬ СТИЛЬЦІВ. Роман

Переклала Марія Пилинська

Частина перша

СТАРГОРОДСЬКИЙ ЛЕВ 4

Частина друга

У МОСКВІ 112

Частина третя

СКАРБИ МАДАМ ПЕТУХОВОЇ 221

ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ. Роман

Переклав Юрій Мокрісв

ВІД АВТОРІВ 294

Частина перша

ЕКІПАЖ «АНТИЛОПИ» 296

Частина друга

ДВОЄ КОМБІНАТОРІВ 382

Частина третя

ПРИВАТНА ОСОБА 517

Литературно-художественное издание

*Ильф Илья Арнольдович,
Петров Евгений Петрович*

ДВЕНАДЦАТЬ СТУЛЬБЕВ

ЗОЛОТОЙ ТЕЛЕНОК

Романы

Перевели с русского
*Пилинская Мария Михайловна,
Мокриев Юрий Алексеевич*
Иллюстрации художницы
Т. Б. Зеленченко
Художественное оформление
А. М. Столина

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро»

На украинском языке

Художній редактор С. П. Савицький
Технічний редактор І. І. Євграфова
Коректор В. М. Барташ

ИБ № 4455

Здано до фотоскладання 19.09.88.

Підписано до друку 17.02.89.

Формат 84x108^{1/2} мм. Папір друкарський № 2. Гарнітура таймс.

Друк високий з ФПФ.

Умовн. друк. арк. 31,92.

Умовн. фарбовідб. 31,92. Обл.-вид. арк. 35,46.

Тираж 200 000 прим. (2-й завод 100 001—
200 000 прим.). Зам. 8-896. Ціна 3 крб. 30 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе.
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Ільф І. А., Петров Є. П.

I-48 Дванадцять стільців; Золоте теля: Романи /Пер. з рос. М. Пилинська, Ю. Мокрієв.— К.: Дніпро, 1989.— 598 с.: іл.

ISBN 5-308-00428-5

Класичні сатиричні твори відомих російських радянських письменників Іллі Ільфа (1897—1937) і Євгена Петрова (1902—1942) показують крах приватновласницьких ілюзій у соціалістичному суспільстві. Пригоди «великого комбінатора» Остапа Бендера дали можливість талановитим письменникам висміяти пристосуванців і бюрократів, міщан і хапуг. «Герої» романів уособлюють потворні риси людей старого світу.

Гострий, розважальний сюжет, веселі і дошкульні жарти, які стали крилатими виразами, елементи літературної пародії сприяють широкій і постійній популярності цих творів.

I 4702010201—156
М 205(04)—89 156.89

ББК84Р7—44

**ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»**

**ВИЙШЛИ В СВІТ
ТА ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ
ПЕРЕКЛАДНІ ВИДАННЯ**

**РОСІЙСЬКА РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
1989 РІК**

СЕРІЯ «ЄДНАННЯ»

АБРАМОВ Ф. О.

ТВОРИ. В 2-Х ТОМАХ.

Дія романів («Брати і сестри», «Дві зими й три літа»), що увійшли до першого тому творів відомого російського радянського письменника (1920—1983), лауреата Державної премії СРСР, відбувається в одному з сіл Архангельської області влітку 1942 р. та в перші повоєнні дві зими й три літа. Тут не вибухали снаряди, не свистіли кулі, але йшла своя битва — битва за хліб, за життя, за відбудову рідного села. У цій важкій битві люди виявляли таку мужність, стійкість, витривалість, як і на фронті.

З великою любов'ю розповідає письменник про жителів села Пекашина, про своїх земляків, братів і сестер, пишається й захоплюється ними, їхньою душевною красою.

До другого тому увійшли романи «Шляхи-дороги», «Дім», які тематично продовжують попередні твори. Це розповідь про трудівників повоєнного села, про складні долі тих, хто поїхав до міста, але корінням нерозривно пов'язаний із землею батьків.

ДУДІНЦЕВ В. Д.**БІЛІ ШАТИ.** Роман

Новий роман відомого прозаїка повертає нас у недалеке минуле. Країна пережила період післявоєнної відбудови, та не менш складні й гострі були соціальні проблеми, пов'язані з культом особи Сталіна. Адміністративний стиль керівництва торкнувся всіх сфер суспільного життя, в тому числі й наукових. Прикриваючись «іменем вождя», деякі високопоставлені керівники зокрема «народний академік» Лисенко, душили і стримували розвиток вітчизняної науки. Соціальні корені «лисенківщини» автор і досліджує у романі. Та не тільки наукові перипетії історичної ваги викликають незаперечний інтерес при читанні книжки. Перш за все — долі й характери справжніх учених, патріотів, котрі в складних умовах відстоювали завоювання нашої науки. Роман спонукає читача до роздумів над такими поняттями, як совість, благородство і ницість, добро і зло.

КОЛЕСНИКОВ Ю. А.

ПОСТРІЛ У ТЕЛЬ-АВІВІ. Роман

У політичному романі сучасного російського письменника викриваються злочинні змови та провокації, організовані агентами гестапо і абверу в королівській Румунії, показано діяльність «п'ятої колони» в деяких країнах Європи та Близького Сходу. Це був час, коли фашистська Німеччина при підтримці міжнародного імперіалізму розв'язала другу світову війну.

Твір має сучасну спрямованість. Драма, яку пережив головний герой Хаїм Волдітер, типова й сьогодні. Сіоністський «рай» виявився міфом, а «земля обітована» — царством класової нерівності, жорстокої експлуатації.

У романі змальовано реалістичні портрети тих людей на Заході, які вважали себе вершителями долі народів світу, а насправді виявилися жалюгідними, продажними і безпринципними слугами імперіалістичних агресорів.

МОЖАЄВ Б. А.

РІЗЬБЛЕНІ ВІКОННИЦІ. Роман

Складні й суперечливі події часів колективізації покладено в основу роману-хроніки «Різьблені віконниці» (назва в оригіналі — «Мужики и бабы») відомого російського радянського письменника. Ламалися віковічні засади селянського життя, змінювалися віками усталені традиції і господарські клопоти селянина. Деякі політичні авантюристи й псевдореволюціонери, відійшовши від правильного розуміння ленінського вчення про кооперативні форми господарювання на селі, намагалися за лічені дні перебудувати психологію селянина і цим завдали чималої шкоди і самому народному господарству, і людській душі.

Роман допомагає тверезо оцінити уроки минулого, нагадує, яких зусиль і навіть жертв — соціальних, психологічних та й людських — це коштувало. Саме незнищеність народних ідеалів, спроможність людського духу не втрачати за будь-яких випробувань одвічного оптимізму, чесності, доброти втілено в персонажах твору — жителях звичайного російського села.

СЕРІЯ «ЄДНАННЯ»

АСТАФ'ЄВ В. П.
ТВОРИ. В 2-Х ТОМАХ.

До першого тому творів відомого російського письменника, лауреата Державної премії РРФСР, входять найкращі його повісті «Зрячий посох», «Крадіжка», «Пастух і пастушка», які принесли авторові широку популярність. У них письменник з властивими його талантові реалістичністю й тонким ліризмом створює образи своїх сучасників, багатих душею людей, для яких орієнтиром у житті є власна совість.

Повісті «Крадіжка» й «Зрячий посох» великою мірою автобіографічні.

«Пастух і пастушка» — своєрідна поема в прозі про кохання й жорстоку війну, про трагізм самотності, про тепло й щедрість людського серця.

До другого тому входять повість «Зорепад» і романи «Цар-риба» та «Печальний детектив», які належать до кращих здобутків радянської літератури. Твори об'єднує активна, безкомпромісна позиція автора, який не бажає миритися зі злом, з неправдою, подає свій голос на захист природи. Саме поняття «природа» для письменника рівнозначне органічній течії життя, символом якого стає річка Єнісей, всеохоплюючій силі буття, що включає в себе життя людини, суспільні й природні умови її існування.

НОСОВ Є. І.

УСВЯТСЬКІ ШОЛОМОНОСЦІ. *Повісті.*
Оповідання

Проза відомого російського радянського письменника належить до тієї літератури, яка має народне обличчя, свій стиль і свою мову. Народившись у місцях, оспіваних у «Слові о полку Ігоревім», Євген Носов знає, любить і шанує історію свого краю.

Запропоновану українському читачеві збірку серії «Єднання» складають кращі оповідання та повісті — «Шумить лугова вівсяниця», «Храм Афродіти», «Шопен, соната номер два», «Моя Джомолунгма», «Червоне вино перемоги» та ін. Відкривається книжка повістю «Усвятські шоломоносці», в якій оповідається про десять днів із життя звичайного російського села з моменту оголошення війни, про внутрішню мобілізацію духовних сил народу, зненацька захопленого страшною звісткою, протиприродною і приголомшливою. Повість екранізовано.

ІВАНОВ В. Д.

РУСЬ ПЕРВОЗДАННА. *Роман*

Історичний роман російського радянського письменника відтворює події VI століття. У багатоплановому творі чітко окреслені дві лінії — слов'яни й Візантія часів імператора Юстиніана. У той час, коли державу ромеїв розхитують народні повстання, коли її війська ведуть спустошувальні війни, в слов'янських землях розпочинається об'єднання придніпровських племен, вимушених спільно оборонятися від розбійницьких набігів кочівників. У романі змальовано яскраві картини життя прадавніх русичів, коли закладалися підвалини майбутньої великої Київської Русі.

3 крб. 30 к